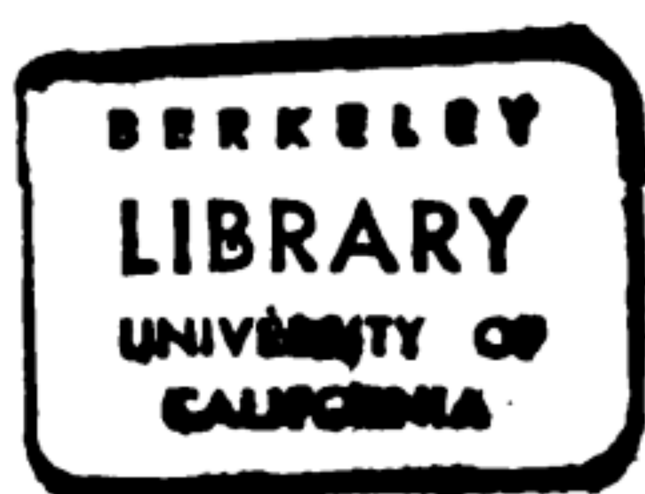

BERKELEY
LIBRARY
UNIVERSITY OF
CALIFORNIA

DIETSCHE WARANDE EN BELFORT

DIETSCHE WARANDE

EN

BELFORT

EERSTE HALFJAAR — 1913

ANTWERPEN
Drukkerij J.-E. BUSCHMANN, Rijnpoortvest
1913

FRANSCHE SCHRIJVERS
IN VLAANDEREN

De Taal is gansch het volk.
PRUD. VAN DUYSE.

Op eigenaardige wijze uit zich de volksziel in de taal. Niemand dringt dóór tot haar en kan in volkomen innigheid haar wezen vertolken dan door middel der taal. Het is als de klank-expressie van de ziel.

Luisteren wij naar Longhaye in zijne « Théorie des Belles-Lettres » : « La parole est chose humaine par excellence, vrai signe de race et bien propre à caractériser l'homme. C'est avec une sublime raison que les Hébreux l'ont appelée âme parlante. » Lacordaire hervatte dezelfde gedachte in beeldrijker bewoording « Les mots sont un miroir et derrière les mots on voit passer les âmes. » Niet lang geleden schreef professor Kurth bij ons : « Les peuples, à l'heure qu'il est, ont conscience de trouver dans leur langue maternelle l'expression la plus pure de leur génie, l'instrument adéquat de leur pensée, les symboles glorieux de leur civilisation. Les Flamands disent : De Taal is gansch het volk. La langue c'est tout le peuple. »

In het licht dezer algemeene, natuurlijke beginselen duiken zekere gedachten op over letterkundigen die het beproeven de ziel, het karakter van een volk in een vreemde taal af te schetsen, wier ondernemen, op zijn allerminst, zonderling en gewaagd moet vóórkomen. Met deze vooruitzettingen zijn degenen bedoeld die zich in *Vlaamsch België* betitelen « Ecrivains belges d'expression française » en tegen deze goeie jongens bestaat er, ons dunkens, eene doodelijke grieve waarop de andere feilen van hun werk terugslaan ; namelijk dat zij de taal niet kennen van het volk hetwelk zij beschrijven.

De Waalsch-Belgische schrijvers blijven hier onaangeraakt ; zij staan immers op vasten voet en in dagelijksch

verkeer met hunne Fransch of Waalsch sprekende medemenschen en het recht komt hun toe het harte op te halen aan eigen land. en volk, te zingen en te schrijven van « la Wallonie » en « Pays noir. »

Hoe heel anders is het gesteld met *Artisten* gewonnen en gegroeid op Vlaamschen moedergrond, *Flamands de race* die betuigen en herhalen om ter meest dat zij hun volk innig aankleven, maar voortgaan *de ziel van dat volk* in het Fransch te schilderen. Hoor bijvoorbeeld, maître Verhaeren zingen :

« O Flandre, terre ancestrale...
Flandre tenace au cœur ! Flandre des aïeux, morts
avec la terre aimée entre leurs dents ardentes !...
O que mon cœur toujours reste avec vous d'accord... »

Bij menig andere klinkt hetzelfde motief door, schier als de groote inspiratie hunner kunst, en toch wij zullen het zien, het motief is valsch. Beperkten zij zich — als Camille Lemonnier in *La Belgique* — tot bloote landsbeschrijving, hun werk zou tot zekeren bloei gedijen kunnen; maar neen onbewimpeld uit zich in hun streven de lust om « tableaux de mœurs » en « scènes de terroir » op te voeren en zij worden door velen hierin aangemoedigd. Uit dien hoofde wellicht dragen de meeste hunner helden echt Vlaamsche namen... niet altijd van de schoonste. Desondanks blijft het een tastbaar feit : de bewegende spierkracht, de macht van het woord is uit hun werk gerukt ; noch kunst, noch talent, noch genie kan dit onvergelijkelijk verlies wéer goed maken (1).

Treffend herinnert aan die macht de groote meester van « Het Vlaamsche Woord », Guido Gezelle :

Dien 't niet en deert den naam te voeren
van Vlaming, waar, waar heeft hij g'hoord

(1) Die macht, zij staat vóór eeuwen reeds geëtst in het goud onzer Gewijde Boeken, als wanneer die « machabeesche moeder » bij hare stervende zonen-martelaars naar klanken zoekt die diep tot in de ziele gaan. Dan grijpt zij tot de taal van Mozes en de Profeten, waarin hun jong gemoed openbloeide, de hartelijke taal van stam en vaderland. De Bijbeltekst zegt het zoo klaar « Singulos illorum hortabatur voce patria fortiter. » Kloekmoedig wakkerde zij allen aan in de taal van het vaderland. (II Machab. 7).

een woord dat hem aan 't hert kan roeren
gelijk zijn eigen Vlaamsche Woord?

. . . .

Het Woord dat leeft in onze herten,
en klinkt op Leie- en Scheldeboord,
al zocht een vreemde 'et te verterdten,
ons eigen dierbaar Vlaamsche Woord! »

De taal wekt onbewust liefde op; zij beroert de innigste gevoelens en schudt zoete en treurige herinneringen wakker, zij ontkiemt uit de geschiedenis van het vaderland en leeft voort in de aloude gebruiken en zegswijzen van het volk. Door het « transponeeren » gaat er machtig veel te loor van deze ethische en psychologische oorspronkelijkheid en licht slaat er door de symphonie een valsch klinkend akkoord dat heel het stuk bederft. De Vlaming, die de boeken onzer Fransche schrijvers ter hand neemt, zal dit gemakkelijk ondervinden. De indruk is me steeds bijgebleven eener eerste lezing van *La Bruyère ardente,* door Briers (alias Georges Virrès), gemeentevader van Lummen, in de Limburgsche Kempen. Het tooneel speelt op « de roodgloeiende heide », « een zee van golvend purper », zooals J. Perk teekent, door Virrès in vlammende kleuren afgemaald. Maar toen op dit schilderachtig tooneel — ons Vlamingen sedert Conscience wel bekend — het heidevolk verscheen, die arme, simpele menschen, « boerkens van te lande », zou Streuvels zeggen — en die onder malkaar zoo in 't Fransch aan 't redeneeren vielen, een onnoozele boerenjongen zijne « meid » aansprak met een hoofschen « Bonjour, mademoiselle », raakte mijn verbeelding de kluts kwijt en ik vroeg me zelven of de « salons » van Parijs in het hartje onzer Kempen gelegen zijn? Ik las voort maar deze indruk bleef voortwiegend bestaan en ik zag nergens meer dóórstralen de schoone Vlaamsche ziel van den nederigen heidebewoner. « Persoonlijke, subjectieve indruk » zal men opwerpen. Later heb ik hem bij andere weergevonden en tot een dusdanige bedenking werd een Criticus geleid in eene beoordeeling over eenen jongen heidezanger, den Limburger Alfons Jeurissen, dien hij vóórstelt « gretig loerend naar den handel en wandel en even gretig luisterend

naar de eigenaardige vertelsels van den eenvoudigen boer », hetgeen hem verder doet besluiten : « Nooit zal een schrijver spiegeltrouw het wezen van een volk uitbeelden in en door een taal, vreemd aan dat volk, omdat hij noodzakelijk een belangrijk, zeer bijzonder middel mist : *het eigenaardig-zijn van dat volk in zijn spreken.*

Ook de Franschschrijvende Limburger Georges Virrès heeft de heide doorloopen, doorleefd, hare bewoners afgeloerd en driftig-trachtend geteekend. Maar het bleef bij het uiterlijke — een min of meer gelijkende schets. De knappe kleurlegger tastte naar de ziel van dat volkske, *die hij wel voelde, maar niet kon doen voelen* in al de innigheid en de zoo dicht mogelijk benaderende juistheid van haar wezen en leven : *hem ontbrak de taal, de ziel van dat heivolk.* » (1)

Zou dat alleen gelden voor Georges Virrès?... Neen, de Vlaamsche folklore, zoo omvangrijk opgenomen in onze « Littérature Belge d'expression française », blijft eene vertaling, waarvan de zwakke zijde niet verdoken wordt.

De Heeren Van der Borren en Cammaerts ondervonden het bij de vertaling van eenige Gezelle-dichten hoe moeilijk de geest eener taal in andere vormen overgedragen wordt. Zij zeggen in het voorwoord : « Toute traduction a besoin d'excuses, mais il n'en est pas qui en exige davantage que celle-ci. » Vanwaar die zwarigheid ? Omdat Gezelle poogt « het aanschouwen van natuurlijke, zedelijke en christelijke schoonheid... *zoo getrouw als 't zijn kan, in onze tale en mondsprake*, af te schetsen en te verbeelden. » (Voorrede van *Dichtoefeningen*).

R. Van der Burcht, *Un écrivain belge,* bespreekt deze vertaling van Gezelle als volgt : « Si l'intermédiaire d'une bonne traduction permet encore d'apprécier les qualités plastiques d'un écrivain de langue étrangère, il n'en va plus de même, hélas ! de ses qualités musicales.... » Als voorbeeld wordt aangehaald het bekende vers uit « Het Meezennestje » :

« Tak-op, tak-af, tak-uit, tak-in, tak-om ». Hoe dat vertaald? — Littéralement « branche-dessus, branche-en-

(1) *'t Daghet in den Oosten,* 1910. J. Geurts.

bas, branche-dehors, branche-dedans, branche-autour », tournures ridicules en français, mais si expressives en flamand! Quand des lettrés délicats *transposent* cette phrase de la façon suivante : de branche en branche, de haut en bas, ils tirent évidemment du texte tout le parti possible, mais il n'empêche que nous ne voyons plus aussi bien les sautillements saccadés des jeunes oiseaux, que nous ne percevons plus aussi nettement le bruit sec que font leurs petites pattes en s'aggrippant. »

Menig ander voorbeeld kon hier aangehaald. Lees de *treffelijke vertolking* van « Het Kindeke van de dood », die tragische ballade van het sterven « L'Enfant de la mort ». Hoeveel Vlaamsche, sobere, volksgezinde schoonheid gaat daar met het Fransch genie verloren! Vergelijk volgende twee strofen :

En zeider een lijzige stemme, toen	Une femme murmura, lorsqu'elle
zij weêrom spreken dorst :	osa parler : « Qu'a-t-il, voyez,
« Wat gaat hij daar, kijkt, wat gaat hij doen :	que va-t-il faire? Que fait-il là,
wat maakt hij daar op zijne borst? »	sur sa poitrine? »
« Ai! » zeider eene andere vrouwe, en sprak,	« Hé! » dit une autre femme,
terwijl zij naar Christus wees :	montrant le Christ, « le Crucifix!
« Het Crucifix! want hij maakt zijn pak...	... il va partir, il va passer! »
Hij gaat sterven! En zij kreesch...	Et elle fondit en larmes...

Genoeg. Wij wilden hier enkel de bekentenis van een belgischen schrijver tot staving onzer stelling aanwenden.

Onze « Auteurs Belges » moeten wel dikwijls, op hun litteraire tochten den voet bezeeren aan de keien en kiezels van den Vlaamschen akker, die geslepen en verwerkt door eigen kunst fonkelen als parelen en edelgesteenten der volksziel.

Trouwens, voor de oud-klassieke schrijvers werd de ontoereikendheid der vertaling betoond als een *stich-argument* om de ziel van Hellas en Rome in hunne schitterende en snedige spraak te behouden en de moderne woordkun-

stenaars — Goethe, Uhland, Shakespeare, Molière — hebben zij niet uit den rijken schat hunner volkstaal overvloedig geput. Om klaarder zelfs de ziel van hun volk te ontleden, meenen zekere « artisten » tot taalparticularisme en gewestspraak te moeten afdalen. Iedereen weet het van Gezelle hoe hij « gedurende lange jaren duizende en duizende *ongeboekte woorden en wendingen, spreuken en zegswijzen uit zijn volk* » samenbracht « en vandaar », zegt Verriest, « zijne onvergelijkelijke zeggingskracht. » Balzac, die met zoo groote vaardigheid de taal hanteert, liep het werkvolk na, als de fabriek uit was, om het schilderachtig woord uit hunnen mond op te vangen. « *En entendant ces gens,* je pouvais épouser leur vie, je me sentais leurs guenilles sur le dos, je marchais les pieds dans leurs souliers percés ; leurs désirs, leurs besoins, tout passait dans mon âme, ou mon âme passait dans la leur. » Bij velen onzer beste modernen is in die innige gemeenschap met de volksziel het frischnatuurlijk woord geboren, ontwekkend in het hart de donker-slapende gevoelens als de maatklank van het lied, naar de woorden van den idealen Schiller :

> « So des Sängers Lied aus dem Innern schallt
> Und wecket der dunkeln Gefühle Gewallt,
> Die im Herzen wunderbar schliefen. »

Aan de « Littérature-Belge » in Vlaanderen ontbreekt de volkstaal, en daarom — het mag onomwonden uitgesproken — is zij vol cacophonie : Niet slechts het huisgepraat van Kaekebroeck en Beulemans, van Pauline Platbrood en Mosselman maar ook de taal bij Lemonnier en Eekhoud — om slechts enkelen te noemen — heeft nood aan natuur-getrouwe volksklanken ; luttel weinig wordt daartoe verholpen met hier en daar, tusschen haakjes te zetten, een Vlaamsch... dikwijls een gemeen-smerig woord — dat de deftige Vlaming eerder ontwijken zal.

Als kenmerkend toonbeeld past hier de gevierde « scène des adieux » van Eekhoud, het vertrek van den loteling, heel wat natuurlijker toch bij onzen idealen Conscience. De arme Franz, alvorens naar de soldaten te trekken, troost zijn Kempisch moederken, bazin Goor. « Ne pleure donc pas, mère. Ce n'est pas au bout du monde que je vais... Je

passerai mes congés au village. Il vous faudra venir aussi là-bas... Puis j'écrirai, et *Rup* lira mes lettres, n'est-ce pas, *Rup?* Embrasse encore une fois le grand-frère, *capon!* (Kapoen). Et c'est notre Rup qui me répondra comme un sage garçon... » (*Nouvelles Kermesses*).

Overal voelt men hier het vertaalde Vlaamsch doorschieten — klinkt het niet dan botst het maar — indruischend tegen het fijner — luchtig Fransch genie. Terecht beweerde dan ook de kritiek over Georges Eekhoud dat hij schreef : « En un style heurté mais puissant, dont l'âpreté gutturale semble sonner parfois plus flamand que français. » En zij, de kritiek, zou dat mogen herhalen voor vele onzer Vlaamsche « Jeunes-Belgique », ook voor de beste, men kent de bijtende scherts over « Ambidextre » van Picard. « Ce serait bien, si ce français là n'avait l'air d'être traduit du Suédois. »

Vooral als het beeld uit den volksmond overgenomen is, krijgen wij meestal wonderbare dingen te lezen (1).

***

Uit de leemte der taal ontstaat het gebrek aan diepmêegevoelde vaderlandsliefde. Paul Spaak, « écrivain belge, du dernier bateau » van verre reizen gelukkig thuis gekomen geeft zijne indrukken wêer in « Voyages vers mon pays ». Lang dwaalde hij rond « au pays où fleurit l'oranger » en thans begint hij het te gevoelen hoe innig lief zijn Vlaanderland hem is geworden en hij zingt daarop in schoone verzen:

Il est bon pour son âme de communier
Avec le paysage intime et coutumier ;
Il est bon d'éprouver à quel point on s'enlace
Aux choses de sa terre, aux hommes de sa race,
Et de sentir combien leur étreinte fervente
Rend sa force plus vigoureuse et plus vivante !

(1) Men denke bijvoorbeeld aan het Kermisliedje van Max Elskamp dat *moet* jolig zijn :

Et violon — baissé d'un ton —
c'est le soleil avec la pluie
emménageant la diablerie
d'une kermesse
sans cloche ou messe.

In Vlaandren zingen de kinderen dat op straat wanneer het regent en de zonne schijnt : *'t Is Kermis in de hel!*

Wij Vlamingen beseffen dat heel goed maar wij hebben niet noodig daarom in het zoele Zuiden te zwerven. Rondom ons beweegt zich ons volk en spreekt tot ons in eigene klanken ; en zoo het den jongen studenten reeds gezegd werd. « Als gij met open en lachend gelaat en springlevenden gang onze velden doorwandelt, hebt gij in dien blik van verwondering en onuitgesproken begeerlijkheid, waarmede de eenvoudige landman u naziet, in den deemoedigen groet waarmede hij u bejegent, geene wondere liefde gelezen ?... » (1) Dat is de wederzijdsche drang naar sociaal verkeer en hooger ontwikkeling, het communieeren niet slechts « avec le paysage intime et coutumier » maar ook en vooral *avec les hommes de sa race.* Ligt dit gevoelen bij onze « Auteurs-Belges » vastgeankerd in het hart ? Zoo velen toch kijken zóó graag uit naar de kanten van Outre-Quiévrain. Parijs blijft het eenigste plekje der aarde waar het de moeite waard is om te leven, het grootsch tooneel waar de kunst haren natuurlijken opgang zal maken en hare eindvoltooing bereiken. Het is als een zeilsteen die ze allen aantrekt uit de lichtende verte.

Reeds vroeg zien we Georges Rodenbach naar de Wereldstad afzakken ; later verbleef hij er voor goed ; « du sein de *la grande Capitale* » schrijft Revil « Rodenbach renoua les relations de jadis et fut bientôt introduit dans tous les cercles littéraires. Il devint l'un des favoris d'Edmond de Goncourt dont il épousait complètement les idées et dont l'influence sur son œuvre est incontestable. »

Camille Lemonnier is de welbekende « flâneur des boulevards parisiens » hij voelt er zich beter te huis dan te Brussel, door de Franschen nochtans « Petit Paris » geheeten en stelt er heimelijk behagen in zijn Vlaamsch personage op te schikken naar de mode van Parijs. Dit kan opgemaakt worden uit een artikel van « Jeune Belgique » 1883. « *Il est flamand de race.* On pense tout d'abord en le voyant aux patriciens néerlandais que Van der Helst et Frans Hals groupent dans la lumière blonde de leurs banquets, mais comme un glacis sur un portrait les petites boucles alignées sur le front, le binocle qui miroite

(1) VAN CAUWELAERT. *Verhandelingen en Voordrachten*, blz. 73.

devant les yeux bleus, avivent d'une pointe de *parisianisme* ce visage opulent et achèvent de lui donner son caractère. »

Kan men Maurice Maeterlinck nog een Vlaming, een Belg heeten? Gérard Harry in een geestdriftvolle monographie vaart hoog op met « le caractère inflexible.... la personnalité intransigeante *de ce flamand de race*... C'est sous les dehors de gentilhomme de campagne, bien râblé, carré, un peu pesant, que la nature flamande a enfermé les joyaux de son cerveau et de son âme, comme en un solide coffret de métal. »

Waar leeft hij thans, die volbloed Vlaamsche man? « Il vit au milieu des corolles parfumées des roses, des œillets, des jacinthes dans cette Provence ensoleillée, *pour laquelle il à définitivement abandonné la Flandre natale* ou bien il parcourt en automobile les bords verdoyants de la Seine inférieure ou en hiver les rives azurées de la méditerranée. »

Denkt hij nog wel eens terug aan zijn ontweken Vlaanderland? De verontwaardigde Vlamingen vergeten het niet: Van uit deze « *Provence ensoleillée* » heeft hij hun de grofste straatvagers-beleedigingen naar het hoofd geslingerd.

Over Eugène Demolder weet ons zijn biograaf te melden. « Sur les routes de Seine-et-Oise, *dans les environs de Paris* (*à Essones est sa demeure*) on le trouve entonnant à plein gosier le « Wij zijn van Meulebeuk (1) » au grand ébahissement des parisiennes en ballade, » *se parisianer* blijft voor de meesten dezer « Auteurs » de heimelijke verzuchting des harten....

Genoeg over personen. Wij hebben het vóór alles met een letterkundig werk te doen, heel bijzonderlijk inspireerd door het beruchte vers van de Bornier:

« Tout homme a deux pays.... »

een werk dat in zijn hoogdravende begeestering voor Frankrijk het eigen nationaal gevoel veronachtzaamt en als toonaangevende kunstuiting het navolgen der Fransche schrijvers vóórstelt: Hugo, de Goncourt, Mallarmé, Zola...

(1) Brusselsch straatlied. Demolder is geboren te St-Jans-Molenbeek.

Zóó zegt bijv. Stanislas Vronski over Ferdinand Séverin. « Le plus flatteur de tous les éloges c'est celui qu'on lui a décerné jadis : Il est le plus français des poètes Belges ! »

Zijn we dan niet berechtigd in deze letterkunde eene afbreuk en verzwakking der vaderlandsliefde aan te wijzen ? Juist daarom zijn deze « Auteurs » met hun zonderlinge alluren niet in den gang der Vlaamsche traditie : vele hunner gewrochten zijn internationaal-cosmopolitisch, dikwijls onvaderlandsch getint als de geschriften van een Heinrich Heine, die uit Duitschland gebannen werd en te Parijs ging sterven. Zij hebben geen open oog en geen minnend hart voor het levend schoon dat in Vlaanderen te zien is, wat erger is, dikwijls zoeken zij bij voorkeur het lage en gemeene bij ons volk.

Het lage en gemeene. Ik beklaag den vreemdeling die naar hunne boeken den Vlaming beoordeelt. Men waant, zij hebben dit volk in onze « museums » *bezichtigd,* bestudeerd naar de schilderijen van Rubens, Jordaens, Teniers en Breughel. Deze laatste werd op voortreffelijke wijze uitgebuit en...: *geforceerd.* Het is eene uitgemaakte zaak voor deze « Ecole Belge » : de Vlaming is verslonden in zinnelijke en dierlijke lusten, hij hunkert naar dolle kermisfeesten, nachtelijke bras- en slemppartijen die uitloopen op messteken en bloedige botsingen. Aan tafel of in de vunzige herberg zijn wij tehuis daar komen de « Auteurs Belges » ons opzoeken, zetten zenuwachtig hun monocle of binocle op en beginnen te teekenen. Alsdan « Ce sont des fureurs d'estomac de ventre et de débauche ». Morsige en vieze tooneelen die onder hunne stift uitkomen. Men weet welken smaad maître Verhaeren onze Vlaamsche landlieden heeft aangedaan.

Lees *Les Flamandes* (1), bij voorbeeld, en gij zult rood

(1) Men leest onder andere in « Les Flamandes » :

Les voici noirs, grossiers, bestiaux — ils sont tels.
Entre eux ils sont parqués par villages....

. . . .

La patrie ? Allons donc ! qui d'entre eux croit en elle ?
Elle leur prend des gars pour les armer soldats. .

. . . .

Au reste, leur esprit, balourd en toute chose,
Marcherait en sabots à travers droit, devoir,

worden van schaamte om uw volk. 't Is overal hetzelfde liedje bij deze mannen, overal « la Flandre des fortes ripailles, des truandailles, des savoureuses goinfreries de Jordaens. » Georges Virrès bemerkt geestig : « Les délectations de la table ne deviennent jamais péchés capitaux en pays flamand. » En Thomas Braun beweert dat een goed deel van ons katholicisme in dit laag zinnelijk leven berust. Het woord werd onthouden en door fijnvoelenden gesmaakt « La truculence est orthodoxe ». Wat men er ook over denke en schrijve, toch kunnen wij niet als een der schoonste karaktertrekken van ons volk bewonderen « le traditionnel amour des goinfreries » en omdat wij bij onze « Auteurs Belges » bijna altijd den Vlaming aantreffen *vóór de papschotel, nevens pot en pint*, vinden wij hun ideaal zeer laag gezeten, heel dikwijls afdalend tot het gemeen walgelijke van een Zola. Terecht werd dan ook het bij den grond kruipend levensprogram hunner helden streng gelaakt en eenvoudig weg geheeten « sagesse de pot-au-feu ». Maar er is nog meer. In vele dezer werken neemt het onzedelijke de bovenhand en bestempelt den schrijver met den onteerenden naam : pornograaf. Streng zou daartegenover de kritiek

Justice et liberté — l'instinct les ankylose !
Un almanach crasseux, voilà tout leur savoir.

Verder toont hij ons de boeren :

De rires plein la bouche et de lard plein le ventre,
Les trognes dégoûtantes de bière et de gros vin sablés.
(*Les Paysans*).

Ils grattent la marmite et sucent la bouilloire,
Jamais repus, jamais gavés, toujours vidant ;
Leur nez luit de lécher le fond des casseroles.
(*Les vieux Maîtres*).

Eekhoud wordt dikwijls echt tragisch en episch opgeschroefd als hij zijne boeren schildert naar het volle leven : « Apres boire, des rivalités les font *se massacrer sans criailleries* à coups de lierenaar ; *en s'écharpant*, ils gardent aux lèvres ce mystérieux sourire des anciens Germains combattant dans les cirques de Rome (!)... » En dan de kermis weeral : « En temps de kermesse, ils se gavent, se soûlent, sabotent avec une sorte de solennité gauche, accolent leurs femelles sans madrigaliser, et le bal fini, rassasient le long du chemin leurs amours exigeantes et prodigues... » Dat alles boeit zijn harte aan zijne boeren en hij bekent in den eenvoud zijner ziel : « Je raffole de ces pacants.... rablés, mafflus, sanguins, taciturnes. » Wat eene *dithyrambe* voor onze polderboeren !

moeten optreden... en toch, ook van katholieke zijde werd bij ons al te gemakkelijk in de slecht-zinnelijke boeken der « Littérature Belge » naar een kristelijken ondergrond gezocht : « les tréfonds du catholicisme », daar waar enkel de verdorde en afgekoelde uitingen van ons oud-katholiek geloof te vinden zijn en dan wordt Lemonnier genoemd « catholique antipuritain », of een Verhaeren « mystique sensuel et religieux »... « D'apparence incrédule », zegt Braun, « ils n'en expriment pas moins naturellement, honnêtement l'âme intimement religieuse de notre peuple. » (1)

Desondanks blijft het onomstootelijk waar : het diepliggend zedelijk gevoel van den Vlaming wordt door de meeste dezer « auteurs » oneerbiedig aangesproken of behandeld met eene « frivoliteit » die aan zekere « milieux parisiens » denken doet maar niet minder waar blijft voor alsnog wat de Zanger van ons Vlaanderen zingt :

« bij u zit nog de trouw der vaderen
in 't oude vlaamsche bloed, en onbeladen
is 't spegelen van de reinigheid uws herten...
de oneer is u noo! nog nooder als de dood. »

Eene rechtzinnige kritiek moet deze strekking der « Littérature Belge » veroordeelen als onzedelijk en onvaderlandsch. Een katholiek dagblad heeft het voor enkelen tijd nogmaals aangewezen in een artikel over Conscience : « l'écrivain patriote qui magnifia noblement et persévéramment sa terre natale et dont l'œuvre n'a rien d'analogue à la « haulte gresse » des Eekhoud et des Lemonniers, *ces gadouards d'une littérature soi-disant belge...* » En deze letterkunde wordt verder gebrandmerkt : « Une génération littéraire qui se soucie peu de chanter les beautés et les gloires de la terre natale. Elle situe son ideal artistique en dehors ou au-dessus de la patrie, comme si toutes les grandes littératures, depuis la grecque jusqu'à l'anglaise et l'allemande, n'étaient pas profondément nationales. Et si parfois elle prétend peindre notre *individualité belge, c'est dans la manifestation des plus ignobles instincts qu'elle s'avise de la voir.* Comme si la pornophilie et l'intempérance n'étaient pas de tous les

(1) *La Belgique et l'Église.*

pays, ou comme s'il y avait une façon belge de s'emplir l'estomac et le ventre et... de faire le contraire.

Certes parmi les auteurs actuels, d'aucuns restent des fervents de notre passé national et de notre honnêteté belge, tels Carton de Wiart, et rendons-lui cette justice, l'ex-sénateur Picard. Mais quels ravages *l'internationalisme littéraire* et *la contagion parisienne* n'ont-ils pas déjà exercés chez nous !.... » (1)

Niet onverdiend vallen deze strenge woorden op onze Belgische schrijvers neer. Het klinkt ook heel wat juister dan de oordeelspreuken van zekere pers — de groote pers — over schandstukken van het modern theater en over boeken der Belgische Letterkunde.

* * *

De voorafgaande gedachten leiden tot eene andere beschouwing.

De zedelijke verheffing van den Vlaming, door onze franschschrijvende broeders miskend, steunt op zijn onverbasterd geloof en dit geloof komt ook erg gehavend uit hun werk te voorschijn ; het ziet er maar heel erbarmelijk uit met « *l'âme belge* » in ons Vlaanderland, deze ziel waarover zooveel geschreven en getwist werd, ontdekt door den socialist-dilettant Picard, later katholiek gedoopt, ten minste met een doopsel van begeerte. In somber fatalistische begrippen met liberalen vrijzin en antikerkelijken geest verbonden, missen wij het oprecht meeleven met het katholiek denken en almachtig Godsvertrouwen van ons volk. Het geloof wordt niet in deze kunst voorgesteld als een bron van troost maar als een dwangjuk dat de boezems plet, het verstand omnevelt en de zielen tot lijden doemt. Enkele voorbeelden zullen klaar dezen geest verraden, met opzet werd het onkiesche ontweken.

Voor Camille Lemonnier is het Catholicisme nog altijd de Inkwisitie. Over onze Kempen — in *La Belgique* afgeteekend — heerscht het schrikbewind van het bijgeloof. Het heidevolk is gedompeld in de onwrikbare wreedheid en dwaasheid van het eeuwenoud fanatisme en de oude vrouwen worden als heksen vervolgd, op straat met steenen

(1) *Gazette de Liège*, 1912. Alb. Dessart.

nagegooid door de jongens. Onze kleine katholieke steden prikkelen wel ter meest de zenuwen van den modernen Brusselaar, vooral « Turnhout la cléricale. » In zijne straten riekt het overal naar de sakristij « Une sorte de béguinage flamand, coulant des jours pareils, dans une placidité que ne troublent pas les agitations des villes....

Kortom de Kempen is een ellendig hoekje van ons land omdat het katholiek wil blijven.

« L'Inconnu tragique » van Georges Virrès is niet veel meer bemoedigend. De pest in de Kempen, het thema uit Lafontaine :

« Un mal que le ciel en sa fureur
inventa pour punir les crimes de la terre. »

Het volk ligt geknield in het zand, de handen ten hemel geheven.... De hoop rijst in de harten, maar zekeren avond wordt gevloekt en gebrast in het dorp, de hand des Heeren slaat opnieuw onerbarmelijk, de pestadem zweeft over het land « le vent pourri souffle sur la contrée. » IJselijk, niet waar.

Onlangs werd in de « Littérature Belge » gewag gemaakt van een drama uit dezelfde onverbiddelijke toestanden opgebouwd. *Dies Iræ* van Louis Nélissen. Nogmaals moet de arme Kempen het bezuren ; er is strijd tusschen de boeren en de stedelingen. De dag komt op — liefdescenen smoren in bloed en woestaardige gevechten, zonder eenige uitkomst op verzoening. Dat zijn geene christenen, geene menschen meer. Wij staan hier bij een vervloekten stam, op de uiterste grenzen der beschaving. Clément Perdieus, zelf un jeune-Belge, beoordeelt het stuk in dezer wijze. « C'est bien un jour de colère que celui qui éclate au milieu des imprécations et des sanglots d'un amour déçu et qui se termine dans des agonies et des folies meurtrières. C'est un jour de sang, où tous les hommes paraissent un peu ivres de rage dans leur paroxysme, et comme s'ils n'étaient pas les maîtres de leurs actions... peut-être est ce le jour de la colère divine, où le Très Miséricordieux, lassé, abandonne les hommes à l'élan même de leur passion qui les conduira droit au châtiment.... l'invraisemblance du sujet nuit à cette pièce au delà de toute expression. »

Uiterst zelden biedt ons deze letterkunde de gulle blijheid die kristene harten doortintelt; wij vinden er niets van het hooggevoel der heilige feestdagen, niets van den luister der genade, die ook de ziel van den eenvoudigen landman bewoont.

De roerende geplogenheden van het geloof worden in de somberste kleuren gehuld. Overbekend is de Vlaamsche bedevaart van Georges Eekhoud. (Milices de Saint François XXII) eerder een bloedige martelingstocht van Lier naar Scherpenheuvel. « Pleins de ferveur, ils priaient presque sans interruption depuis leur départ, au point de s'enrouer et de chercher leur salive. La poussière soulevée par leur colonne picotait les yeux. Les vêtements moites et chiffonnés adhéraient à la peau, la transpiration coulait de leurs fronts, il n'y prenaient garde.

Quelques-uns, en accomplissement d'un vœu, avaient fait la route déchaux et emportèrent leurs souliers attachés au cou par une corde.

Ils marchaient comme sur des braises; les ampoules crevées à la pointe des pavés saignaient, ils traînaient la jambe, mais ne se plaignaient pas. *Un rictus de martyr*, exprimant plus de béatitude que de souffrance, convulsait leurs faces... »

Over deze biddende en kreunende scharen wemelt niet de zoete hoop die, als bij Constant Eeckels, den moeden gang van den bedevaarder steunt :

. . . .
Maar in hun heete borst springt koel de bron der hoop.
Want naar ze naadren glimt een vonk in doffe oogen,
en zeere voeten gaan weer sneller, ondanks pijn.
Ze zien het stergelonk, en op de koepelbogen
het statig stralend kruis in gloriezonneschijn.

Al hooger zwelt hun moed. *Ze weten daar de macht,*
de goedheid en de liefde in 't een aanbeden wezen ;
ze weten daar een God die elke martling leed,
ze wete' een moeder die hun kwalen kan genezen,
en smart begrijpt, daar ze ook door eigen harte reed.

(*Scherpenheuvel*).

Zoo vliedt het volk met kinderlijk vertrouwen tot zijne Madonnas en tot de aloude vaderlandsche heiligen, wonder-

doende beschermers over de streek, met een krans van legenden gesierd, die het geloof der vaderen in de ziel hebben geplant. Ook deze Vlaamsche vroomheid had veel van deze Fransche kunst te lijden. *Zij heeft* de heiligen van hun voetstuk neergedrukt in de platte alledaagschheid van het leven en overgeleverd aan den lachlust van velen.

Het is moeilijk, dunkt me, voor een Vlaamsch voelend hart, in te stemmen met Braun als hij den vromen zin volgender versjes viert uit meester Verhaeren :

« C'est la fête de tous les saints...
J'en connais de très pauvres *et très honnêtes* (sic)
là bas, au fond d'un bourg flamand,
Bernard, Corneille, Armand,
qui font du bien aux bêtes... »

Wanstaltig overdreven ook, bij Max Elskamp, wanneer de straatwijven dreigen hunne heiligen stuk te slaan, die ze bij tijds niet verhoorden : (1)

« Patrons aussi des carrefours
où les commères les injurient
á poings tendus, avec furie,
dès qu'ils ajournent leurs secours... »

Een « Auteur Belge », Maurice des Ombiaux, heeft ons het leven van « Saint Guidon d'Anderlecht » geschon-

(1) Met andere gevoelens zien wij in « Dagen » van Streuvels die arme sloor van Dille — al is ze maar een straatwijf — vóór het beeldeken van Sint Jozef met hare uitgehongerde jongens op den grond liggen.

« De menschelijke hulp was verder dan ooit — 't wonder moest van elders komen, en de nood was nu zoo geweldig dat 't zonder bovenaardsche hulp niet meer te beteren was.

— Lezen, jongens, lezen! riep zij. Allemaal op de knieën hier rond mij, hier op de knieën.

Ze nam het ouderwetsch, steenen beeldeken van de kaafbank en hield het in beide handen gesloten. Ze deed teeken met de ellebogen dat de jongens moesten nader komen.

— Al in ronde, en de handjes samen en hier naar Sint-Jozef kijken, en achter zeggen wat ik zeg, schoon.

Al de oogen waren op moeders beeldeken gericht en zij zelf en keek er niet van weg ; al de handjes staken gevouwen uit in smeekende houding.

Zij begon met luide stem en snakkende woorden :

— Sint-Jozef, ge moet ons helpen! . . . . »

ken. Maurice des Ombiaux is geen hagiograaf; men moet dus niet verwonderd zijn dat de gevierde Brabantsche heilige al heel zonderling onder zijne pen uitkomt. Guidon is een doodgewone boerenzoon, die werkt op vaders veld. Men weet niet of hij God bemint. Meer toch houdt hij van Gudule, die bij hare tante te Brussel in een drankhuis woont, « rue des Harengs ». — Iederen Zondag gaat hij zijne vriendin bezoeken. 's Avonds leidt hij haar terug naar de herberg « rue des Harengs » — « et après avoir mangé quelques œufs durs et quelques crabes arrosés de lambic, i reprenait la route d'Anderlecht. » In dien aard vordert het verhaal. De dorpsvermaken zijn den heilige zeer lief. Met lustige Bohemer-schilders slentert hij van herberg tot herberg naar de kermis van Yperen.

Hier nog een prachtige phrase-type : « Aux cabarets, ils brandissaient avec allégresse les brocs débordant d'écume et buvaient avidement et souvent pour le sourire d'une forte et rougeaude commère accorte sous le bonnet de dentelle qui découvrait des cheveux de chanvre, ils croisaient le fer avec quelques soudards ou se battaient à coups de pots et d'escabeaux, et les grands feutres verts à plumes jaunes balayaient le carrelage rouge saupoudré de sable. » Aardig gezelschap waarin de heilige verzeild is. » *Guidon ne les quitta point, car il aimait la simplicité de leur âme.* » Veel zieleneenvoud wordt er geëischt van den lezer die aan zulke heiligen zijn smaak vindt.

Eugène Demolder schetst naar denzelfden trant ons Vlaamsch geloof in zijne « Contes en Légendes d'IJperdamme ». Overal nogmaals « la grosse santé des chairs, les beuveries des kermesses et des ripailles... » Hij heeft ons volk bij de oude schilders bestudeerd ; de uiting zijner kristen gevoelens geschiedt op onstichtelijkerwijze nog als bij den « helschen Breughel » — Rood gloeien in zijne tafereelen de ontuchtige blikken van geile duivels en verdierlijkte wezens.

In 1896 verscheen zijne Sint-Niklaaslegende « Le Royaume authentique du grand Saint-Nicolas » een onzer liefelijkste boeken, beweert Georges Ramaeckers, voor kinderen geschreven. Waar zijn toch de gedachten dezer jonge-mannen ! Luister hoe dit boek onze kleintjes aan-

geboden wordt : « n'est-ce pas pour vos prunelles et pour vos lèvres fraîches comme des fruits de mai et n'est ce pas pour votre cœur, chers petits enfants de Flandre, qu'Eugène Demolder a célébré — orchestrant des tons de féeries — la joie neigeuse des Noëls... n'est-ce pas, dites-moi, pour la joie de vos yeux, chers petits enfants de Flandre, que sa gaîté inventa *la céleste kermesse*, ('t is altijd kermis bij die heeren !) où les anges du bon Dieu tournent sur les carrousels.... » Vergeten wij niet dat Georges Ramaeckers ook is een dichter Jeune-Belgique, en... multa licent pœtas. Wij mogen maar half gelooven wat hij neerschrijft. « Dire combien tout cela est pur, attendrissant et beau d'une bonté souriante, amitieusement penchée vers notre enfance émerveillée et réveillée du fond de nous, mes mots ne l'essaieront guère. » (1)

Vroom-gezonde kinderlectuur is het niet.

« La Mort aux Berceaux » of de moord der onnoozele kinderen in Vlaanderen, naar het tafereel van Breughel verbeeld, werd in 1900 te Brussel in het Parktheater opgevoerd. In den glans van het voetlicht, waar men nochtans zoo luchtig omspringt met godsdienstzaken, nam zich het ongelooflijke en anakronistische van dit Breughel-geloof al te bespottelijk uit en heel het publiek werd door een onbedwingbaar verlangen om te lachen aangegrepen.

Uit enkele aangehaalde toonbeelden blijkt ten volle hoe lichtzinnig het Vlaamsch geloof bij deze litteraten behandeld wordt ; nergens is de religieuze vraag ernstig gesteld, de mystisch-zinnelijke hang van een « Ruysbroeck l'Admirable » — *kenschetsend voor ons volk aangewezen* — geldt hun al niet veel meer als eene fantaisie d'art, zij blijven op godsdienstig terrein, als op al het overige, « des peintres et des esthètes » geen overtuigde christene menschen. Ten slotte moeten zij terecht komen in een vrijzinnige, heel subjectieve levensbeschouwing.

Maeterlinck, Max Waller, Rodenbach, Verhaeren, Lemonnier, Eekhoud, Gilkin, en zooveel andere droomers, dwalen hulpeloos rond in den nacht van het ongeloof. Andere, met Picard aan het hoofd, zoeken naar waarheid,

(1) *Eug. Demolder* par G. Ramaekers.

zuchten in den martelenden twijfel van het agnosticisme. Buiten de zinnenwereld is niets te vatten « l'intelligence demeure impuissante, muette, angoissée. C'est la grande, l'inquiétante, la grimaçante, l'inévitable réserve de l'Inconnaissable. » (1)

Alles wat de vaderen geloofden hebben zij over boord gesmeten als onnutte ballast, het kind van Vlaanderen gelooft niet meer.

Le gars pense à sa Flandre avec des pleurs aux yeux ;
Il ne croit plus ce qu'on croyait sous les aieux.

(Verhaeren).

Madonnas en Heiligen doen geene wonderen meer, de oude goden van het heidendom keeren weer, wierookwalmen omwolken het altaar van kunst en wetenschap.

Onder de jongeren schijnt thans eene troostrijke reactie geboren ; maar al te veel nog staan buiten de zegeningen van het Christendom.

« Une immense espérance a traversé la terre ! .... »

Gelijk Musset, zij weten het niet...

« Je suis né dans un siècle impie,
Pauvre Fils de Dieu, qu'on oublie,
On ne m'a pas appris à t'aimer. »

Slachtoffers van goddelooze opvoeding of onzijdig onderwijs, zij vieren met Paul Spaak :

« l'effrayant bonheur de ne plus croire à rien. »

Nimmer zal het Vlaamsche volk zich thuis gevoelen in de pessimistische of epicurische opvattingen van het ongeloof — « la Flandre mystique des cloîtres et des béguinages, des processions, des longues litanies et des rosaires brûlants », in een woord, *het katholieke Vlaanderen* heeft eene kern-gezonde, levensgulle, frisch-opzwevende ziel ; (2) niet slechts de oude, verschrompelde vrouwtjes, in zware kap-

(1) E. Picard, *La Philosophie de l'à-peu-près.*
(2) De Vlamingen zullen zich herinneren *Litanieën* van Vermeylen.

mantels gedoken, vouwen hunne gele handen saâm, in de schaduw der kapellen, maar heel het dierbaar volk is nog diep geloovig en neigt aanbiddend het hoofd voor God, in de rustig-vertrouwende macht van zijn Credo.

« Godsdienst, taal, vaderland », drie heilige schatten van een volk. Zij hebben alle drie verguizing en spot opgeloopen in deze jongste Fransche letterkunde van Vlaandren.

Deze kunst kan geen aanspraak maken op onze hartelijke waardeering. Zij is ontbloot van wezenlijkheid en waarheid ; somber én fantastisch gelijk het nevelachtig Vlaanderen dat zij opwekt — *une Flandre fictive* — eene schim uit het verleden.

De oprechte Picard wees reeds op deze feilen in het werk van Georges Rodenbach « Ce n'est pas la Flandre qu'a peinte G. Rodenbach. La Flandre, c'est le bruit, la lumière et la vie. *Rodenbach a fait une Flandre à sa manière,* une Flandre qui devait plaire *à l'esprit parisien* et faciliter son ascension à la célébrité. » In deze woorden schuilt wellicht een breedere zin, betrekkelijk deze « littérateurs belges. »

Hun werk is geen werk van liefde.

Vlaanderens taal en Vlaanderens volk ligt deze kunstenaars niet zeer nauw aan het hart. Oppervlakkig, met de nieuwsgierigheid der dilettanten en der snobs, gaan zij aan ons volksleven voorbij — meer nog, in de huidige strijdperiode die Vlaanderen dóórworstelt drukken zij belemmerend op de heerlijke ontwikkeling van eigen aard en eigen zeden....

De meeste schrijvers achten het zich tot eer en plicht te werken voor hun volk. Wanneer René Bazin dit aandoenlijk boekje laat verschijnen *La douce France,* wanneer hij zijn talent, zijn taal, zijn hart ten beste geeft om aan de kinderen te leeren zijn Frankrijk beminnen : dan vereeren wij in hem den waren vaderlander, in eenklank met zijn volk en de les die hij de moderne kunst vóórspelt is schoon.

Bewonderend daalt hij af tot de nederigen, de kleinen, de oude vrouwtjes, de boeren, de werklieden, hij grijpt de zielen aan, niet in een doodsche betrachting maar in daadkrachtige tafereelen, die naar hoop en liefde leiden ;

ondanks het diep zedelijk verval in onze tijden, roept hij uit :

La France est toute belle ! La France est un pays de Résurrection !

En hij teekent zijn edel doel : « Je pensai qu'il serait bon toujours, qu'il était nécessaire aujourd'hui de montrer aux petits Français et aux petites Françaises, pourquoi nous devons aimer la France et ne jamais désespérer d'elle....

Oui, j'écrirais pour les écoliers de France. *Je leur dirais ce qu'est l'âme de ce pays, son caractère, sa vocation, son visage de nation.* Le titre allait de soi. Ce serait « la Douce France », vocable magnifique, où toute la tendresse de nos pères est enclose, et qui fut vivant dès le XIe siècle, dans les poèmes populaires, et dans les cœurs longtemps avant. »

Bazin schrijft « uit het volk en voor het volk » ; een allerliefst kapittel is gewijd aan zijne taal « Paroles du peuple de France.... » Je n'ai qu'à choisir dans mes souvenirs personnels, des mots qui m'ont été dits, tous, et auxquels je ne vais rien changer. »

De kinderen van Frankrijk zullen dit boekje lezen met oneindige kindervreugde, maar ook de groote menschen.

Is het ten onzent dan niet te betreuren dat deze halfslachtige letterkunde geen enkelen steen heeft bijgebracht tot den opbouw van het nationaal monument der geestelijke en zedelijke volksverheffing ? Daar toch ligt de hooge wijding der kunst, hare sociale beteekenis : « Dichters moeten weldoeners zijn der menschen », beweert Binnewiertz, « moeten verheffen wat laag is, veredelen wat onbeschaafd, verblijden wat bedroefd is. » Dat deden de « Auteurs Belges » in Vlaanderen niet ; daarom nooit zal uit hun zwoegen en lijden geboren worden *De Letterkunde van een Volk* ». « Zwoegen en lijden » ja, dat deden zij, om eene kreupele wartaal tot stand te brengen, « elken dag », naar een geestig gezegde, « vergaten zij twintig woorden uit de moedertaal om de vreemde aan te leeren.... » Achter hen rijst tot de wolken, eene stralende burcht gelijk, de Vreemde Letterkunde, afdwingend de bewondering der wereld. Aan hare voeten trippelen zij voorbij als vermakelijke pygmeën, ter-

nauwernood in Frankrijk gekend. Wat zijn dan toch die enkele « Auteurs Belges » nevens de groote Fransche schrijvers ? In den laatsten tijd, dank zij veel marktgeschreeuw, heeft een zeker « engouement » de Fransche natie aangetast voor de *exotische* producten der Jeunes Belges, maar niettegenstaande mogen zij op weinig erkentenis rekenen vanwege hun tweede vaderland. Zij zijn vreemdelingen, hun behoort niet de volle meesterschap over de geslepen Fransche taal, en om het kort en goed te zeggen in een woord dat veel Franschen spot uitlokte : « Ze zijn en blijven des petits-Belges. (1)

(1) Bewonderenswaardig is het om zien — ondanks het vernederend en huldevol tegemoetkomen van zekere Franschsprekende en Fransch-denkende Belgen — hoe de Franschen niet nalaten ons grovelijk te bespotten en het is bedroevend zoo niet plezierig te vernemen wat in de laatst verschenen Fransche boeken van ons volk zooal verteld wordt. Vroeger reeds wisten wij van Victor Hugo dat hij het land vol Vlaamsche apen vond : *un pays peuplé, même en Wallonie, de magots flamands*, en van Taine dat hij betreurde *le teint couleur de navet, le corps lourd, et les facultés grossières des Flamands*. Sedert dien moet het met de « sélection animale » niet zeer veel geweest zijn in deze streken, te oordeelen naar « La Belgique moderne » van Heer Charriaut. (blz. 25) : « L'ample flamand à grande bouche, aux lèvres épaisses, aux mâchoires inférieures élargies, au front étroit : *le type digestif* dans sa splendeur végétative .. Le flamand à l'hypertrophie des muscles fessiers, la tendance à la hernie, la fréquence du pied plat... Le nez est généralement volumineux, les narines béantes... *l'oreille penchée vers le sol est oblique.* »

Ledieu in *Les Villes de Belgique* durft het aan zelfs de verfijnde Brusselaars af te takelen : « Le peuple de Bruxelles n'est, quant aux formes extérieures, *nullement favorisé par la nature...* Plusieurs familles même ont les jambes très courtes... Leur physionomie est si grossière, tellement assoupie que les Bruxellois ne doivent point avoir de caractère prononcé... Les Bruxelloises n'ont ni le charme ni l'élégance de la Parisienne ; elles apportent beaucoup de recherche dans leur mise, mais, chez elles, la coquetterie ne compense pas la beauté absente. » (blz. 133).

Desondanks stelt hij vast, waarschijnlijk om de Kaekebroecks en de Fientjes Beulemans wat te troosten : « Bruxelles est un petit Paris, un Paris vu par l'autre bout de la lorgnette », (blz. 143), hetgeen ook plechtig herhaald wordt door M. Deschamps, *Voyage au Pays des Blondes* (?) : « Bruxelles plus que jamais mérite l'épithète de Petit-Paris. » Zien wij niet in al deze Fransche malligheden den lichtzinnigsten spot doorschemeren? terecht besluit een schrijver in een Fransch-Belgische Revue : « zoo de Belgen wat meer liefde voor hun vaderland in het hart droegen, ze zouden niet gedoogen dat zoo hoonend geschreven werd over hun land en volk. » Hoe kunnen de Jeunes Belges zich dan nog

De Jeunes-Belges zelf hebben meer dan eens hunne onmacht ingezien. Was het Georges Eekhoud niet die beweerde dat de moedertaal is als onze rechter, de vreemde taal als onze linker hand ; men bedient zich immer onhandig van deze laatste.

***

Intusschen blijven deze verfranschte landgenooten ernstig te beklagen. Ondankbare zonen van « la Mère Flandre » die licht en leven, kunst en kunde uit haren moederlijken schoot ontvingen, maar die hunne rijke gaven hebben verknoeid :

« de melodij van eigen spraak miskend,
om vreemden na te zingen. »

Wel is waar, hebben zij haar « la Mère Flandre » met kransen en festoenen getooid, maar de bloemen waren niet echt, niet geplukt op onze noordsche velden ; het waren weeke, zieke bloemen, in zoele zuiderluchten geboren of gekweekt in *Serres chaudes*.

Heel anders « de Vlaamsche zonen » strijders voor God en Vaderland, echte volksmannen en volksverlichters van

beroemen tot dit volk te behooren en sidderen van Vlaamsch patriotisme ten aanzien van het Fransch publiek dat uitsluitend deze Fransche boeken leest en gelooft? Ook de jongste « Revue Générale », (sept. 1912), rangschikt de Belgische schrijvers *parmi les Exotiques de la Littérature Française* : Les écrivains belges sont d'une autre tradition comme d'un autre climat. Les influences gallo-romaines les ont faits ce qu'ils sont, mais les racines de leur esprit plongent dans leur pays, dans la grasse et plantureuse campagne flamande qui leur donne une âme plus épaisse, plus matérielle, tout en ajoutant à leur œuvre une extraordinaire surabondance de vie... Emile Verhaeren a une façon particulière et exaspérée de voir les choses... une langue rauque et rude. — Camille Lemonnier représente *la plus grande expansion d'animalité humaine de la littérature du Nord et de toutes les littératures. C'est un Homère de la fange,* comme aurait dit Barbey d'Aurevilly, Maeterlinck, imprévu mélange d'artiste, de poète et de philosophe, spiritualisant tout ce qu'il touche et « sachant écouter son âme ». Rodenbach qui a le mieux révélé au grand public le charme des vieilles cités flamandes. Georges Eekhoud wordt nog genoemd als le chantre d'Anvers en Picard, dédaignant l'art et proclamant la nécessité de ne faire servir le talent qu'au triomphe de son idéal social. » Zij alle worden genoemd « les exotiques », evenals de Fransch-schrijvende Zwitsers.

af Conscience, Snieders, Ledeganck, Willems. David tot Gezelle, Verriest, Streuvels, De Clerk en Oorda...

— « Relever la langue populaire de son profond abaissement, rendre au peuple flamand un élément de culture intellectuelle, ce n'est pas une œuvre de haine, c'est une œuvre d'amour. » G. Kurth. — Dat was hun werk.

Zij wilden niet dat de taal van het volk omkome in het eigen land, omdat met haar al het goede, het schoone en het christelijke van den Vlaamschen stam zou te niet gaan.

Daarvoor wacht hun de liefde van heel het volk ; als op den Kunstdag te Gent, treedt dit volk hun te gemoet met dankbare hulde en feestgeschal, — en daar klonken de schoone woorden « *Vlaamsche letterkundigen, het volk is u dankbaar.* » (1)

Teekenend, als een zinnebeeld voor beide richtingen, wijzen Albrecht en Georges Rodenbach naar hun levenstaak, in de onwrikbare gedaante des doods vastgelegd.

Georges Rodenbach, de dichter van een uitgestorven Vlaanderen, de zanger van Bruges-la-Morte 1892, die terugschrikte voor het geluid des levens « Du silence, 1888 » « Le règne du silence, 1891 » — « Les Tombeaux, 1896. » — droomend van een zinnelijk kosmopolitisch Vlaanderen, dat eenige weken te Oostende zijn schitterende ijdelheid viert « La mer élégante, 1881 » en « L'hiver mondain, 1884 ». —

Albrecht Rodenbach, de ziel, de geest, het hart van herwordend Vlaanderen, beitelend met Breydels staal de stoere kracht van een roemrijk voorgeslacht. Hem was Vlaanderen niet dood, maar ingeslapen: hij heeft het wakker geschud.

« Hij zag de schoonheid en den zegen van een eigenaardige volksbeschaving... Hij zag in zijn verbeelding de mogelijkheid eener nieuwe volksgrootheid, en hij heeft hare komst verkondigd met het vaste geloof van een ziener en hare wegen voorbereid met den overmoed van een reuzenkind. » (Dr Frans Van Cauwelaert).

« *Uit houwe trouw wierd moerenland herboren.* »

(1) Redevoering van Jul. Persyn.

Dit slotakkoord uit Gudrun geldt niet voor het verleden maar voor het heden.

Zijn werk is vol hoop, vol licht en blijheid en trilt in den rusteloozen gang der bezielende jonge krachten. Hij beminde zijn volk en om dat volk te redden riep hij in het leven : *de studentenbeweging*. Hij leidde den heldhaftigen opmarsch der jeugd en zong voor, in bronzen Roelandstonen :

« Het lied ons ingeschapen
Dat niemand zingen dorst,
Het lied der Dietsche knapen
Dat smacht in veler borst. »

Zoo strijdend is hij gevallen, in den bloei der jaren te midden der jeugd van Vlaanderen.

Georges Rodenbach leefde en stierf ver van zijn volk. Martelend vervolgde hem de herinnering aan zijn Vlaanderland ; boven het Parijzer getier, ruischte aan zijn oor — als uit het doode Brugge — de weergalm van den avondklokkenklank. « Evocation du passé, voix du pays, qui est faite de toutes les voix qu'on a aimées et qui sont mortes, mélancolique rappel qui déchire toute l'âme, comme une supplication de revenir.... »

Helaas, kwam hij weder, zou hij niet gevonden hebben wat hem zoo bitter griefde : *l'indifférence de sa patrie.*

Zijne vrienden vroegen een eenvoudigen gedenksteen aan zijne vaderstad, nabij het droomerig Begijnhof, zoo dikwijls door hem bezongen — Brugge weigerde, erkende hem niet als zijn echten zoon « omdat hij, Vlaming, had geschreven in een vreemde taal. »

Hij zal lang vergeten zijn als nog de naam van Albrecht Rodenbach, als een strijdkreet over onze gouwen dreunt. Zijn beeld leeft voort, omgedragen in het hart onzer Vlaamsche knapenschap, betooverd door het karakter zijner eigenaardige Vlaamschheid.

Het beslissend eindwoord, waartoe ons deze beschouwingen hebben geleid, klinkt uit den mond van Hugo Verriest, den opleider van het nieuwe Vlaanderen. « Taal en letterkunde is ten grooten deele het leven van een volk. Willen wij de twee eerste dood, het derde, het volk moet

ook sterven en vergaan. Willen we dat? Wie wilt er dat? Niemand. Laat ons dan leven geven en lucht. Laat ons niet alleen de beenderen vergaderen en te zamen brengen van het Vlaamsch sprekende volk, maar gelijk Ezechiel in zijn visioen, laat ons gebieden dat er adem en leven kome. Dan zullen wij groeien, groot worden en sterk en waar en schoon, en met Gods hulpe het blijven! »

O. L. Vrouw College, Antwerpen. H. PAULI, S. J.

XII (1)

DE LANGZAME TEMPO'S IN 'T BEETHOVEN-WERK

Beethoven is de dichter, de zanger der volle aardsche liefde en van de meest verhevene liefde tot God. In zijne langzame tempo's : Adagio's, Largo's, Andante's, vindt deze dubbele liefde-uiting hare heerlijkste uitgalming. Ik zou dan aan dit belangrijk deel van zijn gezamenlijk werk eene bijzondere studie willen wijden.

Onafzienbaar strekt zich het veld voor onze oogen uit. Hier vooral zijn klasseering en bepaling onmisbaar. De lezer zal dus de vroegere indeeling in drie manieren moeten indachtig blijven, alsook hoe ik drie soorten van langzame tempo's bij Beethoven onderscheidde : ten eerste, den gewoon-klassieken vorm van Andante of Adagio — meest in de eerste manier; ten tweede, een kern waaruit steeds rijker en vollediger ontwikkeling spruit; ten derde, een thema met variaties. De meeste stukken der tweede manier zijn in een van deze twee vormen geschreven. In de derde manier valt om zoo te zeggen de vorm weg; de spiritualizeering is zoo hoog gestegen dat de gedachte bijna geene belichaming vergt.

Het zal mijne taak zijn te wijzen naar al die verschillen van schrijftrant en soort.

De 32 sonaten voor piano alleen leveren altijd het gemakkelijkste middel om de geleidelijke ontwikkeling van Beethovens genie te volgen. De engere omlijsting doet enkel de reuzentrekken krachtiger uitschijnen, en het bezielende liefdegevoel laat, in Adagio of Andante, op eenvoudiger, en dan ook op prachtiger wijze, zijn lied hooren.

Hoe jammer, weze terloops vermeld, dat zulke schatten verwaarloosd worden! Hoe dikwijls worden Beethovens sonaten ten gehoore gebracht? Tijdens zijn leven werd er slechts één in 't publiek, op concert, gespeeld. En thans is het al niet veel beter. Zelfs in technische scholen, in conservatoriums, heeft men niet voor den meester den verschul-

(1) Twaalfde hoofdstuk van 't boek : *Beethoven, een kunst- en levensbeeld*.

digden eerbied. In Italië werden in de universiteiten katheders opgericht om Dante uit te leggen. De ontzaggelijke grootheid van den al-omvattenden dichter-theologant wettigt ten volle deze onderscheiding. Doch, zou Beethoven niet boven alle toonmeesters uitsteken, gelijk Dante boven de gewone dichters? Hoe komt het dan dat er voor hem niets speciaals gebeurt, in de huizen aan de muziek gewijd? Jaar in jaar uit zou men daar de leerlingen moeten toeleggen op de studie van een werk, dat niet alleen den smaak kan vormen, de hoogste kunstkennis verschaffen, maar ook eene zedelijke school is, en wel de beste, ter vorming van den geheelen mensch. Niet enkel vakmannen moeten die inrichtingen voortbrengen, maar kunstenaars; dat is : menschen in den volledigsten zin van het woord. De artist is immers tweemaal mensch.

Doch terug tot ons onderwerp.

De drie eerste sonaten voor piano vormen één opus. (1) Het *Adagio* der eerste is eene compositie in zuiver-klassieken trant, naar 't model der voorgangers : Haydn en Mozart; doch iets van Beethovens genie klinkt er reeds in. In het *Largo appassionato* der tweede integendeel galmt de volle verrassing van 't Beethovensch genie u tegen. Ik heb vroeger gesproken van die dubbel-haken, die, kort, als heete tranen, neervallen op de aangehouden akkoorden : tranen van vurig verlangen, somberen gloed, weelde in de smart der liefde. Want ieder bevoorrecht hart jaagt in 't vereeuwigen der smart 't vereeuwigen der liefde na. —

Trocknet nicht, trocknet nicht
Thränen der ewigen Liebe!...

dat is een der gevoelens door Beethoven het trouwste vertolkt, het prachtigste bezongen. Daaruit wellen die lange Adagio's, altijd rijker van klank, meer afgewisseld in ontwikkeling : weeklacht van liefde, groeiend uit een lijdenskern, maar opbloeiend in al de pracht der hartstochtelijkheid. — In onderhavig stuk is dat niet het geval : kort is het in zijne hevigheid van aandoening en passie, maar misschien daarom nog geweldiger en meer aangrijpend.

(1) Voor toonaard en opustal weze verwezen naar de vroegere hoofdstukken.

Bij Beethoven inderdaad is het onmiddellijke, rechtstreeksche verklanking van gevoel. Nooit koestert hij den vorm *om* den vorm, zooals minder grooten doen. Open en oprecht zingt hij zijn geniaal gevoel uit het diepste der ziel, onverholen en ongeveinsd. En dat schaadt geenszins aan de intimiteit van zijne kunst, die zoo uitsluitelijk eene zielekunst is ; dat stoot niet als een gemis aan kieschheid. Want het genie legt bijzondere plichten op. Niet voor zich-zelf hebben de begenadigden de godsgaaf ontvangen. Werden zij op den berg, den Thabor, geroepen, ver van het gedrang, de volksmenigte, dan weten zij hoe steil hij ter beklimming was, hoe eng de borst beklemd werd, hoe het zweet op het voorhoofd perelde. Zij weten dat zij eene vrucht dragen, de kostbaarste van alle : het leven in schoonheid gehuld — en dat zij die eerbiedig moeten dragen, gaaf en geheel aan het menschdom schenken.

Maar gelijk die schoonheid gebaard werd, moet zij voorgedragen worden, met den zelfden eerbied, de zelfde koesterende zorg, het zelfde zelfvergeten. Waar het zoo hoog eene kunst geldt als die van Beethoven, wordt de kunstenaarsbediening echt tot een priesterschap.

Het *Largo appassionato* der tweede sonate is somber. Het levert het beeld van een vurig-verliefden jongeling, die door de hevigheid zelf van zijnen hartstocht wanhopig gestemd wordt. Niet zoo het *Adagio* van de derde sonate (in twee-vier). Hier is de weemoed meer ingehouden, getemperd ; eerder een toevertrouwen van teedere melancholie mag het genoemd worden, alhoewel de onstuimigheid der eerste jeugd er wel onder bruist.

Met het *Largo, con gran espressione* der rijke vierde sonate integendeel vallen wij in 't volle tij, den bruisenden stroom dezer onstuimigheid. Breed klinken de aanvangsakkoorden, bergend in hunnen schoot den afgrond des levens. Somber is weeral het gevoel, zooals het past aan een tijdstip, waar de hevigheid van 't verlangen, het oneindig trachten naar de verrukkingen van 't eindelooze, alle banden en boeien tot een ondragelijk juk maken. Somber en statig-diep, van een oceaansdiepte. Reeds door dat werk der vroege jaren (opus 7), wordt voor den geest dat beeld geroepen der woeste zee dat onwillekeurig rijst

bij elk echt Beethovenwerk. Het is of men de zeebries voelt waaien door 's meesters machtige lokken.

En, sprekend van zijn uiterlijke, zou ik dat als eene omlijsting willen geven aan de scheppingen van het brein. Immers de roerselen der ziel rimpelen het gelaat, schitteren in den blik, spelen om den mond, — niet minder dan in de klanken van de toonkunst, het keurige van de kleur, het lispelen van het woord. En hoe prachtig moest de Beethoven-kop zijn! Volgens de tijdgenooten « moest iedere menschenkenner van op 't eerste zicht eene buitengewone natuur in Beethoven ontwaren. (1) Zijn gang had lyrische kracht, om den mond speelde uitdrukkingsvolle beweging, het oog verkondde ondoorgrondelijke diepte van aandoening, doch het voorhoofd voornamelijk was de zetel eener majestueuze scheppingskracht. Zoodra zijn gelaat zich tot vriendelijkheid ontplooide, verried het alle bekoorlijkheid der kinderlijkste onschuld; wanneer hij glimlachte, geloofde men niet enkel in hem, maar in de gansche menschelijkheid, zoo innig en waar was hij in woord, beweging en blik. »

Over het spel, het vuur, ja het niet te verdragen sprankelen van dien blik zijn alle ooggetuigen het eens. Wat onmetelijke diepten moesten daarin schuilen, indien men de veropenbaring der onsterfelijke werken — der Adagio's en Largo's vooral — gelooft! Want het fonkelen en stralen van 't inwendig vuur was het gloeien van 't verterende vuur der liefde; de stormen die zoo licht oprezen, waren de stormen op den oceaan der liefde, op de bodemlooze levenszee.

Dat Beethoven in-goed was, dat zingen niet enkel zijne tonen, dat zeggen allen die hem gekend hebben. Aandoenlijk is het te hooren hoe, om hem te bestempelen, allen die voor 't eerst in aanraking met hem kwamen, niet van hem spreken als van den genialen Beethoven, maar als van den *braven* Beethoven. Zoo Varnhagen die den meester in 1811 te Teplitz ontmoette. In een brief aan Uhland geeft hij volgende beschrijving van die ontmoeting: « In de laatste dagen van den uitgaanden zomer leerde ik

(1) Bij Beethovens eersten biograaf: J. A. Schlosser. Ludwig van Beethovens Biographie. Prag 1828. S. 46.

te Teplitz Beethoven kennen en vond ik in den als wild en ongezellig verklaarden man een allerheerlijksten kunstenaar met gulden gemoed, grootsch-verheven geest en goedmoedige vriendelijkheid. Wat hij vorsten had verweigerd, stond hij ons toe op 't eerste gezicht, hij speelde voor ons op de piano. Ik was spoedig met hem vertrouwd, en zijn edel karakter, het *ononderbroken uitstroomen* van een goddelijken adem, dat ik in zijne overigens zeer stille nabijheid immer met *heiligen eerbied* meende te ondervinden, trokken mij zoo innig tot hem aan, dat ik dagen lang het ongemak van zijnen omgang, die door zijn slecht gehoor vermoeiend werd, niet in acht nam... Wist ik niet reeds door onwraakbare getuigenissen, dat Beethoven de grootste, diepzinnigste en rijkste der Duitsche toondichters is, de aanblik alleen van zijn wezen zou het mij onwedersprekelijk bewezen hebben... Hij leeft enkel voor zijne kunst, en geen aardsche hartstocht komt bij hem dezen eeredienst storen; hij is ongelooflijk vruchtbaar. Hij onderneemt groote wandelingen, en op de eenzame wegen in berg of woud, rustig schouwend naar de groote lijnen der natuur, denkt hij zich zijne tonen, put hij vreugd in het eigen hart. (1) »

Is het niet of men het denken en voelen op deze eenzame wandelingen, het denken van 't machtige brein, het kloppen van het warme hart, in klanken vertolkt hoort, wanneer een van die zuivere zangen stijgt uit snaar of klavier, een van Beethovens diep-ruischende, plechtig-galmende Adagio's? Geerne verbeeldt men zich den geweldig-grooten man in deze stonden van heilige stilte, van eenzaam mijmeren vóór de indrukwekkende natuur.

Niet anders dan Varnhagen spreekt een Salzburger arts, Dr Weiszenbach, die Beethoven leerde kennen tijdens het congres van Weenen : « Zijn karakter is in volle overeenkomst met de heerlijkheid van zijn talent. In geheel mijn leven werd het mij niet gegeven een zoo kinderlijk gemoed te ontmoeten in vereeniging met zoo krachtig en stug een wil; was hem uit den hemel niets anders te beurt gevallen dan het hart, dan nog zou hij iemand zijn waarvoor

(1) KALISCHER: *Beethoven und seine Zeitgenossen*, Band I. S. 117.

men eerbiedig moest buigen. Innig is hij al het goede en schoone toegedaan door een aangeboren drift, die alle vorming wijd overtreft. In dat opzicht werd ik dikwijls door uitingen van zijn gemoed wezenlijk verrukt. Ontheiliging van datgene, wat hij bemint en eert, 't zij door meening, woord of daad, verwekt bij hem toorn, weerstand, ja tranen. Ook is het tusschen hem en de gewone wereld voor goed af. Zijn hart is zoo ontgloeid voor het zedelijk recht, dat het nimmer meer vriendschappelijk kon kloppen voor wat hem eens bevlekt scheen... » (1)

Beethovens uiterlijke heeft ons tot zijn gemoed gebracht, en daarover zijn alle getuigenissen het eens : het was een gulden gemoed, een groot hart. Daar ook is de bron zijner grootschheid te vinden, en dat is van belang als men zijne langzame tempo's bestudeert, die als het hart zijn van het overige werk. De Fransche spreuk blijft waar: « Les grandes pensées viennent du cœur. » Zoo is Beethovens geniale gedachtenvlucht terug te leiden tot zijn heerlijk liefdegevoel.

Om tot het Largo der vierde sonate terug te keeren, dit munt uit door de diepte, de breedheid, de bezonkenheid der passie; minder hartstochtelijk dan het Largo der tweede — dat bijzonder door hartstochtelijkheid grootsch is — is het even vurig, maar van een meer ingehouden gloed. Men zou als een groep kunnen vormen van het *Largo appassionato* der tweede sonate, het *Largo, con gran espressione* der vierde, het *Molto adagio* der vijfde en het *Largo e mesto* de zevende. In alle vier deze stukken zwalpt de passie tot het hooge tij ; grondbaren zijn het, die oprijzen en schuimend omkrullen, maar met een onderscheid in ieder werk: heete hartstocht in het *Largo appassionato;* breeder uiteenspreiden der golven in het *Largo, con gran espressione* ; in het *Molto adagio* meer smachtende liefde en wiegeling der smart op het dobberen der wateren; en in het *Largo e mesto* de volle tragische kracht : een eindelooze smart spreekt uit die diepe tonen, in wier afgronden als de laatste hoop der liefde verzinkt en vergaat.

En zooals men een groep kan vormen van deze passie-

(1) KALISCHER, I, blz. 115.

galmende klanken, zoo zou men ook bijeen kunnen brengen de twee liefelijke Allegretto's — in de zesde en de negende sonate — ademend een heel ander gevoel; en midden in plaatsen het ernstige *Adagio cantabile* der Pathétique, kalme liefdebede, vredevolle avondbespiegeling aan den rand der ruischende zee.

Doch tusschen de twee Allegretto's is er nog een verschil te maken. Dat van de zesde sonate is meer verhalend, vertrouwend onderhandelend; dat van de negende heeft meer wiegende melancholie : in beide is er zachte streeling. Bij die twee stukken laat zich licht aansluiten het Andante der tiende sonate, even zacht van gevoel, met even veel spel — doch geen dartel spel — in de weifelende bekoring.

Met de tiende sonate zijn wij t' einde geraakt der eerste periode; — de elfde opent den overgang tot de tweede periode, met veel rijker ontwikkelde stukken. Vooraleer den eersten trant te verlaten, moet nog gewezen worden op de soort waartoe al deze langzame tempo's behooren. Geen variaties zijn ze, noch steeds groeiende kernen, en toch, wanneer men ze vergelijkt met gelijksoortige composities van Haydn en Mozart, is er zulk verschil van stevigheid van bouw, diepte in de meening, warmte in de expressie, dat het onmogelijk schijnt ze met zulke werken te classeeren. — Het Beethoven-genie slaat, reeds in de jongelingsjaren, de machtige adelaarspennen uit.

Het zelfde mag gelden voor het langzame tempo van 't eerste kwartet : *Adagio affettuoso ed appassionato* in 9/8. Wij hebben hier te doen met een heel poëma van zingende liefde, geleidelijk ontwikkeld op de deinende golving van een wiegenden rhytmus. Wie, vóór Beethoven, had er ooit aan gedacht zulk een tafereel van gevoel te teekenen, zulk een uitgebreiden zang te vertrouwen aan eene vedel, gesteund door een medevedel, door altviool en cello? Tot de latere symphonieën van den zelfden meester zal men moeten wachten om iets gelijkaardigs te vinden. Dit Adagio vloeit zoo zacht als het zachtvlietende, maar kabbelende beekje in het 12/8 tempo der Pastorale, maar met minder bezorgdheid van schilderachtige beschrijving. Hier is enkel gevoelsuiting bedoeld, de lijn is muzikaal, niet pittoresk.

't *Adagio cantabile* van 't tweede kwartet integendeel valt terug in den klassieken trant, en meer bepaald Mozartschen trant, waarvan het heel kwartet den stempel draagt.

't *Andante con moto* van 't derde kwartet is ook maar een lief suizen, in halve tint en wat grijze tint (zooals de derde sonate ?), zonder diepte van hartstocht of karakteristieke Beethovensche wanhoopskreten.

Het vierde kwartet, rijke sprankeling van leven, warme schittering van levensgeluk, heeft geen langzaam tempo, ten zij men als dusdanig het *Andante scherzoso quasi Allegretto* wil aanschouwen.

Tot het vijfde kwartet moest gewacht worden om den variatievorm te ontmoeten, — het derde trio gaf er een voorbeeld van, maar niet zeer treffende schoon — doch dan ook welke verrukking, welke bekoring ! Hoe ideaal schoon en rein verheft zich de muzikale lijn van het thema in 't *Andante cantabile !* En bij iedere variatie wordt eene verhooging aan die verrukking en bekoring bijgedragen.

De eerste variatie begint op lustig-ronde wijze. Aangeheven door de cello, wordt de volzin overgenomen door de altviool, dan door de tweede viool en eindelijk door de eerste, om uit te sterven in samenklank. — De tweede variatie is een luchtig staccato-borduursel van de eerste viool, op gedempte zuchten der begeleiders. Aan de derde variatie krijgen de twee onderste speeltuigen voornamelijk den zang, terwijl de twee violen etherisch ritselen. De vierde variatie vereenigt weer de vier stemmen in zalvend samensmelten. Bij de vijfde heft de eerste viool een trillen aan, waarop tweede viool en alt hun hart uitjubelen in warme begeestering. De cello mengt er hare gonzende stem bij, vol gulle, welwillende bonhomie. Eindelijk, tegen het einde, behoudt de cello het woord, waarop de andere snaartuigen beurtelings den zang aanheffen in steeds reiner, luchtiger ten hooge stijgen. In goddelijke schoonheid sluit het stuk.

En hier word ik door gewetensangst overvallen. -- Is het niet zonde, ontheiliging, met lompe, zware woorden zulke hemelsche kunst aan te roeren ; met ruwe handen de dauw-reine druppelen te bezoedelen ? — Ja, indien ik meende die schoonheid op te sluiten in mijn gestamer. Maar

dit zij verre ! Zelfs wil ik niet als echte bedoeling van den toondichter doen doorgaan wat ik aanduid, maar louter als impressie van eene luisterende ziel.

Zesde kwartet (B. dur.) *Adagio, ma non troppo* in 2/4, al innige melancholie, streeling van de delicaatste teerheid — het heel kwartet is een kiesch bloemeken, ras ontfleurd — evenals de beroemde Malinconia.

De langzame tempo's der tien eerste sonaten lieten zich groepeeren ; die der zes eerste kwartetten in 't geheel niet, Zij staan ieder op zich zelf, uiterst afgezonderd. Nochtans is hun gevoel altijd dat der eerste jeugd, maar met minder gloed dan de sonaten, met meer fleurige levensvreugd.

Gaan wij nu de symphonieën aanspreken ? — Maar enkel twee behooren tot de eerste manier. 't Is waar, het *Andante cantabile con moto* der eerste is vol lief gebabbel, terwijl het *Larghetto* der tweede één streelen is van zingende gratie, in den aard van het thema van het vijfde kwartet, van de *Romance en fa* voor viool. En toch — weer een gewetensbezwaar ! — zou de vierde symphonie niet moeten gerangschikt worden in de eerste periode, alhoewel de derde (de Eroica) ons zoo beslist het echt Beethoven-merk en -merg veropenbaarde ? In elk geval, heb ik nooit bij dit werk — niet meer dan bij de achtste trouwens — het zoo kenteekenend Beethoven-sidderen door lijf en ziel voelen varen. Ik zal ze dus onvermeld laten, zoo goed als de twee eerste sonaten voor piano en cello, de zes eerste sonaten voor piano en viool, die mij meer Mozart dan Beethoven voor den geest roepen, de vier eerste trio's, waarvan het derde alleen echt Beethovensch is, maar niet in zijn langzaam tempo, de twee eerste concerto's voor piano. Voor het derde maak ik eene uitzondering : zijn *Largo* heeft het echt innig gefluister, vol mysterie en gedempten gloed, eigen aan de jeugdige werken.

Want, haast voelt men om de tweede, de prachtperiode van 't Beethovensch genie binnen te treden. En, gelijk er daarin een rijper- en ruimerworden is waar te nemen der goddelijke gaven, zoo is dat vooral aan te stippen van de liefdegaven, openbloeiend in de wondere Adagio's.

Sonaten altijd voorop : zij zijn de stam waarop het latere werk ontluikt. — 11e sonate, overgang en brug tot de tweede periode, maar hellend geheel tot deze laatste.

Het langzame tempo bestaat uit dit *Adagio con molt' espressione,* vol weergaloozen weemoed, waar de liefde bezonken is tot smachtend smeeken, stokkend soms in 't aandringen van dat smeeken, sturend de klopping van het leven door 't gansche stuk heen in 't herhalen van de begeleiding : de drie haken van den 9/8 rythmus. — De gansche sonate is schittering en streeling van levensweelde.

Met de 12e sonate staan wij voor goed op den vasten en vruchtbaren bodem der tweede periode. Het is deze sombere As-dur sonate, aan Vorst Lichnowsky opgedragen, die opent op een *Andante con variazioni.* Hoe diep gaat reeds met het thema de afgrond open van leven en liefde in weifelende duisternis gehuld ! Hoe zal het mogelijk zijn nog dieper te gaan, de stemming van duisternis-doorgronden, beklemming-ondervinden, nog te verhoogen ? Dit geschiedt nochtans in de variaties, die ieder in afzonderlijke diepte den toehoorder tegengapen, kaatsend enkel schaduw en smart terug. Nochtans is hier niet de wanhopende Beethoven aan het woord. Uit de diepte zelf van leven en liefde spruit de zwaarmoedigheid der stemming, het plechtige van de mijmering. — En, door de afwisseling van ieder variatie-schakeering, is nog de weemoed van den toondichter niet uitgeput, want, na een sprankelend *Scherzo,* klinken in eens de majestueuze tonen der *Marcia funebre. Maestoso andante.* Daarin heft Beethoven plots aan den treurzang zijner koninklijke ziel. *Marcia funebre sulla morte d'un Eroe !* Het is een held die den heldendood bezingt. voerend niet eigen rouw, maar den rouw van alle glorie, allen roem, alle vergankelijkheid van den tot onsterfelijkheid bestemden sterfelijken mensch.

Op. 27, Nrs 1 en 2, sonaten 13 en 14, zijn alle twee *sonata quasi una fantasia* betiteld, en inderdaad hebben zij beide, maar de eerste vooral, al het grillige, afgewisseld-contrasteerende van impressietonen, fantaziebeelden. De eerste is vol bekoorlijkheid : zoo droomerig-weemoedig begint ze in dat *Andante* dat met losse beweging is voor te dragen. Men weet dat Beethoven als improvisator zijn gelijke niet had; vooral in de avonddeemstering minde hij het aan 't klavier neer te zitten en zijne vingeren op de toetsen te laten dwalen. Hier schijnt hij een van die vluchtige mijmeringen in 't valavondlicht, op 't papier gevat te

nebben, in al de fleur hunner innige melancholie eigen aan het jeugdig hart dat in het zwellen zelf van 't gevoel een zekeren angst ondervindt, en toch zoo rijk bedeeld is door het leven dat tot de eigen melancholie hoogste levensgenot wordt. Vrij voorgedragen moet dit Andante klinken, alras onderbroken door het radde Allegro, dat er zoo vurig tusschen loopt, om weer plaats te maken voor 't hervattend *Tempo primo*. Zoo wisselen in de jeugd smart en vreugd af, tranen en glimlach, duistere wolken en gulden zonneschijn, maar de grond van dit alles is warm liefdegevoel. Hier weeral heeft Beethoven in Andante en Allegro zich niet uitgezongen, want na een vurig *Molto allegro e vivace* klinken eensklaps uit de diepte de aangrijpende akkoorden van het *Adagio con espressione*, één blad van statige wijding, met heilige tranen doorweekt.

Deze *sonata quasi una fantasia* stel ik in hare bekoring en rijke afwisseling nog boven hare zuster, de toch ook zoo bekoorlijke en nog meer befaamde *Mondschein-sonate*. Is het soms omdat zij in het onbepaalde en vage der lijnen meer de streeling des avonds aanbrengt, den avond die ons tot weemoed noopt en herdenken van 't zoete verleden? Of schaadt de gewild-dichterlijke benaming aan de tweede *sonata quasi una fantasia?* Ik moet bekennen dat ik een hekel heb aan die namen op de werken geplakt. Waar Beethoven ze zelf gaf, is het natuurlijk een verschil, maar over 't algemeen zijn zijne toonscheppingen louter gevoelsuitingen, rein-muzikale opvattingen, die niets te winnen hebben bij schilderachtige omlijsting. Zoo werd enkel willekeurig den zilveren wazem van den maneschijn voor den geest opgewekt in 't *Adagio sostenuto* dat de 14^e^ sonate opent. En toch is de macht van het beeld zoo groot, dat men zich dat stuk nu niet anders meer kan denken.

Hoe streelend, zalvend, droomerig, in elk geval, klinken de tonen! Het is weer eene mijmering, maar gelijker in de stemming, rustiger in de openbaring. Het gemoed gaat in vrede open onder den invloed van 't hoogst dichterlijk gevoel, en indien men kan aannemen dat Giulietta Guicciardi de Onsterfelijke Geliefde is, dan was deze liefdesverklaring aan haar even kuisch als gelukzalig.

Bij de rijke sonate 15 heeft men ook de benaming *pastorale* gevoegd, alhoewel het finale alleen het epitheton

wettigt. Het *Andante*, in elk geval, heeft van het landelijke geen zier. Het is een kort en zeer expressief stuk, waarin elke noot tot de ziel spreekt, nu eens zich terugtrekkend in geheimzinnigheid, dan weer met meer klem het gevoel uitdrukkend; doch steeds ingehouden is dat gevoel en bondig die uitdrukking.

Het *Adagio grazioso* der zonneklare en openzingende sonate 16 integendeel is een uitgestrekte bladzijde en, voor mij, een landelijk tafereel. Het roept mij voor den geest het *Adagio affettuoso* van 't eerste kwartet en de *Scene am Bach* der Pastorale, alhoewel in een gansch ander gevoel. Of ligt de overeenkomst slechts in het tempo — 9/8? In elk geval behoort het tot de groep der schaarsche gelukswerken : 4e en 10e kwartet, liederkrans *An die ferne Geliebte*, 6e symphonie. Zoowel *affettuoso* als *grazioso* klinkt deze melodie als het gorgelen van den nachtegaal, het trillen of fluiten zijner kristallen tonen, zoo fulp- en vloeiendzacht. Bij zulke reine klanken geniet de aarde, voor eene korte poos, het oorspronkelijk geluk van den onbezoedelden Eden-gaard, waar vrede en liefde hand in hand wandelden. Ook bij Beethoven is de verpoozing van 't geluk altijd van korten duur. Weldra rijst de storm opnieuw, de hartstocht breekt los, op de blauwe luchten volgt het knetterende onweer.

Zoo op de zonnige zestiende sonate de onheilspellende zeventiende, maar dit alles werd door mij reeds behandeld. (1) Ik kan dus overgaan tot een ander soort werken, want sonate 18 heeft enkel een wonderzacht klinkend *Menuetto (Moderato e grazioso)*; sonaten 19 en 20 zijn sonatinen, en « L'Aurore » kan niet meer onder de werken der tweede periode gerekend worden.

Van groepeering, weze terloops opgemerkt, kan hier geen spraak meer zijn. Ieder stuk (Andante of Adagio) staat op zichzelf, ten volle afgewerkt, als een levend organismus. De scheppingskracht heeft met de jaren toegenomen : meer en meer zijn de werken onsterfelijke kinderen van een machtig genialen vader.

M. E. Belpaire.

(Vervolg en slot in 't aanstaande nummer).

(1) Zie blz. 360, 361 van het boek : *Beethoven*.

HEMELVAART DER LIEFDE

Ik stal uw ziel uit uwe donkre oogen
in nacht van storm en regen, als ik joeg
gestrengeld in een rukwind voort en loech
luid om 't gebruis der boomen wildbewogen.

Wij joegen voort, totdat uw ziel mij vroeg ;
« Waar wij nu wel tesamen henentogen ! »
Ik zweeg en zag u aan met mededoogen —
wonder en liefde en dat was u genoeg.

Wij joegen voort, opcirkelende in
de zuilen lucht, die — als een vliegend woud
van boomen-storm — langs rotsen en ravijn

donderden voort... tot waar het rustbegin
versmolt in 't zinkend woeden, 't zinkend goud
der sterren,.... tot.... waar enkel zielen zijn.

Rob. Ree.

MELODIE

Als ik mij wentel in de overmacht
van 't eigen licht en met de glansen speel,
die ik mij schiep tot wonderschoon geheel....
tot meer geheelen van steeds grooter pracht....

als ik mij zelven in die pracht verdeel,
zoó dat mijn weze' in elk dier glansen lacht,
dan ben ik grooter dan een sterrennacht....
want iedre glans is lijk sterr'nachten veel....

en ik vergeet de naaktheid — om mij heen —
van wat men leven noemt, doch sterven is;
en aan mijn grootheid is slechts éen gemis,

dat ik die pracht genieten moet alleén,
terwijl milliarden in een duisternis
dolen voor eeuwig onder veel geween....

ROB. REE.

IDEALEN

Wij dansen, wij dansen
in zonnige transen,
wij dansen in glansen
    van goud.
Wij wonen op tronen
met heerlijke kronen,
wij blijven steeds schoon, en
    wij worden nooit oud.

Wij zien uit den hooge
die duizenden oogen,
zoo deerlijk bedrogen
    door onze pracht.
Zij zien ons verschijnen
in schitterende lijnen,
vergeten hun pijnen,
    en droomen zacht.

Wij zijn de Idealen,
die dwalen en pralen ;
en waar wij vervalen,
    daar komt de smart.
En zijn wij geweken,
dan klinkt nog het smeeken
en zachtkens het breken
    van 't menschenhart.

Wij dansen, wij dansen
in zonnige glansen,
wij dansen in transen
    van goud.
Wij wonen op tronen
met schittrende kronen ;
wij blijven steeds schoon, en
    wij worden nooit oud.

Rob. Ree.

HET LIED DER STERREN

De sterren zijn het notenschrift van 't lied
der eeuwge ruimte boven, om mijn hoofd,
dat ruischt van eeuwen in het avonduur
en aanzwelt in 't geheimnisvolle stille
der nachten tot 't verbleekt door 't eerste licht
des dageraads en vluchtend nog naar 't westen
voor de triomf van glans — vindt daar den dood.

Zoo ruischt dat lied, als al geruisch beneden
in de krioeling van de volkren houdt
òp, en de stilte tot d' onrust'ge ziel
wil spreken van vertroostingen en vrede.
Doch alle ziel is niet tot rust geneigd,
kan, zoo ze het verlangde, niet meer rusten;
wild in zoo menig hart kolkt eene hartstocht
van wellust, nijd of haat en wraakbegeerte.
De oogen van dezulken zijn dan ook
doof voor dat toongestraal en rusten nimmer,
want zij gaan zien, of dengeen dien ze haten
of voor hun drift begeeren — nu niet slaapt
om hem dan in dien slaap te overweldgen.

Breed, in de ruimten op den diepen toon
van 't zwartblauw ledig (1) om die reuzenlichten,
die door den afstand stralend' vonkjes zijn....
Breed ruischt in die onmeetlijkheid, dat lied,
welks tonen spreken tot de zielen, die
hun eigen klein-zijn diep begrijpende,
eens tot de sterren staarden, en daar vonden
wat komen moest van boven, stilte, rust
van hunne driften, kracht om te volharden
in wat ze God beloofde' in 't heilig uur,
als zij daar stonden met de Eeuwigheid

(1) ledig is hier bedoeld als zelfstandig naamwoord: het ledig.

boven en om hun hoofd en wilden vrij zijn
van 't kleine dagelijksch gedoe van 't leven,
hoog wilden staan, boven die duizend zorgjes,
die 't leven droeven door hun nietigheid.

Dan luisterd' hunne ziel naar dat gezang,
zoo diep-aangrijpend, hen zoo diep-verneedrend
om hunne onmacht, zòo toch, dat ze niet
zich schamen konden, wijl er Een hen schiep
aldus en tot hen sprak uit d' Eeuwigheid
in 't breed-verheven zwijgen van den nacht.
Zij waanden zich alleen, of beter dachten
niet, dat op nog meerdere plaatsen van
het vasteland, of op de eilanden
verloren in de groote zeeën, ook
nog zielen waren, die daar luisterden
als zij naar 't heerlijk-heilige gezang
der sterren in de ruimte, 't lied van eeuwig
zingende in stralen, wonderdiep-aangrijpend.
Voor hen bestond slechts d' eene Eeuwigheid
boven hun hoofd, en dat was het gelaat
van God, dat er in vage vormen was
achter en om die glinstering van sterren,
en als een wind over het oppervlak
der aarde blies, scheen hun dit Godes adem.
Zij baden in hun ziel, vernederden
zich om hun kleinheid voor hun grooten God.

Breed ruischt de zang der sterren, eindeloos
smeltende tonen vèr, machtge nabij,
en iedre toon 't verlangen naar het Heil
der Eeuwigheid, vèr van den kleinen bal
uit het miljard-gekriel van ziele' en dieren.
Iedere toon een smachten naar-omhoog,
eindloos begeeren naar het Eindloos Licht.

Maastricht. ROB. REE.

DE EERSTE MISSIE
DER PROPAGANDA IN ZWEDEN

De titel ware misschien juister « De eerste missie in Zweden na het stichten der « S. Congregatio de propaganda fide », daar de pater-zendeling niet door de congregatie zelve gestuurd werd. De missie kwam later echter wel vóór de Propaganda en zoo mogen we evengoed den eersten titel behouden.

De documenten over deze missie berusten in het archief van Congregatie zelf te Rome. Zij werden gedeeltelijk benuttigd door A. PIEPER die echter van de missie een zeer onvolledig gedacht geeft (1).

Vooraleer over te gaan tot het verhaal der missie zelf, is het noodig een gedacht te geven van den wettelijken toestand der katholieken in Zweden, en ik denk dit niet beter te kunnen doen dan door de artikelen te vertalen die in de wet van 1617 te Orebrö door Gustaaf-Adolf tegen de katholieken uitgevaardigd werden. Niet dat vóor dien datum geen wetten bestonden in Zweden tegen de katholieken, maar omdat deze wet de andere veel verstrengt, en ook omdat zij den toestand in een helderder licht toont.

« Alhoewel er op verschillende rijksdagen besloten en uitgevaardigd werd, dat niemand van 's rijks onderdanen of inwoners onder welk voorwendsel ook, betrekkingen mocht hebben met den koning van Polen, zijne kinderen of aanhang ; dat eveneens groote straffen uitgesproken werden tegen hen die af zouden vallen van ons kristelijk geloof en de zuivere evangelische leer, daar al het vorige het rijk veel schade, ongeluk en gevaar bij brengt, zoo blijkt het toch dat deze wetten door velen vergeten en miskend worden. Opdat dus niemand meer onwetendheid

(1) Dr A. PIEPER. *Die Propaganda-Congregation und die nordischen Missionen*. Keulen, 1886, blz. 12-15. Ook S. DREVES. *Geschichte der katholischen Gemeinden zu Hamburg und Altona*. Schaffhausen, 1866, blz. 53-56, vermeldt de Zweedsche missie, maar zijn verhaal is evenmin volledig noch juist.

tot verontschuldiging zou aanbrengen; zoo hebben wij besloten, met goedachting van den gezamenlijken rijksdag, eene wet en verordering te maken, tegen dezen die eenige gemeenschap zouden hebben met den koning van Polen, 't zij door brief, bode of anderzins; en ook tegen degenen die ons kristelijk geloof af zouden zweren voor de papistische afgoderij:

Art. 2. Deze die betrekking heeft met eenig uitgeweken of vogelvrijverklaarden Zweed, of met iemand van zijnen aanhang, door bode of brief tot onze en 's vaderlands schade en verderf, zal aan lijf en goed gestraft worden, zooals hooger gezegd is. (in artikel 1, wordt als straf vermeld: de dood met verbeurdverklaring van alle roerende en onroerende goederen). Maar kan het in rechte niet bewezen worden dat het schade bracht aan het rijk en geldt het slechts private belangen, zoo zal de schuldige verbannen worden, en nooit meer terug in het rijk mogen komen en al zijn grondeigendom zal toevallen aan zijn naaste bloedverwanten, die van de zaak geen kennis hadden. Moest het echter gebeuren, dat iemand uit Zweden nieuws zond naar een buiten het land verblijvend vriend, die daar studeert of rondreist, zonder te weten dat de uitgewekene intusschentijd naar de papisten gegaan is of naar Polen; zoo zal de zender der brieven niet gestraft worden; wel te verstaan dat die briefwisseling moet ophouden zoodra men verneemt wat de uitgewekene gedaan heeft.

Art. 7. Degene die, het land doorkruisend, een hoop leugens verspreidt en de lieden ophitst zoodat er gewoel, onrust en wanorde uit kan voortkomen, zal, zoo er schade door veroorzaakt wordt, aan den lijve gestraft of tot den schandpaal veroordeeld worden en daarna uit het land verbannen.

Art. 8. De vader, voogd of overste, die zijn kind, bloedverwant of onderhoorige uitzendt om te studeeren in eenige poolsche plaats of hem aanraadt zich te begeven naar een jezuiten- of ander papistisch collegie, zal, zoo het volgens de wet bewezen is, het land uit gebannen worden en zijn grondeigendom verbeuren ten voordeele zijner naaste bloedverwanten.

Art. 9. Moest het gebeuren dat iemand buiten raad of

wete zijner ouders, voogd of overste naar een der boven vermelde plaatsen gaat, zoo zullen de ouders, voogd of overste niet gestraft worden, op voorwaarde echter dat zij hem niet helpen noch door geld, noch anderszins ; en hij die zulke reis aanvangt op eigen gezag is vogelvrij in Zweden en zijne verwanten zullen zijn goed hebben.

Art. 10. Degene die na den dag dat deze wet wordt uitgevaardigd af zal vallen van het kristelijk geloof en de evangelische leer, zooals ze nu door Gods genade in ons dierbaar vaderland beleden worden, en de papistische leer zal aannemen, zal nooit meer noch woning, noch huis hebben in Zweden, noch eenig recht, maar zal beschouwd worden als hebbende noch goed noch recht, gelijk een doode, en vogelvrij zijn in heel Zweden. Komt hij echter in het rijk en zoekt hij heimelijk de jeugd te verleiden tot eenige valsche jesuitische of papistische leer, dan zal hij als een oproerling en tweedrachtzaaier naar behooren gestraft worden.

Art. 11. Aan de papisten die in Zweden geboren zijn of die hier wonen, wordt door deze bevolen dat zij drie maanden na dezen dag het land moeten verlaten hebben. Indien na dien tijd eenig Zweed gevonden wordt die papist is, zal hij als een verachter van dit gebod gestraft worden en zoo hij eenig kwaad in den zin heeft, zal hij als een verrader gevonnisd worden. » (1)

Het vervolg zal uitwijzen dat het enkel feit van katholiek te zijn voldoende was om een Zweed op het schavot te brengen. (2)

In die omstandigheden was het voorzeker veel gewaagd eene missie in Zweden te beproeven ; en toch zou het

(1) Heel de wet staat afgedrukt bij A. A. STIERNMAN, *Alla Riksdagens och Mötens Beslüth*, van 1521 tot 1727, deel I, anno 1728, blz. 708-713.

(2) Een paar weken reeds na het uitvaardigen der wet begon het eerste godsdienstproces, tegen een student, Hendrik Pederson Hammer, die uit grooten nood en dwang papist geworden was en terzelvertijd geld had aangenomen van den koning van Polen. Hij werd ter dood veroordeeld, omdat hij zijn eed gebroken en zich schuldig gemaakt had aan verraderlijke handelingen. Alhoewel ook de politiek een rol speelde in de veroordeeling schijnt toch de godsdienstverandering de voornaamste beschuldiging geweest te zijn. Cfr. CORNELIUS. *Svenska kyrkans historia.* Upsala, 1886, deel I, blz. 161.

gedaan worden. We zijn immers in het begin der XVIIe eeuw, en het katholicisme, gelouterd door den strijd, verlost van innerlijke twisten is meester van zijn eigen gebied en begint de herovering van het verloren terrein. Van alle kanten dringen de katholieke zendelingen de protestantsche landen binnen.

Het stichten der congregatie voor de verspreiding van het geloof was als de bekroning dier eerste pogingen en een spoorslag tot verder en meer intensief werken.

Den 6^en^ Januari 1622 richtte Paus Gregorius XV de « sacra Congregatio de propaganda fide » in. Haar doel was het verspreiden van het geloof in al de landen der wereld, zoo protestantsche als heidensche. In haar handen werden al de missiën saamgebracht en geregeld. Door haar geld werden de missionnarissen meestendeels betaald, door haar werden ze benoemd of aangenomen, op haar aanvraag verleende het heilig Officie hun de noodige macht. Over hare samenstelling en werking heb ik niet te spreken; beperken we ons enkel tot wat we over Zweden vinden.

Een der eerste werken der nieuwe congregatie was het verdeelen der verschillende landen onder de verschillende nuntiussen, die alzoo de eerste schakel vormde van het bestuur der Propaganda.

Door die verdeeling viel Zweden onder de nuntiatuur van Polen : ongelukkiger schikking kon moeilijk getroffen worden. Nog altijd hield de koning van Polen zijne aanspraken staande op den vaderlijken troon van Zweden, de oorlog tusschen de twee landen duurde immer voort en de korte tusschentijdige verpoozingen lieten niet toe van dien kant uit iets te ondernemen. Toch mag men niet zeggen dat de nuntius van Polen zich om den toestand der katholieken in Zweden niet bekommerde. Neen, maar zijne pogingen waren meer onrechtstreeks, hij trachtte namelijk in de vredesverdragen tusschen Zweden en Polen, eenige den katholieke voordeelige schikkingen te verkrijgen. Onnoodig er bij te voegen dat hij niets bekwam.

In Noordduitschland echter was in het begin der XVIIe eeuw eene felle werking begonnen tot verspreiding van het geloof. Het stichten der Propaganda kwam die werking regelen en versterken.

't Was ook van hier uit dat de missionnarissen zouden trachten Zweden te bereiken. Het verhaal van die eerste missie werd gedaan door Hendrik Schacht, pater van het gezelschap Jesus, die als missionnaris naar Zweden gegaan was. Het verhoor over de missie, want het was een waar rechterlijk verhoor, had plaats te Luik den 24[en], 25[en] en 26[en] Januari 1626, voor den nuntius van Keulen. Het geeft ons het heele verloop der missie weer, en we zullen ons dan ook vergenoegen met het hier en daar wat te verkorten en de volgorde eenigzins te veranderen. (1)

Pater H. Schacht, geboren rond 1585 te Schleswig van luthersche ouders, deed zijn eerste studiën te Hamburg en Lubeck, daarna te Braunsbergen in het Jesuïtencollegie dier stad, waar M. Striccer, (2) een latere missionnaris in Noordduitschland, hem in de katholieke leer onderwees. Ongeveer 17 jaar oud ging hij naar het Jezuïtencollegie te Vilna, en vandaar naar Praag, waar hij tot dokter in de wijsbegeerte promoveerde. Terug in Hamburg gekomen, werd hem door de paters missionnarissen van het nabijgelegen Altona, de raad gegeven, naar het noviciaat van het gezelschap Jesus in Rome te gaan, wat hij dan ook deed. Hij verbleef er twee jaar, legde er zijne beloften af en keerde toen naar Duitschland terug om er de letteren te onderwijzen te Hildesheim. Vijf jaar later werd hij naar Würzburg gezonden en van daar naar Bambergen waar hij de godgeleerdheid studeerde en, 33 jaar oud, priester gewijd werd. Vier jaar lang verbleef hij daarop te Düsseldorf en was er studieprefect in het collegie. In 1622 werd hij aangeduid voor de missiën van het Noorden. Eerst werd hem Denemarken als missieplaats aangewezen. Op weg er heen werd hij in Holland gevangen genomen en drie maanden te Arnhem opgehouden. Tegen losgeld vrijgelaten, ging hij naar Hamburg. 't Was daar dat hij het bevel ontving van den generaal der Jezuïten (Vitellescus 1615-1645) van naar Zweden te vertrekken.

Dit bevel was uitgelokt door de vraag naar missionnarissen voor Zweden, gedaan door Joris Ursinus of « Bähr »,

(1) Het stuk berust in het Propaganda-archief, Misc. Varia, 18, blz. 272-296.
(2) Zie over M. Striccer, A. PIEPER, o. c. blz. 26-36.

bizondere secretaris van den Zweedschen koning Gustaaf-Adolf. Ursinus, op eene terugreis uit Frankrijk, had in Douai den pater Jesuït Karel Malepert aangetroffen, en hem het innig verlangen doen kennen der katholieken in Zweden naar een katholiek priester. Men besloot toen de paters Andries Nicenus en Theofiel Olaus, van de Neder-Rhijnprovincie naar dit land te zenden. Toen ze echter te Lubeck aankwamen was Ursinus reeds afgereisd en de beide paters werden door hun provinciaal (J. Copperus, 1616-1624) teruggeroepen. Meer dan een jaar later eerst duidde de Generaal pater Schacht aan om de missie in Zweden te beginnen.

Als handelaar in muizenvallen verkleed, trok hij op reis en door Denemarken heen bereikte hij Zweden. Te Nincöping werd hij aangehouden omdat hij geen vrijbrief had. Om niet herkend te worden, verbrandde hij zijn bijbel, zijn brevier en zijn zegel. 's Anderendaags werd hij naar Gripsholm voor den koning gezonden, alhoewel men niets tegen hem ontdekt had. Men verdacht hem echter Polak te zijn en de reis naar Gripsholm was verre van aangenaam. Bij den koning aangekomen, viel het hem niet moeilijk te bewijzen dat hij Duitscher was en hij werd dan ook spoedig op vrije voeten gesteld. Een gelukkig toeval deed hem Ursinus ontdekken, die dadelijk na de kennismaking, hem naar zijn huis meenam, om te beraadslagen over de middelen om het katholiek geloof in Zweden te verspreiden. Een drietal dagen later deed Ursinus een ander katholiek roepen, zekeren Zacharias Anthelius, burgemeester van Södertelgen, die echter uit oorzake der pest, tijdelijk op het eiland Ramsen verbleef. Vol vreugde eindelijk een katholiek priester te zien, nam deze den pater mede, eerst naar Ramsen en van daar naar Södertelgen. Hij deed hem doorgaan als een bloedverwant zijner vrouw, een Duitsche; wel te verstaan, voegt de pater er bij, dat er hier van geestelijk bloedverwantschap spraak was.

Van Södertelgen uit besloten zij eene omreis te doen door het land, om de verstrooide katholieken te troosten en te helpen, en te trachten eenige goedgestelde protestanten te bekeeren.

God had er anders over beslist en het einde der nauw

begonnen missie naderde snel. Den 6/16en Maart 1624 vergezelde pater Schacht Anthelius naar Stockholm, waar deze aan den rijksdag moest deelnemen. Daar bracht Anthelius hem bij een zekeren Jan Baptist Veraldi, romein van geboorte en katholiek, die cithaarspeler was van den koning. Veraldi, door de pest getroffen, was zeer verheugd een katholiek priester te zien, maar eens genezen, kon hij zijn geheim den koning niet verzwijgen, en deze beloofde hem 200 rijksdalers indien hij bewijzen kon geven van hetgeen hij zegde en den katholieken priester kon doen vangen. De ongelukkige liet zich verleiden en bezorgde den koning een brief, waarin de niets vermoedende pater duidelijk liet zien wie hij was en wat hij in Zweden kwam doen. Den Woensdag van de Goede Week 24 Maart (3 April 1624) werd de pater te Södertelgen gevangen genomen en naar Stockholm gevoerd. Anthelius zuchtte reeds in het gevang en Ursinus werd eenige dagen later in zijne vlucht achterhaald, en eveneens naar Stockholm gebracht.

In een vizioen, dat de pater daags te voren te Södertelgen had, zag hij de onthoofding van de twee katholieken en van een derden persoon, wiens hoofd echter door een onzichtbare hand werd verwijderd. Hij zelf kreeg genade omdat hij vreemdeling was : zoo zou ook het verloop der gebeurtenissen zijn.

Volgen we eerst den pater in zijne gevangenis en verhooren.

Toen hij voor den koning gebracht werd, kwam hem dadelijk zijn droom te binnen, 't was dezelfde zaal waarin hij de vreeselijke dingen had gezien. In deze eerste ondervraging vroeg de koning hem wie hij was en of hij koopman was. De pater antwoordde dat hij katholiek priester en Jezuïet was ; en toen viel hij op de knieën, genade afsmeekend voor zichzelf en voor zijne onschuldige gezellen. « Omdat gij vreemdeling zijt zal ik u sparen, sprak de koning, maar dan moet ge mij ook de waarheid zeggen ; en indien gij uw ijdel geloof wilt afzweren, zal ik u aannemen als mijn zoon. Welk zijn uw medeplichtigen ? »

« Ik ken er geen », antwoordde de pater.

Natuurlijk dat de koning dit niet geloofde. Hij be-

dreigde hem met de dood en verweet hem zijne onderrichtingen te hebben verbrand.

Daarop vroeg de kanselier of het waar was dat de Jezuïeten voor regel hadden zich in alle wereldlijke zaken in te mengen. « Dien regel ken ik niet », antwoordde de pater. Na eenige vragen in denzelfden aard, werd hij terug naar zijne cel gebracht.

In de verdere verhooren, zoo vóór den koning als vóór den raad, ging het bizonder over de medeplichtigen van den pater, in andere woorden welke katholieken er nog in Zweden waren; verder over zijne onderrichtingen; over de brieven die hij zou meegebracht hebben; over zijn doel in de reis naar Zweden. Men beschuldigde hem vooral van samenzwering tegen den koning.

Deze laatste beschuldiging werd het krachtigst vooruitgezet in de ondervragingen vóór den grooten raad van het rijk. De bewijzen, die men tegen hem aanbracht, waren niet danig sterk; zoo zegde de secretaris : « Daar het bewezen is dat de Jezuïeten in Frankrijk en Engeland talrijke oproeren verwekken en koningen dooden, kan men gemakkelijk onderstellen dat de beschuldigde ook zoo iets in den zin heeft. » Men verweet ook aan de Jezuïeten dat zij overal rondreisden om den Paus op de hoogte te houden van al wat de koningen en prinsen deden. Daarop antwoordde de pater dat de Paus ander werk had en dat hij alleen bekommerd was om het zielenheil der Zweden. Verder beweerde een der bisschoppen dat de Jezuïeten als regel hadden, (hun door den Paus gegeven), de ketters te dooden en dat Bellarmin (1) en Valentia (2) zulks geschreven hadden.

« Gij hebt nooit noch Bellarmin noch Valentia gelezen, wedervoer de pater, want nergens hebben zij zoo iets geschreven. »

(1) F. R. R. Bellarmin, S. J., de groote kardinaal en beroemde controversist, geboren te Monte Pulciano (Florenzie), den 4[n] October 1542, trad in 1560 in 't gezelschap Jesu, werd in 1570 professor te Leuven. Van 1576 tot 1589 leerde hij te Rome zijne gekende « Disputationes de controversiis christianae fidei », werd in 1599 kardinaal en stierf te Rome den 17[en] Sept. 1621.

(2) Gregoor van Valentia, gekend om zijne dogmatische en polemische schriften, geboren in 1551 te Medina del Campo in Spanje, trad in 1565 in 't gezelschap Jesu, werd later naar Duitschland gezonden en stierf te Napels den 24[en] April 1603.

Nog vroeg men den pater of hij geene bekeeringen had willen maken, en of hij nooit met protestanten over het katholicisme gesproken had. « Nooit », verklaarde de pater, en die verklaring werd door de getuigen bevestigd.

Toen vroeg de koning aan de raadsheeren of het niet nuttig zou zijn door de foltering te beproeven den beschuldigde tot bekentenis te brengen. Bij gebrek aan andere bewijzen besloten dan ook de raadsheeren tot dat middel hun toevlucht te nemen en den 20^en^ werd de pater op de folterbank gelegd van 6 uur 'smorgens tot ongeveer 11 uur.

Men trachtte te weet te komen of hij niet te samen met Anthelius en Ursinus den koning had willen dooden ; of hij brieven in Zweden had meegebracht ; hoeveel katholieken hij in het rijk kende ; of hij in Polen geweest was en dergelijke zaken. De pater antwoordde ontkennend op al die vragen. De pijniging bestond hierin dat de beul, na den pater ontkleed te hebben, hem de handen op den rug vreeselijk vast samenbond, en dan trachtte ze tot aan het hoofd te brengen. Een der raadsheeren echter belette hem die pijniging heelemaal door te voeren. Dan vatte de beul den rechtervoet van den pater in een ijzeren ring en knelde hem zoo vast dat de voet gansch opzwol. Daarna bestreek hij den gefolterde met solfer en wilde die aansteken, het werd hem echter belet, en de pater werd terug naar zijne cel gebracht.

In het gevang had hij geleefd van het geld dat hij uit Duitschland had meegebracht. Over het voedsel was er niet te klagen, maar in het begin had hij vreeselijk te lijden gehad van de koude. In de eerste cel, die der wanhopigen, had hij zelfs eens zulke kou onderstaan dat hij meende te sterven : 't was op Goeden Vrijdag en men had hem al zijne kleederen ontnomen. Hij kwam ook die foltering te boven geholpen door een weinig wijn die de kerkerbewaarder hem gegeven had.

Den 20/30^en^ Maart werd hij overgebracht naar de foltercel en van daar den 5/15^en^ Mei naar die der heksen, waar hij bleef tot zijne invrijheidstelling.

De bewaking, zoo voor hem als voor zijne medegevangen was uiterst streng geweest, namelijk door soldaten van de koninklijke wacht, waarvan twee dag en nacht bij

den beschuldigde bleven, terwijl de anderen buiten de wacht hielden.

Den 11/21en December kondigde de cipier hem zijne invrijheidstelling aan. Het blijde nieuws werd hem twee dagen later bevestigd en officieel medegedeeld door den luitenant Nikolaas Horn die er bijvoegde dat zoo in het vervolg nog ooit een katholiek priester in Zweden werd aangetroffen hij zou veroordeeld worden « ut suspenderetur et virilia amputarentur ». De pater protesteerde tegen zulke wreedheid maar werd terug naar de gevangenis gebracht in de slaapkamer van den gevangenbewaarder waar hij bleef tot den 18/28en December, dag waarop hij op een schip naar Lubeck geplaatst werd.

't Was gedurende deze overvaart, dat de pater een deel der inlichtingen inwon over zijne medegevangenen, namelijk door een zekeren Jacob, schrijnwerker die naar Swaben, zijn vaderland terugkeerde. Een ander deel had hij vernomen van een hollandsch kapitein, calvinist in dienst van den koning, verder van katholieken die hem in het geheim kwamen bezoeken, waaronder een fransch dokter was, wien hij aanraadde naar Frankrijk terug te keeren om zeker te zijn zijn geloof niet te verliezen; maar bizonder van een zekeren Blasius, een duitsch lutheraan, die echter, getroffen door de vermaningen van Ursinus en zijn marteldood, en onderwezen door pater Schacht zelf, te Osnabrück het protestantisme afzwoer en katholiek werd. Hij was zilversmid van den zweedschen koning en werd in de gevangenis geworpen, omdat hij een weinig zilver verloren had, dat hij niet kon betalen. Hetgeen niet te verwonderen was, daar hij in geen drie jaar eenig loon had ontvangen. Hij genoot eene betrekkelijke vrijheid, zoodat hij in het gevang kon rondwandelen en de andere gevangenen bezoeken.

Zien we nu wat we zooal te weten komen over de twee andere katholieken : Ursinus en Anthelius. Veel bizonders is het niet.

Anthelius, op denzelfden dag gevangen genomen als pater Schacht, werd den 12/14 April in den grooten raad plechtig ondervraagd, bizonder om te weten : of hij zijne studiën in het buitenland gedaan had en waar; welke andere katholieken er in Zweden waren; wie den pater jezuit

geroepen had en welk het doel was van zijne komst. Zacharias antwoordde ontwijkend op al die vragen. Hij werd niet gefolterd; Ursinus wel. Den 14/24en Maart gevangen genomen werd hij den 13/23en April voor den grooten raad gebracht en later tot tweemaal toe op de pijnbank gelegd. De pater weet niet waarover de ondervraging rolde; hoe lang de pijniging geduurd had en waarin ze bestond.

Den 5/15en September werden de twee Zweden in de zelfde cel gebracht en 's anderdaags kondigde men hun aan dat zij den 11/21en der zelfde maand zouden sterven. De terdoodveroordeeling was reeds vroeger uitgesproken, maar telkens was de voltrekking van het vonnis uitgesteld geweest. Hoe het vonnis eigenlijk luidde, kon de pater niet achterhalen, zijn eigen vonnis echter was in den volgenden zin opgesteld: Daar Hendrik Schacht, jezuït, in het rijk gekomen is, na zijn kleederdracht veranderd, zijn brevier, zegel en boeken verbrand te hebben; met het doel zijn papistisch en jezuïtisch venijn zekerder te kunnen uitbraken: en alhoewel hij het gevaar kende waaraan hij zich blootstelde, hij niettemin een papistische vergadering heeft willen houden: zooals blijkt uit zijnen brief waarin hij schrijft: « zelfs zoo het met gevaar van mijn leven moet zijn, toch ben ik bereid mij op te offeren om eenige zielen aan God te winnen; » zoo besluiten wij dat hij als een oproerling volgens de wetten van ons rijk met de dood zal gestraft worden. Gegeven te Stockholm, den 17e April 1624. (G.) Gustaaf-Adolf.

De reden was dus, dat hij, katholiek priester in Zweden met katholieken had willen spreken. Daar volgens het zelfde zweedsch wetboek, doodstraf stond op het katholiek zijn, mogen we met zekerheid aannemen, dat de zelfde reden werd opgegeven in het vonnis der andere katholieken. In hunne brieven, die wij later zullen zien, houden zij, ten andere, krachtig staande dat zij voor het katholiek geloof sterven.

Kort na de veroordeeling schreef Ursinus een brief aan pater Schacht om hem te vragen of hij schriftelijk mocht biechten en of zij « per ubera S. Virginis » mochten bidden en voor hunne lutheraansche bloedverwanten. De pater antwoordde dat eene geschrevene biecht niet ging,

maar dat God vrede zou hebben met hunnen goeden wil; hij stelde hen ook gerust nopens de andere punten. Anthelius, van zijnentwege schreef aan zijne vrouw om haar aan te zetten hunne kinderen in Gods vrees op te brengen; zijn broeder smeekte hij katholiek te worden, zijn goed te verkoopen en naar Duitschland te vertrekken.

Nog andere brieven schreven de twee helden en niets geeft beter hun gemoedsgesteltenis weer in 't aanschijn van de dood. De brieven werden aan Blasius toevertrouwd, opdat hij ze naar Duitschland zou brengen, van waar ze gemakkelijk ter bestemming zouden geraken. We hebben hooger gezien dat doodstraf hem wachtte zoo hij ondekt werd; ook borg hij de kostelijke brieven zorgvuldig, eerst onder het zand nabij het gevang, later in de sneeuw. 't Werd hem echter weldra onmogelijk het feit langer geheim te houden en hij gelukte erin naar Duitschland te vluchten. Hij kwam zooals hooger gezegd is, te Osnabrück waar hij katholiek werd. De brieven werden allen door de Propaganda opgeëischt en berusten in haar archief. (1)

Wij weerstaan niet aan de begeerte er eenige uittreksels van te geven; bizonder om te toonen dat het wel degelijk voor het katholiek geloof was dat Ursinus en Anthelius gingen sterven.

De eerste brief is gericht aan de kardinalen der Propaganda :

« Innigen dank bieden wij U, omdat gij naar ons hebt gestuurd pater Henrik Schacht, S. J., om ons, katholieken, het katholiek woord te brengen, dat we al zoo lang moesten ontberen . Nu meer dan ooit hadden we hulp noodig, daar de pest ons hier gedurig bedreigde. Schitterend ware de uitslag geweest van ons gezamenlijk werken voor die missie, indien geen verrader het werk vernietigd had. De koninklijke cithaarspeler, een Italiaan, een katholiek, leverde ons, katholieken, den koning over. De koning ontnam ons onze bezittingen, wierp ons in den kerker, deed ons pijnigen en veroordeelde ons ter dood, die we den 11en September zullen onderstaan. Met Gods hulp zullen wij blijmoedig ons bloed

(1) Misc. varie, 18, blz. 60-61. Ze werden gedrukt door DREVES, o. c. Aanhangsel IIb, blz. 356-358.

storten voor de katholieke Kerk, op de Groote Markt van Stockholm. Nu vragen en smeeken wij U, dat Gij de katholieken uit het Noorden niet zoudt vergeten, en hen versterken in hun geloof; en mochten dan door ons armzalig bloed en bizonder door Gods genade, deze landen het oud geloof hunner vaderen terug aannemen. »

Als postscriptum : « Le reverend père Henry s'il plait à Dieu qu'il eschape, racontera à Vostres Seugneuries, comme toutes choses sont passées icy; lequel quant à sa personne, s'a monstré toujours diligent en nostre endroit, constant et magnanime en ses misères et toutes adversités, lesquelles il a endurés pour l'honneur et la gloire de Dieu et pour le salut de nostres âmes. »

Een tweede brief schreven zij aan hunne professors :

« Wij, om Jesus naam gevangen en veroordeeld om den 11en dezer maand te sterven, danken eerst en vooral den goeden God en de Roomsche Katholieke Kerk; daarna het gezelschap Jesu, en ik, Zacharius Anthelius, dank bizonder den eerwaarden pater Römer van het collegie van Gaertz en de paters van het collegie van Olmutz, en ik, Georgius Ursinus, breng mijnen besten dank den eerwaarden pater Al. Spinaeus van 't collegie te Ingolstad; en al onze andere leermeesters van het zelfde gezelschap, die ons in het katholiek geloof onderwezen. Daarna danken wij allerinnigst den eerwaarden pater Schacht, die gevaren, vermoeienissen, gebrek, kerker en pijnigingen trotseerde voor ons zielenheil en daarna ons ter hulp kwam om waardig en moedig onze zielen aan God te geven. Wij sterven dan, gelijk wij willen en wenschen, voor Kristus onzen Heer, en voor de Heilige Katholieke Kerk, wiens Stichter ons genadig weze. »

Van den derden brief, gericht aan den pater provinciaal van de Neder-Rhijnprovincie, geven we enkel de onderteekeningen :

« Ik Zacharias Anthelius, die voor Gods Kerk zal sterven den 11en September 1624, o. s.

Ik Georgius Ursinus, die voor Gods Kerk zal sterven den 11en September 1624. o. s. »

Aan den Generaal der Jezuïeten, Vitellescus, schreven de beide martelaars het volgende (het begin laten wij achter) :

« .... Veel hadde het katholiek geloof bij ons gewonnen, hadde niet een Iscarioot, J. B. Veraldi, romein en katholiek, ons, katholieken, verraden. Door hem verloren we goed en leven, daar we den 11en September ons leven zullen geven en met blijden moed ons bloed zullen vergieten voor ons dierbaar katholiek geloof. Ootmoedig vragen wij U, dat Gij in uw orde zoudt doen bidden en missen lezen, opdat onze hemelsche Vader ons sterkte en kracht zou geven tegen de menschelijke zwakheid en de wreede dood.

U groetende bevelen wij onze zielen in uwe gebeden en missen. Gegeven in den kerker, 8en September 1624, uwe gehoorzame en nederige kinderen, Zacharias Anthelius en Georgius Ursinus, die voor het katholiek geloof gaan sterven.

De volgende regelen werden geschreven den 11en September zelf, rond 7 uur 's morgens; de marteldood zou tusschen 9 en 10 uur plaats hebben : zij zijn gericht aan pater Schacht.

« Als slachtoffer van het katholiek geloof, offer ik, Zacharias Anthelius, mij op aan God. Met zonden beladen vrees ik zijne rechtvaardigheid, maar hoop op zijne barmhartigheid. U, eerwaarde pater, dank ik uit ganscher hart voor uwe vaderlijke goedheid jegens mij, voor de folteringen en ontberingen die gij voor mij geleden hebt. Vergeef mij ook al wat ik tegen U misdaan mocht hebben. Mijne ter dood bedroefde vrouw, mijne arme kinderen, beveel ik God, uw gezelschap, de heele Katholieke Kerk en U aan, opdat zorg voor hen zou gedragen worden. Moge God mijne arme ziel genadig zijn. »

Ursinus van zijnentwege schrijft : « Eerwaarde pater, mijne dood offer ik mijnen allerzoetsten bruidegom op voor mijne zonden. Met blijden moed sterf ik, daartoe geve God mij zijne genade, voor het katholiek geloof. Dat mijn allerbarmhartigste Schepper mijne ziel genadig weze. Nog bied ik U, eerwaa rde pater, mijnen innigsten dank, enz... »

Geene woorden kunnen beter de gemoedgesteltenis beschrijven der twee geloofshelden dan de boven aangehaalde regelen.

Rond 9 uur van den 11/21en September, werden zij op de groote markt van Stockholm gebracht waar het schavot was opgericht. Luid baden ze nog voor den koning, de koningin, de raadsheeren en voor Veraldi, hun verrader.

Een oogenblik twistten zij voor de eer het eerst te sterven, die aan Ursinus ten deel viel, in den ouderdom van rond de 30 jaar. Blij en moedig volgde hem Anthelius in de dood, na eerst nog een laatste poging tot afval afgeweerd te hebben. Hij was 44 jaar oud.

De katholieken waagden het niet hunne lichamen te begraven, uit vrees zich alzoo te verraden. Twee Zweedsche edellieden echter hadden de martelaars beloofd hun dien dienst te bewijzen. Het waren : Karel Carlson en Joris Scutson : zij begroeven de twee lijken in het kerkhof van een oud klooster.

De twee martelaars waren niet de eenige katholieke in Zweden. Neen, er waren er velen, zegt de pater, het juist getal echter geeft hij niet. Vele waren den pater komen bezoeken in zijn gevangenschap; zelfs had hij meer dan eens biecht gehoord. De meeste onder hen waren in koninklijken dienst.

Ter gelegenheid der aanhouding van Ursinus en Anthelius waren nog andere Zweden gevangen genomen : bizonder vrienden en bloedverwanten van den laatste. Daar men echter geen bewijzen tegen hen kon vinden, werden zij na eenigen tijd op vrije voeten gesteld.

Nog was echter de vervolging niet ten einde. Twee hoofden zouden nog vallen : die van Missenius en van Campanus ; de laatste zou luthersch sterven.

Arnold Missenius was de zoon van een zekere dokter Missenius, secretaris van den koning, die onder beschuldiging brieven geschreven te hebben naar den koning van Polen, negen jaar in het gevang verbleef. Nooit echter kon men bewijzen tegen hem aanbrengen. De koning trok zich den jongen Arnold aan en zond hem naar de hoogeschool van Upsala. Arnold die katholiek was, uit katholieke ouders geboren, moest er van vluchten, omdat hij, geholpen door een ander katholiek student, de « Controversia Costerii » (1) bij zijne medestudenten besprak en de rector kennis kreeg van die redetwisten.

(1) Frans Coster, S. J., geboren te Mechelen in 1531, trad in 1552 in 't gezelschap Jesu, en stierf te Brussel den 6^{en} December 1619. Hij is bizonder gekend om zijne redetwisten over 't geloof, waardoor hij talrijke katholieken van den afval terughield en

Arnold vluchtte naar Dantzig, bij zijne bloedverwanten. Op hun aanraden ging hij naar het collegie te Braunsbergen, en studeerde er een jaar. Heimwee greep den jongen aan; hij was nauwelijks 16 jaar oud, en hij maakte zich gereed om naar Zweden terug te keeren.

Aan het hof van Brandeburg hoorde hij spreken van de gevangenneming van den pater jesuit en de twee katholieken. Toen kende zijn verlangen geen tegenhouden meer en hij spoedde zich naar Zweden. In Kalmar werd hij erkend en van daar naar den koning gezonden. Onder meer andere vragen vroeg hem de koning of hij Zweedsche medeleerlingen te Braunsberg gekend had. « Slechts eenen antwoordde Arnold, een zekeren Nikolaas Campanus, schoolmeester te Enköping. » Deze werd den zelfden dag, op het oogenblik dat hij zich in een sermoen naar luthersche manier oefende, gevangen genomen en naar Stockholm gevoerd. Hij ontkende katholiek te zijn en zelfs in Braunsberg gestudeerd te hebben. Dit laatste moest hij echter toegeven, gedwongen door de getuigenis van Arnold.

Den 2/12^en^ September werden beiden ter dood veroordeeld, om te sterven den 11/21^en^ September met de twee andere katholieken. De doodstraf van Missenius werd echter uitgesteld.

Toen Campanus het vonnis vernam, besloot hij ook katholiek te sterven, maar de protestantsche predikanten spiegelden hem de vrijheid voor, hem verzekerende dat de koning genade zou verleenen indien hij lutersch bleef. De ongelukkige liet zich verleiden. Hij vroeg uitstel der straf, als reden gevende dat hij niet te zamen met papisten wilde sterven, en verkreeg die tot den 16/26^en^ September. De genade bleef echter uit, en lutersch stierf hij.

Hadden de katholieken in hem eenen treurigen apostaat te beweenen; in den jongen Missenius zouden zij een heldhaftigen geloofsbelijder vinden.

De koning hopende hem te doen afvallen, had het voltrekken der doodstraf onbepaald uitgesteld en niets zou

vele protestanten bekeerde; zij verwierven hem ook den bijnaam van « Malleus hœreticorum ». Zijn bizonderste werk is « Enchiridon controversarium », te Keulen, in 1585, voor het eerst gedrukt.

hij onbeproefd laten om zijn doel te bereiken. Hij beloofde hem de vrijheid, beloofde hem schatten, roem en eer ; niets hielp. Hij deed zijne vrienden bij hem aandringen, om van geloof te veranderen ; de vrienden konden onverrichter zake terugkeeren. Standvastig bleef Arnold in zijn geloof en verdedigde het met kracht en wijsheid, zoodanig dat eens de koning uitriep : « ik gaf wel duizend dalers, indien uw hoofd op eene andere romp stond. »

Door het toedoen zijner vrienden bekwam Arnold eene minder strenge gevangenis, zoodat hij met den pater kon spreken, die zelfs zijne biecht hoorde. Onder andere vertelde Arnold hem dat eens de heilige Maagd aan zijne moeder verschenen was en haar zegde, dat de zoon, dien ze zou baren, veel zou moeten lijden.

In Februari 1625, werd Arnold ter dood gebracht, en allen, zoo vertelde Blasius later, moesten zijnen moed en standvastigheid bewonderen en bekloegen zijne ongelukkige en vroegtijdige dood. (1)

Zoo verhaalt pater Schacht de dood der Zweedsche katholieken. Is het laatste deel van zijn verhaal over Missenius onjuist ; de marteldood der twee andere katholieken is zoovel te zekerder. Zien we nu hoe die gebeurtenissen ter kennis kwamen van de Congregatie « de Propaganda Fide ».

Wij hebben hooger gezien dat Missenius in Brandeburg het nieuws der vervolging in Zweden vernam. 't Was ook uit het Noorden van Duitschland dat de Propaganda het eerst kennis kreeg van de gevangenneming van pater Schacht en zijne gezellen : namelijk door een zekeren Dominicus Janssens, missionnaris te Hamburg, pater uit

(1) We hebben het verhaal van pater Schacht tot het einde gevolgd. De Zweedsche geschiedschrijvers echter kennen wel de gevangenneming van Missenius in 1624, maar vermelden ook dat hij in de gevangenis bleef tot 1640. Hij was dus warschijnlijk afgevallen. Hier dus is pater Schacht door onnauwkeurige berichten bedrogen geweest; hetgeen gemakkelijk ging daar hij toen ver van Zweden verweiderd was. Wat de dood der twee andere katholieken aangaat, zij wordt bevestigd door de zweedsche bronnen, onder andere door een brief van Gabriël Oxenstierno aan zijn broeder den rijkskanselier Axel Oxenstierno, uit Stockholm, 15/25en September 1674; waarin uitdrukkelijk verklaard wordt dat Anthelius en Ursinus onthoofd werden omdat zij katholiek waren. Cfr. Rikgkansleren Axel Oxenstierus skrift och Brefvesiling, 1ste Serie, dl. II, blz. 714.

het Dominicanenklooster te Antwerpen (1). Den 9[en] September 1624, meldde hij aan de congregatie de gevangenneming van pater Schacht en vier leeken. Hij voegde er bij dat de keurvorst van Keulen aan den koning geschreven had om hunne invrijheidstelling te verkrijgen. (2)

Den 14[en] Januari vertelt hij de verschillende gebeurtenissen, vernomen van pater Schacht, die na negen maanden gevangenis voor het heilig geloof, te Hamburg is aangeland. (3) Veel nieuws vinden we in den brief niet, slechts eenige kleinigheden. Zoo staat er dat Nicolaas Campanus, die hier Nolanus heet, predikant was, dat hij niet de luthersche leer onderwees, maar waar eenigszins mogelijk was de Catholieke leer aan het volk uitlegde. Janssens weet ook dat het getal der terzelfdertijd gevangen genomen Zweden 13 bedroeg en dat na hunne invrijheidstelling de koning een allerstrengst decreet uitvaardigde tegen de katholieken, die zonder onderscheid als landverraders zouden behandeld worden. Ook heeft hij hooren spreken van de gevangenneming van Missenius die hij Joannes Wenselyz noemt.

In vergadering van 24[en] November 1625, (4) werd de brief van pater Janssens voorgedragen en de Congregatie besloot inlichtingen te vragen aan de nuntiussen van Keulen en Vlaanderen, om, zegt het decreet, over deze mannen, hunne dood, de oorzaak hunner dood echte bescheiden te hebben van vertrouwbare personen, opdat men hun de eer zou kunnen bewijzen die zij verdienen en opdat hunne gedachtenis eeuwig zou blijven duren.

De brief werd verzonden den 29[en] November 1625. (5) Van den nuntius van Vlaanderen hebben wij geen antwoord gevonden. Het proces-verbaal, dat de nuntius van

(1) Hij was een der vijf broeders Janssens of Janssensoy uit Zierikzee, verbleef als missionnaris in Hamburg van 1622 tot 1636, ging van daar naar Keulen en later naar Amsterdam, waar hij den 14[en] Maart stierf. De meest gekende en het hoofd der vijf broeders was Nicolaas, eveneens Dominicaan. Hij begon de missie in het Noorden, waar nevens hem en Dominicus ook hun derde broeder Cornelius werkzaam was.

(2) Cfr. Propaganda-archief. Lettere Antiche, dl. 296, blz. 149.

(3) Cfr. Ibidem, blz. 330.

(4) Propaganda-archief. Acta, 1625, 24 Nov., blz. 291 nr 22.

(5) P. A. Lettere della S. Congregazione, 4, blz. 202.

Keulen zond, zagen we vroeger; het werd in de Propaganda voorgelezen in vergadering van 13 Maart 1626. (1)

De kardinalen besloten: 1e dat men den nuntius van Keulen zou verzoeken de noodige opzoekingen te doen naar andere getuigen van deze feiten, omdat het getuigenis van pater Schacht alleen niet voldoende was; 2e dat hij zou trachten de origineele brieven der martelaars naar Rome te zenden; 3e dat men zou onderzoeken of Veraldi geen bekeerde jood was. In den brief dien zij den 7e Maart naar den nuntius stuurden. (2) staat duidelijk wat men van hem verwacht: namelijk, dat hij trachtte Blasius terug te vinden; dat hij den naam en de geboorteplaats zou zoeken van den Franschen dokter en of het niet mogelijk zou zijn eenige katholieken in Zweden zelf te ondervragen. Men vroeg hem dan ook de origineele brieven te zenden en eenige duistere zinnen van het proces-verbaal uit te leggen.

Den 27en Maart schreef de nuntius dat Blasius te Osnabrück in het leger getreden was en dat men niet wist waar hij verbleef noch onder wiens bevel hij diende. De nuntius hoopt natuurlijk hem later terug te vinden en dan meer nieuws te kunnen zenden. (3)

Die hoop zou echter niet verwezentlijkt worden. Buiten het verzenden der origineele brieven en den uitleg door de Congregatie gevraagd, is er in de Propaganda niets meer te ontdekken over de Zweedsche martelaars.

Zoo eindigde de eerste missie der Propaganda in Zweden, nauwelijks begonnen werd ze in het bloed gesmoord en gedurende bijna twee eeuwen zou het altijd moeilijk zoo niet gevaarlijk voor een katholiek priester zijn den voet in Zweden te zetten, laat staan er zijn geloof te prediken.

Rome, 29 Februari 1912. Dr L. BRIL.

---

(1) Propaganda-archief. Acta. 1625, 13 Maart, blz. 32, nr 16.
(2) P. A. Lettere della S. C., 5, blz. 43-4.
(3) P. A. Lettere Antiche, 66, blz. 159.

DE DANSTENT

Stafken en Angelieneken waren met malkander getrouwd van in de schoone Meie als de vogels nesteling dragen.

Stafken was hoog-opgeschoten en breed-uitgezet, sterk en struisch, met een zware stem die hol sloeg als de klepel van de groote torenklok; handen had hij en vingers van ijzer en staal, en armen stevig als voorhamers : dat kwam van dag in dag uit de lange en zwaar-schorpende boomzaag door de gevelde beuken te trekken; berdzager was hij van stiel. En ze zeiden er maar Staf-*ken* tegen, bij wijze van spreken, omdat het zoo een goeie jongen was, gedienstig voor Jan als voor Peer, en van elkendeen gewild.

Bij feest en plezier de joligste gast. Van af zijne zestien jaar — bijna van als hij zijne hand tot aan de deurklinken reiken kon, gromde destijds zijne moeder zaliger — dronk hij zijn potje in de herberg en liep hij de kermissen af; en beloofde hij aan moeder te half twaalf thuis te zijn, dan gebeurde het meer dat de torenklok van slag moest zijn, daar zij twee, drie keeren half twaalf sloeg als hij den sleutel op de huisdeur stak : Stafken zag gaarne het laatste lichtje in de laatste herberg uitdraaien eer hij er aan dacht rechtsomkeer te maken. En toch was hij 's anderendaags even vinnig te poot en schorpte staag de scherptandige boomzaag door den dikken populier, want zat was hij nooit, ten minste wat hij zat hiet : zoo beschonken dat hij geenen boer uit zijne hooikar meer kennen zou.

't Waren goei tijden voor de berdzagers, ze konden 's Zondags rammelen met zilvergeld in den broekzak, en denken aan trouwen.... vroeg !

Stafken had zijn Angelieneken leeren kennen verleden jaar toen hij er achttien was en Angelieneken te goei zestien : 't was een teer ding met een wit malsch velleken en twee blosroosjes weerszijde den fijnen neus onder de zwarte oogskens; zij diende als kindermeid bij den doktoor en had daar geleerd kraakzindelijk te zijn en propertjes vóór te

komen. Met de kermis had Stafken ze aangesproken en er mee gedanst zes en twintig dansen achtereen in « 't Blatend Schaapken » tot ze té moe werd....

Van toen af zagen ze malkander gaarne, doodgaarne, en ze zochten malkander aan hoeken en kanten en ze waren verzopen eer ze water hadden gezien.

« Dat moest er van komen », zeiden de menschen, « zóó jong loopen! »

Het mugje danst zoolang rond het kaarslicht tot het zijne vleugelen er bij verbrandt en jonge muisjes raken het eerst in de val. — Dát zei de oude brigadier, want het jonge volk heeft nog zooveel wijsheid in den koker niet steken.

Stafken wachtte niet lang om naar den pastoor te gaan; beter een korte pijn dan een lange, en op die wijze was daar nog 't minst spraak over, en 't was niet meer dan plicht.

Zonder veel beslag — natuurlijk — was de trouwdag afgeloopen; ze namen een herbergsken over tegen den grooten beukeboom over de vaart, aan den ingang van de dorpstraat, en de nering bracht 's Zondags een rond stuivertje binnen.

't Ging alles naar lust en wensch, tot na zes weken — korte wittebroodsweken — de groote slag viel. De houten molen brandde af en wat de maalder reeds lang zinnens was, dreef hij nu door: hij zou eene stoommaalderij bekostigen en ... eene stoomzagerij daarbij. Na eene maand was dat spelleken ver gezet en de zagerij stond er nog het eerst.

Toen vielen de berdzagers zonder werk en het werd een harde tijd voor Stafken die in zijn leven nog geen tegenslag had gekend, en voor Angelieneken die nooit had gedaan dan 't kindeken van den doktoor gepaaid en klokslag het eten op tafel gevonden.

Ze gingen aan 't spaarpotteken, waar Angelieneken wat ingekregen had met haar heeren-dienen, em somtemets kon Stafken toch een stuiver verdienen met 's kosters haag te scheren, de boeren te helpen in den oogst en te spitten in den hof van de enkele boerinnekens die op zwart brood en botermelk rentenierden in 't dorp.

Wat zou daar in den winter van geworden? Van den

ganschen zomer ging Stafken naar feest noch kermis; het beurzeken was plat en ge zult dikwijls zien : als het eene niet meeslaat valt het andere eveneens tegen : ook de herberg trok niet meer, hoewel de dubbele gersten met evenveel oppas werd gelegerd en afgetrokken, de klare jenever nooit aangelengd, en de groote borrels even vol geschonken.

Daar moest een einde aan komen!

Goede raad is duur; en toch schemerde voor Stafken's geest eene uitkomst als een lichtje ver in den nacht, met tusschen den verdwaalden reiziger en het herbergzaam verlicht huizeken een modderig diep moeras : in 't naburige vlek was eene diamantslijperij opgericht en veel geld wonnen ze daar na eenige weken leerens, geld gelijk slijk. In 't begin maar één franksken, vervolgens twee per dag, doch kort er op : dertig, veertig tot zestig en tachtig frank te week! En Stafken was een scherpe geest, vlug van aannemen en nog jong genoeg om den stiel te leeren. Maar... niemand werd aanvaard zonder borgsom te storten : drie honderd frank! en in Angelieneken's spaarpot waren er geen honderd meer bijeen te rapen....

Zoo iets te hooren vertellen en te zeggen « ja, 't is erg » is gemakkelijk, maar als ge er zelf vóór staat en ge moet er dóór, dát is droevig, dát is pijnlijk.

En Angelieneken weende heele avonden en schreide dat het eene straf was van Onzen Lieven Heer; als ze er maar niets van opdeed! En 't kleintje groeide en groeide en wás er dat eens binnen vier maanden dan zou het huishouden nog duurder te staan komen : een mond meer open te houden.

Stafken werd mager en bleek van 't denken en dubben, en wilde zijn aangeboren goede luim tóch eens uitslaan dan keek hij op de roodgekreten oogen van Angelieneken, die nog twee jaar jonger dan hij was.... alléén zou hij er niet om geven; hij kon wegtrekken naar de groote werken, hij had handen aan zijn lijf en zijnen kost was hij altijd waard. Maar daar zóó nu zitten met een vrouwken dat ge gaarne ziet en dat lijdt zonder dat ge er kunt aan doen, met een vrouwken in verwachting....

Zoo was de maand September half geraakt, de Septembermaand die met haren laatsten Zondag de jaarmarkt

zou meebrengen.... daar waren nog een paar vijffrankstukken aan te verdienen in de staminee, maar wat een baat brengt dat als ge voor den winter staat, wanneer er zeker geen slag werk te vinden is, nievers.... en 't zou vroeg winteren dees jaar, want van tijd zat de wind al omhoog, en draaide hij naar den Westkant dan kon er soms zoo een kille regen bijzen....

***

Op een schoonen morgen dat het zonneken nog eens met zijn zomersche vriendelijkheid uit het Oosten opdook en zijn lichtende stralen door het venster van Stafken's en Angelieneken's kamer priemde, werd Stafken het eerst wakker en stiet zijn Angelieneken met den elleboog :

— « Angelieneken, draai u eens om, ik weet nieuws. »

— « Och toe, wat zou het ! »

— « Neen, 'k moet u iets heel bijzonders in 't oor knoopen. »

— « 'k Heb nog zoo 'nen vaak. »

— « Jamaar neen, luister eens, alles zal nog goed komen, ik ga slijper worden ! »

Nu draaide Angelieneken zich om, zoo een belangrijk nieuws !

— « En waar haalt ge de drie honderd frank ? Komen die zoo maar uit de lucht gevallen ? »

— « 'k Meende 't u gisteren avond te vertellen toen ik van de stad thuis kwam, maar ge laagt zoo gerust en 'k moest er zelf nog eens op slapen maar nu ben ik er vóór... Weet ge hoeveel Schele Rik op Keer-kermis verdiend heeft met zijne tent — op tweeden Sinksendag ? »

— « Wat komt dat bij de kwestie maken ? »

— « Dat zult ge gaan vernemen... maar raad eens... ge trekt uw schouders op ?... Vier honderd zestien frank zuiver winst, me lieveken... zoo wijlie met de jaarmarkt ook eens...

— « Eene tent zetten ? Oei, oei, neen ! Ons laatste centen daarin steken, dát niet meer geriskeerd ! Was het tegen de kermis, 'k zou zeggen ja, maar voor dien éénen

marktdag al die kosten gaan doen... slaat het weder tegen hebben we nieks... »

— « Ik zeg dat we 't moeten aanpakken. Keer-kermis was ook maar éénen dag! »

— « Ja maar, Stafken, ge weet zoo goed als ik hoe het daar is toegegaan... Met Sinksen 's nachts, te twaalf ure, hebben ze den Brabbeson gespeeld; dat was opgemaakt werk met de jonge mannen, die tegen klokslag middernacht met hunne lieven in den dansbak stonden... met de markt mogen we maar beginnen 's morgens te acht ure... dat was een heel bijzonder geval! »

— « En wie zegt u dat ik er ook geen heel bijzonder geval van zal maken? Ik zet verdomme de spiegeltent van Den Wildeman : ik kan ze krijgen voor zestig frank omdat het zoo laat op 't jaar is en de kermissen op een eindeken loopen, zetten en afbreken inbegrepen; nog vijf en twintig frank daarbij voor het orgel, twintig frank aan de gemeente, tien aan twee buitensmijters, vijf aan eene tapster — ééne is genoeg als ik en gij meeschenken — dat maakt samen honderd twintig frank en zie eens waar we vóór staan : daar heeft niemand zoo een gestel, wij gaan heel de kermis hebben, en 'k zal goei reklaam maken... daar kunnen met alle gemak veertig koppelen op den vloer, reken dat we er door den band maar twintig hebben en twee cents of een nikkeltje slag voor keer, dat is twintig frank per uur (als ge drie minuten voor 'nen dans telt en dat is ruim genoeg)... drie tonnen gersten tappen we zonder moeite, en ze zeggen dat er met een kermis honderd frank aan eene ton vast is, en dat is goed aan te nemen als ge den stiel kent... Hewel, wijf, waar zijt ge nu met uw schoon praten? »

Angelieneken had nog nooit zoo nauw gerekend; nog had zij vrees voor ongeluk en tegenslag, maar wat kon ze er tegen inbrengen?

— « Als ge toch denkt dat er een stuiver mee te verdienen is, zei ze, wel zet dan eene tent, maar scheurt ge er uw broek aan, zie dat ge ze gelapt krijgt en steek de schuld niet op mij. »

En zoo, op een schoonen morgen, was de groote zaak beslist.

Angelieneken bad op haar beide knieën vijf vaderonzen en vijf weesgegroetjes voor Sint Antonius en beloofde een gepinte keers als 't lukken wou... — en Stafken viel aan 't werk met goeden moed.

Eerst ging hij den palmslag geven op 't akkoord met den Wildeman voor spiegeltent en orgel. Nonkeltje van Peekens en Postje uit den Draaiboom, felle kerels die ieder drie man konden staan, den stiel kenden, en op mekaar waren gezet omdat ze altijd samen dienst deden, kreeg hij voor buitensmijters : dat was een schoone klop ! Als ge aan de straat werkt, moet ge 't goed doen, ziet ge.

Een flinkere tapster dan zijn oud lief, het schoonste meisje van 't dorp, kon hij niet vinden, maar zou die hem willen helpen ? Nu ja, het vijffrankstuk stak hare oogen uit en als ge schoon zijt en ge kunt zoo met een kermisdag van 's morgens tot 's avonds achter den toog in eene tent floreeren, dat wil ook wat zeggen.

— « Ik zal 't doen, zei ze, als ge mijn zuster bijvraagt ; alleen kom ik niet, ge hebt me toen te leelijk behandeld. »

— « Laat dat potteken maar gedekt, gij waart toch ook met een anderen meegegaan ! »

— « Meegegaan ja ; zoo jaloersch kende ik u niet zulle, maar toch niet buiten 't spoor geloopen gelijk gij, he ! »

— « Ja zie, als ge een pint uit hebt... als het nog te herkansen was, weet ge...

— « Ja, merci ! »

Stafken stond op heete kolen, vroeg hare zuster bij, en maakte dat hij weg kon. Twee tapsters waren best te gebruiken : Angelieneken en hij zelf zouden toch al eens uit hunne oogen moeten zien en hier of daar een handje toesteken, en omdat ge toch niet te gelijk kunt de klok luiden én in de processie gaan, was 't zóó nog best.

Hij had lang voorgenomen nog iets schoon op te stellen, iets kluchtig, dat de menschen zouden lezen ; 's Zondags te voren zou hij het in de herbergen en aan het volk op de straat uitdeelen, ook op de dorpen in het omliggende, waar Stafken goed gekend stond omdat hij zoo sierlijk kon dansen. En op een avond riep hij den manken schoenmaker binnen, trakteerde hem dat hij in zijn luimigen

geraakten en tusschen pot en pint kregen zij samen het volgende strooibriefken aaneengestooten :

« BOSCHBEEK BETOOVERD !

Geachte Heeren en Damen, jonge en oude lieden,

Met dezen komen Stafken en Angelieneken — ge weet wel, van onder den beukeboom op 't hoeksken — U allen waarschuwen voor

Zondag, 28 September

om alle ongevallen te vermijden, want het is dien dag ter gelegenheid van de jaarmarkt dat zij de PRACHTIGE SPIEGELTENT van den Wildeman gehuurd hebben met het heerlijk MONSTERORGEL. Als ge daarvan spreekt te Brussel of te Leuven of te Mechelen of te Parijs, dan beginnen ze den Brabbeson te spelen. « Daar haalt ge eer van », zeggen ze, « dát hebben ze bij ons niet ! »

Wat daar allemaal van verteld wordt is niet te gelooven; 't schijnt dat het een tooverstuk is. Zeker zullen de doktoors er tegen opkomen, want enkel door de muziek te hooren, worden de menschen van alle ziekten genezen. Bulten, kromme beenen, pronkappelneuzen verdwijnen als bij tooverslag, ja zelfs scheeve huwelijken komen er goed mee.

Bijzonder raadzaam te komen luisteren is 't aan de vrijagies die overhoop liggen, want de muziek van het monsterorgel geeft U een griezeling die tot in de puntjes van uwe teenen gaat en uw hartje zoo warm maakt als een lollepot; de Staf zal zeker veel last hebben om alleman naar huis te krijgen.

Het orgel is daarbij pas nieuw geschilderd, schoon dat er niets zoo prachtig te verdenken is, allo, een echte droom. De Staf is er zoodanig van gedaan, dat hij gezworen heeft er geen kleintjes meer te pakken en niets nog dan groote te drinken.

Zoodus wie Zondag komt kan 's nachts naar huis gaan en zeggen tegen 't wijf 's anderendaags — als die niet wilde meekomen — dat daar iets stond en roerde wat nievers anders, nog in Mexico niet, te zien en te hooren is.

Zij die met een ballon komen, worden ontvangen door

den champetter, die hun zal wijzen waar Stafken en Angelieneken wonen.

Waarschijnlijk komt de goeverneur om het dansen in te zetten : moest hij niet kunnen, dan zal hij den ouwen in zijne plaats sturen.

Al de dansen zijn zoo nieuw als een pasgeboren veulen.

Vet om de beenen in te smeren en schuifpoeder staat in 't baksken, dat is gratis voor niet.

Stokken, paraplus en automobiels worden eerlijk teruggegeven.

Dus komt allen zien en hooren en zegt er uw gedacht over, en als ge ooit in uw leven iets schooner gezien of gehoord hebt, dan laten we ons verloten.

De Staf, de serieuste van geheel ons straatje, gepensionneerde onderofficier van de Belge oorlogsvloot, ridder van de Wanorde in de flesschen, en Angelieneken, zijn wijfken. »

— « Dat moet effekt hebben », zei Stafken, « of ik ken de menschen niet meer ! »

Ja, maar 't werkte verkeerd.

's Zondags vóór de jaarmarkt, 's morgens, werd dat briefken rondgedragen van deur tot deur en na de hoogmis vonden de menschen dat in de herberg liggen.

Zot als musschen smeten de jonge mannen hunne klakken op den grond van louter deugd ; ze sloegen op hunne knieën en stampten met hunne hielen op de dof-ketsende kasseisteenen al vloekend ingehouden achter in den mond : nonde, nonde, potvermille ; sommigen grepen een maat vast en sprongen er meê in een ronde als wilde bokken ; ze riepen het mekaar toe van in de herbergdeur tot op de markt en in de straten : « Mannen, mannen, Boschbeek boven, wij gaan ook eens iets krijgen, zulle ! De spiegeltent van den Wildeman, stoelen met kussens gansch rondom, gladdige vloer en een orgel als een stadsfanfare, laat ze maar komen, Boschbeek boven ! »

Maar de menschen op jaren, en allemaal nog niet, maar zij die de wet stellen : de herbergiers, trokken een

gezicht als Peer Bogers' kat toen zij door 't mozegat niet kon, en kooiden bijeen gezevenen in een hoeksken in « Het Plakleer », helsch duivelsch omdat die spiegeltent, als een machtige magneet, al het geld uit de beurzen zou trekken zoowel van de boeren als van het jonge volk. Zij zelven, die ook hunne herberg deden opkuischen en een trekorgelist betaalden of eene tent zetten groot als een voorschoot met een goedkoop-gehuurd valsch-moorelend orgeltje, zij zouden ook kosten doen en geen geld kloppen! Wie dierf nu toch aan de spiegeltent denken die niemand nog had weten staan dan tegen de stad in een groot dorp!

Janneken Pak, een rentenierken dat op krukken liep, en bij de verledene verkiezing met zijne partijgenooten uit den raad gekegeld was door een tegenlijst van kroegbazen, sloeg met zijne kruk op tafel en zei. nadat hij gerocheld en gespeekt had :

— « Wie wil er de wet stellen den dag van vandaag? — De herbergiers. — En waartoe zou het moeten komen? — Dat met de kermis en met den Zondag iedere burger zijn portemonnaie in hunne handen kwam afgeven en dan naar huis ging, zoo hadden ze zonder moeite wat ze nu met een beetje last willen verdienen. Daar ligt het verken vast. Zet Stafken eene spiegeltent, wat kunt gijlie daartegen inbrengen? Zet er twee of vijf of tien, eens zoo groot en nog zoo schoon! »

Dat was nu gesproken en niets gezegd! Daar konden de bazen zich niet aan storen.

's Avonds, koekoek één zang. 't Was de spiegeltent al wat de klok sloeg. De groote schaar had er niets tegen en de jeugd was om zot te worden van blijdschap, maar zij die een goed blad in den mond ligggen hadden en 't groote woord voerden waren er tegen.

Gezevenen zaten de gewichtige bazen nog altijd in « Het Plakleer » ; geen enkel was naar huis gegaan omdat ze geen middel nog verzonnen hadden om de donderwolk en de zwarte bui die hun boven 't hoofd hingen, te doen afdrijven.

— « En als de burgemeester wist wat ik weet », zei een boerken uit de hei, dat daar suf op zijn stoel zat, de beenen met de zwaar beholleblokte voeten kruiselings 't een over het

andere geslagen, de zijden klak met de korte klep zijlings voor één oog, en in den dik-belipten mond de Zondagsche sigaar van drie cent, waaraan hij trok met blaaskaken die als een smidsebalg zwollen en ontzwollen, een boerken dat zijn bakkes nog niet had opengedaan, « als de burgemeester wist wat ik weet, *kwam ze niet!* »

En na een korten schok met kop en kin : een gat in de lucht, als om zijne uitgesproken woorden nog een krachtigen stoot achterna te geven, stak hij weer zijne sigaar in den mond en pafte.

— « En wat weet-e gij? » vroegen ze gezevenen terwijl zij, die met den rug naar 't boerken zaten, hunnen stoel verschoven en lijf en gezicht keerden.

— « Dat overal de Wildeman voor eigen rekening komt, ge moogt gaan hooren waar ge wilt. Stafken zet de tent, zeggen ze. Met den naam ja, maar de Wildeman zet ze zelf, smeert Stafken zijn pollen en slaat zelf het groot profijt op zijnen bil. Velà! »

— « Dan zouden er vreemde ratten ons den kaas van 't brood komen happen, bromde de vette waard uit het « Kalfken Mozes »; daar gaan we nog stukken van beleven .... als ik mij moet koleirig maken ben ik goed in staat heel den boel in brand te steken. »

— « De smeerlap », zei de baas uit de herberg « In den à la belle vue », half en half een bordeeltje, « en dat door menschen, snotneuzen zal ik maar zeggen, die publiek schandaal hebben gegeven, en Stafken die, als de pastoor is ingehaald, een heele mand wijn heeft gestolen om ze met zijne kameraden uit te zuipen. »

— « Dat klopt niet », zei 't boerken, « 't past gelijk eene tang op een verken, en 't schoonste van al, uw eigen zoon heeft ze helpen leeg drinken. »

— « Helpen drinken is dat stelen, potvermille?! »

— « En Angelieneken heeft ook nooit gedeugen », beweerde de graatmagere patroon uit « De bonte Koei », die staminee hield nevens de villa van den dokter; mijn bellefleur-boom hangt met zijn diksten tak over den doktoor zijn haag en zoolang Angelieneken daar voor kindermeid heeft gewoond heb ik nooit aan dien kant mijne ladder moeten plaatsen. »

— « En de burgemeester moest eens weten », ging het boerke voort, dat al lang met zijnen mond vol woorden sprekensgereed zat en wachtte naar eene poos om in te vallen, « de burgemeester moest eens weten dat de Wildeman met eene perspomp tapt, daar heeft hij geene vaten voor en zoo moet de Wildeman zijn eigen bier wel meebrengen! »

Dat was een hooge troef in het spel van de kroegbazen.

— « Wat zegt-de gij daarvan, secretaris? »

De secretaris, facteur in bieren voor rekening van den burgemeester, die eene brouwerij draaien had, zei verontwaardigd en geruststellend :

— « De burgemeester is van alles op de hoogte, mannen, en zal wel weten wat hem te doen staat. »

De klank van die woorden was nog niet uitgehelmd, of Stafken, die op zijn ronde was, verscheen in het deurgat en de gesprekken vielen stil. Hij nam zijne sigaret uit den mond en knikte « goeien dag ». Stafken begreep waarom niemand van de aanzittenden hem den wedergroet jonde, trok eens zenuwachtig aan zijn das, die niet juist zat, kuchte als had hij rook ingeslikt en vatte den stier bij de horens :

— « Ze vertellen in 't dorp zulke wondere dingen van mijne tent dat ik moet gaan gelooven dat ze alles beter weten dan ik zelf. Ze beweren dat de Wildeman voor eigen rekening komt.... neen, *ik* doe de uitgaaf, *ik* en niemand anders : ik heb goedkooper condities omdat de kermissen op een eindeken loopen..., ge zult het zien ten andere want van den Wildeman zal niemand meekomen uitgenomen de orgeldraaier.... Een mensch doet al moeite om een appeltje op zij te leggen tegen de korte dagen.... 't Is al erg genoeg voor de berdzagers zonder dat ze u dat beetje nog misgunnen.... »

Geen enkel zette het gezicht van iemand die luistert, maar ze namen goed aandacht en hoorden scherp toe als een wildstrooper in den nacht.... geen enkel echter die zijn bakkes opendeed. Zochten ze naar woorden of wachtte de eene dat de andere het stuk zou aandurven? « Laat hem maar betijen », fezelde de baas uit « de bonte Koei », terwijl de zeever uit zijn pijpesteel op tafel kwijlde.

Stafken werd gewaar dat zijn haring hier niet braadde

en moest het tot woorden komen, hij kreeg het te kwaad, daarom maakte hij een einde :

— « En dan willen ze nog hebben dat de burgemeester zal verbod leggen, maar dat kan hij niet met de wet; ik zal hem over de zaak eens gaan spreken. Salut! »

Stafken dronk zijne pint leeg, smeet vijf cents op den toog en weg was hij den steenweg op naar 's burgemeesters woning, overleggend hoe hij 't met beleid aanpakken zou.

De schemering viel in allengerhand, maar nog niet zoo duister was 't, dat niet kwâ Beth hem zien trappen had over den steenweg en te kakelen liep van deur tot deur bij al haar geburen dat Stafken wel een toon lager zou zingen. « Hij mag ze niet zetten, om geenen waarom, de burgemeester heeft hem doen aanzeggen, en voor den moment is hij er bij », vertelde kwâ Beth.

Ongerust en ingrimmig kooiden de jonge mannen bijeen onder den beukeboom vóór Angelieneken's deur om bescheid te weten als de baas terugkwam.

Ondertusschen belde Stafken bij den burgervader aan en werd binnengelaten door de oude kijfachtige doos van eene meid welke meê burgemeesterde en hielp zorgen voor het welzijn van de gemeente. Stafken stelde zich heel deemoedig aan, nam zijn Zondagschen hoed af, wreef zijne voeten om ook Bertien niet kwaad te maken en zette zijn gat vóór op den stoel, hoewel zijne broek — zijne trouwbroek! — in 't geheel of ten deel niet vuil was.

Stafken had aan den praat van de menschen dadelijk begrepen waar den burgemeester de schoen wrong, en :

— « Mijnheer de burgemeester », zei hij toen de burger uit de keuken kwam, den mond nog vol gebakken patatjes — dat hij zoo aanstonds van tafel opstond was een teeken dat hij de zaak het poeder waard schatte — « Mijnheer de burgemeester, neem niet kwalijk dat ik eens kom vernemen wat uw meening is over mijne danstent; de menschen sjauwelen daarover dat het einde er aan verloren is... »

— « Ha... zoo... ja, ja... dat is goed gedaan... »

— « Wees er niet over gestoord, mijnheer de burgemeester, maar voor zooveel ik kan oordeelen, heeft niemand het recht mij te verbieden eene tent te zetten... ik zal de gemeentetaks betalen en in het reglement staat nergens

geschreven dat wij geen schooner tent mogen zetten dan een gewone, of geene spiegeltent gelijk de mijne met vloeren « sjoofaas » gansch rondom, waar ge met uw gat invalt zoo zacht als in een pluimen bed, of dat ge geen orgel moogt zetten die honderd maal en nog schooner speelt dan een gewone turelututuut.... »

— « Hm! Hm! » deed de burgemeester kuchend.

Stafken wilde eerst uitspreken al wat op zijne tong lag en liet den burger niet aan 't woord komen :

— « Volgens mij, mijnheer de burgemeester, kunt ge mij maar op ééne manier vásthebben, en dat is met geen bier te willen leveren : de vaten zijn allemaal voor eene perspomp, ziet ge, daar moet ik mee naar de brouwerij komen, en als ge wilt contrarie zijn, moet ik op een ander dorp naar een vreemden brouwer... »

Stafken had den burgemeester gedurende zijn pleidooi vlak in de oogen bekeken en merkte aan het spel der lijnen op diens aangezicht dat het pleit gewonnen was.

— « Neen... neen », zei de burgervader, « maar ik dacht... ze hadden mij gezegd... (hij moest nog eene leugen uit zijn duim zuigen) dat ge zinnens waart vijf en twintig centiemen binnenkomen te vragen en dat was naar mijn goesting te veel geld uit den zak van de menschen geklopt... »

— « Daar zou ik u volkomen gelijk in geven, mijnheer de burgemeester, maar ik vraag er niet meer dan vijftien, vijf boven op een ander, omdat er toch meer kosten op zijn, en ik moet zien van aan mijne uitgaaf te komen en ook een korstje te verdienen... 't is zoo een armhartige tijd voor de berdzagers... »

— « Jamaar, 't is goed, Stafken... hoeveel bier gaat ge noodig hebben, want ik moet er mij een beetje op regeleeren of ik zit strop... »

— « Zes halve tonnen zal ik komen halen als dat voor u goed is, want ik verwacht schromelijk veel volk uit den omtrek omdat het de laatste kermis is van de streek en ik een briefken heb laten ronddragen overal om te zeggen dat de spiegeltent bij mij staat... dat brengt een overhoop van volk meê dat anders niet ware gekomen... en het kermisvolk gaat zoo lichtelijk op een ander ook eens... en zoo

vaart heel het dorp daar goed bij... maar 't schijnt dat de menschen dat niet willen begrijpen... »

— « Dat is ook zoo », bejade de burgemeester, maar zoover denken ze niet na, en wegens wat de kwestie van 't bier aangaat, kondt ge Zaterdags 's voornoens komen, dat ware voor mij een groot gemak, want in den namiddag moeten de gasten met twee bierwagens uitvoeren. »

— « Goed, opperbest, mijnheer de burgemeester, ik zal maken dat ik er tegen een uur of half tien sta, mijnheer de burgemeester, goeien avond, mijnheer de burgemeester, merci, mijnheer de burgemeester. »

Stafken stapte, licht van harte, met wijde schreden, overmoedig den steenweg over, rollend eene sigaret, en aan de jonge mannen onder den beukeboom, die nieuwsgierig bijkwamen en vroegen : « Eh wel, Stafken ? » verzekerde hij :

— « Ze komt!... Ze hadden der podomme eens iets moeten tegen hebben, ik zou ze een anderen dans geleerd hebben. Daar is nog baas boven baas, zulle, als ge dát maar weet! »

II

En ze kwam! zooals het van eerst af was gezegd. Vrijdags 's morgens rolden door het dorp twee wagens hoog met berdwerk opgeladen en zetten onder den beukeboom de tent af : ze moesten nog een tweeden keer rijden, om de spiegels, de « sjoofaas » en het orgel.

Mannen van stiel volgens overeenkomst door den Wildeman meegestuurd begonnen de palen te slaan, de planken te leggen en Stafken moest niets doen dan hier en daar een handje uitsteken en dikwijls om jenever en bier loopen.

— « Wat wreede mannen », zei Angelieneken, « ze zien er uit als echte wildemans en vloeken dat ze doen, al erger dan ketters, 't is of de gansche hel daar uitgebroken loopt! »

— « Och toe », paaide Stafken, « tapt de kan maar vol, als ge niet kunt hooren vloeken, moet ge geen kermis houden. Of laat ik er somwijlen ook geentje schieten? En die

groote platneus met zijne ossenknieën sloeg uit al zijne macht op den nagel van zijnen duim in plaats van op een keperspijker, wat zoudt gij doen, « danke deezeken » zeggen ? »

'S Zaterdags vreesden ze dat de mist zou vallen want hij hing dik in de lucht, nog dikker boven tegen de vaart, doch in den voormiddag trok hij op en daarmee werd het een schoone September dag.

— « Als het niet verslecht en 't morgen zoo 'n open en warm weer blijft », zei de platneus, « moet ge van heel den winter geenen slag werken, dan zal er nog al een volksken ruischen ! »

Vóór en na den schooltijd kwamen de kinderen grooteoogen-zettend met open mond staan gapen. En de haantjesvooruit, die een plank mochten aandragen of nagels en hamer aangeven en een sloksken bier kregen uit de kan als wederjonst, hadden nu voor lange dagen bij hunne makkers het groote woord. Ook aan school werd van niets gerept dan van de spiegeltent en de masseurkens hadden aan de meisjes en de knechtjes op straf van zonde verboden 's Zondags na den middag en zeker met den duisteren nog op straat te loopen. In den voornoen mochten ze snoepen gaan aan de kramen op de markt, doch 's namiddags binnenblijven, want dan loopt het duiveltje van de eene balzaal naar de andere, en als al het volk bijeentrosselt in de spiegeltent, blijft het duiveltje zeker dáár... om dieswille kwamen ze op voorhand zien.

De groote menschen konden moeilijk voorbij zonder hunne bewondering lucht te geven en al de boeren hielden gapend hunne kar stil. In den namiddag, als het zeil er al overgespannen lag, en er van buiten niets meer te zien viel, wenkte Stafken de voorbijgangers binnen omdat de menschen fier waren op die gunst en overal gingen rondstrooien dat het niet schooner kon !

'S Avonds tegen zeven uren brachten ze het orgel, en toen dit gezet was tegen negen, sloten ze de tent, maar eerst toch moest er een marsch gespeeld. En als het groot spel was, klonken de tonen dat ze wijd over het dorp sloegen, want 't was mij een stuk, dat orgel, en als het fijn vooisde dan hoordet ge 't bijna niet, zoo stillekens en zoo

zoetekens! Ja maar, als het weer meewilde, zou het morgen goud regenen!

De zon was rood ondergegaan met den ganschen Westerhemel in gloei.... voorteeken van wind, maar dat is duizend maal en nog beter dan regen.

Stafken had goeden moed en ging bij zijn Angelieneken slapen vol betrouwen.

***

's Zondags 's morgens, terwijl hij de hemdsslippen in zijne broek stak, piepte Stafken achter 't gordijntje naar het weder uit : de zon kwam schoon op aan een helderen Oosterhemel; wat hooger in de lucht dreven eenige wolkjes, donker te midden, doorschijnend aan de afbrokkelende uitkanten, en de populieren wiegden hunne kruinen en waaiden lichtjes hunne zijtakken als om te vragen :

— « Allo, wind, meent ge 't spelleken, of komt ge maar wat plagerij uitsteken en zottebollen? »

Maar een beetje wind kan de kermis niet vergallen, en voor een wolksken aan den hemel blijven de menschen niet thuis.

Stafken en Angelieneken gingen samen naar de vroegmis. De pastoor deed zijn jaarlijksch sermoon over de danszalen, dat ze moesten sluiten op het policie-uur, allen drank weigeren aan wie een scheefken aanhad en deftig zijn. Met leed had hij vernomen dat er dit jaar nog meer kom-af was gemaakt van de danszalen, enz., een nootje te kraken voor Stafken. Stafken trok er zich nieks van aan. Hij wist beter waarom de pastoor dit jaar zijn van buitengeleerd sermoon opzei op zoo een venijnigen toon : in bijna alle zalen waren er orgels gesteld — petieterige orgeltjes vergeleken bij het stuk van Stafken — en de muzikanten van de dorpsfanfare, die met de kermis een oordje te snappen vonden, op andere jaren, dreigden niet meer te zullen spelen in de processie als er geen hoogere taks werd geheven om de draaiorgels weg te houden; en dat de pastoor baas was op 't dorp, wist iedereen.

't Kon Stafken weinig schelen, al had hij reeds meermalen van achter zijn toog verkondigd : « Als we er daar-

meê van af zijn, wil ik den pastoor op een kruiwagen tot Scherpenheuvel voeren! »

Proppensvol was de kerk, en na de mis begon het volk aanstonds zijne inkoopen te doen.

De wit-gehuifde kramen stonden in eene gebroken rij langs weerskanten de dorpsstraat : ge kondt daar tegen een spotprijs klakken koopen bij Peerken van Lishout die al acht en twintig jaar naar Boschbeek markt kwam, rattenvallen bij Jefken Hut, die om zijne waar aan te prijzen zijn kraam vol hangen had met doode ratten en muizen; schoenen voor alle goesting en van bij alle grootte drie verscheidene schoenmakers die ruzie sloegen heel den godsjeugdigen dag en malkander voor onderkruipers « rotten schelvisch » en « scheeve lavabo's » uitscholden ; bloemenzaad en kool- en savooiplanten bij Tistje Klem die onder een opengespreiden blauwen familie-paraplu zaad van alle mogelijke bloemen in bekleurdrukte pakjes had gerangschikt liggen. Dat Tistje had verleden jaar met opzet of niet aan den doktoor een schoone poets gespeeld : de liberale dokter wilde zijn voorhofken enkel met blauwe bloemekens bezaaid en gepasseerd jaar waren ze rood en blauw ondereen uitgekomen. « Dat is met het Kartel! » had Tistje gezegd, maar 't deed er niet toe, hij was voor altijd de kalandizie van den al te kittelachtigen doktoor kwijt.

In twee staminees was 't verkensmarkt : die zoudt ge op den reuk af wel vinden. Heele manden, laag en vol stroo, wemelden daar van kleine rose verkskens, waarvan enkele sliepen maar de meesten snuffelden in 't stroo of malkander stieten met ontevreden geknor en luid snijdend klein-verkskens-geschreeuw, als de stouwer met zijne zweep tusschen den hoop koterde of een uit den worp aangreep met hoot en poot, al taterend en bestoeffend. Rond de manden stonden boerinnen, de handen op de heupen, en rookende boeren hunnen keus te doen : kregen ze akkoord met den stouwer en werd de palmslag gegeven dan wreef de stouwersjongen eene klad roode verf op 't verksken : een teeken waaraan de andere boeren wisten welke reeds waren verkocht. Ging de kooper naar huis, dan hielp de stouwersjongen het beestje in den zak stoppen en de boer droeg dan

het aangekochte knorrende verksken in den zak op den rug naar zijn kot.

Voor de kinderen stond er een paardjesmolen, een touter, vijf zes lekker- en snuisterijkramen en een tafeltje waarachter Doove Kobe verkocht : « vijf en twintig dikke vette ronde gezonde muntebollen voor vijf cens, goed voor den hoest, goed voor de borst, goed voor de maag... » en aan het einde van de litanie « goed voor alle menschelijke kwalen ».

De huizen waren netjes gesierd en opgeschilderd, deuren en slagvensters nieuw geverfd, waar ze spel hielden stak triomfantelijk de vaderlandsche vlag ; het haantje van den toren was opgekuischt en blonk als eene zon en in de galmgaten waaide de groote drapeau van de gemeente.

't Was jaarmarkt, 't was kermis !

Vijf minuten voor den achte zette Stafken de tent open ; bij hoopen schoten de jonge mannen binnen die van na den koffie al op den uitkijk stonden, en vreemden die hunne zaken af hadden en niet wilden vertrekken zonder de spiegeltent te hebben gezien, en boeren die hunne aankoopen hadden gedaan en hunne boerinnen met de gekochte waar naar huis gestuurd, het dromde allemaal binnen, tot zelfs de koster toe kwam ginder aan op den kerkepad met den rammelenden bos kerksleutels, en wilde eerst de tent bezichtigen alvorens te gaan ontbijten.

Stafken bleef met de horlogie in de hand buiten staan om den eersten klokslag van de acht af te wachten.

— « Koster, ge hebt toch de kerkklok niet achter gehouden, zeker, het uur zou moeten slaan ! »

Boem ! deed de torenklok.

En Stafken draaide op de tippen van zijne schoenen om, floot door 't deurgat op een groot glimmend fluitje dat hij aan een rood koordeken had aanhangen : daar viel iets los als een horlogiewerk-op-slag, en het orgel speeelde schoon, man, oprecht schoon, triomfantelijk als eene zegemarsch de Belgische Brabbeson ! en binnen klonk een wild « tirarara ! » als een geloei uit een beestenspel — want wie kent er toch woorden op die voois, en spelen ze dat airken niet even zoo goed bij de boeren wanneer het verken wordt

geslacht, als de koster op het kerkorgel met Prinskensdag?

Dát maar niet hardop gezegd want de koster is daar juist!

— « Komt ge ook eens zien, koster? » vroeg Stafken, « daar haalt ge eer van, bij de eersten te willen zijn. Schoon muziek, zulle! »

Ge kwaamt binnen langs eene soort voortent of kraam, of gelijk ze dat in de stad heeten « eene markies », wat ze zetten, als er eene trouwfeest plaats grijpt, vóór het huis der bruid.

Achter een winket zat Angelieneken en gaf aan de binnenkomenden, tegen vijftien centiemen op 't bordje, een bonneken « goed voor een glas bier ». Dan rechts, waar ge uw bonneken tegen een potje uitwisseldet, stond de toog in bruin hout, versierd met koperen ringen in den muil van grijnzende leeuwenkoppen, lang en breed, bezet met bierglazen en schotelvodden om het storten te verhelpen en met te midden Bacchus op een ton, het glas vol schuimend bier vóór den vetlachenden mond. Achter den toog stond Stafken's oud lief, Fieleken van den boschwachter, te pronken, haar blonde haren in bekken, onder ieder oor een schitterend diamantje in een zilveren belleken, op haar blanke blouse een gouden kruisken : een fijn smoeleken dat altijd lachte en welgezind kon keuvelen; nevens Fieleken, hare zuster met een beenderig gezicht, licht-bruin vel en pekzwarte haren in eene streep bezijde gekamd, veel struischer, met den witten voorschoot rond de sterk opspringende heupen; ze zeiden allemaal dat die nog schooner dan Fieleken kon zijn, ware niet haar gezicht door de pokken geschonden, en ge zaagt de puttekens goed!

JOZEF SIMONS.

(*Wordt vervolgd*).

BOEKENNIEUWS

VONDEL'S LEVEN EN KUNSTONTWIKKELING, door H. C. DIFEREE, met portretten. — De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen. 280 blz., fr 4.00.

Ik durf meenen dat Diferee met een eenvoudiger titel een juister titel had kunnen geven. Had hij zijn werk geheeten : « Eenige beschouwingen over de verhouding van den persoon Vondel tot zijn werk en tot zijn tijd ». Dit had alvast tot het volgende geleid : De lezer zou hebben gedacht : dat heeft de schrijver nu toch goed gezien, en goed gezegd ook Maar als nu de zielkunde van Vondel's ontwikkeling wordt beloofd, dan vragen we na lezing : is dat alles? En we scheiden « dankbaar, maar niet voldaan ».

Vondel's kunstontwikkeling, om te beginnen, gaat in den geest van dezen toch beslagen Vondelkenner tot aan Gijsbrecht van Amstel, en daarmee uit. Hoe zooiets met kennis en liefde en vereering voor Vondel is overeen te brengen is mij een raadsel. Al wie niet door papenhaat is verblind ziet toch zonneklaar in Vondel's kunst een reusachtigen stap vooruit, na 's dichters bekeering tot Rome. En daar Diferee geen papenhater is wordt een zienswijze als de zijne bepaald onbegrijpelijk. Maar, wie weet, misschien komt een tweede deel; hoewel ons aan 't slot van den bundel verzekerd wordt dat met den Gijsbrecht de ontwikkeling eigenlijk uit is : « De dichter-zanger heeft voortaan het evenwicht tusschen zijn ziele- en kunstenaarsleven gevonden. De zelfopvoeding van Vondel tot kunstenaar is tegelijk met dit treurspel voltooid. » Moest de oude Vondel zooiets hebben te hooren gekregen, hij zou wel een sappig « ben je bekaaid ! » hebben uitgeroepen.

Nu, de ontwikkeling van den rederijker tot den dichter krijgen we dan toch binnen deze bladzijden.

De behandelde stof is met veel orde ingedeeld : « De stad Amsterdam en hare bevolking bij den aanvang der zeventiende eeuw; « Vondels jeugd en eerste ontwikkeling »; « Vondels Pascha »; « Vondels verdere ontwikkeling, van 1612-1623 »; « Vondel als dichter en hekeldichter, voornamelijk met betrekking tot de kerkelijk-politieke twisten, van 1623-1635 »; « De Gijsbrecht van Aemstel »

Diferee begint met te zeggen dat door al de vorige Vondelstudiën samen ons nog niet is gegeven « Vondel gade te slaan in den opgang van zijn kunstleven ». En dat is waar. Den wordenden Vondel kregen we nog niet. Dien zal ons Diferee geven. Maar al dadelijk hooren we, wel ietwat bevreemdend : « Het literair en æsthetiek gedeelte zal daarbij *uit den aard der zaak* slechts eene zeer ondergeschikte rol vervullen, want het zal ons doel zijn de ideeën en beginselen aan te geven, waardoor Vondel in dit tijdperk van zijn leven werd geleid en zijn arbeid werd beheerscht. » Aldus wordt het zoo willekeurig afgeperkt

terrein nog beperkter, en we krijgen enkel de levensomstandigheden, vooral uiterlijke, die op Vondel's kunstenaarsziel van invloed zijn geweest.

En toch, hoewel nog meer onvoldaan, zijn we dankbaar.

Waar Diferee Amsterdam bij den aanvang der 17e eeuw oproept hooren we al dadelijk dat hier aan 't woord is de ervaren schrijver der « Geschiedenis van den Nederlandschen handel » Broksgewijze verplaatst zich de bedrijvigheid uit het Zuiden naar het Noorden « Nog in 1585 verlieten bijna 19.000 kooplieden en fabriekanten Antwerpen en zetten zich voor een groot deel in Holland, in het bijzonder te Amsterdam neder, waar zij zoowel het handelselement als de Hervormde kerk in de Republiek kwamen versterken. » Zeer aanschouwelijk wordt dan de stoffelijke uitbreiding en de godsdienstige beroering geschetst, maar wij missen de kleurenspelingen waarmee Kalff heeft getooverd in zijn tafereel van Amsterdam als inleiding op Bredero's werken.

Voor alles wat nu volgt over Vondel's jeugd en vorming heeft Diferee zich vlijtige opzoekingen getroost in het Vondelmuseum, in de pamfletten van Remonstranten en Contra-remonstranten, en in de groote folianten van den Amsterdamschen kerkeraad en de Amsterdamsche classis, die tot nog toe voor de letterkundigen gesloten boeken bleven.

Minder gewicht valt te leggen op de kunst-inzichtige uitweidingen van Diferee waar hij noodeloos aan 't betoogen valt dat « de didactiek waarlijk geen ongewoon verschijnsel was in de zeventiende eeuw » blz. 57 enz.) of waar hij, tegen te Winkel in, « Het Pascha » wil vrijpleiten van rederijkerij.

Steekhoudend is het betoog dat Vondel niet zoo vroeg lid van de Kamer is geworden als we tot nog toe op gezag van Alberdingk of Van Lennep geloofden.

Voor de plotse ontwikkeling van Vondel tot groot kunstenaar (1622-1625) wordt gewicht gelegd op het bezoek bij hem van den Remonstrantschen hoogleeraar Vorstius. Van toen af begon de hevige antipathie voor de contra's vlam te slaan in het dichtershart en de kerkelijk-politieke satiricus steeg op naar de hoogten der blijvende kunst.

Dat sommige slachtoffers van Vondel niet zoo laag en gemeen waren als de dichter wil doen gelooven of als hij in zijn opwinding allicht te goeder trouw vermoedde, wordt hier duidelijk bewezen : predikant Trigland, b.v., was een nobele kerel, die door Vondel brutaal voor een dronkelap werd gescholden. De onderstelling ligt niet zoover, dat Vondel zich nogal eens liet gaan op den stroom van zijn krachtwoorden uit louter plezier.

Trouwens heel het lange hoofdstuk « Vondel als hekeldichter » brengt nieuwe kijkjes en zelfs enkele nieuwe ruime gezichteinders in den zin dat we inniger kennis maken met Vondel's menschelijkheid.

De trant van het boek is boeiend en smaakvol, maar wat een hebbelijkheid is dat telkens terugkeerend : « niet in de laatste plaats? » J. P.

C. HUYGENS' TRIJNTJE CORNELIS Dr KLUCHT, uitgegeven en van eene inleiding en aanteekeningen voorzien door Dr H. J. Eymael. — Zutfen, Thieme, 102 blz., groot formaat, fl. 1.50.

Dr Eymael, sinds lange jaren met veel vrucht werkzaam in de letterkunde der 17e eeuw, heeft aan zijn groote verdiensten jegens Huygens thans de verklaring van diens kluchtspel toegevoegd. Niet zonder aarzelen heeft hij er zich aan gewaagd en zwaartillend vooral stond hij, blijkens zijn inleiding, tegenover bedenkingen van zedelijken aard. Hij onderzocht die, laat ons maar zeggen met protestantsch-puriteinsche gewetensangstvalligheid, maar zijn liefde voor de filologie en de letterkunde kwam ze te boven.

Vooreerst geeft Dr Eymael ons een overzicht van de verschillende uitgaven, die van « Trijntje » werden bezorgd.

Dan onderzocht hij waar Huygens zijn onderwerp mag hebben vandaan gehaald. En op het spoor van Dr Barnouw, vindt hij, tegen alle vroegere onderstellingen in, de bron bij den Amsterdamschen uitgever Kornelis Last, die in 1654 een boek liet verschijnen : « De Gaven van de Milde St. Marten, bestaande in kluchten, kodderijen en andere vermakelijkheden ». Daarin werd ook opgenomen het « Kluchtig Avontuurtje van 't Nieusgierig Aegje van Enkhuizen, » en Dr Eymael drukt het verhaal over, zooals het Dr Barnouw in het « Tijdschrift voor Nederlandsche Taal- en Letterkunde » liet verschijnen. Het heele weervaren te Antwerpen van 't Enkhuizer schippersvrouwtje wordt hier inderdaad verteld zooals Huygens het ten tooneele bracht.

De verklaring van het stuk heeft haar eigenaardige moeilijkheden. 't Is immers heel en al gesteld in het dialect van de Zaanstreek of van Antwerpen. En mocht iemand bij een eerste doorbladeren meenen dat Eymael aan noteerwoede lijdt, algauw zal het blijken dat de geleerde uitgever niets te veel in beslag nam als hij iedere bladzij voor meer dan de helft met nota's vulde. Meest al die nota's zijn taalkundig. Maar ook de letterkundige zijn niet schaarsch, en daarin toont Eymael evenveel smaak, als in de andere schranderheid en geest van geduldige opzoeking.

Zooals Eymael het voor « Hofwijk » en « Zedeprinten » vroeger deed, heeft hij ook hier Huygens' Grieksche en Latijnsche bijschriften achterwege gelaten.

Dankbare aanhaling verdient wat Eymael over Huygens' uitingen van godsdienstigen aard weet te zeggen. « Ik bedoel den groven spot, welken Huygens zich (in « Trijntje ») evenals helaas in menig ander zijner gedichten veroorlooft tegen de leer, de instellingen en het ceremonieel der Katholieke Kerk. Niet alleen ik, maar ieder weldenkende met mij, zal dien stellig en beslist afkeuren. Maar, wil men billijk en onpartijdig zijn, dan dient ook hier de stelregel in acht genomen : « il faut juger les écrits d'après leur date. » In de 17e eeuw kenden Katholieken noch Protestanten de thans, gelukkig, gehuldigde leer der verdraagzaamheid. Vurig in hun geloof, uitten zij hunne godsdienstige gevoelens vaak met onverholen afkeer van anderer overtuiging. Tegenover Marnix' vinnige bijensteken stonden de geharnaste *Refereinen* van Anna Bijns. En hoe vreemd ons dit schijnen moge, toen vond men dit in zijn tegenstander natuurlijk en belette het geene maatschappelijke waardeering, ja zelfs geen vertrouwelijken, soms hartelijken omgang. De vriendschappelijke vehouding, waarin Huygens stond tot overtuigde katho-

lieken, als de dames Roemer Visscher, Vondel, den kanunnik Ban, den pater Mersenne e. a. ontslaat mij van elk ander bewijs. Maar heden ten dage zouden uitingen, als bovenbedoeld, den katholieken toeschouwer stellig ernstig grieven. En eene opvoering dezer klucht zou ook om deze reden onvoorwaardelijk af te keuren zijn. »

Uit den aard van 't onderwerp zelve zal deze uitgave weinig schoolgebruik vinden. Maar zoo was 't ook door Dr Eymael niet bedoeld. Zijn werk is veeleer voor privaatstudie geschikt. En vele vrienden van Huygens en van onze letterkunde zullen den gewetensvollen verklaarder dank weten voor de uitstekend geslaagde vervulling zijner lang niet gemakkelijke taak.

J. P.

BRABANTSCH SAGENBOEK, door A. DE COCK en H. TEIRLINCK. — Uitgave der Koninklijke Vl. Academie. Gent, A. Siffer. 2e dl. 1911, 3e dl. 1912. +

Te zijner tijd werd hier het 1e deel van deze merkwaardige uitgave gerecenseerd. Thans liggen sinds maanden de beide andere voor ons : flinke bundels, de een tellende 350 en de andere 300 bladzijden.

Het tweede deel bevat de legenden of christelijke sagen. 't Is naar den logischen werktrant der beide folkloristische meesters ingedeeld : Ons Heerelegenden, Marialegenden en Heiligenlegenden. — In de eerste rubriek treffen vooral door hun aantal en hun boeiende inkleeding de Kruisbeeldlegenden, de Hostielegenden en de Legenden van den wandelenden Christus : zoo « De dorre Elzeboom, die schielijk heropbloeit », « De wonderbare Historiën te Brussel, « Het menschelijk Recht door God gesteund », « De oorsprong van Dyle en Dender. » Maar wonder baart het niet dat het zwaartepunt der uitgave ligt in de door onze Middeleeuwen zoo geliefde Marialegenden. Wij hebben er hier ongeveer negentig samen. Al onze heiligdommen Scherpenheuvel, Halle, Leuven, Mechelen, Brussel, Scheutveld, Laken, Alsemberg, Lombeek enz., komen aan de beurt.

De heiligenlegenden worden weer onderverdeeld in : a) heiligen en gelukzaligen in Brabant geboren ; b) heiligen niet in Brabant geboren doch er geleefd hebbende ; c) andere heiligen uit het Brabantsch Legendenboek. De aangehaalde legenden vormen soms ware doorloopende geschiedenissen : die van St. Aleidis, die van St. Alena, die van St. Arnulphus, die van St. Bonifacius, die van St. Geertrui, die van Ste. Gudula, die van St. Guido, die van St. Ida van Leuven, die van den gelukzaligen Jan van Ruysbroek, die van St. Hubertus, enz.

De derde bundel brengt ons de historische sagen : de persoonssagen en de plaatssagen. Daaronder vinden we alles wat het volk over zijn hertogen te vertellen wist : de Zwaanridderssage, en dan verder Godevaart met den Baard, Jan den Ie, vooral Keizer Karel. Onder de niet-hertogelijke personen haalt Julius Cesar het ruimste deel in wedijver — zijn Manes vergeven het ons — met Mannekenpis en Uilenspiegel.

Onder de plaatssagen is veel eigenaardigs met betrekking tot de namen der Brusselsche straten. Onder de staaltjes van

volkstymologie ter verklaring van dorpsnamen is wel het plezierigste dat van Kalevoet : « Toen Keizer Karel de Groote en Paus Leo III naar Ukkel reden per koets om er de kerk in te wijden, kwamen zij aan de beek van Kalevoet. Er was hier toen geene brug, en Karel en de Paus moesten afstappen en te voet over het water gaan. Vandaar de naam *Karel-te-voet*, nu *Kalevoet*. — Anderen brengen den naam tot Karel V. Keizer Karel kwam eens naar Brussel gereden langs den steenweg van Alsemberg. Maar zijn rijtuig brak te Kalevoet, zoodat Karel genoodzaakt was te voet naar Brussel te gaan. Daarom werd de plaats *Karel te voet* geheeten. » — Ten slotte krijgen de spotsagen hun beurt : de « kiekenfretters », de « koppezagers », de « peetermans », de « maanblusschers » enz.

Bij elke vertelling is een bibliografie gevoegd, die getuigt voor den grooten ijver, de gewetensvolle bronnenstudie en de rijke belezenheid der beide duchtig beslagen vakmannen.

J. P.

X NATUURVERKLARENDE SPROOKJES, door A. De Cock. — Ad. Hoste, Gent, twee deelen, 110 en 120 blz., elk fr. 1,25, met vier teekeningen van Ed. Van Offel.

Had ik het niet gedacht! De man van de Vlaamsche Folklore, die nu kindskinderen krijgt, zou een ideale grootvader zijn en zich voor de kleuters aan 't vertellen zetten. — En daar is hij met zijn eersten bundel « Aan mijn kleinzoontje, Herman Hardies ». — Hij gaf het boekje aan 't publiek, in de overtuiging dat het aan onze schoolwereld zooveel pret kan schenken als aan zijn Herman. En dat is onze hartelijke wensch — al ware 't maar enkel uit eigen dankbaarheid om 't geen wijzelf in deze bladzijden hebben genoten.

Uit zijn belezenheid, die nestelt in alle hoeken van de heele folklore der wereld, haalt A. De Cock deze verzameling die hij met een beetje schoolsch wetenschappelijke stijfheid « natuurverklarende » sprookjes heet. Hij bedoelt dat we hier langs den weg van de volksverbeelding de dierenwereld zien opengaan. En in een volgende reeks zal 't de plantenwereld zijn. — Zoo vernemen we uit den mond van het volk, dien grooten fantasiadichter, hoe 't komt dat er wilde en tamme beesten zijn, dat het zwijn altijd moet knorren, dat de geit duivelsoogen en een afgeknotten staart heeft, hoe de hond in de wereld is gekomen, hoe hij vijand is geworden met de kat, waarom katten ratten vangen, waarom sommige menschen wit en andere zwart zijn, waarom de pink kleiner is dan de andere vingers, vanwaar de aap vandaan komt, en de vleermuis en de mol ; wat al rollen wolven en vossen en beren spelen.

Zijt ge kindervriend, vertel eens uit dit boekje, en ge zult de oogjes zien flikkeren en de mondjes opengaan.

— Een tweede verzameling volgde alras op de eerste. Want na den kleinzoon « Herman », kwam de kleindochter « Elsa ». En ook haar diende een vertelboek gewijd. Nu gaat het over vogels : uil en koekoek, specht en zwaluw, roodborstje en ekster, duif en tortel, leeuwerik en kwakkel, nachtegaal en distelvink, musch en ooivaar. En dan verder over andere beesten, schoone en leelijke : slangen, schildpadden,

kreeften, spinnen, schelvisschen, schollen, vliegen, mieren, luizen, vlooien.

Ook de planten komen tot hun recht : popel, treurwilg, jeneverboom, wingerd, sleutelbloem, sneeuwklokje, vergeet mij nietje. En na de vertelwandelingen op onzen aardbol gaan we ten slotte een vluchtje wagen door 't heelal : een bezoek naar 't gesternte en naar 't manneken in de maan.

Wij wenschen, in naam van de folkloristische letterkunde, dat Alf. De Cock met veel kleinkinderen worde gezegend.

J. P.

TILLE, door LODE BAEKELMANS. — Uitgave van « Plantin » (Ed. Secelle), Antwerpen, 1912. 240 blz., fr. 2.50.

Stil-vruchtbaar werkt de hartige Lode steeds voort. Op de ommezijde van de eerste bladzij in dit werkje staat reeds een fraaie reeks bellettrie van dezen vier en dertiger : De schetsenbundel « Uit grauwe Nevels », de roman « Marieken van Nijmegen », het verhaal « De Waard uit de Bloeiende Eglantier », de roman « De Doolaar en de Weidsche Stad », de novellenbundel « Havenlichtjes ». de verzameling kindervertellingen « Wat Moeder zong », de bundels kleingoed « Zonnekloppers », « Dwaze Tronies » en « Sinjoorkens », de literair-historische inleiding op W. G. van Focquenbroch.

En nu « Tille », zijn leste en beste.

Tille is het dochterke uit « De Stad Bergen », een deftige welbezochte havenherberg. De roman vertelt haar korte, haar « arm, eenzaam » leven.

Ze komt uit de kloosterkostschool van Zwijndrecht op den sterfdag van haar moeder. Met haar zet vader, geholpen door een knecht en een meid, de nering voort. Tille is mooi, maar ook rein, en dat blijft ze tot haar laatsten dag.

In haar nestelt en groeit liefde voor haar oud-speelkameraadje Walt Maar Walt vergeet haar en zichzelve bij een havenslet.... Tille heeft ze malkander zien kussen. En van stond afaan begint het. Om haar leed te sussen zal ze 't versmoren. Vooral na vaders dood. De knecht en de meid, die anders als engelen over haar waken, kunnen haar niet afhouden van den elixir. Tille krijgt goede huwelijkskansen Maar zij die tegenover de drankverleiding geen wil heeft, wijst hardnekkig elk verzoek af dat niet komt van Walt.

Eindelijk komt Walt terug. Maar nu is 't te laat. Tille heeft zichzelf door delirium zoodanig ondermijnd dat er van geen huwelijk meer sprake kan zijn. Walt dringt aan en Tille met een kracht, die deze zeer zwakke nooit begeeft, blijft weigeren.

Tille kon genezen, had de dokter gezegd, als ze van de flesch afbleef. Een tijdjelang heeft ze 't beproefd. Maar ze bezwijkt alweer, en stilaan wordt ze de oude slavin, en strompelt ze moedwillig naar 't Kielkerkhof waar vader en moeder liggen.... Nog enkele dagen vóor den sterfdag, waarnaar ze snakt als naar de verlossing. Maar ze wil toch sterven als Walt zijn vrouw. En de priester die haar bedient zegent haar huwelijk in met den trouwen jongen, die nu niet anders kan dan de ziekedienaar wezen van de arme Tille en de waker aan haar sterfbed...

Wat is dit boekje voorbeeldig in toon gehouden! Ras en pittig en opgewekt-glunder vertellend van 't volle havenleven dat stuwt om en in « De Stad Bergen »; dat havenleven, waaruit steeds Baekelmans zijn eigenaardigste kijkjes heeft gehaald. Stil-gedempt, sober, weemoedig waar 't gaat over Tille zelf. Men wordt het telkens gewaar : de woorden zouden willen dartelen van levenslust, maar — er is groote eerbied van stemming in dit boek — telkens is 't een lekend meefluisteren in stille meewarigheid, met Tille's zielegekreun.

Kent ge 't vers van Helene Swarth : Als treurig geneurie met traag gedodein...? 't Is me of ik in dien rythme de diepere levensbeving voel sidderen door dit boekje... En toch is er van alles in Baekelmans' jongste werk : korte, vinnige trekjes die 't buurtgedoe schetsen op een vloek en een zucht, jongemeisjespret van Mitje Jensen, Vlaamsche boerenbonhommie van oome Jan, stille hondentrouw van Ole en Tine, schuchtere liefde van Larsen, galgenhumor van drinkebroers, weidsche ontplooiing van de herfstschoonheid der natuur... werkelijk, er is veel in dit kleine boekje. Maar vooral de glooiing naar lager wal van de rampzaligen in dit levensbrok, (Tille zelf, de pianomammesel, Lille Hanne...) is buitengewoon geslaagd. Al zijn stijlkunst heeft Baekelmans gewijd aan Tille's aanvallen van delirium tremens, met die Breugelsche hellebeesten, en aan haar vier dagen levensgeluk onmiddellijk voor den dood.

Tille's geval is een zeer speciaal ziektegeval. Daarom zullen normaal-gezonden het ook minder begrijpen, en het hoofd schudden bij zooveel fataliteit, en bij het totale gemis aan wilskracht tegen den drank in een vrouw die, waar het op liefde aankomt, zooveel meesterschap over zichzelve toont, zelfs op 't ergste moment van haar ontreddering Maar ook hier heeft de kunst veel goedgemaakt en tot realiteit getooverd wat misschien in 't werkelijk leven een zeldzame onwaarschijnlijkheid heeten moet.

Dit valt er ten slotte te zeggen : Onze Vlaamsche letterkunde is in een zegenrijke periode. Maar veel mocht worden opgeofferd, zoo ze elk jaar een zoo gaaf-degelijk en dóór echt kunstwerk bracht als « Tille » van Lode Baekelmans.

J. P.

LES FIANÇAILLES ET LE MARIAGE. Traité canonique et théologique avec aperçus historiques et juridico-civils. par le Chan. AL. DE SMET S. T. L., prof de théol au grand séminaire de Bruges. — 1 vol. in-8°, XXXV-712 pages, 10 fr. Bruges, Beyaert.

Het mag een verheugend verschijnsel heeten, dat op onze dagen gestudeerde katholieke leeken naar een veelzijdiger kennis van den godsdienst reikhalzend uitzien. Dringende behoefte voorwaar van onzen tijd, waar schier in alle kringen de moeilijkste vraagstukken van de katholieke leering ter sprake komen, ja soms met allerhande drogredenen worden aangerand; waar in den dagelijkschen omgang aan den eenen kant de geneesheeren, aan den anderen de wetgevers, rechtsgeleerden en advokaten, praktische besluiten te nemen hebben, waar de zedenleer en het kerkelijk recht toch ook hun woordje moeten in mee-

spreken. Een katholieke rechtsgeleerde of geneesheer die niet wel van de katholieke leering doordrongen is, of althans van de noodzakelijkheid van diepgaande studie of voorzichtige raadvraging, om niet blindelings, op goed valle het uit, voort te gaan, zal zonder erg, ja met de beste bedoelingen, zich langzamerhand door den geest des tijds laten beïnvloeden en heel vreemd opkijken, en den priester van « overdrijving » beschuldigen, wanneer deze hem op zijn feilen opmerkzaam maakt.

Omtrent het zoo gewichtig onderwerp van het Huwelijk, met al zijn bijkomende vraagpunten : echtscheiding, malthusianisme enz., kan er nu niet meer over het gemis aan een veiligen gids geklaagd worden. De Z. E. H. Kan. De Smet, S. T. L., professor aan het Groot Seminarie te Brugge, heeft zijn latijnsch standaardwerk *De Sponsalibus et Matrimonio* nu ook in 't fransch laten verschijnen, wijselijk nochtans aan het Latijn houdende voor sommige bizonderheden die een ongezonde nieuwsgierigheid hadden kunnen aanprikkelen. Met aller waarheid mag gezegd, dat er niet één vraagstuk omtrent het huwelijk is, waarover een katholieke gestudeerde in het boek vruchteloos inlichting zal zoeken. Al wat geloofsverdediging, zedenleer, geschiedenis, kerkelijk en burgerlijk recht over het huwelijk in 't midden brengen, wordt zakelijk en raak behandeld, met talrijke verwijzingen naar de bronnen en de jongst verschenen schriften, in een uitstekend *up to date* bibliographie (blz. XIV-XXXI) opgesomd. — De tekst is daarom niet overlast, daar al wat op louter boekengeleerdheid lijkt, naar de voetnoten verwezen is. Ik vraag me nochtans af of het niet beter ware geweest, om den omvang van het boek wat te laten krimpen, niet *alles* wat in de latijnsche uitgaaf voorkomt, in deze te vertalen : er zijn heele afdeelingen b.v. over de huwelijkdispensaties, waar een leek geen praktisch nut bij heeft.

Wel is waar is deze fransche uitgaaf niet voor leeken alleen bestemd. Luidens het *Voorbericht* van den « Vertaler » wil men ook franschsprekende priesters en seminaristen behulpzaam zijn. Indien bij onze zuiderburen eenige geestelijken de godgeleerdheid in een andere taal dan het latijn wenschen behandeld te zien, dit strekt hun niet tot eer. Deze streving, meermaals door de *S. Congregatio Studiorum* afgekeurd, dient, naar onze bescheiden meening, niet in de hand gewerkt, tenzij wellicht voor eenige technische, geschiedkundige of rechterlijke bijzaken. Er zijn hier immers heel ander factoren in 't spel dan die welke, met het volste recht, ook in het hooger onderwijs tot het gebruik der moedertaal doen besluiten.

Deze fransche vertaling is beter gezegd een bewerking van den 2^{en} latijnschen druk, want menige plaatsen zijn omgewerkt of aangevuld door den Schrijver zelven. Zoo is er ook voor « vakmannen » in deze om zoo te zeggen 3e uitgaaf van het oorspronkelijk werk, nog heel veel waarop zij azen kunnen. Hebben zij eenmaal het boek ter inzage opgenomen, dan zullen zij het niet zonder moeite neerleggen, want E. H De Smet weet over alle onderwerpen zoo oorspronkelijk het zijne te zeggen, dat zij ook, al fijnproevend, er smakelijk veel zullen bij leeren.

En om nu tot eenige bizonderheden over te gaan, met groot genoegen zagen wij (blz. 103) de meening stevig ver-

dedigd, luidens welke, volgens art. VIII van het dekreet *Ne temere*, het huwelijk geldig kan aangegaan, voor twee getuigen, wanneer de pastoor om reden der burgerlijke wet weigert aanwezig te zijn. Bij de reeds lange lijst der schrijvers (blz. XXXIV) die deze meening toegedaan zijn, mag *Lehmkuhl* nog gevoegd, volgens zijn elfde uitgave. Wie immers weet hoe voorzichtig deze meester te werk gaat, vooraleer hij een stelling als waarschijnlijk bestempelt, zal grifweg wat er nu bij hem te lezen staat (II, n. 892), als de uitdrukking van zijn innige overtuiging in dien zin opnemen.

Ook dunkt ons allerbest, wat blz. 204, 1°, en blz. 429 gezegd wordt : de schrijver verdient vollen lof, wanneer hij de stelling der geslachtlijke geschiktheid der vrouw in onderhavig geval slechts als *waarschijnlijk* vooropzet, en niet als een uitgemaakte zaak, een soort van Evangeliewaarheid, zooals sommige al te haastige canonisten het hebben voorgesteld.

Op bladzijde 314 zouden wij niet gladweg de eerste voetnota beamen : ons dunkt het best, zelfs in landen waar het verplichtend burgerlijk huwelijk bestaat, *geenszins* burgerlijke « echtscheidin » aan te nemen : deze immers heeft altijd den noodlottigen schijn, dat een huwelijk, voor het geweten geldig, nu, om een reden die *ras* ontstaan is, wezenlijk verbroken wordt. De vordering tot « nietigverklaring » (B. W. a. 180 vlg.), daar zij veeleer aangevraagd wordt om een reden die reeds op 't oogenblik van het huwelijk bestond, brengt dien onzaligen indruk niet zoo duidelijk teweeg. Daarom voldoet ons dunkens deze rechtsvordering, desnoods aangevuld en gewijzigd, veel beter, om de weinige gevallen in orde te brengen, waar ook voor de wet het huwelijk als onbestaande zou moeten aangezien, b.v. omdat het voor het geweten nooit geldig geweest is.

Er wordt ook (blz. 327) met recht en reden gesproken tegen de dwingelandij, waardoor onrechtmatige echtscheidingszaken, soms, *pro Deo*, aan jonge katholieke advokaten opgedrongen worden. Hier mocht ook met nadruk gewezen op de onderlinge verstandhouding, op een beweging die onze katholieke rechtsgeleerden zouden moeten tot stand brengen, om dien gewetensdwang te doen ophouden.

Op bladzijde 426 wordt er wellicht geen rekening genoeg gehouden met de beschouwingen van een *geneesheer* (*Ecclesiastical Review*, 1911 ; zie ook *Coll. Brug.* 1912, blz 533), waaruit het waarschijnlijk schijnt dat de *vasectomia* slechts onvruchtbaarheid teweegbrengt. Wij hadden ook (blz 534) een nog kraniger afkeuring gewenscht van de afschuwelijke wetten van eenige Staten van Amerika, waarbij sommige booswichten aan deze heelkundige behandeling onderworpen worden (1).

(1) Minder voldoet ons wat er op blz. 207, 10e regel en vlg. te lezen staat, zooals wij het in onze 7e uitgaaf van Génicot, *Theologia moralis* (II, blz. 553, 555) hebben aangestipt — Is het volkomen *zeker* (blz. 373) dat de *honestas publica* een bizonder boosheid bij daaropvolgende ontucht bijbrengt ? Zie Noldin, De 6° Praec. n. 20. In verband daarmee vragen wij ons af of een *matrimonium ratum tantum* aanleiding geven kan tot de *privatio iuris petendi debitum* (blz. 191-2). — Blz. 428, in de laatste regels der voetnoten, schijnt ons de oplossing al te breed. Zie Génicot, 7e

: **Omtrent het uiterlijk voorkomen van het boek, zouden wij niets dan lof weten te zeggen, indien de randnummers wat talrijker waren : er zijn soms twee, ja meer bladzijden waar geen enkel nummer staat, zoodat men bij 't zoeken wel eens wat tijd verspilt. Om hierin te voorzien, zonder de randnummers te wijzigen, kon men deze in een volgende uitgaaf ook bovenaan de bladzijden drukken. — Om dergelijk gemak en tijdwinst, ware 't ook goed bovenaan op elke bladzijde van het zaakregister, er aan te herinneren dat wel de randnummers, niet de bladzijden, aangestipt worden.**

In zijn latijnsche uitgaaf heeft de Hooggeleerde Schrijver ook dikwerf de nederlandsche bewoordingen tusschen haakjes gezet. Hier in de fransche uitgaaf, komt ook de nederlandsche bibliographie wel tot haar recht. Er blijft ons dus niets anders te wenschen over dan dat er weldra een nederlandsch handboek over het Huwelijk, ten dienste van onze vlaamsche geneesheeren en advokaten, verschijne. De E. H. De Smet is er de rechte man toe om ons dit te verschaffen. En aan overtuiging zal het hem niet falen. De tijden zijn immers voorbij, en gelukkig voorbij, waar men in Belgie alle echt wetenschappelijke werken meende in 't fransch te moeten schrijven, alsof het nederlansch te armtierig of te onhebbelijk was. Om voor onze vlaamsche gestudeerde lui hooger wetenschap echt begrijpelijk en smakelijk te maken, zal zij voortaan ook in flink en sierlijk nederlansch moeten worden aangeboden.

Leuven. J. SALSMANS, S. J.

MAYOMBSCHE NAMEN, door E. P. LEO BITTREMIEUX, Overste der Zending te Vaku (Mayombe). — Overdruk uit *Onze Kongo* In-8° blz. — Leuven, Vlaamsche Drukkerij. 1912, 1 fr

In de twee eerste jaargangen van « *Onze Kongo* » verschenen vier studiën van P. Bittremieux over de Mayombsche namen. Om den ongemeenen bijval die eraan te beurt viel, zijn ze herdrukt in een handig boekje en kunnen dus in nog wijder kringen verspreid worden.

Studiën van volkenkundigen aard hebben tot nogtoe in Vlaanderen de waardeering niet gevonden waarop ze aanspraak mogen maken maar hier ook staan we bij een keerpunt : in de laatste jaren zijn, op ethnologisch gebied, menige boeken uitgekomen die geheel of gedeeltelijk in het Nederlandsch waren

uitg., II, n. 504 — Blz. 478, 9e regel (ook op blz. 131) dient er, naar ons bescheiden oordeel, onderscheiden te worden. Zie GENICOT, 7e uitg., II, n. 480, noot 2. — Blz. 579, vragen wij ons af of de priester van een huwelijksbeletsel ontslagen kan, wanneer dit altijd heelemaal bedekt is gebleven, en, daar de echtelingen reeds vroeger *in forma Tridentina* hun huwelijk hebben aangegaan, zij, na verkregen dispensatie, ook buiten alle aanwezigheid van den priester, onder elkander hun toestemming geldig zouden kunnen vernieuwen. Wij meenen wel van ja, doch daar niet alle canonisten in deze meening deelen, hadden wij wel de zienswijze van den E. H. De Smet daaromtrent willen vernemen.

geschreven, en die zeer licht aan den man gebracht werden; sedert de overname van Kongo is *Onze Kongo* geboren, echt wetenschappelijk tijdschrift, dat zich verheugt in een steeds toenemenden bloei: dat zijn teekenen des tijds.

Om die redenen gelooven we dat de herdruk van de « Mayombsche Namen » niet ontijdig is. Over weinig zoogenaamde primitieve volkeren liggen er degelijke namenstudiën voor. Gewoonlijk blijft men bij de beschouwingen over het uitwendig leven, over de zichtbare gebruiken en geplogentheden van een volk en het interessante komt in de plaats van het zakelijke. Kernachtig zegt de geleerde C. Meinhof: « Es hat wenig wert allerlei Kultgegenstände zu sammeln wenn man nicht weiss was die Leute dabei gedacht haben. » (Jahrbuch über die Deutschen Koloniën, 1912 p. 40). Dat geldt voor ethnologische inlichtingen van welken aard zij ook zijn. Dat nu P. Bittremieux' studie zakelijk is zal ieder gereedelijk toegeven die slechts de lange namenlijst (over de driehonderd namen worden hier uitgelegd) wil overzien aan het einde van dit werkje, en de hier opeengestapelde gegevens zijn van het puurste gehalte omdat ze gemeenlijk van de zwarten zelve komen.

De negerkinderen worden soms vóór hun geboorte opgedragen aan geesten welker naam zij dan aannemen. De meesten echter hebben een echt-beteekenisvollen geboortenaam, vertolkend de teedere bezorgdheid van de ouders en dikwijls de vrees voor de wreede listen van de tooveraars. Eenigen voeren ook een *khasa*-naam (*khasa* = vergift), die n. l. welke de giftproef hebben doorstaan zonder het leven bij te verliezen; hoofdmannen en leden der geheime sekten krijgen een tweeden naam, waarbij allerhande plechtigheden voltrokken worden; lapnamen en bijnamen ontbreken niet; scheldnamen evenmin.

Menige namen van streken en ook van dieren worden opgeklaard. Aardig is het gebruik aan honden b.v. een heel spreekwoord voor naam te geven: hier worden recht leuke staaltjes anngehaald. Het bestaan van familienamen wordt betwijfeld.

Een zakelijke studie dus. Ja, maar geen drooge nomenclatuur. Rond en om de namen heeft P. Bittremieux als een kantteekening geborduurd waar het oog op kan rusten en zich vermeien: op elke bladzijde geeft hij uitweidingen ten beste over aard en zeden en veelal geestige kwinkslagen die de lachspieren in beweging brengen om die koddige zwarte broertjes.

Mogen de « Mayombsche kost in Europeesche potten » zijn proevers vinden. AL. JANSSENS, C. I. C. M.

DE GEHEIME SEKTE DER BAKHIMBA'S, door LEO BITTREMIEUX, C. I. C. M. — Leuven, Beekmans-Vanderwaeren, Schapenstraat, 12, 1911. Met een kaart van Mayombe en 14 platen. 7 fr.

Dit boek zagen we met vreugde verschijnen en we hebben het met de meeste belangstelling doorgewerkt. P. Bittremieux is den Vlaamschen lezer genoeg bekend door zijn gewaardeerde bijdragen in *Onze Kongo* en in *Biekorf*: dees werk is dus geen eersteling, maar toch heeft het een heel bizondere beteekenis

omdat het een der eerste schreden is van de Vlaamschsprekende wetenschap op het nog zoo wijd te ontginnen gebied der Kongoleesche volkenkunde. En we mogen gerust het oordeel van vreemde geleerden te gemoet zien, want het is klaarblijkend dat hier de vrucht is neergelegd van streng kritische nasporingen.

Een vreemde, allervreemdste wereld, wordt voor onze oogen getooverd, niet met haar alledaagsche uitingen maar met haar diepste verholenheden. 't Gaat immers over een geheime sekte, een soort zwarte vrijmetselarij.

« De Bakhimba's, zooals die van Mayombe ons nu bekend zijn, — zegt de schrijver — schijnen oorspronkelijk geweest te zijn en bepaald te mogen worden : eene bijgeloovige vereeniniging ter eere van *Mbumba Luangu*, de Regenboogslang, onder de hooge bescherming van den aardgeest *Mbenza*, voor de opleiding, de beproeving en het vermaak der jonge mannen, in weerwil van de plagerij der betooveraars. » (blz. 145, 146.)

Hoofdstukken als b.v. die over de ingangsplechtigheid en den dans geven een aaneenschakeling van wonderbaarlijke tooneelen, waarbij men zich vaak in het droomenland zou wanen, maar dan krijgt men telkens weer het gevoel van de frissche, tastbare werkelijkheid bij al die aardige zeisels en potsierlijke liedjes — in de oorspronkelijke taal overgedrukt en dan verdietscht — waarmede ze als doorweven zijn.

De Bakhimba's hebben ook een geheime, kunstmatige taal. Een twee honderd woorden, benevens allerhande kleingedichtjes, eed- en tooverformulen, naamliederen enz. Verder nog velerhande bizonderheden over de geestenleer, voorrechten en taboe's der sekte.

Kortom een zeer degelijke monographie over een der belangvolste verschijnselen van het negerleven in Mayombe.

AL. JANSSENS.

L'INDUSTRIE DENTELIÈRE FRANÇAISE, SPÉCIALEMENT EN FLANDRE. Enquête dans la région de Bailleul, par ANDRÉ MABILLE DE PONCHEVILLE. — Valenciennes, Giard, 1911. 182 blz.

Drie deelen in dit boek : Vooraf, de toestand van de kantnijverheid in Franrijk ; daarna de geschiedenis der kantnijverheid in Fransch Vlaanderen; ten laatste, de tegenwoordige toestand in de streek van Bailleul of Belle, zoo de Vlamingen zeggen.

Den algemeenen toestand kennen we, die is in Frankrijk evenals ten onzent, en daar ook bestaan alle redenen om die landelijke kunstnijverheid zooveel mogelijk op te helpen, maar daar ook, evenals bij ons, lijdt de kantnijverheid aan drie ziekten : de mode eerst en vooral, de fijne kant wordt niet meer gedragen als voorheen; de loonen, die aan de kantwerksters uitbetaald worden zijn belachelijk klein, zij zijn in Frankrijk niet beter dan in België en daardoor zelf dat het leven in Frankrijk duurder is dan in België is de verdienste aldaar drukkender; dan hebt ge nog eene ziekte bij het aanleeren : de kinderen worden naar fabrieken gezonden en naar bedrijven, waar ze meer kunnen verdienen. In de scholen wordt aan kantleeren niet genoeg gedaan en met het leeren is men te licht tevreden.

De kinderen blijven niet lang genoeg op de kantschool. Er zouden eenige beurzen moeten zijn voor de meisjes, die voort naar de kantschool komen tot hun 18e jaar. Dat is het eenigste middel om van de kantwerksters werkelijk kunstenaressen te maken.

Vroegertijd werd in Fransch Vlaanderen op verscheidene plaatsen kant gemaakt : te Bergues, te Belle, te Ryssel, te Valenciennes ; nu is dit niet meer zoo en alleen in de streek van Belle, wat Fransch Vlaanderen betreft, wordt nog gekantwerkt. Maar daar ook heerschen die drie ziekten waar we zooeven over spraken ; in de pensionaten zou aan de begoede meisjes de kant moeten aangeleerd worden. Het loon van eene goede werkster te Belle is 2 sous de uur, zoodat één frank, ten hoogste 1.25 fr. daags kan gewonnen worden. Maar dat zijn dan de beste werksters die ertoe komen eene el Valenciennesche kant van 7 centimeters breed te maken in drie dagen. De gewone kantwerksters verdienen dat niet en ze komen maar tot een sou en half per uur. De tusschenpersonen in Belle winnen niet te veel, maar wanneer de kant in de groote huizen komt, wordt de prijs met verscheidene honderden ten honderd opgeslagen.

De schrijver steunt om te eindigen op de noodzakelijkheid van de kantwerksters, ware kunstenaressen te maken.

Als slot van het boek komt, naar onuitgegeven stukken, de geschiedenis van wat op het einde der jaren 1700 en in 't begin van verledene eeuw te Valenciennes gedaan werd om de kantnijverheid weer op te helpen, maar de pogingen, nochtans aan hooger hand gesteund, mislukten.

Voegen we er nog bij dat het boek zeer wel gedrukt is en de kantnijverheid als waardig voorkomt. E. Vl.

BODENPOLITIK UND WOHNUNGSFÜRSORGE EINER DEUTSCHEN MITTELSTADT durch Berlepsch-Valendas B. A. A. — E. Reinhardt, Verlag, München. Form. 33 × 26. 50 blz. Preis : 2.50 Mark.

Een schoon boek met 47 goed uitgevoerde afbeeldingen van Duitsche arbeiders- en klein- burgerswoningen. De schrijver doet terecht opmerken dat de woningsnood in al de steden bijna een der groote vragen van den dag is. Hij komt op tegen de huurkazernen en schrijft ten voordeele, — wat nu ten andere algemeen aangenomen wordt — van woningen voor eene enkele familie. Hij doet voornamelijk in dit boek, zooals de titel het ten andere aangeeft, de woningspolitiek uiteen van de stad Ulm aan de Donau, in Wurtenburg, met hare 56.000 inwoners. Zij was tot in deze laatste jaren omgeven met versterkingen, maar die werden gesloopt en alzoo kwam veel grond vrij. De stad heeft veel van dien grond aangekocht en eene merkelijke winst kunnen doen met een goed deel van den grond te verkoopen. Dit is eene buitengewone omstandigheid. Maar voorts komt hare woningpolitiek tamelijk wel overeen met die onzer maatschappijen voor het bouwen van werkmanshuizen : de kooper moet 10 % van den koopprijs seffens afbetalen. Hij betaalt dan 3 % als intrest en eene jaarlijksche afkorting. De stad behoudt zich gedurende 100 jaar het recht om het gebouw, wanneer het zou verkocht worden, weer in te koopen. Ver-

scheidene steden hebben sindsdien het voorbeeld van Ulm gevolgd. Voor ons land is het boek voornamelijk belangrijk door de vele en schoone platen die er in voorkomen. E. Vl.

LE PAYS DE BRIEY. Hier et aujourd'hui, par GEORGES HOTTENGER. — Berger-Levrault, Parijs, 1912. 250 blz. Prijs : 3 fr.

Een ernstig boek dat we gaarne in handen zouden zien van hen die belang stellen in onzen toestand in de Kempen Het arrondissement Briey maakt deel uit van het departement van Meurtre-et-Moselle, palende aan onze provincie Luxemburg. Eenige jaren geleden was het nog eene landbouwstréek IJzermijnen zijn er gekomen. Hoe is daardoor de streek veranderd en waar moet op gelet worden? Dit is het behandelde onderwerp.

Vroegertijd hadden we hier eene graanstreek, met nogal redelijk zware grond. In Lorreinen overheerscht de kleine bebouwing, maar hier hebt ge nog al tamelijk groote hoeven. De bevolking was er niet godsdienstig en ging er rap achteruit, ten grooten deele door het klein getal geboorten. De boeren stonden er op hun eigen; van landbouwvereenigingen wilden ze niet weten.

Vijftien jaar geleden werden de ijzermijnen gevonden. Volk vond men niet ter plaatse, voornamelijk Italianen kwamen afgezakt, veelal jong volk, niet getrouwd, en samen met de mijnen en veelal ook met deItalianen slopen binnen vele minder gunstige toestanden

Ziehier waarop, volgens den schrijver, bijzonder hoeft gelet te worden : Er moeten goede bestuurders zijn die met hun volk kunnen omgaan Dit is van het allergrootste belang. De mijnen moeten malkander verstaan voor het bouwen van kerken, hospitalen en scholen en een godsdienstige zedeleer moet in deze onderwezen worden. De werklieden vinden onderkomen hetzij in cantinen, hetzij als pensionaires in bijzondere huizen. Dit laatste geeft aanleiding tot zeer veel zedelijke misbruiken en alleen waar ge te doen hebt met broeders of schoonbroeders en waar het huis daartoe is ingericht zou dat mogen toegelaten worden. Voorkeur zou moeten gegeven aan getrouwde werklieden en er moet voor gezorgd dat ze over wat hof beschikken; de openbare danspartijen moet men regelen. In het Duitsch Elzas Lotharingen is de toelating noodig van de overheid (Kreis Direktion) om een openbaar bal te houden. De dienstmeiden zouden uit de cantinen moeten geweerd en alleen aan wettige huisgezinnen zou de toelating mogen gegeven worden eene cantine te houden; de overheid zou ten andere de cantinen gemakkelijk moeten kunnen sluiten ; minder aanbevelenswaardige vreemde elementen moeten buiten de grenzen gezet en men zou moeten maatregelen nemen opdat zij niet, zooals het veelal gebeurt, onder een valschen naam weer binnenkomen in het land. Op de identiteitskaart moet men maar eene photographie aanbrengen. Samenwerkende verbruikgenootschappen moeten ingericht worden en zooveel mogelijk het verleenen van krediet in de winkels tegengaan; verder moet alles in het werk gesteld om het volk te ontwikkelen en prijzen zouden moeten gegeven

worden in natuur : meublen, omlijste beeltenissen, uurwerken, zelfs accordeons voor de Italianen, aan hen die regelmatig werken, die best zorgen voor hun hof, die het zindelijkst zijn, enz. Er zal nu misschien wel gezegd worden dat alles wat de schrijver voorstelt niet kan worden toegepast; 't is mogelijk, zegt hij zelf, maar terecht meent hij toch dat door wat hij voorhoudt veel kan bekomen worden.

Om te eindigen zouden we toch willen weten wat de schrijver door den volgenden zin bedoelt, op blz. 127 : » Nous ne pouvons passer sous silence un autre obstacle bien plus grand encore qui se dresse contre l'action patronale : nous voulons parler de l'action envahissante de l'Etat ». De staat kan natuurlijk te ver gaan, maar vergeten we nooit dat de wet gemaakt is niet voor de goeden, maar voor hen die anders hun plicht zouden verzuimen. E. Vl.

WONDEN VAN ONZEN TIJD. Woorden gesproken te Londen door BERNARD VAUGHAN, S. J., overgebracht door W. Nieuwenhoff, S. J. Tweede druk. — Leiden, D. W. v. Leeuwen. 1912. 183 blz. Prijs : 1.25 fl.

We moeten hier niets anders dan dezen tweeden druk aankondigen. Over de eerste uitgave die verscheen in 1907 schreef E. P. Taelman een lang artikel in dit tijdschrift, n° 5, 1908, blz. 454 en volg. onder hoofding : « Een prachtwerk, » en die naam is verdiend. J. L.

DE CHRISTIWAARHEID

NAAR AANLEIDING VAN EEN SCHRIJVEN VAN G.J.P.J. BOLLAND IN DEN « NIEUWEN GIDS ».

(Vervolg)

HET DERDE EVANGELIE EN DE HANDELINGEN DER APOSTELEN

Het derde Evangelie en de Handelingen der Apostelen geven zich uit voor twee geschiedkundige werken van éénzelfden schrijver, opgedragen aan éénzelfden persoon (1). Hoe die schrijver heet, zeggen zij niet. Doch eene goedgegronde en bestendige traditie, die wij tot in het midden der tweede eeuw terug kunnen opsporen, geeft aan dien schrijver den naam van Lukas. Diezelfde hoogst-vertrouwbare overlevering weet nog te melden dat die Lukas een gezel en medewerker was van Paulus (2) en een geneesheer (3). Af te gaan op de Paulusbrieven, waarvan wij de echtheid in ons vorig opstel betoond hebben, was Lukas geen geboren Jood, maar een bekeerd heiden (4) en een reisgenoot van Paulus. (5) Verder heet Paulus hem nog « zijn medearbeider » (6) en « den geneesheer » of meer waarschijnlijk, zooals Harnack het zeer vernuftig opmerkt, « *zijn* geneesheer. » (7)

(1) Vgl. Lk. 1 : 1 met Hand. 1 : 1.

(2) IRENAEUS *Adv. Haer*, III, 1 — CLEMENS VAN AL. *Strom*. I, 21 — *Canon Muratorianus*.

(3) *Canon Muratorianus*.

(4) Hij wordt inderdaad niet vermeld tusschen degenen « die uit de besnijdenis zijn », (Kol. 4 : 10) maar tusschen de anderen (Kol. 4 : 14).

(5) Sprekende van zijne reisgenooten, zegt Paulus (II Tim. 4 : 11) : « Lukas is alleen bij mij. »

(6) Philem. 23, 24 : « U groeten Epaphras, mijn medegevangen in den Christus Jesus, Markus, Aristarchus, Demas en Lukas, mijne medearbeiders. »

(7) « Und zwar auch Arzt des Paulus ; denn das besagen die Worte Λουκᾶς ὁ ἰατρὸς ὁ ἀγαπητός. Wie « der geliebte Sohn » = « mein Sohn » ist, so auch der geliebte Arzt = mein Arzt. Paulus würde auch die besondere Profession dieses seines Gefährten nicht hervorgehoben haben, wenn sie ihm nicht selbst zu gut gekommen wäre. » A. HARNACK. *Lukas der Arzt*, Leipzig, 1906, blz. 2, not. 3. Λουκᾶς schijnt eene verkorting te

De vraag is dan deze : Kunnen het derde Evangelie en de Handelingen der Apostelen het werk zijn van een tot het Christendom bekeerden Griekschen geneesheer, gezel en medearbeider van den Apostel Paulus? M. a. w. stemmen ook in dezen de inwendige gegevens dier schriften overeen met het getuigenis der overlevering? Tot de oplossing van deze vraag heeft de rationalistische Professor van Berlijn, Adolf Harnack, heel wat degelijk materiaal samengebracht en uitgegeven in zijn *Lukas der Arzt*, 1906, en in *Die Apostelgeschichte*, welke hij twee jaar later liet verschijnen (1). Weliswaar zegt G. J. P. J. Bolland, met een zweem van misprijzen, dat de Duitsche geschiedkundige, « voor de geit zorgende en voor de kool » soms « eene voorzichtige stoutheid » bedrijft (2). Den hooggeleerden, onovertroffen en onovertrefbaren Leidschen redemeester zal de Berlijnsche Professor dit wellicht niet euvel opnemen, ten ware Harnack het de moeite niet waard achtte zich ook maar in het minst te bekommeren om het oordeel

zijn van *Λουκανός*. Althans wordt *Λουκᾶς* nooit en *Λουκανός* zeer dikwijls in de opschriften aangetroffen. Meermaals werden de namen van slaven verkort op *ᾶς*. Aan den anderen kant waren de geneesheeren meerendeels slaven, welke hunne meesters hadden laten studeeren Zou Lukas, die arts was, misschien een vrijgemaakte slaaf geweest zijn?

(1) Bij Hinrichs, te Leipzig, in 1908. Dat wil nochtans niet zeggen dat A. Harnack de eerste zou geweest zijn om de bewijzen, welke hij tot staving zijner stelling voorbrengt, te vinden. Zoo geeft reeds in 1886 P. R. Cornely, S. J. *(Historica et critica Introductio in U. T. Libros sacros,* vol. III, blz. 130-131) dezelfde hoofdargumenten, erbij voegende hoe reeds Hieronymus en Eusebius, even als in de moderne tijden Patrizi en Nœsgen, de aandacht er op hadden ingeroepen : « Graecum genere fuisse tertii Evangelii auctorem, stylus libri prodit.... Addere liceat, quamvis huic argumento magnam vim inesse non censeamus, quod loquendi modus ex multorum sententia scriptorem artis medicae peritum prodat.... Socium quoque Pauli fuisse auctorem stylus nobis manifestat et multo magis rerum consensus. » Doch wat vroeger de Katholieke geleerden betoogden met de hulpmiddelen van hunnen tijd, heeft A. Harnack nu opnieuw en nauwkeuriger in het licht gesteld, met heel de wetenschappelijke toerusting en volgens de wetenschappelijke methode van onze dagen. Zijne bewijzen hebben voor ons des te meer kracht, omdat de echtheid der N.-Testamentische schriften, welke Harnack gedwongen is te aanvaarden, logisch moet leiden tot een besluit, dat de Berlijnsche Professor, uit hoofde zijner rationalistische wereldbeschouwing, niet wil toetreden.

(2) *Het Evangelie*, blz. 178.

dat zijn doorluchtige collega uit Leiden over hem gelieft uit te spreken. Doch alle ernstige critici, partijgangers van Harnack of tegenstrevers. — hoogleeraar G. J. P. J. Bolland natuurlijk uitgezonderd, — zullen gereedelijk toegeven dat de Berlijnsche criticus in zijn positieve « Untersuchungen » met onvergelijkelijk meer nauwgezetheid en voorzichtigheid te werk gaat dan de schrijver van het Leidsch Evangelie. Wij zullen dan ook zoo vrij zijn de argumenten van Harnack niet van de hand te wijzen, als zij ons van pas komen. Overigens is het waarschijnlijk het verlangen zoowel van den Leidschen redemeester die zijne land- en tijdgenooten wil in- en voorlichten als het onze, dat de lezers zelf over de waarde oordeelen der bewijzen die wij hun wenschen voor te leggen.

De schrijver van het derde Evangelie en van de Handelingen der Apostelen is ongetwijfeld een geboren Griek. Ik behoefde geen bewijzen voor dit, overigens algemeen aangenomen, oordeel te geven, als de lezer zich de moeite wilde getroosten bedoelde schriften eens in den oorspronkelijken tekst te doorlezen en de taal ervan met die der overige Nieuw-Testamentische schriften te vergelijken. Die taal is weliswaar niet het zuiver klassiek Grieksch, waaraan men ons in onze letterkundige opleiding aan gewend heeft, maar zij heeft er te veel de woorden en wendingen van weg, althans in zekere deelen waar de schrijver zijn eigen schrijftrant volgt en geen bronnen benuttigt, om door een Semiet te zijn neergeschreven. Wie b.v.b. de inleiding op het derde Evangelie en sommige tafereelen uit de Handelingen waar de schrijver zelf is bij aanwezig geweest, heeft kunnen opstellen, moet van het klassiek Grieksch tamelijk goed op de hoogte zijn geweest. Zijn taal is daarbij veel woordenrijker dan die der andere Nieuw-Testamentische schrijvers : zij behelst 373 woorden welke in de andere schriften van het Nieuw Verbond niet voorkomen. In de inleiding op zijn Evangelie gaat hij te werk als de groote klassieke schrijvers, Herodotes, Thucydides en Polybes, aanwijzende hoe, met welk inzicht en volgens welke bronnen hij zijn boek heeft samengesteld (1). De Grieksche oorsprong van den schrijver

(1) « Aangezien velen over de dingen, die in ons midden tot vervulling zijn gekomen, een ordelijk verhaal hebben trachten

springt nog meer in het oog, als men de verhalen naleest die hij aan het Markusevangelie ontleend heeft: gedurigaan verbetert hij, in taalopzicht, den tekst van Markus (1). Nog is het opvallend hoe de schrijver wonder-goed vertrouwd is met de bestuurlijke, politieke, sociale en aardrijkskundige aangelegenheden van zijnen tijd, zoolang het gaat over zaken uit den Griekschen of Romeinschen wereld, terwijl zijn heidensche oorsprong vaak te voorschijn komt door weinig-nauwkeurige uitdrukkingen, die een Jood zonder twijfel zou vermeden hebben, zoodra hij het heeft over Joodsche toestanden. Zoo merkt Jacquier zeer juist op (2), dat hij in zijn Evangelie zegt : 4 : 6, *καὶ Ἄννας ὁ ἀρχιερεύς* ; 4 : 5, *ἐγένετο συναχθῆναι αὐτῶν τοὺς ἄρχοντας καὶ τοὺς πρεσβυτέρους και τοὺς γραμματεῖς* ; en dat hij, 4 : 8, in den mond van Petrus de uitdrukking plaatst : *ἄρχοντες τοῦ λαοῦ καὶ πρεσβύτεροι* : terwijl hij 4 : 21 den hoogepriester laat vergaderen *τὸ συνέδριον καὶ πᾶσαν τὴν γερουσίαν τῶν υἱῶν Ἰσραήλ*, enz.

Voor den Griekschen oorsprong des schrijvers getuigt overigens nog de bijzonderheid dat hij de inwoners van het eiland Melita, die geen Grieksch spraken, met de benaming van barbaren « *οἱ βάρβαροι* » aanduidt (3), wat slechts een Griek, doch zeker geen Jood, doen kon.

Tegen onze stelling kan men weliswaar aanvoeren, dat

te schrijven, zooals zij, die van den beginne ooggetuigen en bedienaren des woords geworden zijn, ze ons overleverden, — heeft het ook mij goed gedacht, na van den aanvang af alles nauwkeurig te hebben nagegaan, het voor u, vereerde Theophilus, ordelijk te boek te stellen, om u de zekerheid te doen erkennen van de leer, waarin ge onderricht zijt. » (Luk. 1 : 1-4) Cfr. M. LEPIN in *Dictionnaire Apologétique de la foi catholique*, Parijs, 1911, art. *Evangiles canoniques* blz. 1652.

(1) « Il remplace les mots de Marc par d'autres d'une meilleure grécité ; par ex. : *μόδιος* par *σκεῦος*, *ἀμήν* par *ἀληθῶς*, *μύλος ὀκινός* par *λίθος μυλικός*, *δός* par *διάδος*, *τρυμαλιᾶ ῥαφίδος* par *τρῆμα βελόνης*, *κράβαττον* par *κλίνη*, *ὑστερησις* par *ὑστέρημα*, *μέχρις οὗ* par *ἕως*, etc. Il traduit en grec les latinismes de Marc : *κένσος* par *φόρος*, *φραγελλοῦν* par *παιδεύειν*, *κεντυρίων* par *ἑκατόνταρχος*. » E. JACQUIER. *Histoire des livres du Nouveau Testament*, Parijs, 1905, t. II, blz. 325.

(2) *o. l.* t. III, tweede uitg. Parijs, 1908, blz. 28.

(3) Hand. 28 : 2,4.

in het derde evangelie zoowel als in de Handelingen bijzonder veel aramaïsmen en hebraïsmen te lezen staan, wat op zijn minst vreemd schijnt voor te komen, als de schrijver werkelijk een geboren Griek is. Men heeft zelfs opgemerkt dat zijne taal zoowel met aramaïsmen belast is als die van Markus en meer dan die van Mattheus (1).

Doch die moeilijkheid valt heelemaal weg, als men even wil bedenken dat die hebraïsmen en aramaïsmen bijna uitsluitelijk te vinden zijn in die plaatsen van het Evangelie en van de Handelingen, waar de schrijver, hetzij mondelinge hetzij schriftelijke, arameesche bronnen benut heeft, bijzonderlijk in de eerste hoofdstukken dier twee schriften. Spreekt integendeel de schrijver van zaken die hij zelf gezien heeft, dan zal men te vergeefs vreemde wendingen zoeken in zijn opstel. Hijzelf geeft te verstaan in zijne inleiding tot het derde Evangelie — dat hij waarheid spreekt heeft de moderne critiek onafwijsbaar betoond — dat hij gebruik maakt van geschreven en ongeschreven bronnen. Wat wonder dan, dat hij aan die bronnen hun eigen arameesch karakter heeft bewaard, vooral als hij echt Joodsche personen zooals Zacharias in den *Benedictus* of Maria in den *Magnificat* aan het woord liet, of als het ging om de spreuken des Heeren, die hij uit eerbiedige piëteit zoo trouw mogelijk wenschte weer te geven en die overigens om hunne kernachtige uitdrukking in bijna geijkten vorm door woord of schrift werden overgeleverd? Daar heeft totnogtoe niemand een ernstig bewijs in gezien, dat de schrijver geen geboren Griek zoude wezen.

Wat den stijl van den schrijver betreft, moeten zijne schriften voor geen enkel werk uit den Grieksch-Romeinschen tijd onderdoen. « Auf den Stil gesehen », aldus

(1) Toch dient men niet te gemakkelijk een min gewone uitdrukking voor aramaïsme te houden. Vele Nieuw-Testamentische uitdrukkingen die vroeger eenvoudig-weg als dusdanig werden aangestipt, blijken nu heel gebezigde uitdrukkingen der *koinè* te zijn. In het derde Evangelie nochtans en in de Handelingen komen zonder den minsten twijfel een groot aantal hebraïsmen of aramaïsmen voor. Men heeft maar te denken aan de lofzangen *Magnificat* en *Benedictus* (Lk. 1 : 46-57, 67-79), die tot de puurste uitingen der Hebreeuwsche poëzie behooren.

Harnack, sprekende van de Handelingen der Apostelen, « kann sich dieses Werk mit den besten Hervorbringungen der hellenistisch-römischen Zeit messen. Man lese die Schilderung des Pfingstfestes oder die der Bekehrung des Paulus oder die des Aufenthalts des Apostels in Athen oder die Seereise und vieles andere! (1) » En dat mag in dezelfde mate gelden voor het derde Evangelie : de gelijkenis van den verloren zoon, die van den barmhartigen Samaritaan, de episode der leerlingen van Emmaüs en zoovele andere uittreksels zouden daarvoor kunnen getuigen. Dat laat zich gemakkelijk verklaren, als de schrijver een geboren Griek is, die met de letterkundige voortbrengselen van zijn tijd niet heelemaal onbekend is gebleven. Maar dat pleit tevens ten voordeele der meening dat de schrijver een geneesheer zou geweest zijn, iemand die behoorde tot een klas van personen welke doorgaans eene meer verzorgde letterkundige opleiding genoten.

Inderdaad, dat, naar die schriften zelf te oordeelen, de schrijver van het derde Evangelie en van de Handelingen een arts geweest is, wordt tegenwoordig vrij algemeen aangenomen.

Als men in onze eeuw van haarfijne hypercritiek eenigen tijd getalmd heeft om die meening bij te treden, dan is de groote, doch onvrijwillige, schuldige misschien wel juist die geleerde, die er zijn levenstaak van gemaakt had deze meening te verdedigen : ik bedoel Hobart (2). Die ging met zooveel iever en... overdrijving te werk, dat zijne stelling met minachting van kant gewezen werd. Het is nog wel meer gebeurd dat overdrijving de beste zaken hielp bederven. Doch later hebben andere critici het boek van den Engelschen geleerde opnieuw ingestudeerd, het kaf uit het koren geschud, en bevonden dat er, na verwijdering

(1) *Die Apostelgeschichte*, blz. 17.

(2) HOBART. *The medical language of St. Luke*. A proof from internal evidence that « the Gospel according to St. Luke » and « the Acts of the Apostles » were written by the same person, und that the writer was a medical man. Dublin, 1882. Hobart meende niet minder dan 400 woorden te hebben ontdekt, aan Lukas eigen en die in geneeskundige werken werden teruggevonden Dat was te veel. Verschillende dier termen komen ook voor in de Septuagint. Men doorbladerde zijn boek en liet het dan met minachting op zij liggen.

van al het overtollige, nog bewijzen genoeg overblijven om de stelling van Hobart deugdelijk te staven (1).

Het mag een louter toeval zijn, maar toch stemt het tot nadenken, dat reeds het voorwoord van het derde Evangelie, wat den vorm betreft, groote verwantschap vertoont met voorwoorden uit geneeskundige verhandelingen. Zoo heeft, al in 1874, Lagarde (2) er op gewezen hoe het voorwoord van het Lukasevangelie in denzelfden algemeenen vorm is opgesteld als dat van den arts Dioskoridos Pedakios, een tijdgenoot waarschijnlijk van Lukas. En Jacquier (3) merkt terecht op dat het voorwoord van het derde Evangelie eene wondere gelijkenis heeft met den aanvang van eene verhandeling περὶ ἀρχαίης ἰητρικῆς, welke over het algemeen voor een werk van Hippokraat wordt gehouden. Daar staat immers te lezen : ὁκόσοι ἐπεχειρησαν περι ἰητρικῆς λεγειν ἤ γράφειν enz.

Wat meer onze aandacht verdient is, dat de schijver van het derde Evangelie en van de Handelingen spreekt als een geneesheer. Als het gaat over ziekten, genezingen en mirakelen, dan legt hij in de beschrijving eene opmerkzaamheid aan den dag die den arts kenmerkt en bezigt termen die nergens bij andere schrijvers van het Nieuwe Verbond voorkomen, maar te vinden zijn in de werken der Grieksche geneesheeren. Er valt natuurlijk niet aan te denken hier al die geneeskundige termen op te geven. Wie daar meer over weten wil, zal best zelf Harnack of Zahn of Hobart raadplegen. Toch kunnen wij aan de bekoring niet weerstaan hier enkele voorbeelden aan te halen om den lezer te overtuigen.

Toen de schrijver met Paulus op het eiland Melita aangeland was, — zoo wordt er verteld in de Handelingen : 28 : 1 vlgg. — bewezen de bewoners hun een buitengewone menschlievendheid en ontvingen hen bij een groot vuur, dat ze ontstoken hadden om den regen die er viel en om de koude. « Als Paulus nu een hoop dor hout

(1) Zie HARNACK. *Lukas der Arzt*, vooral blz. 122-137. Vgl. ZAHN. *Einleitung in das Neue Testament*, t. II, blz. 435 vlgg.
(2) *Psalter. Hieron.* p. 165. Cfr. HARNACK. *Lukas der Arzt*, blz. 137.
(3) *O. c.* t. II, blz. 445.

bij elkander gehaald en op het vuur gelegd had, kwam er door de warmte (ἀπὸ τῆς θέρμης) (1) een adder uit en bracht hem een giftige beet toe aan de hand (καθῆψεν τῆς χειρὸς αὐτοῦ) (2). Doch zoodra de inboorlingen het venijnig dier (τὸ θηρίον) (3) aan zijne hand zagen hangen, zeiden ze tot elkander: Die man is voorzeker een moordenaar, dat na zijne redding uit de zee, de Gerechtigheid hem niet laat leven. Doch hij schudde het dier (τὸ θηρίον) (4) af in het vuur en ondervond geen letstel. Zij echter verwachtten, dat hij zou opzwellen (πίμπρασθαι) (5) of in eens dood zou neervallen (καταπίπτειν ἄφνω νεκρόν). (6) Doch toen ze

(1) De gebruikelijke term om de warmte te beduiden is θερμότης. Het woord θέρμη, dat over het algemeen maar weinig, en in het N. T. buiten deze plaats in het geheel niet, gebezigd wordt, is de gewoonlijk aangewende term in de geneeskundige werken.

(2) De Vulgata vertaald de uitdrukking καθῆφεν τῆς χειρὸς αὐτοῦ door: *invasit manum ejus* en alle exegeten (Blass uitgezonderd) schrijven: *slingerde zich om zijne hand*. Dat S. Paulus door de adder gebeten werd, zou dan onder verstaan zijn. Doch het werkwoord καθάπτειν heeft hier een heel bepaalde beteekenis welke in geen enkel woordenboek wordt opgegeven. Het is een technieke term bij de artsen aangewend om giftige stoffen aan te duiden die in de lichamen dringen. Dat heeft Hobart (blz. 288v.) met voorbeelden bewezen. Zoo schrijven de geneesheeren, als zij het hebben over de gevolgen door het inspuiten van giftige stoffen teweeg gebracht δί ὕλης φθοροποιοῦ καθαπτομένος των σωματων, en waarschuwende tegen het vergif van zekere pillen, zegt Galenus: τῶν γὰρ ὑγιεινῶν καθαπτόμενοι ὄλεθρον ἐργαζόνται. Zoo verstaan wordt de tekst der Handelingen duidelijk: de adder heeft Paulus gebeten en het gift is in zijne hand gedrongen.

(3) Θηρίον is een medische term; het gebruikelijke woord is ἔχιδνα. Van θηρίον werd het woord θηριακή afgeleid om het tegenvergif aan te duiden dat uit het vleesch der adders geperst werd. Hobart geeft menigvuldige voorbeelden aan uit geneeskundige werken.

(4) Zie vorige nota.

(5) Reeds het aanteekenen der twee gebeurlijke gevallen bij vergiftiging (opzwellen of ineens doodvallen) schijnt den arts te verraden. Maar ook de woorden πίμρασθαι en καταπίπτειν zijn echt-medische termen en komen elders in heel het Nieuw Testament niet voor. Zie Hobart, blz. 50v.

(6) De uitdrukking μηδὲν ἄτοπον is ook in het N. T bij Lukas alleen te vinden. Terwijl zij in de gebruikelijke spraak

na lang wachten zagen, dat hem niets kwaads (μηδὲν ἄτοπον) (1) overkwam, veranderden ze van gedachte en zeiden dat hij een god was.

In den omtrek nu had de overste van het eiland, wiens naam Publius was, grondbezit. Deze nam ons op en herbergde ons gedurende drie dagen op vriendschappelijke wijze. Juist had de vader van Publius koortsen en roodeloop (πυρετοῖς καὶ δυσεντερίῳ συνεχόμενον) en lag te bed. Paulus ging naar hem toe, en na gebeden en hem de handen opgelegd te hebben, genas hij hem. Daarop kwamen ook de overige zieken van het eiland en werden genezen. Zij bewezen ons ook veel eer, en bij onze afvaart gaven zij ons alles wat we noodig hadden. »

Dringt zich — na lezing van dit uittreksel en overweging der bijgevoegde nota's waar wij den inhoud van ontleenden aan Harnack (*Lukas der Arzt*, blz. 123 v. en 11) — de meening niet op, dat de schrijver een geneesheer zou geweest zijn? Vooral wanneer nog vele andere woorden, zooals καταφερόμενος ὕπνῳ (Hand. 20 : 9), ἐπιμέλεια (Hand. 27 : 3; cfr. Lk 10 : 34, ἐπιμελεῖσθαι), ἐπιμελῶς (Lk : 15 : 8) en vooral de toepassing van eene louter geneeskundige uitdrukking op het versterken van een boot (βοηθείαις ἐχρῶντο υποζωννυντες το πλοιον, (Hand. 27 :

« niets ongewoons » beteekende, hechtten de artsen er den zin aan van « niets doodelijks ». Hobart geeft talrijke voorbeelden. Zoo schrijft Hippocraat : ὁκόσοι ἐν τοῖσιν πυρετοῖσιν ἢ ἐν τῇσιν ἄλλῃσιν ἀρρωστίῃσι κατὰ προαίρεσιν δακρύουσιν, οὐδεν ἄτοπον· ὁκόσοι δε μὴ κατὰ προαίρεσιν, ἀτοπώτερον. En Galenus zegt dat, wie na van een razenden hond te zijn gebeten, zeker tegenvergif innemen. εἰς οὐδεν ἄτοπον ἐμπεσοῦνται ῥᾳδίως.

(1) πυρετοί in het meervoud, is wederom een geneeskundige term en wordt het in N. T. enkel hier gebezigd : te samen met δυσεντερίῳ vormt het een nauwkeurig-juiste technische beschrijving van de darmontsteking waar Publius aan leed, en komt dikwijls voor in Hippocraat, Aretaeus en Galenus, zooals Hobart (blz. 52) door menigvuldige voorbeelden aantoont. Wie met de geneeskunde niet vertrouwd is, zou waarschijnlijk deze uitdrukking niet gebezigd hebben.

17) (1) aanleiding geven tot soortgelijke opmerkingen en hetzelfde besluit wettigen (2).

Dezelfde meening wordt ook gesteund door talrijke bewijsplaatsen uit het derde Evangelie. Lees bvb. Luk. 13 : 10-13 : « In eene der synagogen hield Hij eens eene leerrede op den sabbat. En zie, daar was een vrouw, sinds achttien jaar van een ziektegeest bezeten, en ze was voorovergebogen (συγκύπτουσα) en in het geheel niet bij machte om zich op te richten (ἀνακύψαι). Maar toen Jesus haar zag, sprak Hij haar toe en zeide : Vrouw, ge zijt van uwe ziekte verlost (ἀπολέλυσαι). En Hij legde haar de handen op, en oogenblikkelijk stond ze rechtop (ἀνορθώθη) en loofde God ».

Het doel van den schrijver is, zooals blijkt uit het vervolg van het verhaal, aan te toonen dat Jesus het recht had op den sabbat de zieken te genezen. De storing der sabbatrust is dus wel de omstandigheid die het meest naar voren moest gebracht worden, en welke de aard der ziekte was waaraan de vrouw leed, had enkel een bijkomend belang. Toch verwijlt de schrijver met de voorliefde van een vakman bij de nauwkeurige afschildering der ziekte. En in die eenige regels gebruikt hij vier vakwoorden ! (3) Ook hecht hij eraan te vermelden hoelang die vrouw aan hare ziekte onderhevig was. « La mention de la durée de la maladie

(1) Ὑποζώννυμι is een heelkundige term en beteekent « onderbinden » terwijl βοήθεια ook een geneeskundig woord is.

(2) In Hand. 3 : 7-8 is het opvallend hoe bondig en juist de genezing van den lamme wordt afgeschilderd : « Hij richtte hem op : terstond nu werden zijne voeten en enkels (καὶ τὰ σφυδρά) gestevigd, en hij sprong op en stond en wandelde. .. » Het woord σφυδρόν is een zeldzaam gebezigd geneeskudig vakwoord, dat zelfs in onze klassieke woordenboeken der Grieksche taal niet wordt aangetroffen.

Zie nog Hand. 9 : 17 vlgg ; 13 : 11 ; 14 : 18 (ἀνήρ ἀδύνατος) ; 5 : 5 en 12 : 23 (ἐκψύχειν) ; 5 : 6 (συστέλλειν), enz.

(3) Zie Hobart, blz. 20 vlgg. en Harnack, *Lukas der Arzt*, blz. 131 « Sowohl ἀνακύπτειν als ἀπολύειν (nur hier im N. T. in bezug auf eine Krankheit) sind die entsprechenden termini technici, und ebenso ist ἀνορθοῦν das solenne medicinische Wort für das Zurückbringen der Glieder oder Teilen in die natürliche Position.... »

est aussi à noter. Saint Marc et saint Mathieu ne l'ont indiquée qu'une fois, alors que cette mention était désagréable aux médecins, dans la guérison de l'hémorroïsse. Cette circonstance de durée intéresse peu les profanes ; elle intéresse au contraire beaucoup les médecins; aussi sera-t-elle mentionnée plusieurs fois encore dans les Actes, qui nous disent que le boiteux du temple l'était depuis quarante ans (IV, 22), et par infirmité congénitale (III, 2), qu'Enée, le paralytique de Lydda, l'était depuis huit ans (IX, 33), que le boiteux de Lystre l'était aussi de naissance (XIV, 8) ». Aldus HUGUENY, die, in een aanhangsel zijner belangrijke studie *Critique et Catholique* (1), de voornaamste bewijzen van Harnack heeft samengevat.

Nog andere voorbeelden? Lees de gelijkenis van den barmhartigen Samaritaan (Luk. 10: 30 vlgg.), die van Lazarus en den rijken vrek (Luk. 16: 19 vlgg.), bemerk de geneeskundige termen *ὑδρωπικός* in Luk. 14 : 2 en *ἀνεκάθισεν* in Luk. 7 : 15, bedenk dat geen enkel Nieuw-Testamentisch schrijver zulke verscheidenheid van uitdrukkingen heeft om een ziekenbed aan te duiden — **βαττον,** *κλινη*, *κλινίδιον*, *κλινάριοι* — en gij zult waarschijnlijk wel inzien dat een geneesheer de pen voert.

Nog iets anders zal in u deze overtuiging versterken, namelijk de onderlinge vergelijking van sommige verhalen die Lukas en Markus gemeen hebben. Lukas heeft die aan Markus ontleend maar er tevens zijn eigen merk op geplaatst. Tot voorbeeld, zie liever :

MARKUS (5 : 26-27, 29)	LUKAS (8 : 43-44)
Eene vrouw nu, die twaalf jaar lang aan bloedvloeiing had geleden en veel had ondergaan van verschillende geneesheeren, en die al wat zij had te koste had gelegd, doch niets geen baat had gevonden, maar veeleer erger geworden was, had van	En eene vrouw, die sinds twaalf jaren aan bloedvloeiing leed (en geheel haar vermogen aan geneesheeren had uitgegeven), maar door niemand had kunnen genezen worden, naderde van achteren en raakte den zoom van zijn kleed aan, en oogenblik-

(1) T. I, Apologétique, Parijs, 1910, blz. 333.

Jesus gehoord, en onder de menigte van achteren komende raakte zij zijn kleed aan... En terstond verdroogde de bron haars bloeds (ἐξήρανθη ἡ πηγὴ τοῦ αἵματος αὐτῆς), en zij gevoelde aan haar lichaam dat zij van de kwaal genezen was.

kelijk hield hare bloedvloeiing op (ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος αὐτῆς).

Vooreerst moet de opmerking van Markus: *en veel had ondergaan... erger geworden was,* maar hard en onaangenaam geklonken hebben in de ooren van een geneesheer. Ook verzacht de schrijver van het derde evangelie merkelijk die uitdrukking en laat het meest onaangename eenvoudig weg (1). «Wie verständlich,» zegt Harnack, «wenn er selbst Arzt war, und wie unverständlich, wenn er zum Publikum gehörte!» En waar S. Markus de genezing vermeldt in eene bewoording die den leek in de geneeskunde verraden, gebruikt S. Lukas de juiste vakwoorden: *ἔστη ἡ ῥύσις τοῦ αἵματος αὐτῆς.*

Luister nog naar het verhaal der opwekking der dochter van Jaïrus bij de beide Evangelisten:

MARKUS (5 : 41-43)

En het kind bij de hand vattend zegt Hij tot haar: Talitha cumi, hetwelk beteekent: Meisje, ik zeg u, sta op! En terstond rees het meisje op en liep, want zij was twaalf jaar oud. En zij waren verbaasd met groote verbazing. Doch Hij waarschuwde hen streng, dat niemand dat mocht weten. En Hij zeide dat men haar te eten zoude geven.

LUKAS (8 : 54-56)

Hij echter nam haar bij de de hand, en riep: Meisje, sta op! En haar geest keerde terug, en oogenblikkelijk stond zij op, en Hij gelastte, haar eten te geven. En hare ouders stonden verslagen, maar Hij gebood hun, het gebeurde aan niemand te zeggen.

(1) Misschien behooren de woorden van Lukas (8 : 43): *en geheel haar vermogen aan geneesheeren had uitgegeven*, niet tot den oorspronkelijken tekst, doch zijn er later ingeslopen Inderdaad, zij ontbreken in eenige handschriften, o. m. in den *Codex Bezae* (D).

Waar is Markus vóór alles mee bezig? Met het uitwerksel door het mirakel op de omstaanders teweeggebracht. Daarom stipt hij eerst aan dat het meisje liep, vermeldt dan de verbazing der toeschouwers, heeft het eerst nog over het verbod van den Meester over de genezing te spreken en denkt slechts dan weer aan het meisje, aan wie Jesus te eten deed geven. De schrijver van het derde Evangelie is eerst en vooral met de zieke bezig, zegt hoe het leven in haar terugkeerde, laat haar eerst eten, en denkt daarna slechts aan de toeschouwers en aan het verbod van Christus. Zou een arts zoo niet de zaken voorstellen?

Eindelijk zal eene aandachtige lezing van het derde Evangelie nog doen verstaan dat de schrijver het groote werk van den Heiland opvat als de genezing van het zieke menschdom; wat van een geneesheer best te begrijpen is.

Doch genoeg. Wat wij tot nu toe gezegd hebben kan volstaan om te betoogen wat wij beoogden: uit het onderzoek der Handelingen en van het derde Evangelie blijkt dat de schrijver ervan was, hetgeen de overlevering van hem getuigt: een geneesheer.

Hij was ook een leerling van S. Paulus. Dat kan men uit de vergelijking der schriften van beide schrijvers duidelijk opmaken. Maar wie nu zou gaan gelooven dat de schrijver van het derde Evangelie en van de Handelingen trouw als een fonograaf weergeeft wat Paulus dacht en voelde, zou het leelijk mis voor hebben. St. Paulus is wél een der meest zelfstandige en eigenaardige figuren die de geschiedenis gekend heeft: de Christileer heeft hij ontvangen in een machtig-zelfdenkende ziel, gedragen in een geweldig-voelend hart en uitgesproken in een alles-overweldigend en van leven tintelend woord. Doch hij heeft ons toch enkel eenige brieven nagelaten, die in bepaalde omstandigheden voor bepaalde lezers geschreven werden — geen stelselmatige uiteenzetting van geheel zijn leer. Nu kunnen wij weliswaar, op bijna negentien eeuwen afstand, uit deze brieven de groote trekken rapen, om eene min of meer volledige Paulustheologie samen te lezen, maar toch zullen er sommige trekken van voor goed onbekend blijven. Aan die zijde zal er bijgevolg reeds altijd tot de vergelijking een of ander ontbreken.

Aan de andere zijde is ook de schrijver van het derde Evangelie en van de Handelingen — zijne schriften bewijzen het onbetwistbaar — een intellectueel- en letterkundig-hoogst ontwikkeld man, en zulke lieden zijn gewoonlijk te zelfstandig om hun eigen merk niet op hun werk te printen, om enkel slaafs weer te geven wat zij uit den mond van hunnen meester vernamen.

Daar komt nog bij dat de aard der schriften bij de twee schrijvers hemelbreed verschilt. Niet alleen bestaat het werk van Paulus uit een aantal brieven voor bepaalde aangelegenheden opgesteld, terwijl het derde Evangelie en de Handelingen in vorm van verhaal geschreven werden; maar Paulus verhandelde doorgaans vragen van onmiddellijk praktisch nut of van diepgaanden dogmatischen aard, en de schrijver, waarover wij het hebben, wilde een geschiedkundig-stichtend werk leveren, verhalende de instelling van het Christendom door den goddelijken Meester en zijne uitbreiding van Palestina uit, door heel het Romeinsche rijk, tot in Rome toe. Uit dat verschil van opvatting volgde ook noodzakelijk bij beide schrijvers een verschil in de keus der verhandelde stof.

Toch blijven er, desniettegenstaande, punten van vergelijking genoeg over, om in het licht te stellen dat de schrijver van het derde Evangelie en van de Handelingen een discipel kan geweest zijn van Paulus, zooals de overlevering het leert.

Het nauwkeurig onderzoek naar den woordenschat van het derde Evangelie en van de Handelingen heeft uitgewezen dat, wat de taal betreft, een merkelijk grooter verwantschap bestaat tusschen deze schriften en de Paulusbrieven dan tusschen dezelfde schriften en om 't even welk ander boek van het Nieuw Testament (1).

Zoo zijn er maar 32 woorden, welke in het Nieuwe Testament enkel door Paulus en Mattheus gebezigd worden; slechts 22, welke Paulus en Markus alleen gebruiken, en ook maar 22, die Paulus enkel met Joannes gemeen

(1) Zie HARNACK. *Lukas der Arzt*, blz. 14-15 (nota); JACQUIER, *o. l.* t. II, blz. 451-452; 471; t. III, blz. 24 vlgg. Om heel de draagkracht van dit bewijs te vatten, zou men de Paulusbrieven met het derde Evangelie en met de Handelingen in al hunne deelen dienen te vergelijken. Daar valt natuurlijk hier niet aan te denken.

heeft. Daarentegen zijn er wel 117 woorden, die men enkel bij Paulus eenerzijds en in het derde Evangelie en de Handelingen anderzijds aantreft. Eindelijk worden 175 woorden uit de Paulusbrieven ofwel in het derde Evangelie én in de Handelingen ofwel in één der twee laatste schriften aangetroffen. Dat zegt al veel. Te meer, daar hetzelfde, natuurlijk in min sterke verhouding, mag gezegd worden van de uitdrukkingen en zinwendingen bij de twee schrijvers (1). En tot zelfs van sommige uittreksels toe, die in letterkundig opzicht een groote gelijkenis vertoonen. Het verhaal bvb. van het laatste avondmaal bij Lukas (22 : 17-20) doet denken aan I Kor. 11 : 23-25 ; het derde Evangelie en Paulus alléen vermelden de verschijning van den verrezen Christus aan Simon Petrus (Lk. 24 : 34 ; I Kor. 15 : 5) (2).

(1) « Luc et Paul ont aussi en commun, et seuls, un certain nombre d'expressions : *ἀνθ' ὧν, ἀπὸ τοῦ νῦν, αἰνεῖν τὸν Θεόν, ἀλλ' οὐδέ, εἰ καί, εἰ μήτι, ἢ καί, ἡμέρα Κυρίου, ἰδοὺ γάρ, νῦν δέ, ὁδὸς εἰρήνης, οὐχὶ ἀλλά, πλουτεῖν εἴς τινα, σπλαγχνα ἐλέους, υἱός εἰρήνης, τοῦ φωτός, χάριν ἔχειν*, etc. *Διώκω* n'est instransitif que dans ces deux écrivains Relevons aussi des membres de phrases presque identiques dans Luc et Paul : Lc VI, 36, *ὁ πατὴρ ὑμῶν οἰκτίρμων ἐστί* = II *Cor.* I, 3, *ὁ πατὴρ τῶν οἰκτίρμων ;* Lc VI, 39, *μήτι δύναται τυφλὸς τυφλὸν ὁδηγεῖν* = *Rom.* II, 19, *πέποιθάς τε σεαυτὸν ὁδηγὸν εἶναι τυφλῶν :* Lc X, 8, *ἐσθίετε τὰ παρατιθέμενα ὑμῖν* = I *Cor.* X, 27, *πᾶν τὸ παρατιθέμενον ὑμῖν ἐσθίετε*. Cf. encore Lc IV, 22 = *Col.* IV, 6 ; VI, 28 = I *Cor.* IV, 12 ; VI, 37 = *Rom.* II, 1 ; IX, 56 = II *Cor.* X, 8 ; XVIII, 1 = II *Th.* I, 11 ; XX, 17 = *Rom.* IX, 33 ; XXI, 36 = *Eph.* VI, 18, etc. Mentionnons aussi dans Luc certaines particularités de constructions, qui se retrouvent dans saint Paul : les parenthèses : V, 24 ; VIII, 30 ; IX, 28, 30 ; XXIII, 51 ; l'anacoluthe : XI, 5-7, 11 ; XVII, 7-9 ; XXI, 6, 12 ; les changements de constructions : V, 14 ; IX, 3 ; les ellipses, VIII, 20 ; XII, 47, 48 ; XV, 7 : XVII, 2, XVIII, 14.» Aldus JACQUIER (*o. c.* t. II, blz 451-452) over het derde Evangelie met betrekking tot de Paulusbrieven. En wat de Handelingen betreft, schrijft hij (t. III, blz. 25) : « La plupart des tournures de phrase et des expressions déjà citées, comme particulières à Paul et au III Évangile, se retrouvent dans les Actes : *ἀνθ' ὧν, ἀπὸ τοῦ νυν, αἰνέω τὸν Θεόν, ἰδοὺ γαρ, τὰ περί, κατα πρόσωπον ;* en voici quelques unes qui sont communes à Paul et aux Actes seulement : *ὁ λόγος τοῦ Κυρίου, ζέω τῷ πνεύματι, ἐπὶ πλεῖον*, etc »

(2) Lepin vergelijkt nog, *l. c.*, Lk. 10 : 7, 8 met I Tim. 5 : 18 ; Lk. 12 : 35 met Eph. 6 : 14 ; Lk. 18 : 1 met I Thess. 5 : 17 ; Lk. 21 : 34 met Rom. 13 : 11-14.

Wat echter vooral de aandacht gaande maakt is, dat de schrijver van het derde Evangelie en van de Handelingen, wat de leer betreft, duidelijk den invloed ondergaan heeft van Paulus. Niet alsof Paulus en zijn leerling eene andere leer zouden gepredikt hebben dan Christus. Maar Paulus had de leering van Christus diep doorpeisd en er gevolgtrekkingen uit opgehaald waaraan anderen min dachten, alsook die waarheden vooral in het licht gesteld, die hem, als apostel der Heidenen, meer schenen op het voorplan te moeten komen. En evenzoo heeft de schrijver van het derde Evangelie en van de Handelingen, in de leer van Christus, op bijzondere wijze de aandacht gevestigd op sommige feiten en leerpunten, die den Apostel der Heidenen zeer lief waren.

Wij hebben daar reeds vroeger van gesproken, hoe Paulus aanhoudend aandringt op het universalisme van het Christendom : zoowel als voor de Joden, die Hem verworpen hebben, is de God-Mensch gekomen voor de Heidenen, die hetzelfde recht bezitten om Christenen te worden dan de Joden; in dit opzicht is er geen verschil tusschen Jood, Griek of Romein. Gedenk den strijd tegen de Judaïzanten. Nu spreken weliswaar alle Evangelisten van die algemeenheid der verlossing, die de Messias zelf gepredikt had; maar het is opvallend hoe in de schriften aan Lukas toegekend, die waarheid bijna op elke bladzijde terug komt, en telkens weer op het voorplan treedt. Al de woorden van den Christus, die aan deze waarheid herinneren, al de feiten uit zijn leven die deze leer bevestigen. heeft de schrijver met bijzondere voorliefde opgeboekt. Dat zet E. Jacquier voor het derde Evangelie kort en bondig uiteen, als hij schrijft over hetgeen hij noemt « la caractéristique doctrinale la plus marquante de cet évangile » :

« Remarquons d'abord que, si Luc a raconté comme Matthieu et Marc des faits qui rappellent les incidents ordinaires de la vie juive, il ne présente dans les parties qui lui sont particulières, aucun récit, aucune sentence, rien qui se rapporte exclusivement aux coutumes, aux mœurs et aux traditions juives, sauf les passages XIII, 10-17; XIV, 2-4 ; XI, 38-42. Ce n'est pas le juif qui est mis en scène dans les paraboles du bon Samaritain, de l'enfant

prodigue, de l'économe infidèle, mais l'homme en général. Luc écrit donc pour tous, non plus seulement pour les Juifs.

Jésus est venu sauver tous les hommes, quelle que soit leur nationalité, et indépendamment de l'observance des œuvres légales, il les appelle au royaume de Dieu. Il guérit le Samaritain à cause de sa foi, XVIII, 19; il est le salut, que Dieu a préparé pour tous les peuples, la lumière qui doit éclairer les nations, II, 30-32 ; par lui toute chair verra le salut de Dieu, III, 6, sentence qui termine le passage d'Isaïe, cité par les trois synoptiques, mais que Matthieu et Marc n'ont pas donnée. Jésus loue la foi du centurion, VII, 9. Il viendra des hommes de l'Orient et de l'Occident s'asseoir à table dans le royaume de Dieu, XIII, 29. Il est écrit que le Messie souffrirait et qu'il ressusciterait des morts le troisième jour et que la pénitence et le pardon seraient prêchés en son nom à toutes les nations, en commençant par Jérusalem, XXIV, 46, 47. Ces derniers versets résument tout l'enseignement de l'évangile de saint Luc.

Cependant, si le Christ est le Sauveur du genre humain, il est présenté d'abord comme accomplissant les promesses faites en faveur du peuple juif, I, 33, 54, 68-79 ; II, 10. Mais il n'est pas venu uniquement pour Israël ; il appelle à le suivre le publicain Lévi, et mange avec des publicains et des gens de mauvaise vie ; il est venu appeler les pécheurs, V, 27-32 ; XV, 1, 2. Il déclare que le salut est venu sur la maison du publicain Zachée, car le Fils de l'homme est venu sauver ce qui était perdu, XIX, 10. Il dit à la pécheresse que sa foi l'a sauvée, VII, 60. Il est venu pour les pauvres, I, 53, IV, 18, VII, 22, aussi bien que pour les riches, XIX, 2, XXIII, 50. C'est dans l'évangile de saint Luc que nous lisons les paraboles du pharisien et du publicain, du fils prodigue, du larron pénitent, paraboles d'où se dégage cet enseignement du Seigneur, que le pardon du péché est le fruit de la pénitence du cœur, que l'on soit Juif ou Gentil.

Cette préoccupation d'établir que Jésus a appelé toutes les nations au salut nous explique pourquoi saint Luc a omis les paroles du Seigneur qui semblent restreindre sa mission aux Juifs : « N'allez pas sur les routes des Gentils,

et n'entrez pas dans les villes des Samaritains, allez plutôt vers les brebis perdues de la maison d'Israël, Mt. X, 6 (1) ». Nu zal Jacquin er wel allerminst aan gedacht hebben in deze weinige regelen al de plaatsen aan te geven die zijne meening kunnen staven. Zoo had hij o. m. er op kunnen wijzen hoe de schrijver van het derde Evangelie de geslachtslijst van Jesus (3 : 23-38) aan de geschiedenis ontrukt van het Joodsche volk en zich niet vergenoegt, zooals Mattheus (1 : 1-17) met op te klimmen tot aan Abraham, den stamvader der Joodsche natie, maar zijne opsomming doordrijft tot aan Adam, den vader van het menschdom en aldus de groote gebeurtenis der geboorte van Christus terugplaats in de algemeene geschiedenis van heel het menschelijk geslacht; hoe hij verschillende feiten uit het Evangelie in verband stelt met de algemeene geschiedenis, wanneer hij bvb. vermeldt dat Christus geboren werd, onder de regeering van Keizer Augustus, toen Quirinius landvoogd was in Syrië (2 : 1-2) of er aan herinnert dat Joannes de Dooper begon te prediken in het vijftiende regeeringsjaar van keizer Tiberius, terwijl Pontius Pilatus Romeinsche landvoogd was van Judea (3 : 1-2). Doch, wat wij totnogtoe zegden, kan ruimschoots volstaan om onze bewering te staven. Zou overigens een weetgierige lezer nog meer bewijzen verlangen, zoo dient hij zelf eens aandachtig het derde Evangelie te doorlezen en hij zal dra beseffen dat onze meening aan bewijzen geen tekort heeft.

S. Paulus komt er ook in zijn onderwijs telkens weer op terug, dat de mensch verlost wordt door het geloof en het betrouwen en door de onuitputbare genade Gods. En in het derde Evangelie wordt er eveneens telkens weer met nadruk op gewezen hoe Jezus wonderen bewerkt om het geloof en het betrouwen te beloonen en hoe Hij verklaart dat de zondaars gered worden om hun geloof (Lk. 5 : 20; 7 : 50; 8 : 48; 17 : 19; 18 : 42, enz.). Wat meer is, de termen die het onderwijs van Paulus kenmerken, komen aanhoudend in het derde Evangelie terug : *πίστις*, 11 keeren; *πίστος*, 5 keeren; *πιστεύειν*, 9 keeren; *χάρις* (woord dat aan Mt & Mk. onbekend is), 8 keeren; *μετάνοια*,

(1) *o. l.*, t. II, blz. 468-469.

5 keeren; ἔλεος, 6 keeren; ἄφεσις ἁμαρτιῶν, 3 keeren; πνεῦμα ἅγιον, 12 keeren (1).

Het is bijgevolg niet moeilijk in den schrijver van het derde Evangelie den leerling van Paulus te herkennen.

Doch wat gezeid van de Handelingen der Apostelen? Kunnen die ook het werk zijn van een leerling van den Apostel der Heidenen, van een voorstaander van de algemeenheid der verlossing? Zonder twijfel! Of wat zijn de Handelingen anders dan het verhaal van den zegetocht van het Christendom op heidenschen bodem, van Jerusalem uit, bijna geheel het Romeinsche rijk door, tot Rome toe? En luister hoe wij in de Handelingen de leer van Paulus vernemen betreffende de ontoereikendheid der Wet, wat de rechtvaardigmaking betreft: « Weet dus, mannen broeders, dat door dezen (Jesus) u vergiffenis van zonden wordt aangekondigd, en dat van alles, waarvan gij door de Wet van Mozes niet gerechtvaardigd kondt worden, een ieder, die gelooft, door dezen gerechtvaardigd wordt ». (Hand. 13 : 38-39). En het is nog wel de echte Paulusleer die wij lezen in Hand. 20 : 28. « Geeft acht op u zelven en op geheel de kudde, over welke de Heilige Geest u als opzieners gesteld heeft, om te besturen de kerk Gods, die Hij zich door zijn eigen bloed verworven heeft ». — Natuurlijk zijn zulke plaatsen in de Handelingen betrekkelijk schaarsch, omdat de schrijver geen *didaktisch* werk heeft willen leveren maar *feiten* bedoelde te verhalen.

Er is nog iets anders, dat al dadelijk aan den leerling van Paulus doet denken. De schrijver der Handelingen is een hoog ontwikkeld man, die dus de kunst verstaat een letterkundig plan op te vatten en uit te voeren. En zie, nu doet zich deze onverwachte eigenaardigheid voor, dat hij in het begin zijn werk heel breed opgeeft, zich ten doel stellend de verspreiding van het evangelie te verhalen van Jerusalem tot Rome, daarna het drie vierden van zijn plan regelmatig uitwerkt, om eensklaps zich nog uitsluitend bezig te houden met de geschiedenis van Paulus, en eindelijk in die geschiedenis, nog enkel met de zeereis naar Rome. Welk gebrek aan evenredigheid! Dat zou niet uit te leggen zijn

(1) JACQUIER, *o. l.* t. II, blz. 471.

bij een schrijver uit de tweede eeuw, die Paulus persoonlijk niet gekend had, de feiten op afstand zag en ze in orde wilde te boek stellen. Maar hoe natuurlijk is dat gemis aan verhouding, bij een leerling en gezel van den grooten Apostel, die daarbij het laatste deel van Paulus' omreizen had meegemaakt! Harnack (1) roept de aandacht hierop in, doch vóór hem, had Renan dat ook al heel scherpzinnig opgemerkt (2).

Gelukkig voor ons, geeft de schrijver der Handelingen zelf ook nog wat licht in de zaak. In de tweede helft van het boek geeft hij zich verschillende malen uit als gezel van Paulus, met in den eersten persoon meervoud te spreken. Die plaatsen noemen de Duitschen: « *Wirstücke* », en de Franschen: « *journal de route* (3) ». De schrijver der *Wirstücke* was zonder den minsten twijfel ooggetuige van hetgeen daarin verhaald wordt: niet alleen kent hij nauwkeurig en juist den weg dien Paulus en zijne gezellen volgden en de steden waar zij doortrokken, maar hij geeft daarbij allerhande kleine en omzeggens onbeduidende omstandigheden op, die enkel een ooggetuige kan bemerkt

(1) *Lukas der Arzt*, blz. 13.

(2) « Ajoutons qu'en atribuant les Actes à un compagnon de Paul, on explique deux particularités importantes : d'une part la disproportion des parties de l'ouvrage, dont plus des trois cinquièmes sont consacrés à Paul ; de l'autre, la disproportion qui se remarque dans la biographie même de Paul, dont la première mission est exposée avec une grande brièveté, tandis que certaines parties de la deuxième et de la troisième mission, surtout les derniers voyages, sont racontés avec de minutieux détails. Un homme tout à fait étranger à l'histoire apostolique n'aurait pas eu de ces inégalités. L'ensemble de son ouvrage eût été mieux conçu. Ce qui distingue l'histoire écrite d'après des documents de l'histoire écrite en tout ou en partie d'original, c'est justement la disproportion : l'historien de cabinet prenant pour cadre de son récit les événements eux-mêmes, l'auteur de mémoires prenant pour cadre ses souvenirs ou du moins ses relations personnelles. Un historien ecclésiastique, une sorte d'Eusèbe écrivant vers l'an 120, nous eût légué un livre tout autrement distribué à partir du chapitre XIII. La façon bizarre dont les Actes, à ce moment, sortent de l'orbite où ils tournaient jusque là, ne s'explique selon moi, que par la situation particulière de l'auteur et ses rapports avec Paul. » Renan *Les Apôtres*, Introduction, p. XIV, bij Huguény, *o.c.* blz. 340.

(3) Tot de *Wirstücke* behooren ongeveer volgende deelen der Handelingen : 16 : 10-17 ; 20 : 5-15 ; 21 : 1-18 ; 27 : 1 — 28 : 16.

en onthouden hebben. Maar van de vier reisgezellen die wij kennen : Timotheus, Titus, Silas en Lukas, kan slechts deze laatste schrijver der *Wirstücke* geweest zijn. Want uit Handelingen 20 : 4 blijkt dat Timotheus bij de personen die daar door het woordje « wij » aangeduid worden, niet mag geteld worden. En wat Silas en Titus aangaat, die vergezelden reeds den Apostel der Heidenen op sommige reizen, die verhaald worden vóór dat de *Wirstücke* beginnen en in het verhaal dier reizen wordt het woordje « wij » nooit gebezigd ; daarbij waren zij niet met Paulus te Rome, en nochtans wordt er in Hand. 28 : 16, nog gezegd : « toen *wij* nu te Rome aangekomen waren... » Er blijft dus niemand over dan Lukas. En het moet wel treffen, maar juist in de onderstelling dat Lukas de *Wirstücke* zou geschreven hebben, komt iedere bijzonderheid tot haar recht. Inderdaad, naar alle waarschijnlijkheid was Lukas niet bij Paulus, als deze te Ephese en te Korinthië vertoefde en van daar uit zijne brieven schreef naar de Thessaloniekers, de Korinthiërs en de Romeinen : anders zou Paulus hem wel in die brieven vermeld hebben. Nu blijkt het ook uit de Handelingen dat toen de schrijver der *Wirstücke* ook niet bij Paulus was, vermits het woordje « wij » in die deelen der Handelingen niet voorkomt. Integendeel is het uit Kol. 4 : 14, Philem. 24, II Tim. 4 : 11, gemakkelijk te bewijzen dat Lukas wél bij Paulus was te Rome. En nu staat het ook weer duidelijk in de Handelingen te lezen dat de schrijver der *Wirstücke* bij Paulus was te Rome, vermits hij de reis met Paulus naar de hoofdstad van het Romeinsche rijk heeft medegemaakt. Eindelijk, iederen keer dat in de Paulusbrieven melding gemaakt wordt van Markus, is er tevens spraak van Lukas. Het is dus te verwachten dat Lukas Markus goed gekend heeft. En het moet weer lukken, maar de schrijver der *Wirstücke* is zóo goed thuis in de familie van Markus, dat hij én de naam der moeder van Markus, én de naam eener dienstmaagd dier moeder, kent. Bijgevolg staat het vast dat Lukas de schrijver is der *Wirstücke*.

Maar de schrijver der *Wirstücke* is ook de schrijver van heel de Handelingen der Apostelen. Dat heeft Harnack onwederlegbaar bewezen, en wie daar nog nog aan twijfelt,

doet best het betoog in *Lukas der Arzt* na te lezen (1) Woorden, uitdrukkingen, stijl, wijze van verhalen, alles verraadt in de *Wirstücke* en het overige gedeelte der Handelingen éénzelfden schrijver. Geen enkel merkwaardig verschil, op letterkundig gebied, valt er aan te stippen. Bijgevolg is Lukas ook de schrijver der Handelingen. (2)

Doch de schrijver van de Handeling is tevens ook de schrijver van het derde Evangelie. Niet alleen biedt het voorwoord der Handelingen eene groote gelijkenis aan met het voorwoord van het derde Evangelie en worden beide werken aan denzelfden Theophilus gewijd; niet alleen vermeldt de schrijver der Handelingen dat hij nog een boek geschreven heeft en geeft daarvan den inhoud, die in alles nauwkeurig overeenstemt met den inhoud van het derde Evangelie; niet alleen vormen die twee schriften als twee deelen van éénzelfde werk over den 'oorsprong van het Christendom, waarvan het eerste deel eindigt met een kort verhaal der Hemelvaart, terwijl het tweede deel aan het eerste aansluit door een meer uitgebreide doch overigens gelijkgeldende voorstelling der Hemelvaart, om daarna de verdere uitbreiding van den christenen godsdienst uiteen te zetten; doch al de plaatsen die wij boven hebben aangehaald om te bewijzen dat de schrijver van de Handelingen en van het derde Evangelie is: een Griek, een geneesheer, een leerling van Paulus, hebben wij zonder onderscheid ontleend zoowel aan de Handelingen als aan het derde Evangelie, zoodat hieruit al meer dan genoegzaam blijkt, dat wij met éénzelfden schrijver te doen hebben. Ons besluit is dan ook stellig en onbetwistbaar:

(1) *Lukas der Arzt*, blz, 19 vlgg. En nog meer volledig in het laatsre werk van Harnack over de Handelingen: *Neue Untersuchungen zur Apostelgeschichte und zur Abfassungszeit der synobtischen Evangeliën*, Leipzig, Hinrichs, 1911. In het het eerste deel van dit boek onderzoekt hij al de *Wirstucke*, daar hij slechts een deel onderzocht in *Lukas der Arzt*.

(2) Dit besluit wordt nog bevestigd door de volgende opmerking van Harnack (*Lukas der Artz*, blz. 9): « Lukas wird nirgendwo in der Apostelgeschichte genannt, was zu erwarten ist, wenn er selbst der Verfasser des Buchs gewesen ist. Dagegen wird Aristarch dreimal in den Act. genannt, der in den Paulusbriefen neben Lukas erscheint! Warum also nicht Lukas? »

Lukas is de schrijver van het derde Evangelie en van de Handelingen, juist zooals de overlevering het ons voorhoudt.

En wat weten onze tegenstrevers tegen deze goedbewezen stelling in te brengen?

Ten eerste, dat de schrijver der Handelingen de Paulusbrieven niet vermeldt in zijn werk.

Maar dat is juist een bewijs ten voordeele onzer stelling. Als de schrijver de Paulusbrieven niet aanhaalt noch verwerkt en toch zoo goed op de hoogte is van Paulus' leer en prediking dat, zelfs tot in de uitdrukkingen en in de woorden toe, die leer overal doorstraalt, wat blijft er dan nog over, tenzij te besluiten dat de schrijver een leerling van Paulus geweest is en uit diens mond zijn prediking vernomen heeft? Een schrijver uit de tweede eeuw zou niet nagelaten hebben de eenige bronnen over Paulus' leer, die toen overal reeds verspreid waren, voor zijn werk te benutten! Dat de schrijver der Handelingen dit niet heeft gedaan, kan ten hoogste een bewijs zijn dat de Handelingen geschreven werden vóor dat de Paulusbrieven in de christene gemeenten veel verspreid waren.

Het kan best zijn dat Lukas de brieven tot de Thessaloniekers, tot de Korinthiërs, tot de Romeinen en tot de Galatiërs niet kende, of ten minste niet had doorgelezen, want, naar de *Wirstücke* te oordeelen, was hij niet bij den Apostel toen deze brieven geschreven werden.

Wat nu de overige brieven betreft, voor ons, die het levend woord uit den mond van den Apostel niet vernomen hebben, zijn dat allergewichtigste bronnen. Maar dat iemand, die met den Apostel geleefd en geruimen tijd zijn woord aanhoord heeft, deze brieven niet vermeldt, wil heelemaal niet zeggen dat hij van deze brieven niets afwist. Het schrijven van een brief moest hem toch zulk voornaam voorval niet lijken in een bedrijvig en afgewisseld leven als dat van Paulus.

Nog weet men in het midden te brengen dat de schrijver der Handelingen niet gewaagt van den strijd van Paulus tegen de Judaïzanten, wat voor het minst vreemd voorkomt voor een leerling en gezel van den Apostel.

Maar eerst diende men de vraag eens te stellen of het

wel het gepast oogenblik was die innerlijke twisten in den schoot van het Christendom, uiteen te zetten in een boek gericht tot een nieuw-bekeerde om hem in zijn geloof te bevestigen. Daarbij is het niet waar dat Lukas over die zaak zwijgt. Lees het 15e hoofdstuk, waarin verhaald wordt hoe te Antiochië moeilijkheden ontstonden over de besnijdenis der heidenen, hoe Paulus en Barnabas naar Jerusalem gezonden werden en welke oplossing Petrus en Jacobus geven in de vergadering te Jerusalem. En bij dit alles verbergt de schrijver geenszins dat vele Christenen van Jerusalem maar weinig genegenheid gevoelden voor den Apostel der Heidenen. Dat hij, aan de andere zijde, ook verhaalt hoe Paulus zijn leerling Timotheus, uit eene Joodsche moeder geboren, liet besnijden, om zich inschikkelijk te toonen jegens de Joden (16 : 1-3) en hoe hij offeranden bracht in den tempel (21 : 25-26), bewijst alleenlijk dat hij ons geen ingebeelden Paulus afschildert, maar den werkelijken Paulus, die zelf schrijft : « Ik ben de dienstknecht van allen geworden, om er zooveel mogelijk (tot het Evangelie) te winnen. Met de Joden was ik als een Jood, om de Joden te winnen ; met die onder de wet zijn, was ik als aan de wet onderworpen, hoewel ik van de wet bevrijd ben, om hen te winnen die onder de wet zijn ». (I. Kor. 9 : 20).

Eindelijk, om de authenticiteit der Handelingen te bekampen, voert men nog aan, dat Hand. 15, niet kan geschreven zijn door een leerling van Paulus. Het gaat daar over de Kerkvergadering van Jerusalem, waarin de kwestie der Judaïzanten opgelosd werd. Wat daar beslist werd, zoo beweert men, is, in sommige punten, tegenstrijdig met de latere handelwijze van Paulus ; daarbij stemt het verhaal zelf niet overeen met hetgeen de Apostel schrijft in Gal. 2 : 1-10. Bijgevolg kan Hand. 15 door Lukas, een discipel van den Apostel, niet zijn samengesteld.

Er valt in het geheel niet aan te denken dat vraagstuk hier grondig te onderzoeken. Het is al te zeer ingewikkeld en zou eene afzonderlijke studie vergen. Niet alleen is men het niet éens over den tekst zelf der Handelingen (moet men de Oostersche of de Westersche lezing verkiezen ?) (1) ;

(1) Over de netelige tekstkwestie der Handelingen in 't algemeen, zie H. Coppieters. *De Historia textus Actorum Apostolorum*,

maar de geleerden verschillen ook van meening nopens de vraag of dezelfde reis van Paulus bedoeld wordt in Hand. 15 en Gal. 2 : 1-10. Het zij genoeg hier aan te stippen, dat geen enkele der menigvuldige hypothesen die over deze bijzondere kwestie vooruitgezet werden, de mogelijkheid uitsluit dat Lukas de schrijver der Handelingen zou zijn. Wie zich intusschen een eigen oordeel wil vormen, leze liefst het goed-doordacht artikel dat de bekende Professor der Leuvensche Hoogeschool, H. Coppieters, liet verschijnen in de *Revue biblique internationale : Le Décret des apôtres* (act. XV, 28-29) (1). Daar zal hij, benevens de bibliographie en eene zeer waarschijnlijke en bevredigende oplossing, de noodige inlichtingen vinden om de zaak zelf in te studeeren. In den *Dictionnaire apologétique de la foi catholique* (2) vat de Leuvensche Hoogleeraar aldus zijn besluit samen :

« Nous pensons donc que les deux récits, celui de Paul et celui de l'auteur des Actes, se rapportent aux mêmes événements; nous estimons aussi que le dernier ne contredit pas le premier. Les multiples différences entre les deux récits peuvent s'expliquer par le but différent des deux auteurs et les circonstances dans lesquelles ils écrivaient Luc, écrivant après l'apaisement des controverses juives, voit les choses du dehors et décrit la grande réunion publique. S. Paul, écrivant sa lettre au milieu des difficultés, rapporte certains détails personnels et insiste surtout sur la reconnaissance de son apostolat. Enfin, pour comprendre l'omission par Paul, dans l'épître aux Galates, des quatre stipulations du décret des Apôtres, on se rappellera que ces stipulations ne sont pas la partie principale de la solution. Celle-ci consistait, avant tout, dans la non-obligation

Leuven, Van Linthout, 1902. Daar treft men ook de volledige bibliographie aan tot in 1902. Deze bibliographie heeft de schrijver voor de laatste jaren zelf aangevuld in het artikel der *Revue Biblique*, waarvan hier beneden spraak is.

(1) Janvier et avril, 1907. Hierover verschenen in den loop van dit jaar nog twee belangrijke werken van jonge katholieke geleerden : A. Six, S. I *Das Aposteldekret*, Innsprück, Rauch, 1912 en A. de Boysson. *La Loi et la Foi, Etude sur Saint-Paul et les Judaïsants*, Paris, Bloud, 1912.

(2) Parijs, Beauchesne, 1909, blz. 264.

de la loi pour les convertis d'origine païenne. Un disciple de Paul peut donc avoir écrit le chapitre XV des Actes ».

Het woordje « wij » in de *Wirstücke* leidt ons dus tot het zelfde besluit als het innerlijk onderzoek van de Handelingen en van het derde Evangelie, tot dezelfde uitkomst als het onderzoek naar de overlevering nopens deze twee schriften : namelijk, dat Lukas er de schrijver van is. Maar de aanwezigheid van het woordje « wij » in de *Wirstücke* is eene onoverkomelijke moeilijkheid voor de bestrijders van de authenticiteit onzer twee schriften. Wie mag er, in hunne opvatting, achter dat woordje « wij » wel schuilen ?

Sommigen zijn van meening dat inderdaad Lukas de *Wirstücke* geschreven heeft, doch dat een latere schrijver, uit de 2e eeuw bvb., deze *Wirstücke* zou benut hebben in het samenstellen der Handelingen, en uit onachtzaamheid het woordje « wij » zou laten staan hebben !

Wij antwoorden : 1° Onverklaarbare onachtzaamheid vanwege een schrijver, die zeer ontwikkeld blijkt en zóó gewoon is zijne bronnen nauwkeurig na te zien, dat hij die zelfs in taalopzicht loutert en verbetert ! Cfr. het derde Evangelie vergeleken met het Markusevangelie.

2e Die verzamelaar uit de tweede eeuw, zou alles in zijne bron veranderd hebben, uitgenomen het woordje « wij » ! Harnack, die de *Wirstücke* nauwkeurig vergeleken heeft met de andere verhalen van de Handelingen en met het derde Evangelie komt tot dit besluit. Nadat hij Hand. 16 : 10-17 (een brok uit de *Wirstücke*) onderzocht heeft, zegt hij : « Was sollte denn der Verfasser der Quelle unverändert entnommen haben ? Lediglich das ἡμεῖς ? Mehr bleibt in der Tat nicht nach ! Alles Uebrige müszte er nach Vokabular, Syntax und Stilisierung in seine eigene Sprache umgegossen haben ! » (1) En niet anders spreekt hij na onderzoek van een tweede brok uit de *Wirstücke*, Hand. 28 : 1-16 : « Man sieht, es steht in diesem Abschnitt wie in 16 : 10 ff : es bleibt slechterdings nichts übrig, was der Verfasser, wenn er hier eine Quelle ab-oder ausgeschrieben hat, ihr entnommen haben könnte. Er müszte den Inhalt der Quelle völlig neu erzählt haben ; denn überall,

(1) *Lukas der Arzt*, blz. 37-38.

wo der Stoff überhaupt nur eine Möglichkeit zuläszt, hören wie die stimme dessen, der das ganze Werk verfaszt hat, sehen seine Hand und spüren seine schriftstellerische Art. » (1)

Anderen onderstellen dat de schrijver uit de tweede eeuw met opzet het woordje « wij » zou gebezigd hebben, om aldus te doen gelooven dat Lukas, een gezel van Paulus, de Handelingen zou geschreven hebben. Doch :

1° Dan staat men, om te beginnen, al voor dezelfde moeilijkheden die tegen de eerste hypothese pleiten.

2° Hoe komt het dan dat hij het woordje « wij » niet gebezigd heeft in andere deelen van de Handelingen ? Dan zou hij, als gewaande ooggetuige van meerdere feiten, een nog grooter gezag aan zijn werk bijgezet hebben. Of zou misschien die verzamelaar uit de tweede eeuw nog een fijner geschiedvorscher geweest zijn dan onze moderne hypercritici en nauwkeurig achterhaald hebben wanneer Lukas bij Paulus *kon* zijn en wanneer niet ? Zulke doordringende scherpzinnigheid komt men bij geen enkel apocrief schrijver uit de eerste eeuwen tegen !

3° Waarom heeft die schrijver uit de tweede eeuw zijn werk dan niet geschoven onder den naam van een welbekend en gezaghebbend Apostel van Christus ? Dat is toch de gewoonte van apocriefe werken, bvb. van het *Evangelium Petri*. Wat gezag kon een in de eerste tijden bijna onbekend man, als Lukas, aan zulk schrift toevoegen ?

4° Waarom gaf die voorgewende schrijver uit de tweede eeuw, dan den naam niet op van Lukas ? Want belet wel, nergens komt men den naam van Lukas tegen in de Handelingen, en dat versterkt niet weinig de meening dat Lukas zelf de Handelingen samengesteld heeft.

5° In twee voornoemde hypothesen heeft men al de bewijzen te weerleggen, die wij tot hiertoe van de authenticiteit der Handelingen gegeven hebben.

De lezer ziet het klaar in : de onderstellingen onzer tegenstrevers zijn niet alleen van allen geschiedkundigen grond ontbloot, maar stooten op zóó groote moeilijkheden

(1) Blz. 47 Hetzelfde besluit wettigt Härnack in zijne *Neue Untersuchungen zur Apostelgeschichte...*

dat zij onhoudbaar blijken. In onze stelling daarentegen, die in alles met de overlevering overeenstemt, worden alle moeilijkheden vanzelfs opgelost.

Voor welk soort lezers werden nu de Handelingen en het derde Evangelie gescheven? Als die schriften waarlijk het werk zijn van een discipel van den Apostel der heidenen, dan zullen zij ook naar alle waarschijnlijkheid voor heidensche bekeerlingen geschreven zijn geweest. En inderdaad wordt zulks door het onderzoek dier schriften zoo klaar bewezen, dat het, naar mijn weten nog door geen enkel criticus geloochend werd. Wij hoeven bijgevolg daar niet verder op in te gaan (1).

Blijft, in verband met de betrouwbaarheid dier schriften, nog een laatste vraag over: wanneer werden het derde Evangelie en de Handelingen geschreven?

De lezer zal er zich wel niet aan verwachten dat wij hier zouden uitweiden over een bijzonder twispunt, waar de meest bevoegde voorstaanders der authenticiteit, tot welke gezindheid zij ook behooren, het niet over eens kunnen geraken: namelijk, of de Lukasschriften kort na het jaar 70, ofwel reeds rond het jaar 60 zouden zijn samengesteld (2). Die zeer ingewikkelde vraag mag in haarzelve beschouwd heel belangrijk wezen: doch als het gaat over de echtheid dier schriften, zooals het nu voor ons het geval is, kunnen wij ze best links laten liggen.

(1) Voor het derde Evangelie wordt deze meening gesteund door tal van bijzonderheden: « Pas plus que Marc, il n'écrit pour les Palestiniens: ce sont les Grecs qu'il vise, comme Marc visait les Romains. Il ne cite presque jamais les prophéties messianiques de l'Ancien Testament. Il apprend au lecteur... que Capharnaüm est en Galilée, aussi bien que Nazareth, il traduit en grec les expressions araméennes qui viennent sous sa plume; *Golgotha* devient *Kranios* et *Rabbi*, *didascalos*. Bien plus, on sent, de la première à la dernière page, le désir qu'a l'auteur de ne jamais froisser les gentils... » (A. Dufourcq, *o. c.* t II, blz. 258-259). Voor de Handelingen is het genoeg dit boek te doorlezen om desaangaande tot eene vaste overtuiging te komen. Daarbij worden de twee schriften tot denzelfden Theophilus (een Griekschen naam) gericht.

(2) Over deze bijzondere vraag zie; Jacquier, *o. c.* t. III, blz. 82 vlgg; P. Rose. *Les Actes des Apôtres*, blz. XXX; Harnack. *Apostelgeschichte*; — *Neue Untersuchungen zur Apostelgeschichte und zur Abfassungszeit der synoptischen Evangelien*; Hugueny, *o. c.* blz. 325-351; *Revue biblique*, 1911, p. 615 vlgg.

Met het oog op de authenticiteit, is het ons genoeg, uit bedoelde schriften zelf aan te toonen, dat zij geschreven werden toen Lukas, leerling van den Apostel Paulus, nog in leven was. Daarbij kunnen wij ons, in het onderzoek dier algemeene kwestie, bepalen tot de Handelingen der Apostelen, daar, in elk geval, het derde Evangelie nog vóor de Handelingen het licht zagen : de Handelingen willen immers doorgaan als een vervolg op het Evangelie.

Zoo beschouwd, heeft onze stelling hare tegenstrevers nogal ver te zoeken : de laatste, reeds zeer schaarsch geworden, aanhangers der oude Tubingerschool ; een Meyboom, een Straatman, een van Manen ; eenige ultra-moderne en zeer weinig gewaardeerde critici, die de gebreken en leemten der verouderde meeningen onder een laag blinkend vernis te vergeefs trachten te verbergen. Niettegenstaande de zeer duidelijke bewijzen, die de moderne critiek tegen hunne verouderde stelling heeft ingebracht, durven zij het nog aan het ontstaan der Handelingen tot in de eerste helft der tweede eeuw te verschuiven. Natuurlijk kan er dan geen spraak meer van zijn dat de Handelingen het werk zouden zijn van Lukas, een reisgezel van Paulus. Doch, hoe ongegrond en ongerijmd hunne onderstelling is, blijkt al dadelijk uit volgende beschouwingen.

Men houdt niet op te beweren — en met die bewering willen wij volkomen instemmen — dat de schrijver der Handelingen voor zijn werk geen gebruik gemaakt heeft van de Paulusbrieven. Dat is best te begrijpen, als die schrijver een reisgezel geweest is van Paulus. Maar dat is heelemaal niet te verklaren, in de onderstelling dat de Handelingen in de tweede eeuw zouden geschreven zijn. Toen immers waren de Paulusbrieven al te veel verspreid, dan dat er nog iemand aan kon denken de geschiedenis van den Apostel te schrijven, zonder deze, buiten de overlevering, éénige bronnen van Paulus' leven te raadplegen ! (1).

In het begin der tweede eeuw bestond het Christendom meestal uit bekeerde Heidenen, die met de Joden weinig

(1) Zie *supra*. Clemens van Rome, Ignatius en Polycarpus hebben de Paulusbrieven in hunne schriften reeds gebezigd.

of niet in voeling waren, die met de Joodsche wet, de Joodsche gebruiken en de Joodsche godsvrucht niet hoog opliepen. « Erst von Irenäus ab wird der sinn der Heidenkirche für die alttestamenliche Frömmigkeit wieder erweckt; aber das war eine künstliche Erweckung, hervorgerufen durch den Kampf gegen den Gnostizismus » (1).

Integendeel, ten tijde van Paulus waren er maar weinig bekeerde Heidenen die, alvorens Christen te worden, met de Joden uit de Diaspora niet in aanraking geweest waren.

Wie is nu, volgens de Handelingen, de groote Apostel der Heidenen? De *Jood* Paulus! En de schrijver acht het noodig er met nadruk op te wijzen dat Paulus het recht had zich tot de Heidenen te wenden: tot driemaal toe komt hij terug op de goddelijke roeping van Paulus!

En die Paulus « ist kein Verstörer der jüdischen Religion, sondern er ist der kräftigste Affirmator ihrer Hoffnungen; er ist kein Revolutionär « weder in Bezug auf das jüdische Gesetz, noch auf den Tempel, noch in bezug auf den Kaiser. » Der Nachdruck fällt dabei — merkwürdigerweise! — auf sein Verhältnis zur jüdischen Religion (nicht zum Kaiser), und das ist ein weiterer Beweis, dasz Lukas der ältesten Zeit persönlich noch sehr nahe gestanden hat; denn welcher Hellene hat solche zarte, und fast unverständliche Rücksicht auf die jüdische Religion und die neben dem Christentum bestehende alttestamentliche Frömmigkeit genommen, wie er sie hier und auch sonst in seinem werke bekundet hat! » (2)

En niet alleen is de Grieksche schrijver der Handelingen zelf goed op de hoogte van sommige Joodsche gewoonten en vermeldt hij dat de eerste Christenen van Jerusalem nog op gestelde uren dagelijks naar den tempel gingen, maar hij onderstelt dat een groot aantal zijner lezers, hoewel zij heidensche bekeerlingen waren toch genoegzaam met de Joden in betrekking kwamen, om sommige hunner godsdienstige gebruiken te kennen. Zoo

(1) Harnack. *Die Apostelgeschichte*, blz. 15.
(2) Harnack. *Die Apostelgeschichte*, blz. 14-15.

onderstelt hij dat zij een Sabbatweg kennen (1), weten wanneer Sinxen (2) en Paschen (3) vallen, niet onbekend zijn met het vasten der Joden op den Verzoeningsdag (4), weten wat verstaan wordt door ἡμέραι τῶν ἀζύμων (5), en duidt den hoogdag der Christenen aan naar den feestdag der Joden (ἡ μία τῶν σαββάτων), (6) enz. Zoo zou een Grieksch schrijver uit de tweede eeuw niet geschreven hebben! Maar zoo moest een bekeerde Griek, reisgezel van Paulus, die in voeling geweest was met Joden uit de Diaspora, schrijven voor heidensche bekeerlingen van zijnen tijd.

Jaartallen geeft de schrijver der Handelingen niet op. Maar er komen in zijn werk namen van verschillende geschiedkundige personen voor, zoowel uit de joodsche geschiedenis (Gamaliël, Ananias, Hannas, Kaïphas, Herodes Agrippa) als uit de Romeinsche (Claudius, Felix, Sergius Paulus, Gallio), die eene chronologische aanduiding in zich besluiten (7). Daarbij zijn er nog andere tijdsbepalingen uit de Handelingen te putten. Welnu, inzooverre deze chronologische opgaven kunnen worden nagezien dank zij onze kennis der algemeene geschiedenis, worden zij nauwkeurig juist bevonden. Hoe heelemaal anders is het gesteld met de apocriefe boeken uit de tweede of de derde eeuw, die een of andere tijdsbepaling opgeven!

En, wanneer het er op aan komt te bepalen hoelang men verbleven heeft in eene stad of streek, dan zijn de aanduidingen veel nauwkeuriger als de schrijver zelf bij het verhaalde tegenwoordig was, terwijl zij veel algemeener en onbepaalder luiden, telkens hij als niet aanwezig moet ondersteld worden. En dat is niet weinig van aard om de betrouwbaarheid van het boek te vergrooten.

Men zal ook nog bedenken dat de Handelingen staan onder een zeer streng toezicht, namelijk dat der Paulusbrieven. Deze werden, zooals wij in een vorig opstel be-

(1) Hand. 1 : 12.
(2) 2 : 1 ; 20 : 16.
(3) 12 : 4.
(4) 27 : 9.
(5) 12 : 3 ; 20 : 6.
(6) 20 : 7. Cf. HARNACK *Apg.* blz. 34-35.
(7) Cfr. F. PRAT, *La Chronologie de l'âge apostolique* in de *Recherches de Science religieuse,* 3e année, no 4, 1912. p. 372-392.

wezen, vóor het jaar 70 samengesteld. Welnu, telkenmale de Handelingen punten aanraken die ook door de Paulusbrieven aangeroerd worden, kunnen wij de volledigste overeenstemming vaststellen tusschen de twee schriften. Dat is des te gewichtiger, daar, volgens onze eigen tegenstrevers toegeven, de schrijver der Handelingen de Paulusbrieven niet zou benut hebben.

Hoe staat de schrijver der Handelingen tegenover de Romeinsche overheid? Nergens maakt hij eenige zinspeling op kwaadwillIgheid dier overheden tegenover de christene zendelingen. Dikwijls zijn die overheden welwillend, gewoonlijk onpartijdig, heel zelden vijandig. Maar dat is niet uit te leggen, als de Handelingen geschreven werden na 93, toen keizer Domitiaan de vervolgingen tegen de Christenen over heel het Romeinsche rijk uitstrekte.

Ten slotte, *si licet parvis...*, hebben wij nog twee kleine, maar voor onze vraag niet onbeduidende, bijzonderheden aan te stippen.

In het Oude Verbond, en ook nog in het begin van het Christendom, werd het Joodsche volk genoemd « ὁ λαός », d. i. het volk, het volk Gods. Dat is zoo ook het gebruik in de vertaling der Zeventig. In latere tijden werden natuurlijk de Christenen aanzien als zijnde het volk Gods. Nu is het opvallend hoe in de Handelingen de term ὁ λαός altijd op de Joden wordt toegepast en slechts éenmaal op de Christenen, en dan nog zonder lidwoord. (1) Dat is een sterk bewijs ten voordeele van den hoogen ouderdom der Handelingen.

Anderzijds wordt het woord ὁ βασιλεύς in de Handelingen slechts éenmaal (2) gebezigd om den keizer te beduiden. Nochtans had dit woord in gegeven zin al zeer vroeg burgerrecht verkregen in het Oosten en werd het, volgens Harnack (3), al zeer druk gebezigd ten tijde van Domitiaan (81-96). Dat zou eens te meer bewijzen dat de Handelingen reeds vóor dien tijd geschreven werden.

(1) Namelijk 15 : 14 : « Simon heeft vermeld, hoe God in het eerst genadiglijk heeft neergezien om uit de heidenen een volk aan te nemen (λαβεῖν ἐξ ἐθνῶν λαόν). Cf. *Apg.*, blz. 55.
(2) 17 : 7.
(3) *Apg.* blz. 45, nota 1.

Wat er ook zij van deze bijzonderheden, één zaak is zeker : de Handelingen ontstonden geruimen tijd vóor het einde der eerste eeuw, en vóor de Handelingen ontstond reeds het derde Evangelie, dat er de πρῶτος λόγος van is En meer hebben wij niet noodig om aan te toonen dat de gegevens der Handelingen, inzooverre zij ons een aanduiding geven nopens het tijdstip van het ontstaan van dit werk, onze meening aangaande de echtheid der Lukasschriften volkomen bekrachtigen.

Ons eindbesluit is dan ook duidelijk, en in alle opzichten onaantastbaar : al wat de overlevering weet te melden over het ontstaan der Handelingen en van het derde Evangelie, — namelijk dat die twee schriften het werk zijn geweest van den geneesheer Lukas, leerling en reisgezel van Paulus, die bijgevolg ten tijde van Paulus moet geschreven hebben, — wordt zonder eenige uitzondering bevestigd door de gegegens dier schriften zelf, zoodat het voor een onbevooroordeeld en normaal-denkend verstand bijna onuitlegbaar blijkt, hoe er nog critici gevonden worden om de echtheid dier schriften in twijfel te trekken. Dat brengt ons, om ons onderzoek desaangaande te eindigen, tot volgende, zeer rake bedenking van A. Harnack: « Auch die Kritik hat Generationen hindurch ihre Marotten und Prädilectionen. Am häufigsten gewahrt man, dasz aus einem kritischen Zusammenhang, der längere Zeit hindurch geherrscht hat, dann aber wiederlegt worden ist, einzelne Trümmerstücke sich mit zäher Kraft behaupten, obgleich ihnen nun die Basis fehlt. Die BAURsche Kritik brauchte nur EIN Argument, um den Namen des Lukas bei den groszen Geschichtswerk für eine Fälschung zu erklären — das Werk hat keine paulinische, sondern eine « conciliatorische » Tendenz ; also gehört es tief in das 2. Jahrhundert. Diese Betrachtung is wiederlegt ; aber auf der Flut, die das gebäude der Kritik hinweggeschwemmt hat, schwimmen noch einige Balken (1) ! »

AUG. BRUYNSEELS.

---

(1) *Lukas der Arzt*, blz. 5, nota 3.

HET RIJNKANAAL

Van de verbinding der Maas met den Rijn was lange jaren geen spraak meer geweest.

Wel was door ingenieur Henket, leeraar aan de Technische school te Delft, een plan opgemaakt om Venlo met den Rijn te Urdingen te verbinden, maar tot eene uitvoering kwam het niet. Met het oog op de huidige binnenvaart waren de afmetingen trouwens te klein opgevat. 't Zou nochtans 6 millioen hebben gekost.

In 1892 werd er weer aangedrongen op het aanleggen van een kanaal naar den Rijn.

Op 26 Juli 1892 stelde de heer Frans De Witte in den Provincie-Raad van Antwerpen voor, aan het Staatsbestuur volgenden wensch over te maken :

« Dat de voorspoed van de haven van Antwerpen eischt dat de haveninrichtingen van Antwerpen rechtstreeks in verbinding zouden gebracht worden met den Rijn, Duitschland en Midden-Europa, door middel eener vaart, als verlenging tot aan den Rijn van een deel van het verbindingskanaal van Maas en Schelde. »

Of de heer De Witte politieke bedoelingen had, laten wij in het midden ; politieke mannen hebben allicht politieke bijbedoelingen en hun worden ook ten onrechte, al dikwijls politieke bedoelingen toegeschreven. In elk geval, stellig werd het voorstel onder ongunstige omstandigheden voorgedragen.

Het ontwerp van den « Grooten Doorsteek » hoefde enkel door den bevoegden katholieken heer Van den Broeck (later volksvertegenwoordiger) verdedigd te worden om de liberalen het te zien bestrijden als een katholiek ontwerp ; de Groote Doorsteek was katholiek !

Daarbij hadden de hooge rechten door de stad geheven ook wel eenigen invloed op den minder gunstigen toestand der Antwerpsche haven. De liberalen vonden het echter raadzaam dat potje gedekt te laten, en aan den Staat alle opofferingen te vragen die tot den vooruitgang bijdragen konden.

Het voorstel van den heer De Witte werd dan op aanvraag van den heer Juliaan de Meester naar eene commissie verzonden, waarbij de heer Van den Broeck verslaggever werd benoemd.

Dit gebeurde dus vóór twintig jaar, toen de plannen voor de groote werken aan de Schelde nog niet rijp waren. Ook meende de heer Van den Broeck dat de millioenen, die voor het bouwen van het kanaal noodig zouden zijn, beter konden besteed worden aan de groote havenwerken.

Hierin *had* destijds de heer Van den Broeck volkomen gelijk. Onjuist was echter zijne bewering dat de uitvoering haast aan het onmogelijke grensde.

Dit verslag lokte een hevigen pennetwist uit in de *Gazet van Antwerpen*, *L'Escaut*, *Het Handelsblad*, *De Koophandel*, *Le Précurseur*, *L'Étoile*, *Le Journal des Intérêts Maritimes*, waar de heeren Strauss, Maas, Moortgat aan het woord kwamen. Laten wij bekennen dat er in dien strijd door sommigen al evenzeer naar onzinnige en dwaze, als naar degelijke argumenten werd gegrepen. De laatste zullen wij met zorg bijeenbrengen, zoowel voor als tegen het ontwerp, om ze nader te bespreken. Daar wij hier het geschiedkundig deel behandelen zij het voldoende aan te stippen dat aan den twist door het aanstellen eener bijzondere commissie een einde werd gesteld.

De leden dier Commissie waren : Georges Gits en Van den Nest, schepenen, en de heeren De Leeuw, Gittens, Smeyers en Tonnelier, raadsheeren. Hun werden toegevoegd de heeren Gerlinger, Kesteloot en Louis Strauss, leden der Handelskamer.

Hoe dikwijls deze commissie bijeenkwam zijn we niet te weten gekomen. Alleen weten wij door de dagbladen (*Opinion*, 19 October 1893) dat de commissie het eens was over het grondbeginsel. Bleef nog de richting van het kanaal aan te duiden en de middelen te beramen om het plan uit te voeren. Hiertoe zou een beroep gedaan worden op ingenieurs en personen die zich op eene meer bijzondere wijze met de zaak bezig hielden.

Het vraagstuk was een grooten stap vooruitgebracht, schreef *L'Opinion*. Maar de stap ging waarschijnlijk de krachten der commissie te boven, althans, zij was met lam-

heid geslagen en liet van zich niet meer hooren. De heer Van den Broeck vond er herhaaldelijk genoegen in de kwestie nog eens op te koteren in den Gemeenteraad, maar zonder gevolg.

Andere en betere steun werd gezocht. In 1897 noodigde het Stadsbestuur eenige burgemeesters en voorzitters van Handelskamers in Duitschland uit een bezoek te brengen aan de Antwerpsche haven, wat korts nadien geschiedde.

De heer Hertogs, ondervoorzitter der Handelskamer van Antwerpen, zei o. m. in zijne Duitsche redevoering:

« Altijd hebben de Antwerpenaars zich om het verkrijgen van handelsvrijheid bekommerd.

Het eerste schip dat na de heropening der Schelde in 1796 onze haven binnenliep, was een Duitsch schip uit Hamburg, de *Toskane*.

In 1800 kwamen er van de 82 schepen 72 uit Duische havens; in 1801 stelde ook Pruisen, het eerst van alle de mogendheden, een consul in Antwerpen aan.

Van 1.486 schepen met 239,165 ton in 1850 klom in 1896 hun aantal tot 4.987 schepen waarvan 4.480 stoomschepen met een gezamenlijk bedrag van 5.785.662 ton.

Sedert 15 October 1843 is onze haven met den Rijn door eene spoorbaan verbonden. Om in de behoeften van het vervoer te voorzien is nog een verbindingskanaal noodig; bij gebreke daarvan alléén kunnen onze betrekkingen met den Rijn niet zoo uitgebreid worden als anders wel kon wezen.

Uwe aanwezigheid, geachte heeren, zal een nieuwe spoorslag voor ons zijn om met vertrouwen te streven naar de vervulling onzer wenschen. »

En de heer Albert von Bary zei in een toast :

« Door zijne geographische ligging is Antwerpen de natuurlijke haven van West- en Zuid-West Duitschland. »

Aan den heer Burgemeester antwoordde de heer Michiels, voorzitter van de Handelskamer te Keulen :

« Sedert het tot stand komen van den onafhankelijken Staat België, zijn de handelsbetrekkingen tusschen België,

de Rijnprovincie en Zuid-Westelijk Duitschland machtig toegenomen. »

Over het Rijnkanaal geen woord!

De Antwerpsche Handelskamer gaf echter den moed niet op.

In September 1908, December 1909 bracht het bureel onder het voorzitterschap van den onvermoeibaren heer Corty verslag uit over de binnenvaart en eischte met klem het graven van het Rijnkanaal.

In Juli 1912 l.l. lazen wij in het « Bulletin de la Chambre de Commerce » de wenschen der Antwerpsche Handelskamer dringender herhaald dan ooit, daar de kwestie van het bevaarbaarmaken der Maas in Holland tot rijpheid schijnt te zijn gekomen.

Technische moeilijkheden. — De bewering als zou het bouwen van het Rijnkanaal al te moeilijk zijn, omdat het grondgebied tusschen Antwerpen en den Rijn eene te heuvelachtige streek is, houdt geen steek. Het Duitsche grondgebied, waar het kanaal zou doorloopen, ligt niet hooger dan Belgisch Limburg. Krefele b.v., het hoogste punt op Duitschen grond dat het kanaal, volgens het plan Hentrich, zou te doorkruisen hebben, ligt slechts 38 met. hoog; zoodat er van Bocholt tot den Rijn slechts drie sluizen zouden noodig zijn, zonder degene mede te rekenen die de vaart van de bevaarbare Maas met het Rijnkanaal, en omgekeerd, zouden verbinden.

Aan den anderen kant zouden er van Antwerpen tot Bocholt 9 sluizen noodig zijn. Alles te zamen dus een 15-tal sluizen.

Internationale moeilijkheden. — Het kanaal zou dus over Hollandsch grondgebied loopen.

Toen België zich van Holland losrukte, werd Hollandsch-Limburg bij België ingelijfd, volgens den wensch van het volk zelf. Limburg trouwens maakte in 1790 geen deel uit van de Algemeene Staten, en de geschiedenis van Maastricht is innig met die van Luik verbonden.

In vroegere eeuwen maakte Limburg wel deel uit van de Republiek der Vereenigde Provinciën, daar Maastricht haar door het traktaat van Munster geschonken werd.

Wat er ook van zij, Limburg werd in 1830 bij België ingelijfd. Leopold I was nauwelijks ingehuldigd toen hij, bij zijne blijde intrede te Luik, vernam dat de Hollanders, het verdrag van den wapenstilstand verbrekende, België binnenrukten. Ons leger werd verslagen te Raavels (boven Turnhout), te Hasselt, te Lubbeek, te Leuven. Toen kwam Maréchal Gérard, gezonden door Louis-Philippe, ons te Brussel beschermen.

Maar het overmachtige Holland eischte Limburg en Luxemburg. Dit afstaan liep niet van een leien dakje. In België ook werd een krachtdadig verzet geuit en in Antwerpen niet het minst, waar onze groote Conscience hierover eene kranige redevoering hield, die hem vele moeilijkheden berokkende. (1)

Toch werd op 19 April 1839 de afstand door het traktaat bevestigd, waarin nochtans uitdrukkelijk vermeld staat dat Limburg aan Holland niet toekwam. Het traktaat luidde ;

Art. 4. Zijne Majesteit der Nederlanden zal bezitten :

1° Op den rechteroever der Maas deze deelen der provincie die in 1790 aan de Generale Staten niet toehoorden.

De Mogendheden bekrachtigden deze wederrechtelijke daad, en België moest het hoofd in den schoot leggen. Met 58 stemmen tegen 42 stond het Belgisch parlement de provinciën Limburg en Luxemburg aan Holland af. Zóó sneed Holland ons den weg naar Duitschland af.

Maar heeft Holland ook het recht ons het aanleggen van het kanaal te ontzeggen? — Daarover is veel getwist. Volgens het met Holland gesloten traktaat der XXIV artikelen, heeft België het recht eene baan aan te leggen over Hollandschen bodem.

Art. 12, § 2, luidt : In geval België een nieuwe baan zou aanleggen, of een kanaal graven dat op de Maas zou uitkomen tegenover het Hollandsch kanton Sittard, dan zou het aan België toegelaten zijn aan Holland te vragen, dat er zich in dit geval niet zal tegen verzetten, dat voor-

(1) Die redevoering staat te lezen in het werk over Conscience door zijne dochter, Mevrouw Antheunis, uitgegeven.

melde baan of kanaal zou verlengd worden volgens hetzelfde plan, geheel ten laste van België, door het kanton Sittard tot aan de Duitsche grens. Deze baan of dit kanaal uitsluitend voor de handelsbetrekkingen bestemd, zal uitgevoerd worden volgens beliefte van Holland, door Belgische ingenieurs en werklieden, of door andere door Holland aan te duiden, die dan de werken voor de rekening van België zouden uitvoeren, zonder eenigen last voor Holland, dat zijn volledig en onverdeeld recht van meesterschap over het grondgebied behoudt, welk de baan of het kanaal doorkruist. In gemeen overleg zal het bedrag en de wijze van inning der weggelden bepaald worden.

Uit dat artikel blijkt duidelijk dat wij het recht bezitten een kanaal aan te leggen. Dat dit recht geldt voor 't is gelijk wat soort van baan blijkt duidelijk uit eene verklaring door de vijf groote Mogendheden gegeven als antwoord op de nota der Belgische gevolmachtigden van 14 April 1839. Dit antwoord, dd. 18 April 1839, luidt :

« De algemeene uitdrukking over het aanleggen van eenen weg langs het kanton Sittard betreft evengoed een spoorweg als welkdanigen weg ook. »

Maar hier rijst de vraag op waarover zooveel is getwist.

België heeft een spoorweg aangelegd over Holland naar Duitschland (Antwerpen-Gladbach). Zijn daarmee alle verplichtingen van Holland tegenover België uit?

Hierover durf ik geene uitspraak doen. Zeker is het dat over het traktaat onderhandeld werd tijdens de onderhandelingen over den spoorweg, steunend op het traktaat van 13 Januari 1873 : Traktaat regelende den doortocht van den spoorweg Antwerpen-Gladbach over Limburg en de traktaten van 4 November 1842 en van 12 Mei 1863, veranderende wat aangaat....

In het proces-verbaal over de onderhandelingen geteekend te Brussel op 18 Juni 1873, lezen wij het volgende :

« *Vooraleer tot deze onderhandelingen over te gaan, oordeelen de ondergeteekenden het nuttig er aan te herinneren, dat volgens de verklaringen van beide Staatsbesturen in de wetgevende Kamers, de vergunning om een spoorweg aan te leggen van Antwerpen naar Gladbach, zooals die vergunning bepaald is door het traktaat van*

13 Januari 1873, geheel en al (pleine et entière) *de uitvoering is van art. 12 van het traktaat van 19 April 1839.* »

Hoe betreurenswaardig het ook zij dat dergelijke beslissing genomen werd, hoe tegenstrijdig zelfs met art. 12 dat ons een uitweg geeft langs Sittard, toch kunnen wij over het feit niet verder oordeelen, daar ons de noodige gegevens ontbreken die de Belgische gevolmachtigden zoo deden handelen.

Wat er ook van zij, Holland heeft ook Venlo en andere steden te bevorderen. En bovendien heeft Holland de medewerking noodig van België om de Maas bevaarbaar te maken; en op die wijze kan het aan België moeilijk zijne medewerking onttrekken om het Rijnkanaal te graven.

Zal Duitschland in den bouw van het Rijnkanaal toestemmen? — Onmogelijk ware het ons hierop een afdoende antwoord te geven; de onderhandelingen zullen het uitwijzen. A priori zou men toch mogen denken dat onze geburen niet beter zullen wenschen dan dat het kanaal er kome. Duitschland heeft er alle belang bij dat de vervoerwegen talrijk en voordeelig zijn.

Wij kunnen er bijvoegen dat in Duitschland zelf bemoedigende stemmen opgaan. Zoo werden er in Aken onlangs plannen ontworpen om een kanaal aan te leggen tusschen Bonn, Aken en Maastricht. De kosten werden door ingenieur A. Schneiders op 70 millioen frank geraamd.

Op verzoek der koninklijke regeering te Dusseldorf werd in 1912 een rapport opgesteld over den aanleg van het Noorderkanaal Neuss-Viersen-Venlo.

In Keulen zelf werd de zaak besproken en plannen werden door ingenieurs Kneutzer en Zonen opgemaakt, voor een kanaal uitgaande van Mulheim naar Aken en Moresnet, over een afstand van 90 kilometer. Het bestek beliep 30 millioen. Dat gebeurde in de jaren 1890. Een Belgische maatschappij zou het kapitaal bezorgd hebben.

Dat Duitschland trouwens in het bonwen van het kanaal naar Antwerpen belang heeft lijdt geen twijfel.

De heeren Berger, Matthijs en Dufourny schreven in de « Annales des Travaux Publics de Belgique 1886 » :

« Antwerpen is de door de natuur aangewezen haven van Pruisen en Westfalen; men bereikt haar met den spoorweg eer dan de andere en in dit opzicht overtreft zij verre de Duitsche en Hollandsche havens.

Duitschland nu had er alle belang bij door eene overeenkomst met Nederland, en bovendien in zeer gunstige voorwaarden, de verbinding te bekomen tusschen Ruhrort en Antwerpen, door een kanaal dat bijna in rechte lijn deze plaatsen zou verbinden en dat den afstand tusschen beide havens bijna tot op de helft zou verkorten. »

Ook hadden de voornaamste Duitsche handelskamers hunne medewerking toegezegd aan de handelskamer van Antwerpen ; (zoo melden althans de bladen in 1893). Hierbij dienen wij te voegen dat op dit oogenblik van Duitsche zijde gewerkt wordt om den Rijn rechtstreeks door een kanaal voor zeevaart met Emden te verbinden, ten einde de macht van de buitenlandsche havens te breken. (Monding van den Rijn in de Duitsche Noordzee.)

Wilde Duitschland meewerken dan had België slechts een betrekkelijk klein deel der onkosten te dragen om een prachtig kanaal te bekomen. Voor Holland ook ware het een groot voordeel. Duitschland heeft er trouwens belang bij : hoe beter de verkeerswegen zijn, hoe meer de nijverheid bloeit.

Bestek. — Den technieker komt het toe een bestek op te maken. Wij geven hier enkel eenige cijfers ter vergelijking. Het Kempisch kanaal kostte 100.000 fr. per kilometer, de kanalen in Frankrijk kosten 170.000 fr.

Maar daarop mag niet voortgegaan worden, want die kanalen zijn onvoldoende. Het te graven kanaal moet voor Rijnschepen bevaarbaar zijn, of 't moet er niet komen. Vroeger bouwde men sluizen van 60 meter ; thans zijn er op het kanaal sluizen van 340 met. (Mainz-Franckfürt), 265 met. (Mozel), 120 met. (Amsterdam naar Merwede, uitsluitend voor Rijnschepen). Thans vraagt de handelskamer gekoppelde sluizen van 260 meter, wat volgens eene voorloopige berekening van deskundigen 140.000.000 fr. kosten zou. Bij die boven vermelde raming komen nog de kosten voor de groote werken die zullen noodig zijn te

Venlo om de Maas over te steken. Uit eerbied voor de waarheid voeg ik er bij dat naar aanleiding hiervan de heer hoofdingenieur Dufourny, van gevoelen veranderde aangaande het kanaal. (Zie bladz. en 142.)

Het kanaal van Dortmund naar den Rijn kostte 1.000.000 mark per kilometer. Ons kanaal te Bergen kostte 1.000.000 fr. per kilometer.

Het kanaal van Straatsburg heeft eene lengte van 100 kilometer met sluizen die 105 meters lang zijn, 12,50 met. breed en 3 meters diep, en 't heeft 35 millioen gekost, dus 350.000 fr. per kilometer.

Het kanaal van Luik naar Hasselt, dat 59 kilomet. lang is, zou volgens eene raming 50 millioen kosten.

De definitieve omwerking van het kanaal van Hasselt naar Antwerpen : 70 millioen.

Voor het kanaal van Brussel naar den Rupel, 30 kilomet. lang, heeft men besteed 45 millioen en de geheele uitgave zal bedragen 60 millioen.

De verbeteringswerken aan het kanaal van Charleroi naar Brussel, dat met zijne vertakkingen naar het centrum 87 kilomet. lang is, hebben gekost 47 1/2 millioen vcor de 46 kilomet. die verbeterd zijn, en de 9 kilomet. die thans verbeterd worden. Er zijn op zijn minst gerekend nog 50 millioen noodig om het opgevatte plan ten uitvoer te brengen.

In Holland kosten dergelijke werken nog meer; het komt daar circa op 1.200.000 fr. per kilometer.

Welke economische voordeelen verwachten de voorstanders van het Rijnkanaal hiervan. — Voor geene moeilijkheden mogen we terugschrikken, moest het werkelijk bewezen zijn dat een Rijnkanaal de scheepvaart in ruime mate zou bevorderen.

De Rijn is toch de schoonste rivier van Duitschland, met eene regelmatige diepte van ± 3 meter De Rijnschepen worden met den dag grooter gebouwd; er varen schepen van 4000 ton, gelijk onze *de Smet de Nayer*.

De middelmaat zou zijn 2000 ton. Zulk schip is 100 m. lang, soms 12 m. breed, met 2.50 m. diepgang.

In 1908 voeren er op den Duitschen Rijn 9700 schepen,

vervoerende 44 millioen ton, dus *10 millioen meer dan op al de Fransche bevaarbare wegen te zamen.*

Onder die 9700 schepen waren :

2800 Duitsche schepen met een gezamelijk tonnenmaat van 1.900.000 ton.
4800 Nederlandsche schepen . . . 1.400.000 »
2000 Belgische schepen . . . . . 700.000 »
100 van verschillende nationaliteit.

9700 schepen.

Een trein van Rijnschepen staat gelijk met 10 van onze zware goederen-treinen.

Die Rijnschepen worden gesleept door krachtige sleepbooten :

Duitsche 630, Nederlandsche 525, Belgische 150.

Er varen op den Rijn ongeveer 1000 stoombooten waarvan 900 voor het vervoer van goederen en 100 voor personen.

Om te toonen hoe dat verkeer nog aangroeit laten wij dezelfde gegevens volgen — over 1910 — (een ton 1000 kilogr.) Deze inlichtingen zijn getrokken uit het *Jahresbericht der zentral-Komission für die Rhein-Schiffahrt 1910.*

De Rijnvloot bestaat uit 11,858 schepen, waarvan 1514 stoomschepen (68,8 °/₀ de sleepbooten meegerekend). 10.344 andere schepen met een gezamenlijke tonnemaat van 4.591.000 ton.

Het aantal schepen onder Belgische vlag was gestegen tot 2492 (waarvan 176 stoomschepen). —

De Rijnvaart kan volgenderwijze ingedeeld worden :

IN- EN UITVOER. (1)

	Antwerpen	Rotterdam
1890	1.165.457 ton	2.582.792 ton
1895	1.571.765 »	3.989.829 »
1900	2.605.633 »	7.845.515 »
1905	4.435.580 »	12.771.307 »
1910	7.727.219 »	17,663.520 »

Met het oog op ons onderwerp, is het niet zonder belang die cijfers te ontleden.

(1) *Marine Rundschau*, 1912.

Het verkeer in de Rijnhavens, laden en lossen, bedroeg dus in 1910 ruim 39 millioen ton, waarvan men uit Antwerpen ontving of er heen zond : 7.727.219 ton, dus ongeveer een vijfde, tegen 17.663.520 ton uit of naar Rotterdam.

Dat is werkelijk zeer bevredigend voor België, daar Rotterdam dan toch aan de monding van den Rijn ligt.

Rotterdam doet ons dus op den Rijn eene geweldige concurrentie aan.

De doorvoer van ijzererts, die alléén groot genoeg is om eene haven van tweeden rang te onderhouden — hij bedroeg meer dan 1 millioen ton per jaar, — werd ons eerst ontnomen.

Daarna volgde de graandoorvoer althans in ruime mate : hij klom tot 3 millioen ton naar Rotterdam, en slechts tot 1 millioen naar Antwerpen. Later de petroleum : Amsterdam is de grootste invoerhaven voor Amerikaansche petroleum.

Thans neemt de doorvoerhandel van het hout te Rotterdam in ruime mate toe, terwijl hij in Antwerpen haast niet belangrijker wordt.

Sedert 1902 is de invoer in Hollaad bijna met de helft aangegroeid, terwijl hij in België met nog geen derde — met 30 % — is vermeerderd.

Te Rotterdam is die vermeerdering geklommen van 42,4 % tot 57,5 % — te Antwerpen van 37,1 % tot 38,4 %.

Stippen wij nog aan dat in 1893 te Mannheim alleen 250.000 ton koopwaren in Rijnschepen uit Antwerpen toekomen, en te Straatsburg veel van onze koopwaren langs onze binnenkanalen, het Marnekanaal en het Oostkanaal.

Maar sedert het kanaal van Mannheim naar Straatsburg is gegraven, worden de koopwaren meer langs den Rijn vervoerd en kan Rotterdam dus veel gemakkelijker concurreeren met Antwerpen.

De afstand langs het Kempisch kanaal, Bocholt, Maastricht, Luik, de Maas, het Oostkanaal, de Marne, het Rijnkanaal is 743 kilometers, van Antwerpen tot Straatsburg. Er zijn 199 sluizen. Daarbij is het kanaal enkel voor kleine schepen bevaarbaar, en de reis duurt van 5 tot 6 weken. Bovendien is op vele van die kanalen tolgeld te betalen, en op den Rijn niet.

De scheepvaart langs het Marne- en Oostkanaal is toch niet gestaakt. Uit vermelde statistiek blijkt dat de schepen die den Rijn afvaren talijker zijn dan die hem opvaren : 41.196 tegen 40.955. Dat verschil komt juist hieruit voort dat een aantal schepen in den Duitschen Rijn varende, langs het Marnekanaal verder den stroom afvaren, om te Ruhrort koopwaren in te nemen en zoo langs Holland uit te varen.

Rotterdam ijlt Antwerpen zoo ver vooruit omdat wij een omweg moeten maken over Holland van 130 kilometer. Rotterdam zelf ligt aan de monding van den Rijn. Toch wil ik niet beweren dat daarin de eenige oorzaak ligt. In Rotterdam zijn immers de vervoerprijzen lager, dank zij het gemakkelijk lossen en laden; Rotterdam is flink voorzien van al het daartoe noodige.

Kunnen wij nu den weg van Antwerpen naar den Rijn inkorten? Antwerpen ligt dichter bij het nijverige gedeelte van den Rijn dan wel Rotterdam :

Afstand : Rotterdam-Urdingen ; *248 kilometer.*
Antwerpen-Urdingen : 185 kilometer.
Antwerpen-Holland-Urdingen : 336 kilometer.

Rotterdam-Keulen is 70 kilometer langer dan Antwerpen-Keulen.

Het Rijnkanaal kan ons dus, volgens zijne voorstanders, doen terugwinnen wat wij ten voordeele van Rotterdam in Duitschland verloren hebben, ook het verkeer sterk doen toenemen, den doorvoerhandel van Middel- en West-Duitschland voor Antwerpen behouden, en er een uitweg vinden voor onzen handel : den koffiehandel b. v. Daar de toekomst onzer haven in Duitschland ligt, wordt thans meer aangedrongen op het graven van het Rijnkanaal, doordat de haven van Antwerpen andermaal bedreigd wordt.

Vele krachten immers spannen samen om de Maas bevaarbaar te maken, zoowel in Holland als in Luik. Daardoor zou voor de haven van Antwerpen haar hinterland verloren gaan dat Antwerpen voeden moet. De koopwaren uit het stroomgebied der Maas, zouden immers langs Rotterdam de zee bereiken.

Wij laten hier de meening van enkele gezaghebbende mannen volgen :

De heer Keuller, Venlo's historicus, schreef in 1843 : « Als een grenzenlooze bron van rijkdom en welvaart mocht men dit kanaal beschouwen voor de streken die hetzelve doorliep ; Antwerpen zou daardoor de stapelplaats en zeehaven van Duitschland zijn en Venlo den expeditiehandel voor alle gewassen langs de Maas hebben.

Daartegen zou hetzelve groot nadeel hebben toegebracht aan de Hollandsche scheepvaart en handel, uit welke reden dan ook bij Hollands Vereeniging met het keizerrijk, de voortzetting der voor omtrent twee derden gedeelten volvoerde werken opgehouden werd. » (1)

Mr Kummer, hoofdingenieur, die het plan der Kempische vaart ontwierp, schreef in 1840 :

« De voltooiing van dit kanaal had van Antwerpen de eerste haven gemaakt van Europa, en de handelsbetrekkingen van Holland met Duitschland voor een groot deel afgesneden »,

Ingenieur Dufourny, schreef in de « Annales des travaux publics de Belgique, Année 1888 » :

« Door deze nieuwe vaart over Urdingen, die weinig zou kosten, werd Antwerpen de haven die het dichtst bij Ruhrort liggen zou. » Doch dezelfde heer zei op 25 Maart 1873 in de commissie die opdracht gekregen had de kwestie van 2 vaartrechten te onderzoeken, dat het onmogelijk is een kanaal aan te leggen tusschen Antwerpen en den Rijn. « Daarvan houd ik me, meer dan wie ook, overtuigd, en wel omdat het staatsbestuur mij voor eenige jaren gelast heeft, dat belangrijk onderwerp te bestudeeren. Maar welke ook mijne overtuiging zij, toch wil ik er mij niet tegen verzetten dat andere ingenieurs de kwestie bestudeeren. Mogen zij tot een beteren uitslag komen ! »

Richting van het Rijnkanaal. — Daar het ons niet te doen is eene technische studie te leveren, maar wel eene richting aan te duiden, hebben wij opzettelijk de bizonderheden van kant gelaten : aantal en grootte der sluizen enz.

1). Ontwerp der staten van Brabant en Luik in het midden der XVI[e] eeuw.

(1) *Geschiedenis en beschrijving van Venlo,* door S. J. E. Keuller, te Venlo bij de Wed. H. Bontamps 1843.

Antwerpen — Rupel — Demer — Bilsen — Maastricht. 't Was enkel een kanaal dat de Maas met de Schelde zou verbinden.

2). Ontwerp van LANGREN 1626:

Antwerpen — Herenthalsche vaart — Grobbendonck — Kleine Nethe — Roermond — Venlo — Rijnsberg; volgens anderen Ruhrort — Eugenische Gracht.

3). Onder Maria Theresia (Ministerie Botta-Adorno) (1740-1780). Kanaal van Antwerpen — Rupel — Leuven — van daar keiweg Luik — Duitschland.

4). DES GRANGES; 1803.

a). Rupel — Dijle — Demer — Jaar — Maastricht.

b). Over Venlo — Groot Noorderkanaal. De studie van het voorstel b) werd door ingenieur HAGEN, aangevat.

Antwerpen — Grobbendonck — Herenthals — Blauwe kei — Loozen, met eenen tweeden arm langs Grobbendonck — Lier — Rupel, Antwerpen — Loozen — Weert — Maasbrée — Venlo — Eugenische Gracht — Rijn — Neuss — Grimlinghausen, Rijn. Voedingskanaal van Maastricht over Bocholt naar Loozen.

5). Plan HENKET, 1874: In 1899 voor een groot deel overgenomen en verbeterd door HENTRICH. Kempisch kanaal — Noorderkanaal — Venlo — Urdingen.

6). Plan HAVESTADT en CONTAG: 1893.

Kempisch kanaal tot Neeroeteren (nabij Maaseik) — Gladbach — Urdingen — door de stad Antwerpen overgenomen maar ietwat gewijzigd. Thans door Antwerpen niet meer voorgestaan.

7). Handelskamer van NEUSS:

Kempisch kanaal — Noorderkanaal — Venlo — Hinsberg — Neuss, (ongeveer het plan Hagen).

8). Plan MAES. 1873 — 31 Aug.

Antwerpen — Herenthals — Quadmechelen — Hasselt — Tongeren (langs de rivier de Herck). — Visé (langs de Geer) — Gemmerich — Aken — Eschweiler en zoo naar Keulen of Herenthals — Testelt — Diest — (langs den Demer) — Tongeren (Demer en Herck) — Tongeren — Visé.

9). Plan MAES en MOORTGAT 22 Sept. 1893.

Antwerpen — Kempisch kanaal — Bocholt — van Bocholt langs het kanaal van Maastricht naar 's Hertogenbosch, tot Neeroeteren — van Neeroeteren naar Eelen — Sittard — Millen (grens tusschen Duitschland en Hollandsch Limburg) Heinsberg — Erckelenz.

Te Erkelenz zou het kanaal zich splitsen in twee takken waarvan de eene zou gaan naar Mülheim-Keulen en de andere, over een lengte van 12 kilometer, naar Neuss.

Dit kanaal zou op Hollandschen bodem 7 à 8 kilometer lang zijn.

Lengte:

Antwerpen-Urdingen 185 kilometer.
» Neuss 177 kilometer.
» Keulen 195 kilometer.

10). SCHNEIDERS, ingenieur te Aken.

Aken stroomopwaarts tot Keulen, in de richting tot Bonn. Drie onderprojekten:

a). Kanaal te Brussel. Demer-Hasselt, doorkruist het Hollandsch kolenbekken. Eschweiler — Düren — Stroomopwaarts Keulen.

b). Kempisch kanaal naar Eschweiler.

c). Vermijdt Hollandsch grondgebied.

11). Handelskamer te Antwerpen.

Venlo — Crefeld — Antwerpen.

Welke richting is te verkiezen? — 1° IN TECHNISCH OPZICHT: De uitvoering der ontwerpen Schneiders en Maes (8 en 10) is veel moeilijker dan die van de andere. Hoe meer men naar het Zuiden gaat, hoe grooter de moeilijkheden worden; de grond is er heuvelachtiger.

Een voorbeeld: Hasselt ligt 40 met. boven den spiegel der zee; de Maas te Luik 55 met. Tusschen beiden zijn er hoogten 150 tot ± 160 met.. Er zullen dus veel sluizen noodig zijn. Maar van af Visé naar Aken zijn er hoogere heuvels en steenrotsen. Op den spoorweg Luik-Aken zijn niet minder dan 22 tunnels. De waterscheiding tusschen de Maas en de Schelde onder Luik en Brussel is ± 150 meter hoog.

De plannen Schneiders a en b vermijden vele moeilijkheden; doch zijn moeilijker uit te voeren dan de overige. Aan den anderen kant is, bij eene eventueele richting over Venlo, het hoogste punt, volgens de kaart, slechts 51 met. (Blauwe Kei).

2° In financiëel opzicht : Wat de uitvoering betreft, nogmaals zullen de plans 8 en 10 meer kosten : doch wij dienen er bij te voegen dat de kanalen volgens deze plans uitgevoerd, meer kunnen opbrengen. Het kanaal door Hollandsch-Limburg (Schneiders a) zou voorzeker moeten concurreeren met het Rijnkanaal, maar het zal daarenboven de nijverheidsprodukten en de grondstoffen vervoeren van de koolmijnen uit Hollandsch-Limburg, uit Aken enz. waar geene mededinging langs andere waters bestaat. Hier uit volgt dat er op dit kanaal een vaargeld kan geheven worden, wat op het kanaal over Venlo of Gladbach niet mogelijk is — zooals we verder aantoonen.

Over de uitgaven zal het volgende een klein denkbeeld geven : het kanaal van Hasselt over Bilsen en Tongeren naar Luik, dat 39 kilomet. lang is, en waarvan de plannen onderzocht en de metingen gedaan worden, zou naar beraming 50 millioen kosten.

Het kanaal Maes en Schneiders zal ook meer kosten omdat het veel langer is. Aan den anderen kant kunnen we er wel op wijzen dat we voor het kanaal over Venlo, ons voordeel kunnen halen uit het Kempisch kanaal en het Noorderkanaal : de afmetingen der vaart en der sluizen dienen vergroot te worden.

3° In economisch opzicht : Naar mijne meening moet het kanaal gericht zijn op de haven van Duisburg-Ruhrort. Deze overtreft zoover al de andere havens op den Rijn dat deze laatste haast niet in aanmerking komen. De haven van Duisburg-Ruhrort is de grootste binnenhaven van Europa.

De volgende tabel, (*zie blz. 146*), zal het duidelijk maken.

Verkeer :

Het aantal schepen die in Duisburg-Ruhrort aanlandden bedroeg 43.072; waarvan 3.644 Belgische schepen, en waarvan 17.221 er *ongeladen* toekwamen.

VERKEER

		Urdingen		Keulen		Neuss		Duisburg-Ruhrort Dokken		Duisburg Rijnoevers	
Lading	Stroomopwaarts	37.000	52.000	141.000	326.000	175.000	199.000	6.619.000	13.900.000	96.000	180.000
	Stroomafwaarts	15.000		185.000		24,000		7.281.000		84.000	
Ontlading	Stroomopwaarts	166.000	364.000	635.000	909.000	497.000	621.000	4.343.000	5.357.000	1.101.000	1.548.000
	Stroomafwaarts	198.000		274.000		124.000		1,014.000		447.000	
		Te zamen	416.000		1.235.000		820.000		19 257.000		1.728.000
									22.985.000		

Dat verkeer is vooral in de laatste jaren zeer aangegroeid. Er bestaan 3 uitgestrekte kolenbekken, waarvan de kolen toch voor een groot deel langs het Dortmund-Emskanaal naar zee worden gezonden.

Ruhrort is daarbij de zetel van een reusachtige ijzer- en staalindustrie.

Er bestaan in deze streek talrijke fabrieksteden : Dortmund, Bochum, Essen, Mülheim, Duisburg, enz.

Haven Düsseldorf : 1894 : 375.000 ton, 1910 : 1.742.000 ton.

Ruhrort-Duisburg : 1880 : 7.000.000 ton, 1910 : 18.000.000 ton.

Het vervoer van Ruhrort-Duisburg naar België bedroeg :

1900 : 2.600.000 ton, 1910 : 7.700.000 ton.

Het vervoer van Ruhrort naar Rotterdam :

1900 : 7.900.000 ton, 1910 : 17.700.000 ton.

Vroeger werd tegen het rijnkanaal op Ruhrort aangevoerd dat het nadeelig zou zijn doordat het den invoer der kolen uit het Ruhrgebied zou bevorderen.

Maar eenerzijds komen de kolen uit dit gebied toch goedkooper te Antwerpen toe langs den Rijn, dan uit onze eigen kolenbekkens ; anderzijds brengen onze koolmijnen thans te weinig voort voor onze nijverheid. En ten derde, door het kanaal zal het nieuw kolengebied der Kempen rechtstreeks in verbinding komen met Antwerpen, terwijl Luik eerlang ook voldoening zal bekomen door eene kanaalverbinding met Hasselt, Brussel en Antwerpen.

Daarbij is de weg van Antwerpen naar Urdingen b. v. korter dan naar Keulen :

Antwerpen-Keulen 195 kilometer.

» Urdingen 185 kilometer.

Wel is waar zou de weg langs Keulen naar den Boven-Rijn 1 ½ dag korter zijn dan langs Ruhrort b. v., maar de Rijn wordt er ook minder druk bezocht.

Het voordeel dat het plan Schneider voor Brussel opleverde valt ook voor een groot deel weg, vermits Brussel met Luik zal verbonden worden door een kanaal langs den Demer.

Wij hebben dus nog te kiezen tusschen de richting door Hollandsch Limburg:

Venlo — Ruhrort.

Venlo — Urdingen.

Venlo — Düsseldorf of

Neeroeteren — Neuss.

Neeroeteren — Gladbach — Urdingen.

Het kanaal op Neuss vind ik het minst voordeelig omdat de schepen, komende uit het Rurhgebied, den Rijn zouden moeten opvaren over eene lengte van 36 kilomet., wat een groote omweg zou zijn, en een moeilijke omweg. Men oordeelt dat een boot in 3 dagen van Ruhrort naar Antwerpen kan gesleept worden, terwijl uit Dusseldorf 4 dagen zouden noodig zijn.

Het plan op Urdingen is onbetwistbaar voordeeliger dan het plan Neuss:

Rotterdam-Urdingen langs den Rijn 248 kilomet.

Rotterdam, Dieze, 's Hertogenbosch, Noorderkanaal, Urdlngen 210 kilomet.

Antwerpen, Venlo-Urdingen 185 kilomet., (dus een voorsprong van 25 kilom.), waar 137 te herstellen en 48 bij te bouwen zijn.

Welke van de twee wegen is nu te verkiezen naar Urdingen, die over Venlo, of die over Neeroeteren-Gladbach?

De tweede weg is in zekeren zin beter. Van Maastricht naar Roermond loopt slechts één spoor terwijl er te Venlo verscheidene zijn. Dus, groote vertraging. Daarbij zal Holland evenveel voordeel halen uit het kanaal over Venlo, als België zelf, wat dan voor België eene zeer geringe vergoeding zou zijn voor zijne medewerking tot bevaarbaarmaking der gemeenschappelijke Maas. Immers door het kanaal langs Venlo krijgt Holland een tweeden weg langs het Noorderkanaal, de Zuid-Willemsvaart, de Dieze, zoodat België enkel een voorsprong zou hebben van 25 kilom.

De weg over Gladbach is wel iets langer, slechts 2 á 3 kilomet., maar de technische moeilijkheden zijn niet grooter; de hoogten en laagten zijn even groot.

Aan de richting Neeroeteren is ook nog dit voordeel verbonden dat het dichter bij ons Limburgsch kolenbekken komt te liggen.

Moeilijker ware het dezen weg tot Ruhrort door te trekken ; dan zou de omweg heel wat grooter worden.

Wij hebben het voorgaande alleen van Antwerpsch standpunt uit beschouwd. Holland heeft, naar onze meening minder belang bij de richting die zal aangenomen worden, in de veronderstelling althans dat het kolenbekken van Hollandsch-Limburg door de bevaarbaar gemaakte Maas met de zee zal in verbinding gebracht worden En dat mag wel vooropgesteld worden, vermits er zonder deze nooit medewerking zal verkregen worden van het Hollandsch Bestuur voor het aanleggen van het kanaal.

Zal het Rijnkanaal het verwachte economische voordeel opleveren ? — Met andere woorden : zullen de Rijnschepen liever varen langs het kanaal op Antwerpen, of zullen ze blijven varen langs de vaart naar Rotterdam of zelfs langs den Waterweg Rijn-Dordrecht-Kanaal van Hansweert-Schelde-Antwerpen ?

Eene moeilijk te beantwoorden vraag, waarover meer bevoegden dan ik twisten ; ja zelfs onder de leden der Antwerpsche Handelskamer zijn er die meenen dat het kanaal niet zal kunnen concurreeren met den Rijn.

Laten wij de voor- en nadeelen van beide waterwegen onderzoeken ;

A. — DE RIJN. Voordeelen :

1° De Rijn is een zeer breede, vrije stroom, zonder sluizen, waarop het vervoer zelfs met zeilschepen kan geschieden.

2° De reis van Antwerpen langs Holland, den Rijn, duurt 3 tot 4 dagen.

3° De Rijnvaart is vrij ; geen vaargeld te betalen.

4° Het varen op den Rijn is stroomafwaarts zeer gemakkelijk : zeer kleine sleepbooten slepen er zware vrachten zoodat de sleepkosten er ook zeer gering zijn.

5° Het varen Antwerpen naar Holland kost ook maar luttel gelds ; wat den sleepdienst betreft ; daarvoor worden ebbe en vloed benuttigd.

De nadeelen zijn de volgende:

1° De vaart langs het kanaal van Hansweert is niet gemakkelijk: er bestaan twee sluizen, drie bruggen, en door het feit dat er slechts één schip kan versast worden, ontstaat er dikwijls vertraging.

2° De vaart langs de Ooster-Schelde is eene gedeeltelijke zeevaart en levert bijgevolg voor binnenschepen nogal gevaar op. Ook is de verzekeringspremie er hooger.

3° De afstand van Antwerpen naar den Rijn is grooter dan langs 't kanaal.

4° De Rijn is eene sneeuw- en regenrivier. In den herfst is de diepte soms onvoldoende wanneer er geen sneeuw of ijs meer smelt op de bergen, en er weinig regen valt, alhoewel den Rijn ook door groote zijrivieren, als de Moezel, gevoed wordt. 't Gebeurt dat het water op den Rijn, te Ruhrort, te Emmerik, zelfs geen halven meter diep is. Hieruit volgt dat de schepen op den Rijn soms moeten gelicht worden; vandaar vertraging, en verhooging van vervoerkosten. Wanneer het water zeer laag staat, is de vervoerprijs zoo hoog, dat het erts per spoor vervoerd wordt

Het is zelfs gebeurd dat schepen die, met erts geladen, te Rotterdam aanlegden, naar eene, andere haven moesten varen naar Amsterdam of Vlissingen, bij gebrek aan spoorwagens om het erts naar Ruhrort te vervoeren.

Aan den anderen kant heeft de scheepvaart in den zomer wanneer er veel ijs smelt, wel eens met groote stroomsnelheden op den Rijn te kampen. Het opvaren is soms zeer lastig, moet dan door krachtige sleepbooten geschieden en kost dan ook meer. Niettemin is de vervoerprijs op den Rijn over het algemeen zeer laag: men komt tot 4 millimen per kilometer-ton.

Het Rijnkanaal. — VOOLDEELEN. 1). De weg is veel korter.

2). De gevaren aan zeevaart verbonden, en de stroomsnelheden worden vermeden.

3). Het kanaal zou altijd even diep zijn, wat de Rijn niet altijd is.

NADEELEN. 1). De vaart op kanalen is noodzakelijker-

wijze tijdelijk onderbroken door noodige herstellingen, door ijsgang enz.

2). Op de vaart zullen talrijke sluizen noodig zijn. Volgens sommigen tot 27. Dat is overdreven. Het vraagstuk is door de ingenieurs op te lossen. Bij richting 5 zouden een dertiental volstaan. In elk geval : vertraging in de scheepvaart.

3). De weerstand van den bodem en van de kanten door de scheepvaart te overwinnen is grooter in een kanaal dan in een breede open rivier.

Besluit. — Het gaat niet aan. door eene vergelijking van de Rijnvaart met de vaart op het 156 kilometer lange Kempisch kanaal, die van Antwerpen naar Luik bijna 14 dagen duurt, ten opzichte van het Rijnkanaal in ongunstigen zin te besluiten. Het Kempisch kanaal beantwoordt niet aan de eischen die aan het Rijnkanaal mogen en moeten gesteld worden.

Is de techniek bij machte een kanaal aan te leggen waardoor de schepen in minder tijd kunnen varen van Antwerpen naar den Rijn, langs het Rijnkanaal, dan langs de Oosterschelde ? Kon zij het zoo ver brengen dat een schip binnen denzelfden tijd van Antwerpen naar de Ruhr zou varen als van Rotterdam naar de Ruhr, dan zou het Rijnkanaal voor Antwerpen stellig zijn, eene bron van welvaart. — Het woord is aan den ingenieur.

Intusschen kunnen wij reeds houden staan dat het kanaal aan de volgende vereischten *moet* voldoen :

1e Diepte : Het moet minimum 3 meter diep zijn opdat het voor de Rijnschepen bevaarbaar zij. Het is noodig dat er een behoorlijke diepte zij onder de schepen, om den weerstand te vermijden.

2e Breedte : Het kanaal moet zoo breed zijn dat de stoomschepen snel kunnen varen, zonder de kanaaloevers te schaden. Het Belgische reglement bepaalt dat de snelheid der stoomschepen niet grooter mag zijn dan 4,2 kilometer per uur, om de kanaaloevers niet te zeer te schaden ; anders zouden die schepen ten minste 6 kilomet. afleggen per uur.

3e De kruispunten der schepen moeten zoo dicht bij elkaar zijn dat de schepen zonder vertraging kunnen kruisen.

4e Het aantal sluizen moet zoo klein mogelijk zijn. Misschien komen de gekoppelde sluizen hier in aanmerking.

5e De schutsluizen moeten dubbel zijn en zoo groot dat 2 groote Rijnschepen te gelijk kunnen versast worden; zij moeten dus 210 m. lang zijn.

6e Dag en nacht moeten de schepen kunnen varen. Daarom moet het kanaal electrisch verlicht worden.

7e Het is wenschelijk dat de elektrische kracht als sleepkracht kunne worden benuttigd. Het sleepgeld mag in elk geval niet hooger zijn dan op den Rijn.

8e De vaart moet vrij zijn, of althans het vaargeld zoo laag dat de vervoerprijs niet hooger kome langs het kanaal dan langs den Rijn, waar de vaart vrij is.

In Holland trouwens worden noch vuur- noch vaarrechten geheven. Ook in Frankrijk en Duitschland is, uitgenomen op enkele kanalen, het vaargeld afgeschaft.

Hoe men de zaak ook beschouwe, het Rijnkanaal moet ernstig bestudeerd worden en is zulks overwaard.

Dr A. Van de Perre.

DE HOUTEN BRUG

'k Beschouwe gaarne de oude brugge,
alwaar ze vastgeplant
in dam en dijken, en geschoord
op hare pijlers, staat, en spant
den boog van haar geplooiden rugge
van hier ten overboord.

Al heeft ze wiel en wagenlasten
bij duizenden gevoerd;
en dood zij 't mast- en sparrenhout
waaruit ze werd gebeeld, gebouwd,
ik weet ze palstil, bodemvaste,
onwrikbaar ongeroerd.

En liggend, leidt ze 't gaande leven:
het vloeiend water en
het eeuwig reppende geren
der menschen; dood, met haren naam,
zij houdt het menigvuldig streven
en 't vele leven saam.

Geschoord, ze draagt langs hare schouders
de late wagens; snoert
de diepe, alleene dorpen; voert
de moede voeten huiswaarts; leidt
de kinders bij hun wachtende ouders;
vol liefde en broederheid.

Eens zag ik ze bij storm; geen starre
er over stond; en door
de nacht en regen, bij den gloor
eens rooden bliksems, scheen ze mij
't verzonken wiel van wodans karre,
opflakkrend in de hei.

Maar 's morgens, toen de storm getogen,
de zondvloed over was,
ik zag de brug in 't goudgebras
staan van den uchtend — en ze stond,
vol kleurs, geplooid tot regenboge
en eeuwig staand verbond.

E. FLEBRACKERS, S. J.

DE LANGZAME TEMPO'S IN 'T BEETHOVEN-WERK

(*Slot*)

Kwartetten laat ik gewoonlijk op de sonaten volgen: het eerste van de tweede periode is dit zevende waarvan de zeventiende sonate als een schets in beperkter ruim geeft. Het hart van dit weergaloos-prachtig werk is het *Adagio molto e mesto*, één snik van loutere liefdesmart...

Les plus désespérés sont les chants les plus beaux,
Et j'en sais d'immortels qui sont de purs sanglots ..

Hier keeren die smartsnikken gedurig op zich-zelven, als die omkrullende baren die, in 't terugvallen, weer aanleiding geven tot een verderen waterstoot. Nooit steeg het tij van 't menschelijk liefdelijden hooger; nooit galmde het zich uit in klanken van edeler ruischen en bruisen. De schoonheid beheerscht het rollen der wateren. Liefde-schoonheid en liefdesmart omhelzen elkander en baren de vreemdste, wrangste vreugd. Ik wees er reeds op, doch hier moet ik het weer doen, en herinneren hoe in den doodsangst van Gethsemani, de God-mensch, de Verlosser, het hoogste toonbeeld bood van die omhelzing van Liefde en Lijden in Schoonheid.

Is het zevende kwartet een oceaan waar al de volzinnen, als de baren, een boodschap brengen uit de diepte, dan is dat nog wel waar van 't eerste stuk van 't achtste kwartet, maar niet van zijn overheerlijk *Molto Adagio*. Men vroeg eens aan Beethoven wat hem dien prachtzang had ingegeven, en hij bekende dat die hem te binnen kwam, eens toen hij 's nachts langen tijd den ster-bezaaiden hemel had staan aanschouwen en de harmonie der sferen bedacht (1). Zeker is het dat de plechtige muziekale lijn naar

(1) SCHINDLER II, 223.

den hooge schiet met onuitdrukkelijke wijding. Met de eerste akkoorden verdwijnt al het aardsch-omringende. Men bevindt zich in een tempel, of liever nog onder den wijden hemeltrans. Als eene hymne stijgt de zang, dragend ten hooge al de gevoelens van 't menschelijk hart : liefde, lijden, vervoering, aanbidding en juichende geestdrift. Wel zijn roes en bedwelming doormengd met het nokkendste smeeken, maar die smart blijft in de diepte, overheerscht door de sublieme vlucht van de vedel, stijgend tot God in de oneindigheid der bestemming en der bereiking.

Beethoven heeft eens te meer een bladzijde geschreven van ongenaakbare schoonheid.

Het derde werk van 't opus 59, het negende kwartet, prijkt niet met zulk een overheerlijk poëma van liefde en smart, met zulk een dramatische vrucht uit 's meesters innigst-gevoeld leven, maar levert een lied vol eenvoudige gemoedelijkheid, vertrouwend gekeuvel : *Andante con moto quasi Allegretto.* Gonzend wisselen zachte opgeruimdheid en humoristische weemoed af. De uitslag is bekorend.

Doch met het tiende kwartet komen wij weer in 't veerwater der groote werken. Ditmaal is het geluk aan het woord : een vrucht van levensgeluk en levensliefde is het geheele werk, en waar het 't *Adagio, ma non troppo* geldt, gaat die liefde als een ontluikende bloem open, ontsluitend haren kelk aan de koestering van wonne en leven. Wat een pracht van tonen ! Wat een uitjubelen van vreugd en vrede, het leven te gemoet, de liefde ten lof, en beide ter zegeviering ! Zoo zingt de nachtegaal zijne fulpen noten in 't zwijgen van den nacht. Zoo zendt het menschelijk hart, zwellend van vervoering en zaligheid, zijn innigste dankbede tot den Schepper van alle leven.

Het *Adagio molto e mesto* was de hartverscheurende wanhoopskreet der liefde ; het *Molto Adagio* hare hymnebede, zegevierend over schrijnende smart ; maar in 't *Adagio, ma non troppo* vindt die liefde enkel klanken van levenswonne en levensweelde. Had Beethoven enkel die drie Adagio's geschreven, dan zou hij nog als een reus staan te midden der andere toonkunstenaars. Gedurig als een sarrend raadsel, rijst de vraag weer op : waarom dit genie zoo onmetelijk hooger staat dan alle andere, en geen ander

antwoord vindt men dan altijd het zelfde : dat zijne grootschheid ligt in de grootschheid van zijn inborst, in de verhevenheid van zijn ziel en leven : — Beethoven heeft zijne kunst, zijne klanken beleefd. Van verre heeft hij de sporen gevolgd van het oorbeeld aller kunst : Christus, die zijne liefde ten volle in 't hoogste lijden beleefde. Daarom zijn deze klanken zoo subliem. — Doch in 't tiende kwartet is geen spraak van lijden. 't Is een louter poëem van levensgeluk en zegeviering des levens. Na de korte inleiding, vol lenige zwierigheid, vat, met mannelijke beslistheid, de verklaring aan van de rechten, de eischen des levens, tegen het einde aanzwellend in steeds voller viering. Volgt het wonderbare Adagio, het prachtigste liefdelied dat de aarde, de menschelijke boezem ten hemel zond. Dan het Presto uitspattend in levensrazernij, en toch met zoo ongemeene fierheid en trotseering. In 't finale bedaart weer het levensgevoel tot zingende koestering. Zoo is dat werk van louter juichen in de weldaad der wonne. Zou het daarom minder groot, minder menschelijk zijn dan bijvoorbeeld het zevende kwartet, die tragedie des levens, dit uitsnikken der menschelijke ziel ? Toch niet. Lijden, ja, is de hoogste uiting der liefde op aarde, maar geluk blijft toch de bestemming des menschen, de voorbode van 't eeuwig heil. 't Is Beethovens kostelijkste voorrecht dat hij even groot is in de zonnezijde als in den schaduwkant, dat bij hem al de snaren trillen van 's levens volheid.

Op de vier kwartetten der tweede periode zijn er dus drie waarvan het langzame tempo als een heerlijk liefdelied klinkt, hoe verschillend ook de uiting dier liefde is. Het hart, de levenskern van die werken, bestaat wezenlijk in hun Adagio. Het zelfde kan niet gelden voor de symphonieën van 't zelfde tijdperk : Eroica, vijfde, Pastorale en zevende. — Ik ben nu eens gewoon de symphonieën op de kwartetten te laten volgen. Door eene onbewuste aaneenschakeling van gedachten ? Wie weet ? Zijn zij niet inderdaad op grooter schaal, voor al de krachten van 't orkest, wat de kwartetten in de intimiteit der kamermuziek uitwerken. De verdeeling is in elk geval de zelfde, in kwartetten en symphonieën, gelijk de kwartetten voor snaarinstrumenten den vorm van de sonate overnamen.

Bloeipunten van Beethovens genie zijn weer de vier bovengenoemde werken, maar hunne langzame tempo's verhoogen er niet in de levenswaarde. Het *Adagio assai* van de *Eroica* is die *Marcia funebre*, waarin plots de roes, de bedwelming van den roem in treurnis, in doodschen rouw overslaat, doch het kan niet gezegd worden den levensimpuls aan de andere deelen te geven. Integendeel het dempt en doodt de geestdrift der glorie. — Het statig en klaar-zingende *Andante con moto* der vijfde symphonie is enkel een episode in 't geweldig levenskloppen en levensjagen der andere deelen. — De *Scene am Bach* vliet, gelijk haar naam het aanduidt, als een kabbelend beekje de landelijke tafereelen der Pastorale door, en verhoogt in hooge mate de poëzie van 't geheel, maar uit haar is toch het meesterwerk niet ontstaan. Om het klaar te stellen: 't is eerder de ontzaggelijke levenskracht, het scheppend geweld van Beethovens genie, die aan het woord komen in de symphonies, terwijl het liefdegevoel in de grootere intimiteit der kamermuziek zich uitspreekt. Voor de zevende symphonie moet eene uitzondering geschieden, en deze is juist de levenssymphonie, de apotheose des levens. Daar, in 't onuitdrukkelijk schoon *Allegretto*, suizend van innigen, weergaloozen weemoed, is heel het liefdegevoel samengeperst, dat in de andere leven-uitspattende deelen geen uiting vond, en breekt uit in tranen van onweerstaanbare smart.

Wat zou ik nog moeten overzien, na de kolossale symphonies? Slechts bij de toppen wil ik verwijlen, om geen verveling te baren.

Sonaten voor viool: — de zevende is eene pracht, met veel van den duisteren gloed der As-dur sonate (12e), en haar *Adagio cantabile* klinkt vol wijding en diep-plechtige gelatenheid. — De beroemde Kreutzer-sonate (9e) prijkt met een *Andante con variazioni* dat van 't schoonste is in dat slach werken, en men weet of Beethoven er in uitmuntte!

De cello-sonaten hoeven ons niet bezig te houden. De enkele der tweede periode (op. 69) heeft geen eigenlijk langzaam tempo.

De trio's integendeel leveren rijken voorraad.

De drie laatste en schoonste zijn van Beethovens bloeiperiode en het langzame tempo vormt in ieder dier

werken het middenpunt. Niets kan het geheimnisvolle fluisteren overtreffen van het *Largo assai ed espressivo* in 't vijfde trio, dit schuchter zich onder de vleugelen trekken in de bekentenis der liefde. Het *Allegretto* van 't zesde trio integendeel — zelfde opus 70, opgedragen aan Gravin Erdödy — is vol ronde, en toch intieme bonhomie, gelijk het *Andante quasi Allegretto* van 't negende kwartet. Het wijd-zwaaiende laatste trio (7e) heeft als hart van het geheele beteekenisvolle werk een van die inschoone liefde- en lijdenszangen waarmee Beethoven zoo kwistig is : *Andante cantabile, ma però con moto*. Breed galmen de aanvang-akkoorden, openbloeiend in volle liefdeleven en toch doortinteld met innigen weemoed. Innig zijn, heel het stuk door, liefde en wee aaneengehuwd en, naar de echte Beethovenwijze, zwelt het gevoel altijd breeder en rijker aan, in steeds hooger slaande golvingen. Onmogelijk zulke schoonheidsklanken te ontleden. Men kan enkel, met gebogen hoofd en zwellenden boezem, de toondeiningen volgen, op en af dobberen op de schuimende baren der levenszee, naar gelang de toonschepper er ons op heen slingert.

De twee laatste concerto's voor piano (4e en 5e) behooren tot de zelfde periode van Beethovens scheppingskracht. Het korte *Andante con moto* van 't vierde is eerder een overgang van het eerste deel tot het derde dan een zelfstandige compositie, doch hoe bekoorlijk klinkt het, gedempt onder het waas van poëzie en belovend mysterie dat het geheele werk omhult ! — In 't vijfde concerto is het *Adagio un poco mosso* ook een kort overgangsstuk, maar vol beteekenis, diep bezonken passie, zooals het past bij de koninklijke klanken van een van Beethovens fierst-mannelijke werken.

Eindelijk, om volledig te zijn, zou ik bij al die instrumentale muziek twee liederen willen voegen, wel op woorden zingend, maar nauw verwant met zoo menig statigklinkend Adagio, zoetgevooisd Andante. Het eerste is dat smartvolle *Liedchen von der Ruhe* dat zoo hopeloos de afmatting bezingt der levensmoede ziel. Het tweede is deze *Wonne der Wehmuth*, waarvan ik het gevoel als toongevend aanwees in 't Beethoven-werk. Beide zijn veel eerder een

stuk uit een sonate dan een lied, vooral het laatste, dat gansch gelijkt op een Andante voor piano waarop de toondichter woorden zou geschreven hebben. Daar de zin dier woorden den diepsten weemoed ademt, zijn wij gewettigd in gelijkaardige instrumentale stukken innig smartgevoel te ontdekken.

Liefde in smart is inderdaad de hoofdbezieling van Beethovens hoogst menschelijke periode, en daardoor is de scheidsmuur te trekken tusschen deze en het tijdvak der derde manier, de sereen-hemelsche, die enkel klanken vol berusting en edele liefde, hymnen van opgetogenheid en luister zal bieden.

Die periode is natuurlijk in te zetten door de sonaten, en de eerste die onze aandacht inroept is de 21e, de Aurore. Geen uitgebreid middenstuk in dat werk, slechts een *Introduzione. Molto adagio,* leidend van het eerste deel tot het laatste, van het schemerlicht van 't begin tot de lumineuze hoogten waar het *Rondo* als in ongeschapen licht verwijlt. Tusschen deze twee straalpunten in, klinkt het *Molto adagio* van uit duistere afgronden vol diepe betrachting; maar toont de vallei niet des te donkerder naarmate de bergen aan weerskanten hooger stijgen? Zoo is het met dat stuk dat uit den afgrond naar de hoogte, uit de duisternis naar 't licht leidt en wijst.

Ik heb reeds gewezen op de *vormeloosheid* der derde manier. Wat de sonaten betreft moet men er nog bijvoegen dat zij aan alle groepeering ontsnappen. Terwijl de kwartetten der laatste periode zeer innig verwant zijn door eenheid van ontwerp, vindt men sonaten van de verschillendste typen, verscheidene met enkel twee deelen. Zoo is de 22e; zij begint met een *In tempo d'un Menuetto* en eindigt met een *Allegro*. Niet zoo de *Appassionata* (23e), die terugvalt in den klassieken vorm : eerste stuk, *Andante con moto* en finale. Zij is ook heelemaal tweede manier als ingeving, en haar *Andante* kan wedijveren met zoo menig hoopeloos stuk, waarin de smart altijd op zichzelve terugvalt, altijd nieuwe afwisseling van uiting vindt en een vernieuwde bron van tranen. In haar gevoel van ongetrooste melancholie schijnt zij mij verwant aan 't Allegretto der zevende symphonie.

Weer enkel twee deelen, zonder langzaam tempo, in

de overigens niet geniale 24e sonate, die aan Therese von Brunswick opgedragen. De volgende is nog minder merkwaardig, en haar liefklinkend Andante heeft hoegenaamd niets van een Beethoven-compositie.

De 26e sonate is deze van « Les Adieux, l'Absence et le Retour » en l'Absence vormt het *Andante espressivo,* maar weeral is de stemming hier gansch tweede manier, gansch menschelijk, met heel den verbazenden rijkdom van afwisseling van schakeering in 't menschelijk gevoel dien Beethovens genie ten toon spreidt. Tot welke sonate zal men dan moeten wachten om iets karakteristiek derde manier te vinden in het langzame tempo? De 27e is deze beschrijving der liefdegeschiedenis van Graaf Moritz Lichnowsky waarin het *Nicht zu geschwind und sehr singbar vorzutragen* een lange bekentenis van liefde is, een echt *Lied ohne Worte,* fluisteren van teeder gevoel, maar lang niet hemelsche bespiegeling.

Eindelijk, eindelijk! sonate 28, zijn wij ten volle derde manier niet alleen door het wiegend en zoo zacht-heldere *Allegretto, ma non troppo* van 't begin, maar ook door het korte, doch zinzwangere *Adagio, ma non troppo, con affetto* (Langsam und Sehnsuchtvoll), dat volgt op de fiere klanken van 't *Vivace alla Marcia.* — Maar hier rijst een twijfel. Zou ik mij niet vergist hebben in de rangschikking der sonaten, vermits wij tot de 28e hebben moeten wachten om den derden trant in vollen zwang te vinden? — Toch niet. Vooreerst heb ik altijd de *Appassionata* en *Les Adieux* geteld onder de werken der tweede manier en erop gewezen hoe, onder de sonaten, werken van alle stijlen zich bevinden. De uitleg moet dus elders gezocht worden. Wij hebben gezien dat verscheidene dier sonaten een langzaam tempo missen, terwijl deze stukken in de tweede manier den polsslag, het bloedstuwen vormen. In zijne derde manier is Beethoven bijna niet meer onder den invloed van menschelijke liefde. Hemelsche bespiegeling, mystische droomen, hebben die vervangen, en het zal aanloopen tot de allerlaatste sonaten, tot de bovenaardsche werken der laatste kwartetten, vooraleer deze stemming bezonken is tot weer levenschenkende liefde, maar eene liefde gansch bovenzinnelijk en afgetrokken. Dan zullen de

hymnen klinken van *Canzona* en *Cavatina*. Altijd, bij Beethoven, moet men de diepste levensbronnen opspeuren om tot een wijsgeerigen uitleg van zijn genialiteit te komen. — Het *Andante, con affetto* zelf der 28e sonate komt ondertusschen mijn gezegde staven, want in zijne losse breede akkoorden is het eerder een droomerige bespiegeling dan een zang van liefde.

Wij staan nu voor een reuzengewrocht, voor een der monumenten van de derde manier, voor deze 29e sonate, die betiteld wordt : *Sonate für das Hammerklavier*. Niet dat deze benaming iets te beduiden heeft. Zij dateert enkel den tijd waarin Beethoven besloten was alle Italiaansche termen te verduitschen. — En hier eindelijk na de machtige architectuur van het voorportaal, het eerste stuk ; na de sylphachtig-zwevende tonen van het *Scherzo*, vangt een omvangrijk poëma van liefde aan : het *Adagio sostenuto. Appassionato e con molto sentimento*, allergewichtigste bladzijde in 't Beethoven-werk, vooral van deze periode. 't Was voor dat stuk dat, toen het reeds voltooid en gedrukt stond, de meester alles liet vernielen en hergraveeren om enkel ééne maat bij te voegen ; maar welke maat! De allereerste, twee noten twee treden leidend in 't binnenste van den tempel. Want ditmaal is het Adagio het hart van 't gewrocht, de kern van 't geheel. Ditmaal heeft de liefde den toon, het bloed, het leven gegeven. En, sprekend van deze liefde, zou ik mij eene uitweiding willen veroorloven.

't Is uit de liefde, zegde ik, dat het leven vloeit. Beethovens genie heeft ons dat overvloedig getoond, en dit genie is zoo verheven dat het ons dikwijls tot de verhevenste bespiegelingen aanspoorde, ja, de goddelijkste raadsels deed onderzoeken. Welnu, iets is mij dikwijls raadselachtig en tegelijk treffend voorgekomen. Wanneer men het Wezen van God nagaat en zijne eigenschappen overweegt, bevindt men dat al deze onuitsprekelijke eigenschappen in het

aardsche leven van Christus hunne tegenstelling ontmoeten. De grootheid Gods wordt bij den God-mensch nederigheid, zijn gelukzaligheid versterving, zijn rijkdom armoede, zijne vrijheid gehoorzaamheid ; het ongeschapen leven sterft den dood. Doch de liefde ontsnapt aan die wet, want het tegenovergestelde der liefde is de haat, en de haat kan met het wezen Gods niet overeengebracht worden. Is het dan dat de liefde de kern, het wezen zelf is van 't goddelijk Wezen ?

Doch genoeg van die bespiegelingen, waartoe Beethovens sublieme kunst ons verleidde. Zij kwamen niet ten onpas bij de studie van zulk een werk als het *Adagio sostenuto,* dat louter extaze is, maar extaze in de smart. Dat is de oorspronkelijkheid der langzame tempo's van de derde manier-sonaten : *Adagio sostenuto*, *Arioso dolente*, *Arietta*. Terwijl de Adagio's der laatste kwartetten baden in ongestoord licht, in bovenaardsche sereniteit, behouden die der sonaten nog genoeg aardsche liefde om smart te baren, maar eene smart overslaande tot goddelijke extaze. Dát kenmerkt het *Adagio sostenuto* zoowel als de *Arietta* der allerlaatste sonate. Doch de verheerlijking in triomf, in onvergelijkelijken luister der eindigende Arietta is nog niet te bespeuren in het slot van 't *Adagio* dat veel meer van menschelijke treurnis overhoudt en er door omfloersd blijft. — Allengs, langs al de toppen der vier laatste sonaten, zal de apotheose aangroeien.

En vooreerst in het aanminnige, zacht-toelachende *Andante*, *molto cantabile ed espressivo* der 30e sonate. — *Gesangvoll, mit innigster Empfindung,* schreef Beethoven boven het Italiaansch. De verduitschingswoede is reeds bezonken tot enkele vertaling der technische termen. — Een thema met zes variaties biedt ons dit Andante, weer extaze, maar extaze in gelukzaligheid, in zuiverheid van gevoel, in de eenvoudigheid, de argeloosheid van een kind. De gulden atmosfeer van een Fra Angelico, de hemelsche naïeveteit die de beelden van den Beato kenmerkt, en de zelfde onschuldig-reine liefde. Indien engelen of kinderen liefdeverklaringen konden doen, zou dit kunnen doorgaan als zulk eene liefdeverklaring. De zes heuveltoppen der zes variaties, afgewisseld in vreugde of kracht, baden in 't zelfde

ongeschapen licht van het thema, in de zelfde *paix paradisiaque*. Tegen het einde begint het ether te zinderen in steeds inniger, intenser trillingen van verheerlijking en luister; hooger, steeds hooger schijnt de bespiegeling te willen stijgen, om het stuk in gulden schemering te laten sluiten; doch — in eens verlaat de toondichter den Thabor der beschouwing, daalt af van bergtoppen van extaze, en laat als slot het alleraandoenlijkste lied van eenvoudige liefde en menschelijke teederheid klinken. — De poëzie dier tonen is ongeëvenaard.

Door eene kiesche hulde, droeg de reeds grijzende meester deze sonate op aan de jeugdige dochter zijner trouwe vrienden, Frantz en Toni Brentano. — De opdrachten zijn bij Beethoven zelden zonder beteekenis voor den inhoud der werken. — Ik heb er niet in vermeld het *Adagio espressivo* dat, in het eerste deel, telkens het delicaat-luchtige *Vivace, ma non troppo* onderbreekt: het *Andante* vergt te zeer alle aandacht, alle bewondering. Zoo is het ook gelegen met het *Arioso dolente* der voorlaatste sonate (31e, op. 110.) Nochtans hoe zoo iets verzwijgen als het *Moderato cantabile, molto espressivo* van 't begin? Dat is weer een van die zuivere, kinderlijk-argelooze uitingen eener ziel rijp geworden in de ondervinding van 't leven, alsof 't vorderen der jaren de reine atmosfeer nog kostbaarder maakt, waar nog geen hartstocht klopt, waar de liefdevlam zuiver brandt zonder te zengen. Doch die zilver-glanzige bespiegeling is slechts het inleidingsstuk; een snel loopend *Molto allegro* zal ons, na voorbereidende recieten, voeren tot het hart van 't heele werk, dit wonderbare *Arioso dolente*, lied van smachtende liefde, onbeschrijfelijk van aandoenlijke schoonheid. *Arioso dolente* heeft Beethoven het betiteld. Er is dus melancholie met de liefde gemoeid, maar eene melancholie zoo hemelsch, zoo verheven, zoo ontdaan van alle aardsche vlek, dat zij enkel van het menschelijke stof genoeg overhoudt om de innigste snaren des harten te roeren, zonder iets te doen trillen dat naar onstuimigheid of hartstocht helt. De passie is er gelouterd tot zalige berusting, toch vindend in 't herdenken aan geleden leed, aan vroegere driftstormen de voedende vlam voor 't inwendig vuur. Tot tweemaal toe klinkt die hoog-edele zang, de tweede maal

verhoogd en bijgezet op de gewone Beethoven-wijze, telkens opgevolgd door eene wondere fuga. Het einde der tweede fuga ontplooit in de breede akkoorden eener hymne, zoowat in den aard der slot-hymne van de *Canzona di ringraziamento*.

De laatste sonate! — De *Arietta!* — Hier vooral voelt men den moed zinken, wanneer het er op aankomt zulke schoonheid te ontleden, in broze, machtelooze woorden te vangen. Gelukkig dat deze taak door een ander, en wel op meesterlijke wijze, werd volbracht, — door geen ander dan door den mij, om zijn brutaal materialism, zoo antipathieken Taine. Eenig mag wel deze bladzijde, over de Arietta, in zijn werk heeten : (1)

« C'est une phrase d'une ligne, lente et d'une tristesse infinie, qui vient et revient incessamment comme un unique et long sanglot. Au-dessous d'elle, des sons étouffés se traînent; chaque accent se prolonge sous ceux qui suivent et meurt sourdement, pareil à un cri qui s'achève par un soupir; en sorte que chaque nouvel élancement de souffrance a pour cortège les anciennes plaintes et que sous la lamentation suprême on démêle toujours l'écho affaibli des premières douleurs. Il n'y a rien d'âpre dans cette plainte, aucune indignation, aucune révolte. Le cœur qui la fait ne dit pas qu'il est malheureux, mais que le bonheur est impossible; et dans cette résignation il trouve le calme. Comme un malheureux brisé par une grande chute et qui, gisant dans le désert, voit les pierreries étincelantes du ciel incruster le dôme de sa dernière nuit, il se déprend de lui-même, il s'oublie, il ne songe plus à réparer l'irréparable; la divine sérénité des choses verse en lui une douceur secrète, et ses bras, qui ne peuvent plus soulever son corps meurtri, s'ouvrent encore et se tendent vers la beauté ineffable qui luit à travers ce mystique univers. Insensiblement, les larmes de la souffrance tarissent pour laisser couler celles de l'extase, ou plutôt les deux se confondent dans une angoisse mêlée de délices. Parfois le désespoir éclate, mais la poésie aussitôt surabonde, et les modulations les

(1) Uit zijn boek : *Notes sur Paris. Vie et opinions de M. Frédéric-Thomas Graindorge.*

plus désolées s'exhalent enveloppées dans une magnificence si extraordinaire d'accords, que le sublime surnage et couvre tout de sa poignante harmonie. A la fin, après un grand tumulte et un grand combat, c'est le sublime seul qui subsiste; la plainte transformée devient un hymne qui roule et résonne, emporté dans un concert de notes triomphantes. Autour du chant, en bas, en multitudes pressées, entrelacées, déployées, ruisselle un chœur d'acclamations qui va croissant, qui s'enfle, qui double incessamment son élan et son allégresse. Le clavier n'y suffit plus, il n'y a point de voix qui ne prenne sa part dans cette fête, les plus graves avec leurs tonnerres, les plus hautes avec leurs gazouillements, toutes ensemble assemblées en une seule voix une et multiple comme cette rose rayonnante que vit Dante, et dont chaque âme bienheureuse était une feuille. Un chant de vingt notes a fourni à des émotions si contraires; telle, dans une cathédrale gothique, l'ogive écrasée de la crypte se courbe en arceaux sous la clarté funéraire des lampes, parmi des murs suintants, dans la lugubre obscurité qui enveloppe la tombe d'un mort; puis dans l'église supérieure, dégagée tout d'un coup du poids de la matière, se redresse, monte jusqu'au ciel en colonnettes, festonne les vitraux de ses dentelures, épanouit ses trèfles dans les rosaces illuminées, et fait du temple un tabernacle. »

Is het mogelijk beter te zeggen? En dit geldt voor al de treurzangen der laatste periode: altijd wordt het weelied een hymne, rijst het leven uit den dood, straalt de zegepraal uit de vernedering. Hoe diep-menschelijk is de goddelijke Beethoven!

Gaan wij van de sonaten over tot de kwartetten, zoo treffen wij allereerst dat overgangskwartet aan, het elfde, met zijn *Allegretto ma non troppo*, delicate keuveling, kiesch, etherisch, in de subtiele atmosfeer der derde periode. Waar de broderieën beginnen wordt deze kieschheid verrukkend. — Maar wij zijn nog maar aan den overgang. Met het 12e kwartet zet de derde manier voor goed in en treedt in haar glans-periode.

Adagio, ma non troppo e molto cantabile in 12/8. De vier instrumenten zetten een voor een in, te beginnen met het

diepste, en op die begeleiding vangt de eerste viool, afgelost door den cello, een hemelschen zang aan. Zwevend stijgen de klanken, soms in elkander gestrengeld gelijk die losse herfstdraden die in het pure najaarslicht elkander luchtig ontmoeten. Waar de bewerking begint, verandert het karakter zonder de luchtige stemming te verliezen; maar aan het *Andante con moto* komt er humor bij. Of is het een ritselen als van insektenvleugelen, een gonzen van hemelbieën in den klaren, doorschijnenden hemel? *Adagio molto espressivo* heft weer het statig gebed aan uit het innigste diep van 't gemoed, tot het *Tempo primo* den eersten zwevenden zang herhaalt, droomerig klagend, ook bede, maar streelender, meer smeltend in onuitsprekelijke liefde.

Dat is de eerste van die weergalooze zangen der laatste kwartetten.

Over den tweeden, de *Cavatina* van 't dertiende kwartet, heb ik genoeg uitgeweid (1), of liever gepoogd met menschelijk gestamer uit te drukken wat besloten ligt in die goddelijke klanken. Weze hier nog opgemerkt hoe Beethoven als onbewust van 't aardsche in 't hemelsche transponeerde in zijn laatste manier, en nog voort de gewone termen bezigde *Cavatina, Canzona, Arioso,* net of er spraak ware van eene liefdeverklaring onder menschen, van een serenade gebracht aan de eene of andere schoone. Die onbewustheid in de sublimiteit laat het ongewone der tonen nog beter uitschijnen.

Ook moet nog aangeduid worden dat geen een der langzame tempo's van de vijf laatste kwartetten een uitgebreid ontwikkeld thema is, immer verrijkt, gelijk het nog geschiedt in de Hammerklavier-sonate en in de allerlaatste. Het zijn of korte stukken, zooals voor piano het *Arioso dolente,* of stukken in verschillende tempo's en met afgegewisseld karakter. Dit geldt vooral voor het veertiende kwartet, dat van begin tot einde speelt zonder ééne onderbreking. De langzame tempo's zijn er menigvuldig: vooreerst de inzet, Nr 1, *Adagio, ma non troppo e molto espressivo*. Mystiek-klagend verheft ieder speeltuig beurtelings de zelfde zielsverzuchting. 't Is als eene vraag gesteld aan den

(1) Zie blz. 328 en 382.

Schepper van het heelal : het eeuwige, onbeantwoorde *waarom* van 't menschelijk hart vóór 't mysterie van het bestaan. Zachte bespiegeling volgt, gelijk in al de laatste werken, eene tijdelijke bevrediging. Dan breekt het hemellicht door in het Nr 2, *Allegro molto vivace*. — Ik kan de langzame tempo's hier niet afzonderlijk behandelen; zij zijn te zeer door het geheel verweven. — Nr 3, *Allegro moderato* en *Adagio* zijn recieten, den weg banend naar Nr 4, *Andante, ma non troppo e molto cantabile*, heel en al teedere streeling, vol *abandon*, zich laten gaan in de armen eener koesterende Voorzienigheid. — Nog eens, die stemming is niet *gewild* bij Beethoven; zij spruit enkel uit het rijpen der ziel onder het vorderen der jaren, de levensondervinding; zij verraadt den inwendigen groei in onbewuste innigheid en vroomheid. Alleenlijk in het vijftiende kwartet heeft Beethoven de bede bekend. — Het *Più molto* verhoogt de helderheid, de lumineuze glijding. Dan komt het verrukkelijke *Andante moderato e lusinghiero*, eerst liefdevolle duo, *confidence* tusschen cello en alto, dan hetzelfde tusschen eerste en tweede viool. Een lichtere en nog verrukkelijker tusschenzet volgt, en klimt tot het *Adagio*, met zijn stijgen en dalen van engelen op de sporten der gulden ladder. Dan een interludium : *Allegretto*, met doedelzakklanken. En eindelijk het *Adagio, ma non troppo e sempice*, de eigenlijke liefdekern van 't heele werk, opgaan der ziel in de lafenis van 't gebed, geheel ontplooien van al de aanbiddingskrachten, duiken in de zee der eindeloosheid. Weeral komt het beeld van den oceaan voor den geest zweven, gelijk in alle machtige Beethoven-scheppingen, maar 't is een zee kalm en effen, met enkel een kleine heffing in de rimpeling der baren. Later zullen genoeg grondbaren oprijzen uit den bodem van den oceaan, in het Nr 5. Presto, den goddelijken roes, die bij Beethoven altijd volgt op die stonden van

innige ingekeerdheid, 't ontspannen der ziel, 't aangrijpen door goddelijk geweld. En voor dat het finaal *Allegro*, Nr 7, zijn tonen van heldhaftige vervoering, van weergalooze fierheid late klinken, zal nog een subliem *Adagio quasi un poco andante*, Nr 6, de klacht laten hooren der onsterfelijke ziel in het tijdelijke geboeid. — Wezenlijk zou het 14e kwartet voor het 15e moeten onderdoen?

Van dit vijftiende zal ik wel alles gezegd hebben wat te zeggen viel, of liever wat *ik* te zeggen had, vermits ik het afzonderlijk behandelde. Ook over het *Lento assai, cantante e tranquillo* van 't laatste kwartet heb ik genoegzaam uitgeweid (1), zoodat mijne taak hoe langer hoe lichter wordt. De negende symphonie immers, de eenige der derde manier, werd herhaaldelijk in dit boek besproken. Enkel zou ik willen aanstippen dat men tegenwoordig het afwisselende *Adagio molto e cantabile* en *Andante moderato* heel en al anders opvat dan het in voege was in mijne jeugd. Toen spraken die tonen van onuitdrukkelijke smart; heel het leedpoëem der menschheid scheen er in besloten, en dat beantwoordde aan het alles-omvattende van Beethovens machtigste schepping. Nu versnelt men het tempo, laat het als een wiegelied glijden; een koesterende liefdezang wordt het, een dobberen op kalme waters in gulden licht, maar de stormen die loeiden onder den duisteren hemel zijn verdwenen. Dit schijnt mij verkeerd. Wel is waar zijn, in de laatste kwartetten, de onweeren van het tijdelijke bedaard tot zalige berusting, maar de negende symphonie is het epos van 't heele Beethoven-bestaan, met zijn orkanen en zijn opengaande hemelen, met zijne rampen en zijne vertroostingen. Onder dat opzicht kan het niet gezegd worden aan ééne periode te behooren.

Sonaten met viool, trio's, concerto's, niets van dit alles in de derde manier. Het eenige dat nog eene bespreking vergt, zijn de twee laatste sonaten voor piano en cello, op. 102, opgedragen aan Gravin Erdödy. Beide zijn van de hoogste schoonheid, mystiek-schoon, ademend de verhevene vroomheid, de volkomene zuiverheid van 's meesters ziel, naarmate hij hooger steeg in jaren. Engelenvlerken

(1) Zie blz. 329 en 385.

hoort men ruischen in 't *Adagio* der vierde sonate, vol bovenaardsche bespiegeling, geheimzinnig voorgevoel, verlangen naar 't ideaal schoon en waar.

En welk kinderlijk vertrouwen, zich laten gaan in Gods armen, waar het *Tempo d'Andante*, invalt, eindigend op 't onvermijdelijk trillen der laatste manier, bereidende de pijlsnel, ten hemel schietende fuga!

Het *Adagio con molto sentimento d'affetto*. der vijfde en laatste sonate is meer uitgebreid en nog meer eenig schoon. Het volgt de wet der steeds rijker bijgezette thema's. De cello in de diepte begeleid door de piano, heft een uiterst eenvoudige melodie aan, vol wijding en innigheid. Dan beantwoorden piano en cello elkander beurtelings in eene uitbarsting van wat vroeger sombere hartstocht zou geweest zijn, maar nu enkel een verdiepen is in 't grondelooze mysterie van 't oorspronkelijke leven. Waar de toonaard van D. moll in D. dur overslaat, treedt eene plotse verandering van stemming in. Hemelsche sereniteit vervangt de mysterievolle mijmering, hemelsch licht verheldert de duisternis der diepte. Vreugde- en vertroostingsvol stijgt de melodie, eene stem des harten, de zang der ziel. Maar weldra vangt het eerste thema aan, ditmaal voor de piano — de cello teekent er versieringen op, uitroepingen van passie. Heel de verrijking van Beethovens machtige ontwikkeling volgt; 't is de volle ladder der menschelijke uiting in goddelijkheid gedoopt. Ondertusschen heeft de cello eenvoudig het lied der eerste ontroering laten hooren, en ook de piano, teruggevoerd naar eenvoud en emotie, volgt hare stemming: in de uiterste soberheid sluit dit hoogstschoon stuk. — Gelukkig wie die beide bovenmenschelijke sonaten kon hooren uitvoeren door den Joachim van de violoncel: Pablo Casals! Hij genoot eene onvergelijkelijke kunstwijding.

Zoo bloeien nevens elkander al die wonderbare zangen, Adagio's, Andante's, Canzona's en Cavatina's, als zoo vele rozen van onsterfelijke schoonheid, de witte licht-geel-getinte nevens die met oranje-harten, de vurig-roode nevens de vinnig-roze, in oneindige schakeering van schoonheid en bevalligheid, alle geurig van de zelfde liefde, blozend van onvergankelijke jeugd, verwekkend de zelfde bewondering. Immers uit bewondering gaat eene groote kracht: de kracht der liefde.

M. E. BELPAIRE.

30 September 1911.

DAAR STOND EEN BRAND...

Daar stond een brand van geluk op de lucht,
een rilling liep over de aarde
toen, aan de morgenkimmen, dien dag,
Liefde's opkomst klaarde.

Statig, als een prachtige vrouw
met zwier van lenige leden
steeg zij omhoog, en haar vlammenblik
brandde de landen beneden.

Over de wolken slierde haar kleed
het roode, goud-doorwevene
in gracielijk-lichten plooienval;
haar voeten schenen te zweven.

Groot als der zonne was de lach,
dien ze over de wereld lachte,
die zette de aarde ineens in 't licht, —
en alles wachtte....

Het opgeheven aangezicht
wendden de bloemen haar tegen
en boomen-armen het wellekom
wuifden op alle wegen.

Vogels hingen in elke kroon
van licht en parels bedropen,
en allerlei geluid van lied
sloeg in den morgen open.

Heel de wereld werd één melodie
van lied en licht en weelden,
wijl naar den kus van haar rooden mond
aller verlangens speelden.

Maar Mejonkvrouw Liefde is mij alléén
in 't open hart gevallen
en maakte met méér dan lied en goud
Mij het gelukkigst van allen.

A. S.

DE DANSTENT

(Vervolg)

De koster smeet met een hoofdknik tegen de lachende tapsters zijn bonneken tusschen de glazen en kreeg een glas half bier half schuim ; ze moesten ook zoo rap zijn, de twee meisjes van den boschwachter, langs alle kanten riepen ze om drank « hier, Fieleken, hier Melanie, tapt de mijne nog eens vol ! » Ze hadden waarlijk den tijd niet om de pinten tot aan den rand te vullen en zonder liegen eene perspomp brengt veel schuim mee ook.

Stafken zag dat geerne.

Op die vijf minuten tijd was reeds de tent vol geloopen, boeren en boerinnen, die hunne oogen niet konden gelooven en malkander hunne bewondering toeriepen met luider keel om door dat rumoer van muziek en stemmen verstaan te worden, en jonge mannen, die tegen de tapsters liefoogden of op hunne kap een kwâperte vertelden, en gaarne dicht bij den toog bleven voor zoo ver ze niet werden weggedrongen door de nieuwbinnenkomenden.

De koster moest door de rangen met de ellebogen spelen om voorste te geraken en de tent in haar geheel te kunnen opnemen.

« Groot en schoon ! » deed zijn vooruitgestoken roode onderlip en zijn knikkende neus en kop. 'k Geloof het wel, tachtig meters in de ronde ! langs de wanden gansch rondom eene soort stoep twee schreden breed, eene handspan hooger dan de dansvloer, van waar ge op de zwierende paren kondt neerzien ; waart ge vermoeid, ge kondt u neerzetten op eene bank met roode fluweelen kussens die tegen den wand voortliep, de tent rond. Van op manshoogte tot aan het zeil was gansch het berd met spiegels belegd, waarin in geel houtwerk fijne viertandige klaverblaadjes geluk voorspelden. Hoe zouden te avond de acht groote acetyleenlampen verblindend lichten in dat spiegelwerk !

Glad als een ijsvlak was de dansvloer geboend; en rond den dansbak, op twee schreden afstand, schraagden houten kolommetjes het hooge latwerk en liepen op het zeil boven in roode lintjes voort, die in eene kroon samen kwamen in het toppunt van de danstent.

Achterin, in een soort van uitbouw, stond zwaar het orgel, een prachtstuk! Van onder tot boven was het beschilderd in allerlei kleuren: hoogroode rozen, gele chrysanthemen, purpere dahlia's, en schitterende springende danseressen met waaiende geplooide rokken; en op de hoeken, waar het kroonstuk met allerlei kronkelende sierlijnen naar boven schoot in een punt, stonden twee standbeeldjes, één aan weerskanten, met in de hand een triangel, die soms ook invielen en meededen in het samenspel.

En schoon gelijk het orgel speelde! Hoor, nu maakte het juist een heel zacht snarenspel, zoo stil, en met zoo 'n gevoel! en daar waren trekken in den zang die naar den kop gingen dat ge er gelijk van gepakt waart. Ze kon wel harder, zulle, want ze was groot en machtig genoeg, maar ze wilde zoetekens zijn en kunstig!

Midden in den dansbak hadden de jonge mannen deugd van hun zwieren en van het orgelspel; vrouwvolk was er niet, de meisjes wachtten tot het dumsteren; een paar boerinnen dansten met hunne mans, vreemden waren 't want de koster kende ze niet: volk waarschijnlijk dat op de markt met de zaken gedaan had en vroeg zou vertrekken. En in den halven dans sprongen Nonkeltje van Peekens en Postje uit den Draaiboom den dansvloer op, vlug als duiveltjes in een marionettenspel, ontvingen de centen in de rechter-, kletsten ze over in de linkerhand, en hadden ze de ronde gemaakt en kwamen ze malkander tegen in de helft, zoo floten ze schril op een fluitje om den orgeldraaier weer aan gang te manen, riepen hunne stemmen heesch: « Arrêe, hop! Schart ze vast! » en als het orgel aanzette, schoven ze als baantjesglijders over den gladden vloer terug tot tegen de orgelkas waar ze 't geld in een bak met deksel smeten, het koper te midden, de nikkeltjes in een groot vak links en het zilver in een klein vakje aan den anderen kant, terwijl de dansers hunne maten in de armen namen en met een onnoozel of belachelijk gezicht weer

begonnen te draaien, den dansstap na een paar aarzelingen vattend op de maat van het orgel.

Het weder zou stand houden : meer en meer wolken doken op en er zat jacht in de lucht, maar ze dreven naar 't Zuiden en met Noordenwind regent het niet gemakkelijk of 't zou moeten stormen en leelijk doen, en daar stond het weder toch niet op, dacht Stafken.

Den godsjeugdigen ganschen voormiddag had Stafken zijne tent goed met volk volzet : geen vast kermisvolk dat een uur blijft en veel verteert, maar den gaanden en komenden man, die een pintje drinkt, het pijpken in den mond, eens rondziet en knikt en zegt : « 't is verdoemens schoon » en voortgaat. Boerinnen, die in 't naar huis gaan met de gekochte waar — landbouwalaam, blauwe voorschooten, sjerpen, schoenen, laken voor broeken, klakken en dies meer — onder den mantel, die ook eens kwakkelend het hoofd binnen de tent staken, zelfs boeren met het verken in den zak op den rug geraakten tot aan den toog, en de renteniers en de kwezelaars en de pilaarbijters en de vrienden van den pastoor, die te avond niet dierven komen als de kermis volop aan den gang is en toch hunne lust en nieuwsgierigheid niet konden bedwingen, kwamen nu binst den dag met den lichte op een deftig uur.

De oude doove Vandenmierop uit den Driehoek kwam wel met de hondenkar : « dat wil ik nog zien eer ik sterf », had hij gezegd, de eigenste woorden die hem den mond ontvallen waren toen hij naar het vliegmachien was gaan zien in de stad. — Tot zelfs Jan de koperslager toe kwam stillekens door het volk gekropen en schelde in 't naar huis gaan aan de pastorij aan om den pastoor, die al even nieuwsgierig was als slecht gezind, uitleg te geven.

Stafken deed prachtige zaken : alvorens hij tegen half twee een stuk ging eten, sloeg hij de kraan in de derde halve ton : al een heele ton was afgezopen ! Stafken floot het orgel na en lalde de kermisdeuntjes mee dat het een lust was om hooren, en hij smoorde — en geen sigaren van keerskenschiet, zulle, hoe man ! — dat zijne wangen bol stonden.

En toen ze getwee het dansgeld hadden nageteld en de nikkeltjes van 't binnenkomen in 't sigarenkistje, en het

geld in de tooglade van 't bier, toen stond Stafken zoo zot als een musch, en hij kuste zijn Angelieneken op allebei heur kaken en eens op haren mond, wat in drie maanden niet meer gebeurd was.

***

Slappekens was de namiddag : de tijd dat de boeren zich te bersten vreten aan frikadellen en rijstpap om te avond sterk te staan tegen den drank. Wat is toch eene kermis als ge niet kunt eten buik-sta-bij met wolvenvraatzucht dat de broeksknoppen onder de tafel springen, en zuipen als een mollegat, stiebeldronken, zat als eene snep !

Af en toe kwamen er wel bezoekers in de tent, fietsmannen meest, verkenners uit naburige dorpen waar nog op vele plaatsen bij hoog en bij laag werd staande gehouden :

— « En hij mag ze niet opendoen ! »

of « Het orgel mag niet draaien ! »

Tegen vijf uur begon de menigte toe te stroomen.

In het dorp was de markt opgekraamd en alleen de lekkerkramen met hunne witte huif bleven staan tot morgen. De herbergen van de dorpsplaats hadden goede zaken gemaakt en veel geschonken om wille van de markt. « Maar te avond gaat al wat beenen heeft naar de spiegeltent ! » dacht de Witte van Zoersel, die met een muntebollenkraamken stond aan het hekken van het kerkhof, en hij sloeg zijn kraamken uiteen om het weer op te stellen nevens den ingang van Stafken's tent ; als ge zooveel jaren de kermissen afloopt als de Witte van Zoersel dan riekt ge als een speurhond waar de vette brokken gaan te snappen vallen : eens de jongmans zat, tracteeren ze hunne lieven met chocolaad en strontkaramellen zoolang hun beugel geld houdt.

Langs de groote baan kwamen de burgersmenschen uit het dorp, op rij met hun uitgenoodigde kermisvolk, langzaam, op hunne zeven gemakken ; over de velden, versch omgeploegd met het zaad van het wintergraan in de voren, de jonge boeren arm aan arm met de giechelende jonge boerinnen, springend en zingend :

« En een dikke pens
en een stuk van 't verken!
Boerenleven dat is pliezant,
Boerenleven dat is pliezant! »

langs de achterstraatjes en de binnenwegeltjes de schoelies, getweeën of gedrieën, die nooit de groote baan nemen en loeren schuw als droegen zij immer en altijd een pak op hun geweten.

« Strooperswecr van nacht... als 't geen kermis was! » hoorde Stafken een binnenkomend schoelieken brommen.

Te zes ure was de tent troppedevol : danig veel schoelieken van de uithoeken en van vreemde dorpen — houtrapers, doppenplukkers en bezembinders — met breede broeken spannend rond de knieën en van onder weer gapend open, broeken van wit en zwart geruite stof meestal, — een openstaande korte frak of een nauwsluitende floeren vest met groote witte knoppen met een schijn van perlemoer, een gele das rond den hals gestropt, waarvan het ééne eind losopengespreid op de borst en het andere lang op den rug, en klakken met breede kleppen als een scherm diep voor de oogen getrokken en boven de klep een speldeken met de beeltenis van Charel Verbist; zoo wreed als hunne loerende oogen van onder de beschaduwende klep schenen te duiden waren ze niet, toch hadden de meesten een scherp veermes in hun broeksband of in hunne kousen steken, en, moest er iets gebeuren.... ge kunt nooit weten!

Zij waren fier daar te staan in de eerste rij rond den dansbak, bijzonder zij die al een lief hadden op hunne zestien jaar, een lief met op haren kop veel veel valsch haar waarin een gekleurde strik, een lief dat goed kon dansen, den donkeren neusdoek boven de lichte bloeze geslagen. En roepen deden ze soms over malkander : « Zeg, lange, die van u heeft kromme beenen, dat ziet ge goed als ze danst, zulle! Zoo een zou ik om den duivel niet begeren! » — « Zijt ge jaloersch, zwarte », viel dan het wederwoord, « wat zoudt ge blij zijn als ge maar iets, was 't dan nog veel leelijker, kondt krijgen, maar de meiskens hebben schrik van uwe grijze katersoogen! » en dan lachten de schoelie-kens, een vette domme lach uit de keel, ze staken de handen in hunne wijde broekbuilen en lieten hunne knieën doorzakken van deugd.

't Was het feest van de jonkheid! En het orgel speelde zoo juichend en meeslepend! Was 't een polka, met luide schetterende trompetten en bedichte paukenslagen, die den rythme in al de jonge beenen doorsloegen, en elkendeen sleurde dan zijn lief den dans in op het helmende geroep van Nonkeltje in zijn witte vest : « Polkaâ... Arreê! Alleman in den bak! Schart ze vast, Hop! » en omdat al de beginnelingen aanzetten met een polka, waren er soms zoo veel koppels op den vloer dat ze niet deden dan mekaar horten en stooten, vloeken en op de meiskens hunne teenen trappen en dan ontstond er een gedrang en een rumoer dat Nonkeltje en Postje met den halven dans alle moeite van de wereld hadden om de koppels achtereen in goede orde te duwen en de twee centen of het nikkeltje vast te krijgen zonder iemand over te slaan, want dan stonden er nog koppels te midden, die dan weer zich in de ronde voegden, dan weer terug den stoep op trokken, dwaas en ontevreden : « Ge moet niet probeeren, ge kunt niet dansen! » zij bijzonder die goed dansten en niet meer wilden gehort worden en gestompt van her en van der, en ook zij die er nieks van kenden en ongemakkelijk waren of verlegen dat zij hun lief nog geen eens hadden rondgekregen.

Waren er zóóveel dansers op den vloer dat het er niet meer op trok, dan riep Stafken van achter den toog — daar hielp hij gaarne omdat hij dan nevens zijn oud lief stond en praten kon met al de binnenkomende lui — dan riep Stafken, en zijne stem sloeg hol als de klepel van de groote torenklok : « He! Blazer! — dat was de toegeworpen naam van den orgeldraaier — schuif er den schoonen schottisch nog eens onder! »

Stafken vroeg dat omdat er bij een schottisch nooit zooveel gedrang is en omdat hij dien schoonen schottisch toch zóó geerne hoorde. Maar 't was verduiveld een stuk ook!

Het begon heel zoetekens gelijk het kloppen van fijne hamerkens op zilveren aambeelden, als zat er in de orgelkas een heele smidse kleine kabouters te smeden; door dat gehamer werd vervolgens eene melodie van de baspijpen getrokken heel gedempt, of speelde in de verte een late herder zijn deuntje in den vallenden avond. En dan kwamen

de rouladen van de fluiten afgerold, hoog, hoog, en zoo fijntjes afgekapt in klaterende korte noten als vallende perelen op rozen marmersteen. En dan luisterde het volk met hooge koppen naar de kabouters, die weer begonnen te smeden harder en harder, een obo neuzelde een korten scherpen zang, en om te eindigen sloegen al de kleppen van het orgel open tot ze met een bons stilviel en er nog een gedaver in de drukkend heete tentlucht bleef overhangen.

En dan straalden Stafken's oogen als zonnen, hij floot brokken uit de melodie na en vroeg, de borst vooruit gestoken : « Hewel, mannen, wat zegt ge er van ? »

— « 't Is een kostelijk stuk », zei Stanneken uit den « Blauwen Engel », en Janneken Segers, die al een schreefken aan had, met zalige oogen, den kop achterover, dronken van de muziek en den jenever : « Als ge mij niet buitensmijt, krijgt ge mij hier niet weg... 't is hier voor mij een hemel ! »

En hij werd dikwijls gespeeld de schoone schottisch ! Dan sprongen de stielmannen met hunne lieven in den bak, de beenhouwers, en de jonge timmerliê en de metsers, zwierige dansmeesters van den eerste tot den laatste, en daar moest geen enkele deerne denken in 't dorp dat ze een stielman kon krijgen, was 't dat ze niet dansen kon, fijn en los, uren aan een stuk !

Om een in 't blauw gekleed vreemd meisje werd schier gevochten : maar dat kon dansen als eene heks ! Als ge dat vast hadt, 't was precies een pluimken of een geest, dat kondt ge zwieren gelijk ge begeerdet dat het een lust was. Ziet ge 't ginder in 't gedrang ? Dat blauwken met die zilveren horlogieketting om haren hals en op hare borst, in heuren haarbos een lintje, blauw gelijk haar kleed ? Zie... 't is halve dans, ze zet haren rechtervoet op den rand van de tentstoep om hare schoennestels, die losgeschoten zijn in den wals, toe te rijgen... nu gaat ze voort en lacht... hie, zie, daar is ze ! Ze biedt haren arm aan een jongen steenkapper uit het dorp : die heeft er verleden jaar een tijdje mee gegaan, maar ze toen laten staan voor een andere waarmee hij zou getrouwd zijn, ware het meisje niet van een fleuris, op eene kermis opgedaan van 't danig zweeten en in

den trek te staan, te sterven gekomen. Hij heeft zijn huis al gezet en « eens een kot, hebt ge er gauw een verken in », lang zou hij niet meer wachten, vond hij iemand naar zijne gading; om hem terug op te visschen, is het blauwken met haar broer naar de kermis gekomen : ze heeten het een serieus en deftig meisje, maar 't schijnt dat ze verzot is op dien steenkapper. En nu ze lacht, zal dat wel een goed teeken wezen. De dans is herbegonnen, ziet ze in dien wals eens draaien gelijk geeseltoppen!

't Was het feest van de jonkheid! Dat wil niet zeggen dat er geen gezette menschen medevierden! die echter bleven staan, achterin, getweeën af gedrieën te praten, het zwarthouten pijpken in den mond en den zeever over de kin; zij, die stil keuvelden, het nadenkend oog verloren vooruit starend, hadden het over hunne zaken, over de aardappelmarkt die, naar 't schijnt, in kort hoog zou opsteken : ze deden dus best, de boerkens, hunne zakken te houden liggen; dáárbij kwam het dat de opkoopers zoo nijdig zochten en rondliepen als een gramme kater — over de zoetemelkskalveren, waarvan de prijzen zoo onvast waren, en dies meer. Zij, die meer rondzagen, de stem niet spaarden en met den schouder door de rangen beukten om heel het spel te kunnen overzien, die hadden het over de kermis en de tent : kwam er een plaatsken leeg op de sofa's, zoo duwden ze lachend hun onderrug voor een oogenblik in de laagliggende kussens, stonden kopknikkend op en vielen terug de kussens in tot het danseresje weerkwam en, bezweet en vermoeid, weer hare plaats innam van vóór den dans.

't Was het feest van de jonkheid! En het machtige orgel was de aangebedene afgod van den avond : machtig en breed spon het zijn melodieën uit, het draaide hard soms en forsch in den overmoed van zijne sterke pijpenlongen, dat de akkoorden moesten ver wegslaan over de vaart en over de velden — en dan weer stillekens een zacht muziek als een groot geluk dat van verre nadert op een lokkenden sirenenzang. En de paarkens draaiden, hoe langs zoo meer verliefd, Nonkeltje en Postje geraakten meer en meer in hun element en dansten met mekaar of met een meisje uit den hoop, Angelieneken zat met

blozende kaken op haren stoel om de bonnekens te geven aan het winket, de tapsters schonken onophoudend, geholpen door Stafken in zijn best humeur, die er een goei meepakte.

Hij had al zijne kwinkslagen teruggevonden en zong en floot achter den toog, sprak iedereen en alleman aan die hij kende en was voorkomend voor alle vreemde menschen.

'tGing hem zoo! baas te zijn op wien alles draait in een kermistent en geld te zien regenen als een overvloedig manna. De winter mocht komen nu: hij zou geld hebben om in de slijperij te worden aangenomen, en nog een rond stuivertje over, dat zag hij aankomen. Want de tent was gestampt vol, en toen Mijnheer Van Winkel zijn intrede deed had Stafken alle moeite van de wereld om voor het gezelschap van dien heer een plaatsje te bekomen op de sofa's.

Ja, ja, daar kwam schoon volk ook in Stafken's tent! Mijnheer Van Winkel uit de « Villa Buitenrust » met zijne twee dochters en hunne twee respectieve vrijers en, om ze allemaal niet te noemen, nog de schoolmeester met zijn jong levendig vrouwken en dezes zuster van achttien jaar: en dat meisken zat daar zoo stillekens en zag er zoo heel deftig en serieus uit dat niemand haar durfde gaan uithalen.

— « Ik zal ze eens aan den gang zetten », zei Stafken, maar ze schuddekopte verlegen: « Ik kan niet dansen, mijnheer, merci! » Het jonge schoolmeestersvrouwken giechelde: « Ze kan *wél*, Stafken, maar ze durft niet! » Nu kon ze niet anders dan meegaan, en bloosde ze uiterlijk, in haar binnenste vroeg ze niet beter: ze danste zoo goed als 't blauwken van den steenkapper.

Volk was er met de macht en een vunze reuk van zweetende lijven, bier en straffen toebak bezwaarde er de gore drukkende stiklucht: toen het té stikkend werd sloeg Stafken een tip van het zeil open zoodat er voortdurend een gulp frissche buitenlucht binnenstroomde.

Fieleken riep Stafken om de kraan in een versch vat te slaan, dat was de vijfde halve ton die ze onder de perspomp legden, en 't was nog maar bij den achte! Stafken

zou bier te kort komen; kost wat kost er moest nog bij gehaald worden. Twee brouwersgasten, die in de tent aan 't kermissen waren, wilden wel een franksken verdienen en gingen inspannen om nog twee halve tonnen te vullen: « één met dubbele gersten, beval Stafken, want de laatste uur tap ik dubbele voor 't zelfde geld! » dat riep hij luide met zijn zware stem zoodat rondom het volk het goed kon hooren. Ze zouden Stafken geheffen en gedragen hebben om zijne groote mildadigheid: dnbbele voor 't zelfde geld! Dat was nog een mensch! Dien mochten ze allemaal uit goeden harte den penning gunnen.

En deden ze anders?

In 't dorp speelden de muzikanten voor ledige zalen, zei Sooi Klabots die binnenkwam met groote glorie, ge weet wel dat Sooiken met zijn verwrongen arm gehouden uit een werkongeval waarvoor hij schadeloosstelling getrokken heeft, een rond sommetje! Sooiken die reeds een eind in de dertig is wil nu vrijen met dat piepjong ding uit « Het Blatend Schaapken »! Stafken had hem verleden Zondag nog goeden raad in 't oor geblazen: « Daar doet ge lomp in, jongen, want als ge blijft gelijk ge nu zijt, moet ge niet meer werken, komt ge nog te trouwen, zoo kunt ge nog een heelen hoop jong krijgen; 'k hield mij maar onzijdig was ik in uwe plaats! »

Sooiken luisterde niet naar wijze woorden en kwam de tent in met zijn meisje aan den arm: en dat Sooike was 't dat zei dat er in 't dorp nieks te zien was: « natuurlijk, ik en een ander uit het dorp, wij gaan al eens hier en daar binnen om ons te laten zien en den penning te gunnen — maar liever hier waar 't goed is, zulle! En de vreemden kennen niet dan de spiegeltent! »

— « Ik hoor voituren en een open-en-toe! » zei Fieleken, « wat mag dat te beteekenen hebben? »

Ge kondt de geruchten buiten op den steenweg niet duidelijk onderscheiden met het lawijd van het orgel en het aanhoudend geschuifel der dansende paren voeten.

— « De stadschen! durf ik wedden », riep Stafken.

— « Juist geraden! » zei 't binnenkomend boerken Naets, rood en dikbuikig, « drie voituren met schoone lan-

tarens, en zingen dat ze doen; ze moeten wel getwintig zijn! »

Werkelijk, toen in den halven dans het orgel poosde, hoorden ze paardenhoeven trappelen op de kasseisteenen, raderengeronk en rijtuiggeschokkel, het heesch « Ho-ho » geroep van de koetsiers, het open-en-toe-gezeur van den speelman en het zingen op maat van vele mannen- en vrouwenstemmen :

« 'k Heb van den nacht
Een vogel hooren fluiten,
En hij floot :
De wereld zal vergaan!
Maar da 's nieks,
Dan trekken we naar den buiten,
Daar gaan we staan
Al met een poppenkraam.
Trien, Trien, ge weet het wel,
Trouwen is geen kinderspel,
Trien, Trien, ge weet het wel,
Trouwen is geen kinderspel! »

Weer riep Nonkeltje : « Op met de beentjes! Zwiert ze potvermille! » Het orgel zette een wals in — een droeve melodie, geheimzinnig-stil gespeeld — de paren draaiden en met al dat rumoer kondt ge buiten nieks meer hooren dan een vaag stemmengeruisch.

Dáár kwamen ze binnengedrongen de stadschen : arm aan arm, een late roos in het knoopsgat of op de witte bloeze; ze smeten zilvergeld op den natten toog, dronken cognacskens en de lievekens, die geen eigen glaasje wilden, moesten met hunne vrijers toch een slokje meedoen.

Stafken telde negen koppelen, kerels die uit het dorp naar de stad waren getrokken waar het hun goed ging : met Boschbeek-kermis schudden ze hun beurzeken om en kwamen meevieren als in vroegeren tijd.

Ge hadt daar Neeleken van den ouden wagenmaker, smidse-meestergast, die veertig frank te week won, en zijn jongeren broer van tegen de twintig ; die verdiende nog zooveel niet en kon nog niet uit vollen zak verteren, maar hij dronk wat minder en maakte wat meer bokkesprongen en wat meer lawijd en, zoo had hij nog evenveel pleizier; en

ook Lucieken van den stroodekker was bij den hoop, een gaaf meisje met glinsterende witte tanden, die blonken gelijk ivoor als zij lachte... 't was bijna allemaal kennis.

Twee jonge mannen kwamen aan den toog post vatten om van Stafken het nieuws uit het dorp te vernemen, en lieten hunne lieven in brand; en de twee zotte getrekken vonden niet beter te doen dan vóór op een onbenomen plaatsken tegen het orgel te gaan springen en handkusjes te werpen als een theaterdanseres, ronddraaiend dat hunne rokken zwierden en ge hunne beenen kondt zien, bekleed met purpere doorschijnende kousen, hun wit- en blauw gestreepte kousebanden en de getipte kantjes van hun witte broek.

Ziet dat boerinneken haar rokskens waaien
'T Is kleere(n) broderie
Tot boven aan heur knie!

Nonkeltje, die voor de goede orde zorgen moest, kwam op hen toe om een klinkenden uitval te doen en de zottinnen op hunne plaats te zetten, als twee jonge mannen ze meevoerden in den dans.

De stadschen deden niet dan Stafken prijzen om zijn onberispelijk-prachtig gestel en bleven dansen en drinken en zingen tusschen de dansstukken in :

Hoe krijgen wij het op,
Hoe krijgen wij het op,
Het geld van onzen ouwe!

En soms, als het orgel fijn en stil speelde en tusschen de klare een tijdje in trillers aangehoudene hooge noten een lange tusschenpoos bleef, dacht de draaier, verdoofd door vele uren orgelgeraas, dat hij vertraagde en de handvat niet regelmatig meer rondhaalde; dan duwde hij door met meer spierkracht en vlugheid, dapper : de koppelen wipten rapper rond en geraakten zweetend in verwarring — tot de bonsende grosse-caisse-slagen er door sloegen bonkend, de draaier weer geregeld zijne automatische armbeweging hernam en de dansers terug maat en stap vatten, wetend en voelend op welken rythme ze hun wijfken moesten zwieren.

't Werd later en later en toch bleef er af en toe volk in en uit gaan. Dezen voormiddag, in den beginne, wenschte Stafken « goeden dag » en zei : « dank u, merci » aan alle de menschen die heengingen, gelijk hij dat deed in de herberg, maar hij kon het niet blijven volhouden; met eene kermis is het gansch onmogelijk; ge zoudt er uwe tong bij verslijten.

Zij die buitengingen zetten den kraag van hunne vest recht en schudden met de schouders : 't scheen dat de wind feller opstak, en binnen werd Stafken het ook gewaar daar er een killige tocht kwam tusschen den uitgang en het opgeslagen zeil. Stafken maakte het weer dicht.

In 't gedrang stiet Stafken op zijne twee vrienden uit het slijpersdorp : « Maar getweeën? en de anderen? »

— « Niet ver meer van kant, en ze zijn ten minste gezestigen. »

Zestig slijperkens! Mannen die verteren! Stafken was blij als een kermisvogel en zoo ingenomen met hem die 't nieuws vertelde, dat hij aanstonds vroeg hoe 't dezes vader stelde, welke met een dubbele fleuris lag toen Stafken zijn vriend voor 't laatst had gezien.

— « Mijn vader? Weet ge dat niet? 'k Heb zijn schoenen al aan. »

— « Zoo, zoo, dat is jammer.... maar 't was toch te verwachten... en wie heeft er voor zijn paart het duivenkot gekregen? »

— « Ikke.... maar ze hebben het vliegen verleerd... eenige Zondagen heb ik goed gespeeld, een drollig geval, dat moet ik u toch eens met de gauwte uiteendoen. Ik had twee blauwkens gekregen van den Dresselman, twee duivers maar zoo zot naar mekaar als een duiver naar eene duivin; en stouwen, jongen, en rekkedebekken, en malkander in den nest jagen! 'k Dacht : daar gaat ge nog stukken van zien! « Steekt er eieren onder! » zei de Dresselman. Ik stak er een koppel onder van mijn grijsgestreepte smirels, en stijf broeien, dat ze deden! 's Zondags gaf ik er éénen mee naar Quiévrain : tweede prijs van den grooten bond en een regulateur! 's Zondags daarop den anderen naar Arras : eerste prijs en al de poels! Maar den volgenden keer, 't was met dat slecht weer, ge weet wel,

bleef de een achter... En sakkernondee de tweede muisde er ook van door. 'k Heb later nooit meer in de prijzen gevlogen... »

Een gonzend rumoer als het hommelen-gedommel dat opstijgt uit eene menigte personen die spreken tergelijkertijd in denzelfden toon klonk sterk en sterker op uit den dansbak. Stafken hoorde de stadschen beweren : « 't Is immers voor ulie gelijk voor ons, dat is zooveel lawijd niet waard... en hebt ge 't liever anders, smeert gijlie den draaier zijn pooten ook in, eh, en ge zult uwe goesting krijgen. »

Nonkeltje kwam op Stafken toe geschoven. « Baas, ge moet er absoluut tusschen komen, voor mij wil hij het niet opgeven... ze hebben den draaier een halffranksken in de hand gestopt om een uur lang niets dan walskens te spelen — hij draaide er al twaalf achtereen — en daar komen de andere tegen in. »

Stafken had er een handje van weg om zoetjes te zijn en vrede te krijgen en te houden met alleman : « Neemt het niet kwalijk », zei hij beleefd tot de stadschen, « gijlie hebt nu uwe goesting gehad en de dans is voor alleman. » En tot den draaier : « Blazer ! naar den echten trant : polka, wals, mazurka, schottisch.... voor dezen keer polka ! Arree ! Hop met de beentjes ! »

Daar kwamen de slijperkens zingend binnengestormd doornat : 't moest geweldig regenen. Zij vouwden hunne kragen neer, en malkander vasthoudend arm in arm, zonder naar den toog te zien, tegen alle regels in, zich storend noch aan het toeschouwende rookende volk noch aan de dansers, namen ze springerderhand op één twee drie geheel den dansvloer in, daar de koppels zonder tegenstand achteruit rukten, de stoep op, bezorgd als de jongmans waren om hunne lieven uit het gedrang te weren. Ze waren ook gezestigen de slijperkens met hunnen jas naar de laatste mode, halsboord, manchetten en bolhoed, met lieven aan hunnen arm in satijn en zijde, met glinsterende steentjes in hunne brochen en op hunne ringen gelijk de slijpers zelf in hunne dasspeld. Wie kon er tegen aan ? Waren zij niet de sterksten ? En verteerden zij niet het meest ? Hadden zij niet het recht baas en meester te spelen ?

Ze rekenden zonder Nonkeltje die zich niet en stoorde aan die praalhansen en enkel deed datgene waarvoor hij was aangeworven. Toen alle de dansers plaats mieken voor de vooruitspringende slijperkens stak hij zijne hand omhoog en donderde door de danstent:

« Stoppen, blazer! »

En daar de draaier onwillig bleek of Nonkeltje niet verstaan had. een tweede maal nog krachtiger:

— « Hoort-de gij gadomme niet! stoppen zeg ik, doove judas! »

Met een gekrijsch van afgebroken noten en toonbuizen die, halfvol wind, uitdeenen, viel het orgel stil.

De slijperkens riepen en vloekten, staken hunne vuist uit naar Nonkeltje en kwamen jouwend op hem toe.

Maar hij, de breede borst vooruit, bewust van zijne spierkracht in de jeukende vuisten, een reus gelijk, en aan die woelige tooneelen gewoon, ging rechtop vóór het zwijgende orgel staan, de breede petklep voor zijne oogen die glinsterden als vurige katersoogen op een pikdonkeren zolder:

— « Van 't oogenblik dat ge fatsoenlijk zijt doe ik doordraaien! »

— « Zijn wij niet fatsoenlijk, gij beer van een vent! »

Roepen deden ze wel in eene taal klinkend van de sakkerdomme's, maar vechtensgezind waren ze niet, en omdat de weggestootene dansers zich niet te zeer misnoegd toonden, zei Nonkeltje stil door de kalmte die hij met zijn manhaftig — liever buitensmijtershaftig — ingrijpen verkregen had:

— « Postje, doet ze maar doordraaien ».

En Postje kreesch heesch en schor: « Allée! Nog eens polka! Alleman in den bak! Vooruit! Hop! »

Daar werd schetterend een militaire marsch afgedraaid met volle springende en hortende noten, als bliezen er tien dorpsfanfaren te gelijk, een marsch die de Vloeren zoo dikwijls op zijne harmonica gespeeld had als hij voor de vol-rozen en linten-stekende lotelingen stapte, en dansers en toeschouwers, 't zong allemaal begeesterd mee, terugdenkend aan dien zaligen tijd dat ze nog mochten loten gaan en, daar ze gespaard hadden voor dien dag jarenlang,

hun verdriet verzuipen of van blijdschap zich konden zat drinken, striebelzat als een Polak :

Honderd zes en dertig,
Moeder 't is geen erg,
Vader maakt toch geen verdriet
Want ze hebben mij nog niet!

— « Zie, nu speelt ze hard ! » zei er een tegen Stafken.

— « Wacht maar! » antwoordde Stafken, en aanstonds speelde ze 't refrein in bis, maar nu eerst « con tutta la forza » dat het daverde en ze allemaal hun armen omhoog staken en wiegden op hunne beenen al zingend met rauwe stemmen het oude lotelingen-lied.

JOZEF SIMONS.

(Wordt vervolgd).

BOEKENNIEUWS

MYTHEN VAN GRIEKENLAND EN ROME, HAAR OORSPRONG EN BETEEKENIS, door M. H. Guerber, bewerkt door Dr. B. C. Goudsmit. — Zutphen, W. J. Thieme en Cie, De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, fr 8,20.

Verleden jaar spraken wij hier den verdienden lof van Guerber's « Mythen en Legenden uit de Middeleeuwen ». Nog hooger toon moeten we aanslaan voor 't onderhavige boek, daar de hier voorhanden stof nog algemeener belangstelling wekt en in de letterkundige wereld nog uitgebreider invloed heeft uitgeoefend. Waar de nog steeds heerschende Renaissance-begrippen van de ongeëvenaarde aesthetische waarde der heidensche mythologie blijven ankeren, zouden we geneigd zijn de hoogere innerlijke schoonheid der middeleeuwsche legenden te bepleiten; maar 't blijft een feit dat het zweverige der middeleeuwsche verbeeldingen steeds iets onbepaalds en iets onvoldaans achterlaat juist om wille van de zucht naar oneindigheid die steeds er uit opstijgt. De onverwoestbare bekoring der Oudheid voor dichters meer dan voor denkers, voor kunstenaars meer dan voor de hoogststrevende vergeestelijkten in het menschdom blijft haar plastiek. En precies de groote verdienste van 't onderhavige zeer mooie boek is de wijze waarop 't ons voorlicht in de gangen der Grieksche en Romeinsche fantasiespelingen, tot die zich oplossen in een harmonie van een goden- of godinnengstalte.

Zonder verder uit te weiden dan de afmetingen van 't boekennieuws gedongen, mogen we er toch ons behagen in scheppen den inhoud van 't boek weer te geven door de titels eenigszins te omschrijven : De mythen van de Schepping; de strijd der Titanen; de geschiedenis van Prometheus; Epimetheus en Pandora; Deucalion en Pyrrha, Jupiter en zijn gezellinnen zooals Homerus hen zag en Virgilius, en zijn eerste daden verhaald in Philemon en Baucis, in de geschiedenis van Europa. Juno, Zeus' zuster en vrouw. De geboorte van Minerva, de geschiedenis van Arachne. Apollo: de geschiedenis van Latona, van Coronis, van Admetus en Alcestis, van Daphne, van Cephalus en Procris, van Marsyas, van Midas, van Orpheus en Eurydice, van Amphion, van Arion, van Phaëthon, van de negen Musen. Diana, en de geschiedenis van Niobe, van Endymion, van Orion, van Actaeon. Venus en de geschiedenis van Alcetryon, van Adonis, van Anchises, van Hero en Leander, van Pyramus en Thisbe, van Echo en Narcissus, van Pygmalion en Galatea, van Cupido en Psyche. Mercurius, zijn jeugd vooreerst, en dan de geschiedenis van Io en van Argus. Mars, de schildering van zijn karakter de geschiedenis van Otus en Ephialtes, Romulus en Remus; Vulcanus, zijn val. Neptunus, de geschiedenis van Laomedon en Hesione, van Amphitrite, van Idas en Marpessa, van Proteus. Pluto, de

stichting van zijn rijk, de geschiedenis van Ibycus, van de Dauaïden, van Tantalus, van Sisyphus, van Ixion. Bacchus; vooreerst over zijn moeder Semele; dan Bacchus en de zeeroovers, Bacchus en Midas, Bacchus en Ariadne en de geschiedenis van Pentheus Ceres en Proserpina : dezer schaking door Pluto, Ceres en Triptolemus, Arethusa en Alpheus, Vesta, haar vereering, de Laren, Manen en Penaten, Janus en zijn twee gezichten. Somnus en Mors, het hol van den Slaap, Ceyx en Halcyone. Aeolus, zijn verblijfplaats, Hercules, de kleine en de slangen, de jongeling aan de tweesprong, de Nemeïsche Leeuw, de Lerneïsche Hydra, de Cerynitische Hinde, het Erymantische Zwijn, de Stal van Augias, de Kretennische Stier, de Paarden van Diomedes, de Gordel van Hippolyte, de Stymphaliden, de Runderen van Geryones, de gouden Appelen der Hesperiden, Hercules en Omphale, Hercules en Deïaneira, de geschiedenis van Nessus, Hercules' Dood Perseus, het verhaal van den gouden regen, moeder Danaë, de Gorgonen, Perseus en Atlas, de geschiedenis van Andromeda. Theseus, zijn jeugd, Daedalus en Icarus, de Minotaurus, Ariandne, Theseus' ontsnapping uit Creta, de Centauren en de Lapithen, Jason, zijn opvoeding, zijn expeditie naar de Gouden Vacht, de geschiedenis van Hylas, prinses Medea, de Dood van Absyrtus. Meleager en de Jacht op het Calydonische wilde zwijn, Atalanta's wedloop, Castor en Pollux. Œdipus, hij doodt zijn vader, hij huwt zijn moeder, Eteocles en Polynices, de zeven voor Thebe, de toewijding van Antigone, Bellerophon, het verraad van Anteia, de Chimaera.

Dan komen aan de beurt de goden van minderen rang : berg-, rivier- en boschgoden, enz. Dryope, Roecus, Pan, Syrinx, Glaucus, enz.

De laatste hoofdstukken resumeeren de heerlijkste letterkunde der ouden, den Trojaanschen oorlog, Ulysses, Aeneas.

Ten slotte krijgen we een moderne filologische verklaring der mythen. Dat moet zoo in naam van de wetenschappelijke waarheid, maar 't is eigenlijk jammer. « Men *voelt* zooveel meer waarheid — eeuwige — in de *schoonheid* der verdichting. Gelukkig voor de dichters en droomers dat Grimm's woord nog steeds van kracht blijft : « Ik zal werkelijk alles verklaren wat ik kan, maar ik kan niet alles verklaren, wat ik zou willen ».

Het mooie boek is doorspekt met aanhalingen van dichters uit vroeger en later tijd, de ouderen die de mythologie hielpen scheppen, de jongeren, bij voorkeur de Engelschen, die er op verliefden : Hesiodus, Homerus, Aeschylus, Sophocles, Euripides, Sappho, Aristophanes, Virgilius, Horatius, Bovidius, Theocritus, Catullus, Apollonius, Moschius, Statius, Milton, Pope, Shakespeare, Spenser, Saxe, Addison, Lowell, Ben Jonson, Leigh Hunt, Keats, Shelley, Byron, Moore, E. B. Browning, Worasworth, Tennyson, Longfellow, Schiller, enz.

P. B.

SAINT PAULIN DE NOLE. — Poésies choisies; par l'abbé Jos. De Smet. — Bruxelles, Librairie de l'Action catholique, Lierre, Joseph van In. 246 blz.

Dit boek is deel I van een reeks die de geleerde schijver hoopt tot goed einde te brengen : *Poëtes latins Crétiens*. Naar wij

kunnen opmaken uit herhaalde gezegden in dit deeltje zal deel II aan Prudentius zijn gewijd.

Deze bundel geeft niet enkel « Poësies choisis » De gedichten zijn in een kostbaar kader gezet : Introduction à l'étude des auteurs chrétiens, vue d'ensemble sur le IVe siècle, notice biographique, notes explicatives, étude littéraire.

De paedagogische inleiding is een ontwikkeling van de leus ; meer geest dan letter, meer leven dan tekststudie. En de schrijver plaatst zich volgaarne onder de schutse van Kanunnik Carlier : « Nous lisons les auteurs pour connaître leurs idées. . Il faut réduire le plus possible l'enseignement réel, car tout le temps qui sera consacré à l'étude du vocabulaire et de la grammaire sera du temps pris à la lecture de l'auteur lui même, à l'étude du fond. »

Schrijver blijft overigens partijganger van de studie der heidensche Latijnen, die toch immers ook de modellen waren voor de groote christelijke schrijvers. Maar er moet gewerkt worden onder de hoede van het omnia præclara rara. Aldus vallen dichters als Statius weg, en hun plaats wordt gegund aan de beide beste onder de christelijke dichters : Prudentus en Paulinus van Nola.

Een flink stuk werk is het overzicht over de vierde eeuw. Aan de hand van G. Boissier en G Kurth wandel de schrijver door de puinenvelden der oude en door de lentegaarden der nieuwe wereld. 't Is inderdaad met volle reden dat de 4e eeuw wordt genaamd « l'âge d'or de la littérature patristique ».

Een boeiende vertelling is het derde hoofdstuk van het werk : « la Vie de St. Paulin de Nole. » Voorgelicht door P. Lagrange, vertelt ons prof de Smet.

Paulinus werd geboren te Bordeaux, in 353 of 354. 't Was een rijkemanskind ; op de hoogeschool zijner geboortestad genoot hij o. m. het onderwijs van Ausonius. Na zijn studiën in de letteren was het een rassche klimming : senator, consul suffectus, gouverneur van de Campania Hij was dertig jaar oud.

In zijn gouw zag hij den cultus voor St. Felix, den wonderdoener van Nola En die vereering heeft hem bekeerd. Er waren ook andere invloeden ; o. a. het gezelschap van groote christenen uit dien tijd, als St. Martinus van Tours, en St. Ambrosius, en ook het zachte dringen van Paulinus' vrouw, Therasia een rijke Spaansche christin.

Paulinus wordt gedoopt, maar vindt weldra een gewoon wereldsch christendom ontoereikend. Hij verkoopt zijn goederen, verlaat zijn vrouw, en zijn land. En hij vertrekt naar Spanje ; hij wordt er monnik, en op Kerstdag 393 wordt hij priester te Barcelona, met toestemming van zijn vrouw

Wat Ausonius ook poge, Paulinus verzaakt steeds meer de wereld. Door bewondering voor zijn geliefkoosden heilige St. Felix van Nola gedreven, gaat Paulinus zich ginder weer vestigen, om er op 's heiligen graf zijn hartelijke vereering uit te zingen, met een lyrisme zoo zuiver als dat van Lamartine en dat van Gezelle. Intusschen besteedt de rijke priester zijn fortuin aan goede en groote werken, en in 409 wordt hij bisschop van zijn geliefde Nola. Zijn leven was éen weldaad voor zijn geloovigen, éen hymne aan 't Geloof en de Liefde en, door 't geloof en de liefde, aan de kunst. Hij stierf in 431.

De keurig bewerkte biografie is doorspekt met de gebloemleesde Latijnsche gedichten: Zoo krijgen we vier nummers uit de poëtische briefwisseling van Ausonius en Paulinus; zeven van de dertien Carmina natalitia ter eere van St-Felix, die van Paulinus' hand tot ons zijn gekomen. Allicht heeft Paulinus er nog meer gemaakt, (want over zijn St-Felix was hij zoo onuitputtelijk, zegt Dr De Smet, als Verspeyen over den St-Pieterspenning.) Vooral de IVe Natale, de Ode aan Nicetas. is een prachtstuk.

Nog een zestal proeven uit Paulinus' latere poëzie volgen verder. En het slothoofdstuk is een fijne synthesis van Paulinus' kunst: een écht dichter, wat al te zacht-langdradig, soms de Latijnsche meesters ietwat schuchter navolgend, maar steeds met een mild-vloeiende eigen bezieling.

De nieuwe letterkunde is priester De Smet blijvend dankbaar voor zijn studie over Verhaeren die steeds *de* studie blijft over den meester; de oude letterkunde mag hem even dankbaar zijn voor onderhavig werk. Want zoo 'n boek over de oude letterkunde maakt ons twintig jaar jonger. Hoe wensch ik mij inderdaad met zulk een dichter en zulk een verklaarder weer op de humaniora-banken. Professoren en studenten van heden, neemt zulke kansen te baat: zooveel fijne schoonheid, die anders begraven lag, legt deze filoloog-estheet van eerste gehalte u voor. Hadt gij liever dat het in 't Vlaamsch, en niet in 't Fransch gebeurde, schrijft het hem, schrijft het hem met velen. Hij zal beseffen dat het oogenblik daar is om in de rangen te komen, en om voor Vlaamsche wetenschap te ijveren, zooals de jongere Jesuieten het nu zoo heerlijk doen met hun model-studiën over de klassieke Latijnen. De paters Geerebaert en Claeys Bouúaert en anderen met hun heidensche schrijvers; laat nu De Smet daarbij komen met zijn christelijke. God geve 't. en God geve voor dit zoo schoone moment in den Vlaamschen strijd een spoedige zegepraal in al onze gestichten. J. P.

THE STANDARD OF VALUE, by Sir David Barbour. Macmillan and Co, Ltd. St Martin's street, London, 1912, 242 blz. Prijs: 6/.

De munt is de meter van de waarde. De waarde te meten is lastiger dan gelijk welke waar te meten, om de goede reden dat de meter aan schommelingen onderhevig is. Van het grootste belang is dus een meter te hebben die zoo weinig mogelijk verandert en er is veel getwist geworden om te weten welke de beste waardemeter was, met andere woorden om te weten uit welk metaal de beste muntstandaard zou geslagen worden, ofwel uit goud alleen, ofwel uit goud en zilver.

De schrijver, die van 1888 tot 1893 raadsman was voor muntzaken bij den gouverneur generaal van Indië, heeft in een vroeger werk openlijk partij gekozen voor bimetallisme, maar om zoo te zeggen overal werd dit stelsel verlaten. Alleen in China hebt ge een belangrijk land met zilveren muntstandaard. Overal elders is goud alleen muntstandaard en daarmee heeft de vraag te weten of het niet beter ware goud en zilver te hebben als muntstandaard alleen nog een academisch belang. Had men de gevolgen van een overgang tot den gouden muntstandaard ingezien, zoo denkt de schrijver dat men tot dien overgang niet zou hebben besloten, maar nu is er met dit feit

rekening te houden en bimetallisme ware alleen nog mogelijk, wanneer de verschillende landen malkander verstonden om het weer in te voeren en om gelijkelijk de waardeverhouding tusschen zilver en goud vast te stellen. Op drie zaken wordt in dit boek nadruk gelegd: hoe de munthotels in Indië voor het slaan van zilvermunt werden gesloten; dat de quantiteitstheorie, die beweert dat, alle andere zaken gelijk blijvende, de prijzen in verhouding zijn met de hoeveelheid munt, spijts hetgene daartegen ingebracht wordt waar is en dat niet mag vergeten worden dat, wanneer gesproken wordt over den val van den prijs van 't zilver, men wil zeggen uitgedrukt in goud. Het boek is opgedragen to the memory of David Ricardo.

E. VL.

JUBELUITGAVE VAN CONSCIENCE'S LEEUW VAN VLAANDEREN. — Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, fr. 10.

X

Antwerpen — dat op grootsche wijze, haarzelve en haar grooten zoon waardig, het eeuwfeest van Conscience vierde met een huldeprocessie aan zijn werken, die in éen vizioen van heerlijk Vlaamsche heropleving kronkelde door de straten, en ook door de kolommen van al de groote West-Europeesche bladen, — Antwerpen heeft gedacht dat zulk een hulde, hoezeer ook een hulde des harten van heel een volk, met den feestroes zelve vergaat, en de goede stad wilde dan ook haar plichten jegens dengene, wien ze zoo ruim een deel van haar kunstfaam te danken heeft, kwijten met duurzamer eer. Ze stichtte een Conscience-museum, op heden reeds honderden en honderden stukken rijk, handschriften, platen, portretten, huisraad, wat al meer; en van Conscience's boek, zooniet zijn beste dan toch het zegenrijkste voor zijn volk, bij groot en klein in centenuitgaven op tien-duizenden exemplaren geslacht na geslachte verspreid, bezorgde Antwerpen thans een jubeluitgave, die een pracht van een standaarduitgave mag heeten. Het werk werd ter uitvoering opgedragen aan drukker Buschmann. En bij wien ook in België kon 't in betere handen zijn? 't Beste papier werd uitgehaald en de mooiste letter der Plantynserie. Van Neste maakte de platen en kweet zich uitstekend van zijn taak. De portretteekening van Dujardin leidt het werk in. De smaakvolle groene omslag stalt den klimmenden Leeuw uit op gouden veld.

't Is inderdaad een steeds hernieuwd Conscience-feest, in dit prachtboek te bladeren: het oog weidt over dat stevig-fijn papier en over die malsche letter als over een lente-Groeningerveld. En bestudeer mij toch ook de krachtsymboliek dier platen: de rennende, klaroenende, vendelende en vechtende strijders, de durvende Breydel en de denkende De Coninck, de bloednacht der Metten en de idylle van kracht en teederheid die om Adolf en Machteld atmosfeert.

De stad maakte 1000 exemplaren voor den handel. De Nederlandsche Boekhandel kocht ze op, en aanvaardde de conditie door de stad gesteld dat het boek niet boven de fr. 10 verkocht zou worden.

't Is voor dit meesterstuk van uitgave een buitengewoon lage prijs. — Voorwaar, de Vlamingen weten ook wat een

schoon boek is. Een stad als Antwerpen hoeft maar eens te willen.... J. P.

WILLIAM SHAKESPEARE. Zijn werken vertaald door Dr L. A. J. BURGERSDIJK, 4e druk, met 112 illustratiën, 1e deel. — Antwerpen, De Nederlandsche Boekhandel, 1912.

Wijl we nu toch in de mooie uitgaven zitten, zou 't zonde wezen deze over te slaan.

De Nederlandsche vertaling, waaraan de geniale Burgersdijk vijf jaren van zijn wondere werkkracht heeft besteed (1884-1888) heeft een welverdiend en benijdenswaardig lot. De eerste uitgave verscheen in 12 deelen, elk van fr. 8 ; na 6 jaar was ze uitgeput. De tweede uitgave, geïllustreerd, verscheen in 6 deelen. elk van 12 fr , en was na 4 jaar uitgeput De derde uitgave verscheen in 2 deelen, elk van 0,45 fr., en was na 12 jaar uitgeput. Nu ligt hier het 1e deel van de 4e uitgave voor ons, een uitgave heel wat fijner dan de vorige, en toch ook voor de groote massa bedoeld. Deze nieuwe druk zal in drie deelen compleet zijn, en volledig verschenen binnen 1913. Daar elk deel 8 frank kost, zal men voor 24 frank den heelen Shakespeare bezitten, in veel behagelijker en handiger formaat dan de vorige uitgave.

In zijn blauwlinnen pak ziet de groote Wim er bepaald aantrekkelijk uit en hult zijn reusachtig genie zich in een gezellig gewaad dat ook bij minder voorziene beurzen kooplust wekt. Wel draagt de omslag een reuzeneik, maar hij ziet er zoo vriendelijk uit als een huiselijk-lichtende kerstboompje.

In dezen eersten bundel krijgen wij het door Burgersdijk zoo gewetensvol bewerkte leven van Shakespeare; zoo dikwijls bij de lezing overgeslagen en toch zoo belangwekkend, ook om zijn uitvoerigheid. 't Beslaat immers 102 bladzijden, dubbele kolommen. — Volgen dan de vertalingen : Titus Andronicus, De Klucht der Vergissingen, Twee Edellieden van Verona, Veel Gemin, geen Gewin, Een Midzomernachtsdroom, Romeo en Julia, De Koopman van Venetië, De getemde Feeks, Koning Jan, Koning Richard II, Koning Hendrik IV, 1e deel, en Koning Hendrik IV, 2e deel. Na ieder stuk komen weer de « aanteekeningen », die we reeds kenden uit de vorige drukken, maar ze zijn nu verrijkt met een geslachtslijst ten gebruike bij de historiedrama's.

Voor deze uitgave werd een heel stel nieuwe platen bezorgd, waaronder vele in kleur.

Shakespeare vervolge, in deze meestervertaling van Burgersdijk, zijn zegetocht door Noord- en Zuid-Nederland.

J. P.

HISTORIE EN LEGENDE, door J. W. DRIJVER. — P. Noordhoff, Groningen. 250 blz., fl. 1.90.

J. W. Drijver, die zoo spitsvoudig zoeken kan en zoo gemoedelijk schrijven, en die met zijn bundel Mozaïek, vóor een vijftal jaren verschenen, den heuglijken bijval van drie drukken beleefde, zendt ons nu een nieuwe verzameling folkloristische opstellen.

Vooral godsdienstige, en meer bepaald kerkelijke gebruiken, trekken Drijver's aandacht. Een lang en buitengewoon

belangwekkend stuk is de studie over : « De Dagen der Week ». Onder de legenden verdienen om hun kleurige uitvoerigheid en hun degelijke verklaring bijzondere vermelding : St-Antonius en zijn Varken, het Bouwoffer, Christophorus, de Legende der Elf Duizend Maagden, de Rozen van Elizabeth, de Kerstboom, het Kindeken wiegen, Klokgelui, St-Laurentius, Maria en het Koren, St-Michaël en de Duivel, het Paasch-ei, Veronica, de Visch als Symbool, St-Vitus en de Springprocessie, het Zout in het Volksgeloof. Bijzonder welkom aan Antwerpenaren zal de korte studie zijn over « De Greef van Halfvasten », en aan de Vlamingen in 't algemeen die over Jagers-Mesdag.

Met gretigheid zal worden geluisterd naar 't geen Drijver weet mee te deelen over « de Wandelende Jood », over « St-Joris met den Draak », over « de Komeet van Halley », over « Manneken-Pis », over « het Mannetje in de Maan », over « het Siciliaansche Mall'Occhio », over « de Zeven Slapers van Efeze ».

Het zou ons niet verwonderen moest dit zoo degelijk en zorgzaam bewerkte bundeltje denzelfden populairen weg opgaan als zijn voorganger « Mozaïek ». 't Verdient immers om evenveel redenen evenveel bijval. J. P.

UITGAVEN VAN J. B. WOLTERS, GRONINGEN :

Natuurlijke Historie, I *Dierkunde,* 5e herziene druk, door J. W. Boerman en K. M. Knip, 245 blz. fr. 1,90. — In hetzelfde jaar 1912 verschenen *twee* uitgaven van dit voor meester en leerling even onmisbare werk. De zeer verzorgde en goed gestijleerde tekst is opgeluisterd met 8 gekleurde platen en 255 zwarte figuren. Naar paedagogischen wensch komen tal van vragen en opgaven en een alphabetisch register het nut van dit handboek verhoogen.

Physica, Beknopt Leesboek der Natuurkunde, Deel II : Derde en vierde Cursus, door J. W. Boerman en K. M. Knip, 262 blz. fr. 1,90. Dit deel van de Physica gaat over Warmteleer, Beweging en Krachten, Vloeistofdrukkingen, Magnetisme, Electriciteit, Geluid en Licht. — De tekst en de illustratie zijn uiterst verzorgd zooals we 't van deze schrijvers gewoon zijn.

Gedichten uit de 17e eeuw, verzameld en toegelicht door Dr. D. C. Tinbergen, twee bundeltjes, samen 190 blz. fl. 0,60.

In de reeks « Van alle tijden » vormen deze bundeltjes nrs 5 en 6. Dr. Tinbergen, die ons in deze serie reeds vergastte op die schoone verzameling « Middelnederlandse Lyriese Gedichten » doet nu een even gelukkige keuze uit de 17e eeuwsche lyrische, verhalende en didactische poëzie : Na een schranderen algemeenen kijk ter inleiding krijgen hun beurt : Brederode, Van Asten, Valerius, Heinsius, Anna en Maria Roemers, Hooft (het leeuwenaandeel), Cats, Reniers, Camphuyzen, Stalpaert, Dullaert, Luyken. Voor elk een biografische inleiding. Tekst- en zaakverklarende nota's bij de vleet.

Paraphrase en Opstel, door W. Wolkendorp, 1e dl., 98 blz., fl. 0.65. Een verzameling korte versjes, uit stijl-pædagogisch oogpunt ter parafraseering gekozen.

Alltägliches, Wörter, Sätze und Redensarten, door W. UITTENBOGAARD. Een zeer practisch boekje, opsommend, in systematische rubriekjes, woorden en uitdrukkingen, Nederlandsche en Duitsche, ontleend aan de practijk van het dagelijksch leven.

Leerboek der Rekenkunde, door L. BIJ DE LEY, 1e dl., 3e, verbeterde druk, 204 blz., fl. 1.50 Bij de Ley is een schoolman die zijn sporen heeft verdiend, en vooral met dit zeer gezocht leerboek der Rekenkunde.

Beatrice Harraden : The Clockmaker and his Wife, annotated and adapted by G. TH. GOUDSMIT, nr 4 van de hier vroeger geprezen reeks Continuous Story Readers, onder de leiding van P. Van Rossum, 50 blz., fl. 0.30.

Historische Schets van de Nederlandsche Letterkunde, door Dr C. G. N. De VOOYS, 5e herziene druk. Nog meer lof dan vroeger verdient deze « Historische Schets » nu er heel wat omwerking en aanvulling, ook met het oog op Vlaanderen, is gebeurd. De slotrubriek is heel en al up to date.

De « Inhoud van Tijdschriften » moet weer, uit hoofde van te veel andere stof, naar de volgende aflevering worden verschoven.

In 't vorig nummer, blz. 60, leest men : « Uit Stockholm 15/25n September *1674*. » Dit jaartal moet veranderd worden in 1624.

ANALOGIE EN GODSKENNIS

Wat zijn we heden ver afgeweken van dien tijd, dat het Ontologism in eere stond in de scholen! Wel verre van nog te houden staan, dat een rechtstreeksche en onmiddellijke beschouwing Gods het menschelijk verstand eigen is en ingeboren, zijn de hedendaagsche wijsgeeren tot een gansch tegenovergestelde dwaling afgedaald, luidens dewelke het de menschelijke rede ten volle zou ontbreken aan krachten, om van God eenig waar en zeker, hoe onvolmaakt ook, begrip en kennis te vormen. Er waait in de laatste jaren een wind van Agnosticism over de geesten. Hierom is de leer der analogie van het allergrootste belang. Tusschen het verleidelijk schoon, doch valsch, Ontologism, en het onredelijk Agnosticism, baant deze leer den gulden middenweg, die ons met zekerheid opleidt tot de kennis van God en van het bovennatuurlijke. Is de menschelijke rede niet gelijk aan den arend, die met machtigen vleugelslag hoog in de luchten stijgt, om er met onbelemmerden blik de schitterende zon in het gelaat te staren, toch gelijkt ze ook niet op den ellendigen vogel, die kwijnend in het stof en het slijk van den grond moet kruipen, daar zijn geknuikte vlerken hem geen kracht meer geven om zich ten hoogen hemel van Gods kennis te verheffen.

Geen Ontologism of geen Agnosticism, — maar door de analogie vermogen wij tot de kennis Gods op te varen.

In de laatste jaren is de twist over de analogie wederom opgelaaid, en Le Roy (1) vooral, heeft de opwerpingen tegen de traditioneele leer als in dichte legerdrommen met groote spitsvondigheid aangevoerd.

Nochtans, vergeten wij het niet, gansch het gebouw onzer kennis van God rust op den grondslag der analogie: ondermijnt dezen grondslag, en gansch het gebouw stort in gruis. En inderdaad, kunnen wij van God en zijne volmaaktheden niets *proprie*, dat Hem waarlijk en eigenlijk

(1) *Dogme et Critique*, Paris, Bloud, 1902.

toekomt, praediceeren (1) of zeggen, dan hebben we over God slechts ijdele woordenklanken, of ten hoogste loutere metaphoren en nietsbeduidende antropomorphismen; moet aan onze rede alle macht ontzegd worden om van God en het bovennatuurlijke alle waar begrip te verwerven of kennis te hebben, dan zijn we noodzakelijk tot krachteloos Agnosticism gedoemd.

Zoo redeneert b.v. LE ROY nopens de volgende waarheid : « God is persoonlijk » : « Ofwel, zoo schrijft hij (2), men zal het woord « persoonlijkheid » bepalen, en dan zal men noodlottig tot antropomorphisme vervallen, ofwel men zal het niet bepalen, en dan zal men niet min noodlottig in het agnosticism blijven steken ».

En wat gezegd wordt over deze waarheid in het bijzonder, wordt op grond der zelfde schijnredens voor alle goddelijke waarheden veralgemeend.

Om nu tusschen antropomorphism en agnosticism een uitweg te vinden, is het noodzakelijk aan de analogische gezegden en begrippen hun waarde niet te ontkennen. De analogie is dus, voor het geloof, voor de kennis Gods, die op de Openbaring steunt, ja zelfs voor de natuurlijke god-

(1) Somwijlen vertalen wij de Latijnsche bewoordingen en uitdrukkingen, somwijlen behouden wij dezelve tot meerdere klaarheid. Moest iemand betere of juistere Nederlandsche termen kunnen aanbieden, door eenieder en ook door ons zouden deze in dank begroet worden. Nederlandsche termen over wijsbegeerte kunnen gevonden worden b.v. in de werken van J. Th. BEYSSENS (Leyden, Théonville), werken die over wijsbegeerte handelen, alsook nog in *De Goddelijke Beschouwingen* van Mgr. WAFFELAERT, in 't Vlaamsch vertaald door G. GEZELLE, en J. CRAEYNEST; verder nog in : *De bijzonderste Wijsgeerige Vakwoorden*, door WILLMANN, in 't Nederlandsch bewerkt door VAN ALTDORF. (Hoogstraeten, 1911).

(2) « Le dilemme est irréductible pour qui cherche une interprétation intellectualiste du dogme « Dieu est personnel ». Ou bien on définira le mot « personnalité », et alors on tombera fatalement dans l'antropomorphisme ; ou bien on ne le définira pas, et alors on versera fatalement dans l'agnosticisme. » *Op. cit.* blz. 17-18.

In nota, ibid., voegt hij erbij : « Même remarque au sujet des propositions : « Dieu a conscience de soi, Dieu aime, veut, pense, etc. » Daartegen zullen wij in deze verhandeling vaststellen hoe wij, zonder hoegenaamd in antropomorphism te vervallen, aan deze woorden « Persoonlijkheid, Wil, enz. » een zin kunnen hechten, die waarlijk en eigenlijk op God toepasselijk is.

geleerdheid, een zaak van leven of dood (1). Zonder analogie, geen dogmas over God, of blijven die dogmas bestaan, zoo leeren zij ons niets objectiefs, niets zekers; en zoo verwondert het dan niet meer, dat zij, die de traditioneele leer der analogie verwerpen, tot andere beteekenissen en uitleggingen van het dogma, zooals b.v. het pragmatism, hun toevlucht nemen.

We hebben dus voor doel aan te toonen hoe wij, in onze dogmatische uitspraken en gezegden over God, Hem waarlijk vermogen iets toe te schrijven, zoodat wij, zonder in antropomorphism te vallen, eigenlijk (*proprie*) van Hem iets kunnen praediceeren; verders stellen we ons voor te bewijzen hoe dat onze begrippen over God en zijne volmaaktheden waarlijk met een voorwerpelijke of objectieve waarde voorzien zijn.

We beginnen met onze gezegden en uitspraken over God. Laten we eerst en vooral onderzoeken of wij in staat zijn, ja of neen, over God, iets *proprie,* dat Hem eigenlijk en waarlijk toekomt, te praediceeren. Daarop antwoorden we: ja, zulks vermogen en kunnen wij ongetwijfeld. Zoo b.v., wanneer wij van God zeggen dat Hij *leeft*, dat Hij de *Wijsheid* bezit, dat Hij een *Wezen* is, dan gebruiken wij

(1) Het valt niet te ontkennen dat wij, volgens de leer der Kerkvergaderingen en der H. Schrift, een ware en zekere kennis kunnen hebben van Gods bestaan en van zijn Eigenschappen. Vgl. b.v. wat de Vatikaansche Kerkvergadering ons leert in haar « Canones; de Revelatione » : « 1. Moest iemand zeggen dat de ééne en ware God, onze Schepper en onze Heer, door het natuurlijk licht van het menschelijk verstand, uit de wezens, die gemaakt zijn, *niet kan met zekerheid gekend worden,* hij weze in den ban. » (Enchiridion. Denzinger-Bannwart, n° 1806, Herder, 1908). Vgl. aldaar nog can. 3 (n° 1808), waar ook verklaard wordt dat *een bovennatuurlijke kennis* mogelijk is. Zelfs over de mysteriën zijn we in staat, volgens hetzelfde Concilie, om eenige, en wel tot ons heil strekkende, kennis op te doen, o. m. « uit de analogie der dingen, die de rede natuurlijkerwijze kent » (Hoofdst. IV, Over het Geloof en de Rede. Denzinger-Bannwart, n° 1796). Welnu het zal wel gemakkelijk aanvaard worden, dat dergelijke kennis, die mogelijk verklaard wordt, niet geschieden kan door *eigene* begrippen : zij geschiedt dus noodzakelijk door *analogische* begrippen. Zoo hebben wij gelijk, te zeggen dat de objectieve waarde van analogische begrippen en gezegden over God een zaak is van leven of dood voor alle kennis Gods in dit leven.

eene eigenlijke praedicatie, (*prædicatio propria*), omdat die volmaaktheden, dié wij uitdrukken door de woorden : Leven, Wijsheid, Wezen, waarlijk aan God toebehooren en Hem eigen zijn.

En dit kome men niet loochenen, onder voorwendsel dat onze gezegden tezelfdertijd voor God en de schepselen gebruikt, niet één-zinnig (*univoci*) zijn, daar nochtans de één-zinnigheid of univocitas van het woord zou noodig zijn om het in *eigenlijken* zin te praediceeren over God.

We aanvaarden met den H. Thomas (1), dat voor de benamingen aan God en de schepselen gegeven, de één-zinnigheid niet mogelijk is. Opdat immers zulke termen (2) één-zinnig zouden gepraediceerd worden, zou het noodig zijn, dat één en dezelfde term op God en de schepselen toepasselijk zou zijn en van hen bruikbaar *in ééne en dezelfde beteekenis*. (3) Welnu, die ééne en dezelfde beteekenis is niet mogelijk voor de benamingen op God en de schepselen terzelfdertijde toegepast. Wanneer we b.v. het praedicaat *wijs* van den mensch zeggen, dan bedoelen we daarmede een volmaaktheid, die bepaald en begrensd is, die onderscheiden is in wezenlijken zin van het wezen en het zijn van den mensch. Doch gansch anders is het voor de wijsheid Gods : deze immers is niet geëindigd, of is niet waarlijk onderscheiden van het wezen, het zijn en de andere volmaaktheden Gods. « Et sic », zoo redeneert de H. Thomas, (4) « cum hoc nomen sapiens de homine dicitur, quodammodo describit, et comprehendit rem significatam, non autem cum dicitur de Deo : sed relinquit rem significatam, ut incomprehensam, et excedentem nominis significationem. Unde patet, quod non secundum eamdem rationem hoc nomen, sapiens, de Deo et de homine dicitur. Et eadem ratio est de aliis : *unde nullum nomen univoce de Deo, et creaturis prædicatur*. »

(1) Cfr. *Summa Theol., Pars I. Q. XIII, A. V : Utrum ea, quæ de Deo dicuntur, et creaturis, univoce dicantur de ipsis.*

(2) De woorden werden door de Ouden *termini* genoemd (uiterlijke termen, door tegenstelling met de innerlijke of mentale termen), omdat zij de *eindpunten* zijn van den zin. Zie J. Th. Beyssens. *Logica of Denkleer*. Théonville. Leyden, 1902.

(3) Over het begrip van het één-zinnig woord, zie Beyssens, *op. cit.* blz. 47.

(4) S. Thomas, *loc. cit.*

Niets kan bijgevolg met één-zinnigheid van God en van de schepselen gezegd worden. Doch, benevens de één-zinnige praedicatie, blijft nog over de *stricte æquivoca* of de dubbel-zinnige in strikten zin. Een woord wordt alzoo dubbel-zinnig genoemd, wanneer zijn beteekenis gansch anders en volkomen verscheiden is volgens de verscheidene voorwerpen op dewelke het woord toegepast wordt. Moesten nu alle onze gezegden over God en de schepselen strikt dubbel-zinnig zijn, dan zouden wij niets van God kunnen kennen of bewijzen. Volgens het woord van den H. Thomas : « semper incideret in fallacia æquivocationis » (1).

Doch, en hierop kunnen we niet genoeg aandringen, tusschen de één-zinnige en strikt dubbel-zinnige termen liggen de *analoge* termen, die ons de redplank komen reiken in de zaak, die wij onderzoeken.

Analoge termen heeft men, wanneer « in den inhoud der objecten van verschillende begrippen, een grond voor dezelfde benaming wordt gevonden. » (2)

Volgens de verschillende soorten van analogie, zal die gemeene grond ook verschillend opgevat worden. Men onderscheidt immers tusschen de analogie van toeschrijving (*analogia attributionis*), en de analogie der evenredigheid (*analogia proportionalitatis*). In de eerste bestaat die gemeene grond in de verschillende verhouding van verscheidene voorwerpen tot één en hetzelfde voorwerp. Zoo zal het woord *gezond*, om het klassiek voorbeeld te nemen, met zulke analogie gezegd worden en van de kleur, en van het voedsel, en van het dier : van de kleur als van het *teeken* der gezondheid, en van het voedsel, als van de *oorzaak* der gezondheid, en eindelijk van het dier, als van het *onderwerp*, dat de gezondheid waarlijk bezit. Het voorwerp aan wien alzoo de analoge term *bijzonderlijk* toekomt, (het dier in gemeld voorbeeld) wordt genoemd : het *princeps analogatum*, of het voornaamste analogaat.

In de analogie der evenredigheid wordt de gemeene grond gevonden hierin, dat de beteekenis van het analogisch woord in verscheidene voorwerpen verwezenlijkt wordt

(1) S. THOMAS, *loc. cit.*
(2) BEYSSENS, *op. cit.*, blz. 47.

volgens een zekere gelijkenis, gelijkenis die niet volkomen is, doch slechts volgens een zekere evenredigheid. Tot deze analogie is er vereischt, dat de zaak door het analoge woord beteekend innerlijk of *intrinsece* in de verscheidene voorwerpen gevonden worde.

Welnu volgens beide soorten van analogieën worden termen en gezegden van God en de schepselen gepraediceerd. Volgens de eerste wijze, (*analogia attributionis*), kunnen we het klassieke voorbeeld aanhalen van het gezegde : *wezen*. Wanneer we God het wezen noemen, daardoor verstaande het *Wezen zelf, het Zijn zelf, dat op zich zelf bestaat* (*Ipsum Esse subsistens*), en wanneer we integendeel het schepsel opvatten zooals het waarlijk is, als een *wezen, dat een uitwerksel en een gewrocht is van God, het Wezen zelf*, dus met de verhouding tot God als van uitwerksel tot de Eerste Oorzaak; wanneer we dan het *wezen* praediceeren van God en van het schepsel, zoo zal dit gezegde een analogisch gezegde zijn volgens de analogie van toeschrijving of attributie.

Welnu, merken wij het wel op, in deze wijze van analogie, is God het *princeps analogatum*, het voornaamste analogaat, aan wie bijgevolg het analogisch praedicaat waarlijk toekomt : God is immers waarlijk *het Wezen op zich zelf bestaande, oorzaak van alle wezen*. Wanneer we dus volgens zulke analogie zeggen van God dat Hij een Wezen is, zoo geschiedt die praedicatie, ofschoon analogisch, toch *proprie*, in eigenlijken zin.

Volgens het tweede slach van analogie (*analogia proportionalitatis*), vermogen we insgelijks van God en het schepsel analogische uitspraken te doen. Nemen we als voorbeeld het gezegde *wijsheid :* het analogaat wijsheid wordt in God en in den mensch gevonden volgens een zekere gelijkenis van verhouding : zooals immers de *mensch* is met betrekking tot zijne *wijsheid*, zoo is, *proportione servata*, God ten opzichte van zijne oneindige wijsheid. Laten we hier nogmaals goed opmerken, dat de zaak door het analogisch woord wijsheid beteekend, innerlijk (*intrincece*), en hier zelfs *proprie*, eigenlijk, aan God, den voornaamsten term der evenredigheid, toebehoort : en daaruit vloeit nogmaals dat, volgens deze tweede wijze van analogisch praediceeren over God, er door ons van God volmaaktheden kunnen gezegd worden in eigenlijken zin.

We besluiten dus tot het vermogen van den mensch om aan God in eigenlijken zin iets toe te schrijven. En dit moet men nu niet gaan ontkennen, met sommige nieuwere wijsgeeren, onder voorwendsel dat al onze gezegden over God noodzakelijk *metaphoren* zijn, en niets anders dan loutere metaphoren. Wij zullen wel is waar niet loochenen, dat beeldspraak over God onmogelijk is of niet gebruikt mag worden : het gewoon spraakgebruik en de H. Schrift zelf leveren ons daar menig voorbeeld van. Doch benevens zulke metaphoren hebben we en bezigen we over God ook *eigene* gezegden, zooals de Wijsheid, de Almacht, enz., zoodat niet alles wat wij zeggen over God altijd en noodzakelijk beeldspraak is.

Zulks loochene men niet met hierop te steunen, dat de term wijsheid b.v. een *geschapene wijsheid* weergeeft, en dat hij daarom onmogelijk kan gebezigd worden van een Goddelijke, een Oneindige Wijsheid.

Neen, zulks belet niet, dat wij het woord wijsheid in eigenlijken zin aan God toepassen, want hier komt het onderscheid te pas tusschen de wijze van beteekenen (*modus significandi*), en de beteekende zaak (*res ipsa significata)*. Opdat we gemachtigd zouden wezen iets waarlijk en in eigenlijken zin van God te praediceeren, volstaat het, dat de volmaaktheid door het woord beteekend en aan God toegeschreven, *waarlijk* God toekome en Hem toebehoore. Dat is de beteekende zaak, t.w. de volmaaktheid zelf, door het woord beteekend. Doch, wat de wijze betreft waarop het woord beteekent, t. w. de volmaaktheid *zooals zij in de schepselen is*, die laten we van kant als we het woord aan God toeschrijven, en we nemen het prædicaat alleenlijk met de volmaaktheid die het inhoudt. Welnu, zoo weten we, dat de Wijsheid b.v., als we alleenlijk de volmaaktheid beschouwen, die door dit woord uitgedrukt wordt, en deze afzonderen of abstraheeren van de onvolmaakte en geëindigde manier, waarop die volmaaktheid in de schepselen gevonden wordt, dat, zeggen we, de Wijsheid *waarlijk* God eigen is. Bijgevolg zijn we gewettigd dit gezegde, waarlijk en eigenlijk, en zonder metaphoor hoegenaamd, op God toe te passen. (1)

(1) S. Thomas, *Summa Theol., P. I. Q. XIII, A. III* : « *Utrum aliquod nomen dicatur de Deo proprie.* » Daar leert de H. Doctor :

Thans mogen we gansch het voorgaande reeds bondig samenvatten: kunnen wij aan God volmaaktheden toeschrijven en van Hem prædiceeren, zoodat zij Hem in een echten en waren zin toekomen?

We onderscheiden tusschen de volmaaktheden. De eene noemen wij *gemengde* volmaaktheden (*perfectiones mixtae*), de andere *ongemengde, eenvoudige* of *zuivere* volmaaktheden (*perfectiones purae*). Een voorbeeld van de eerste soort weze b.v. *gezicht*, dat voor mensch en dier een volmaaktheid is, doch terzelfdertijd in zijn begrip een onvolmaaktheid, t. w. de stoffelijkheid, insluit, om welke reden het ook een *gemengde* volmaaktheid genoemd wordt. Een voorbeeld der tweede soort weze de Wijsheid, die in haar begrip niets onvolmaakts bevat, en daarom dan ook een *ongemengde* of *zuivere* volmaaktheid geheeten wordt. Wat de eerste soort van volmaaktheden betreft, kunnen deze niet op eigenlijke, waarachtige wijze van God geprædiceerd worden: slechts in metaphoor of beeldspraak en antropomorphism mogen we ze bezigen. Alzoo b.v. mogen we wel spreken van Gods alziende *oog*, doch dit is slechts beeldspraak, om de Alwetendheid Gods te beduiden, van Gods *arm* of *hand*, om zijne Almacht uit te drukken; in eigenlijken zin en in waarheid heeft God toch geen oogen of armen of handen, daar Hij een zuivere, oneindig volmaakte geest is. *Eminenter* slechts, d.i. op verhevener wijze, bezit God de volmaaktheid, van alle onvolmaaktheid vrij, die in dergelijke begrippen besloten ligt en door dergelijke woorden beteekend wordt.

Wat echter de tweede klas betreft, t. w. de zuivere volmaaktheden, in wier begrip geen de minste onvolmaaktheid ligt, wanneer wij die volmaaktheden in zichzelf genomen beschouwen, dan mogen en moeten wij, met reden en waarheid, die volmaaktheden aan God in onze uitspraken toeschrijven, ja zelfs met oneindig meer reden en waarheid dan wij ze van de schepselen zeggen. God immers overtreft

« *Quantum igitur ad id, quod significant hujusmodi nomina, proprie competunt Deo, et magis proprie, quam ipsis creaturis, et per prius dicuntur de eo. Quantum vero ad modum significandi, non proprie dicuntur de Deo: habent enim modum significandi, qui creaturis competit.* »

Cfr. insgelijks Kleutgen, *Theologie der Vorzeit*, 1 Band. bl. 196-7. Münster, Theissing'schen Buchhandlung, 1853.

oneindig in wijsheid b. v. alle geschapene wijsheid, en zoo ook voor alle andere zuivere volmaaktheden. God is immers het Oneindig, op zich zelf bestaande *Zijn*; van een anderen kant zijn die volmaaktheden een wijze van *zijn*: zoo moeten zij in God bestaan op een oneindige wijze, en zoo is Gods wijsheid de Wijsheid zelf, Gods goedheid de Goedheid zelf enz.

Doch hier nogmaals, wilden we aan God diezelfde volmaaktheden toekennen *zooals wij ze in de schepselen ontwaren*, namelijk geëindigd en begrensd, dan nogmaals zullen wij ze van God niet mogen prædiceeren met waarheid en in eigenlijken zin: want zoo bestaan deze volmaaktheden niet in God.

Het staat dus vast, dat onze gezegden over God echt en waar kunnen zijn, en dat de analogie dit niet komt verhinderen en beletten. Doch thans blijft nog de reden na te vorschen waarop dit antwoord gesteund is en waarom we dit met zekerheid weten.

Die reden komt eenvoudig hierop neer: we zijn gewettigd om van God zulke echte en eigenlijke, ofschoon analogische. uitspraken te doen, omdat die termen en gezegden een begrip dragen, een volmaaktheid inhouden, waaraan in God iets objectiefs en voorwerpelijks beantwoordt.

Termen of woorden zijn teekens van begrippen; begrippen op hunne beurt zijn beelden en teekens van voorwerpen. Het *woord* goedheid b.v. is het teeken van het *begrip goedheid*. Welnu, omdat aan het *begrip goedheid*, waarvan het woord drager is, iets wezenlijks en objectiefs in God beantwoordt, daarom mogen wij met reden en in eigenlijken zin dit woord van God zeggen, niettegenstaande zijne analogie. God IS immers waarlijk Goed, en, daarop gesteund, mogen we met waarheid de Goedheid van God praediceeren.

Doch hier rijst voor den lezer een nieuw vraagstuk op. Hoe kunnen we wel zeker zijn, dat aan onze *begrippen* over God iets beantwoordt? Zijn zulke begrippen zelf niet analogisch? Welnu hoe kan met analogische begrippen in het voorwerp iets overeenstemmen? En stemde er iets mede overeen, hoe kunnen we daar zekerheid over hebben? En kunnen wij wel weten *wat* het juist is dat er mede over-

eenstemt? Dit zullen wij in het tweede deel dezer verhandeling onderzoeken. Tot hiertoe spraken wij over onze analogische *gezegden* over God; nu komen onze *begrippen* aan de beurt. Het tweede deel zal het eerste nog nader ophelderen en bewijzen.

* * *

Alhoewel wij van God en het goddelijke op eigenlijke wijze iets kunnen praediceeren, *(praedicatio propria)*, toch kunnen wij over God geene *eigene* begrippen (*conceptus proprii*) hebben, doch slechts analogische (*conceptus analogici*). De Ouderen spraken klaar en duidelijk van analogische *gezegden*, terwijl de jongeren het woord analogisch ook op de *begrippen* toepassen. Deze laatsten verdeelen dan onze begrippen in *eigene* en *analogische*. Anderen hebben ze liever te verdeelen in *intuitieve*, in tegenstelling met *abstractieve of afgeleide* (1); anderen nog spreken van : *ervaringsbegrippen* (*intuitieve, eerste of onmiddelijke begrippen)*, en *afgeleide* (*middelijke of abstractieve*) *begrippen* (2). Wat er ook van zij van die namen waarmede wij die begrippen hoeven te doopen en van de wijze volgens dewelke wij ze moeten indeelen, we zullen hier de verdeeling en de namen van *eigene* en *analogische* begrippen behouden.

Analogisch zijn dus de begrippen, die wij bezitten over God en zijne goddelijke volmaaktheden. In den toestand immers van vereeniging tusschen ziel en lichaam, werken, in wondere samenstemming en verstandhouding, alle vermogens van lichaam en ziel te zamen. Zoo speelt ook het lichaam met zijne zintuigen zijne rol in de kennis van de rede : de zintuigen stellen ons in betrekking met de ons omgevende stoffelijke wereld. Langs den weg der zintuigen worden de beelden der stoffelijke wezens waartusschen wij leven, naar het verstand opgevoerd. Wanneer nu het verstand beelden (*species*) vormt van stoffelijke dingen, dan zijn zijn begrippen geëvenredigd aan hun voorwerp : dan zullen deze begrippen *eigene* begrippen genoemd worden. Doch wanneer, met behulp dierzelfde beelden uit de stoffe-

(1) Cfr. b.v. REMER, *Summa prælectionum philosophiae scholasticae*, V. I, blz. 18, Prati, 1895.
(2) BEYSSENS, b.v., *op cit.*, blz. 40.

lijke wereld afgeleid en afgetrokken, de rede begrippen vormt over onstoffelijke wezens, zooals God en zijne eigenschappen, dan zijn die begrippen niet meer *eigen* maar *analogisch*. We verstaan dus God door begrippen, die onmiddellijk uit de schepselen getrokken zijn, en ons is het natuurlijkerwijze, onmogelijk van God andere begrippen te verwerven, zoodat al onze begrippen over God en de goddelijke zaken noodzakelijk analogisch zijn.

Behoudende bijgevolg den naam van analogische begrippen, hoeven wij de vraag op te lossen, die het kernpunt uitmaakt van gansch onze kennis over God : welke is de objectieve waarde der analogische kennis; zijn wij wel zeker, dat wij door dergelijke begrippen wel een *ware* kennis hebben? Of weerspiegelen die begrippen niets, en geven zij ons loutere verstandsbegoochelingen? Of, zonder zoo ver te gaan, beantwoordt er misschien iets aan die begrippen, dat ofschoon *iets* zijnde, ons toch ontsnapt en onkenbaar blijft? (1)

Op dit vraagstuk moeten wij, katholieken, niet alleen om getrouw te kunnen blijven aan ons geloof, maar ook nog om te voldoen aan de vereischten der gezonde rede, het volgend antwoord schenken : door onze analogische begrippen hebben wij over God een *zekere en vaste kennis;* die kennis is wel is waar *onvolmaakt* en ten deele, zij is wel « door een spiegel in een raadsel », (2) doch zij is niettemin *echt* en *waar*.

Uit dit antwoord trekke men bij voorbaat reeds geen moeilijkheid, alsof de termen « *onvolmaakt* en toch *waar* » met malkaar niet strookten.

A priori, moet het ons geen bezwaar opleveren, dat een kennis onvolmaakt en tezelfdertijd toch waar weze : om zulks te vatten hoeft men maar het wezen zelf der kennis een oogenblik na te gaan. Wat is een begrip zooniet de weerspiegeling van een voorwerp? Dit voorwerp, dat *is*, wordt door een *beeld* (*species intelligibilis*), in het verstand herboren : in dit beeld ziet het verstand dit voorwerp. Welnu het zal wel geen

(1) Zoo schrijft, met betrekking tot de dogmas in het algemeen, Le Roy, *op. cit.*, blz. 33 : « *Voici un dogme quelconque : personalité divine.... Par lui-même et en lui-même, il n'a qu'un sens pratique*. Mais une réalité mystérieuse lui correspond *et il pose donc à l'intelligence un problème theorique....* »
(2) I ad Cor. XIII, 12.

moeilijkheid baren het begrijpen, dat een weerspiegeling *min of meer klaar* kan wezen, met min of meer getrouwheid geschieden kan? Hier immers ook kan het woord van Paulus : « *Stella differt a stella in claritate* » (1) in volle waarheid gelden. Zoo wordt het aangezicht der zon op verschillende manieren weerkaatst, anders in het helder water van den klaren vliet, anders in het donkerder nat van den roerloozen vijver. Zoo ook nog gebeurt het dat ons oog, in halve duisternis of nevel, een persoon ontwaart, en met volle zekerheid erkent; doch laat dien persoon nader komen, en terstond zal zijn beeld in ons oog klaarder uitschijnen : al de bijzonderheden en kenmerken aan dien persoon eigen zullen er in opgevat en met volle duidelijkheid weergegeven worden. Zoo gaat het ook met onze kennis : op aarde hebben wij van God en het Goddelijke eene onvolmaakte, ofschoon ware, weerspiegeling in ons verstand, eene *analogische* kennis; op aarde hebben wij van de stoffelijke zaken en wezens integendeel eene *eigene* kennis, en zelfs zal later, zoo wij leeren door het geloof, voor ons de dag eens dauwen, waarop we van God een kennis zullen krijgen, rechtstreeks en onmiddellijk, « *facie ad faciem* » (2), een kennis waarbij alle voorgaande en vroegere kennis zal verbleeken als het sterrelicht bij de opglanzende zon.

Doch hoe ontstaat in ons die analogische kennis?

Ziehier kortbondig aangeduid de processus over den oorsprong zulker begrippen in ons: uit de stoffelijke wezens, die ons omgeven, trekt de rede haar eerste en eigene begrippen. Doch « met de vorming der eerste en onmiddelijke begrippen, die het verstand aan de zinnebeelden ontleent, [zoo leert BEYSSENS (3)], is zijn werkzaamheid echter niet uitgeput. Met behulp der aldus verworven begrippen verwerft de rede, door reflexie op haar eigen akten,

(1) I ad Cor. XV, 41.
(2) I ad Cor. XIII, 12. In den staat van vereeniging tusschen ziel en lichaam, kent ons verstand God door beelden uit de schepselen getrokken, doch in den staat der hemelsche glorie, zal ons verstand God kennen, rechtstreeks in Hemzelf, daar zijn Goddelijk wezen als kennisvoorwerp zich *onmiddelijk* met hem zal vereenigen. Vgl. LAMINNE. *l'Ordre surnaturel*, blz. 13, uitgaaf van « *Science et foi* », Brussel.
(3) *Op. cit.*, blz. 18.

door vergelijking, oordeel en redeneering, tal van nieuwe begrippen, onmiddelijke van zich zelven en eigen werkzaamheid (bewustzijn of innerlijke ervaring) afgeleide, (middelijke) ook van dingen, die buiten het bereik der ervaring liggen. »

Dus, door vergelijking, oordeel, en redeneering, vermogen wij met zekerheid, uit de onmiddelijke begrippen, nieuwe begrippen te baren, zelfs van wezens, die buiten het bereik der ervaring liggen, zooals God en de Goddelijke Eigenschappen. En inderdaad, we zijn bij machte, door redeneering, eerst het *bestaan* te bewijzen van een Opperwezen, en, door vergelijking, door middel van onze onmiddelijke begrippen, over dit Opperwezen een *begrip* te vormen. Te dien einde hoeven wij zekere algemeene beginselen, zooals het beginsel der oorzakelijkheid, het beginsel der genoegzame reden, het beginsel der tegenspraak, beginselen door elke gezonde philosophie aanvaard, als grondslag te gebruiken. Nemen we b.v. het beginsel der oorzakelijkheid: « Het bestaan van een toevallig wezen eischt eene oorzaak ». (1)

Ten onrechte wordt dit eerste beginsel door LE ROY b.v. geloochend: zonder in tegenspraak te vervallen kan dit beginsel niet verworpen worden. (2)

Op dit onomstootbaar beginsel gesteund, besluit dus de rede tot het bestaan van een Eerste Oorzaak, van een Noodzakelijk Wezen : anders het bestaan van de toevallige wezens rondom ons, uitleggen, ware eene onmogelijke zaak. (3) Zoo kennen we reeds het bestaan van het Opperste, Eerste en Noodzakelijk Wezen. Doch men kan het *bestaan* van zulk een Wezen niet bewijzen, zonder terzelfdertijd een begrip te verwerven over de *wezenheid* (essentia) van dit Wezen. De begrippen van oorzaak, van wezen, van noodzakelijk, enz. had de rede reeds getrokken uit de stoffelijke wereld

(1) Cfr. MERCIER. *Critériologie générale*, blz. 282-3, Louvain, rue des Flamands, 1906.

(2) Cfr. MERCIER, *ibid.*; Vgl. ook A. GARDEIL, *Le Donné Révélé et la Théologie*, blz. 124 en volgende, Paris, Gabalda 1910.

(3) « Nous ne pouvons connaître *l'existence* de Dieu que *par voie de démonstration*. L'application du principe de causalité à l'existence des choses contingentes prouve qu'il doit exister un Etre nécessaire, dont l'essence est l'existence même, et c'est Lui que nous appelons Dieu. » MERCIER, *La Psychologie*, T. II, blz. 93, n° 195. *Louvain*, *Institut supérieur de philosophie*, 195.

rondom haar. Thans ziet zij, met den blik der redeneering, dat al die begrippen *objective* in één Wezen samengevat liggen : dat Wezen is God, waarover de rede op de aangeduide wijze reeds een analogisch begrip heeft voortgebracht. Misschien ja, zal de rede van den beginne af er nog geen acht op geven, dat dit begrip een analogisch begrip is, doch een eenvoudige reflexie zal haar weldra en zonder moeite de analogische eigenschap ervan doen vatten.

Nu echter, dat in de rede een eerste analogisch begrip geboren is over God, wordt het voortaan voor die zelfde rede gemakkelijk, door verdere ontleding van dit begrip, door vergelijking, oordeel en redeneering, tal van andere, insgelijks analogische, begrippen, uit dit eerste begrip af te leiden. Nu kent ze reeds God, als het Eerste, Noodzakelijk Wezen : thans kan ze de Eigenschappen en Volmaaktheden zien, die *implicite* of verborgen, doch noodzakelijk, in dit eerste begrip besloten liggen. Daartoe hoeft ze slechts dit eerste begrip te ontvouwen, en alzoo zal zij, logisch, andere analogische begrippen bloot leggen en aanwerven. Zij weet reeds, dat God is het Noodzakelijk Wezen, het Wezen, wiens wezenheid het Zijn zelf is, het « *Ipsum Esse subsisteus* », dat

« bij zich bestaat, geen steun van buiten
» ontleent, maar op zich zelven rust ». (1).

Welnu, omdat God het Zijn zelf is, kan Hij niet vermenigvuldigd worden, maar is noodzakelijk *één* ; kan Hij niet begrensd zijn of geëindigd, doch in noodzakelijk *oneindig*, enz. Wat is anders het deel der godwetenschap, dat wij noemen « *De Deo Uno* », dan een ononderbroken ontvouwen van dit eerste analogisch grondbegrip : God is het op zich zelf bestaande Zijn ? Daaruit vloeien alle Gods volmaaktheden, zijne Éénheid, en Oneindigheid, zijne Almacht en Wijsheid. God is het Zijn zelf : daar is de diepe, de eenige, de vruchtbare wortel, waaruit, met weelderigen groei, al onze analogische begrippen over Gods Eigenschappen opbloeien (1).

(1) VONDEL, *Lucifer*.
(2) Vgl. daarover GARRIGOU-LAGRANGE, *Le sens commun, la Philosophie de l'être et les formules dogmatiques*, p. 141 en volgende; Paris, Beauchesne, 1909. Schrijver toont duidelijk aan hoe Gods eigenschappen uit het begrip « *Esse subsistens* » afgeleid worden.

En hier nogmaals gaat de kennis van het bestaan dier volmaaktheden in God gepaard met een analogisch begrip over hun wezenheid. Van macht immers, wijsheid, enz., bezat de rede reeds begrippen, hetzij onmiddellijke, hetzij van onmiddellijke afgeleide. Om nu deze begrippen op God over te dragen heeft de rede ze nog alleen maar te zuiveren en te louteren. Zij heeft er slechts van af te snoeien de begrensdheid, de onvolmaaktheid, het wezenlijk onderscheid van het vermogen, en het wezen, dat die volmaaktheden behelsde, en alle andere onvolmaaktheden die er aan vastkleefden; zij heeft ze dan slechts tot het oneindige te verheffen, en dan weet ze dat aan die begrippen, ofschoon uit de schepselen getrokken, toch wezenlijk in God iets zal beantwoorden.

Langs bovengemelden weg komt de rede tot de analogische kennis van Gods Eigenschappen. Laten we hier nog een oogenblik, in het onderzoek naar den oorsprong en de waarde onzer analogische Godsbegrippen, stilstaan bij twee Goddelijke Volmaaktheden, die verder ook nog een bron kunnen zijn van nieuwe analogische begrippen over God; we beoogen Gods Alwetenschap en zijn Waarachtigheid, waarvan het begrip in ons ontstaan is als noodzakelijk gevloeid uit Gods Wezenheid zelf.

Hieruit kan verdere afleiding en redeneering nog andere analogische begrippen baren. Daartoe komt nu de Openbaring zelf ter hulp. Het onderricht immers van een degelijk leergezag is toch ook wel, ongetwijfeld, een zekere bron van kennis en waarheid? En welk degelijker leergezag dan dit van God zelf, met zijn Oneindige Waarachtigheid en Wijsheid, die door de Openbaring tot ons heeft gesproken? En wat God zelf ons op deze wijze gezegd heeft, kunnen wij met zekerheid weten, en ook nog met zekerheid opvatten door het aanpassen van begrippen uit de schepselen getrokken; die begrippen zullen alsdan, *ipso facto*, analogische begrippen genoemd worden. God kan tot den mensch niet gesproken hebben zoo dat deze onmogelijk, zelfs niet door analogische begrippen, iets van wat God hem wilde openbaren zou hebben kunnen vatten en begrijpen : a priori is dat klaar en zeker; 't omgekeerde ware in strijd met de wijsheid van God. Gods Openbaring

is dus ook een bron van zekerheid; welnu die bron geldt voor alle dogmatische waarheden, want wat is het dogma anders dan een waarheid door God geopenbaard en aan ons gelooven voorgesteld? (1)

Maar diezelfde geopenbaarde waarheden, die wij met analogische begrippen vatten, kunnen tweederlei verdeeld worden. We kunnen immers analogische begrippen hebben over God, die wel met zekerheid door de Openbaring aangeleerd worden, maar die wij ook met onze eigen krachten uit de schepselen hadden kunnen afleiden. Zoo b.v., Gods Almacht, Oneindigheid enz. : wij kennen die weliswaar door de Openbaring, doch ook zonder Openbaring, vermag onze rede, niettemin door middel der schepselen, op te stijgen tot de kennis van die Eigenschappen. Doch benevens zulke begrippen, hebben wij ook nog, dank zij de Openbaring over God begrippen kunnen aanwerven die, zonder Openbaring, onmogelijk in ons hadden kunnen ontstaan. Het eerste slach van begrippen kunnen wij noemen : *onmiddellijke analogische begrippen;* het tweede slach : *middellijke analogische begrippen.* (2)

Hooger hebben wij gezegd, dat we al onze begrippen, als we ze op God en zijn Eigenschappen willen toepassen, eerst moeten zuiveren, louteren en verheffen, vóóraleer wij deze toepassing doen. Laten we thans bondig aanduiden hoe de rede deze begrippen bewerkt en waarin die bewerkingen bestaan.

Het overdragen van begrippen op God en zijn Goddelijke Volmaaktheden geschiedt door een drievoudige bewerking : de samenvoeging en bevestiging, de ontkenning, loochening of verwijdering, en eindelijk de verheffing. Door de *bevestiging* (*procédé de composition ou de synthèse*), schrijven wij God toe, en bevestigen wij van Hem alle volmaaktheden, die wij in Zijne werken en gewrochten vinden verspreid liggen.

Door de *loochening* of *ontkenning* (*procédé de négation ou d'élimination*), verwijderen wij van God, loochenen en ont-

(1) Cfr. ons werk *Apologetical Questions*, blz. 1-2, Wouters-Ickx, Louvain, 1910.

(2) Cfr. Mgr Waffelaert, *Méditations Théologiques*, T. I, blz. 224, Bruges, Beyaert, 1910.

kennen wij bij Hem al de onvolmaaktheden en begrensdheden, eigen aan die volmaaktheden, zooals we ze in de schepping ontwaren. Langs denzelfden weg, loochenen wij bij God alle loutere onvolmaaktheden : zoo weten we b.v. dat God onmogelijk kan liegen.

Eindelijk door de *verheffing* (*procédé de surélévation ou de transcendance*), verhoogen wij diezelfde volmaaktheden tot het oneindige : zoo immers moeten zij in God bestaan : dit leert ons de rede zelf. (1)

Ziedaar dus de koninklijke trap langs waar we opklimmen tot de analogische kennis Gods. Door redeneering kennen we met zekerheid het bestaan van God en zijn Volmaaktheden ; door redeneering weten we nog op welke wijze wij onze begrippen uit de schepselen afgeleid, hoeven te bewerken, vooraleer ze aan God te kunnen toeschrijven ; dan kuisschen en kammen wij de begrippen, door ons getrokken uit de stoffelijke wereld die ons omgeeft; we reinigen ze zorgvuldig van alle smetten van onvolmaaktheid, die er aan kleven ; we snoeien er af alle bladeren en takkelingen, die niet passen bij het Oneindig Volmaakte ; we verbeteren, verheffen, met één woord, we *veroneindigen* ze, — en dan, dan alleen zullen wij die begrippen aan God mogen toeëigenen. Aldus zal er in het Goddelijk voorwerp waarlijk iets beantwoorden aan deze analogische begrippen ; aldus zullen onze analogische begrippen over God een degelijke objectieve waarde bezitten.

***

Welke zijn nu de moeilijkheden die tegen deze leer kunnen opgeworpen worden?

Een eerste opwerping is die van het Agnosticism, de leer die beweert, dat wij onze volstrekte onwetendheid over het Oneindig, het Goddelijk Wezen, hoeven te bekennen, willen we de klip van het brutaal anthromorphism ontvaren. Niet alle wezen, zoo redeneert deze school, is ons bekend.

(1) Cfr. MERCIER, *La Psychologie*. T. II, blz. 93-94, Leuven. 1905.

Zijn er geen wijzen van « *zijn* », die aan ons verstand ontsnappen en immer zullen ontsnappen ? Wordt dit niet dagelijks bewezen door de Wetenschap, die door haar nieuwe ontdekkingen en gestadigen vooruitgang, ons bewijst, dat er toch zooveel wezens bestaan, die ons ten volle onbekend waren, en zijn, en ten allen tijde misschien zullen blijven ? En nochtans leeft en beweegt de wetenschap op een veld, dat onder het bereik van onze zintuigen valt. Wat moeten wij dan niet denken van het Onbekende, van het Oneindig Wezen, dat boven en buiten het zinnelijke ligt ? « Pourquoi, zoo stelt ons Clodius Piat de moeilijkheid voor (1), n'y aurait-il pas, dans l'océan d'être qui vient battre à nos portes, une forme de la réalité dont nous ne possédons ni représentation ni concept, dont aucune idée n'est possible pour nous et qui n'en constitue pas moins le fond de la cause première ? »

Het springt in 't oog, dat de onmacht onzer rede hier te fel wordt overdreven. Wij kunnen immers eerst en vooral tot de kennis geraken van het bestaan eener Eerste Oorzaak, die Oneindig zijn moet. Wel is waar dat wij daarna niet alle wezenlijkheid (toute réalité) vermogen te kennen, die schuilt in de zee van dit Oneindig Wezen, iets waartoe een oneindige kennis, en diensvolgens ook een Oneindig verstand zou van noode zijn, zooals God zelf een Oneindig verstand is en God alleen. Daarom is men echter nog niet gerechtigd te besluiten, dat we van dit Oneindig Wezen *hoegenaamd niets* kunnen weten, dat dit wezen ons ten volle zou ontgaan. Zulks besluiten ware onredelijk en verkeerd : uit de kennis der volmaaktheden, die ons in de schepping omgeven, en die als geëvenredigd voorwerp tegenover ons verstand staan, vermogen wij op te klimmen, ja, hoeven wij zelfs op te klimmen, — bijaldien wij van onze rede een rechtmatig gebruik willen maken, — tot de kennis van Gods bestaan en van diezelfde volmaaktheden in Hem, doch gelouterd en verheven. Alzoo mogen we beweren, dat niet alles in dit Goddelijk wezen zich aan den blik onzer rede onttrekt, en dat wij ons toch ten minste aan enkele druppels kennis kunnen laven uit den Oceaan der

(1) *De la croyance en Dieu*, blz. 130-1, Paris, Alcan. Zie blz. 132-4, het antwoord van dien schrijver.

Godheid, die, oneindig boven ons, lage schepselen, in eeuwigheid wentelt. Alzoo blijkt de ongegrondheid van het Agnosticism. Het is bijgevolg valsch, dat onze begrippen over God niets anders bevatten dan zuivere ijdele antropomorphismen, bedriegelijke nootschelpen, van buiten verlokkelijk rijp, maar van binnen zonder kern.

En het is ook nog onwaar, dat die begrippen misschien wel iets inhouden, maar dit *iets* alleszins geheimzinnig is en onkenbaar. Hier hoeft scherp onderscheiden te worden tusschen de *eigene* en de *analogische* kennis : de eene is volmaakter ten onzen opzichte dan de andere, doch, omdat de tweede onvolmaakter is dan de eerste, daarom toch mag hoegenaamd nog niet uitgesloten worden, dat zij toch ook ook een *ware* kennis zij.

En men zegge niet dat ons verstand in de onmogelijkheid is eenig waar begrip op te vatten van *het oneindige*, hoe onvolmaakt dit begrip ook weze. Zulke onmogelijkheid loochenen wij, en terecht. We zijn immers ongetwijfeld in staat een begrip te vormen van de positieve volmaaktheden, die wij rondom ons in de schepselen kunnen vinden ; wij vermogen ook, door reflexie op dit begrip en zijn voorwerp, te kennen dat dit begrip geëindigd en begrensd is en we zijn ten slotte ook nog in staat aan dit begrip, alzoo verworven, alle grenzen te ontkennen : aldus zijn we, op wettige en geldige wijze, gekomen tot het begrip van het oneindige (1).

Men zal echter verder nog opwerpen, dat het analogisch begrip toch noodzakelijk *eene zekere, ofschoon onvolmaakte, gelijkenis* vooruitzet tusschen het voorwerp en het begrip ; en dat een dergelijke gelijkenis onmogelijk is, als er spraak is van een Goddelijk voorwerp en het verstand. Wel aanvaarden wij, dat tot de kennis een zekere gelijkenis vereischt wordt : daarin immers bestaat juist het wezen der kennisdaad, dat het verstand in een beeld, een gelijkenis van het voorwerp (*species intelligibilis*), dit voorwerp ziet en kent. Doch is alle gelijkenis tusschen het Goddelijk voorwerp en het begrip onmogelijk ? Is er geen plaats voor een *onvolmaakte, analogische* gelijkenis ? Dit onderstelt b.v. *Caje-*

(1) Cfr. Remer, *op. cit.* V. II, blz. 346.

tanus, waar hij schrijft : « dat de gelijkenis tusschen God en het schepsel niet één-zinnig is maar analogisch. » (1)

Met a.w. tusschen God en het schepsel, bestaat er noodzakelijk eenige gelijkenis: het schepsel is immers gemaakt en voortgebracht door God als door zijn eerste Oorzaak ; het is niets anders dan een begrensde navolging van Gods oneindig Wezen (2). Zoo, om het voorbeeld van Cajetanus te nemen (3), is de menschelijke wijsheid b. v. een volmaaktheid, die een beperkte navolging is van Gods Oneindige Wijsheid : daarom moet er in de geschapene wijsheid een zekere gelijkenis gevonden worden, hoe onvolmaakt ook, van Gods Oneindige wijsheid. Daarom is het, dat alle schepselen Gods lof verkondigen; daarom dat de Heiligen in alle schepselen sporen ontdekten van de Goddelijke Volmaaktheden, en stof vonden tot lof en verheerlijking van God. Nu kunnen we toch van een anderen kant de geschapene wijsheid b.v. kennen ; we kunnen dit begrip van zijne onvolmaaktheden zuiveren, en bijgevolg kunnen wij in ons verstand een, weliswaar onvolmaakte, gelijkenis voortbrengen van Gods Wijsheid, en in die gelijkenis kan dan ons verstand op onvolmaakte wijze, de oneindige Wijsheid Gods weerspiegeld zien.

« Illa quæ sunt a Deo, zoo leert ons de H. Thomas (4), assimilantur Ei, in quantum sunt entia, ut primo et universali principio totius esse ». Alle schepselen zijn dus een bleeke, doch ware, weerspiegeling van Gods Oneindige, onbeperkte volmaaktheden : dit is de diepste grond, waarop de waarde onzer analogische kennis, van God, uit de schepselen afgetrokken, berust.

Doch, zou men kunnen aandringen, opdat zulke analogische kennis van God mogelijk weze, ware er vereischt dat wij twee termen der gelijkenis zouden kunnen kennen. Welnu, in het analogisch begrip over God, hebben we slechts eenen term dien we positief kennen, daar de andere term onvatbaar en onkenbaar blijft. « Au point de vue intellectua-

(1) Quia *similitudo* inter Deum et creaturam non est univoca, sed analoga ». *De Nominun analogia*, blz. 33; Parisiis, 1884.

(2) Van Noort, *De Deo Uno et Trino*, blz. 18, n° 19, Amsterdam, Van Langenhuyzen, 1907.

(3) *Op. cit., ibidem.*

(4) *Summa Theologica, 1 P., Q. IV, A. III.*

liste zoo redeneert Le Roy, (1) comment définir une ressemblance déficiente entre un premier terme seul connu positivement, où d'ailleurs les limites sont essentielles, et un second terme insaisissable en soi que S. Jean Damascène a pu appeler *pelagus substantiæ infinitum et indeterminatum?* »

Hiertegen beweren wij met reden dat er eerst en vooral, zooals we in ons antwoord op de voorgaande moeilijkheid aangetoond hebben, tusschen het begrip en de Goddelijke Volmaaktheid een *analogische* gelijkenis bestaat. Als wij bijgevolg van de Goddelijke Wijsheid b.v. in ons verstand een gelijkenis hebben, dan blijft voor ons de tweede term, in casu de Goddelijke Wijsheid, niet meer onbekend en onvatbaar: we bewijzen immers, dat die volmaaktheid toebehooren moet aan het Wezen, dat Oneindig volmaakt is; we nemen dan het begrip dat wij hebben van een geschapene Wijsheid, en na het gezuiverd te hebben van zijn onvolmaaktheden, en het tot oneindigheid verheven te hebben, passen wij het toe op de Goddelijke Wysheid: zoodat de bewering ongegrond is dat de tweede term der gelijkenis ons onbegrijpelijk zou blijven.

« Toch, » zoo redeneert Le Roy, « zet de analogie een onvolledige gelijkenis vooruit ». Welnu... een onvolledige gelijkenis heeft geen zin tenzij door een toevlucht tot de *inbeelding:* hetgeen radicaal tegen den geest van het stelsel (van het intellectualisme) aandruischt. Men is wel genoodzaakt te erkennen, dat er *onmeetbaarheid bestaat in de gelijkenis zelf:* is dit niet zeggen terzelfdertijd dat er een gemeene maat bestaat en niet bestaat? » (2)

Daartegen merken wij aan, dat er zeker geen meetbaarheid bestaat tusschen ons begrip en zijn voorwerp: God. God is immers oneindig, terwijl het begrip dat wij van Hem hebben. ontologisch, noodzakelijk geëindigd is. Onze begrippen zijn immers eerst en vooral afgetrokken uit

(1) *Op. cit.* blz. 139, in nota.

(2) « Or, au point de vue intellectualiste... une *ressemblance inadéquate...* n'a de sens que par un recours à l'*imagination*: ce qui va directement contre l'esprit du système. On est bien obligé de reconnaître qu'il y a *incommensurabilité dans la similitude même*: n'est-ce pas dire en même temps qu'il y a et qu'il n'y a pas de commune mesure? « *Op. cit.* blz. 139.

begrensde wezens, en daarenboven zijn ze, als toevalligheden (*accidentia*), in het verstandsvermogen gelegen en ontvangen : daarom ook zijn ze noodzakelijk begrensd. Doch er zou moeten bewezen worden, dat ontologisch begrensde begrippen, na een voorafgaande bewerking van verheffing en veroneindiging, geen voorwerp kunnen verbeelden, dat, ontologisch, oneindig is. Er is geen meetbaarheid tusschen God en het begrip : maar er is toch een zekere, analogische gelijkenis; en dat is voldoende om door zulk een begrip een ware kennis te hebben. Het begrip moeten we immers beschouwen, niet enkel volgens zijn ontologische waarde, maar ook volgens zijn verbeeldingswaarde ; volgens de eerste beschouwing zal er geen meetbaarheid bestaan tusschen hetzelve en het Goddelijke voorwerp ; doch, volgens de tweede, wordt het voorwerp analogischerwijze, door het begrip verbeeld, wel te verstaan als de noodige zuiveringen en verheffingen er reeds mee gebeurd zijn. Doch zelfs wat die verbeeldingswaarde van het begrip aangaat, mogen wij niet uit het oog verliezen, dat zij, ofschoon waar, toch niet volmaakt is : zij kan haar voorwerp niet uitputten, want dit is oneindig ; m. a. w. zij is niet *comprehensiva*, omvat het voorwerp niet geheel, omgrijpt het niet. Allesomvattende kennis is alleen mogelijk voor een Oneindig verstand, t. w. voor God zelf.

En voorts, wat de toevlucht tot de inbeelding betreft, die een noodzakelijk gevolg zou zijn van die onvolledige gelijkenis tusschen het analogisch begrip en zijn goddelijk voorwerp, en rechtstreeks in tegenspraak met het intellectualism, het stelsel dat wij aankleven, die bewering mag ze wel gegrond heeten ? Daar het analogisch begrip uitteraard zelf een onvolmaakte kennis onderstelt, zoo volgt daaruit dat het analogisch begrip een onvolledige gelijkenis vooruitzet tusschen dit begrip en het goddelijk voorwerp : mag men echter houden staan dat zulk een onvolledigheid en onvolkomenheid maar verstaanbaar is door de *inbeelding*, dan ja, dan ware zulks rechtstreeks tegen het stelsel, dat alle begrip als *intellectueel* vooruitzet. Edoch kan die onvolledigheid niet door het verstand begrepen en gevat worden ? De inbeelding komt hier wel het verstand ter hulp, en levert wel de stof waaruit dit verstandelijk begrip wordt

afgetrokken, — zooals zij dit overigens doet voor alle verstandelijk begrip, — maar hare rol bepaalt zich daarbij, en daarin is er niets gelegen, of kan er niets gevonden worden dat met het intellectualism niet zou kunnen samengaan. (1)

Een andere moeilijkheid is de volgende : God is boven alle schepselen oneindig verheven; Hij overschrijdt en overtreft alles; kortom, Hij is transcendent. Hij is in een gansch andere orde dan al wat geschapen is. Hoe zouden we Hem bijgevolg ooit kunnen bereiken door onze begrippen! Hij is boven buiten alle geslachten en soorten; hoe zouden wij dus door onze kennis kunnen tot Hem opklimmen? (2)

Moesten wij beweren dat onze kennis van God Hem doet nederdalen binnen de geschapene predicamenten of categorieën of wezensgroepeeringen, dán konden wij van God geen echte kennis hebben. God is immers boven al wat geschapen is, oneindiglijk erboven. Maar om van Hem een ware kennis te hebben, is het voor ons volstrekt niet vereischt dat Hij tot de orde der geschapene wezens behoore of ertoe verlaagd worde, dat Hij binnen de grenzen worde gebracht van de soorten en geslachten der geschapene wezens : onze rede kan immers ook het wezen vatten, dat daarbuiten en daarboven ligt, en hare macht is zoo groot dat zij zich ook uitstrekt tot het wezen dat boven het

(1) De gelijkenis van een begrip met zijn voorwerp kan volmaakt zijn of onvolmaakt : zoo is b.v. de gelijkenis tusschen het begrip dat wij hebben van den mensch en den mensch zelf volmaakt, daar de gelijkenis tusschen het begrip van God en God zelf onvolmaakt is. In beide gevallen echter is die gelijkenis geen beletsel voor het intellectualism. Wel neemt het verstand voor het vormen van beide begrippen zijn toevlucht tot de inbeelding, doch voor het eerste begrip (waar de gelijkenis volmaakt is) is de inbeelding sterker dan voor het tweede begrip (waar de gelijkenis onvolmaakt is). Zoo b.v. tot het vormen van het begrip van *mensch*, beeldt men zich een mensch in, doch tot het vormen van het begrip van *God*, is die toevlucht van het verstand tot de inbeelding in zekeren zin zwakker dan bij het vormen van het begrip van *mensch*. Men mag dus in de *onvolmaaktheid* der gelijkenis geen bewijs zoeken tegen het intellectualism. Hetzij de gelijkenis van het begrip met het voorwerp volmaakt weze of onvolmaakt, steeds blijft het begrip *zuiver intellectueel*, en het intellectualism behoudt zijn volle waarde.

(2) Le Roy, *op. cit.*, blz. 142. P. 143 : « Il est au-dessus de tout genre, au-dessus de toute catégorie... »

geschapene is. En ziehier waarom : God is een *wezen*, iemand die *is;* welnu het wezen (*ens, l'être*) is het voorwerp van het verstand; al wat *is*, daardoor zelf dat het het *zijn* bezit, is kenbaar door het verstand. Welnu, het wezen (*ens*) is niet te vatten of te binden in eenig predicament; het overschrijdt alle groepeeringen; met een woord, het is transcendentaal. Het strekt zich uit en spreidt zijne takken over al wat geschapen is, doch ook over het Ongeschapene, over God zelf. God is een *Wezen*, het volstrekte, het oneindige, het op zichzelf bestaande Wezen; van een anderen kant, zijn de geschapene volmaaktheden ook *wezens*, begrensde wezens weliswaar en geëindigde. Daar is dus geen éénzinnigheid tusschen die geschapene wezens, en het Wezen zelf, dat God is : daarom leggen wij het goddelijk Wezen niet neer in een geschapene soort of geslacht. Doch uit de geschapene wezens, steunende op het beginsel der oorzakelijkheid en der genoegzame reden, besluiten wij tot het bestaan van het Oneindig Wezen, en eens in bezit van dit eerste begrip, leiden wij er met logische noodzakelijkheid de begrippen der volmaaktheden van af, die het besluit en behelst. Omdat God dus een *wezen* is, kan ook Hij voorwerp zijn van ons verstand en op analogische wijze door ons verstand worden gevat, ofschoon Hij oneindiglijk alle geschapene wezens overtreft in zijn volmaaktheid zonder palen. (1)

Verder wordt ons nog opgeworpen dat onze analogische begrippen onmogelijk kunnen toegepast worden op God en wel om de volgende reden : « Inderdaad God is volkomen eenvoudig; in Hem bestaat er geen enkel zakelijk onderscheid tusschen zijne eigenschappen; zijn rechtvaardigheid en barmhartigheid, zijn verstand en wil, zijn vrijheid en onveranderlijkheid, enz., zijn in Hem één en hetzelfde; welken naam men ook gebruike, altijd is het hetzelfde voorwerp dat men beteekent, hetzelfde één en onverdeelbare voorwerp. Welnu, voor ons zijn de begrippen maar verstaanbaar en bepaald voor zoover ze verscheiden zijn, voor

(1) Vgl. Garrigou-Lagrange, *Le sens commun, la philosophie de l'être et les formules dogmatiques*, blz. 139-40; N. Baltasar, *Le problème de Dieu d'après la philosophie nouvelle*, blz. 24-25; Louvain, Institut superieur de Philosophie.

zoover zij in tegenstelling zijn onderling, en elkaar beperken ». (1) Met andere woorden onze begrippen zijn van malkaar waarlijk onderscheiden, ze zijn vermenigvuldigd, terwijl nochtans alle volmaaktheden in God noodzakelijk één en hetzelfde zijn : Gods wil b. v. is zakelijk niet verscheiden van Gods verstand, maar één en hetzelfde : onmogelijk bijgevolg door verscheidene en bepaalde en vermenigvuldigde begrippen te vatten wat één is, oneindig en niet verscheiden.

Gansch waar is het dat in God, om reden zijner allervolmaakste eenvoudigheid, er geen zakelijk onderscheid tusschen de volmaaktheden bestaat. In God geen de minste samenstelling van deelen, en alle volmaaktheden, die in Hem bestaan, versmelten er noodzakelijk tot één en hetzelfde Oneindig Wezen. Van een anderen kant is het ook nog waar, dat de schepselen anders zijn : in deze zijn de volmaaktheden van malkaar onderscheiden ; de wil is niet het verstand b.v. en zoo ingelijks voor de andere vermogens. Welnu onze eerste en onmiddelijke begrippen trekken wij uit de schepselen, zoodat we onze begrippen ook als verscheiden en vermenigvuldigd opvatten. Doch, men mag uit het oog niet verliezen, dat wij, door redeneering, onze begrippen kunnen verbeteren, en dit werkelijk doen, vooraleer wij ze op de Goddelijke volmaaktheden overdragen.

Moesten wij aan God de volmaaktheden toeschrijven, zooals wij deze in de schepselen vinden, dan zouden wij inderdaad in dwaling vallen, dan zou de opwerping waarde hebben. Maar dat doen we niet. (2) En hier valt te

(1) « En effet Dieu est parfaitement simple ; objectivement il n'y a entre ses attributs aucune distinction réelle ; en lui, justice et miséricorde, intelligence et vouloir, liberté et immutabilité, etc., s'identifient; quelque nom qu'on emploie, c'est toujours le même objet qu'on signifie, le même objet un et indivisible. Or, pour nous, les concepts ne sont intelligibles, ne sont déterminés et définis, qu'autant qu'ils sont distincts, qu'autant qu'ils s'opposent et se limitent réciproquement ». Le Roy, op. cit. blz. 144.

(2) Vgl. E. Dublanchy, bij het woord « *Dogme* », in « *Dictionnaire de théologie Catholique, de Vacant et Mangenot* », blz. 1580-1581, Paris, Letouzey, 1910. Schrijver doet de objectieve waarde van het analogisch dogmabegrip goed uitkomen, naar de leering van den H. Thomas. Zie aldaar de aangehaalde teksten van den H. Thomas.

herinneren aan het onderscheid, waarvan wij hierboven reeds melding gemaakt hebben, namelijk dat tusschen de beteekende zaak, en de wijze van beteekenen (ipsa res significata et modus significandi), De volmaaktheid zelf, b.v. de wijsheid, mogen wij aan God toeschrijven, maar niet de wijze, waarop die volmaaktheid in de schepselen gevonden wordt, t. w. de bepaaldheid ervan, niet het zakelijk onderscheid met de andere volmaaktheden : wij weten dat wij dit alles aan God niet mogen toekennen ; daarom dus ook verbeteren wij onze begrippen, en slechts na die verbetering, passen wij het begrip op God toe. Terecht leert de H. Thomas : « Wat dit betreft, wat deze namen (die wij van God prædiceeren) beteekenen, zij komen (deze namen) aan God toe in eigenlijken zin, en in eigenlijkeren zin dan aan de schepselen zelf, en zij worden het eerst van Hem gezegd. Doch wat de wijze van beteekenen betreft, worden zij niet in eigenlijken zin van God gezegd : want zij hebben eene wijze van beteekenen, die aan de schepselen toekomt. » (1)

Daarom besluit Le Roy (2) ten onrechte dat de toepassing van dergelijke begrippen op God tot agnosticism leidt : het tegenovergestelde is waar, daar wij juist door deze begrippen, van God een ware kennis verwerven. Hij besluit ten onrechte, dat deze begrippen niet kunnen overgedragen worden op God, op zulke wijze dat zij het voorwerp zelf zouden beteekenen, zooals het in de werkelijkheid is; onze begrippen over God behelzen alleen maar, volgens Le Roy, zooveel als wat wij zijn of moeten zijn ten opzichte van die Goddelijke werkelijkheid. Hierin dwaalt hij : deze begrippen beteekenen wel het voorwerp dat objectievelijk bestaat. (3) Ons begrip b.v. over Gods Verstand zegt ons die volmaaktheid, die werkelijk in God is :

(1) *Summa Theol., Pars Prima. Q. XIII, A. III.* « Quantum igitur ad id. quod significant hujusmodi nomina, proprie competunt Deo, et magis proprie quam ipsis creaturis, et per prius dicuntur de eo. Quantum vero ad modum significandi, non proprie dicuntur de Deo : habent enim modum significandi, qui creaturis competit. »

(2) *Op. cit.* blz. 145.

(3) Cfr. Van Noort, *De Deo Uno et Trino,* blz. 18-19. Amstelodami, Van Langenhuyzen, 1907.

wel hebben wij dit begrip uit een geschapen verstand getrokken, doch daarom ook, om het op God toe te passen, hebben wij er eerst alle onvolmaaktheden van afgesnoeid; wij hebben alleenlijk behouden wat er van volmaaktheid in besloten ligt, en dan zeggen wij met reden dat dit begrip iets weergeeft dat objectief in God bestaat.

Dezelfde geleerde werpt nog een andere moeilijkheid op. We kunnen van Gods volmaaktheden geen analogisch begrip vormen en tot geen ware kennis geraken, beweert hij. Immers, de analogie, die wij van God praediceeren, is de analogie van evenredigheid (*analogia proportionalitatis*). « Er bestaat in God iets, dat slaande op Hem is wat de persoonlijkheid, of het verstand, of zulk of zulk een eigenschap is, slaande op den mensch. » (1) De kennis van een goddelijke volmaaktheid onderstelt bijgevolg een zekere verhouding, een evenredigheid : b.v. zooals de mensch is ten opzichte van zijn menschelijk verstand, zoo is, *proportione servata*, God ten opzichte van zijn Goddelijk verstand. Welnu « zulk een evenredigheid leert ons niets kennen over het verstand van God b.v., want een evenredigheid verklaart en bepaalt niets, tenzij men drie van de vier termen, onafhankelijk van haar, kent; en hier zijn er twee onbekenden, God en zijne eigenschap. » (2)

Ons antwoord daarop is : indien we moeten aanvaarden dat er drie van de vier termen der evenredigheid moeten gekend zijn om ook den vierden te kunnen kennen, zoo mogen we ook gerust loochenen dat er maar twee termen zouden bekend zijn in gezegde verhouding. Le Roy beweert dat de derde term, nl. God ons onbekend is. Wij houden staan dat we drie termen kennen : de termen mensch vooreerst en menschelijk verstand; en voorts ook nog, door een analogisch begrip, den term God. We kennen immers God, zooals we hooger aangetoond hebben, door van de schep-

(1) « Il y a en Dieu quelque chose qui est par rapport à Lui ce que la personalité, ou l'intelligence, ou tel ou tel attribut, est par rapport à l'homme. » *Op. cit.* blz. 146.

(2) « En tout cas, la proportion ètablie ne *définit* rien, n'*éclaire* pas la nature intrinsèque de Dieu : car une proportion n'est éclairante et définissante que si trois de ses quatre termes sont connus indépendamment d'elle et ici il y a deux inconnues, Dieu et son attribut. » *Op. cit.* ibid.

selen op te stijgen, als het *Ipsum Esse subsistens,* het Zijn zelf, het Noodzakelijk Wezen. Nu de derde term ons aldus bekend is, kunnen we bewijzen en verstaan, dat aan het Wezen, dat het Zijn zelf is, de volmaaktheid, door den vierden term uitgedrukt, te weten het verstand, waarlijk toekomt : alzoo klimmen wij op door middel van de onderstelde evenredigheid, tot de kennis van Gods verstand ; alzoo bekomen wij een analogische kennis van het verstand Gods. (1)

Het weze ons nog toegelaten tegen de uiteengezette leer nog een laatste moeilijkheid aan te voeren en te weerleggen. Tegen de kenniswaarde der analogische begrippen over God, beroepen zich de tegenstrevers op de onverstaanbaarheid en de ondoordringbaarheid Gods. Wordt deze niet meermalen en ten duidelijkste uitgesproken door de H. Schrift, door de H. Vaders en Kerkvergaderingen? Is God niet de verborgen God, waarvan Isaïas spreekt? (2) Zijn Gods raadsbesluiten niet ondoorgrondelijk en onnaspoorbaar zijne wegen? (3) Bewoont Hij niet een ontoegankelijk licht? Is Hij niet Hij « dien nooit een mensch gezien heeft, ja ook niet zien kan? (4) Verklaren de Kerkvergaderingen Hem niet *incomprehensibilem,* onbegrijpelijk? (5)

Ongetwijfeld, doch die teksten moeten in den zin opgevat worden, waarin ze voorgesteld zijn, en met de beteekenis die er aan kleeft. Welnu, welke is die beteekenis? Zij leeren ons dat wij van God en zijn eigenschappen eerst en vooral uit onze natuurlijke krachten, geen onmiddelijke, intuitieve of *aanschouwingsbegrippen* kunnen vormen. Daarenboven wordt door deze aanhalingen nog bewezen, dat de HH. Vaders, de H. Schrift en de Kerkvergaderingen de *cognitio comprehensiva*, de gansch *omvattende* kennis van God

(1) Cfr. Garrigou-Lagrange, op. cit. p. 147 ; alsook onze bijdrage : *Der pragmatische Dogmabegriff*, in *Theologie und Glaube*, Jg. IV, blz. 287 ; zie verder ons *Apologetical Questions,* p. 19-20, Louvain, Wouters-Ikx, 1910.
(2) Is., XLV, 15.
(3) Rom., XI, 33.
(4) I Tim., VI, 16.
(5) *Vatikaansche Kerkvergadering*, III Zitting, Hoofdst. I. Wat de leer der HH. V. V. betreft, zie b. v. den H. Basilius, Adv. Eunom., L. I, n. 12, Migne, P. G., T. 29, p. 539.

als onmogelijk verklaren. Beide leeringen hielden de HH. Vaders staan, bijzonderlijk in de IV[e] en de V[e] eeuw, tegen de Eunomianen. En met recht en reden : want, zooals volgt uit gansch deze verhandeling, hebben wij van God slechts begrippen, afgetrokken uit de schepselen, onvolmaakte navolgingen en weerspiegelingen Gods, te weten analogische begrippen, die niettemin tot een ware kennis voeren. Daarbij geven die begrippen, geeft zelfs het bovennatuurlijke gezicht van God, « van aangezicht tot aangezicht » in den hemel, onmogelijk een kennis die gansch haar voorwerp omvat, begrijpt en uitput : want dit voorwerp is een oneindig voorwerp, dat door geen geschapen en beperkt verstand ten volle kan uitgeput worden. Dat, en geen andere, is de bedoeling van de aangehaalde teksten, en om dit verder te bewijzen, ware het voldoende door andere ontelbare teksten aan te toonen, dat wij, volgens de leer van de H. Schrift en van de Traditie, hier van God een ware kennis kunnen hebben. De Kerkvergadering van het Vatikaan o.a. leert ons (1), dat de menschen den éénen en waren God, onzen Schepper en onzen Heer, met zekerheid kunnen kennen met het natuurlijk licht hunner rede. En die leering staat in de H. Schrift zelf, waar ze zegt, — om slechts één klassiek bewijs aan te halen — dat het onzichtbare van God, van sedert de schepping der wereld af, gezien wordt uit de werken, met het verstand, en ook zijn eeuwige kracht en goddelijkheid, zoodat de heidenen, die God niet erkend en verheerlijkt hebben, onverschoonbaar zijn (2). Dat dit ook de leering was van de HH. Vaders, blijkt uit al hunne geschriften.

Zelfs diegenen onder de HH. Vaders, die het meest aandringen op Gods onbegrijpelijkheid en ondoordringbaarheid, leeren toch ten duidelijkste, dat wij ons van God een ware kennis kunnen vormen met onze natuurlijke krachten. *Athanasius,* bijvoorbeeld, schrijft : « God is in zijne natuur onzichtbaar en onverstaanbaar », daar Hij ongeschapen en eeuwig is, en wij onze begrippen trekken uit de schepselen, die vergankelijk en gemaakt zijn. « Daar-

(1) Const. de Fide. can. II, 1.
(2) Ad Rom., I, 16-24.

om, voegt hij erbij, heeft Hij het schepsel door Zijn woord zóo geschikt, dat Hij, uit Zijn werken ten minste, door de menschen zou kunnen gekend worden. » (1)

De kennis, die wij uit onze natuurlijke krachten van God hebben, is dus volgens de H H. Vaders onvolmaakt : we weten wel dat in God alle volmaaktheden liggen, die in de schepselen te vinden zijn, maar, een *eigen* begrip vormen van de wijze waarop die volmaaktheden in God zijn, dat is ons onmogelijk.

* * *

We hebben dus van God slechts een analogische kennis ; die analogische kennis is evenwel toch zeker en waar. Daar is het punt, waar wij het meest nadruk op moeten leggen in onze tijden van agnosticism. Het is wonder om nagaan, hoe men, in den naam van de rede, de krachten der rede wil verminken. We kunnen er niet genoeg op steunen : het aankleven van het agnosticism is in ons de rede dooden of ten minste ze verminken. Hier blijft de traditioneele wijsbegeerte het best de rede getrouw ; zij is, in den goeden zin van het woord, het best rationalistisch, daar zij, beter dan het doodend agnosticism, de rechten der rede eerbiedigt en huldigt. Daarom is in die leer het veld der rede veel uitgestrekter dan in het agnosticism ; dit veld immers strekt uit tot God zelf, en het bevat niet alleen het geschapene, maar zelfs het oneindige.

Daarom blijven we trouw aan de leer der analogie. Zij immers is het, die de brugge slaat over den afgrond, die het geschapene van het goddelijke scheidt : zonder die brug konden we nooit tot de kennis van God en het bovennatuurlijke opklimmen. Die leer der analogie is niet nieuw, en werd zij vroeger niet reeds uitdrukkelijk met dien naam van analogie bestempeld, toch werd steeds *implicite* aan-

(1) Aangehaald door FRANZELIN, *de Deo Uno*, blz. 109, Romæ, 1876. Vgl. ook aldaar de leer der HH. Vaders over onze Godskennis. Vgl. nog : J. VAN DER MEERSCH, *De Dei Existentia. Schemata lectionum ad usum privatum alumnorum majoris Seminarii Brugensis*, blz. 34-37. Brugis. De Plancke, 1910 ; DUBLANCHY, voor wat betreft *Cyrillus van Jerusalem*, en *Augustus*, bij het woord « DOGME » blz. 1589, *Dictionnaire de Théologie Catholique, de Vacant et Mangenot.*

vaard, wat wij er door beteekenen. Cajetanus heeft ze ex professo behandeld; bij den H. Thomas wordt ze op vele plaatsen zijner werken besproken (1). Wilden we nog hooger opklimmen, dan mogen we zeggen, dat diezelfde leer bij de HH. Vaders en zelfs in de H. Schrilt *implicite* bevat ligt. Daar zijn het immers twee vaste leerstukken: aan den éénen kant de ondoorpeilbaarheid en ondoordringbaarheid Gods, en aan den anderen kant de macht der rede om, met natuurlijke krachten, tot de kennis van God op te stijgen; welnu die twee leerstukken kunnen slechts op één manier met malkaar overeengebracht worden, t.w. met te zeggen, dat wij van God slechts analogische begrippen kunnen vormen. Zelfs den naam « *αναλογια* » kunnen we reeds bij sommige Vaders terug vinden. (2)

Om te sluiten zullen we de aandacht van den lezer vestigen op het groot belang en de eeuwige waarheid der wijsbegeerte van het *zijn*. Het *zijn*, dat is het voorwerp van ons verstand, en wie dit loochent, moet noodlottig in dwaling vervallen. Als we alleenlijk de *phenomena* of *verschijnselen* der dingen, *of het worden* als voorwerp der rede aanvaarden, dan kunnen we onmogelijk nog begrijpen wat boven die verschijnselen of dit worden gelegen is. Dan zal dit voor ons ofwel niet bestaan, of ten minste een eeuwig onoplosbaar raadsel blijven, een geheim.

Maar integendeel, als het *zijn* als voorwerp van de rede erkend wordt, dan kunnen we ook kennen al wat *is*; tot al wat is strekt de macht van het verstand. Welnu het begrip *zijn* strekt zich uit over alle wezens: de schepselen zijn beperkte *wezens* en daarom ook kunnen zij door ons verstand gevat worden; God is het *Wezen Zelf*, dat ons van Zichzelf gezegd heeft: « Ego sum qui sum. Ik ben het die ben (3) », en daarom nogmaals moet God in Zichzelf, het eerste en opperste verstaanbare zijn, het « *primum intelligible* »

(1) Cfr. PINARD, bij het woord *Dogme, Dictionnaire de la foi Catholique.*

(2) Zoo b. v. GREGOR. NYSS.; contra Eunom. L. XII, T. II. « Si enim nomina aliqua ad declarationem divinæ cognitionis didicimus, haec omnia *communionem habent et analogiam* cum hujusmodi nominibus quae proprietatem hominis disignant.. » Aangehaald bij FRANZELIN, *op. cit.* blz. 133.

(3) Ex. III, 14.

want « *ens et verum convertuntur,* » het wezen is omzetbaar door het ware, zoodat alles wat *is*, ook voorwerp kan zijn van de rede. (2) Zoo is God het Oneindig, het Opperste kenbare in Zichzelf, en de eenige reden waarom onze rede dit Goddelijk Wezen niet volkomen begrijpen en omvatten kan, is aan den eenen kant de begrensdheid van haar krachten, en aan den anderen kant de Oneindigheid van dit Wezen. Dit belet nochtans niet dat onze rede, alhoewel een onvolmaakte, toch een echte kennis van God hebbe, hetzij dat ze die kennis put uit haar eigen krachten, of uit de Openbaring. Steeds zal die kennis een echte ware kennis mogen heeten, omdat God is het *Zijn* zelf, en dus besloten is in het machtgebied der Rede, dat zich uitstrekt over allen wat eenigzins het *zijn* in zich draagt.

Onze rede kent dus God alleen door analogische begrippen, en zulk een kennis is op zichzelf reeds een heerlijke gave; maar een veel hooger heil is haar beschoren : eens zullen de kluisters, die haar vastklinken aan de stoffelijke wereld, losgerukt worden, en dan stijgt ze op tot een kennis die onmiddelijk zal zijn, tot een aanschouwen van aanschijn tot aanschijn, van Hem die is het-Oneindige-kennen-zelf, en van wie onze tegenwoordige kennis enkel maar is een bleeke weerschijn.

J. Bittremieux.

Leuven.

---

(2) Cfr Garrigou-Lagrange, op. cit. p. 139 : « Cet objet (de notre intelligence) c'est l'être dans toute son universalité. C'est là... ce qui fonde dès ici-bas la possibilité d'une connaissance analogique qui atteigne vraiment l'être de Dieu. La doctrine aristotélicienne et thomiste de l'analogie n'est autre, en effet, que celle de l'être conçu comme un transcendental et non pas comme un genre ».

KARDINAAL NEWMAN

« To have seen Tyrol is a responsability », zegt Faber ergens in een zijner brieven, en dit woord is waar. Alle edele aandoening, veroorzaakt door 't zij welk verheven schouwspel : de machtige zee of de hooge Alpentoppen, de Sixtijnsche kapel of den Keulschen dom; door 't zij welke geniale uiting : Beethoven's laatste sonaten, kwartetten of *Missa Solemnis*, Shakespeare's *King Lear* of Dante's *Divina Commedia* — al wat den geest eene wijding geeft, het hart eene veredeling, is een gunst waarover men rekening moet geven, legt plichten op, die verantwoordelijkheid meebrengen. En dit is even waar van den omgang, persoonlijk of door middel hunner werken, met uitgelezen geesten, met genieën of heiligen.

Zulk eenen omgang verleent ons het boek verleden jaar in Engeland verschenen : « The life of John Henry Cardinal Newman bij Wilfrid Ward. »

Lacordaire heeft Vauvenargues eens nagesproken : « Tôt ou tard on ne jouit que des âmes. » En inderdaad is er voor den mensch geen boeiender studie dan die zijner medemenschen. Daarom is de geschiedenis zulk eene bekoorlijke wetenschap; daardoor wordt zoo gretig gegrepen naar de talrijke mémoires, autobiographieën, briefwisselingen, die thans aan 't licht komen. Die schriften brengen ons iets van het diepe mysterie waarin ieder persoonlijk leven zich omhult, enkel een tip van den sluier oplichtend, en daardoor eene verrassing insluitend, want het volle geheim levert eene ziel zoo min als de Schepper zijn onmeedeelbaar geheim. Ten minste als het geldt buitengewone zielen, en wie verdient dien naam beter dan een der meest veelzijdige, kiesch-voelende, fijn-denkende verschijningen van dit Engeland, waar oorspronkelijkheid en individualiteit tot hare uiterste grenzen worden gedreven?

Hoe Newman zich eene biographie voorstelde, weten wij van hem zelf. Hij schrijft in 1863 aan zijne zuster, Mrs John Mozley : « Het was altijd een stokpaardje van mij,

— of is het wellicht een truism, geen stokpaardje? — dat het ware leven van een mensch in zijne brieven ligt... Niet enkel in het belang der biographie, maar om de kern zelf der zaken te bereiken, is het uitgeven van brieven de ware methode. Biographen dikken aan, geven inzichten, veronderstellen gevoelens,.... maar gelijktijdige brieven zijn feiten. »

Handelend naar die overtuiging, bewaarde en klasseerde Newman zelf de brieven die hij geschikt achtte om een trouw beeld te geven van zijn afwisselenden levensloop; maar, met die uiterste kieschheid, die een zijner aantrekkelijkste eigenschappen was, wilde hij het protestantsch gedeelte ervan vertrouwen aan protestantsche handen. Zoo gaf hij in 1884 aan Anne Mozley heel het materiaal dat zij wist te benuttigen in de twee bundels : « Letters and Correspondence of John Henry Newman, during his life in the English Church ». Eene korte autobiographie had hij als inleiding geschreven.

Boeiend is de lezing dier brieven. Stap voor stap ziet men dien hoogen geest, dat diep godsdienstig wezen vorderen op den weg der waarheid, dan langen tijd aarzelen en drentelen op den dorpel, niet uit persoonlijke bezorgdheid of wijken voor opoffering, maar uit nauwlettende vrees van te kort te doen aan de rechten van plicht en geweten. Sarrend komt soms dit dralen voor. Wij, gewoon aan Fransche klaarheid en logiek, in menschelijke overhaasting misschien, wij zouden den naderende willen zien spoed maken en veilig aanlanden op den vasten bodem der onfaalbare waarheid, waaraan wij gewoon zijn van kindsbeen af; maar Newman zelf heeft ons de verklaring zijner houding gegeven in het werk dat hij veel later schreef, in *Callista*. « Zij stond », zegt hij daar, « halfweg op de baan van 't onderzoek, die even veel tijd vergt om ze af te leggen, ten zij in geval eener wonderdadige tusschenkomst, als er tijd noodig is om van hier tot daar te gaan. Gij ziet iemand tot u afkomen, en gij spreekt ongeduldig : « Waarom komt ge niet sneller? — waarom zijt ge niet reeds hier? » Waarom? — Omdat het tijd vraagt. Zien dat het heidendom logen is, — (Callista is eene heidensche). Zien dat het christendom waarheid is, — zijn twee daden, die twee gedachtengangen

insluiten. Deze kunnen weliswaar op eens geschieden, zoodat de waarheid de plaats inneemt van de dwaling; maar zij kunnen ook verscheiden blijven ».

Misschien ging nooit een geest zoo diep in de ontleding der gedachten van andere geesten, daalde nooit eene ziel grondiger in de kennis der nauwkeurigste bewegingen van andere zielen, dan de groote geest- en zielekenner Newman. Geen wonder zoo iemand gewoon aan zelf-ontleding en studie der wijsheid onder alle opzichten, zich enkel besliste na rijpe overweging en in volle overtuiging van de noodzakelijkheid van dien stap. Maar hoe heerlijk genoot hij dan ook van het veroverd licht, het aanschouwde « Vredevizioen » !

Tot aan den vooravond zijner bekeering, had Newman gewerkt aan een zijner gewichtigste werken, dit « Essay on the Development of Christian Doctrine », dat nu nog een zijner vruchtbaarste gedachten behelst. Op de laatste bladzijde laat hij zijn zegegevoel juichen : « Zoo waren aangaande het « Zalig Vredevizioen » de gedachten van iemand wiens aanhoudende bede was geweest dat de Allerbermhertigste het werk Zijner eigene Handen niet zou verwerpen, het niet aan zich zelven overlaten ; — zoolang diens oogen beneveld bleven, diens borst beklemd; zoolang hij enkel naar de Rede luisterde in zaken van Geloof.

En nu, lieve Lezer, de tijd is kort en lang de eeuwigheid. Verwijder van u niet wat gij hier hebt gevonden; beschouw het niet als een louter voorwerp van voorbijgaande controverse; wees niet bij voorbaat besloten het te weerleggen en zoek dat niet op de beste wijze te doen ; wees niet uw eigen verleider met u in te beelden dat gij hier de vrucht hebt van teleurstelling, of rusteloosheid, of gekwetst gevoel, of overtollige prikkelbaarheid, of eenige andere zwakte. Omwikkel u niet in 't herdenken aan verleden jaren als met een mantel, en wil niet besluiten waar te vinden wat gij zulks wenscht. Maak u geen afgod van eigene verwachting. De tijd is kort, en lang de eeuwigheid.

« NUNC DIMITTIS SERVUM TUUM, DOMINE,
SECUNDUM VERBUM TUUM IN PACE :
QUIA VIDERUNT OCULI MEI SALUTARE TUUM ».

Wat Newman bezingt in deze pracht-uitboezeming, dat had hij gevonden : het bekorende « Vredevizioen », de toelachende omhelzing van licht en luister, van ongeschapen licht en vrede-liefdeluister. Voortaan zou dat licht zijn pad beschijnen en, door alle stormen heen, de luister van 't « Vredevizioen », van de Eeuwige Stad, het hemelsch Jerusalem, de baak zijn voor zijn oogen.

Altijd had het licht een groote rol in zijn leven gespeeld. Toen hij nog jong was, vóór hij de dorre Anglikaansche kerk in beroering bracht door zijne Oxford-beweging, had hij zijn vriend Hurrell Froude op eene Italiaansche reis vergezeld. In Sicilië ziek gevallen, verzekerde hij aan den knecht, die hem verzorgde, dat hij niet sterven zou, daar hij « eene zending te vervullen had ». 't Was op den terugweg op zee, langs de kusten van Sicilië, dat hij de verzen dichtte die, in Engeland, op alle lippen staan :

Lead, Kindly Light!... lead Thou me on.

Nu had dat licht hem gebracht, uit de dwaling van Evangelism en Anglicanism, uit de strikken van wereldomgang of verdorrenden wetensijver, langs de klippen van faamverblinding of roes van een ongemeen gezag, tot de veilige have der Eeuwige Waarheid. Wel mocht hij aanlanden met Simeon's woorden op de lippen : « Laat, Heer, in vree uw dienaar gaan, want mijn oogen hebben uw heil gezien, dat een licht is opgaande voor de volkeren. »

Doch de geschiedenis van dit leven in licht zou nu geschreven worden.

Zooals Newman zijn loopbaan in 't Anglicanism had vertrouwd aan Anglicaansche handen, zou hij natuurlijk voor zijn Katholiek leven naar een Katholieken opsteller uitzien.

De aangewezen man daartoe was de vriend die hem gevolgd had uit het protestantism tot in de Katholieke Kerk, ja tot in die orde der Oratorianen, die Newman uit Italië in Engeland overplantte; de vriend, die hem 32 jaar trouw ter zijde stond, door alle wisselvalligheden heen, dien het volk van Rome zijn Engelbewaarder noemde : Ambrose St John. Ongetwijfeld had Newman dezen in 't zicht, toen hij papieren verzamelde voor eene latere bio-

graphie. Ongelukkig overleefde hij dien getrouwe, en Wilfrid Ward vertelt hoe hij, op het levenloos lichaam vallende, daar liggen bleef den ganschen nacht door.

Een ander moest dus gevonden worden. Hoe de keus viel op Wilfrid Ward, zegt deze niet. De zaak heeft inderdaad een kieschen kant. Onder de groote schaar volgelingen en vrienden, die Newman met zich medebracht in den schoot der Katholieke Kerk, vormde zich later een kern tegenstrevers van zijne dierbaarste droomen en betrachtingen. George Ward, de vader van Wilfrid, was een hunner bijzonderste voormannen. Nu zou de zoon zijns vaders gedrag beoordeelen. Zeggen wij ineens dat hij dat onbewimpeld doet, en den heelen tijd aan de zijde staat van den grooten geest wiens wedervaren hij moet verhalen. Niemand trouwens was beter geschikt om de zware taak op te nemen : zijne merkwaardige vroegere boeken — twee op het leven zijns vaders : « William George Ward and the Oxford movement » en « William George Ward and the Catholic revival », en vooral zijn meesterlijk leven van Kardinaal Wiseman — waren de beste voorbereiding om nu den grootsten onder Engelands bekeerden voor 't publiek te brengen.

Ten andere, door zijn huwelijk had Wilfrid Ward vergoed wat hem aan vaderszijde van vooroordeelen kon aankleven. Zijn echgenoote is immers de begaafde Mrs Wilfrid Ward, schrijfster van *One poor Scruple* en *Out of due time*, over wie ik het had voor eenige maanden, en die de dochter is van een van Newman's vroegste en intiemste vrienden : James Hope-Scott, den grooten jurist. Van kindsbeen af heeft Mrs Wilfrid Ward Newman gekend, met hem omgang gehad en is in een bij uitstek voor hem sympathiek midden opgegroeid.

Door al die omstandigheden scheen de biograaf bijzonder uitgerust om goed werk te verrichten en inderdaad is de uitslag zeer bevredigend. Ik zal nochtans niet ontkennen dat Wilfrid Ward's vroegere boeken met vaster hand geschreven staan. Hier is het of de wijde omvang der te schilderen persoonlijkheid den greep op toestanden en figuren verflauwd heeft. In 't leven van Wiseman, onder andere, komt dezes cosmopolitische veelzijdigheid, Iersche pittig-

heid en gulheid, zoo schitterend aan het licht. Jammer dat uit de nieuwe biographie nu eene schaduw valt op den aantrekkelijken Kardinaal die in 't eerst Newman zoo warm begrijpend was te gemoet gekomen. Hij viel daarna geheel onder den invloed van den inkrimpenden Manning en dezes aanhangers. De tweede Kardinaal van Westminster komt voorzeker niet vergroot uit de lezing van Ward's boek voort, en nochtans was ook hij een groote in zijn socialen arbeid bij de dokkers van Londen, in zijne democratische houding jegens arbeiders der wereldstad en Iersche nationaliteit. Maar onvergeeflijk blijft zijn achterdocht over de edele bedoelingen zijns vroegeren leiders en meesters Newman, de verdenking die hij in hoogere sfeer op hem zoekt te laten wegen, zijn heel en al on-Engelsche dubbelzinnigheid. Dát zijn vlekken door geen heilig leven wit te wasschen. Het bloed kookt in de aderen bij de lezing zulker bladzijden; en om het geschokt gemoed weer in evenwicht te brengen, moet men zich uit Montalembert's « Moines d'Occident » menig twist en krakeel herinneren tusschen reuzig groote heiligen en helden uit den voortijd, op de Iersche of Schotsche kusten.

Niet het verhaal dezer kleingeestigheden en de ontgoocheling die er 't gevolg van is, zijn Wilfrid Ward euvel op te nemen, want altijd blijft hij voorstaander van den grootste en edelmoedigste, van zijn held; maar misschien werkten vroeger herinneringen en familie overleveringen belemmerend op hem buiten zijn weten en waren oorzaak van den verflauwden greep dien men gewaar wordt. Wat er ook van zij, het pakkende van 't onderwerp zelf, het boeiende van figuur en omstandigheden was groot genoeg om een werk van eerste gehalte te weeg te brengen.

Dit boek is eene verrassing en eene verklaring.

Over het leven van Newman in de Katholieke Kerk hing inderdaad een nevel. Voor zijn Anglicaansch leven had hij zelf gezorgd én door de brieven en documenten aan Anne Mozley toevertrouwd én door zijn boeken: « Apologia pro vita sua », « Loss and Gain », enz. maar tot aan zijn dood zou men wachten om tot het innerlijke, beslissende van zijn katholiek bestaan te geraken. De tijdsomstandigheden brachten geen bescheid. Na zijn roemrijk overgaan

in de volle rijpheid der mannenjaren, in den gulden luister eener weergalooze faam, waren jaren gevolgd die niets of bijna niets over hem vermeldden. Nog klonken in de ooren de smartkreten zijner geloofsgenooten over zulk een verlies dat het blijven bestaan zelf der Established Church scheen te bedreigen; nog de juichtonen der katholieken, zulk een aanwinst begroetend als de nakende verwezenlijking hunner stoutste droomen : Engelands bekeering. En daarna, jaren lang, stilzwijgen en raadselachtig halfduister.

Een wolk hing voortdurend boven Newman's lotgevallen, een oogenblik opgelicht door zijne benoeming tot Kardinaal, maar nooit totaal uiteengedreven, — ten minste voor ons, vastelanders.

Het is dat raadselachtige dat Ward's boek komt ophelderen, die wolk welke de nieuwe biographie oplicht, om de volle gestalte van Kardinaal Newman in heel haar onvergankelijken luister te laten stralen.

Daarom is dat boek boeiend als de boeiendste roman, of liever de boeiendste bekeeringsgeschiedenis. Want wat is er trillender dan het verhaal van het wedervaren eener ziel, zich losworstelend uit de strikken der dwaling, ontsnappend aan de gevaren van afgrond en duisternis, en vorderend op den weg van licht en vrijheid. Ademloos volgt men zulke wisselvalligheden. Dat was het belang der boeken over Newman's vroeger leven : het tragische dat in ieder bekeeringsverloop schuilt. Men mocht vreezen dat zijn katholiek leven, in vredig bezit der waarheid, dit boeiende zou missen.

Gansch anders is het geval, en dat door eene nieuwe tragische verwikkeling.

Wat is de hoogste scheidsmuur tusschen heidendom en Christendom ? Welk is de kloof die de wereldsche levensopvatting van de bovennatuurlijke scheidt ? Waaraan dankt het geloof zijne diepst-pathetische kracht ? Is het niet aan het Kruis ? — Het Kruis van goddelijken oorsprong, heeft al het menschelijke verdiept, met 't geheim des lijdens op te lossen, met de liefde er als bestanddeel te laten in dringen. Sedert Christus, is niets menschelijks groots meer zonder het kruis, en met het kruis bestempeld, kan niets wezenlijk klein voorkomen. De hoogste levenstragedie blijft het Sacrificie van het Kruis, waaraan een God-mensch hangt. Het

hoogste koningschap op aarde is dit welk de doornenkroon draagt. Dat is de toetssteen voor ieder menschenleven. Elkeen van ons kan koning zijn, zoo hij het verkiest; aan eenieder wordt de kroon geboden. Doch sommigen vinden ze te zwaar voor hun hoofd. Niet weinigen doen « il gran rifiuto » waarvoor Dante eenen heilige naar de hel verwees, dat wil zeggen, staan den troon af, weigeren den diadeem, omdat hij offers vergt, verantwoordelijkheid meebrengt, plichten oplegt : omdat hij uit doornen is gevlochten. Lafhartigen en kleinmoedigen ontvluchten de smartenwijding. De grooten echter zijn gereed.

Zoo stond een Athanasius bereid zijn leven lang te zwerven van land tot land; een Gregorius VII in ballingschap te sterven; eene Jeanne d'Arc haar jeugdig lijf te laten verbranden; een Dante het brood van den banneling te eten; een Beethoven getroffen te worden in de bron zelve zijner overheerlijke kunst.

Want let wel op dat het kruis vallen moet op de gevoeligste plek, wil het in volle vruchtbaarheid werken, in den hoogsten luister pralen.

Dit was het geval voor Newman.

Alles had hij veil gehad om de waarheid te vinden : rust, bestaansvermogen, invloed, vriendenomgang, cultuurvreugden, de levensgewoonten van gansch een leven. Hij vroeg enkel naar licht en vrede : het licht der waarheid voor zijne ziel, de bevrediging van 't plichtvolbrengen voor zijn geweten. En voorts de toelating om in den dienst der ware Moeder de wondere gaven waarmede de Schepper hem bedeeld had, te laten woekeren, nu hij ondervonden had dat de kerk van zijn doopsel enkel de stiefmoeder was.

Wie had niet verwacht dat voor zulk eenen zoon de Moederkerk wijd hare armen ging openzetten? Dat hare bedienaars met juichkreten den godgezonden gezel gingen opnemen? Dat aanzien, roem, gezag den heldhaftigen stap gingen vergelden? Want ja, het was in de rijpheid der jaren, met heel een vruchtbaar verleden achter den rug, dat de neophiet zich aanmeldde, en uit de spijt zijner vroegere genooten kon men opmaken wat zijn besluit beteekende.

Menschelijkerwijze scheen het enkel rechtmatig dat eer en roem den afstand van welvaart en aanzien zouden

bekronen. Menschelijkerwijze, ja; maar hoe verschillen de ondoorgrondelijke oordeelen der Voorzienigheid van die onzer kortzichtigheid! — Newman had een edelmoedig offer gebracht, en God gaf hem het hoogste op aarde: een uitgelezen kruis. Hij liet achter zich eer en aanzien: miskenning en achterdocht werden zijn lot. Hij had vaarwel gezegd aan eene macht over de geesten, die gansch ongehoord was en hem in staat stelde oneindig goed te stichten; nu zou die bekoorlijkheid zelve die hem zoo onweerstaanbaar maakte, tegen hem worden uitgespeeld. En waren die miskenning, die achterdocht enkel gekomen van zijn nieuwe geloofsgenooten, van hen die zijn invloed voor 't goed, het buitengewoon spel van denken en verbeelding in hem, de vereeniging van zielediepte en geestesschranderheid, van gemoedswarmte en gewetenskieschheid wantrouwde, omdat zij ze niet kenden; maar neen, zij kwamen van hen zelf die hij tot de waarheid had gebracht, met zich, door zich, die hij tot op den drempel had gedragen, in zijne armen, op zijne minnende borst; zij kwamen van discipelen en vrienden, van een Faber, een Dalgairns, een Manning, een Ward.

Uitgelezen kruis voorwaar, en enkel passend voor eene uitgelezen ziel.

Maar Newman was zulk eene ziel, altijd attent op het minste gefluister der goddelijke stem, bevreesd den kleinsten wenk der Voorzienigheid voorbij te zien door gemis aan opmerkzaamheid. De eischen van 't geweten vonden hem immer even waakzaam als de zoekingen van 't licht. En nu had hij van beide licht en plicht de onfeilbare bron ontdekt, nu genoot hij Waarheid en Wijsheid in haren oorsprong. Was dat niet voldoende om al het andere tijdelijke te vergelden? Ook ontsnapte geen woord van klacht aan zijne lippen; dikwijls prees hij het geluk van zijne vorderende jaren, in afzondering en vrede gesleten. Wat hij enkel betreurde was zijne machteloosheid voor het goed. Zijne gaven wel bewust, den invloed die zij hem verleenden, kon hij niet ongevoelig blijven aan hun in schijn met dor- en barheid geslagen zijn. Dat kwam herhaaldelijk de wonde weer open rijten, telkens dat eene nieuwe poging tot vruchtbaren arbeid op den akker des geesteslevens mis-

lukte. En van die gelegenheden kwamen er veel. Maar telkens ook was de mislukking, heldhaftig aanveerd, de bron van eene hoogere vruchtbaarheid — *triumph in failure.*

Vooraleer op die mislukte pogingen uitvoeriger in te gaan, moet ik nochtans een onderzoek instellen over hunne oorzaak. — Waaruit sproot het misverstand dat Newman zoo bloedig deed lijden? Hemelsche bedoeling zoo men wil, maar in welk tijdelijk kleed stak deze? Welk was de menschelijke gedaante van 't goddelijk inzicht? Of, met andere woorden, hoe deed zich de beproeving voor?

De eigenlijke oorzaak was geen andere dan de grootheid dier ziel. Newman deelde het lot van alle grooten : hij stond alleen. Zijn geest was te hoog, zijn betrachting te diep, zijn zichtruim te wijd voor de steeds talrijke mediocriteiten. Hij moest zijne gaven boeten. Was hij slechts een genie geweest, men had hem zijn schittering kunnen vergeven ter wille van de zwakke kanten die dikwijls zulk voorrecht vergezellen, maar hij was daarbij een heilige ziel, een vrome priester, immer strevend naar het hoogste doel; neen, waarlijk, zulk verschijnsel mocht niet zonder tegenspraak geduld worden.

Dan weer gaf hem zijn boven allen staan, eene bijna uitdagende onafhankelijkheid — ten minste in de oogen van hen die altijd iemand moeten volgen, met eens anders oogen zien. En zijn dezulken niet legio? Nooit behoorde Newman tot een partij of coterie. Zijn wonder vermogen om de denkwijze van anderen te doordringen, stelde hem in staat deze te beoordeelen en vrij te blijven in de eigen overtuiging. Uit overtuiging was hij katholiek geworden en, met warm geloof, had hij al de dogma's aanvaard, tot het moeilijkste toe : die aanwezigheid van Christus in het Heilig Sacrament die hij tot aan zijn bekeering niet erkende. Hij ontving te Rome het priesterschap; maar naar de schoolsche vorming die de Romeinsche geestelijkheid te beurt valt, kon de reeds bejaarde zich niet plooien. Bijal daar lag zijn weg niet. In al zijne schriften verklaart hij geen theoloog te zijn. Zijn schrandere en lichtvolle geest ging een gansch andere baan op. Vandaar de oorspronkelijkheid zijner schriften, de plotse kijk die zij openen op zaken en zielen. Alles is eigen gewin, persoonlijk zicht, bij alle

eerbiedige onderwerping aan de uitspraken der onfaalbaarheid.

En, eigenaardig verschijnsel, zoo hij was op godsdienstig gebied, zoo was hij het in alle geestesopenbaringen. Zijne philosophie is niet die eener bijzondere school : hij is noch Thomist, noch Cartesiaan, noch Kantist; hij heeft de diepe philosophie des levens, ontsnappend aan alle formulen. En wat hij vooral is daardoor, dat is psycholoog. Zelfs zijne metaphysische beschouwingen knoopt hij aan de gegevens zijner diepe zielekennis — bij voorbeeld in dat wonder *Grammar of Assent*, zijn laatste boek, dat hij levenlang droeg en, als de plant der aloë, als stervensbloem schonk.

Zelf een allereigenaardigste verschijnsel, wist hij de verborgenste roerselen der ziel bij anderen te ontdekken.

In persoonlijken omgang het zelfde alleenstaan.

Toen Newman katholiek werd (1845), was de groote strijd van 't liberalism op handen. Zelfs in de Kerk gingen twee partijen tegenover elkander staan : de Ultramontanen en de liberalen. Nu had Newman, van zijne jonge jaren af, het gemunt gehad op het liberalism. Met zijn zienersblik had hij vooruit ontdekt wat onze Kardinaal Dechamps noemde : de strijd tusschen alles en niets, tusschen de volledige waarheid en de totale negatie, tusschen het Katholiek geloof en het radikaal ongeloof. En van zijn protestantschen tijd af, was hij Ultramontaan geweest, zonder het te weten, de Engelsche kerk altijd dichter brengend bij dat Rome dat hij toen nog verafschuwde.

En nu, Katholiek geworden, werd hij verdacht te heulen met de tegenovergestelde school, die van 't Liberaal-Katholicism, met mannen als Lacordaire, Montalembert, Dupanloup, Gratry, Ozanam. Ongetwijfeld ging tot die uitstekende geesten heel zijn sympathie. — Hoe kwam dat?

't Is dat hij hier weer wist te onderscheiden, te begrijpen, te doorgronden. Wat hem aansprak bij die hooge gemoederen was hun liefde voor de waarheid, voor de zielen, voor de Kerk. Gingen zij te ver in de concessies die zij dachten te mogen doen aan den tijdgeest, dan kwam dat niet uit neiging tot de dwaling of de ketterij, maar uit hun vurigen wensch om de Leerares der waarheid te zien zegepralen in rechtmatigen luister. Niet met hun te

ver-gaan sympathizeerde Newman, maar met hunne lichtkanten. De schriften van Lacordaire, aan een nauwkeurig onderzoek onderworpen, werden nooit door eene veroordeeling geschandvlekt. Ozanam was gestorven voor dat de strijd voor goed losbarstte, en wie zou de vlekkelooze bedoeling van dien trouwen zoon der Roomsche Kerk in twijfel kunnen trekken? Met Montalembert en Dupanloup wordt de zaak kiescher, maar moet menig onvoorzichtig woord niet gebracht worden op de rekening van Veuillot en consoorten, die door gedurige ophitsing, door onbezonnen ijver, journalisten-smaadwoorden, door al wat meest terugstootend schijnt op den voorrang te brengen de gemoederen schokten? Ozanam zelf heeft de twee strekkingen gekenschetst in de volgende woorden : « L'une école prétend mettre à sa tête M. de Maistre, qu'elle exagère et qu'elle dénature. Elle va chercher les paradoxes les plus hardis, les thèses les plus contestables, pourvu qu'elles irritent l'esprit moderne. Elle présente la vérité aux hommes, non par le côté qui les attire, mais par celui qui les repousse. Elle ne se propose pas de ramener les incroyants, mais d'ameuter les passions des croyants. — L'autre école a pour but de chercher dans le cœur humain toutes les cordes secrètes qui peuvent le rattacher au christianisme, de réveiller en lui l'amour du vrai, du bien, du beau, et de lui montrer ensuite dans la foi révélée, l'idéal de ces trois choses auxquelles toute âme aspire ; de ramener ensuite les esprits égarés, et de grossir le nombre des chrétiens. » (1)

Newman behoorde zeker tot de warme harten die de waarheid voor allen wilden toegankelijk maken, aan allen zocht mede te deelen ; van hem kon het niet gelden : « Ils présentent la vérité aux hommes, non par le côté qui les attire, mais qar celui qui les repousse. » Maar evenzeer als op Veuillot, pasten die woorden op Ward, die iederen dag met zijn *breakfast* een onfaalbare uitspraak uit Rome had willen ontvangen, die met de groep donderaars en verketteraars, alle vrije kwesties in dogma's zocht om te zetten, en het gebied van 't *in dubiis libertas* zoo veel mogelijk inkrompen. — Zien wij tegenwoordig, onder vernieuwden

(1) Mgr Baunard : *Frédéric Ozanam*, blz 441.

vorm, niet de zelfde aanmatigingen oprijzen : monopool van orthodoxie, persoonlijke veeten als geestelijken ijver uitgewerkt, zucht om overal opstand en moedwillige dwaling te ontdekken? De menschelijke krankheid is van alle tijden.

Uit harte-sympathie, uit geestesneiging, was Newman dan voorzeker met de Fransche liberaal-katholieken, maar geenszins uit redeneerende kracht. Het historisch standpunt had hem tot het Katholicism gebracht; uit de historie had hij geleerd dat de geestelijke vrijheid geen ergeren vijand kent dan het liberalism; dat het liberalism voor het ongeloof alleen de vrijheid duldt. Hij behoorde dus in het geheel niet tot de school der liberaal-katholieken, noch deelde hij hunne illusies aangaande de eindbedoeling van 't liberalism. Nog veel minder kon hij gerekend worden onder de aanhangers van Veuillot en Ward, wier geweldige taal en paradoxale neiging hij verafschuwde. Hij behoorde tot geene school, hij stond boven alle; het was hem genoeg een onderdanige zoon te zijn dezer Roomsche Kerk waaraan hij zooveel had ten offer gebracht. Maar zulk een uitgelezen geest, zulk eene verstandskracht had ieder partij tot zich willen trekken; daarom was zijn onafhankelijk-blijven voor beide eene ontevredenheid en rezen er klachten op.

Manning riep eens uit : « J. H. N. is een vreemd man. Wie kan hem begrijpen? » Dat woord hadden velen herhaald. Wie kon iemand begrijpen, die altijd verder en dieper zag dan het gewoon der menschen, die zich niet bekreunde om loopende vooroordeelen, die vreemd bleef aan de kleine belangen, betrachtingen, beslommeringen der massa, en toch zoo levendig gevoelig was aan al het hopen en voelen zijner medemenschen? Newman was een uiterst zeldzame verschijning, een bij uitstek complex wezen. Hij *moest* alleen staan en, door den rijkdom zijner gaven zelf, verhinderd worden.

Deze complexiteit, deze subtiliteit weet Ward voortreffelijk te doen uitschijnen in de inleiding van zijn werk, daarbij nog drukkend op den artistieken kant dezer veelzijdige natuur. In de donkere uren, in de drukkende stemming trouwens, nam Newman zijn toevlucht tot zijne viool — hij was goede vioolspeler — en vertroostte zich met Mozart of Beethoven.

Van den veelvuldigen tegenslag, die zijn verlangen om goed te stichten ondervond, moet ten minste een denkbeeld gegeven worden. — De twee lijvige bundels door Wilfrid Ward uitgegeven, zijn niet te lang om dit wedervaren uitvoerig te verhalen; er kan dus geen spraak zijn hier in bijzonderheden te treden. — Uitgerust zooals Newman was door zijn jarenlang verblijf te Oxford, door den invloed dien hij er over geesten en harten wist te verkrijgen, zou hij natuurlijk aangetrokken worden door al wat de wetenschap, het universiteitsleven aanbelangt. Een geboren leeraar was hij, een uitstekend opvoeder. Het was ook op het gebied van het hooger onderwijs dat zijne ondernemingen ten goede op de pijnlijkste wijze schipbreuk leden, namelijk te Dublijn en in de Oxford-kwestie. Ettelijke jaren van zijn leven verspilde Newman in eene mislukte poging om te Dublijn eene katholieke universiteit tot stand te brengen. — « Verspilde », zeg ik, maar hier weer bloeide zijn offer op in twee heerlijke letterkundige gewrochten : « Rise and progress of universities » en « Idea of a University ». Zonder gewag te maken van de stoffelijke bewijzen die hij achter zich liet van zijn verblijf in de Iersche hoofdstad : de kerk van S[t] Stephen's Green en het Medical School House. — Misschien viel hem nog pijnlijker het in 't water laten vallen van een plan om in Oxford zelf werkzaam te zijn, bij de universitaire jeugd, ten voordeele van 't geloof. Oxford, welks boombladeren hij gekust had in de hartverscheuring van zijn afscheid vóór zijne bekeering; welks torens en tinnen hij 32 jaren lang enkel uit de verte, van op den voorbijsnellenden trein, had aanschouwd; dat hij bezongen had als de moeder zijner ziel, de kweekster zijner vermogens, den zetel van wetenschap en beschaving, in « Loss and Gain » en « Apologia »; Oxford, het voorwerp van zijn onverdelgbaar herdenken en vurigste liefde!

Herhaaldelijk scheen die droom op het punt verwezenlijkt te worden; in Rome zelf was men hem gunstig. Telkens wisten zij die Newman verdachten en die vijandig waren aan alle vermenging van katholieke en protestantsche elementen bij de studeerende jeugd — Manning en Ward vooraan — de zoete hoop te verijdelen.

En Newman zweeg. Hij bleef gelaten; hij droeg ge-

duldig zijn kruis, het zware kruis van zijne wondere gaven te laten braak liggen waar hij zoo veel goed had kunnen stichten. Nog meer : hij prees zich gelukkig niet getrokken te worden uit zijne dierbare eenzaamheid, zijne serene afzondering. Heldhaftige deugd inderdaad van een heldhaftig-heilig gemoed!

Toch zou de voortdurende wolk eens opgelicht worden, zou het vernederd en verdonkerde leven eindigen in weergaloozen luister.

Dit geschiedde toen op den Petruszetel een paus was gestegen die Newman's evenknie was in geestesomvang, in gaven van 't verstand. In 1879 verhief de groote Leo XIII den grootsten Engelschen denker tot het Kardinalaat. — Geerne zou men vergeten dat, toen nog, Manning al het mogelijke deed om de benoeming te verhinderen.

« De tijd der wonderen was weer aangebroken », zegt Ward. « Het lang geduld van vele jaren bleek te zijn de voorwaarde tot vervulling zijner echte zending, en deze zending zou nu hare vrucht dragen. Een Kardinaal kon spreken in den naam van Rome. Nu kregen Newman's schriften de aureool die zij tot dan toe gemist hadden. Zij ontvingen de onmiddellijke goedkeuring van den stedehouder Christi. Lang had Newman's leven het driemaal twintig en tien oversprongen der jaren aan den gewonen mensch beschoren. » — In 1879 was Newman 78 jaar oud. — « Hij had, als laatste woord in zijn dagboek, zijn dank tot God om zijne goedheid geschreven, en zijn gelatenheid over zijn kruis — de koelheid der geestelijke overheid. Dit kruis was zwaar om dragen, beide door 's dragers diepe loyaliteit tegenover Rome en omdat zijne macht voor 't goed er grootelijks door verminderd werd. Toen de wolk op eens verdween, was het haast of de hemelen opengingen en de vergelding uitspraken van een levenslange onderwerping ». (1)

« Die zonnige en gelukkige oude dag », gaat Ward voort, « geeft aan het drama een volledigheid die het werkelijk leven doorgaans mist. Zelfs op deze aarde was

(1) Wilfrid Ward : *The life of John Henry Cardinal Newman*, I vol., p. 14

voor hem « de nacht voorbij ». In de geluk-ademende brieven van dit tijdvak schijnt hij de verzen van zijn eigen hymne te herhalen ».

Een ander stuk, door Newman gedicht op de zelfde reis als « Kindly Light », laat gedurig als een referein klinken de gedachte : « Weakness is aye Heaven's might ». Dat moest het leven van den schrijver zelf bewaarheiden. Verzwakt, verdrukt én in zijn genie én in zijn godsdienst zelf, zou Newman toch zegevieren over achterdocht en kleineering, en als genie en heilige overgaan tot het nageslacht.

M. E. Belpaire.

21 Februari 1913.

ZWERVERSLIED

Wáár ik mijn tente wel opsla,
Waar ik mijn leger sprei?...
Hei, Leven, mijn strijdros, — hopsa!
Jòng ben ik, vroolik en vrij.
'k Voel mijn kracht in mij rillen,
'k Spoor mijn steigrenden moed,
Tsa, — leven is wagen en willen.
Wijd zwaai ik mijn wuivenden hoed:
Vaarwel, mijn makkers en magen,
En Liefde in 't slepend gewaad! —
Want leven is willen en wagen,
Want leven is durf en is daad.
Ik wilde niet langer ontvangen
En drinken uw kostbaren wijn;
Zèlf dicht ik mijn levenszangen,
Zèlf wil ik mijn gastheer zijn. —
Zegt gij mijn vaarwel aan de rozen
Die 'k minde in uw vredigen gaard....
Gedenkt gij den vredelooze
Wen de avond uw droomen omwaart?...
Wáár ik mijn tente wel opsla? —
Vraagt het der sterren geschijn!
Tsa leven-mijn, streven-mijn, hopsa,
Heel de wereld is mijn!

—

'k Wil mijn wezen van verlangen,
Wil mijn onrust gaan ten end',
Tot waar gouden nevels hangen
Over de avond van mijn lent!
Streven, wijl de ring der uren
Traag zijn gouden boog voltrekt
Tot mijn stilte van verduren
Luiden dag der vreugde wekt.

Wil in mij, wien al mijn willen
    Onderdanig is en trouw,
Zal uw brand geheel verstillen
    Waar ik nieuw getijde schouw?
Dag van klaarte, land der ruste,
    Zomerdaagsche vredigheid,
Zonnig over zee en kusten
    Tot de kimmen van den tijd. —
Bloemen in mijn hand gestorven,
    Korte blijheid mijner jeugd, —
Blijheid weet ik onverdorven
    Waar mijn dag geen avond heugt. —
Blijheid is mijn wil van leven,
    Durf van moed en pracht van daad,
Trotschheid van niet-onder-geven,
    Tot de zon den dag verlaat.
'k Ga mijn wegen van verlangen
    Tot den lesten wereldzoom
Tot waar gouden nevels hangen
    Over leven, slaap en droom.

Dr FELIX RUTTEN.

DE DANSTENT

(Slot)

Stafken was tevreê dat er uit den twist geen veete overbleef en ging buiten om eens te verademen en naar het weer te kijken. Nu mocht het slecht weer zijn, de kermisgasten waren in zijne tent en bij hondenweer blijven ze waar ze zijn.

Het plasregende geweldig door : de wind zweepte de lange regendraden schuins in Stafken's gezicht, zoodat hij zijn hoofd moest omdraaien. Langs weerszijde van de vaart huilden de boomen nat : er hing een vage klaarte in de nachtlucht, duistergrijs, waarin ginder op een boogscheut het dorp lag zonder menschenstemmen ; onmachtige orgeltjes raasden valsch afgezaagde airkens :

« Nog meer, nog meer,
En kussen doet niet zeer. »

en

« De jenever is goedkoop,
— Zeven maatjes, zeven maatjes —
De jenever is goedkoop,
Zeven maatjes is een stoop! »

en het heel oude, uit grootvaders tijd :

« Een pintje waar wat bier is
En daar wat suiker bij,
En een boerken waar wat zwier in is,
Daar ben ik geren bij. »

Stafken moest er om lachen : geen wonder dat al het volk naar zijne tent samenkwam.

Hoor daartegen wat zijn orgel speelde nu pas, hoe prachtig het nieuwste lied :

« Als Olieslagers dood is
Dan krijg ik zijn machien,
Dan ga ik de lucht in vliegen
Dat 't schoon zal zijn om zien. »

En geen de minste beweging zag hij in de dorpsstraat : hoog en donker stond de kerk met twee grijze vlekken op den achtermuur het hoogouter insluitend : de gekalkte vlakken van twee toegemetselde ramen. Als een neergehurkte kudde lagen de huizen bang in den vallenden regen, en van twee tenten blonk geelschijnend het zeil met roode plekken waar binnen de lampen brandden. Wreed huilde de wind over het hoogland tusschen het dorp en den vaartdijk, en de hooge beuk, waartegen Stafken's tent aangezet stond, waaide geweldig en wrong tegen als een getergde reus : maar hij stond sterk op zijn wijdloopende vasthoudende wortelen.

Stafken trad weder de tent binnen, en als hij de slijperkens doende zag, kloppend de zilveren vijffrankstukken op den toog als waren het koperen centen, rookend lekkere sigaren en zuipend cognacskens en schiedam, hunne lieven rijkelijk te goed doende, welde er een gevoel van genoegen op in zijn binnenste; hij was blij gelijk een kind met een kermiscent en fier als een velorijder die den triomf en het einddoel nabij is. Dat waren fijne jongens, de slijperkens, gekleed als stadsche heeren, en ze droegen kostbare spelden en ringen en moesten op geen franksken zien! Stafken ook zou nu dra slijper en heer worden, want het regende geld : slag voor keer waren er in de dertig koppelen aan den dans ; weinig volk kwam nog binnen — maar dat hoefde niet : 't was volle bak en immer en weer kwamen de slijperkens drinken en tracteeren aan den toog — en uit blijheid, daar Fieleken's zuster het alleen kon gedaan krijgen, ging Stafken zijn oud lief achter den toog uithalen om met haar te dansen.

Angelieneken, die aan haar winketje niet veel meer te doen had, en recht was gaan staan op haren stoel om het leventje in de tent gâ te slaan, zag ze noode aftrekken en bloosde.

't Was een schoon koppel : hij een gave struische jongen met open gelaat, en zij een schoon meisje met zwarte oogen onder de lange donkere wimpers, en beiden dansten ze om ter best. Een van Stafken's vrienden haalde nog de oude historie op en zei in 't voorbijdansen : « Wat hadt gij getweeën een schoon paar gevormd! Gevoelt ge geen spijt,

Stafken, dat ge een verkeerde gepakt hebt? » 't Ging Fieleken in 't hart, ze werd minder gespraakzaam, een ietsje korzelig zelfs. En ze dansten telkens — gansch bij toeval nochtans — achter dien langen slijper, den Nekker, die ongemeen brutaal kon zijn.

Vette lachen gilden uit het troepje slijpers op zijne gemeenheden : toch werd de Nekker niet gaarne gezien, maar hij was een beetje doenvrij en ze dierven hem nooit te lijve omdat de baas van 't fabriek aanhield met zijne zuster.

Ze dansten en bleven dansen in 't gewoel. Stafken liet ze niet los, al zag hij soms eens heimelijk naar Angelieneken die van haren stoel was afgesprongen. En van de danige leute riep Stafken herhaaldelijk :

— « Blazer, leg er den schoonen schottisch nog eens onder! » En dan klopten weer zoetekens de kabouterhamerkens op hunne zangerige aambeelden, in de verte speelde de scheper zijn deuntje door den vallenden avond, de hooge fluitenmelodieën vielen in korte klaterende noten als tinkelende perelen op rosen marmersteen, op 't einde sloegen al de orgelkleppen open en met een bons viel het orgel stil, een bonkende bons die nog een gedaver in de tent liet nahangen...

* * *

Te half één — eene halve uur vóór taptoe — sloeg Stafken de kraan in 't vat en tapte dobbele gersten voor enkel geld.

Haastig schoven de drinkebroers hun glas bij : de eerste met zijne leêge pint was Wardje de oude maaldersgast, in den zomer gevierd door al de oude jongmans als zijnde vijftig jaar zatlap : niet dat hij wist had hij sedert zijne achttien jaar één Zondag overgeslagen dat hij niet met zwaren kop en lamme beenen was naar huis gesukkeld : « 'k Had mij aan den band moeten leggen », zei hij, « en een wijf pakken. dan hadde ik mij gekeerd. Maar ge moet niet denken dat ik er geen kon krijgen : Treesken Vingerhoets heeft achter mij geloopen en Miene Vogelteer zaliger heeft zoo dikwijls tegen mij gepinkt, en weet ik wie nog

allemaal! En heeft er nog iemand zin in mij, die kome mij spreken toekomenden Zondag avond, hier onder den beukeboom... 't is nog de moeite voor mij en nog niet te laat, en met dit drommelsch orgel krijg ik het oud zot, en als een oude schuur brandt helpt geen blusschen... ik ben er overgeschoten, 'k weet niet hoe... in mijnen tijd trouwden ze zoo vroeg niet... en eens de dertig voorbij gaat er de goesting zoo wat af... »

Juuleken met zijn frou-frou stak ook gretig zijn glas uit : hij moest zijn verdriet verdrinken, want toen hij zijn lief ging halen in den namiddag om er mee te kermissen, kreeg hij zijn « adieu, pour toujours »; « ze wist alles », zei ze.

Boerke Naets, rood en dikbuikig, die nog gesprongen had als een jongman, kwam bezweet uit den dans om eens te tikken met Stafken zijnen « Ouwe », die leunde tegen den toog met een misnoegd gezicht : hij dacht terug aan de Mei-kermis, toen hij zoo deerlijk zijn broek gescheurd had aan de tent, met het valsche orgel, die hij gezet had en welke niet had getrokken.

— « Tegen onzen vader moet ge niet meer spreken van eene tent met een orgel », lachte Stafken, « want hij zou een te grooten schrik kunnen pakken! »

Stoer stond in een hoek Baas De Volder, de klak achterover op de lange stekelige haren, zwijmelend op zijn schuimend pintje dobbele te staren, en doddelde : « Kermis vieren met de kermis... zoo moet het zijn, alles op tijd en stond.... oppassen in 't jaar, als ge met een huishouden en een hoop jong zit.... maar 't is te doen, zulle, voor een werkman, acht kinderen te kweeken en groot te brengen, maar dan moet ge uit uwe oogen zien en op uwe pooten staan, en niet te veel naar de herberg dragen... maar ik kan God zij geloofd een pintje pakken 's Zondags, en 's werkendaags ook, als 't noodig is, want in den zomer bij die hitte, komt ge dikwijls met uw busken niet toe... »

En de mannen dronken bij lange teugen met glokkelend-zwelgende keel, zalig als Bacchus op zijne ton, terwijl het orgel als een machtige toovenaresse hare meeslepende sirenen-zangen smachtend zong of luid hare vreugde uitjubelde, en het jonge volk zijne ziel afdraaide en niet moe

werd op den glad-gebomden plankenvloer. Zij, die buiten adem waren, rustten een wijle, hun lekkende zweet afdroogend, op de stoep of in de sofa's, waar het ook nog oudere menschen uithielden, met drankbenevelde oogen, rookend eene kermissigaar met zeeverenden mond. Waarom zouden ze ook voortgaan? 't Was hier zoo leutig en goed, zoo vollekermisachtig, en bij zwijgend orgel pletsten de zware regendroppelen als erwten en marmerbollen op het gespannen zeil van de tent, en de beuk waaide en floot als een bezetene. Een hondenweer buiten!

Nonkeltje en Postje kwamen vragen wanneer ze den Jan-Van-Zier-dans mochten inzetten.

— « Te één uur », zei Stafken, « 'k heb zat Fransken, den zoon van den koster, die altijd een halffranksken kan gebruiken, omgekocht om de horlogie van den toren een kwartier achter te houden : voor hem is 't een kleine moeite en een kwartier maakt *mij* veel. »

Postje en Nonkeltje moesten er om lachen : ze dachten aan Oudejaars- en Nieuwjaarsnacht toen de fanfare-leden met verkleumde vingeren, het instrument vóór den mond, in de bijtende koude stonden, midden op de dorpplaats, wachtend op den eersten slag van de twaalf om aan het Nieuwe jaar een dreunenden groet te sturen... en zat Fransken had voor eene wedding de kerkklok stilgelegd. O die poets!

Zat als honderdduizend man kwam de veldwachter binnengestrompeld, een lange lummel van een vent, graatmager, met een neus verrimpeld als een uitgedroogde citroen en rood met een purperen schijn als de bittere dien hij veel door de keel goot.

De slijperkens jouwden en lachten als zij den gevreesden man — nuchter kon hij den sterksten omverslaan — wankelend tegen den toog zagen aanleunen.

Misprijzend knarsetandde de bedronken garde, stak zijne snor vooruit bij de twee puntjes als een kater doet wanneer hij kwaad den rug kromt springensgereed.

— « Ze denken zeker dat ik zat ben, ze uilekiekens! moest ik mijn stoksken eens op hullie rug leggen, ge zoudt ze zien vliegen zoo rap als de blaren die waaien.... en sluiten zult ge op klokslag, zulle, baas », zei hij kwaad, zich omkeerend naar Stafken.

— « Zonder tegenpreutelen », zei Stafken, « klokslag — maar klokslag op den toren, zulle — één uur : de brabbeson, de lichten uit en de tent toe!... pakt ge geen pint dobbele? »

— « Dat sla ik niet af, ik sla niet af dan de vliegen.... gij zijt nog een mensch die zijnen wereld kent... maar kan ik hier nergens wat rusten?... ik heb eene draaienis... 't zal evenwel gauw over zijn. »

— « Zeker », beantwoordde Stafken, « en nog wel op kussens », en hij leidde den garde tot op de kussens, dicht bij den toog waar de sofa's begonnen. Daar bracht hij hem goedjonstig eene groote pint schuimenden dobbele na er vooraf een goeden scheut kortnat in te hebben gemengeld.

— « Dat is nog drank », zei de garde, « straffe dobbele hm! hm! eten en drinken te gelijk... tap er nog maar een, de tweede zal ik betalen. »

— « Bijlange niet », weigerde Stafken, « 'k ben goed geweest vandaag, 't kan er af, wacht... »

Toen Stafken terugkwam, schuddebolde de garde suizelend.

— « Drink », zei Stafken, de tweede pint aanbiedend, « het zal u deugd doen... dat is wat beter dan de klets die ze op een ander verkoopen! »

— « Dank u », zei de garde, en hij hikte en trok zijne kijkers wijd en verdwaasd open, als iemand die in het duister schouwt en de oogen openspalkt. Hij dronk half het glas leêg.

— « Waar moet ik het neerzetten?... » plets! daar buitelde het al op den grond, en als uit kleine gootjes lekte het bier uit de vouwen van zijn broek.

— « 't Is geen erg », zei Stafken bezorgd.

— « Laat mij wat rusten... 't zal gauw over zijn », zei de garde stil als tegen zichzelven, vleide zich languit op de roodfloeren « sjoofa's » en snorkte na een paar oogenblikken.

— « Laat hem gerust », zei Stafken, de lachende toeschouwende kermisgasten aanmanend voort te kermissen, « dat er potverkoffie geen enkele zijn pooten naar uitsteekt. zoo kunnen we doordraaien! »

En Stafken glibberde tusschen de dansende paren, in

blijde haast, op Nonkeltje toe : « Nonkeltje, Postje! de Jan-Van-Zier-dans om drie ure of half vier, we draaien door! »

Nonkeltje had vreê met de schikking op ééne voorwaarde :

— « En onze preê ? »

— « Een dobbele frank voor elk toeslag », gunde Stafken in zijne mildheid gewillig.

Ze knlkten beiden. « En om het volk te houden, zeg aan de menschen dat al wie nu één frank betaalt mag draaien tot den Jan-Van-Zier-dans. »

En de veldwachter sliep in zijne bemorste kleederen, vast als een Rus, midden 't kermisgeluid en ronkte luid als een Turk, lang uitgestrekt liggend op de roode kussens, zijn knobbeligen mispelaar in den arm.

Ge hadt de jonge mannen moeten zien lachen en bokbesprongen maken nadat Nonkeltje zich in hun midden had gezet met zijn duister schoeliesgezicht en met de handen tot een spreektrompet voor den mond had aangekondigd : « Mannen! goed nieuws! De garde is zoo zat als een verken : we draaien door en als ge nu één frank geeft, moet ge van heel de kermis niet meer in uwen zak schieten. »

Ze vloekten van vreugd wel zeven keeren achtereen al stampend met hunne hielen op den bruinen gebomden vloer en Postje, die het geld rondhaalde, kreeg een potteken bijeen van in de dertig frank.

Daar preutelde vrouwvolk onwillig tegen, maar Nonkeltje stopte ze den mond : « 't Is veruit 't best te wachten tot de dag in de lucht komt, dan heeft niemand nog iets te zeggen, ook de pastoor niet, mits ge met den lichte naar huis gaat. »

— « Ha! ha! ha! » lachte Peerken de Pinter, die op de pastorij was weggejaagd, waar hij lange jaren als hofwerkman zijnen kost verdiend had, « de pastoor moet toch een slechte kerel geweest zijn in zijn jongen tijd dat hij zooveel kwaad veronderstelt te gebeuren in de danstenten. Ik ben van jongs af een kermisvogel geweest, overal de eerste en de laatste en nooit heb ik iets gezien of gehoord waarvoor ik mijne oogen zou moeten toedoen of mijne ooren stoppen. »

Daarop viel weer het orgel in vol lust en leute met een schottisch, die t' halve verrassend omsloeg in wals, en de dansers konden met moeite de maat houden : zóó moesten ze lachen om de schunnigheid die een slijperken uitkraamde.

Slijpers en stielmannen joelden en woelden, niet zonder wederzijdsche afgunst, en klonken er kwinkslagen, slagen met de vuist vielen er niet. Daarin was Stafken gerust; hij betrouwde op zijne sterke buitensmijters, die bij der hand waren, en hij danste lustig en zonder ophouden met Fieleken, zijn oud lief, hoewel Angelieneken dat wat noode zag. Hij kon toch met Anglieneken niet dansen, die had stilaan rust noodig.

Zwaar en drukkend woog de gore lucht met geuren van zweetende lijven, sterk bier en rook van straffen tabak in de rondomgesloten danstent, en vele gezichten prijkten met een fleurigen rooden blos, die morgen zouden bleek zien van vermoeidheid. Maar wie aan afgematheid toegeeft moet niet in eene danstent blijven en zeker niet tot in de uurkens dat de klok met beetjes slaat. 't Is immers alle dagen geene kermis!

Onophoudend draaide het machtig-schoone orgel met evenveel blijheid hare meeslepende aria's, speelde de harten weer vol moed en opgewektheid en liet het buiten regenen en waaien en weer zijn wat wilde. Nonkeltje en Postje losten elkander af achter het orgel, want de moede Blazer lag uitgeput te slapen op de rood-bekussende bank.

En als Nonkeltje dien nieuwen wals draaide, dan moesten de dansers hunne lieven toefluisteren : « luisteren en oppassen, zulle! » want Nonkeltje, die zin had voor muziek en dol-graag het orgel naar zijn gevoelen deed spelen, duwde den draaîer niet automatisch even rap rond in gelijke maat; zalig door de volle klankrijke akkoorden gestreeld, volgde Nonkeltje zijn ingeving, de woorden van het liedje meeneuriënd : nadat het orgel machtig met vol orkest gezongen had :

« Ik zie u toch zoo geren! »

hield Nonkeltje telkens zijne armbeweging een weinig in, om langzamer de volgende stilgetokkelde noten op harp-

snaren als vallende waterbellen te hooren wegvloeien, langzaam, veel vertragend :

« van verre, van verre! »

en dan moesten de dansers hun rechtervoetje achteruittrekken om hunnen draai te verzwaren en te verlangzamen.

« Bravo, Nonkeltje! dat danst nóg zoo plezant! »

Fier antwoordde Nonkeltje, bezweet achter de orgelkas uitkomend :

— « Zoo draaien ze dien wals in de stad, als ge 't nog niet weet, en zoo móet het zijn! »

Ja, Nonkeltje wist de fijne walskens uit den hoop te kiezen. Met wat een genoegen ook en een kunstzin draaide hij, langzaam, met ontroerder harte, het « Ave Maria » van Gounod, waarvan de melodie zoo breed en vol opwiekte, begeleid in sourdine, op walsmaat, door mandoline-akkoorden, die stil klepperden als vleugelslagen van bange vogeltjes tegen de traliekens van hunne kevie — als ware die melodie zelve een vogel die omhoog wilde de ruimte in, beangstigd te midden van die woelende brassende menigte.

Postje had ook een lijfstuk van een wals, dien hij met veel brio op deed klinken, luide meezingend van achter het orgel :

« Zjee taan pleuree poer toeë! »

'tWerd later en later... de regen pletste immer voort op het zeil, de wind gierde rond de danstent, een machtelooze vijand gelijk rond een stevige burcht... en de garde snorkte, doende zijn roes uit, gelijk een rustend verken, Stafken danste en sprong als een bollig hengstveulen en hoe langs het volk verminderde, hoe wilder en woester de zestig slijperkens werden die zich begonnen meester te gevoelen : naar hun beliefte en commando moest er wals of schottisch gespeeld worden, en ze tilden soms hunne lieven licht omhoog, die gilden en giechelden van pret.

De Nekker, wel door niemand gesteund dan door zijn vriend De Djokker, welke door zijn toedoen grooten opslag kreeg in de slijperij, begeerde het hooge woord te voeren en haantje-vooruit in 't gezelschap te zijn : maar noch zijne woorden, hoe geestig hij ook trachtte te spreken, kregen

vat, noch zijne gekke sprongen vonden bijval bij de slijperkens, die om wille van den Nekker niet in volle leute konden geraken en ontstemd bleven.

Om zijne coleire uit te werken en zijne gestoordheid lucht te geven, haalde de Nekker het blauwken uit dat zich terug in het hart van den jongen steenkapper had ingewerkt : de Nekker deed er de ronde mee en liet ze onbeschoft staan ten halve den dans :

— « Dans nu maar voort met uwen vrijer, vies ding! »

— « Ge kondt wel een beetje beleefder zijn », zei 't blauwken te recht gestoord.

— « Houd uw bakkes : waart ge geen wijf, ik sloeg u op uwen smoel ! »

Getergd kwam de steenkapper gesprongen tusschen de koppelen, die van dansen uitscheidden en zich terugtrokken op den stoep van de tent.

— « Als ge het tegen heur hebt, hebt ge het tegen mij, zulle, onbeschofte lafaard, en als ge uw groot bakkes niet gaat houden zal ik mijnen frak eens uitschieten ! »

Trawans ! En de Nekker schopte den steenkapper tegen zijne schenen.

Op dit oogenblik kreeg Stafken de ruzie in 't oog, gaf het noodsein op zijn schril fluitje, en van achter het orgel, waar de eene draaide en de andere het muziekboek óverlegde, kwamen Nonkeltje en Postje gesprongen op het midden der tent toe, waar de steenkapper en de Nekker op den grond wrongen en Stafken hen wenkte :

— « De steenkapper is in zijn recht, smijt de Nekker buiten ».

De omstaanders knikten dat Stafken het goed wist, behalve alleen de Djokker, die zijne vest uitschoot en ze ver over de koppen tegen den wand van de tent wegwierp.

— « Die een vinger naar den Nekker uitsteekt heeft met mij af te tellen ! » brulde hij.

Zoo bliksems plots was die ruzie in de tent gevallen en zoo spoedig was het meenens geworden dat al het jonge volk verdwaasd te kijken stond zonder een woord, zonder adem bijna.

Nonkeltje, aan die tooneelen gewoon, verzon niet lang wrong zijne schouders achteruit en rechtte zijn lijf dat hij

wel een voet groeide en zei, zich opwindend, bitsig, tusschen zijne tanden, die wilden opeengeknarst blijven :

— « Postje, pakt gij den Nekker, ik neem den Djokker voor mijn paart ».

Maar, terwijl Postje met een vluggen draai op den Nekker viel en alzoo den steenkapper die onder lag verloste, er op sloeg als de duivel op Geeraard, en er gemakkelijk spel mee had om hem buiten te krijgen, draalde de Djokker niet tot Nonkeltje begon, maar stampte zonder wachten Nonkeltje, die niet genoeg op zijne hoede was, tegen zijne knieschijf dat zijn been zinderde en de pijn stekend zeer deed.

Nonkeltje schuimbekte razend.

— « Slaat hem op zijnen smoel, Nonkeltje », riep een stielman uit den hoop omstaanders, « geeft hem het, potverduiveld ! »

Krampachtig neep Nonkeltje zijne vuist tot een bal, zóó dat zijne vingernagels staken in het vleesch der handpalm, en na een eerste valsche aanval, om niet op de werende armen van den Djokker te stuiten, sloeg Nonkeltje's vuist als een moker op het bakkes van den Djokker die twee gebroken tanden en bloed uitspuwde uit zijn mond.

— « Kom hier, milledjuu ! » vloekte Nonkeltje, wien ook het bloed uit de kneukels sprong, en hij takelde den Djokker zoodanig af dat na eenige stonden Nonkeltje hem zonder tegenweren bij den kraag en bij het kruis van zijne broek kon pakken, hem opheffen, eene vod gelijk, en hem buitensmijten als een manneken-van-nieks.

— « Wel besteed ! » moesten ze allen bekennen die nog overbleven.

. . . .

Opnieuw rolde even klankrijk het onvermoeibare orgel zijne schetterende rouladen en Postje, nog hijgend van 't geweld zetten, riep met hernieuwde kracht : « Hop met de beentjes!.... » Maar de leute wilde niet herpakken; de vermoeidheid deed veler hoofden zwaar wegen van eene heete koorts en verlangen naar de peluw. 't Was ook bij de vieren geworden en velen gingen naar huis : « 't regent niet zoo hard meer », hoorde Stafken de uitgaanden in de voortent zeggen, « maar wat een wreede wind ! »

En eene windbaar gierde met bar gefluit rond de stevig-geplante tent en rafelde met kreukende paukenslagen langs het zeil.

Stafken werd benauwd : Angelieneken was lang reeds bang en had de koorts daarbij van 't ongewoon lang opblijven.

Daarom, en omdat hij toch rijkelijk zijn geld verdiend had, kondigde Stafken aan de laatblijvers aan : « We zullen Jan-Van-Zier dansen en den Brabbeson spelen. »

Daar waren zeven jonge mannen om den Jan-Van-Zier-dans te springen, en ze gingen vóór de spiegels staan en smeerden hunne gezichten rood, wit, blauw of zwart met een roodverwend lapken stof, « poudre de riz », blauwsel of roet uit de schouw, dat ze meegebracht hadden : want wie het drolligst rondsprong in dien alleendans-voor-prijs, met het vervaarlijkst wezen de leelijkste gezichten kon trekken, werd door de jonge meisjes, die den keurraad vormden, bekroond met een der prijzen, die onder den toog nu werden uitgehaald, waar zij bewaard lagen, en die sinds den voormiddag reeds aangeschreven stonden op het ruitvormige spiegelhoekje ingelegd midden in de orgelverriering :

1ste prijs : een schoone pijp.

2de prijs : een kistje sigaren.

3de prijs : eene flesch cognac.

De mannen schaarden zich in rij, gezevenen, riepen op Nonkeltje en Postje, die aan den toog stonden te drinken, dat ze mochten draaien, en wijl ze wachtten dat het orgel zou aanzetten :

« Sa, pater, kies er een nonneken uit !
Sa, pater, kies er een nonneken uit !
Dat gij zult nemen voor uw bruid !
Kies uit ! kies uit ! kies uit ! »

de wijze, waarop de Jan-Van-Zier-dans gesprongen wordt, trokken ze proefgezichten, vervaarlijk met opengespalkte oogen, uitgestoken tong, en de wonderlijkste gebaren de meisjes aanstarend, die giechelden : « die, zie ! », « neen, dezen, ziet eens ! » en « God ! wat een smoel ! »

— « Postje! zijt ge er? » vroeg Nonkeltje, die zijn glas in één salamander uitgezwolgen had.

Maar hoor! In de verte schokten zware slagen, van boomen die neerploften, den grond dof bommend als het ver gebulder van kanonnen, en onmiddellijk daarop voer de windhoos, welke op den vaartdijk eene rij canadaboomen had uitgerukt, op de tent toe, brak twee tentstijlen achter het orgel en voerde een lap zeil mee links, terwijl het volk verschrikt naar den uitgang liep, die uit den wind stond, geen oogenblik te vroeg, want kraak! kraak! daar plofte Stafken's schoone beukeboom neer, schuins den rechterhoek van de tent stuk vallend en heel het gestel vertrekkend : een dikke zijtak scheurde het zeil en duwde het driekantig kroonstuk van het orgel uit zijn gezet dat achter in den dansbak neerviel met een zwaren slag, en waarvan stukken tegen de wanden vlogen en beenen van kermisvierders kneusden, die gilden van schrik en pijn.

Sprakeloos stonden dan allen een wijle en de meest ontnuchterden sloegen een kruis : maar verder was de wervelwind en stil lag alles rondom in den zijpelenden motregen.

— « Oei! oei! » gilde 't eerst Angelieneken, « al ons zuur verdiende centen verloren! Nu zijn wij gansch ten onder! » en zij schreide, het aangezicht verborgen in haar voorschoot.

Stafken stond bleek als een doode gansch vernietigd en luisterde niet naar Fieleken en Melanie die vol benauwdheid nog hem toespraken : « Staf, zie dat ge 't gesteld krijgt, wij gaan naar huis! » noch naar het volk dat buiten ging om den gevallen boom te zien en dan wegtrok langs de wegen en over de velden huiswaarts.

De garde, opgeschrikt door den geweldigen slag, sukkelde slaap- en bierdronken de straat op, kermend : « Wat is er nu gebeurd, God in den hoogen hemel! wat is er nu gebeurd? God den Heer!... »

Alleen Nonkeltje en Postje gingen vóór het bleeke Stafken staan, de handen in den broekzak, meetreurend met hunnen baas, — tot dwaas de Blazer kwam toegedrenteld, de Blazer die ook op de kussens te slapen lag toen

de windhoos woedde, en Angelieneken's geklaag en geschrei vernemend, zei hij geruststellend :

— « Ge moet daarvoor niet grijzen, bazinneken, daar hebt gijlie geen schuld aan... dat is heirkracht... 'k heb het nog geweten, de schâ is voor onzen baas... »

— « Wat zegt ge daar ?... » vroeg Stafken opspringend, zoo plots en zoo bovenmatig blij als werd hem de hemel toegezegd, en hij reikte den Blazer een vijffrankstuk, « als dat waar is !... »

— « Kopken af... dood sterven... recht naar de hel ! » zwoer de Blazer.

Een geweldige blijheid golfde op in Stafken's borst en Angelieneken lachte door hare tranen die schitterden in 't witte acétylène-licht. « Ga slapen », zei Stafken, en hij kuste zijn Angelieneken als toen zij nog verkeerden. Hij liet ook Nonkeltje en Postje naar huis gaan, na ze betaald te hebben, wijl de Blazer op Stafken's hooischelf boven den stal ter ruste kroop. Stafken zou alles alleen beredderen.

Hij haalde zijn kruiwagen bij, laadde het geld uit den bak-aan-het-orgel, uit de tooglade en uit Angelieneken's sigarenkistje er op, en kruide den zoeten last naar binnen. Teruggekomen smeet hij de uiteengevlogen brokken van het kroonstuk op een hoop, waartusschen de plaasteren koppen van de twee mannekens die zoo lustig triangel hadden geslagen en nu onthoofd daar lagen.

En een gevoel van weemoed vermengde zich met zijne blijheid, want hij had zijn gestel lief gekregen, een gevoel van weemoed om de deerlijk gehavende danstent, en buiten om den grooten beuk, die daar languit lag in de eerste vale morgenschemering, een gevallen reus gelijk, ontworteld met een hoogen struikblok, het hoog en breed gewaai op en door het tentzeil en boven het orgel.

Maar de blijheid om het verworven geld en om de zekerheid dat hij nu kon slijper en heer worden, en rooskleurig de toekomst mocht inzien, namen weer de bovenhand in zijn binnenste. En hij gaf toe aan den inval die hem te binnen kwam om de kermis te sluiten met het spelen van de Brabbesson : zeker was het pijpenwerk onbeschadigd en enkel het kroonstuk ontredderd.

Hij schoof den muziekboek onder de ingrijpende tanden, draaide.... en even breed en machtig als wist het monsterorgel van geen woedenden wervelwind zong het :

ti-ra-ra-ra

het lied dat alle kermissen inzet en sluit...

Nooit was Stafken zoo onder den indruk geweest en had hij de schoonheid gevoeld van zijn vaderlandsch lied als nu hij het zóó speelde, in het wordende licht, dáár, in de ontredderde danstent, zeker als hij nu was voor den winter die komen zou. Machtig en breed klonk het zegelied door de stilte, en Stafken zong mee, langzaam den draaier rondduwend om de « Brabançonne » te doen opklinken met meer staatsie en majesteit :

« O Vaderland, o edel land der Belgen ! »

Dan draaide Stafken de tentdeur op slot — onnoodige voorzorg — en stapte met moeden tred naar zijne huisdeur toe, nog terloops omziende naar de deerlijk-ontredderde tent met de gehavende orgel.

De wind was gaan liggen, kalm rustte het dorp en deinden de velden in de grauwe schemering ; in de verte bralden huiskeerende kermisvierders een smerig liedje.... en uit den Oosten wies een schoone nieuwe morgen...

Jozef Simons.

KERK EN STAAT IN DE 13e EEUW

In den strijd tusschen Kerk en Staat, tusschen Paus en Keizer beriep men zich steeds op de vermaarde schenking van Constantijn den Grooten als den historischen grondslag van de aanspraken van de Kerk op haar wereldlijk bezit. Het Westersche rijk, door den eersten christenkeizer aan paus Silvester geschonken, behoort rechtens toe aan de plaatsvervangers van Christus. Rome, de apostolische en de keizerlijke stad, behoort alleen aan de opvolgers van Petrus.

Tegen deze leer verzetten zich de wetgevers, opgevoed in de leer van het despotisme der Romeinsche keizers en de Duitsche vorsten, die zich de erfgenamen van Karel den Grooten noemden. De Duitsche koningen, dank zij hun keizerstitel, beschouwden dan ook niet alleen de andere koningen als hun ondergeschikten, maar betwistten aan de pausen het traditioneele middelpunt en den zetel van het Rijk: Rome en Italië.

In de XIIe eeuw scheen de leeken-(cesaren) theorie te zegevieren door de groote machtsontwikkeling van een Frederik Barbarossa en Hendrik IV. Onze koning is de meester der wereld en de grootste monarch van Europa, « verklaart de kroniekschrijver Widukind. De Europeesche vorsten worden door Barbarossa *de koningen der provinciën* genoemd en zijn zegel is het sprekende symbool van de keizerlijke eerzucht. Rome is er op afgebeeld in den vorm van eenige hooge torens en een paleis van drie verdiepingen en zooals de alexandrijn, die het onderschrift vormt, het uitdrukt, regeert hij, die Rome bezit, de wereld:

Roma, caput mundi, regit orbis frena rotundi.

De vele andere staten erkenden dan ook de aanspraken van de Duitsche keizers, ten minste in theorie. Frederiks kanselier durfde zelfs Lodewijk VII, koninkje (roitelet) noemen en zijn zoon Hendrik VI noodzaakte den gevangen genomen Richard Leeuwenhart zich tot vazal van het Rijk te verklaren. Diezelfde Hendrik was het, die het Duitsche keizerschap trachtte erfelijk te doen verklaren, doch hij stierf te vroegtijdig.

Een vurig verdediger en bewonderaar van het Duitsche imperialisme was Walter van der Vogelweide. Hij kent in de wereld maar twee machten: God, die over den hemel regeert

en de Cæsar van Aken, die de aarde bestuurt. Volgens hem was Otto IV, Hendrik's opvolger, de plaatsvervanger van God. Hij is dan ook sterk tegen Innocentius III gekant.

Om een einde aan den langdurigen strijd te maken, zocht men naar een compromis, al gaf men van weerzijden zijn denkbeelden niet op. Innocentius erkende, dat de goede verstandhouding tusschen de twee machten noodzakelijk was voor het welzijn der wereld. Hij wilde de kwestie gaarne langs diplomatieken weg zien opgelost.

De dood van Hendrik VI was allernoodlottigst voor de macht der Hohenstaufen en gaf het sein tot het oproer in het rijk en in Italië. De twee kandidaten voor de keizerskroon waren eerst Bernard van Saksen en Berthold van Zähringen. Maar de eerste, wien de kandidatuur te kostbaar was, trok zich terug. Toen Berthold zag, dat hij bijna geen kans had tegenover 's Keizers broeder, Filips van Zwaben, zag hij eveneens van de kroon af. Nu verklaarde zich de meerderheid der Rijksgrooten voor Filips van Zwaben en de minderheid met den aartsbisschop van Keulen, Adolf van Altena, aan het hoofd, voor Otto van Brunswijk, zoon van Hendrik den Leeuw.

Filips van Zwaben kon over een goed gevulde schatkist beschikken en had een krachtigen steun in Filips Augustus. Otto de Welf kon op den steun van zijn oom Richard Leeuwenhart rekenen en op de hulp van den Paus. De Gibellijn werd het eerst gekozen en te Mainz gekroond; een maand later volgde de kroning van den Welf te Aken. Beiden waren nog jong, 22 en 23 jaren oud.

Otto was groot en forsch gebouwd en een dapper ridder, maar bij zijn tegenstanders gold hij voor hoogmoedig en onbetrouwbaar.

Filips was klein en tenger, zachtzinnig en beminlijk. Hij had vroeger priester willen worden. Hij was veel sympathieker dan Otto. Walter van de Vogelweide bezong Filips' lof en vergeleek zelfs zijn gemalin, Irene met de H. Maagd, als de roos zonder doornen, de duif zonder gal.

Richard Leeuwenhart schreef tweemaal aan Paus Innocentius ten gunste van zijn neef Otto (1) en ook de aartsbisschop van Keulen schreef voor Otto aan den paus en beloofde in 's konings naam, dat de Kerk in het bezit zou komen van zijn geheele Italiaansche erfenis. Dit deed ook graaf Boudewijn van Vlaanderen. Ook Otto IV de Welf wees in zijn schrijven aan

(1) Hendrik de Leeuw, Otto's vader was gehuwd met Richard's zuster Mathilde Plantagenet.

Innocentius er op, hoeveel verplichting hij aan het Saksische huis en aan Hendrik den Leeuw had, en vroeg daarom zijn steun, zonder nochtans eenige concessies te doen.

Daarom nam Innocentius een zeer gereserveerde houding aan. Hij erkende Otto's koningschap eerst in 1201 en onderhandelde zelfs met Filips van Zwaben, (1) over de bevrijding van vele aanzienlijke Italianen, die Hendrik VI had laten gevangen nemen. Filips wilde de gevangenen wel loslaten, maar op voorwaarde, dat de ban werd geheven. De paus was hiertoe wel genegen, mits Filips eerst den aartsbisschop ontsloeg en en daarna in den vorm, door de Kerk voorgeschreven, den eed van trouw aflegde. Innocentius trad hier in de eerste plaats op, als weldoener van geheel Italië, want zeer vele Italiaansche gevangenen o. a. de aartsbisschop van Salerno zuchtten in de Duitsche kerkers. Maar van den anderen kant verwachtte Innocentius ook in zijn streven naar de uitbreiding van het pauselijk gezag in Sicilië en Napels, steun van dezen prelaat.

Maar 's Pausen onderhandelaar met Filips, de bisschop van Sutri, was een Duitscher, een aanhanger der Hohenstaufen en verleende de absolutie zonder aan de door den Paus gestelde voorwaarden te voldoen, zelfs vóor dat de gevangenen losgelaten waren. Ja, hij nam zelfs in vol ornaat deel aan de kroning van Filips te Mainz, alsof er een volledige verzoening tusschen Paus en Keizer had plaats gehad. Innocentius schorste den prelaat in al zijn waardigheden en zond hem tot straf in een klooster.

Innocentius wilde de absolutie niet erkennen, maar bleef over de gevangenen onderhandelen. De Duitsche rijksvorsten, die de keuze van Filips tot Roomsch-koning bij den Paus bepleitten, eischten zelfs voor den nieuwen koning het geheele gebied van Hendrik VI. met inbegrip van Italië en het slot van hun schrijven aan den Paus luidde aldus :

« Wees er zeker van, dat wij met Gods hulp weldra onzen koning naar Rome zullen geleiden met een zeer groot leger, dat wij op de been brengen, om hem dan tot keizer te doen kronen ».

Als antwoord op dit aanmatigend schrijven, zette de Paus in een plechtig consistorie de rechten der Kerk uiteen, die gegrond waren op meerdere plaatsen der H. Schrift.

De toon van het Pauselijk schrijven aan de Duitsche vorsten was zeer gematigd; de paus schorste zijn meening over de

(1) Deze laatste was nog in den ban, door Cœlestinus III over hem uitgesproken.

verkiezing op en bleef een afwachtende houding aannemen. Toch begreep iedereen, dat de Paus, Philips als koning niet wenschte, al wees hij van den anderen kant Otto niet tot koning aan. Zoo bleef de wrijving tusschen den Paus en de verdedigers der Duitsche oppermacht bestaan.

Terwijl die onderhandelingen op niets uitliepen, streed men in Thuringen, den Elzas, aan den Rijn, de Moezel en in Brunswijk. De boer moest als altijd het gelag betalen. Vooral de Bohemers gingen in de Duitsche gouwen als duivels te keer en verwoestten alles te vuur en te zwaard; hierbij kwam nog de pest en de hongersnood.

Vele voornamen verriedden hun zaak voor geld. Zoo diende de door Walther van der Vogelweide zoo veel bezongen landgraaf Herman von Thuringen met zijn weeldrig en gastvrij hof op den Wartburg bij Eisenach, beurtelings de eene dan weer de andere partij om geld. Otto's geldmiddelen waren al lang uitgeput en tot overmaat van ramp stierf nog zijn geldschieter, Richard Leeuwenhart. Wel vermaakte deze hem aanzienlijke sommen, maar Richard's broeder en opvolger, Jan zonder Land keerde die geldsommen niet uit en zoo was Otto's eenige hoop: de Paus. Maar deze haastte zich niet. Hij wilde met de hulp van den aartsbisschop van Mainz, Koenraad van Wittelsbach, de twee partijen tot een verdrag dwingen.

Maar de kardinaal-aartsbisschop van Mainz had zelf een plan gemaakt: Hij wilde in het geheim Hendriks zoon, Frederik, tot koning doen verkiezen. Hij slaagde er in een wapenstilstand tusschen de partijen te sluiten. Acht afgezanten van beide zijden zouden de zaak onderzoeken en hun uitspraak zou geëerbiedigd worden door beide partijen. Men zou de zaak zonder den Paus behandelen. Dit alles had plaats buiten Otto IV.

Deze beklaagde zich daarover bij den Paus en riep diens hulp in: hij beloofde daarvoor steeds de rechten der kerk te zullen eerbiedigen,

Innocentius, die ook niet tevreden was met den loop der zaken, wilde wel toestaan dat Duitschland zijn eigen koning koos. Hij vermaande den primaat van Mainz en de rijksgrooten om rijpelijk te overwegen, wien zij zouden kiezen; in allen gevalle moest de aanstaande koning een man zijn, aan wien de kerk haar vertrouwen kon schenken.

Intusschen stierf de aartsbisschop van Mainz en er kwam niets van een minnelijke schikking. Nu wilde Innocentius niet langer meer wachten. Hij drong er bij den hertog van Brabant op aan, dat deze het huwelijk van zijn dochter met Otto zou

verhaasten en het verdrag tusschen Filips Augustus en Jan zonder Land ongeldig zou verklaren, omdat er een ongunstige bepaling tegen Otto in voor kwam. Den landgraaf van Thuringen berispte hij over zijn overloopen tot de partij van Filips en de Duitsche vorsten, die zich om den aan Rome welgevalligen koning zouden scharen, beloofde hij den steun en de bescherming der kerk.

Maar die koning werd nog niet bij name genoemd.

Bij de keuze van den aanstaanden keizer, ging Innocentius III van het grondbeginsel uit dat de Paus het recht heeft zich met de keizerskeuze te bemoeien. Dit recht vloeit *historisch* voort uit het feit, dat de H. Stoel het Duitsche rijk aan Karel den Groote heeft geschonken en *praktisch* uit het feit, dat de kerk alleen de macht heeft den keizer te benoemen. Hendrik VI was genoodzaakt te erkennen, dat hij aan paus Cœlestinus III de keizerlijke waardigheid moest vragen.

Het lag voor de hand, dat van de drie candidaten, Otto, Frederik en Filips, de eerste de voorkeur zou hebben, — (de Hohenstaufen hebben zich tegenover de Kerk gecompommitteerd) mits hij zich in alles naar de voorschriften der Kerk zou gedragen. In 1201 stemde Otto toe in den eisch, kort en duidelijk neergelegd in de formule : « Italië aan den Paus en Duitschland aan den Keizer ». Otto had geen keus, hij moest toegeven en verklaarde nu dat de kerk souvereine was van het erfdeel van St. Pieter, het exarchaat van Ravenna, Ancona, het hertogdom Spoleto, het grondgebied van gravin Mathilde, enz. Eigenlijk stond Otto aan de Kerk af, wat hij niet bezat en de steun van den paus bezorgde hem ten slotte zoo goed als geen aanhangers. De paus zocht hulp voor Otto IV bij de rijksgrooten, bij Ottokar van Bohemen en Jan zonder Land, maar tevergeefs bij Filips Augustus. Filips van Zwaben van zijn kant bleef zich handhaven en hield den rijksgrooten voor, dat hun onafhankelijkheid en die van het Rijk op het spel stond. De Paus ontving een protest, dat door de voornaamste Duitsche vorsten geteekend werd en gericht was tegen 's pausen legaat, of liever nog tegen den Paus.

Filips Augustus, « de oudste zoon der kerk » schreef aan Innocentius een brief, die in een toon gesteld was, zooals de ridders in de chansons de geste aannamen, als ze hun kapelaans vermaanden. Zoo luidt het b. v. « Het verbaast mij zeer, dat gij met alle middelen dien koning Otto tot keizer wilt verheffen, waarvan Uwe Paterniteit toch weet, dat hij onwettig gekozen is. enz. In dien trant is de geheele brief opgesteld, die ten slotte met een bedreiging eindigt. De Paus beantwoordde dien brief

zeer beleefd en wees op de vijandige houding, die Hendrik VI vroeger tegen hem had aangenomen. Wacht u, om een overeenkomst aan te gaan met die familie en vlei ze niet. « Tijgers kan men niet temmen. »

In 1202 en 1203 deed de kardinaal-legaat Guido van Palestina de oproerige Duitsche bisschoppen in den ban; terzelfdertijd slaagde Otto van Brunswijk er in, den landgraaf van Thuringen en den koning van Bohemen tot zijn partij over te halen. Tevens sloot hij een verbond met den koning van Denemarken en van Engeland.

Ook in Italië trachtte intusschen de Paus aanhangers te winnen voor Otto, maar hij stuitte overal op groote moeilijkheden.

De annalisten van dien tijd berichten ons niet, wat er aan het hof van Filips of van Otto voorviel, maar wel schilderen zij ons de wanordelijkheden, die er in de meeste steden van Italië heerschten. In iedere stad van beteekenis betwisten twee bisschoppen elkander de macht, één Guelf en één Gibellijn. Eveneens wordt de traditioneele strijd tusschen adel en burgerij in die dagen weer opnieuw aangewakkerd.

In Mainz, Luik, Bremen en Magdenburg stonden twee bisschoppen tegenover elkaar en moord, brand en verraad was aan de orde van den dag. De Duitsche bisschoppen gebruikten den toonstrijd als een voorwendsel, om zich onafhankelijk van Rome te maken. Toen in 1203 de partij van Otto, dank zij den steun van den paus meer en meer veld won, trachtte Filips, Innocentius door eenige concessies voor zich te winnen.

Zoo beloofde hij : 1° een kruistocht naar het H. Land te zullen ondernemen; 2° de goederen, door hem en zijne voorgangers aan de Kerk ontnomen, terug te zullen geven, 3° zich niet te mengen in de kanonieke verkiezingen der bisschoppen, 4° de kloosters in Duitschland te hervormen volgens de regels van Citeaux, Prémontré en van de Camaldulensen, 5° de verzoening te bewerken tusschen de Grieksche en Latijnsche Kerk, zoodra zijn zwager Alexis (Irene's broeder) meester van Constantinopel zou zijn. 6° een Hohenstaufsche prinses te laten huwen met een der neven van Innocentius.

Filips beloofde dus heel wat meer dan Otto, maar evenmin als de Welf hield hij zich aan zijne beloften; daarenboven wilde Innocentius deze beloften niet eens aannemen. Op het einde van 1203 stond Otto op het toppunt zijner macht, hij was meester van Noord- en Midden- Duitschland en bereidde nu een tocht voor naar Zwaben. In een brief aan Innocentius, schreef

hij zeer deemoedig, vooral aan de hulp van den paus, zijn groot succes toe.

Maar in 1204 veranderde de toestand.

Otto weigerde zijn hebzuchtigen broeder, Hendrik van Saksen, paltsgraaf van den Rijn, de stad Brunswijk in beneficie af te staan en nu liep deze naar den vijand over. Toen het Zwabische leger in Thuringen verscheen, liet de koning van Bohemen, den landgraaf Herman in den steek en daar deze zonder de hulp van de Tsjechen en Hongaren niet opgewassen was tegen de Hohenstaufen, moest hij zich onvoorwaardelijk overgeven. De aartsbisschop van Keulen, de wispelturige Adolf van Altena, verliet eveneens de zijde van Otto, toen hij geen subsidies van Richard Leeuwenhart meer kreeg en kroonde Filips van Aken op den zetel van Karel den Grooten. Ook de hertog Jan II van Brabant liep over naar Filips en wilde zijn dochter ten huwelijk geven aan Frederik den Hohenstauf. Hiermede scheen het schisma geeindigd.

Maar Innocentius III hield geen rekening met het gebeurde te Aken, bleef den Welf steunen en dreigde hertog Jan II met ban en interdikt.

De paus zag terecht in de wispelturigheid der Duitsche vorsten de hoofdreden van Otto's ongeluk en was zeer verontwaardigd : Op de eerste plaats op Hendrik van Saksen meer dan op Herman van Thuringen en Ottokar van Bohemen en in de tweede plaats op den aartsbisschop van Keulen en Trier. Die van Keulen werd zelfs in den ban gedaan ; vandaar een heftige strijd om het bezit van het bisdom. De burgerij van Keulen trok partij voor den nieuwen aartsbisschop Bruno en het platteland voor Adolf van Altena. Adolf verwoestte, gesteund door Otto I van Gelderland en Hendrik III van Limburg, de kasteelen rondom Aken en Keulen, terwijl Bruno alles in het gebied van Gulik en Gelder brandschatte.

Maar Otto bleef in het nadeel en werd bij Wassenburg aan de Roer in 1206 door Filips verslagen. Bruno werd op het Kasteel Trifels gevangen gezet, Keulen moest zich aan den Hohenstauf overgeven en Otto nam de wijk naar Jan zonder Land.

Daar Filips door zijn overwinning meester was geworden in geheel Duitschland en de behoefte aan vrede zich diep deed gevoelen, verkeerde de paus in zeer moeilijke omstandigheden. Hij trachtte dan ook een wapenstilstand te bewerken, Filips met de Kerk te verzoenen, op voorwaarde, dat deze zijn tegenstander, Siegfried van Eppstein, als aartsbisschop van Mainz erkende, aan Bruno van Keulen de vrijheid schonk en natuurlijk het gezag der Kerk erkende.

Filips ontving nu de absolutie, maar Otto wilde niet afzien van den troon, al werd hem een huwelijk voorgespiegeld met Filips' oudste dochter, het bezit van Zwaben of van het Arelatisch koninkrijk in uitzicht gesteld en de kans om Filips, die kinderloos was, op te volgen.

Op den rijksdag van Augsburg, Nov. 1207, werd de definitieve overeenkomst tusschen den Hohenstauf en Rome ten overstaan van vele machtige rijksgrooten, door de pauselijke legaten getroffen. Filips zou eindelijk Bruno uit zijn gevangenschap ontslaan, een einde maken aan de Mainzerkwestie en den paus als scheidsrechter aanvaarden in zijn twist met Otto.

Nu verschenen de gevolmachtigden van Filips en Otto in het begin van 1208 in Italië. Op welke voorwaarden zou Innocentius III nu het koningschap van Filips van Zwaben erkennen? Daarover is in de briefwisseling van den paus geen woord te vinden en de kroniekschrijvers deelen er ons niets van mede

Volgens den monnik van Ursberg hernieuwde Filips het voorstel van 1203. Zijn jongste dochter Beatrix zou huwen met een neef van den paus, een zoon van graaf Richard van Segni en deze zou dan beleend worden met een deel van Midden-Italië, dat de kerk van den hertog van Toscane zou terugeischen. Filips zou dan van Sicilië afzien en toestemmen in het huwelijk van Frederik met Constantia. Dezelfde kroniekschrijver zegt dat hij zijn inlichtingen in Rome van zeer betrouwbare personen ontvangen heeft. De brieven van Innocentius en Filips bevestigen overigens het huwelijksontwerp.

De aanhangers van Otto waren zeer verstoord over de overeenkomst van den paus met Filips en de Guelfische kroniekschrijver van Piacenza schrijft het succes alleen aan omkoopbaarheid toe. Dit laatste is laster; want Innocentius was ten eenenmale onomkoopbaar. De paus ontzag echter den overwonnene en trachtte hem met Filips te verzoenen.

Filips was een praktisch man; hij trachtte zijn succes volkomen te maken en rustte zich tot den laatsten strijd toe tegen Brunswijk en de Denen, die Otto's aanhangers waren. Ook de Welf gordde zich tot den strijd aan, maar hij gevoelde zich verloren en maakte zich gereed als koning te sterven.

De pauselijke legaten, die op weg waren naar Filips, om de overeenkomst te laten onderteekenen, ontvingen te Mantua de tijding dat Filips van Zwaben vermoord was door den paltsgraaf van Beieren en dat geheel Zwaben in opstand en anarchie verkeerde.

Den 21 Juni vierde Filips het huwelijk van zijn nicht Beatrix van Boergondië met een van zijn trouwste vazallen, Otto

van Meran. Te Bamberg rustte hij van de vermoeienissen uit in het paleis van den bisschop. Op zekeren dag kwam de Beiersche paltsgraaf Otto van Wittelsbach voor het bisschoppelijk paleis. Hij liet 16 soldaten buiten de poort staan. Zelf trad hij de kamer des konings binnen, die zich in gezelschap van zijn kanselier den bisschop van Spiers, Koenraad van Scharfenberg en van zijn senechal, Hendrik van Waldburg, bevond. Met getrokken zwaard trad hij op den koning toe. Dit wekte aanvankelijk geen argwaan, daar hij vaak met den koning schermde.

« Steek je zwaard in de schede », sprak Filips, « ik heb geen trek in het spel ». « Ik ook niet », antwoordde Otto, « ik kom hier om je laagheid te straffen ». Toen stak hij Filips het zwaard in de keel, zoodat deze na een paar passen ineenzonk. De senechal, die zijn meester wilde verdedigen, werd ernstig aan de kin gewond. De moordenaar reed aanstonds met zijn mannen weg. De moord zelf was geen politieke misdaad, maar een persoonlijke wraakoefening.

Otto van Wittelsbach haatte den koning, omdat hij in weerwil van zijn beloften, hem zijn tweede dochter Beatrix niet ten huwelijk wilde geven. Door het verdrag met Rome had zich Filips nl. verbonden, om den zoon van Richard van Segni tot schoonzoon te nemen

Maar de tijdgenooten, die niet voldoende waren ingelicht, omtrent de onderhandelingen, schreven de daad aan andere beweegredenen toe. De Wittelsbacher, een hardvochtig, wreed man en een meedoogenloos rechter, reed nooit uit zonder een koord, waarmede hij de slachtoffers van zijn korte vonnissen worgde. Hij ontzag zelfs het leven der edelen niet. Hij had zich den toorn van Filips van Zwaben op den hals gehaald, door het vermoorden van een van de vertrouwelingen van den hertog van Beieren.

Arnold van Lubeck verhaalt dat Wittelsbach, toen hij bemerkte dat Filips hem zijn dochter niet ten huwelijk wilde geven, nu het oog sloeg op de dochter van den hertog van Polen en daarom den koning een aanbevelingsschrijven vroeg.

« Zeer gaarne », antwoordde de koning. « Hier is de brief », zeide de paltsgraaf, « U behoeft hem maar te teekenen ». « Goed, kom maar meteen terug en gij zult den brief terug hebben met mijn zegel ».

Nauwelijks had hij den rug gewend, of Filips liet een brief schrijven en er zijn zegel op hechten, doch de inhoud was van geheel tegengestelde strekking. Het bedrog werd ontdekt en Wittelsbach in woede ontstoken, zwoer zich te wreken (1).

(1) Zoo stelt ook von Raumer de toedracht der zaak voor.

Waarschijnlijk heeft de moordenaar geen medeplichtigen gehad, al wilden zijn tijdgenooten dit niet gelooven. Verscheiden soldaten, die Otto naar Bamberg vergezeld hadden, om zijn vlucht te dekken, waren in dienst van den bisschop van Bamberg, Egbert en van den markgraaf van Istrië, Hendrik. Men beschuldigde hen van medeplichtigheid en de verdenking viel zelfs op een hunner bloedverwanten, hertog Hendrik van Beieren.

De dood van Filips van Zwaben was voor Duitschland een nationale ramp. Dichters en kroniekschrijvers betreurden hem,

« Van die schitterende ster, dien ongeëvenaarden nachtegaal,
[die parel der koningen ».
« De zon is verduisterd en de nacht is over de wereld gedaald ».

Duitschland had nu nog een middel tegen de anarchie : De keuze van Otto van Brunswijk.

De tijdgenooten hielden den plotselingen dood van Filips van Zwaben voor een oordeel Gods, waardoor de paus in het gelijk gesteld werd. In meerdere brieven van 1208 spreekt Innocentius III dan ook van de « goddelijke beschikking », die het Rijk van de Guelfen heeft voorbestemd. Maar tevens geeft hij zijn diepen afschuw te kennen over den gepleegden moord. Voorts wenscht hij Otto geluk, dat de fortuin hem nu gunstig geweest is en vermaant hij den vorst steeds rechtvaardig te zijn. Den Rijksgrooten beveelt hij zich te onderwerpen aan het « oordeel Gods ». Niet iedereen begreep echter, waarom de paus, die de voorvechter van het koningschap van Filips van Zwaben geweest was, zich zoo sterk verklaarde voor Otto. Men wenschte daarvoor eenige verklaring.

De paus nu verklaarde aan den patriarch van Aquilea, den aartsbisschop van Magdenburg, den ex-aartsbisschop van Keulen, Adolf, den bisschop van Spiers, den koning van Bohemen, den hertog van Oostenrijk en van Zähringen, allen machtige Gibellijnen, dat hij steeds de kroning van Otto verlangd had. Deze zagen dan ook in, dat er maar één oplossing mogelijk was, zich neer te leggen bij het koningschap der Welfen.

Filips August bleef echter Otto vijandig gezind, niet uit sympathie voor de Gibellijnen, want hij zelf lag met Filips van Zwaben overhoop, maar omdat Otto de neef was van Jan zonder Land, den vijand van Frankrijk en omdat hij de bondgenoot was van de Plantagenets, die hem in een gevaarlijken oorlog gewikkeld en zelfs naar het leven gestaan hadden. De kroning

van Otto was dus in zijn oogen, een groot gevaar voor Frankrijk.

Filips August steunde tegen Otto, de canditatuur van Hendrik III van Brabant, den ouden Welf, die tot de partij der Gibellijnen was overgegaan. Deze zag zich echter weldra genoopt de mededinging op te geven, toen ook de voornaamste Gibellijnen tot den Welf overliepen.

In deze dagen toonde zich Otto als een onderdanig kind der Kerk ; hij noemde zich zelfs «Roomsch-koning bij de gratie Gods en van den Koning-Priester ». Op den Rijksdag van Frankfurt in November 1208 had eindelijk de verzoening plaats tusschen de Welfen en de Gibellijnen ; 55 Rijksgrooten schaarden zich onder den banier van Otto. Deze werd nu eenstemmig tot keizer verkozen. De kanselier van Spiers reikte aan Otto de insignes over, die onder zijn hoede berustten, nl. kroon, lans en zwaard. Zoo was de dynastie der Welfen gegrondvest.

De rijksdag van Frankfurt nam nu drie belangrijke besluiten :

1. Bestraffing van de moordenaars van Filips van Zwaben.

Otto van Wittelsbach werd in den rijksban gedaan. Men vond hem een halfjaar later in een schuur verborgen ; de maarschalk Hendrik van Kalden nam hem gevangen en hieuw hem het hoofd af.

2. Koning Otto van Brunswijk zou in het huwelijk treden met Filips' dochter, Beatrix van Hohenstaufen, erfgename van Zwaben. Dit was een uitstekend middel om de partijen te verzoenen.

3. Een eeuwige landvrede zou worden afgekondigd, (die helaas slechts zeer kort duurde).

Innocentius betoonde zijn ingenomenheid met de besluiten van den Frankfurter rijksdag en vermaande den hertog van Oostenrijk en den koning van Bohemen, partij voor Otto te kiezen, nu dit nog goedschiks kon geschieden. Nu de paus zijn Duitsche politiek had zien zegevieren, kwam de kwestie der kroning aan de orde.

Italië was nog niet geheel aan de pauselijke macht onderworpen ; toch gehoorzaamde reeds het midden van Italië en het koninkrijk Napels en Sicilië, het domein van zijn pupil Frederik aan den paus. Maar wat voor waarborg had Innocentius, dat Otto hem zijn wereldlijk gezag over Rome niet zou betwisten ? En toch moest de Paus zijn werk voltooien en den Roomschen-Koning te Rome tot keizer kronen, Innocentius stelde daarom de kroning uit ; van den anderen kant wilde Otto zoo gauw mogelijk de keizerskroon ontvangen. Evenzeer als

voor zijn tijdgenooten, was ook voor Otto, het Duitsche koningschap ondenkbaar zonder de keizerskroon, de heerschappij over Duitschland onmogelijk bestaanbaar zonder het bezit van Italië. Hij was dan ook vastbesloten, in alle rechten der Hohenstaufen te treden; hij erfde de situatie van Hendrik VI en daarmee ook zijn antagonisme tegenover de Kerk. Maar voorloopig had hij die Kerk nog voor zijn kroning noodig en daarom diende hij tegenover Innocentius den schijn van eensgezindheid te bewaren. De omstandigheden drongen echter den onstuimigen Welf zich voor de pauselijke opperheerschappij te buigen: maar van weerszijden wantrouwde men elkaar.

Om zijn macht in Duitschland voor goed te bevestigen, bezocht Otto alle deelen van zijn uitgestrekt rijk, vorderde overal den vazalleneed, bevestigde de stedelijke privilegies, handhaafde den landvrede en vervolgde onverbiddelijk den roofadel. Over zijn krachtig optreden tegen de misbruiken van wereldlijke en geestelijke grooten, zijn alle kronieken het eens. Zijn levensbeschrijver, de monnik van Reinhardsbrunn, noemt hem terecht: « De schrik der boozen, de hoop der braven. »

De goede verstandhouding tusschen Duitschland, Engeland en den H. Stoel verontrustte Augustus Filips, den eeuwigen Welfenvijand. Deze liet dan ook de steden in Champagne geducht versterken. Maar de paus was evenmin gerust en maakte geen haast met de kroning, al boden in het begin van 1209 de gezanten der groote Lombardijsche steden, Milaan, Piacenza, Pavia en Cremona, aan Otto de sleutels van hun stad in goud aan en al benoemde Otto den hebzuchtigen patriarch van Aquileja, Wolfger, die van den Duitschen koning enkele verbeurdverklaarde goederen van Otto van Wittelsbach gekregen had, tot zijn legaat in Lombardije.

Niet zonder reden was Innocentius ongerust omtrent Otto's plannen. Deze laatste schreef hem over de goederen der gravin Mathilde en over zijn aanstaande komst naar Italië, om met den paus dan de zaak te regelen en om de middelen te beramen, « om de waardigheid van het rijk in overeenstemming te brengen met de belangen van die van het *Kind* (zoo noemde hij den zoon van Hendrik VI, Frederik, in plaats van *koning*). Maar deze benaming duldde de paus volstrekt niet en uitdrukkelijk sprak hij in zijn antwoord over onzen dierbaren zoon Frederik, den « illustren » koning van Sicilië, onzen pupil. Tegelijk omschreef hij nauwkeurig de verschillende eischen, die hij voor de dispensatie voor Otto's huwelijk met Beatrix zou stellen. Deze pauselijke eischen zijn ons bekend uit het vermaarde charter van 1209,

door Otto IV « den zeer onoverwinnelijken koning der Romeinen » te Spiers geteekend.

Otto zag onvoorwaardelijk af :

1° van het erfdeel van St. Pieter, Ancona, Spoleto, de goederen van gravin Mathilde, het exarchaat van Ravenna, enz. en erkende het koninkrijk Sicilië als een leen van den H. Stoel.

2° Hij beloofde de Kerk steeds tegen de ketters te zullen helpen en zich niet te mengen in de kerkelijke verkiezingen. De Duitsche koning offerde dus de « gouden bul » op omdat hij zich geheel in de macht des pausen bevond en hij zijn doel wilde bereiken. Overigens had de belofte van Spiers evenals de vorige, slechts de waarde van een persoonlijke verbintenis; zij was slechts gecontrasigneerd door één hooger ambtenaar : den kanselier, Koenraad, bisschop van Spiers en niet door de rijksvorsten.

In Mei 1209 had ten overstaan van twee kardinaal-legaten en de voornaamste rijksgrooten te Würzburg de plechtige verloving plaats van Otto van Brunswijk met Beatrix van Zwaben. Door den hertog van Oostenrijk en van Beieren geleid, verscheen de jeugdige Beatrix op den Rijksdag en op de vraag of ze in het huwelijk met Otto wilde treden, antwoordde zij bevestigend. Otto stond op, maakte een diepe buiging voor haar, stak haar den bruidsring aan den vinger, gaf haar den verlovingskus en deed haar neerzitten tegenover zijn troon tusschen de twee kardinalen. « Hier is uwe koningin », zeide hij tot de vergadedering, « eert haar zooals het betaamt. » Daarna beval hij haar met haar zuster weg te geleiden naar het paleis in Brunswijk. Eerst nadat de keizer van zijn tocht naar Italië zou zijn teruggekeerd, dus ongeveer twee jaren later, zou het huwelijk plaats vinden. Met deze verloving eindigde de langdurige strijd tusschen Welfen en Hohenstaufen.

Het stedeleven in Italië kan men in twee woorden samenvatten : « Vechten en pret maken ». Iedere stad had haar carroccio met den stadsbannier als symbool van stadsrechten en stadsvrijheden : De eene stad was voortdurend in oorlog met de andere, vooral in Lombardije en Toskane. Niet alleen de strijd tusschen Welfen en Gibellijnen verdeelde in de Middeleeuwen bijna iedere stad in Italië in twee partijen, maar ook de strijd tusschen den adel en de burgerij, en voornamelijk de veete tusschen de twee beroemde stamhuizen der *Azzo van Este* (Welf) en *Ezzelino da Romano* (Gibbelijn) zette Italië langen tijd in vuur en vlam. En temidden van die woedende oorlogen, vermaakte zich het Italiaansche volk. Men leze hierover de kroniek van Rolandino van Padua.

In het door partijtwisten zoo verscheurde land, verscheen plotseling Otto met een groot leger van zwaargewapende ridders, om de rechten van het rijk te beschermen.

Nog vóór de koning den Italiaanschen grond betreden had, was het Noorden van het land in gisting gekomen door het heerschzuchtig optreden van Wolfert, den keizerlijken legaat, den patriarch van Aquileja. Overal regelde deze in Noord- en Midden-Italië de zaken ten voordeele van den keizer. De weerbarstige steden werden zwaar gestraft en moesten groote geldsommen als boeten opbrengen; zelfs gaf hij bevel aan de stad Cremona, om een groep pelgrims, die uit het H. Land terugkeerden, te arresteeren. De reden van die handelwijze is tot nog toe niet verklaard.

De paus was over dit optreden van den patriarch zeer verontwaardigd en schreef dienaangaande een brief aan den keizer, waarin hij voldoening eischte.

Juist in diezelfde dagen had Otto te Augsburg een leger verzameld van 6000 ridders en vele duizenden voetknechten, waarmede hij de Alpen zou overtrekken. Om van Augsburg over den Brenner naar Italië te komen, had men destijds 20 dagen noodig. Otto kwam over Innsbrück en Trente naar Verona en zoo in Lombardije. Zijn doel was niet de Italianen te beoorlogen, maar om bij hen steun te vinden in zijn politiek tegen den paus. Vandaar dat hij met de grootste moeite een verzoening tot stand bracht tusschen Ezzelino en Azzo van Este.

In 1209 verscheen Otto te Viterbo vóór den Paus. Daar zag hij voor het eerst den man, die hem tot Roomsch koning had doen verkiezen en die hem nog geheel in zijn macht had, doordat deze hem de keizerskroon nog kon weigeren.

De Paus verwelkomde den keizer allerhartelijkst. De bijeenkomst van Viterbo, die alle moeilijkheden had moeten uit den weg ruimen, bracht geen uitkomst. Otto deed geen enkel positieve toezegging, maar de paus kon hem moeilijk dwingen door het op een breuk te laten aankomen en de kroning te verdagen. Hij kon onmogelijk, om een kwestie van grondgebied, de keizerskroon aan Otto weigeren. Dus berustte Innocentius III in de kroning. Voordat hij echter daartoe overging en de poorten van Rome voor Otto geopend werden, eischte de Paus een vrijgeleide voor zichzelf, de kardinalen en het Romeinsche volk. En niėt alleen Otto, maar ook de vorsten, graven, baronnen en edelen in het Duitsche leger moesten een waarborg geven. Nog voordat Otto zijn intocht binnen Rome hield, raakte de voorhoede zijner troepen met Romeinsche patrouilles handgemeen op de Tiberbrug, waarbij menig Duitsch krijgsman het leven

verloor. Otto liet nu de brug door een sterk detachement Milaneezen bezetten en trok omgeven door de grooten van zijn rijk naar de basiliek, waar de keizerskroning plaats zou hebben. Het gedrang was zoo groot, dat de keizer slechts met moeite de trappen van den St. Pieter kon bestijgen. Boven gekomen, knielde hij voor den paus neder, kuste diens voeten en bood hem een som goud aan. De paus richtte hem op en omarmde hem. Daarna traden beiden de Mariakerk binnen. Een subdiaken hield Otto aan het altaar het evangelieboek voor, waarop deze de hand legde en den gebruikelijken eed aflegde.

Otto werd in de basiliek door den bisschop van Ostia gezalfd en daarna ontving hij van den Paus de zoogenaamde « investituur ».

Innocentius gaf Otto het keizerszwaard in de hand, zeggende : « Ontvang dit zwaard waarvan gij u bedienen zult om de schuldigen te straffen en de geloovigen te beschermen. » Daarna gaf hij hem den gebruikelijken kus. Otto nam nu het zwaard en zwaaide het over zijn hoofd en stak het weer in de schede, terwijl de Paus het hem zelf omgordde. Daarna reikte hij hem den schepter met den gouden appel er op.

« Neem dezen schepter van deugd en rechtvaardigheid, waarmede gij de goeden moet beschermen en den boozen schrik aanjagen ». Toen plaatste hij den keizer de kroon op het hoofd, onder de woorden : « In den naam des Vaders en des Zoons en des Heiligen Geestes, ontvang dit teeken van roem, opdat gij den vijand van het menschelijk geslacht verfoeit, de besmetting der zonde ontvlucht, de rechtvaardigheid en de vroomheid zoekt en zoodanig leeft, dat gij de kroon des eeuwigen verblijfs verdienen moogt ».

Daarna omhelsde de paus hem opnieuw onder het gejuich van alle aanwezigen en nam toen plaats op zijn zetel achter het groote altaar. De keizer ging toen op den troon zitten, die rechts stond van den pauselijken zetel. Hij droeg de dalmatiek, de kroon op het hoofd, den schepter in de rechter en den gouden rijksappel in de linker hand. De paus droeg de H. Mis op, die door den keizer gediend werd. Daarna ging de keizer den paus vooraf naar den ingang der baziliek. Innocentius steeg te paard, Otto hield hem den steigbeugel vast en gaf hem de teugels in de hand.

Volgens de etiquette van die dagen, noodigde de paus den keizer aan het feestbanket ; maar deze bedankte voor die eer, omdat de Romeinen met de Duitsche voetknechten op de Engelenbrug handgemeen geraakt waren. De paus nam echter deel

aan het door den keizer aangerichte feestmaal. Na dit luisterrijk feest zagen zij elkaar niet meer.

Guillaume le Breton, die Otto geenszins genegen was, verhaalt, dat Otto op den dag zijner kroning al zijn geloften schond en den paus verklaarde, dat hij geen afstand kon doen van de bezittingen, waarop deze aanspraak maakte. De annalist Ceccano heeft echter een andere lezing over de breuk, die weldra tusschen paus en keizer ontstond. Na het verlaten van den St. Pieter zou de paus niet meer binnen Rome hebben kunnen komen, omdat de Duitsche troepen dit beletten. Hij vergezelde den keizer tot aan het einde van den Romeinschen muur, zegende hem en verzocht hem den volgenden dag het Romeinsch gebied te willen ontruimen, wat de keizer weigerde. Daarop wilden de Romeinen hem geen belasting betalen, ja zelfs geen levensmiddelen verschaffen, zoodat zich Otto gedwongen zag Rome te verlaten.

Maar zóó spoedig verkoelde de vriendschap tusschen Innocentius en Otto niet. Tot het einde van 1210 bleef de verstandhouding tusschen beiden zeer goed en Otto verliet uit eigen beweging Rome, en zond het grootste deel zijner troepen over de Alpen, terwijl hij in Italië het keizerlijk gebied organiseerde.

De paus kon echter niet dulden, dat Otto zijn regeeringsbeleid in Italië bestreed en dat de Welf, toen hij eens keizer geworden was, als een Gibellijn zou gaan optreden. Zoo moest het vroeg of laat tot een uitbarsting komen.

In 1210 bedreigde Otto niet alleen het pauselijk gebied, maar ook Napels, het gebied van zijn pupil Frederik en benoemde hij een verklaard vijand van den paus, Dipold van Vohburg, tot hertog van Spoleto, wien hij bovendien nog Apulië schonk. Zoo omringde het keizerlijk gebied bijna overal de bezittingen der kerk. Toch wilde de keizer de vijandelijkheden nog niet beginnen; want belangrijke steden als Cremona, Pavia, Ferrara waren nog niet aan zijn gezag onderworpen, evenmin als de machtige hertog Azzo van Este. Deze wilde hij eerst alleen onderwerpen, om dan ook in werkelijkheid koning der Italianen te kunnen zijn.

Verder sloot hij met de Pisanen een of- en defensief verbond en wist hij vele hooge prelaten van Rome afvallig te maken. Nu ging Otto naar Apulië, waar de baronnen van het koninkrijk Napels hem hun land in handen wilden spelen.

Innocentius bedreigde hierop den keizer met den ban; tegelijkertijd trachtte hij zich in den aanstaanden strijd van den onverzoenlijken vijand van den Guelf, Filips August, te verzekeren. Otto trok nu het koninkrijk Napels binnen, bezette het

een van Richard van Segni, den broer van den Paus en vestigde zich te Capua. Nu aarzelde Innocentius niet langer en trof Otto van Brunswijk en zijn aanhangers met den ban. Otto gelastte daarop de keizerlijke ambtenaren, de pelgrims te beletten naar Rome te gaan. Zoo brak opnieuw de strijd uit tusschen keizer en paus.

De paus riep de hulp van Frankrijk, Duitschland en Italië in.

Maar de machtige overwinnaar der Plantagenets wilde niet aanstonds hulp zenden. Wel stond hij toe, dat de geestelijkheid tot een bedrag van een derde hunner inkomsten, den paus geldelijken steun zou verleenen. De sluwe Capetinger beloofde dus alleen de hulp van anderen. Eerst nadat de paus Otto's onderdanen van den eed van gehoorzaamheid ontslagen had en zij dus een anderen keizer konden kiezen, zou hij Duitschland aanvallen.

Italië bezorgde den paus veel grooter moeielijkheden en de meeste steden weigerden hem te helpen ; zij waren anti-clericaal en zelfs te Rome was men hem niet onvoorwaardelijk gehoorzaam. De partij der onafhankelijken begon weer het het hoofd op te steken. Innocentius predikte eens voor het verzamelde volk, toen zijn oude tegenstander, de volksleider Jan Capocci hem in de rede viel onder den uitroep:

« Ja, het woord Gods is in uw mond, maar uw daden zijn het werk van Satan ».

Nog eens beproefde de paus te onderhandelen en bood den keizer den vrede aan op voorwaarde dat deze Napels zou ontruimen. Maar alles tevergeefs. Otto veroverde de eene stad voor, de andere na, in het koninkrijk Napels, Apulië en Calabrië en maakte zich in Aug. 1211 gereed, naar Sicilië over te steken. Italië scheen voor goed voor den paus verloren. Niet in Italië echter, maar in Duitschland was de wonde plek van het keizerrijk en daarom trachtte de paus den keizer daar ook te treffen, toen alle pogingen om tot een vergelijk te komen mislukten. In zijn schrijven aan de Duitsche vorsten gericht sprak hij over « de verwatenheid, den afschuwelijken ondank en de verachtelijke ontrouw » van Otto en trachtte hun aan te toonen, dat, zoo de keizer zijn zin kreeg, deze hen tot denzelfden staat van dienstbaarheid zou brengen als zijn grootvader en zijn oom (Hendrik III en Richard Leeuwenhart) aan de baronnen van Engeland gebracht hadden.

Nu stelde de paus voor, om in plaats van Otto (Saul), Frederik (David) tot koning te kiezen.

Er had bij den paus een eigenaardige omkeer plaats

gegrepen : Den Welf verloochende hij om den Hohenstauf te steunen. Doch hij kon in de gegeven omstandigheden niet anders handelen. Zoo werd Duitschland opnieuw in twee vijandelijke kampen verdeeld. (Walter van der Vogelweide beschuldigt ten onrechte den paus, dat hij overal onrust stookte en verdedigt Otto).

Daarentegen begonnen Siegfried van Eppstein, aartsbisschop van Mainz en de landgraaf Herman van Thüringen met den koning van Boheme te overleggen over de keuze van Frederik. En werkelijk werd op een schitterenden rijksdag te te Neurenberg, Frederik van Sicilië, door den Koning van Bohemen, den hertog van Oostenrijk, den hertog van Beieren en den landgraaf van Thuringen, gekozen « tot koning der Romeinen om gekroond te worden tot keizer. »

De jeugdige Frederik nam tegen den zin van zijn gemalin Constantia van Arragon, den titel van Roomsch-Koning aan ; ook hij was aangetast door de « keizerskoorts » de erfelijke kwaal der Hohenstaufen ». Maar voordat Frederik den gevaarlijken tocht naar Duitschland ondernam, regelde hij eerst de Italiaansche zaken, liet zijn zoontje Hendrik tot koning van Sicilië kronen, gaf zijn beschermer Innocentius de noodige waarborgen voor zijn gehoorzaamheid en trouw en hernieuwde te Rome knielend voor den paus de leenhulde.

Toen Otto de verkiezing van Frederik te Neuremberg vernam, beproefde hij met den paus te onderhandelen; maar nu weigerde deze op zijn beurt. Otto verliet nu in 1212 Italië en verzamelde op den rijksdag te Frankfort zijn voornaamste aanhangers om zich heen ; maar vele bisschoppen en abten bleven weg wegens de excommunicatie van Otto. Otto bevond zich in zeer hachelijke omstandigheden, vooral toen zijn jonge vrouw Beatrix stierf; want nu trokken zich ook de Beieren en Zwaben van hem terug. Ook trachtte hij te vergeefs te beletten dat Frederik zijn intocht in Duitschland hield. Otto bezette de Tiroler passen, want hij dacht dat de Hohenstauf langs den gewonen weg, dus over den Brenner en Innsbrück zou komen ; maar deze verschalkte hem en nam den weg over Trente, het Engadin-dal en Graubünderland, Chur, Constanz en Basel. Van alle kanten kreeg hij nieuwe aanhangers : vorsten, prelaten, edelen en steden sloten zich bij hem aan. Bij het zien van de geestdrift, waarmede Frederik overal ontvangen werd, trok Otto zich naar het Noorden van Duitschland, naar Keulen en Aken terug en achtte zich eerst veilig in zijn eigen Saksisch gebied. Frederik begiftigde overal de wispelturige Duitsche

rijksgrooten met schenkingen van allerlei aard, natuurlijk ten koste van de rechten van het Duitsche rijk.

Van groot belang voor Frederik was het verbond, dat hij met Filips Augustus sloot. Dit kwam tot stand te Toul. Voor den oorlog tegen Otto en Jan zonder Land betaalde Filips Augustus aan Frederik 20.000 mark. Toen de kanselier Koenraad van Spiers, bisschop van Metz, aan Frederik vroeg wat met dat geld moest gebeuren, antwoordde deze zeer schrander: « Verdeel het onder onze vorsten ». Feitelijk waren nu Filips August en Innocentius heer en meester over Duitschland.

Nu trachtte de paus ook in Italië het werk van Otto te niet doen; toen Milaan den keizer trouw wilde blijven, werd het door den paus met zware straffen bedreigd.

Maar niet de paus zou Otto den genadeslag geven. Door den arm van Filips August zou Innocentius zegevieren.

Hoe kwam het nu dat de Duitsche rijksvorsten zoo plotseling van Otto afvielen?

1° Wegens den roemruchtigen naam der Hohenstaufen.

2° Wegens Otto's autokratisch optreden tegen de misbruiken van het vuistrecht en tegen den roofadel en de geestelijkheid.

Volgens den annalist van Reinhardsbrunn verklaarde de aartsbisschop van Mainz ten overstaan van de geheele Mainzer geestelijkheid, dat de keizer allerlei maatregelen tegen de geestelijkheid zou nemen.

« Een aartsbisschop mocht niet meer dan 12 paarden, een bisschop 6, een abt 3 hebben. » En volgens de kroniek van St-Pieter van Erfurt, wilde Otto de geestelijken zelfs niet meer aanspreken met den titel, die hun toekwam. Een aartsbisschop noemde hij « die klerk » en een abt « die monnik ».

Hoe gevaarlijk Otto's positie ook was, Frederik behaalde geen enkel militair voordeel; want Otto bleef Brunswijk en Saksen flink vasthouden en maakte van daaruit een groot gedeelte van Duitschland onveilig. Een deel van Noord-Duitschland, verder Lotharingen en Denemarken bleven Otto steunen en al drongen de landgraven van Thüringen en de koning van Bohemen in Saksen door, Brunswijk kon men niet bemachtigen.

Maar Otto zette nu alles op het spel en besloot met Jan zonder Land, Ferrand van Vlaanderen en Reinout van Boulogne, drie gezworen vijanden van Filips-Augustus in 1214 een inval in Frankrijk te doen. Slaagde deze onderneming, dan was niet alleen de Capetinger verloren en Frankrijk verbrokkeld, maar dan werd ook Frederik uit Duitschland verdreven en het werk van Innocentius te niet gedaan. Dan zou de Welfische keizer onbetwist meester zijn van Italië en Rome.

In Juli 1214 ontmoette Otto de Franschen op het plateau van Bouvines.

Otto in zijn gouden kroningsornaat met zijn Saksische lijfwacht om zich, voerde het centrum aan. Naast den keizer werd de Rijksbannier, een ontzaggelijke draak met vergulde adelaar er boven, op een vierspannigen wagen gedragen. Voorop stond het Brabantsche en het Duitsche voetvolk; achteraan de ridderschap van de hertogen van Lotharingen, Brabant, Limburg en van den graaf van Namen.

Terwijl nu het Brabantsche en Duitsche voetvolk de Fransche gelederen verstrooide, tastte Otto met zijn ruiterij het legerkorps van Filips Augustus zelf aan. Maar de Fransche edelen ontzetten hun koning en wierpen zich op Otto. Een ridder greep 's keizers paard bij den teugel, een ander trof hem met zijn dolk, maar deze stoot schampte af op de wapenrusting en een tweede dolksteek kwam in het oog van het paard terecht. Het gewonde dier steigerde, voerde Otto uit het gedrang en zonk toen neer: Otto besteeg een nieuw paard; bijna was hij door een Fransch edelman gewurgd; met groote moeite redde men den keizer, die nu naar Valenciennes vluchtte.

« Wij zullen zijn aangezicht vandaag niet meer aanschouwen », zei Filips Augustus.

Maar de Westfaalsche en Saksische graven bleven niettegenstaande de groote hitte toch doorstrijden; de Franschen bleven echter overwinnaars. De gouden adelaar, de keizerlijke draak met den wagen werden verbrijzeld en de stukken aan de voeten van Filips Augustus gelegd. Toen de vier hoofdaanvoerders der Duitschers met de wapens in de hand gevangen genomen waren, begrepen de hertogen van Lotharingen, Brabant en Limburg, dat alles verloren was en evenals de keizer namen zij de vlucht naar Doornik.

Op denzelfden avond nog zond Philips Augustus aan zijn bondgenoot Frederik den verbrijzelden Rijksdraak. Overigens had de jeugdige Hohenstauf zelf niet de minste poging gedaan, om zich met de Franschen te vereenigen. In de Palts had hij rustig den uitslag van den krijg afgewacht. Na de nederlaag van Otto hadden bijna alle steden aan den Rijn de partij van Frederik gekozen. Alleen Keulen verklaarde zich nog voor Otto, die binnen haar muren een veilige schuilplaats vond. Het Arelatische koninkrijk steunde Frederiks souvereiniteit en de koning van Denemarken en de Lotharingers verlieten Otto, wiens zaak geheel en al verloren was.

Otto leefde geruimen tijd met zijn gemalin Maria van Brabant van de vrijgevigheid der Keulenaars. Maar op den duur

wilden zij de ballingen toch geen onderstand verleenen, vooral daar Maria al het geld verdobbelde. Toen Frederik na zijn kroning te Aken te Keulen verscheen, verklaarden de burgers aan Otto, dat zij zijn schulden zouden betalen en hem 600 Mrk. zilver geven, mits hij de stad verliet. Den volgenden morgen trokken de Welf en zijn vrouw als pelgrims vermomd de eene poort uit, terwijl Frederik door de andere zijn zegevierenden intocht hield.

Van nu af aan was Frederik van Hohenstaufen in werkelijkheid heer en meester in Duitschland. De pupil van Innocentius stond aan den paus de beschikking af over het erfdeel van St. Pieter, de mark Ancona, het hertogdom Spoleto, het gebied van Mathilde, het exarchaat van Ravenna en de Pentapolis. Hij erkende 's pausen suprematie over Sicilië en beloofde nog veel meer dan ooit een Duitsch keizer beloofd had.

In 1218 stierf Otto. Twee jaren voor hem was Innocentius ten grave gedaald. De Paus was als overwinnaar uit den strijd te voorschijn getreden, al bleek later na zijn dood de modus vivendi tusschen den H. Stoel en het Rijk onhoudbaar te zijn.

J. Kleijntjens.

NAAR AANLEIDING VAN HET ONLANGS GEHOUDEN STUDENTEN-CONGRES

Op dit congres zijn weer veel hartelijke woorden gesproken, woorden, die getuigden van den oprechten wensch der sprekers, om ook de buiten de grenzen van Nederland wonende stamgenooten geheel als Nederlanders te beschouwen, hun belangen met hen te bespreken en die zooveel mogelijk te bevorderen. Ik denk hierbij vooral aan de welkomstrede van den heer J. W. te Winkel en aan de toespraak van prof. Burger. In de welkomstrede komt echter een gedeelte voor, waarmee ik me niet kan vereenigen en waarover ik hier het een en ander in het midden wensch te brengen. Volgens het verslag in « De Telegraaf » luidden de bedoelde woorden als volgt :

« Gij Vlamingen, Zuid-Afrikanen en Nederlanders komt hier om te strijden voor uw moedertaal, het Nederlandsch. Misschien zal iemand mij zeggen: » maar die moedertaal, zij verschilt toch zoo, als ze uitgesproken wordt door een Nederlander, een Vlaming of een Zuid-Afrikaan, en dadelijk zal men, als een Vlaming opstaat, hem als een Vlaming kunnen aanwijzen. » Zeer zeker zal ik dit feit toegeven, maar even zeker als een Geldersman aan mij zal kunnen hooren, dat ik in Amsterdam mijn opvoeding heb ontvangen. Wij allen spreken dezelfde beschaafde taal, al is die ook gemengd met de eigenaardigheden van het dialect. Maar denkt niet, Vlamingen, dat ik u zou aansporen, die eigenaardigheden uit uw taal te verdrijven. Dat uw Vlaamsche schrijvers, uw Rodenbach, uw Gezelle, uw Conscience, uw Cyriel Buysse hier zoo'n opgang maken, wijt ik voor een deel almede aan het zoetvloeiende, welluidende van hun gouwspraak. Maar afgezien van die kleine verschillen, spreken we allen dezelfde taal, het Nederlandsch, en willen we de rechten van die taal, zooveel het ons mogelijk is, beschermen. »

Met de strekking van den laatsten zin ben ik het volkomen eens, maar dat de verschillen tusschen het Vlaamsch en het Nederlandsch zoo gering zijn, kan ik niet toegeven. Er zijn in het Vlaamsch veel woorden, die met geen enkel Nederlandsch woord van den tegenwoordigen tijd in verband staan en daar-

door voor den Nederlander niet te verstaan zijn, tenzij ze door het verband, waarin ze voorkomen, duidelijk worden. Dit laatste nu is niet altijd het geval. Dan moet men naar de beteekenis raden, maar daar soms verschillende verklaringen mogelijk zijn, blijft men dikwijls in het onzekere. Een paar voorbeelden zullen dit duidelijk maken. Een gedicht van Gezelle begint als volgt :

o Wankelende oogenwonne
der bleeke winterzonne,
die, rood als goud gemaald,
in 't hooge Westen daalt !

't Is nijdig, nijpend weder,
en langzaam daalt zij neder,
aanschouwbaar nu en schoon,
uit haren hemelthroon.

Noch branden 'n is 't noch steken,
maar vlugge vonken leken,
maar wabberen, lauw en zoet,
dat nu de zonne doet.

De zon brandt of steekt dus niet, zooals in den zomer, maar *wabbert*. Dit is voor ons onverstaanbaar. Bedoelt de dichter, dat ze een aangenaam koesterende warmte geeft ? Uit de tegenstelling meen ik dat op te mogen maken, maar geheel zeker ben ik niet, en daar de dichter nu tot een andere opmerking overgaat, wordt het ook verder niet duidelijk. Het eenige middel om er achter te komen is dus, het Westvl. Idioticon te raadplegen. Daarin wordt het verklaard met « *zachtjes golven* : de verwarmde lucht wabbert boven de gloeiende stove. Men zegt ook : de zon wabbert, dat is de gloed er van golft door de lucht. » Mijn veronderstelling is dus verkeerd geweest.

Een ander gedicht van Gezelle zal ik geheel uitschrijven, om te laten zien, dat de moeielijkheid, die in het bovenschrift schuilt, door het gedicht zelf niet wordt opgeheven.

DE EERDE DOOMT.

De eerde doomt, de biezen leken
van den vroegen morgenbrand,
die, in 't Oosten opgesteken,
bijt in 't baardig weideland.
Grauw is 't over nacht gevrozen ;
over dag, van 's morgens vroeg,

viert en vonkt het zonneblozen,
fel, maar nog niet fel genoeg,
om het koele graf te ontsluiten,
waarin 't zaad geborgen ligt,
wachtende, om opnieuw te spruiten,
Lente, naar uw zonnelicht.

De Hollander, die dit leest, denkt bij *doomt* het eerst aan *dommelen*, dat een frequentatieve afleiding daarvan zou kunnen zijn. Het grondwoord zou dan *slapen* beteekenen en de dichter zou dan willen zeggen : de aarde ligt in haar winterslaap ; na een kouden nacht gaat de zon prachtig op ; zij doet al haar best om de aarde te wekken, maar heeft daartoe nog geen kracht genoeg.

Slaat men nu in het Wetb. het artikel *dommelen* op, dan vindt men daar, dat de afleiding onzeker is, en ofschoon er een vermoeden wordt geuit, is er van een grondwoord *domen* (dat een zachte o zou moeten hebben) geen sprake. Dus moet het Wvl. Idiot. er weer bij te pas komen. Daarin komt domen niet voor, maar wel *doomen :* uitwasemen, doom (damp of stoom) van zich afgeven.

Wie dit werk niet kan raadplegen, kan het woord ook in het Ned. Wdb. vinden. Daar blijkt, dat het vroeger ook bij ons bekend was en nog door Bilderdijk in de eig. bet. is gebruikt. Later is het bewustzijn daarvan verloren gegaan en heeft men het in de bet. opdoemen gebruikt : « Waar de Briel haar torens opheft, 't kerkjen doomt van Zwartewaal » (Schimmel). Nog later heeft men er de bet. « langzaam zichtbaar worden » aan gehecht, zoodat Kloos kon schrijven : « Bij het doomen des bleeken uchtends. »

Nu zal men misschien meenen, dat zulke, voor Nederlanders onverstaanbare woorden alleen in de poëzie voorkomen, maar ook dit is niet waar : in proza treft men ze even goed aan, zij het ook niet zoo vaak. Een voorbeeld is al dadelijk *Vlaschaard*, titel van een welbekenden roman van Stijn Streuvels. Eerst wanneer men een eind in dat boek gevorderd is, merkt men, wat dat woord beteekent en hoe het moet worden uitgesproken ; want het klinkt den Nederlander zoo vreemd, dat hij aanvankelijk niet weet, of hij moet zeggen vlasch-aard of vlas-chaard.

Behalve deze en andere Vlaamsche woorden, die voor ons klinken als woorden van een vreemde taal, zijn er een menigte, die wij ook hebben, maar anders gebruiken. De voorbeelden daarvan ontleen ik aan « Dorpslucht » van Stijn Streuvels, in « De

Tijdspiegel». Een gesprek over het lezen van romans wordt aldus ingeleid :

« Daarop hernam de samenspraak weer in 't algemeen over boeken en over lezing», waarvoor wij zouden zeggen : daarop werd het gesprek over boeken en over het lezen in 't algemeen weer voortgezet. *Lezing* wordt door ons voor de handeling *lezen* alleen gebruikt in de uitdr. ter lezing liggen, iets ter lezing aanbevelen en in : de (eerste) lezing van een wetsontwerp.

Verder staat er : « Men had het over de gevaren, den invloed van slechte lezing en over 't genot van een boeienden, treffelijken roman. » Hier, waar bij *lezing* gedacht wordt aan hetgeen men leest, zouden wij schrijven : den invloed van slechte lectuur.

« Wat kan men al meer wenschen op een dorp, waar men bijna geen betrekkingen heeft en iedereen *gerust* in zijn huis blijft ». Zoo staat er ook later : « En een jong meiske vooral — wat kan ze al beter doen ? Ze blijven er *gerust* bij thuis, ze leven anders toch een beetje in de blauwe lucht en met een boek onderhouden ze hun geleerdheid en ze vernemen er veel dingen, die in 't leven van pas komen ». *Gerust* komt hier overeen met ons *rustig*. Wij gebruiken het anders, bijv : wees maar gerust (maak je niet ongerust), de zieke lag gerust te slapen (tegenstelling : de zieke sliep onrustig). Voor « ze leven anders toch een beetje in de blauwe lucht » zeggen wij : ze zijn anders te veel op straat, en voor *geleerdheid* zouden wij hier *kennis* gebruiken. Geleerdheid wordt door ons alleen toegepast op geleerden ; we verstaan er een uitgebreide kennis onder, die men alleen door langdurige studie kan verkrijgen.

Zoo zou ik het heele gesprek op den voet kunnen volgen en in iederen zin één of meer woorden aanwijzen, die door ons anders worden gebruikt. Het verschil is dus veel grooter dan de heer Te Winkel het heeft doen voorkomen. Door de langdurige politieke afscheiding hebben het Nederlandsch en het Vlaamsch zich ieder afzonderlijk ontwikkeld, evenals het Nederlandsch en het Friesch. Wanneer men dus toenadering wenscht, dan moet men er naar streven, het taalverschil zoo min mogelijk te doen uitkomen, want onwillekeurig vereenzelvigt men een volk met zijn taal en beschouwt alleen hen als stamgenooten, die zich van dezelfde taal bedienen. Ik bedoel natuurlijk niet, dat de Vlaamsche dichters en belletristische schrijvers voortaan Nederlandsch moeten gaan schrijven. Tusschen de gedachten van een dichter en zijn taal is een zoo innig verband, dat het tot schade van zijn talent zou zijn, als hij zich van een andere taal trachtte te bedienen. Wel echter verdient

het aanbeveling, dat ze, als ze hun werken in Nederlandsche tijdschriften publiceeren en zich dus in de eerste plaats tot Noord-Nederlandsche lezers wenden, woorden, die in onze taal niet bestaan en door het verband niet van zelf duidelijk worden, aan den voet der bladzijde verklaren. Dit wordt slechts zelden door hen gedaan en is toch zeer gewenscht.

Van alle andere Vlaamsche schrijvers, die zich tot het Nederlandsche publiek wenden, in het bijzonder van Vlaamsche correspondenten van Nederlandsche dagbladen, kan men verlangen, dat ze zooveel mogelijk dialectische eigenaardigheden vermijden, evenals correspondenten uit de provincies dat doen. Als ieder van dezen het dialect van zijn provincie schreef, zou een krant haast niet te lezen zijn en veel van een lappendeken of staalkaart hebben, die door de bonte mengeling van kleuren het oog vermoeit. Het is dus een eisch van practisch belang, dat ook de Vlaamsche correspondenten zich aan dit beginsel houden, en het zou hen zeker nader tot hun lezers brengen, wanneer zij niet door hun taaleigenaardigheden zich zoo scherp van alle andere correspondenten onderscheidden.

Amsterdam. C. J. VIERHOUT.

BOEKENNIEUWS

EEN GEËTST PORTRET VAN GUIDO GEZELLE, door ERN. NAETS. — Uitgave Jan Boucherij, Hopland, 22, Antwerpen.

X LA PEINTURE EN BELGIQUE (Les Primitifs flamands), door FIERENS-GEVAERT. — Uitgave G. Van Oest, Brussel.

Ik heb vóór mij liggen een heel mooi werk, waarvan in 't begin van Maart 1912 de laatste aflevering is verschenen en dat ik eerst nu bespreken kan, hoewel de uitgave er van over vier jaar heeft geloopen.

Vier jaar geleden in Brussel zijnde, zag ik bij den heer G. Van Oest een werk, dat vooral om 't onderwerp, maar niet minder om de mooie verzorgde uitvoering, mijn aandacht trok, dat tot titel had : *Les Primitifs Flamands*, par Fierens-Gevaert, en waarvan de eerste aflevering, die ik in handen had, de voorloopers en de gebroeders Jan en Hubert Van Eyck behandelde.

Op ongeregelde tijden volgden de overige nummers en nu eindelijk met het twaalfde, is het werk volledig.

Zooals de schrijver zelf in het voorbericht van de laatste aflevering zegt, heeft hij zich niet geheel aan het voorgestelde plan gehouden : J'avais fait dans ma préface maintes promesses que je n'ai point tenues. *Les Primitifs Flamands* devaient être terminés en un an. Il y a quatre ans que leur publication a été entreprise !

. . . .

Ai-je décrit pour le XVe et pour la première moitié du XVIe siècle le *Guide* que j'avais conçu et annoncé ? Je ne sais.. Les additions auraient pu être nombreuses — les primitifs flamands exercent une sorte de fascination sur la critique, j'ai consigné dans les lignes qui précèdent et qui suivent, l'essentiel des recherches récentes. » — En dit heeft de schrijver inderdaad gedaan. In eenvoudige, duidelijke taal (een groot voordeel bij een Fransch schrijvenden Belg) gaat hij héel de statige reeks der Vlaamsche Vroegmeesters na, beginnend met de Van Eycken — langs Rogier Van der Weyden, Petrus Christus en Jacques Daret (den meester van Flémalle), Hugo van der Goes, *Le Maître de la Légende de Sainte-Lucie*, Simon Marmion, enz. : — tot Lambert Lombard, de beide Rillaerts en Antonio Moro toe.

Om de grootere belangrijkheid der eerst behandelde kunstenaars, zijn dus de eerste afleveringen uitteraard het best. Voor de reproducties, die zoo *faultless* mogelijk en zeer overvloedig zijn, heeft de schrijver meerendeels in België voorkomende kunstwerken gekozen, hoewel hij bijvoorbeeld bij van der Goes ook de mooie *Aanbidding* in de Uffiziën heeft gegeven, niet echter het in mijn oog even aantrekkelijke stuk in het Kaiser Friedrich museum te Berlijn.

Over Memling is hij zeer uitvoerig. Volgens de traditie neemt hij aan, dat Memling een leerling van Rogier geweest is — naar men weet werden beide meesters vroeger dikwijls met elkaar verward — het kleine *Mansportret* in de National Gallery te Londen bijv. (1462), dat door sommigen als een *Zelfportret* van Van der Weyden werd beschouwd, is volgens den heer Fierens wél degelijk een werk van Memling zelf.

Later hoopt hij in een vervolg op dit boek, zijn onderzoek tot op het gebied der Renaissance uit te strekken — van Van Eyck tot Van Dyck — zooals ook oorspronkelijk in zijn plan had gelegen.

Dit eerste, reeds verschenen deel, is echter, vooral voor katholieken, het belangrijkst, — de vroeg-christelijke (ten onrechte primitieve) kunst, is bij uitstek de Katholieke; toen de hervorming kwam, was 't gedaan en Rubens, Van Dyck en Jordaens, waren Grieksch-Paganisten, al hebben ze ook nog zoovele vleezige Madonnas voor katholieke kerken gepenseeld.

Zooals Mej. Belpaire eens terecht heeft gezegd, na de Hervorming werd de Katholieke Kerk nooit meer dezelfde, wat uit een kunstoogpunt te betreuren valt en wat ook door alle kunstenaars betreurd wordt.

Daarom zullen de Katholieke priesters vooral, wel doen om met dit boek in zijn geheel kennis te maken — De prijs 40 frank, valt binnen veler bereik. De geheele wijze van uitvoering is, zooals we dat van de firma Van Oest, die zeer veel kunstwerken en werken over kunst uitgeeft, gewend zijn (Druk. Wed : Mommsen).

Eveneens als uitvoering zeer goed, is het geëtst portret, dat ik zoo even van den heer Jan Boucherij, Hopland, 22 te Antwerpen ontving, — een geëtst portret van Guido Gezelle !.... Over de gelijkenis kan ik niet oordeelen, want ik heb Gezelle helaas nooit gezien, — de blijde, sereene uitdrukking van den zegevierenden christen — strijder, zooals die lag op het doode gelaat, dat jaren geleden in de Vlaamsche school gestaan heeft, mis ik echter op dit potret geheel. Er ligt een uitdrukking van *worry* op, van onrust en gejaagd-zijn, zooals ik me bij Gezelle niet denken kan. — Hoeveel leed hem ook trof, hoeveel miskenning hij ook heeft geleden — de *er*kenning kwam eerst na zijn dood — och een MAN GODS, als Gezelle was, is daar overheen — Wat ging dat aardsche gewroet en geknoei hem aan ? Hij was de grootste dichter die niet enkel Vlaanderen maar die Europa in de laatste tientallen jaren heeft gekend, als woord-beheerscher veel grooter dan Ibsen bijvoorbeeld :

« ten zal geen een verloren,
geen een te kwiste gaan,
voor altijd hergeboren
die dood nu zijt,
zal elk van u, die viel
de zonne weer ontwekken,
zal met uw groenen dracht
de groene landen dekken
te zomertijd. »

Dit portret heeft echter als kunstwerk waarde.

De uitvoering is verzorgd, zooals al 't drukwerk, dat door de firma Boucherij wordt geleverd. De prijs is veertig frank.

A. W. S. v. L.

PENNETREKKEN UIT DENEMARKEN, door A. COUSSENS. — Bij J. Lannoo-Maes, Thielt. Pr. 2 fr.

Reisindrukken hebben gewoonlijk dit gemeen dat ze ons niet veel leeren; zeker wel bekende menschen en zaken met een eigen blik gezien en naar eigen zienswijze voorgesteld en beoordeeld leveren veelal hoog belang op, vooral wanneer de zienswijze deze van een meester is en de blik die van een ziener. Edoch dan zelfs beperkt zich die belangstelling tot een zeker slag van menschen, 't zij kunstkenners, 't zij politici, 't zij letterkundigen. Welnu, ik geloof dat dit boek op dusdanige reisverhalen veel vóór heeft: nevens bladzijden die vroolijke reize zijn van een goedgehumeurden stamgenoot of lieve schilderingen van eigene deensche landschappen, krijgen we een blik op de geschiedenis van 't deensche land met ergens eenige voorstellingen der grooten uit het deensche volk; en we treden nu eens binnen bij een paardenfokkenden boer of een boterveilendenden burger en luisteren dan weer naar den sympathischen schrijver van *Franciscus* bij wien we in huis komen. Kopenhagen en Jutland, de zee en de eilandjes, 't heden en 't verleden, godsdienst en kunst alles even aangenaam en leerrijk geschetst.

Zie, we kennen Frankrijk van boven tot onder met geschiedenis, kunst, menschen en boeken; niemand onzer die niet eenige werken gelezen heeft over Italië, zijn kunstenaars en kunstwerken; in Duitschland hebben we gereisd of nemen wel voor het te doen, en bereiden ons door studie en onderzoek omtrent den Rijn en Zwitserland; en zoo we Marten's *Op Vacantie in Engeland* in onze jonge jaren niet gelezen hebben, zullen wij het nu niet meer doen, omdat we zeker zijn er niets nieuws over een tocht in Engeland te zullen vernemen. Edoch wie van ons kent Denemarken, ik zeg niet half zoowel als die voornoemde landen, maar wie kent Denemarken?

Denemarken, dat overbeschaafd, ultramodern landeke? Wat de schrijver over het vrij algemeen valsche denkbeeld zegt, moeten we haast beamen.

« Reizen we nu eens om leeren » als 't liedje luidt. Hier hebt ge een best, vroolijk gezelschap; veel zult ge zien, hooren en leeren; binnengeleid worden waar ge alleen nooit zoudt geraken; kennis zult ge maken met persoonlijkheden, uit de letterkunde vooral, die wel verdienen dat wij ze beter kennen; en uit de kennis en den omgang dier uitgelezenen zult ge adel en schoonheid leeren, evenals uit de hooge beschouwingen en heerlijken ernst die 't boek verrijken.

Lees het boek, en doe die reis: weinig tijd vraagt ze, zij is zonder gevaar en zonder kosten. Dat is de raad dien ik u geef; volg hem en ge zult den schrijver dankbaar zijn.

J. F.

ANNUARIUM VAN DE APOLOGETISCHE VEREENIGING, PETRUS CANISIUS. — Wed. J. R. Van Rossum, Utrecht, C. N. Teulings, 's Hertogenbosch, 1913.

Steeds blijft het jaarboekje wat het was in zijn besten tijd; want dit annuarium dat nu zijn 5de jaar is ingetreden is de voortzetting van het jaarboekje van Jos. Alberdingk Thijm, en is als zoodanig nu 62 jaar trouw op zijn post. Het jaarboekje heeft een steviger, wetenschappelijker indeeling dan vroeger. Instee van de letterkundige bijdragen, jaarlijks aan de gedienstigheid van dezen en genen afgevraagd, krijgen we in 't Annuarium vaste kronieken, geleverd door erkende specialisten. Na de meedeelingen van huiselijken aard over de ijverige apologetische vereeniging, krijgen we de volgende bijdragen te lezen, te bestudeeren en te genieten : « De regressieve methode in het historisch-theologisch argument ». Dr. W. J. M Mulder eischt het recht op, bij het onderzoek naar de oude kerkelijke instellingen, gebruik te maken van deze nieuwe methode die in de historische wetenschap reeds zoo veel goeds heeft uitgewerkt. — « De Geschiedenis der Apologie in de Christelijke Oudheid ». Jos Schrijnen geeft hier de vrucht van zijn grondige studie, vooral wat betreft de verhouding van de apologie tot de Grieksche wijsbegeerte in het algemeen en tot de Gnosis in het bijzonder. — « De Veredeling van den Volkszang ». De uitmuntende musicus J. A. S. Van Schaik betoogt hoe de specifiek-Roomsche beweging voor den volkszang uit het Zuiden naar Holland is gegaan. Haar bakermat is het zangerige Limburg. — Het sociologisch overzicht van Mr. A. Tepe somt een verheugende reeks « Werken en feiten » op, en bespreekt onder de « geschriften » vooral Aengenent's « Leerboek der Sociologie », Deckers' « Landbouwers van den Noordbrabantschen Zandgrond », Rats « De Priester en de Sociale Actie » en de jongste uitgaven van « Politieke en Sociale Studiën ». — Dr. Van Koeverden, de kundige vertaler van Bijbelpoëzie, heeft het over « Hebreeuwsche Metriek ». — Zooals we van zijn fijne pen gewoon zijn schrijft Dr. Hoogveld een boeiend en zaakrijk « Wijsgeerig Overzicht »; het aandachtigst wordt stilgestaan bij Prof. Louweren's studie over de « Vrijheid van het menschelijk verstand »; bij De Mulder's verslag over Dunin-Borkowski's werk « Der junge Spinoza » en bij Dr. Van Ginniken's « Het gevoel in taal- en woordkunst »; alle drie Jezuïeten die de eer weghalen met dit verslag. — Breedvoerig en voor eenieder bevattelijk schrijft Pater Kothmann over « De Inrichting van een modern electriciteits-bedrijf ». Uit den vloed van boeken en boekjes over geschiedenis haalt pater Meyer in zijn « Historisch Overzicht » er vooral twee naar voor : Pater Görris' « Denkbeelden over oorlog en de bemoeiingen voor vrede in de elfde eeuw » en Dr Van der Velden's « Rodolphus Agricola ». — In zijn « Beknopt Overzicht der Christelijke kunst « heeft Dr E. Smits het vooral over de Bernulphusgilde en haar voortbestaan sedert het verdwijnen van Mgr. Van Heukelum. — Een feest is weer het « Letterkundig Overzicht » van Pater Molkenboer : Onder de velen krijgen een klinkend compliment Mevr. A. Steenhoff-Smulders met « Een Abdisse van Thorn », en Marie Koenen met haar « Witte Burcht ». Lang en sympathiek-doordringend gaat het

over Binnewiertz en over Fr. Erens. — Van past. Sloet krijgen we een hoofsch en hartig woordje polemiek met Dr. Hoogveld over de kwestie « Is het heelal oneindig groot? » — Een stevige politieke kroniek van A. C. A. Van Vuuren sluit waardig dezen keurigen en kernigen bundel rijk Roomsch leven in Nederland. Het bloeie steeds voort, en telken jare brenge Petrus Canisius een even heuglijk verslag. J. P.

VAN PALMZONDAG TOT PASCHEN, door OSCAR HUFF, S. J. Inleiding van J. Alberdingk-Thijm, S. J. Band- en Boekversiering van Eug. Lücker. Hymnevertalingen door Dr F. Rutten. 2e druk, met aanbeveling van Z. E. Kardinaal Mercier. — Malmberg, Nijmegen 1912 (XXIV-434 blz. Prijs ingenaaid fl. 0.95, gebonden in prachtband fl. 1.45. Bij getallen vermindering van prijs.)

Over het nut van dit boek kan niet getwijfeld, nu men overal aan 't ijveren is om het volk inniger te laten deelnemen in al de plechtigheden der Kerk : wenschelijk is dit en gemakkelijker wellicht te bekomen, voor de zóó aangrijpende diensten der « Goede Week ». Het boek van P. Huff moest daarom een echt vade-mecum worden : alle plechtigheden en gebruiken worden er zorgvuldig in beschreven, hun ritueele en symbolische beteekenis tot in de kleinste bizonderheden verklaard, dit alles doorweven en omluisterd door de schoonste teksten uit de Liturgie en de HH. Kerkvaders, die den lezer in de vereischte stemming brengen Hoe gewetensvol P. Huff te werk ging, blijkt uit de talrijke bibliographie en het zeer interessante aanhangsel van meer dan honderd bladzijden, waar hij voor de belangstellenden alle mogelijke bizonderheden heeft samengegaard. Doch dit boek, zooals schrijver in de inleiding zegt, wil zijn bepaald en boven alles stichtend, en, we durven hem ervan verzekeren, dát zal het om den gloed van vurige liefde die door het gansche werk heenstraalt, en om den geur van innige vroomheid die er uit opstijgt. « Moge dit nuttig boek, schrijft Kardinaal Mercier, overvloedig verspreid worden en mogen onze hedendaagsche kristenen door hetzelfde de schoonheid en de verhevenheid onzer kerkelijke plechtigheden leeren hoogachten en liefhebben. » J. H.

HOOGER ONDERWIJS VOOR KATHOLIEKE VROUWEN

Zullen de vrouwen aangenomen worden om de lessen te volgen aan onze katholieke hoogeschool?

Dit is, mogen we wel zeggen, eene vraag van den dag. In de bladen werd met nadruk gewezen op de raadpleging der verschillende faculteiten der Leuvensche hoogeschool. In haar maandblad, *Le Féminisme chrétien de Belgique*, van Januari laatstleden, schrijft Louisa Van den Plas een geestdriftig artikel, beginnende met deze woorden : « La fin de l'année 1912 a porté au féminisme catholique belge une victoire précieuse : l'Université de Louvain a enfin ouvert ses portes aux femmes ».

Dit is niet zoo; tot hiertoe werd volstrekt geene beslissing genomen; de Rector vroeg daaromtrent de meening van de verschillende faculteiten en, zoo die een gunstig advies hebben uitgebracht, toch staat dit niet gelijk met eene beslissing; deze moet genomen worden door HH. DD. HH. de Bisschoppen, van wie de hoogeschool te Leuven rechtstreeks afhangt. Die bijna-eensgezindheid van de professors te Leuven is in alle geval een teeken des tijds : vijftig jaar geleden was zulke raadpleging niet denkbaar en zulke bijna-eensgezindheid nog minder.

***

Wanneer gehandeld wordt over hooger onderwijs voor vrouwen mag men niet uit het oog verliezen wat vooraf gaat en wat achterna komt : vooraf hebt ge de inrichting van het middelbaar onderwijs voor vrouwen en achterna zijn het de openbare ambten of althans sommige daaronder die voor de vrouwen moeten opengesteld worden. Men zou nog kunnen bespreken, — en dikwijls is deze zaak te berde gekomen onder Hollandsche katholieken — of die openbare ambten moeten open staan voor alle vrouwen, zoowel getrouwde als ongetrouwde, ofwel of alleen niet-getrouwde vrouwen daartoe moeten worden toegelaten.

Hier hebben we ons enkel bezig te houden met hooger onderwijs voor vrouwen, en wat we te zeggen hebben kunnen we samen vatten als antwoord op deze drie vragen :

Wat valt er daarover te denken, de zaak ingezien op haar eigen?

Wat denken wij, als katholieken, daarover? En

Hoe wordt best gehandeld wanneer vrouwen tot de katholieke universiteit worden toegelaten?

* * *

Moeten de poorten van de katholieke hoogeschool opengezet worden voor de vrouwen?

Sommigen denken dat het beter is dat de vrouwen geen hooger onderwijs genieten en dat ze blijven bij wat men wel eens de vier k's heeft genoemd, waar de Duitsche keizer Wilhelm II over sprak : Kirche (kerk), Küche (keuken), Kinder (kinderen) en Kleider (kleederen).

Laten we zien welke beweegredenen worden ingeroepen en hoe zwaar die wegen (1).

De vrouw, zegt men, is eerst en vooral moeder; wat haar daarvan afleidt is tegen het algemeen welzijn. Welnu, wanneer ze hoogere studiën doet en daarna een beroep uitoefent of een ambt vervult, zal ze minder goed hare moederplichten kunnen waarnemen; denkt maar eens na op de artsen : elk oogenblik van den dag en van den nacht kunnen ze uit huis worden gehaald; ze kunnen zelfs geroepen worden voor kinderziekten, en ziet eens welk gevaar dat is, waar het besmettelijke ziekten geldt, voor hun eigen kroost!

In die opwerping ligt er zeker waarheid. De vrouw is eerst en vooral geroepen om moeder te worden, maar we mogen toch de oogen niet sluiten voor de werkelijkheid : zoo het waar is dat door hoogere studiën en door meer omgang met mannen er meermalen van de zachtheid van

(1) We kunnen hier verwijzen naar het volstrekt niet katholieke werk van Lily Braun, waarin eene uitgebreide bibliografie voorkomt : *Le Problème de la Femme, son évolution historique; son aspect économique*, traduit de l'allemand. Tome I. Paris. Publication de la société nouvelle de librairie et d'édition. 1908.

't vrouwelijk karakter iets verloren zal gaan en er misschien minder vrouwen geneigd zullen zijn om te trouwen, toch blijft het eene waarheid dat er, bijna in alle landen van Europa, en voornamelijk onder de burgerij, meer vrouwen zijn dan mannen; benevens deze physieke onmogelijkheid om te trouwen worden ten andere nog al jonge vrouwen gevonden die trouwen om van huis weg te zijn en een onderkomen te hebben. Natuurlijk zijn er daarmee ook goede huwelijken, maar gebeurt het niet dat men, om die redenen, het aanzoek zal aannemen van een man die, in andere omstandigheden, de deur zou gewezen worden?

Er zullen minder vrouwen zijn dan nu, die trouwen, 't is mogelijk, maar nu toch ook zijn er een heele hoop die niet trouwen, omdat zij geen lust hebben daartoe. En mogen die niet behoorlijk hun brood verdienen? Nu kunnen ze onderwijzeres en regentes worden, wanneer ze katholiek zijn kunnen ze bij gebrek aan diploma's veelal niet hooger geraken; waarom moet dit zoo blijven?

Men geeft het voorbeeld van artsen, maar er zijn toch zoovele beroepen waar dit gevaar niet bestaat : denkt eens op leeraressen, apothekerinnen, hoogere ambtenaressen in den gezondheidsdienst, in den armendienst, in de politie, in het arbeidstoezicht, enz.!

En dan nog de artsen! Zou het, over het algemeen gesproken, de vrouwen niet beter staan dan de mannen, vrouwen- en kinderartsen te zijn en zouden geene maatregelen kunnen genomen worden tegen het gevaar voor besmettelijke ziekten?

En zouden vele jonge vrouwen, die het diploma van arts bezitten, eens dat ze trouwen, het beroep niet opgeven? Sedert wanneer zijn hoogere studiën alleen goed om later een beroep uit te oefenen? Zou voor den man het feit dat zijne aanstaande echtgenoote een diploma bezit in de geneeskunde geen bewijs zijn dat hij te doen heeft met een ernstig persoon? Zou de kennis, tijdens de studiejaren verworven, in het huishouden niet goed kunnen te pas komen? Zouden zulke moeders op hunne oudere zonen niet meer invloed hebben dan de meeste moeders nu? Zou die kennis niet goed kunnen gebruikt worden in den dienst der christelijke liefdadigheid, waarin, Goddank,

vele onzer gegoede vrouwen eene zoo nuttige bezigheid vinden? En als een ongeluk overkomt, als de man sterft, eene weduwe laat met verscheidene kinderen, zou dan de vrouw, om op behoorlijke wijze voor de opvoeding der kinderen te kunnen zorgen, misschien niet gelukkig zijn het beroep, waartoe haar diploma haar machtigt, te beginnen of te herbeginnen?

Maar nu reeds, hoort men soms zeggen, bestaat er overvulling en intellectueel proletariaat! Zal het nog niet veel erger worden?

Overvulling, ja, in zekeren zin. Maar wanneer het er op aankomt te zoeken naar iemand die voor deze of gene plaats wel schikken zou, hebt ge, spijts die overvulling, toch meest altijd nog moeite! Het zijn maar de verstandigen, de werkzamen, de meest karaktervollen die stand houden en dat er van die te veel zouden komen, hebben we nog zoo licht niet te vreezen. Om hen die achteraan staan en toch een diploma van hoogere studiën bezitten, hebben we ons minder te bekommeren.

Maar zullen de studiën, aan de hoogeschool, niet slapper worden, daardoor dat men als toehoorderessen vrouwen zal hebben, minder goed opgeleid en daardoor ook, dat men wellicht de aandacht der mannelijke studenten, door het feit zelf dat er vrouwelijke studenten aanwezig zijn, zal zien verminderen?

Zulks wordt wel eens gezegd. Eenige maanden geleden nog verscheen een vlugschrift van den jongen academischen leeraar van Heidelberg, Dr. Adolf Ruge (Das Wesen der Universitäten und das Studium der Frauen, Felix Meiner, Leipzig, 1912), waarin beweerd wordt dat ge nu reeds aan de Duitsche hoogescholen dit kunt bemerken. « De Universiteiten dragen meer dan het wellicht, oppervlakkig gezien, zou schijnen, op het voorhoofd den Kaïnstempel van de verweeklijking en van de inwendige verrotting. »

Maar dat is eene meening, dat zijn woorden. Evenals het slot van het vlugschrift « de kleine economische voordeelen aan de vrouwen door de studiën geboden, wegen niet op tegen de schade voor hunne eigene ziel, en voor onze beschaving en voor ons gezamenlijk volk ». Welk bewijs wilt ge ten andere nu reeds daarvoor brengen?

In Duitschland is men zeer langen tijd opgekomen tegen het hooger onderwijs voor vrouwen, althans in sommige vakken. Zou misschien Dr Ruge nog onder dien indruk staan? Hij zou toch zeker niet meer zeggen met Lessing : « Eene vrouw die denkt is zoo belachelijk als een man die zich blanket ! »

Aan de hoogeschool hebt ge twee soorten van studenten : voor velen, ongelukkig genoeg, vormen ze de groote massa, is de hoogeschool niets anders dan eene hoogere beroepsschool, waar men arts, advocaat, ingenieur, apotheker, enz. wordt; zij volgen de lessen van den leeraar, studeeren wat hij hun heeft voorgezegd en trachten alzoo op het einde van het schooljaar minder of meer goed door het examen te komen. Maar er zijn ook andere studenten, die hunne beroepsstudiën doen, jawel, ze zullen immers hun brood moeten verdienen later, maar in zich de zucht dragen om meer te weten en verder te zien dan hetgeen hun de leeraar zegt of wijst. Zij willen de wetenschap dienen, en waar zullen ze dit nu doen? Is het in een algemeenen leergang? Volstrekt niet. In het laboratorium van den professor of in zijn seminarium, in de bibliotheek van de hoogeschool, in de boeken die ze zelf bezitten of die zij in openbare instellingen kunnen raadplegen zullen ze die meer-kennissen opdoen.

Men zou kunnen aan Dr Ruge antwoorden dat het aan den professor zelf liggen zal, wanneer zijn algemeen onderwijs minderwaardig wordt of men zou ook kunnen zeggen dat de voorbereiding der vrouwen, die hoogere studiën willen doen, ernstig moet zijn, zoo ernstig als die der mannelijke studenten. Toch blijft het altijd waar dat het niet in de algemeene leergangen is dat die uitgelezene studenten hunne meer-kennis opdoen en wat de bijzondere werking van studenten betreft, zij kome nu van mannen of van vrouwen, is dit niet hetzelfde? Hebben wij in ons land ten andere niet meer dan eens gezien dat in officieele prijskampen onder de verschillende universiteiten vrouwen eersten werden geklasseerd? Laten we hier ten andere de meening aanhalen van den bekenden pater Sertillanges, leeraar in de zedenleer aan het Katholiek Instituut van Parijs, die handelende over zijn leergang van wijsbegeerte,

zegt : « Nous avons actuellement des jeunes filles qui suivent nos cours de philosophie à l'Institut libre de Paris et qui s'y comportent fort bien. Quelques-uns s'en étonnent naïvement. C'est une découverte ! Pourquoi, je vous prie, la femme studieuse serait-elle inférieure à une discipline, sévère, j'en conviens, mais si profondément humaine? » (1)

Maar de vrouwen, zegt men, zijn minder krachtig, minder volhoudend dan de mannen !

Er zijn voorbeelden genoeg van het tegenovergestelde ! Maar laat dit nu nog waar zijn over 't algemeen. Is daarin eene reden om de vrouwen, die hoogere studiën willen doen, zulks te verbieden? Die de noodige kracht daartoe niet hebben, zullen afvallen, dit is alles. Er wordt soms op gewezen dat er geen voldoende ontspanning is voor de studeerende vrouwen nu, zoodanig dat vele normalisten aan bloedarmoede lijden. Maar is er werkelijk geen middel om daarin te voorzien? En zal, wanneer de studie meer door vrouwen wordt beoefend, *alleen* het examen in 't oog gehouden worden, zoodanig dat men zich daar voor opjaagt, of daartoe wordt opgejaagd? Nu is het veelal zoo, maar zal dit zoo blijven?

De ondervinding in den vreemde opgedaan komt die verschillende beweegredenen tegen universiteitsstudiën voor vrouwen ingebracht, niet staven. Laat er nu wel mode bij zijn en snobisme, toch is het zeker aan den eenen kant dat meer en meer vrouwen gaan studeeren, en aan den anderen kant dat er niet te veel geklaagd wordt over de kwalijke zijde van die studiën.

In alle landen hebt ge vrouwelijke studenten aan bijna al de hoogescholen, en voor bijna alle vakken. Laten we hier maar twee, drie voorbeelden aanhalen :

In de Nederlandsche universiteiten waren er verleden jaar 686 vrouwelijke studenten. Sedert, nu een veertigtal jaren geleden, juffrouw Ellata Jacobs het diploma van arts veroverde, is het getal vrouwelijke gediplomeerden rap toegenomen. Van 1871 tot 1909 waren er 240 die het eind-diploma behaalden, waaronder 59 artsen, 27 tandmeeste-

(1) A. D. Sertillanges, *Féminisme et Christianisme,* Librairie Lecoffre, Paris, 1908, blz. 298.

ressen, 97 apothekerinnen, 16 dokters in de rechten, waarvan eene te Berlijn verbonden is aan de Jügendfürsorge (Kindervoorzorg), 4 dokters in politieke wetenschappen, 16 dokters in de letteren, 13 in de wetenschappen en 8 ingenieurs.

In den Wintersemester 1911-1912 waren er 2,795 vrouwen in de Duitsche universiteiten ingeschreven; dat was 1108 meer dan drie jaar vroeger. In den Wintersemester 1912-1913 waren er aan de Berlijnsche Universiteit alleen 904 vrouwelijke studenten. Welke zijn de studiën, zal men misschien vragen, in Duitschland door vrouwen gedaan? Zij bereiden zich voornamelijk voor het onderwijs en voor de medecijnen : onderwijs in de letteren, in de geschiedenis, in de rekenkunde, in de natuurwetenschappen en doen ook studie der medecijnen. Opmerkelijk is het dat voor een beroep dat uit zijn aard zelf een vrouwenberoep schijnt, dat van apotheker, niet al te veel vrouwen zich laten inschrijven. Volgens de *Soziale Kultur* (November 1912, blz. 668), waren er toen maar in Duitschland 87 apothekerinnen, waarvan te Berlijn alleen 23, en daarna werd gezegd dat de ondervinding had geleerd dat, geldelijk gesproken, de vrouwen als apothekerinnen beter lukken in kleinere landelijke gemeenten dan in steden. Bij die 2.795 vrouwelijke studenten waren nog te rekenen de 1.737 vrouwen die alleen sommige lessen volgden, Höhrerinnen, zooals men in Duitschland zegt. De bladen hebben gemeld dat in 1911, te Leipzig, eene universiteit opgericht werd voor dames en dat het eerste schooljaar opende met 500 studenten.

Laten we hier nog wijzen op Zwitserland, waar veel vrouwelijke studenten zijn, ook aan de katholieke hoogeschool te Freiburg. Zwitserland was ten andere het eerste land waar vrouwen hoogere studiën deden.

De laatste cijfers die we willen aanhalen zijn die betrekkelijk de Vereenigde Staten van Noord-Amerika. Het Duitsch-katholiek tijdschrift *Soziale Kultur*, in zijn nummer van Januari 1913 (blz. 43), vatte hieromtrent een artikel samen van prof. Carl Barnes der Leland-Stanford-Junior-universiteit in het tijdschrift *Atlantic Monthly*. In 1908 waren in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika onder de stu-

denten 56 % vrouwen en nu heeft men er 61 %. In 1880 waren er nog maar 19 % van de bezoekers vrouwen. Deze groote verhouding vrouwen moet nu niet in dwaling brengen. Allegaar doen de 110.249 vrouwen geen echte hoogere studiën. Onze normalisten zouden er ook wel gerekend worden als hoogstudenten. Opmerkelijk is het dat, volgens de daar gegeven inlichtingen, het onderwijs in de Amerikaansche grootsteden bijna een monopolie geworden is van de vrouwen : in New-York en Boston zijn er 89 % vrouwen onder de onderwijzers ; in Philadelphië, 91,4 % en in Charleston 99 %. Het bericht van den *Board of education* noemt 46 steden van 4 tot 8.000 inwoners met alleen vrouwelijke onderwijzeressen. Natuurlijk zijn de groote meerderheid der vrouwen leeraars in het lager onderwijs : daar vormen ze 65 % van het onderwijzend personeel ; in de hoogere scholen zijn 54 % en in de eigenlijke hoogescholen 17,6 % van al de leeraars vrouwen.

Als slot van deze eerste reeks beschouwingen mogen we zeggen dat er voornamelijk drie redenen zijn die pleiten ten voordeele van hoogere studiën voor vrouwen : voor sommige beroepen schijnen de vrouwen meer geschikt dan de mannen : de vrouwen- en kindergeneeskunde, de apothekerij, het onderwijs in sommige vakken en voor vrouwelijke studenten, het toezicht over den arbeid van vrouwen, de zedenpolitie, althans sommige onderdeelen daarvan, het toezicht op de woningen, enz. Zijn dit niet aangewezen vrouwenambten ?

Nu kunnen de katholieke vrouwen, die willen zelfstandig zijn, dikwijls niet hooger geraken dan onderwijzeres of regentes. Is dit een ideaal ?

En zelfs voor vrouwen, die zich geroepen voelen tot den huwelijken staat, is hoogere studie geen ernstige voorbereiding ? Zullen ze daarin niet veel onafhankelijkheid vinden en zullen ze later misschien niet blij zijn van het verworven diploma te kunnen gebruik maken ? En zouden we hier de woorden van Mgr Dupanloup in *La Femme studieuse* niet mogen aanhalen : « c'est un grand malheur quand le mari bâille en écoutant sa femme ».

***

Maar we zijn katholieken, en moeten we, als dusdanig, ook wenschen dat de vrouwen tot de hoogere studiën zouden toegelaten worden?

Al waren we niet geestdriftig daarvoor, zelfs waren wij er tegen, in se, dan nog, meen ik, zouden wij, als katholieken, best handelen ons tegen het doen van hoogere studiën door vrouwen niet te verzetten. Die vraag is gesteld, wij moeten ze niet stellen, en waarom tegen den stroom opvaren? Natuurlijk, door het feit dat de katholieke hoogeschool toegankelijk wordt voor vrouwen zal er bij katholieke familiën een geheele ommekeer op dit gebied plaats hebben. De overgroote meerderheid der katholieken dacht er tot hiertoe niet op dat er belang kon bij zijn voor eene vrouw, te studeeren. Voor eenige jaren naar een minder of meer gekend pensionnaat gaan, goed Fransch studeeren, piano kunnen spelen, een beetje kunnen teekenen of schilderen, zich voornaam houden, dit was het voorbehoudene voor vrouwen. Maar wie, onder katholieken, dacht aan hoogere studiën voor haar? Wanneer eene katholieke vrouw toch wilde hoogere studiën doen, dan moest ze naar de hoogescholen te Luik, te Gent of te Brussel, op het gevaar af haar geloof er minder wel bewaard te zien. Want dit mogen we niet vergeten, er zijn vrouwelijke studenten te Gent, te Brussel en te Luik. Te Luik zijn een groot deel der studenten vreemdelingen, ook voor de vrouwen is dit zoo; te Brussel zijn dit jaar 92 vrouwelijke studenten ingeschreven, waarvan 48 voor natuurwetenschappen, 19 voor geneeskunde, 11 in de faculteit van wijsbegeerte en letteren, 10 in de school van staats- en sociale wetenschappen, 2 in de faculteit van rechtswetenschap; daarenboven zijn er nog 2 die studeeren in de toegepaste wetenschappen. Ook aan de hoogeschool te Gent zijn er dames. Om de drie niet te noemen die den vrijen leergang volgen van de geschiedenis der muziek, hebt ge 21 vrouwelijke studenten, die leergangen volgen in de faculteit van wijsbegeerte en letteren, in de faculteit van wetenschappen, in die van medecijnen, enz.

Waarom zou de katholieke hoogeschool te Leuven ook geene leergangen hebben voor katholieke vrouwen? Of is er misschien daarbij een zedelijk gevaar?

Dat de vrouwelijke studenten eenigszins hunne zacht-

heid van karakter en hun meer vrouwelijken aard kunnen inschieten bij hoogere studiën hebben we reeds toegegeven, maar dit zal nu wel, hopen we, geen reden zijn. Karaktersterkte hebben we eerst en vooral in onzen tijd noodig, en meer studie zal, is te hopen, daartoe bijdragen.

En dan de mannelijke studenten! We zullen nu niet zeggen, met Goethe : « Der Umgang mit Frauen ist das Element guter Sitten ». Er zijn andere bestanddeelen voor de zedelijkheid. Maar zouden onze studenten uit den omgang met beschaafde jonge meisjes geen gemanierdheid, geen deftigheid meedragen die hen in hoogere mate dan nu, tot menschen zou maken?

In 't begin, natuurlijk, zou wel eens opgekeken worden : alle nieuwigheden hebben dat in. En als het waar kan zijn dat voor de middelbare studiën jongens en meisjes niet moeten bijeengebracht worden, dan heeft de ondervinding toch in de lagere en in de hoogere studiën op geen misbruiken daaromtrent gewezen. In zedelijk opzicht kan het zelfs zijn goeden kant hebben studenten die zouden geneigd zijn naar herbergprincessen of andere lichtere kost om te zien, in betrekking te brengen met wel opgevoede vrouwelijke studeerenden.

Maar we meenen veel meer : ons middelbaar vrouwenonderwijs en ons kloosteronderwijs zouden wel degelijk uit het openzetten der katholieke hoogeschool voor vrouwen groot voordeel trekken : ons middelbaar onderwijs voor vrouwen is soms te eng, de gezichteinder is te beperkt, wat in boeken staat heeft men geleerd, maar met de werkelijkheid heeft men weinig voeling. Is dit soms niet te ver gedreven en, om een voorbeeld te nemen, mogen we niet staan houden dat we redenen hebben om het landbouwonderwijs beter te wenschen in onze middelbare onderwijsgestichten voor meisjes?

Hoe is 't mogelijk verbetering daar te brengen, tenzij met het openzetten der poorten van de katholieke universiteit? Daardoor krijgen we betere leeraressen en, als gevolg daarvan, beter onderwijs.

Dat andersdenkenden nu niet gaan schermen met deze woorden : wij, katholieken, bekennen dat onze onderwijsgestichten voor meisjes beter zouden kunnen zijn en we

meenen dat de toegang der universiteit voor de leermeesteressen onzer onderwijsgestichten het beste middel ware om verbetering te brengen. Maar denkt ge dat in het staatsonderwijs het beter gesteld is? In zeer vele zaken, die het onderwijs onzer meisjes betreffen, is men ten achter, juist omdat op het eigenlijk onderwijs voor meisjes, tot hiertoe, veel te weinig werd gelet.

* * *

Wij meenen dus dat ook onze katholieke vrouwen toegang zouden moeten hebben tot de katholieke universiteit.

Maar hoe zou dit nu best gebeuren? Immers op twee wijzen kan het geschieden : ofwel zouden de vrouwen doodeenvoudig naar de lessen komen, nu reeds gegeven voor de mannelijke studenten, ofwel zou men voor de vrouwen afzonderlijke lessen kunnen inrichten.

Er wordt soms beweerd dat de ondervinding in de Vereenigde Staten van Noord-Amerika tegen dat gezamenlijk onderwijs voor mannelijke en vrouwelijke studenten zijn zou, maar dat wordt betwist, en ware het nog zoo, we weten werkelijk niet of zulke ondervinding mag ingeroepen worden : in Noord-Amerika heerschen gansch andere toestanden dan hier, en daarenboven moet altijd rekening gehouden worden, zooals we 't reeds deden opmerken, met het feit dat hetgeen men daar noemt : hooger onderwijs, dikwijls hier maar middelbaar onderwijs zijn zou.

In Duitschland hebben de katholieke bisschoppen, eenige jaren geleden, voor de kloostervrouwen en ook voor de wereldlijke dames die de lessen wilden volgen, met toestemming van den minister van Pruisen, te Münster in Westfalen, eene inrichting tot stand gebracht, waar lessen gegeven worden door professoren van de universiteit. Maar lang heeft dat toch niet geduurd; de ondervinding heeft geleerd hoe moeilijk, hoe feitelijk om zoo te zeggen, ondoenlijk de zaak is, en nu bezoeken de kloosterzusters deels de lessen aan de universiteit en deels lessen die voor hen nog afzonderlijk gegeven worden, maar dit is een voorloopige toestand; die bijzondere lessen zal men afschaffen.

Ten andere moet niet gezegd dat bijzondere lessen voor vrouwen gegeven, zooals de meeningen nu zijn althans, minder ernstig zullen zijn? Zal men niet gemakkelijk denken dat voor vrouwen het allicht goed genoeg is?

Er moeten echter maatregelen getroffen worden, om misbruiken te voorkomen. Zoo kan er b.v. worden bepaald dat de vrouwelijke studenten bij hunne familie moeten inwonen in stad, of zooniet dat ze in eene pædagogie moeten gaan; er moet belet worden dat vrouwen naar de lessen komen, wanneer ze niet regelmatig ingeschreven zijn, enz.

* * *

Men zou kunnen opwerpen dat het beter ware voor vrouwen een bijzonder programma te hebben van hooger onderwijs, dat vrouwen zich meer met huishoudkunde, met werken van liefdadigheid, met letterkunde, met kunst, enz. zouden moeten kunnen bemoeien.

Voor haar die minder noodig hebben hun brood te verdienen is dit misschien wel waar, en 't is te hopen dat de hoofden der hoogeschool en dat de toekomstige wetgever daarin zal voorzien. Maar nu moeten we rekening houden met onze wet op het hooger onderwijs van 1890.

Ook het middelbaar onderwijs dat toegang moet verleenen tot de hoogeschool, wordt door de wet nader omschreven, en naar die bepalingen zullen zich middelbare onderwijsgestichten voor meisjes die willen voorbereiden tot de hoogeschool moeten schikken; maar dat is, mij dunkt, zeer wel mogelijk.

Laten wij, katholieken, maar niet te vreesachtig zijn. In den vreemde wordt soms daarover geklaagd. In Duitschland namelijk, wordt met reden er op gewezen dat veel meer protestantsche jonge dames de leergangen volgen dan katholieke. Op de 2,795 vrouwelijke studenten aan de Duitsche universiteiten, in den Wintersemester 1911-1912, waren er maar 18% katholieken. (1) Dit is niet de verhouding van de katholieken tot de andersdenkenden in Duitschland.

(1) Blijkens de rede door Dr. Bell den 4n April l.l. in den Pruisischen Landtag gehouden waren er in den Wintersemester 1912-13 3200 vrouwelijke studenten.

De universiteiten van het Zuiden van Duitschland, dus van meer katholieke streken, hebben minder vrouwen dan die van 't Noorden. Daar is maar ééne uitzondering, namelijk te Münster. Op de 107 vrouwen, daar ingeschreven in den tweeden semester 1911, waren er 96 katholieken. Dit komt hieruit, zooals we 't gezegd hebben, dat de Pruisische bisschoppen daar eene bijzondere instelling hebben tot stand gebracht en dat onderwijzende vrouwenkloosters er zusters naartoe sturen om aan de hoogeschool graden te halen.

Waarom zou dat ook in België niet kunnen gebeuren? Ons middelbaar onderwijs voor vrouwen zou er veel bij winnen en dat wij, katholieken, niet moeten bang zijn voor hooger onderwijs voor vrouwen, dat bewijst ons de geschiedenis. Het is zoo waar wat E. P. Sertillanges zei : « Jusqu'à la fin du moyen âge, les groupes ecclésiastiques mis à part, la femme fut plus instruite que l'homme. Par la suite, l'esprit païen de la Renaissance, la relégua ; les familles, c'est-à-dire les traditions viriles s'imposant, les éducateurs, même religieux, cédèrent en partie. Toujours est-il que ce furent les vices du milieu, non l'influence chrétienne authentique, qui retardèrent l'éclosion de l'âme féminine. Il fut un temps où des femmes enseignaient le droit aux universités de Padoue et de Bologne, les mathématiques à Milan et personne ne s'en étonnait. On ne s'étonne déjà plus en France, de cette tradition renouée. Ce n'est pas à nous, chrétiens, de protester.

» Je voudrais vous montrer que, toutes précautions prises, toutes conditions morales remplies, l'instruction féminine la plus élevée possible est un vœu de la religion autant qu'une nécessité de l'heure ». (1)

E. VLIEBERGH.

---

(1) Blz. 282-283.

NOCTURNE VAN CHOPIN

Gij staart mij roerloos aan, gij die niet spreken kunt,
Gelaten op mijn tafel, beelden langs de wanden,
Die mij niets dan de vrede van uw oogen gunt
En 't rusten van uw saamgevouwen blanke handen.

Gij staart mij roerloos aan, mijn droefheid onbewust
En 't leed dat niet tot zoete tranen uit kan breken.
Niet een die thans dat bonzend harte hoort en sust,
Al hoefdet Gij een enkel woordje maar te spreken.

Gij staart mij roerloos aan, die waakt bij kaarselicht,
Mijn oogen zijn zoo moe, mijn strakke slapen branden,
Mijn troostloos leed is 't al te bije vergezicht,
Van waar ik zit gevangen tusschen donkre wanden.

Gij allen, die mij mint, waar zijt Gij op dit uur?
't Is nacht, Gij slaapt en droomt misschien de zoetste [droomen...
Terwijl ik op U denk, en meet den korten duur
Der vreugde aan 't leed dat kwam en nog zal wederkomen...

Gij slaapt en droomt.... en Gij alleen, o God, Gij ziet
Mij hier bedroefd en telt mijn vele zielewonden,
En Gij alleen die mij den koelen beker biedt,
Uw zachte hand heeft al zoo meen'ge wond' verbonden.

o God, o Vader, Uwaarts gaat mijn bleeke blik,
o Laat me thans aan Uw zacht-kloppend harte rusten,
En weenen en vergeten in een laatsten snik
Dat ik zooveel geleden heb, en rusten... rusten...

JORIS EECKHOUT.

RONDOM DE KOPEREN SLANG VAN MOYSES

Het 2de boek der Koningen, XVIII, 4, bevat het volgend kortbondig bericht aangaande het hervormingswerk van den vromen koning Ezechias (1) : « Hij schafte de hoogplaatsen af (2) en verbrijzelde de *mazzēbôth* (3) en wierp de *'aschērôth* om (4) en *sloeg de koperen slang aan stukken welke Moyses vervaardigd had ; want tot op die dagen droegen de kinderen Israëls haar offers op, en men heette haar Nechoeschtan* » (5). De koperen slang, « door Moyses vervaardigd », was dus, zeker wel in den tempel te Jerusalem, een voorwerp van afgodischen eeredienst, en om die reden werd zij door koning Ezechias weggemaakt.

De oprichting der koperen slang door Moyses wordt verhaald in het boek *Numeri* XXI, 6-9. Tegen het einde der veertigjarige omzwerving door de woestijn, toen de kinderen Israëls op weg waren om het land Edom, waarvan de doortocht, van west naar oost, hun ontzegd was, om te

(1) Die regeerde omtrent 727-698 v. C. (Vgl. mijn werk *Les douze Petits Prophètes*, p. 340 vg.).

(2) *Hoogplaatsen* heeten gewoonlijk in het Oud Test. de onwettige heiligdommen benevens den Jerusalemschen tempel opgericht; die heiligdommen waren doorgaans op hoogten gelegen.

(3) *Mazzēbôth* waren rechtgestelde steenen, of steenzuilen, die, zooals zij door de Kanaänieten bij het inrichten hunner offerplaatsen aangewend of gebruikt werden, eene afgodische beteekenis hadden; afvallige Israëlieten volgden hierin de kanaänietische zede na.

(4) Aldus in het meerv. naar de grieksche vertaling der LXX en de Vulgaat; de massoretische tekst leest, naar alle waarschijnlijkheid mis, in het enkelv. *de 'aschēra*. De *'aschērôth* waren zinnebeeldige boomstammen, of palen, insgelijks met afgodische beteekenis. Zie *Dietsche Warande*, 1912, blz. 7.

(5) D. i. eigenlijk *Koperling*. Immers, zooals de naam door de Massoreten gelezen wordt, is hij aan te zien als afgeleid van het woord *nechoscheth* = koper. Wilde men hem in verband brengen met het woord *nachasch* = slang, dan moest men hem met andere klinkers spellen. De Vulgaat vertaalt : *vocavitque* (Ezechias) nomen ejus Nohestan. De grieksche vertaling stelt het werkw. in het meerv., wat beter gepast schijnt. De hebreeuwsche tekst laat beide opvattingen toe.

reizen, gebeurde het dat zij, vermoeid van dat eindeloos heen en weder trekken, aan het klagen vielen tegen God en tegen Moyses : « 6. En Jahve zond onder het volk de *saraf*slangen die het volk beten, zoodat zeer velen uit Israël stierven. 7. En het volk kwam tot Moyses en sprak : Wij hebben gezondigd met te morren tegen Jahve en tegen u ! Bid tot Jahve opdat hij van ons de slangenplaag afkeere ! En Moyses bad voor het volk. 8. En Jahve sprak tot Moyses : Maak u eene *saraf*slang en stel die boven op eene stang; en al wie gebeten zijnde haar zal aanschouwen, zal genezen zijn. 9. Moyses maakte dus eene koperen slang en plaatste haar op de stang; en wanneer eene slang er eenen beet, en deze opzag tot de koperen slang, zoo was hij genezen ».

In het licht van dit verhaal ziet er het historisch verloop dat leidde tot den toestand in 2 *Kon*. XVIII, 4 aangeduid, tamelijk doorschijnend uit. De koperen slang was vervaardigd geweest als een Godgewijd verweermiddel tegen eene slangenplaag. Vervolgens werd zij bewaard als een kostbaar gedenkstuk, herinnerend aan de heugelijke gebeurtenis; dan langzamerhand met overdreven eerbied omringd, om eindelijk zelfs door bijgeloovigen offerdienst verheerlijkt te worden.

Toch zijn er veel geleerden die de zaak aldus opgevat te verward en te verwikkeld vinden, of misschien wat al te eenvoudig. Volgens hen moest het misbruik, waaraan koning Ezechias een einde stelde, hoofdzakelijk bestaan in het voorhanden zijn zelf van het beeld der koperen slang, en niet alleen in de ontaarding, of in het verkeerd practisch uitwerken van het overgeleverd begrip omtrent zijne beteekenis. De koperen slang zou uit haar eigen niets min noch meer geweest zijn dan een afgodsbeeld. Het verhaal in *Num*. XXI, 6-9 kan niet worden aangezien als van historischen aard, laat staan als door Moyses zelven te boek gesteld ; het is eene aetiologische legende, een verzinsel uit veel lateren tijd, uitgedacht om de reeds bestaande vereering van den Nechoeschtan eenigszins verstaanbaar en aanneembaar te maken.

Vraagt men nu van waar dat zoogenaamd afgodsbeeld kwam, of wat het beduidde, dan loopen de meeningen dier

geleerden zeer wijd uiteen. De koperen slang is tot een onderwerp geworden van meestal uit de lucht gegrepen gissingen, of van uitspraken even roekeloos als beslist. Het ware niet moeilijk van vooraf aan te bewijzen, dat alle wetenschappelijk vertoon, waar het op de vergoddelijking van den Nechoeschtan aangelegd is, op geen vasten grond steunen kan; dat de voorstelling ons door het verhaal van het boek *Numeri* gegeven, reeds door de aanwezigheid zelve van dat verhaal, althans voor wat den grond der zaak betreft en het algemeen eigenschappelijke der koperen slang, als de eenig mogelijke opgedrongen wordt. Toch zal het wel de moeite loonen vooreerst kennis te nemen van de veelvuldige tegenovergestelde meeningen die nopens den Nechoeschtan zoo al werden vooruitgezet. Wellicht zal dat overzicht ons soms gaandeweg nog al ver afleiden van de koperen slang « door Moyses gemaakt »; maar dan komen wij er in 't einde toch wederom op terug. Uitweidingen zullen niet gemeden worden. Het onderwerp van dit opstel werd integendeel veeleer gekozen om den wille van de wetenswaardigheden van godsdiensthistorischen aard tot welker bespreking het aanleiding geven kon.

I

Langen tijd is het bij de rationalistische Schriftuurvorschers gewoonte geweest, al wat in de Bijbelverhalen naar het wonderbare leek zooveel mogelijk te vervluchtigen met het voor te stellen als latere aanzwelling en misvorming van natuurlijke, dikwijls doodeenvoudige dingen. Zoo wist nog Renan, in zijne *Histoire du peuple d'Israël* (1), uiteen te zetten, dat het tweevoudig verschijnsel der wolkenzuil die bij dag en der vuurkolom die 's nachts de Israëlieten geleidde in de woestijn, oorspronkelijk niets anders was dan de rook die van verre de legerplaats aanduidt van eene zwerversbende en de lantaarn die haar 's nachts tot verzamelteeken dient. De geschiedenis van het oprichten der koperen slang heeft ook wel eens eene dergelijke behandeling ondergaan. Een al te spitsvondig man trad namelijk op

(1) T. I (1887) 171 vg.

met het gedacht, dat het bericht aangaande de stang met de koperen slang er bovenop, zeker zijn ontstaan te danken had aan de tooverroede, in vorm van een met slang omwonden staf, waarvan men zich bediende om bij heerschende droogte het voorhanden zijn van ondergrondsch water te erkennen (1). Met zulke kunstgrepen hoeft men zich thans niet meer op te houden.

De verschillende, hier in aanmerking komende zienswijzen dergenen die het er voor houden dat de Nechoeschtan van eerst af aan eene afgodische beteekenis had, kunnen tot drie voorname vakken gebracht worden : de mythologische, de ontwikkelingskundige en de geschiedkundige verklaringen.

De lezer zal zich herinneren dat de slangen die de Israëlieten kwelden in de woestijn *serâfim* (2) of *saraf*slangen heeten en dat diensvolgens ook de koperen slang in het verhaal *Num.* XXI een *saraf* genoemd wordt. Onder dien zelfden naam staan woestijnslangen bekend *Deut.* VIII, 15; en de « vliegende draak » waarvan *Isaias* spreekt (XIV, 29; XXX, 6) is insgelijks een *saraf*. Nu is het merkwaardig, zegt men, dat de hemelwezens van het bekend visioen door Isaias beschreven (VI, 1 vgg.), *serafim* genoemd worden; dus : slangen! De profeet, in zijne geestvervoering, ziet Jahve, zetelend op een hoogen troon, zoodat de slippen van zijn gewaad den tempel vervulden; « en *serâfim* stonden boven hem die elk zes paar vleugelen hadden, met twee daarvan bedekkend elk van hen zijn aangezicht, met twee andere bedekkend elk zijne voeten en met de twee overige vliegend. En zij riepen de een tot den andere : Heilig, heilig, heilig is Jahve de God der heirscharen!... » Niet in eigenlijken, maar wel in overdrachtelijken zin zouden, naar de voorstelling van diepzinnige mythologen, Jahve's lofzangers hier *serâfim* (d. i. slangen) genoemd worden. En op welken grond kon zulk eene benaming hun toekomen? Alleen in zooverre zij de *hemelslang*, d. i. den *bliksem* verpersoonlijkten

(1) E. Meier, *Ueber die eherne Schlange* (in Baur-Zeller's *Theol. Jahrb.* XIII, 1854; blz. 585 vg.).
(2) Meerv. van *saraf*.

of verbeeldden (1); « het is redelijk te onderstellen, zoo schrijft Cheyne (2), dat de *Serāfim* van den volksmythus de slangenvormige bliksem zijn ». Met betrekking tot den koperen *saraf* die in den tempel vereerd werd, gaat men dan een stap verder. De beteekenis der bliksem-*sarafs* van Is. VI wordt immers door sommigen (3) overgedragen op den Nechoeschtan, die nu op zijn beurt als een afbeeldsel van den bliksem, of wellicht van Jahve als bliksemgod, zal aan te zien zijn. Daaraan dacht nog bepaald C. P. Tiele (4) wanneer hij het mogelijk meende dat wij bij den Nechoeschtan met « de bliksemslang, een soort van *saraf* » te doen hebben.

Doch, hoe meer men dat bliksemspel bekijkt, hoe min gevaar men loopt er door verblind te worden. Men ziet vooreerst niet in met wat recht de hemelwezens van Isaias' visioen hier te voorschijn treden. Hoe Delitzsch er toe kwam aan te nemen dat de gevleugelde Hemel-*serāfim* van *Isaias* VI « met de slangen-*serāfim* van *Num.* XXI ten nauwste samenhangen », is onbegrijpelijk: vergiftige slangen die menschen bijten, hebben toch even weinig gemeens met den bliksem als met engelen. En wat den Nechoeschtan betreft, men moet vooronderstellen dat hij een louter zinnebeeld was van eene kosmische kracht, en hem dus willekeurig losmaken van het verhaal van *Num.* XXI, eer men ermeê kan aanvangen hem met de vermeende bliksem-*serāfim* gelijk te stellen. De mythologische beschouwingen waarop men ons vergast nopens Isaias' *Serāfim*, steunen overigens op geen vasten grond. Van een « volksmythus »

(1) TIELE, *Vergelijkende geschiedenis der egyptische en mesopotamische godsdiensten*, 1869-1872, blz. 701; CHEYNE, *Isaiah* (5th ed. 1889) I, 38 (in band II, blz. 296 van zijn commentaar haalt de engelsche geleerde den zonderlingen inval aan van « zijn vriend Tomkins », als zouden de *serāfim* van Isaias' visioen gelijk te stellen zijn met de uraeus-slang welke de egyptische goden en koningen als hoofdsieraad en waardigheidsteeken droegen !); FRIED. DELITZSCH, *Wo lag das Paradies*, 1881, blz. 154, en anderen.

(2) T. a. p.

(3) Bij voorb. TIELE en DELITZSCH, ll. cc.

(4) *Gesch. van den Godsdienst in de Oudheid*, Amst. 1893, I, 323, (een tweede, door Tiele even mogelijk geachte verklaring, dat namelijk de Nechoeschtan « in overeenkomst met hetgeen het verhaal van Numeri (21, 5 vg.) op zijne wijze voorstelt », ook kon een *slangefetis* geweest zijn, zal later ter sprake komen).

aangaande de Serāfîm weet niemand iets en niets duidt aan dat Isaias in zijne beschrijving een « volksmythus » aanwendt. Noch in hunne gedaante, noch in hunne handeling vertoonen zijne hemellingen den minsten trek aan bliksem of aan slangen ontleend. Naar het uitzicht zijn het driedubbel gevleugelde menschengestalten; zij zingen Jahve's lof; een hunner neemt, met eene tang, een gloeiende kool van het altaar en loutert ermeê de lippen van den profeet en zegt hem: « Zie, dit heeft uwe lippen aangeraakt; zoo wordt uw kwaad weggenomen en uwe zonde gedelgd! » Waarop zou het vermoeden steunen dat Isaias bij dat gezicht of onder die beschrijving aan de bliksemslang dacht? Dat een der Serāfîm, in den tempel, waar het tooneel plaats grijpt, een gloeiende kool van het altaar neemt om ermeê de lippen van den profeet aan te raken, daarin kan men niet, met Tiele, eene zinspeling zien op den verzengenden bliksem: de gloeiende kolen hadden op het altaar hare natuurlijke plaats, en het louteren is niet eigen aan den verzengenden bliksem. Tiele had evenmin recht op den rook te wijzen die den tempel vervult; de rook is trouwens ook elders, buiten alle verband met Serāfîm of met bliksemslangen, het omhulsel of eene begeleidende omstandigheid der Godsverschijning (1); het is ongetwijfeld eene *rook*wolk die gemeend is den tempel te vervullen bij diens inwijding door Salomo (2). Het eenige wat kon onze aandacht verdienen is de naam *Serāfîm*, anders die van eene slangensoort. Het wkw. *saraf* beteekent *branden, verbranden*. Naar het heerschend gevoelen zou de *saraf*slang aldus benaamd geweest zijn om haar *brandenden* beet. Ook de naam der gevleugelde Jahveboden is door velen tot datzelfde wkw. *saraf* hergeleid geworden; die hemel-serāfîm zouden namelijk de *brandenden* heeten uit hoofde van hun vurigen ijver of van hun glanzenden schijn. Daarbij kon men wel te veel uit het oog verliezen dat het wkw. *saraf*, naar het gebruik van het Oud Testament, *branden* beteekent, niet in onzijdigen, maar in bedrijvenden zin. Toch moet de mogelijkheid van die verklaring niet

(1) *Gen.* XV, 17.
(2) 1 *Kon.* VIII, 10 vg.

volstrekt geloochend worden. In alle geval hoeft men hier rekening te houden met het arabische *scharafa,* dat, volgens de wetten der klankwisseling, aan het hebreeuwsch *saraf* beantwoordt, en beteekent : roemvol, edel, hoogwaardig zijn; van daar : *scharif* = edel, heerlijk, doorluchtig. De *serāfim* van Isaias konden zeer wel zijn, als Jahve's staftrawanten : de doorluchtigen, de hoogverhevenen. Men neme nog het volgende in acht : de babylonische Nergal, oorspronkelijk de god der verschroeiende zonnehitte, heette ook naar die eigenschap *Scharrapu,* en dat wel bijzonder in betrekking met het land Kanaän (1); onmogelijk is het niet dat Isaias' *serāfim* hunnen naam zouden ontleend hebben aan eene kanaänietische godheid aldus denkbeeldig door den profeet in dienst gebracht van den éénen waren God; evenmin als het onmogelijk is dat in zijne beschrijving van de zesvleugelige troonstaffieren van Jahve, Isaias zou gedacht hebben aan den fenicischen god Kronos die, volgens zijne afbeelding op een muntstuk van Byblos, en volgens de door Philo overgeleverde schets, ook van zes vleugelen voorzien was (2).

De koperen slang was wel inderdaad, van maaksel, « een soort *saraf* », maar van het slag dat in *Num.* XXI aangetroffen wordt, niet van datgene van Isaias' visioen; en er bestaat hoegenaamd geen reden noch geen middel om haar met de « bliksemslang » in verband te brengen.

Nog op andere wijze heeft men gepoogd den Nechoeschtan mythologische begrippen aan te passen. In het oud babylonische scheppingsepos verschijnt de god Mardoek worstelend tegen de woeste baajerdmachten, verpersoonlijkt door den draak of de slang Tiamat. (3) Van diezelfde mythologische figuur vindt men als 't ware de verspreide schaduwen terug op sommige plaatsen der Hei-

(1) MUSS-ARNOLT, *Assyr.- Engl.- Deutsch. Handw.*, 1905, blz. 727.

(2) LAGRANGE, *Etudes sur les religions sémitiques*, 2e éd., 1905, blz. 424, 430. — Evenzoo dacht Vigouroux, maar ten onrechte, dat de *Keroebim* van Ezechiël's vizioen, naar hunnen naam en de gansche beschrijving, een namaaksel waren van de babylonische stierkolossen (*La Bible et les découvertes modernes*, 1889; IV, 362 vgg.).

(3) Men leze het stuk bij DHORME, *Choix de textes religieux assyro-babyloniens*, 1907, p. 2-81.

lige Schrift, inzonderheid in het boek Job : Jahve, de God van orde en licht, strijdt tegen het wangedrocht der duistere, woelende oerstof, nog aanschouwelijk in de wentelende wateren der zee en in het wolkengevaarte, de wolkenslang die kronkelt langs het zwerk : « zijn adem heldert den hemel op : met zijne hand doorboort hij de vluchtige slang! » (1) Cheyne meent nu (2) dat de koperen slang aan die voorstelling haar ontstaan had te danken. In navolging van een babylonisch gebruik zou zij eerst in den Jerusalemschen tempel geplaatst geweest zijn om de razende oerslang (Tiamat) te verbeelden, als een zegeteeken van Jahve's overwinning op zijn erfvijand.

Die verklaring is even verre gezocht en evenmin aannemelijk als de voorgaande. In den kring der hebreeuwsche volksaanschouwingen is de slang, als zinnebeeld der ongebondene oerstof, niet te huis. Zij komt te voorschijn uitsluitend in toevallige uitlatingen van dichterlijken aard en de verscheidenheid zelve der benamingen (*Livjathan*, *Tannin*, *Rahab*, de *vluchtige slang*) waarmede het ondier door Jahve bekampt, nu eens als water- of zeegedrocht, dan als wolkendraak beteekend wordt, toont genoegzaam aan dat het bij de gewijde schrijvers, al zou het ook oorspronkelijk tot de Tiamat der Babyloniërs in betrekking staan, niet meer dan als eene zuiver literarische figuur gold. In het scheppingsverhaal der *Genesis* is van de slang Tiamat noch van haars gelijke geen spraak (3). Nog veel minder kon men te Jeru-

(1) *Job* XXVI, 13; vgl. verder *Job* III. 8; VII, 12; IX, 13; XXVI, 12; *Is*. LI, 9; *Apoc*. XII; XX, 2.

(2) *Encyclopedia biblica* (1899-1903), sub v. *Nehustan*.

(3) *Gen*. I, 2, wordt de chaos beteekend met het woord *tehôm*. Daarmede is het assyro-babylonische *tiamtu* (tiamat), *tamtu* nauw verwant. Doch niet in dien zin dat de naam der oerslang Tiamat het oorspronkelijke zou zijn. Het hebr. *tehôm*, evenals het babylonische *tiamtu*, *tamtu* beteekent eigenlijk de *zee*, de *wereldzee*, de groote, diepe waterpoel. Op ontelbare plaatsen komt *tamtu* in de assyro-babylonische oorkonden voor om de zee te beteekenen, en *tehôm* in het Oud Testament van dertig tot veertig maal. Van *tiamtu* = zee is de naam afgeleid van het mythisch gedrocht dat bij de Babyloniërs de oerwateren van den chaos verpersoonlijkt. Uit het gebruik van het woord *tehôm* Gen I, 2, volgt dus hoegenaamd niet, wat velen gewoon zijn te onderstellen, dat hier op de slang Tiamat gezinspeeld wordt. Van een strijd van God tegen het *Tehôm* is volstrekt niets te bespeuren.

salem op het gedacht komen een koperen afbeeldsel ervan aan eene stang op te hangen in den tempel, en dat nog onder den vorm van een gewone slang, veeleer een woestijn-*saraf* voorstellend. Het is moeilijk te verstaan hoe Baudissin (1) er kon naar overhellen zulken onzin aan te nemen als mogelijken uitleg van de *oorspronkelijke* beteekenis van den Nechoeschtan. Dan, hoe zal het te verklaren zijn, dat aan dat zoogenaamd afbeeldsel van Jahve's erfvijand, in Jahve's Huis, als aan een weldadig wezen geofferd werd? Niet alleen verduistering van het oorspronkelijk karakter van den Nechoeschtan, of overdreven eerbied te zijnen opzichte, maar een volkomen ommekeer in de opvatting van het gedenkstuk en van zijne beteekenis, moest ingetreden zijn om dien eeredienst mogelijk te maken. Voor wat aanzag men de koperen slang ten tijde van koning Ezechias en reeds langen tijd daarvoor, wanneer men haar met godsdienstige eerbetuiging omringde? Toch zeker voor een wezen dat om Jahve's wille te vereeren was, of wiens vereering minstens met Jahvedienst vereenbaar scheen. Hoe ware het redelijkerwijze uit te leggen dat men van een vlak tegenovergesteld uitgangspunt daartoe zou overgegaan zijn? Liefhebbers van zulke verzinsels hoefden overigens niet in Babylonië een model te gaan zoeken. De hebreeuwsche overlevering kon er hun een even goed aan de hand doen : waarom zou de Nechoeschtan in den beginne niet voorgesteld geweest zijn als eene afbeelding van dien aartsvijand van God en menschen, de slang van het aardsch paradijs?

Geheel anders dan Cheyne had I. Goldziher (2) de zaak opgevat. Slangenvereering, volgens Goldziher, is, altijd en overal, oorspronkelijk ontstaan uit de aanbidding van regen en regenwolk : de slang geldt bij alle natuurvolken als het zinnebeeld van den regen, gelijk de stier als het zinnebeeld van de zon. En regen even als zon vindt men overal godsdienstig vereerd. De Hebreeën deelden in die algemeene aanschouwingswijze. Het oprichten en huldigen der koperen slang in de woestijn was een akt van eeredienst

(1) *Adonis und Esmun*, 1911, blz. 325 (Anm. 2).
(2) *Der Mythos bei den Hebräern*, 1876, blz. 271 vgg.

ten opzichte van de vergoddelijkte regenwolk. Het is dan niet te verwonderen dat het de zoogenaamde levieten waren, eigenlijk de *b'nî levi*, dat wil zeggen de *kinderen der slang* (1), de getrouwe dienaren der regengodheid, die de poging om den eeredienst van het gouden kalf, dat wil zeggen van den zonnegod, in te voeren, zoo ongenadig te keere gingen (2). — Wat Goldziher alleszins nog wonderlijker had behooren te vinden is, dat die frissche, lavende regengod, in de hebreeuwsche overlevering bekend stond als eene *saraf* —, dat is eene *brand*slang.

* * *

Onder de geleerden die de beginselen der ontwikkelingsleer toegepast hebben op Israëls godsdienstgeschiedenis, neemt W. Robertson Smith eene voorname plaats in. Vooral met zijn werk *Lectures on the Religion of the Semites* (3) droeg hij er veel bij toe om de meening te verspreiden dat de instellingen en de literatuur van het Oud Testament menigvuldige bewijzen opleveren van oud hebreeuwsch *totemism*. Hij legde hierbij groot gewicht op het onderscheid in de Wet gemaakt tusschen reine en onreine spijzen of dieren. Ook de Nechoeschtan, zooals men aanstonds zal vernemen, gold bij Rob. Smith als het beeld van een *totem*. Uitbundigen bijval verwierf de engelsche geleerde met dien bijzonderen voorslag niet. Toch staat hij met zijn opvatting niet alleen. B. Stade, bij voorb., wist niet goed of bij het offeren aan de koperen slang soms niet vereering van « een voorvadergeest » voor handen was (4); en wat dit beduidt wordt klaar wanneer men bedenkt dat voorvadervereering en totemism en onthouding van het vleesch van sommige

(1) *Levi* wordt hier willekeurig als gelijkbeduidend met *slang* behandeld, mits ondersteldden samenhang met het arabisch *lawá* = draaien, plooien, krullen. Het wkw. wordt wel gebruikt in het ar. om de bewegingen der slang te beteekenen, maar een naamw. *levi* komt nergens voor, en kon ook niet voorkomen in den zin van *slang*.

(2) *Ex.* XXXII, 26 vgg.

(3) *New edition* 1894.

(4) *Geschichte der Volkes Israel* I (1887), 466 vg.

dieren, naar Stade's overtuiging (1), nauw onder elkander verbonden zijn (2).

(1) *Geschichte der Volkes Israel* I (1887), 485.

(2) *Totem* is een naam, mits mogelijk gewijzigde spelling, ontleend aan de taal der Odjibways, een Indianer stam uit Noord-Amerika, en beteekenend oorspronkelijk *geslacht*. Onder eene menigte wilde volkeren, in alle werelddeelen, treft men het zonderling verschijnsel aan, dat bepaalde stammen of clans zich aanzien als door maagschap verbonden met bepaalde typen uit de omgevende natuur. Die typen heet men in de wetenschap de *totems* der betreffende clans. De totem is gewoonlijk een dier; het kan ook eene plant zijn, of zelfs, in zeldzame gevallen, een levenloos voorwerp. Alle dieren, planten of voorwerpen van het zelfde slag worden dan door de naastbestaanden aangezien als dragend het gemeenschappelijk totemmerk : is de wolf totem van een clan, dan zijn alle wolven deelachtig aan de geheimnisvolle betrekking door dien naam beteekend. Van zijn totem leidt de clan zijn oorsprong af en wordt er ook naar genoemd. Tusschen mensch en totem en god, — indien namelijk een andere stamgod voor handen is, — bestaat een onderling schutsverbond. De totem is heilig voor de stamgenooten en als dusdanig *taboe* (een woord van polynesischen oorsprong), d. w. z. aan alle gewoon menschelijk gebruik, aan alle gewone behandeling onttrokken. Het totemdier mag door de stamgenooten niet geslacht noch gegeten worden, tenzij onder godsdienstig feestvieren. De instelling heeft ook haar maatschappelijken kant : leden van den zelfden totemclan huwen niet onder elkander ; een man uit den wolvenclan moet eene vrouw nemen uit den clan der beren of der slangen, enz.; de stamverwantschap berust op het matriarchaat of moederrecht, d. i., zij wordt naar moederlijke, niet naar vaderlijke zijde vastgesteld, wat overigens te verklaren is uit de veelmannerij die met de instelling gepaard gaat ; van daar ook het gezag dat den oom van moederszijde toekomt op het kind. — Die grove denkbeelden en de gebruiken er mede samenhangend verzwinden natuurlijk naar mate de beschaving haar veredelend werk verricht. Toch is het te begrijpen en te verwachten, dat, bij ontwikkelde volkeren die er door in vroegere tijden werden beheerscht, sporen over blijven van dat wangeloof. Op het ontdekken van zulke min of meer uitgewischte sporen leggen zich de beoefenaars der volkenkunde toe; een schoon ondernemen, maar waar bij omzichtigheid en terughoudendheid passen, evenzeer als op elk ander wetenschappelijk gebied. Niemand kan de mogelijkheid loochenen dat bij de Hebreeën, evenwel als bij hedendaagsche christene volkeren, in bijgeloof en volksgebruik, ja zelfs in openbare instellingen op diep in het verleden gewortelde gewoonten rustend, een en ander zou voorkomen wat kon blijken uit tijden van wildheid afkomstig te zijn. Doch, nu hebben sommige geleerden zich, bij het behandelen der godsdienstgeschiedenis, onderhevig getoond aan ziekelijke totemzucht, vooronderstellend dat alle beschaving overal op totemischen bodem moet ontloken en opgewassen zijn, en diensvolgens, ook onder het erkennen van den diepsten ommekeer in zeden en wetten, toch overal willend teekens

De slang, gelijk alles wat langs de aarde kruipt, werd bij de Hebreeën gerangschikt onder de onreine dieren, waarvan het vleesch niet mocht gegeten worden. Bij menig schrift- en geschiedvorscher heeft de stelling toegang gevonden, door Rob. Smith in bovengenoemd werk met veel nadruk betoogd (1), dat het afscheiden van onreine dieren, door de Wet en in het dagelijksch leven van het Israëlietische volk zoo streng gehandhaafd en in acht genomen, althans in ruime mate historisch zou te verklaren zijn als nederslag van aloud totemism. De besmettingskracht aan onreine dieren toegeschreven en de daarop steunende verordeningen omtrent het niet-gebruiken van hun vleesch, zouden terug te voeren zijn tot de *taboe's* door het totemism gelegd op de heilige dieren. Ook het begrip van de rituale heiligheid aan personen of zaken of plaatsen hechtend en door aanraking overzettend (2), ware, volgens Rob. Smith, alhoewel bij de beschaafde Semieten in eene verschillende richting ontwikkeld, toch ten slotte uit een gelijksoortig

achterhalen van voormalig totemism. Ook de oude Hebreeën *moeten* totemisten geweest zijn! Die de vraag in al haren omvang wenschen te overzien kunnen het werk te rade gaan van pater Zapletal O. P. : *Der Totemismus und die Religion Israels,* Freiburg (Schw.), 1901.

(1) *Rel. of the Sem.*, blz. 152 vgg., 446 vg., 448.

(2) In den Talmud wordt de toehoorigheid van een boek tot den Kanon der H. Schrift, dus zijne *heiligheid,* dikwijls beteekend door de uitdrukking, dat het de handen *onrein maakt,* of *besmet* (vgl. Wildeboer, *Het ontstaan van den Kanon des Ouden Verbonds,* 3de druk, Groningen, 1900, blz. 64 vg., 88 vg.). Over het verklaren van die spreekwijze zijn de geleerden het niet eens. Waarschijnlijk berust zij op het waarnemen van eene zekere gelijkaardigheid tusschen het *uitwerksel* door aanraking met het heilige en dat door aanraking met het onreine te weeg gebracht, namelijk het *verplichte afzonderen* van het in aanraking gekomene, op zichzelf beschouwd, zoodat het *onrein maken* der handen hier gelijkbeduidend zou zijn met het *door aanraking aandoen* in het algemeen. Het woord *smetten* komt ook soms in vlaamsche spreuken voor met een goeden zin. De talmudische spreekwijze kan geenszins ingeroepen worden ten voordeele van het oorspronkelijk historisch verband tusschen *onrein* en *heilig,* waarvan Rob. Smith, t. a. p. gewaagt (vgl. in het bijzonder blz. 452, en daarbij Wildeboer, t. a. p. blz. 90). Daartoe is zij veel te jong. In het Oud Testament wordt regelmatig de werking van het *heilige* op het aangeraakte beteekend met het wkw. *qiddesch* (= heiligen, wijden) en scherp tegenover de werking gesteld van het *onreine,* waarvoor het wkw. *timma* (= bezoedelen) in gebruik is. Vgl. Agg. II, 12 vg.

historisch begin af te leiden. Door degenen die zich bij dat verklaringstelsel aansloten wordt er nochtans gewoonlijk op gedrukt, dat het Israëlietisch volk uit den historischen tijd, dus het volk van het Oud Testament, het besef van den totemischen oorsprong der instelling betreffend de onreine dieren, reeds volkomen verloren had. Alleszins handelen zij het wijst, die daarbij van de koperen slang zwijgen.

Heilige slangen, zoomin als andere heilige dieren, blijken de Hebreeën niet, in het gansche verloop hunner geschiedenis, ooit te hebben gekend (1). Van vereering van levende dieren, die toch met eene totemische inrichting natuurlijk verbonden is, vindt men in hunne overleveringen en volksgebruiken geen spoor. Al behoort dat vraagstuk nopens de onreine dieren niet tot dit bijzonder onderzoek, het moge hier toch aangestipt worden, dat zulke dieren bij de Hebreeën als voedsel verboden en verafschuwd werden, niet uit ontzag voor het heilige of geheimnisvolle er aan toegekend, maar integendeel uit afkeer voor het onhebbelijke dat men er aan bespeurde. Onreine dieren doen zich niet voor als afgestelde heilige totemdieren. De wijze waarop de indeeling in rein en onrein, volgens algemeene kenmerken, stelselmatig doorgezet wordt (*Lev.* XI ; *Deut.* XIV) duidt dat voldoend aan op zichzelf : herkauwers met gekloven hoeven zijn rein; herkauwers zonder, of niet-herkauwers met gekloven hoeven onrein; waterdieren van vinnen en schubben voorzien zijn rein, andere onrein; alles wat langs de aarde kruipt is onrein, enz. Al was men nu van meening, dat die stelselmatige indeelingswijze niet overoud is, nog zou men moeten toegeven, dat de mogelijkheid alleen dat ze aangenomen werd, allen samenhang

(1) In het rescript van Ptolomeus Philometor aan den joodschen priester Onias (bij Fl. Josephus, *Ant.* XIII, 3, 2) wordt de streek van Leontopolis in Egypte genoemd « een onrein oord en dat vol is van *heilige dieren* ». Doch hier laat de joodsche geschiedschrijver, die overigens op het einde der eerste eeuw van onze tijdrekening leefde, den Egyptischen koning wel eenigszins op zijn Egygtisch spreken, of staat hij zelf onder den invloed der denkbeelden en der spreekwijze van zijne hellenistische omgeving. Het kan ook gebeuren dat het woord ἅγιος hier voorkomt in den zin van *vloekbaar*.

van het overgeleverd gebruik met totemism uitsluit. Op dat gebruik immers moest de indeeling blijken te passen, minstens voor de groote meerderheid der gevallen, zoodanig vooral dat wat van ouds als onrein gold er door niet tot rein werd verklaard. Het is nu opmerkelijk hoe het samentreft dat juist zulke dieren, van welke men best verstaat dat zij bij den mensch een natuurlijken walg konden verwekken, of waarvan het vleesch als schadelijk of gevaarlijk kon voorkomen voor de gezondheid, onder de wettelijke afdeelingen van onreine dieren begrepen zijn (1). Het is nog opmerkelijk dat het uitwendig in aanraking komen, niet met onreine dieren, maar alleen met hun levenloos aas, evenals datgene met alle ander aas, aangezien wordt als besmettend (2); is dat niet een teeken dat het schuwen van het afstootelijke, of het verwijderen van wat uit zijn aard schadelijk zijn kon, hier bijzonder bedoeld waren? Zulke gronden kunnen even oorspronkelijk zijn als heidensch bijgeloof, en de wetten die er op steunen vinden eene voldoende verklaring van hun ontstaan in de zorg voor het stoffelijk en zedelijk welzijn der gemeente. — Benzinger (3) neemt aan dat « de smaak » in dezen het zijne zal bijge-

(1) Volgens oude getuigenissen werd b.v. varkensvleesch in Egypte en in West-Azië als oorzaak van zekere ziekten beschouwd. In Egypte zijn visschen zonder schubben eene ongezonde spijs (Dillmann-Ryssel, *Ex.-Lev.* 533). Andere voorbeelden bij Zapletal, l. c. 86. Over de godsdienstige beteekenis van het varken bij de West-Semieten vgl. Baudissin, *Adonis und Esmun*, 155; dat het varken op egyptischen of semietischen bodem immer in betrekking verschijnt met verderfelijke godheden, wordt hier als grond aangegeven voor zijne onreinheid. Zou niet het omgekeerde minstens even waarschijnlijk zijn?

(2) Waarom de verordeningen van het mozaïsch recht nopens het voortzetten van het onreine zouden strijdig zijn met den geest van den hebreeuwschen godsdienst, en dus te beschouwen als herkomstig uit heidensch wangebruik (Rob. Smith, l. c. 447), is niet in te zien; te meer daar bepalingen zooals die in *Lev.* XI, 32 vg., betreffend het overzetten der onreinheid van het aas van ongedierte door middel van de voorwerpen waarmede het in aanraking zou gekomen zijn, — inzonderheid door middel van het reinigingswater, wat aan Rob. Smith bijzonder ergerlijk toeschijnt, — wel eenvoudig konden steunen op waarnemingen van hygiënisch belang. Dat maatregelen van dien aard, tot meerdere veiligheid of uit zucht naar eenvormigheid, soms zonder schijnbare reden wat ver uitgebreid werden, hoeft niemand te verwonderen.

(3) *Hebr. Arch.*, 2e Aufl. 1907, S. 408.

dragen hebben; maar toch wil hij dat redenen van godsdienstigen aard bij het onderscheiden tusschen rein en onrein, van meerder gewicht zullen geweest zijn : voor onrein zal men gehouden hebben zulke dieren die in *uitheemsche* heidensche eeredienstpleging en fabelleer een bijzondere rol speelden; als voorbeelden geeft hij aan, onder meer, het varken en de muis, met verwijzing naar *Is*. LXV, 4; LXVI, 17. Hier worden afvallige Israëlieten gebanvloekt omdat zij zich overgeven aan het vieren van heidensche, uitheemsche mysteriën, waarbij varkens en veldmuizen geofferd werden en hun vleesch genut. Het is niet noodig, als oorspronkelijke reden voor het onreinverklaren van varkens en muizen en slangen enz., de plaats in te roepen welke die dieren in vreemde godsdienstgebruiken innamen; « de smaak » kon daartoe wel volstaan. En over 't algemeen is het niet waarschijnlijk dat zulke beschouwingen het afscheiden van onreine dieren merkelijk en op logisch doorgevoerde wijze zullen beïnvloed hebben; anders mocht wel aan *reine* dieren te weinig hebben overgeschoten. Maar toch, het gebruik door Benzinger gemaakt van *Is*. LXV, 4, LXVI, 17, is bijlange niet zoo onvoorwaardelijk te verwerpen als dat waartoe Rob. Smith overging, die in het plechtig varkens- en muizenofferen en eten, een oud-hebreeuwsch, totemisch bedrijf wilde erkennen, dat, eeuwen lang door den Jahvedienst onderdrukt, in het duister was blijven voortwoekeren, en plotseling, na den val van Jerusalem en zijn tempel, tijdens de babylonische ballingschap, wederom te voorschijn kwam! (1) Bij Ezechiël VIII, 10 vg. wordt eveneens de geheime vereering der beeltenissen van slangen en allerlei ongdierte, prijkende op de wanden van een afgesloten vertrek in een der tempelpoorten, gebrandmerkt als afval tot *vreemde* afgoderij en als dusdanig op ééne lijn gesteld met het standbeeld dat Jahve's naijver verwekt, met het afgodisch klagen over Tammoez, en met het aanbidden der zon.

Rob. Smith heeft zich niet beperkt tot het aanhalen van redenen van algemeenen aard om zijne opvatting van

(1) *Rel. of the Sem.*, p. 357. Aldus ook ASTLEY in *Transactions of the third international Congres for the History of Religions*, Oxford, 1908; I, 267.

den Nechoeschtan als totembeeld te rechtvaardigen. Hij liet zich tot de verrassende uitkomst verleiden dat de koperen slang bepaald het zinnebeeld zou geweest zijn van den totem van koning David's geslacht! (1) David immers behoorde tot een slangenstam! En dit leidde Rob. Smith hieruit af: dat David onder zijne voorvaderen een Nachschon telt (2); dat zijne zuster Abigaïl wordt genoemd dochter van Nachasch (3); dat hij zelf verschijnt als bondgenoot van den Ammonieter koning Nachasch (4), en dat zijn zoon Adonias (5) zich laat als koning kronen « bij den slangensteen » (*'eben hazzocheleth*).

Maar vooreerst is nergens eene aanduiding te ontwaren van hoegenaamd eenig verband tusschen den Nechoeschtan, waarom het hier te doen is, en koning David of zijn geslacht.

Dan, dat David's zuster Abigaïl 2 *Sam*. XVII, 25 de dochter heet van « Nachasch », is te wijten aan eene verwarring in den overgeleverden tekst, waarschijnlijk veroorzaakt door dat de Nachasch van v. 27 den afschrijver in het oog geloopen was; volgens 1 *Paral*. II, 16 was de bedoelde Abigaïl, zoowel als David zelf, van wien dat nog uit andere plaatsen genoeg bekend is, eene dochter van *Jischaï* (Jesse), en ook in 2 *Sam*. XVII, 25 heeft de grieksche vertaler *Jischaï* gelezen in plaats van Nachasch, zooals blijkt uit de Luciaansche recensie door Lagarde uitgegeven; de tekstkritiekers zijn het eens om aan die lezing de voorkeur te geven (6). — Om zijne kroning te vieren slachtte Adonias

(1) *Animal worship and animal tribes among the Arabs and in the Old Testament* (Journal of Philology, IX, 75 vg.), blz. 99. In zijn beruchten *Orpheus* heeft Salomon Reinach zich bij Rob. Smith's voorstelling aangesloten, doch mits toevoeging van een *peut-être*: Un serpent d'airain, *peut-être totem de la famille de David*, était adoré dans le temple de Jérusalem... (p. 268). Op dezelfde plaats geeft Reinach als totemische afgodsbeelden aan: het gouden kalf van de woestijn en den stier die in het Noordrijk Samarië vereerd werd. En toch staan stieren (en kalvers) bij de Hebreeën als *reine* dieren gekend!

(2) *Ruth* IV, 20; vgl. *Num*. I, 7; *Ex*. VI, 24. De naam Nachschon (van *nachasch* = slang) beteekent zooveel als *slangenman*.

(3) 2 *Sam*. XVII, 25. *Nachasch* = slang.

(4) 2 *Sam*. X, 2.

(5) 1 *Kon*. I, 9.

(6) Wellhausen, *Der Text der Bücher Samuelis*, 1872, S. 201; Driver, *Notes on the hebr. text of the books of Samuel*, 1870, p. 252;

offerdieren « bij den steen der slang, nabij de Rogel-bron gelegen ». Moge ook de « steen der slang » zijne benaming te danken gehad hebben aan slangendienst daar ter stede door de Kanaänieten in vroeger tijd gepleegd, of aan ergens eene andere oorzaak, waaromtrent meer dan eene, al even gegronde gissing kon geopperd worden, het is alleszins niet om reden van zijne beteekenis als « slangensteen » dat hij in het verhaal van Adonias' kroning vermeld staat. Tot verzamelplaats van Adonias' aanhangers was de Rogelbron gekozen geweest, niet om de zaak van den nabij gelegen steen, maar om het gunstige of welgeschikte van hare ligging aan de grens tusschen Juda en Benjamin, waarvan elders melding wordt gemaakt (1). Van den « steen der slang » wordt toevallig gewaagd in verband met de slachtofferanden van Adonias, als zijdelingsche aanwijzing van het daartoe gebruikte altaar (2). — Dat een voorvader van David, langs de vaderszijde (3), in den vijfden graad, Nachschon heette; dat Nachasch de naam was van een Ammonieter koning met wien David goede buurschap hield, zulke nietigheden laten niet in het minst het bestaan vermoeden van een « slangenclan », of van David's toehoorigheid tot zulk een clan. Waarschijnlijk had David's bondgenootschap met Nachasch zijn ontstaan te danken aan beider verhouding tot hun gemeenschappelijken vijand Saül. Het is waar, namen van het zelfde slag als Nachasch, zijn bij de Hebreeën evenals bij de andere

DHORME, *Les livres de Samuel,* 1910, p. 394, en de andere in dit werk aangehaalde schrijvers.

(1) *Jos.* XV, 7; XVIII, 16 (volgens 2 *Sam.* XVII, 17 houden, tijdens den opstand van Absalom, David's vrienden Jonathas en Achimaas, de wacht bij de Rogelbron).

(2) Vgl. de steen van 1 *Sam* VI, 14 (benevens de aanmerkingen in mijn werk *Le Sacerdoce lévitique,* blz. 153) en mijne verhandeling *Le lieu du culte dans la législation rituelle des Hébreux*, blz. 27 vg. (*Le Sacerdoce lév.* blz 9). Het is best mogelijk dat het verhaal in 1 *Kon.* I, 9, oorspronkelijk zeide dat Adonias zijne slachtofferanden verrichtte *op*, niet *bij* den steen der slang. De twee voorzetsels, in hebreeuwsch schrift, gelijken nog al wel op elkander, en daarbij het eene van de twee (*'al*) kan beide zinnen hebben, zoo dat bij een vluchtig overschrijven zijne vervanging door het andere gemakkelijk te verklaren ware.

(3) Anders wordt de stamverwantschap, naar streng totemisch gebruik, langs de moederlijke zijde vastgesteld.

Semieten, — en elders overal, — juist geen uiterst zeldzame uitzonderingen; nog al dikwijls komen ook onder hen diernamen voor als eigennamen van menschen; evenwel niet zóó dikwijls als sommigen schijnen te meenen (1). Bij de Hebreeën, of bij de Semieten in het algemeen, evengoed als in onze huidige beschaafde samenleving, kan dergelijk gebruik langs heel andere wegen verklaard worden dan door den invloed van totemische begrippen (2). De bewijsredenen waarop Rob. Smith zijne waarlijk verbazende stelling poogde te steunen aangaande koning David's « slangenclan », wanneer men ze ook alle samenvat, houden eigenlijk niets in.

* * *

Godsdienstige vereering der slang, als van andere dieren, was in de oudheid zeer verspreid, en dat namelijk onder volkeren waarmede de Hebreeën in nauwe betrekking kwamen. Zou de jerusalemsche tempel zijne koperen slang soms niet aan den invloed van zulken heidenschen eeredienst verschuldigd geweest zijn? Hiermede worden wij verplaatst op het gebied der eigenlijke geschiedkunde, waar oorkonden en gedenkstukken meer te beslissen hebben dan fijne gissingen. Inzonderheid als heilig dier van den god der genezing verkreeg de slang een groot aanzien; men denke aan de slangen van den griekschen Asklepios! Doch het onderzoek van ons vraagstuk met het oog op die bijzondere beteekenis der slang, zullen wij best afzonderlijk instellen, verder, onder § II.

Welk eene aanzienlijke plaats dierenvereering bekleedde in den godsdienst, of liever in de godsdiensten van het oud Egypte, is bekend. Het is niet te verwonderen dat sommigen onder de voorstanders van het oorspronkelijk

(1) Zapletal (*Der Totemismus...*, S. 45) herinnert eraan dat de verhouding van zulke namen tot den gezamenlijken eigennamenschat in het Oud Testament, nauwelijks 1 °/o bedraagt, terwijl zij bij voorb. in Engeland van meer dan 3 °/o is.

(2) Het is er ver van af dat zelfs bij de negervolken in Afrika diernamen door menschen gedragen altijd zouden wijzen op totemism. Men leze L. Bittremieux, *Mayombsche namen* (overdruk uit *Onze Kongo*), 1912, blz. 11, 17 vg., 20, 60 vg.

afgodisch karakter van den Nechoeschtan naar egyptische gebruiken uitzagen om den oorsprong van dat zoogenaamd afgodsbeeld te verklaren. Doch de pogingen langs dien kant aangewend waren niettemin op voorhand tot mislukken gedoemd.

Het mocht misschien in zeker opzicht een aardige inval heeten, maar een ijdele woordspeling was het ongetwijfeld, wanneer Hitzig (1) de koperen slang, die, zooals de lezer zich zal herinneren, eene *saraf*slang verbeeldde, met den egyptischen slangengod *Serapis* in betrekking bracht. Want eenerzijds is *saraf* een echt hebreeuwsch woord eene slangensoort beteekenend, waarvoor men best elken uitleg aan het egyptisch ontleend kan missen; anderzijds is de naam Serapis niets meer dan een grieksche saamgetrokken en verminkte vorm van het egyptische Osor-Hapi (2); en wat meer is, in de 8ste eeuw v. C., ten tijde van koning Ezechias, die den Nechoeschtan verbrijzelde, was Osor-Hapi, of de zoogenaamde Serapis, nog geen slangengod (3).

Den Nechoeschtan heeft men uitgegeven voor een Jahvebeeld (4) en Renan kwam nog al lichtjes met de uitspraak vooruit, dat de Hebreeën dat Jahvebeeld oprichtten in navolging van wat zij in Egypte gezien hadden (5). In Egypte bestonden dierendienst en vereering der hoogere goden neven elkander. Die hemelbreed uiteenloopende instellingen waren allerwaarschijnlijkst herkomstig uit zeer verschillende beschavingstoestanden, ja zelfs vermoedelijk door volkstammen verschillend van ras aangebracht (6). Toen het volk dat, zoo genomen, de hoogere goden

(1) Bij Baudissin, *Studien zur sem. Religionsgeschichte* I (1876), blz. 286. Vgl. ook Riehm, *Handwörterb. des bibl. Altertums* (1ste uitg.), II, 1407a.

(2) D. i. de goddelijke stier *Hapi* na zijne dood met *Osiris* versmolten.

(3) Zie beneden § II.

(4) Zoo nog onlangs Benzinger, *Hebr. Arch.*, 2e Aufl. 1907, blz. 328.

(5) *Histoire du peuple d'Israel* I, 146, 178, 270.

(6) Wiedemann, *Aegyptische Geschichte* (1884), blz. 52 vg.; vgl. Andrew Lang, *The origins of religion and other essays* (R. P. A. cheap reprints), 1908, blz. 29 vg., waar een belangrijk bericht medegedeeld wordt ongeveer hetzelfde verloop vaststellend in de ontwikkeling der peruviaansche godsdiensten.

vereerde, zich in het Nijldal kwam nederzetten, vond het daar bij zijne voorgangers zeer uitgebreiden dierendienst in zwang. Die dierendienst werd door de nieuwaangekomenen niet afgeschaft noch bestreden, maar overgenomen; hoe hoog hij voorts in eere bleef, hoeft niet door algemeen bekende voorbeelden te worden betoogd. Tusschen de twee godenkringen kwam bovendien een soort toenadering tot stand. Afgaande soms op eene of andere kenmerkende eigenschap, maar aanvankelijk wel meer naar aanleiding van een toevallig samenkomen van beider eerediensten in een zelfde plaats, nam men een bijzonder dier aan als zinnebeeld van een der hoogere goden, die dan met den kop van het dier afgebeeld werd, of, bij gelegenheid, met zijn naam betiteld, of met eene teekening ervan aangewezen. Wat in het bijzonder de slang betreft, al gold die in de egyptische fabelleer als verpersoonlijking van het booze en kwade (1), toch werd zij ook, op de zooeven aangegeven wijze, aan goden en godinnen toegevoegd. Het gouden beeld der giftige *uraeus*adder was het eeremerk dat aan het hoofddeksel prijkte van goden en koningen, als teeken hunner alles overheerschende macht (2). Het slangensymbool schijnt uit zijn aard aanwendbaar geweest te zijn op de goden in het algemeen, zoodanig dat een god wien geen ander heilig dier eigen was, de slang kreeg tot zijn deel. — Met dit alles dient echter vooreerst in acht genomen, dat

(1) De *Apap*-slang (Apophis) was de belichaming van de macht der duisternissen wier strijd tegen de zon beschreven wordt in het 39ste hoofdstuk van het zoogenaamde *Doodenboek* (eene verzameling van gebeden, in 165 hoofdstukken verdeeld en tot het gebruik van den doode bestemd, die daarom een afschrift ervan meêkreeg in zijn grafstede). Set, als tegenstander van Osiris, wordt door de Grieken vereenzelvigd met den slangengestaltigen Typhon. De versierteekeningen in hoofdst. 33, 35, 37, 41 van het Doodenboek stellen het kwaadwerkend wezen voor onder den vorm van verschillende slangensoorten.

(2) Niet het schadelijke voor den mensch in 't algemeen, maar het vreeselijke voor den vijand, kwam in het goddelijk symbool der *uraeus*slang te voorschijn : « ... de Uraeus heeft de vijanden vernietigd » heet het in den lofzang aan Ammon-Ra uit de papyrussen van Boulaq (MASPERO, *Hist. anc. des peuples de l'Orient*, 4e éd. 1886, blz. 281). Uraeus (van het egyptische *ârâ*) was de adder door de Grieken *basiliskos* genoemd. Zie de beschrijving, volgens Horapollo, bij P. PIERRET, *Dict. d'archéologie égyptienne*, 1875; sub v. *Uraeus*.

in het oudere tijdvak der egyptische geschiedenis, hier alleen in te zien, de slang bij niet één der voornaamste goden van den hoogeren kring als kenmerkend zinnebeeld behoorde, toch niet in de eerste plaats (1). Waarom zouden de Hebreeën, om hunnen God Jahve af te beelden, juist het teeken der slang aan de Egyptenaars ontleend hebben, liever dan dat van den sperwer, of den ibis, of den gier; of dat van den jakhals, of den leeuw, of den stier of den ram...? Dan, wat van meerder belang is, niet alleen was de verbinding tusschen hoogere goden en heilige dieren, zooals Wiedemann het aanmerkt, door de Egyptenaren gevoeld als eene zeer losse, zuiver uitwendige en kunstmatige, maar vereering of aanbidding van een hoogeren god onder het gemaakte afbeeldsel van een dier, was aan het oud Egypte teenemaal vreemd. Zulk een godsdienstvorm konden de Hebreeën onmogelijk uit Egypte gehaald hebben.

De uitstekende egyptoloog Maspero, insgelijks de meening uitsprekend dat de Nechoeschtan een beeld van Jahve was, dacht er niet aan daarvoor egyptischen invloed in te roepen. Hij verkoos, op goed geluk af, aansluiting te onderstellen bij een kanaänietisch gebruik (2). Van Kanaänieten en Feniciërs zal zoo aanstonds spraak zijn. Laat ons hier kortaf zeggen dat de koperen slang geen Jahvebeeld zijn kon. Te recht heeft men er op gewezen dat een beeld van Jahve in den tempel, nevens de ark des verbonds, die het echte gedenkteeken was van Jahve's opperheerschappij, doelloos en storend geweest ware. En dan nog een *slangenvormig* beeld! In het israëlietisch Noordrijk werd Jahve wel is waar afgodisch vereerd in het stierenbeeld. Hoe verwerpelijk en hoe vloekbaar ook in de oogen der rechtzinnige Jahvedienaren (3), komt dat misbruik, als navolging der kaanänietische afgoderij (4), toch verstaanbaar voor; wijl het bedoelde zinnebeeld van den geweldigen zonnegod, naar de schatting der minder gestrengen ook op Israël's

(1) Isis, voornamelijk met de koe verbonden, werd ook, reeds in oude stukken, als aardgodin, met de slang voorgesteld (Roscher, *Lexicon der griech. und röm. Mythologie*, II, 446 vg.).

(2) L. c. 334.

(3) De profeet Oseas bestrijdt den stierendienst als schandelijken afval. Vgl. 1 *Kon*. XII.

(4) Stade, *Geschichte*... I, 465.

God kon schijnen te passen (1). Maar de slang? « Men schreef wel eens aan Jahve de eigenschappen der slang toe », zoo meende Renan (l. c. 270). Dat moest ook zoo zijn eer men er aan denken kon Jahve onder het beeld der slang voor te stellen. Doch, welke eigenschappen der slang schreef men « wel eens » aan Jahve toe? Nooit wordt zelfs van verre of op de bedektste wijze de minste vergelijking voorgenomen tusschen Jahve en de slang. Immer en altijd geldt de slang in het Oud Testament als het schadelijkste en verfoeilijkste aller dieren, door God vervloekt, in onverzoenbare vijandschap tegen den mensch gekant en door den mensch verafschuwd (2). Die verhouding tusschen God en mensch ter eene en de slang ter andere zijde wordt tot den aanvang der geschiedenis van het menschdom terug gevoerd. De slang heet, ja, het vernuftigste onder alle dieren; maar vernuftig, dat is listig, om tot zonde te verleiden en onherstelbaar onheil te stichten. Met de vermaning om voorzichtig te zijn als de slang wordt daarom als voorbehoud, in het Evangelie, de vermaning verbonden om eenvoudig te zijn als de duif. De afbeelding der Godheid onder de gedaante eener slang, was met de hebreeuwsche begrippen onvereenigbaar; het voorbeeld van vreemde volkeren heeft daar niets aan veranderd.

Die zelfde beschouwingen gelden meteen tegen de meening dat de koperen slang een « schutsgeest » zou ge-

(1) In de hebreeuwsche taal was het beeld van den *hoorn* gangbaar om de macht te beteekenen. Men denke nog aan de twaalf stierenbeelden die in den tempel van Salomo als voetstuk dienden voor den koperen badkom (1 *Kon.* VII, 44).

(2) *Gen.* III. Vgl. verder *Gen.* XLIX, 17; *Am.* V, 9: *Is.* XXX, 6; LIX, 5; *Ps.* 58, 5; 140, 4; *Job.* XX, 4, 16 enz. Als eene uitzondering op die heerschende beschouwingswijze geeft Lenormant nu juist de koperen slang aan (*Les origines de l'histoire*, I, 101) en Fried. Delitzsch volgt hem hierin na, met verwijzing naar het verhaal in *Num.* XXI (*Wo lag das Paradies?* 87 vg.). Doch de zoogenaamde uitzondering wordt niet door de Schriftuuroorkonde aan de hand gedaan, maar door die uitleggers er in gelegd. In het verhaal *Num.* XXI, gelijk overal elders, treedt de slang op als een uiteraard moorddadig, niet als een weldadig wezen; en wat het koperen teeken betreft, het heeft, naar de voorstelling van het bijbelbericht, zijne weldadige werking, *als kunstmatig middel*, opzettelijk daartoe opgericht, even aan de omstandigheid te danken, dat het een afbeeldsel is van de slangen*plaag*. Zie hierna, § III.

weest zijn (1). Een schutsgeest wien men om zijne gunst te verwerven, of tot eer- of dankbetuiging, te offeren had, zouden de Hebreeën niet onder het beeld der voor hen afschuwelijke slang voorgesteld hebben. En was een Jahve-beeld nevens de ark overbodig, een schutsgeest nevens Jahve, in Jahve's Huis, was het minstens evenzeer. Nergens in het Oud Testament, vóór de babylonische ballingschap (2), staat voor Jahve's Huis, of Jahve's volk en land een andere schutsgeest bekend dan Jahve zelf. Aan den *mal'akh* of *Engel* Jahve's, waarvan op verschillende plaatsen spraak is (3), zal hier toch niemand denken. Die kon onmogelijk nevens Jahve als een afzonderlijk voorwerp van eeredienst verschijnen. Hij staat trouwens niet in eene bijzondere betrekking tot het volk; zijne wezenheid en werkdadigheid gaan op, geheel en gansch, in zijne verhouding tot Jahve, als uitvoerder der goddelijke beschikkingen. Ook worden dezelfde handelingen aan Jahve zelven of aan zijn *mal'akh* toegeschreven en voor beiden te gelijk geldt één en het zelfde huldebetoon.

Zapletal spreekt van de « fenicische slangenbeelden » naar het voorbeeld van welke de Nechoeschtan als schutsgeest zou op te vatten zijn. Doch de geleerde schrijver wijst zelf op het verschil dat ten opzichte van slangenvereering tusschen Israël en zijne naburen bestond. Hij had ook wel gedaan, wat eveneens van Maspero aan te merken is, uiteen te zetten wat hij dacht van de vraag door wie of wanneer, zoo omtrent, dat fenicisch of kanaänietisch slangenbeeld in den tempel gebracht werd? dan ook begrijpelijk te maken hoe de hebreeuwsche overlevering er toe kwam het invoeren van die fenicische slang aan Moyses toe te schrijven? en

(1) J. Simon (Loisy) in de *Revue d'hist. et de litt. religieuses*, 1900 (p. 89): Est-il si certain que le serpent d'airain ait été un symbole de Jahvé? Conçoit-on dans le temple un symbole de Jahvé à côté de l'arche? *Le Néhustan était plutôt un génie gardien du temple.* — Pater Zapletal, alhoewel aarzelend, schijnt de zelfde zienswijze toegedaan (*Der Totemismus....*, S 68).

(2) De schutsengels aangesteld over de verschillende volkeren in *Dan.* X, 13, 20, 21; XI, 1; XII, 1, zijn van lateren oorsprong.

(3) *Gen.* XVI, 7 vgg.; XXI, 17; XXII, 11, 15; *Ex.* XXIII, 20 vgg.; XXXIII, 2; *Num.* XXII, 22 vgg.; *Richt.* VI, 11 vgg.; 2 *Sam.* XXIV, 16.....

eindelijk toch minstens aan te duiden waar de slangenbeelden der Feniciërs te zoeken zijn? (1)

De voorstanders van fenicischen invloed brengen hier gaarne het getuigenis te pas van Philo Byblius. Onder de uittreksels uit Philo's *Fenicische Geschiedenis,* door Eusebius medegedeeld, komt er op het einde een voor dat handelt over slangenvereering, zoogenaamd volgens opgaven van « Sanchonjathon. » (2) Het stuk nemen we maar over zoo-

(1) In zijn onderzoek betreffend *Die Schlange bei den Phoeniciern* (*Studien....* I, 266 vgg.) zegt Baudissin daar niets van. Delitzsch (*Wo lag das Paradies?* 146) insgelijks door Zapletal aangehaald op blz. 67, spreekt van de slangenbeelden welke de babylonische koningen, benevens hunne machtige stierkolossen, aan de ingangen van tempels en paleizen op wacht stelden. Zie b.v. het East India House — inschrift van Nebukadrezar, VI, 5, 17 (*Keilinschr. Bibliothek* III, 2; S. 20 vg.). Doch in welken zin die slangenbeelden als schutsgeesten golden vernemen wij uit een inschrift van Neriglissor (KB. l. c. S. 72); van die slangen verwacht de koning dat zij « *over vijanden en tegenstanders haar doodend gift zullen uitgieten* ». Zij zijn van denzelfden aard en hebben hetzelfde moorddadig werk te verrichten als het gebroed van de oerslang Tiamat (Scheppingsmythus *Inuma elisch* KB., VI, 1; S. 6 vg., 16 vg.). Die wezens zijn niet te aanroepen of te vereeren door beschermelingen die hunne *gunst* verwachten; zij verrichten de hun toegewezen taak, als schrikdieren, door de vrees welke zij rondom zich verspreiden. Zoo vertelt Herodot (III, 107) van gevleugelde slangen die in Arabië de kostbare harsboomen bewaken, en op eene andere plaats (IV, 13) weet hij van de griffoenen te spreken als goudbewaarders. Dat bij de Feniciërs, schotels of openingen van vaten « van dewelke al wat onheilig of schadelijk was moest afgeweerd worden », tot het beteekenen daarvan omzoomd werden met eene slangenfiguur (Zapletal, 67), kon men beschouwen als van dezelfde voorstellingen afhankelijk. Er is geen reden om te beweren dat de slangenbeelden der babylonische prachtgebouwen aangezien werden als in alle opzichten gelijkstaande met de gevleugelde stierkolossen, die inderdaad voor gunstige, weldadige geniën doorgingen.

(2) In zijne *Praeparatio Evangelica* I, 9, 20, zet Eusebius de scheppings- en godenleer der Feniciërs uiteen door middel van uittreksels uit de *Fenicische Geschiedenis* van Philo van Byblos (*Philo Herennius,* niet te verwarren met den joodschen Philo van Alexandrië). Die Philo beweert zijne Geschiedenis vertaald te hebben uit een oud fenicisch werk van « Sanchonjathon ». Philo zelf heet geboren te zijn in het jaar 64 onzer tijdrekening en stierf onder Keizer Hadriaan. « Sanchonjathon » zou tot de hoogste oudheid, vóór den trojaanschen oorlog behooren. Wat men ook denken moge van de oprechtheid of de vertrouwbaarheid van Philo, waar hij voorgeeft een fenicisch werk door « Sanchonjathon » vervaardigd voorhanden gehad te hebben, het is zeker dat de voorstellingen aan dien « Sanchonjathon »

als het gaat en staat, het gebruik inziende dat ervan is gemaakt. « Taautos (1), zoo staat daarin te lezen, aanzag de natuur der slang voor iets goddelijks, en Feniciërs en Egyptenaren hingen zijne leering aan. Hij leerde dat de slang het geestaardigste is onder alle kruipdieren, dat zij eene vuurnatuur bezit. Uit kracht van hare geestgeaardheid is zij, zonder behulp van handen of voeten of andere ledematen, met eene onovertrefbare vlugheid begaafd. Zij neemt alle gestalten aan en beweegt zich kronkelend met eene snelheid naar beliefte. Dat dier leeft zeer lang, en niet alleen hernieuwt het zijne jeugd, maar verkrijgt daarbij aangroei van lichaamskrachten; en wanneer het zijn levenseinde bereikt heeft, vergaat het in zichzelf. Daarom wordt het in de heilige handelingen en mysteriën gebruikt. Het sterft geen natuurlijken dood, maar alleen door geweld. De Feniciërs heeten het den goeden *Daemon* (of *geest: — « agathon daimona »*). De Egyptenaren hebben het den naam gegeven van Knef. De Egyptenaren stelden de wereld voor als een lucht- en vuurkleurigen kring, met in het midden eene slang, die als « agathos daimon » den kring samenhoudt. Alle volgelingen van Taautos hebben de natuur der dingen op die wijze voorgesteld. De eerste *elementen,* uit de slangen ontstaan (?), heiligden zij in de tempels die zij oprichtten, en vierden feesten, offers en orgiën te hunner eere, wijl zij die voor de grootste goden en geleiders van het heelal aanzagen. »

Uit die brok blijkt genoeg dat de schrijver ervan het bestaan kende, onder de Feniciërs te zijnen tijde, van slangendienst; en ook dat hij het fenicisch gebruik aanzag als historisch samenhangend met de egyptische dierenvereering. Die beschouwing mag men echter op zijne rekening

toegeschreven, reeds door de evhemeristische leer die er in voorgehouden en doorgezet wordt, blijken van zeer jonge herkomst te zijn en niet merkelijk ouder dan Philo zelf. Vgl. daarover LAGRANGE, *Etudes sur les Religions sémitiques,* 2e éd., 1905, blz. 396 vg.

(1) De egyptische god *Thoth,* als voormalige leeraar der menschen gedacht, in overeenkomst met de leer van den griekschen wijsgeer Evhemeros (4e eeuw v. C.), die de goden uitgaf voor vergoddelijkte menschen.

laten. Niet alleen de onvastheid (1), maar de stellige verkeerdheid der begrippen (2), en het aanwenden dat men er in bespeurt van zeer late voorstellingen (3), maken het stuk onbruikbaar als steunpunt of als hulpmiddel bij het navorschen van oudere godsdienstige toestanden. Allerwaarschijnlijkst staat de schrijver, ook waar hij lucht geeft aan zijne bewondering voor de levenskracht der slang, eenvoudig onder den invloed der denkbeelden door den Asklepiosdienst verwekt en overal verspreid (4). De slang als « agathos daimon » moest den schrijver insgelijks uit eene grieksche instelling bekend zijn; in Griekenland toch werd de schutsgeest eener plaats, als *agathos daimon*, onder het zinnebeeld der slang vereerd (5). Wat betreft de « eerste *elementen* », in verband gebracht met de slangen, en waarvan gezegd is dat zij als de grootste aller goden in de tempels geheiligd werden, het is wel mogelijk dat Philo, of wie ook

(1) De « langlevendheid », het « levenseinde », de « natuurlijke onsterfelijkheid » der slang, dat alles houdt niet goed aaneen.

(2) Taautos (Thoth) was geen slangengod, zooals de schrijver onderstelt. — De benaming *agathos daimon* past niet op Knef; als vertaling van het egyptische *Unnofre* zou zij nog eerder als bijnaam dienen voor Osiris, door de Apap-slang gedood.

(3) Eerst in zeer laten tijd gold Knef als slangengod bij uitstek (vgl. BAUDISSIN, *Studien*... I, 265, 266, 276 vg.). — Reeds in het *Doodenboek* is ja spraak van den « goddelijken kring » die zou de geheele wereld beteekenen, ten minste volgens de vertaling en de verklaring van Lepage Renouf (*The book of the dead*... ed. Paris, Leroux, 1907, XXX^A, 2; blz. 76, 78), waarvan andere merkelijk verschillen. Maar hier ontbreekt alleszins de slang. De egyptische opvatting van den wereldkring met de slang, als samenbindenden *agathodaimon* in het midden, zal wel in verband staan met Serapis als wereldgeest gedacht. « Ik zal u zelf verklaren », zegt de egyptische god aan Nicocreon, koning van Salamine in Cyprus, omstreeks den tijd van Alexander den Groote, « welke god ik ben; de hemelwereld is mijn hoofd, de zee mijn buik; in de aarde heb ik mijne voeten, in de lucht mijne ooren, in de schitterende zon mijne oogen », (Macrob. *Saturn*. I, XX, 16, bij Lagrange, *Rel. Sém.*, 441). Doch die leer, nog eenmaal, dagteekent eerst uit het grieksche tijdvak, en de verbinding van Serapis met de slang, zijne afbeelding als slangengod, kwamen onder griekschen invloed in zwang, wanneer ook de vereenzelviging van Serapis met Asklepios den eeredienst van den egyptischen god allengs tot algemeene erkenning bracht.

(4) Zie hierna, onder § II.

(5) A. MAURY, *Hist. des religions de la Grèce antique*, I (1857), 452; PRELLER, *Griechische Mythologie*, vierte Aufl., I, 1894, blz. 543.

de schrijver zij van het stuk over de slangen (1), daarbij gedacht heeft aan slangenbeelden of in het algemeen aan slangenvereering. Maar het ware nog eens meer dan gewaagd, uit dat bericht eene gevolgtrekking af te leiden betreffend het bestaan van slangenbeelden in de fenicische tempels van vroegere eeuwen. Vooreerst spreekt de tekst zelf hier niet in 't bijzonder van de Feniciërs, maar in onbepaalde bewoordingen van « *alle* volgelingen van Taautos ». Dan, hoe men ook de « eerste *elementen* » verkieze te duiden, hetzij als de letters (klinkers en medeklinkers), die door de slangen zouden uitgevonden of slangenvormig zouden geteekend zijn (2); hetzij als de uiterste bestanddeelen der dingen, of als de hemellichamen naar hunnen oorsprong ergens op eene ingebeelde wijze met de slangen samenhangend, in alle geval is het zeker dat wij hier andermaal te doen hebben met een zeer laat voortbrengsel van wangeloof en geheim-wetenschappelijke bespiegelingen. Eerst bij het uitgaan van den Oudheidstijd werden aldus de *elementen*, de *στοιχεῖα*, onder dien naam, als bovenmenschelijke, goddelijke grootheden of machten gehuldigd. (3)

Alleen in 't voorbijgaan dient hier melding gemaakt van de onverantwoordelijke uitspraak van Lenormant (4), steunend op eene verhandeling van Ph. Berger, dat namelijk met den fenicischen *agathadaimon* door Philo vermeld, « de *Mal'akh Ba'al* of Engel Baäls, derde persoon of godzoon der fenicische triaden zou bedoeld zijn » en dat « een zijner beelden de Nechoeschtan was, de reddende slang, door Moyses opgericht in de woestijn en later door Ezechias vernietigd » !

Wij willen niet ontkennen, al zijn de bewijsstukken tot nog toe niet van overtuigenden aard, dat in het land Kanaän

(1) P. Lagrange is van meening, om redenen waarop wij hier niet kunnen ingaan, dat het stuk over de slangen door Eusebius werd getrokken, niet uit het werk van Philo, maar uit een andere bron (*Rel. Sém.* 404). Men zou inderdaad geneigd zijn, al ware het enkel om de wijze waarop het van de « elementen » spreekt, het aan te zien als van lateren oorsprong.

(2) Aldus BAUDISSIN, *Studien.....*; I, 269, 270

(3) H. DIELS, *Elementum*, 1899. blz. 44 vgg.

(4) *Les origines de l'histoire*, I. 552.

en in Fenicie reeds in de achtste eeuw v. C. slangendienst kan bestaan hebben (1). Het onderzoek naar de babylonische gebruiken dienaangaande mogen wij ook gerust in het midden laten (2). Welke vormen ook die slangendienst bij Israël's naburen zou aangenomen hebben, er is en blijft immer op te wijzen dat Israël zelf van eigenlijken slangen- of hoegenaamden dierendienst zuiver bleef; en het ware wel verwonderlijk, daar gelaten nog de hierboven geopperde bedenkingen, zoo een uitwendige vorm van zulk heidensch bedrijf te Jerusalem toegang gevonden had, zonder dat het wezenlijke dat er aan te gronde lag, de vereering der levende slang, mede overkwam.

De opgravingen door Macalister, op last van de *Palestine Exploration Fund* uitgevoerd te Gezer, van 1902 tot 1905, hebben de uiterst merkwaardige overblijfselen bloot gelegd van eene oude kanaänietische eeredienstplaats. Onder de daar opgedolven voorwerpen was ook iets dat in betrekking gebracht werd tot het hier behandeld onderwerp. In een gemetselden kom, gemiddeld 4,60 m. wijd,

(1) Van Philo's vertrouwbaarheid waar het over zeer oude toestanden gaat, is zooeven spraak geweest. De fenicische muntstukken van het eiland Cossura (Baud., *Studiën...* I, 265, 276) leveren, bij gebrek aan oudheid, geen toereikend bewijs. — Dat Kadmos niet eerst door de Grieken met de slang in verbinding gebracht werd, bewijst Baud. niet (l. c. 274); allerminst kan daarvoor het getuigenis van Nonnus, een grieksch dichter uit de 5de eeuw n. C., ingeroepen worden. De god Esmoen zal onder § II ter sprake komen. Aanduidingen als die van den « steen der slang » (1 *Kon.* I, 9) laten natuurlijk twijfel bestaan. Van de afbeeldingen van slangen op de kunstbouwwerken te Petra (de hoofdstad van de Arabia Petraea der Romeinen) kan de beteekenis niet met zekerheid vastgesteld worden. En al gaf men toe, voor een enkel geval (Baud., *Adonis und Esmun*, 327), dat een godsdienstig aanwenden der slangenfiguur gemeend is, nog bleven de vragen onbeantwoord : van welken aard en van welken oorsprong, en hoe oud de bedoelde eeredienst hier zou geweest zijn? Tot het ophelderen der Kanaänietische gebruiken kan men daar alleszins niet op voort gaan.

(2) Dieren- en inzonderheid ook slangenvereering wordt aan de Babyloniërs toegeschreven door Carl Franck, *Studien zur babylonischen Religion*, 1911. Het verhaal van de slang door de Babyloniërs vereerd en door Daniël ter dood gebracht (Vulg. : *Dan.* XIV, 22 vgg.), is te onzeker in opzicht der omstandigheden die tot inkleeding dienen, en in elk geval van te late dagteekening, om hier in aanmerking te komen.

thans 1,83 m. diep, afhankelijk van het heiligdom, vond Macalister, tusschen allerlei puin en gruis, een koperen bandje, 0,15 m. lang, slangvormig van maaksel (1). De engelsche geleerde wilde daarin een bewijs erkennen van alouden kanaänietischen slangendienst en opperde zelfs de meening dat de kom, later door Pater Vincent eene *fosse à offrandes* genoemd (2), wel zou kunnen een slangenkuil geweest zijn, waar, gelijk bij veel grieksche tempels het gebruik was, levende slangen werden gekweekt. Die gevolgtrekkingen gingen wat ver. Macalister herinnerde bovendien aan de koperen slang van het Oud Testament en dacht dat de afgoderij te haren opzichte gepleegd zou aan te zien zijn als onder kanaänietischen invloed ontstaan.

De geleerde P. Vincent stelt eene vergelijking in tusschen het bronzen bandje van Gezer en andere oudheidkundige vondsten van soortgelijken aard (3). Onder zijn opgravingswerk te Tell-Taännak, in Noord-Palestina, dat in 1903 afgesloten werd, had Sellin zes of zeven maal natuurlijke slangenkoppen gevonden, die zeker als huisgoden of als tooverweren moeten in gebruik geweest zijn. Macalister zelf geeft een slangenkop aan, in aardwerk, tot dezelfde bestemming geschikt. Vooral te Susa, in Elam, deed men een rijken buit op van zulke voorwerpen. Talrijke slangenkoppen kwamen daar te voorschijn onder de grondleggingsgiften van den Schoeschinak-tempel. Onder de puinen van een kleinen tempel trof men ook, in een samenraapsel van allerhande offergaven en van versierings- of geriefmateriaal, een bronzen plaatje aan, slangenvormig uitgesneden evenals dat van Gezer, en metend 0,25 m. lengte (4). Afbeeldingen van slangen kon men waarnemen te Susa op eene menigte kunststukken, standbeelden, vaten, enz., zooals overigens ook met Chaldaeo-babylonische stukken het geval is.

Uit het overzicht van het voorhandene leidt P. Vincent

(1) *Report of the excavation of Gezer*, Pal. Expl. Fund, Quarterly Statement, 1903; blz. 222 vg.

(2) *Canaan d'après l'exploration récente*, 1907, blz. 174 (vgl. blz. 117).

(3) L. c. blz. 174 vgg.

(4) Nog op andere plaatsen, namelijk in Zuid-Arabië, heeft men brokstukjes gevonden van kleine bronzen slangen. Vgl. Baudissin, *Adonis und Esmun*, blz. 326.

af, dat men bij dit alles te doen heeft, niet met bewijsstukken van eigenlijken slangendienst, maar veeleer met zinnebeeldige voorstellingsteekens van helle- of aardgodheden, waarvan men zich, onder meer andere soortgelijke voorwerpen, als van behoedmiddelen bediende om de schadelijkheid dier geheimnisvolle machten te keeren of hare gunst te verwerven. En hij brengt daarmêe op zijne beurt de jerusalemsche koperen slang in verband, daar het toch « alleen de behoedingswaarde is aan het slangenbeeld toegekend, die uit het verhaal in *Num.* XXI, 6-9 schijnt te volgen ». In zulke algemeene bewoordingen gevat, zal het bijhalen van den Nechoeschtan hier wellicht aanneembaar voorkomen. Een gewichtig voorbehoud, tot aanvulling, komt nochtans niet ten onpas. Het verschil tusschen de slangetjes en de slangenkoppen in Palestina, te Susa en elders opgedolven eenerzijds, en den Nechoeschtan anderzijds, springt in 't oog. Gene waren niet, deze was wel door uitwendigen vorm en maaksel tot openbare vertooning geschikt en bestemd (1); gene waren menigvuldig voorhanden, deze was eenig in zijn soort en werd in bijzonder hoog aanzien gehouden. Zoo men uit verschil in het uitwerksel, tot verschil in de oorzaak mag opgaan, zal men gereedelijk besluiten dat de Nechoeschtan geen gewoon voortbrengsel was van doorwoekerend volksbijgeloof. Had hij zijn ontstaan te danken aan de waarde welke men er aan hechtte als middel tot veiligheid tegen gevaar, tot vrijwaring tegen rampspoed, dan nog zal men van het kenmerkend verschil zooeven aangestipt best rekenschap geven door de onderstelling, dat eene bepaalde gebeurtenis tot het oprichten van den Nechoeschtan aanleiding gegeven had.

A. Van Hoonacker.

(*Wordt vervolgd.*)

---

(1) Baudissin, *Adonis u. Esmun*, blz. 334.

VERSCHIJNING

Een bleeke vlam in blank-albasten vaten,
Zooals die doorbreekt in geheimen schijn;
Zooals de maan niet kan omneveld zijn
Of dòòr den nevel wazen zilverstraten; —

Zóó wil de ziel, dòòr zuivere gelaten,
Mooi om dien schijn, zooniet om eêle lijn, —
Daar zij is God-vervuld en zonne-rein,
Een glans van diep geluk en vrede laten.

Indien ik U, die zwijgend mij verscheen,
Ontzagvol groette, deed ik niet als een
Die ziet in tocht langs avond-duistre lanen,

Gebouw in gouden ramen-luister staan, en
Wèl wetend wie daar troont in bee-geruisch
En kronen lichts — diep nijgt vóór 's Heeren Huis?

COMMUNIO

Jesu, naar U dat honderdvoud verlangen!
Er knielden-aan wier aanschijn glanzend zag
Van warm geloof, — verbleekend van ontzag, —
Daar wachtten vele, zacht-beroosd de wangen

Met liefde-blos, — hoe menig' schroom-bevangen,
Noodde U met stillen, oog-geloken lach! —
Enkele droeve, en troost-behoevende, ach!
Lieten haar hoofd, zoo bloemen dauw-zwaar, hangen.

Maar Gij, wit Manna, allen honger zoet,
Sneeuwde onverpoosd van gouden kelkrand neder.

Geen monden vonde' U, of ge waart de vreê der
Verzadiging voor 't hunkerend gemoed.

Uw Lichaam, Kriste-Jesu, haar gegeven
Beware uw bruiden tot het eeuwig leven!

O. L. Vrouw-ten-Doorn, Eecloo.

VAN SCHEIDEN

Dit ééne dempt der vreugde luidsten lach,
En houdt den glans des aanschijns overtogen :
Dat ook de schoonste dag niet, aan de bogen
In 't vluggevoette spoeden poozen mag !

Dat steeds een uur komt daar men zegt : ik zag
U voor het laatst ! — en tranen vullen de oogen !
O nooit een hart in rust te minnen mogen
Hoe teer in liefde aan 't onze 't nader-lag ;

Wij trekken, pelgrims, over lage landen ;
Smeden in leed-vergeten blij-moed, banden
Van vriendschap, die we hopen nooit gebroken.

Maar lùttel dagen zonken oog-geloken,
Of over druk van noo-geloste handen,
Moet 't droeve woord : vaarwel ! weer uitgesproken...

A. LHORIJN-THANS.

DE SAGE VAN DE NIBELUNGEN

(Slot)

TIENDE HOOFDSTUK.

IBSEN'S « HEIRMANNEN OP HELGELAND. »

In den stoet van Nibelungendrama's trekken ook op, als keurbende, Ibsen's *Heirmannen op Helgeland*. Het is een van zijn vroegste werken, ontstaan in 1857 en verschenen in 1858 (1).

De hoofdmotieven der eeuwenoude sage : Brunhild door Siegfried gewonnen voor den zwakkeren Gunther ; Siegfried's vertrouwelijke mededeeling daarvan aan zijn argelooze gade ; dan het triomfantelijk bewijs van Gunther's minderwaardigheid, onweerlegbaar gegeven door de getergde Kriemhild ; tengevolge daarvan Brunhild's haat-uit-liefde jegens Siegfried tot onstuimige passie opgezweept, tot het bewerken van zijn dood — die motieven herkennen wij gemakkelijk in de verwikkelingen tusschen Hjördis (2), Sigurd en Dagny. Verder evenwel gaat de gelijkenis met *Edda* of *Nibelungenlied* nauwelijks. In Ibsen's geest is de sage herboren.

Dat dit zijn goede en ook zijn kwade gevolgen gehad heeft, zullen wij zien. Maar waanwijs is de vaak gehoorde beschuldiging, dat de tragedie van Brunhild in dit realistische drama zou zijn verknoeid. Immers Ibsen heeft niet die « tragedie van Brunhild », zooals wij ze kennen, willen geven, naar hij zelf uitdrukkelijk verklaart. Bij de eerste Duitsche uitgaaf van de « Nordische Heerfahrt », in 1876

(1) *Hærmændene paa Helgeland*, in 't Duitsch meestal « Nordische Heerfahrt » genoemd. Helgeland is een streek in het Noorden van Noorwegen.

(2) Spreek uit : Jördis. — In de Völsungasage was Hjördis de naam van Sigurd's moeder, de oorspronkelijke Sieglinde (zie boven, hoofdstuk 3) ; hier treedt zij in de plaats van Brunhild.

bezorgd door Emma Klingefeld, heeft de dichter een voorrede geschreven. Hij achtte het namelijk niet overbodig, er zijn Duitsche lezers op te wijzen, dat hij de stof voor dit tooneelspel niet aan het *Nibelungenlied*, maar aan de daarmee verwante *Völsungasaga* ontleend heeft.

« Doch auch dieses nur zum Teil. Die hauptsächliche Grundlage meiner Dichtung beruht vielmehr auf den verschiedenen noch vorhandenen isländischen Familiensagen, in denen die aus dem Nibelungenlied und der Völsungasage bekannten riesenhaften Verhältnisse und Vorgänge sehr oft nur auf menschliche Dimensionen zurückgeführt erscheinen. Ich glaube daraus schliessen zu dürfen, dass die in den zwei eben erwähnten Dichtungen geschilderten Situationen und Begebenheiten für unser gesamtgermanisches Leben in den ältesten historischen Zeiten typisch gewesen sind. Hält man an dieser Annahme fest, so fällt wohl auch der Vorwurf weg, durch das vorliegende Schauspiel sei unsere nationale Sagenwelt in eine Sphäre herabgezogen, in die sie nicht gehört. Für die Darstellung auf der Bühne eignen sich die idealisierten und gewissermassen unpersönlichen Sagengestalten heutzutage weniger als je ; doch hiervon ganz abgesehen, hatte ich überhaupt nur die Absicht, unser Leben in der alten Zeit, nicht unsere Sagenwelt darzustellen. »

Die familiesagen, die naast de Völsungasage vooral in aanmerking komen, zijn de *Laxdælasage* en enkele gegevens uit de *Egilssage* (de geschiedenis van den skalde Egil Skallagrimszoon), de *Gunnlaugs-* en de *Njalssage* (1). Œrnulf, die tot dusver nergens in de Nibelungensage voorkwam, is geheel en al de oude Egil Skallagrimsson.

Hagen komt in dit drama niet voor. Dagny-Kriemhild blijft tamelijk op den achtergrond. Het voorplan neemt alleen Hjördis de sterke in, die Gunnar's vrouw geworden is door toedoen van Sigurd den held — en haar diep inge-

(1) Deze *Islendingasögur* zijn Oudijslandsche prozavertellingen uit de 13de eeuw. Ibsen kende ze uit de Deensche vertaling van Petersen. — Er bestaat een Duitsche vertaling van de *Laxdælasage* door Khull (Graz 1895), van de *Egilssage* door Khull (Weenen 1888), van de *Gunnlaugssage* door Kölbing (Heilbronn 1878) en van de *Njalssage* (gedeeltelijk) door Döring, « Eine isländische Brandlegung » (Leipzig 1878). — Nieuwe vertalingen verschijnen thans in de reeks « Thule » (Jena 1912 vv.).

wortelde liefde tot dien held. Het conflict Brunhild-Siegfried.

En ook die beide hoofdpersonen zijn niet precies dezelfde die wij kennen. Reeds de oude skalden hadden de Nibelungenstof vermenschelijkt: Hjördis is geen Walkyre meer, Sigurd niet onwondbaar geworden in drakenbloed, niet voorzien van Nibelungenring of tarnkap. In hun aanpassing van die stof aan de noordsche omgeving ging Ibsen nog een stap verder: Sigurd werd een zeekoning, een Wiking. Men moet bekennen, dat die versmelting den dichter meesterlijk gelukt is. Maar hij heeft zich met Sigurd nog iets geheel anders veroorloofd. Hij heeft dien ridder-zonder-blaam in de tweede helft van het treurspel een afschuwelijk karakter gegeven. Of dat noodig was? Of dat oirbaar was? Roman Woerner zegt in zijn Ibsenbiographie: men moet niet vragen: was dat geoorloofd? maar alleen: is Ibsen er in geslaagd, dat nieuwe Sigurdkarakter geloofwaardig te maken?

Geloofwaardig nu moge het zijn, ploerterig is het ook. En men moge nog zoo vaak betuigen: Ibsen gaf niet de Nibelungensage, maar een nieuwe geschiedenis — geen mensch ter wereld zal met dezen Sigurd kunnen kennis maken, zonder herinnerd te worden aan den edelaardigen held van de oude sage, die toch méer met hem gemeen heeft dan enkel den naam. En welk lezer zal dan den val van dat karakter niet pijnlijk vinden? Maar wat nog meer zegt: is het niet ook Ibsen er om te doen geweest, om voor *zijn* Sigurd onze volle sympathie te winnen?

Blijft de vraag: was die verandering noodig?

Een verandering was noodzakelijk.

Wij herinneren ons, dat de haat van Hjördis jegens Sigurd volgens sommige oude zangen gesproten was uit liefde, op grond van een voorverloving. Of nu dat motief later is ingelascht, zooals men (Sijmons) vroeger meende, dan wel oorspronkelijk, gelijk de nieuwere opvatting (Boer) aannemelijker vindt, zeker is, dat die motiveering het conflict veel tragischer maakt. Ook Ibsen, die zijn Hjördis in hoofdzaak aan de Laxdœlasage ontleende, laat liefde tot Sigurd wortel schieten in haar hart. Waar echter in de oude bronnen van vroegere liefde sprake was, daar moest in

Sigurd de heugenis aan Brynhild door een tooverdrank worden uitgewischt — anders ware hij een verrader, die immers overal verschijnt als vlekkelooze paladijn. Een tooverdrank echter is in een modern drama uit den booze... Geibel had zich uit dit dilemma gered, door Brunhild's liefde tot Sigurd onbeantwoord te laten blijven. Ibsen verscherpt de situatie : ook Sigurd heeft Hjördis liefgehad. Een vergetelheidsdrank mocht niet gebruikt worden, dus moest noodzakelijkerwijs Sigurd de zeekoning een ander karakter krijgen dan Sigurd de drakendooder. Of hij daarom de huichelaar — en erger — worden moest, die hij geworden is, is een vraag, die wij willen uitstellen, totdat wij nader kennis hebben genomen van het treurspel.

Ibsen, die voor den inhoud uit de *Islendingasögur*, de Oudijslandsche sagen, heeft geput, heeft ook toon en tint van die dertiende-eeuwsche verhalen (1) weten te hernieuwen met wonderbaar geluk. Hier is bereikt, wat Vischer onmogelijk scheen, wat Hebbel vergeefs probeerde : de personen hebben hunne ruwheid en hardheid, hun soberheid en zwijgzaamheid behouden; alles is zoo eenvoudig, zoo kort, zoo gedrongen mogelijk, maar onder den eenvoud beeft de ontroering, onder de strenge zakelijkheid van uitdrukking en karakterteekening woelen de hartstochten.

Schönbach heeft er in zijn schets over Ibsen (2) op gewezen, hoe de invloed van den sagenstijl op dit treurspel ook voor alle volgende werken van dezen dichter zegenrijk is geweest. « De sobere spreekwijze van zijn moderne drama's is daardoor voorbereid en ware zonder dien overgang niet tot stand gekomen ».

De Heirmannen op Helgeland bestaan uit vier bedrijven.

Eerste Bedrijf.

In een prachttooneel, aan het zeestrand, bij storm en sneeuwjacht, maken wij kennis met de hoofdpersonen, hun zeden en belangen. Wij hooren den orkaan door de fjorden fluiten, de hartstochten bruisen door de handeling.

(1) Dertiende-eeuwsch is de opteekening, die wij bezitten : de verhalen zelf zijn vermoedelijk drie eeuwen ouder.
(2) *Ueber Lesen und Bildung*, hoofdstuk 8.

Œrnulf van den Fjorden, van IJsland, zijn vóór vijf winters twee meisjes ontroofd, zijn eigen dochter Dagny en zijn pleegkind Hjördis, dochter van den door hem verslagen Jökul. Ze zijn geschaakt door twee wapenbroeders, Dagny door Sigurd, Hjördis (zoo meent hij) door Gunnar. Sigurd zwerft als Wiking over de zeeën en is niet te bereiken, Gunnar echter heeft een vaste woonplaats in 't Noorden van Noorwegen, in Helgeland. Hem zal Œrnulf gaan opzoeken, in zijn hol, om boete van hem te vorderen, goed of bloed. Nauwelijks heeft Œrnulf de strandrotsen betreden, of hij wordt daar den anderen schaker gewaar, dien hij hier niet had vermoed : Sigurd's schepen zijn door den storm naar deze kust gedreven.

Œrnulf is vergezeld van zijn zes oudste zonen, Sigurd van zijn vrouw Dagny. Na een korte schermutseling sluiten de beide helden « vrede en vriendschap ». Sigurd is dadelijk bereid, de gevorderde 300 Mark schatting te betalen en nog daarbij een gezoomden zijden mantel, een koningsgave van Aedhelstan van Engeland. Nu geldt het dus nog, Gunnar aan te pakken en « alle middelen aan te wenden, goede en kwade ».

Onstuimig nadert de boer Kore (Kåre), die op de vlucht is voor Gunnar's mannen. Hij is door hen verongelijkt en heeft er één van verslagen. Gunnar weliswaar had in vrede de zaak willen bijleggen, doch Hjördis, zijn vrouw, heeft in zijn afwezigheid Kore laten overvallen.

Middelerwijl treedt Gunnar zelf op in huiskleedij, slechts met een kleine handbijl gewapend. Hij heeft gehoord, dat Œrnulf van den Fjorden met vijandige bedoelingen geland is en zijn zoontje Egil in 't Zuiden in veiligheid laten brengen. Hij begroet Sigurd als zijn ouden wapenbroeder en begrijpt wel, waarom Œrnulf gekomen is.

> Gunnar. — Geef mij de hand, grijsaard ! 't Is niet moeilijk te raden, wat u naar 't Noorden voert : het geldt Hjördis, uwe pleegdochter.
>
> Œrnulf. — Zoo is het. Grooten smaad ondervond ik, toen gij haar van IJsland ontvoerdet, zonder mijn toestemming te vragen.
>
> Gunnar. — Gij komt met goed recht. Wat de knaap misdreven heeft, moet de man boeten. Lang

reeds heb ik u verwacht om deze zaak, Œrnulf; en eischt gij boete, dan zijn wij het spoedig eens.

Op Œrnulf's voorspraak reiken ook Gunnar en Kore elkaar de hand tot den vrede, maar zie, daar komt Hjördis met een tros wapenknechten. Den blij-verrasten zustergroet van Dagny aanvaardt zij met de uiterste koelheid. Ook zij is verrast. Zóo vele mannen had zij hier niet verwacht.

« Gunnar en — Kore mijn tegenstander — Œrnulf en zijn zonen en — »; een nauw merkbare rilling gaat door haar leden, als zij hem gewaar wordt, wiens naam zij niet uitspreekt. Natuurlijk doorschouwt zij, waar het hier om gaat, maar zij vreest den strijd tegen haar pleegvader niet, geeft daaraan zelfs de voorkeur boven een smadelijk akkoord, zooals Sigurd het getroffen heeft.

HJÖRDIS. — Laat gebeuren wat wil! Doch liever ondergaan dan het leven rekken door een laf vergelijk!

DAGNY. — Sigurd betaalt boete en wordt daarom niet als een geringere man aangezien.

HJÖRDIS. — Sigurd moet zelf 't best weten, wat met zijn eer overeen te brengen is.

SIGURD. — Daaraan behoeft mij niemand te herinneren.

HJÖRDIS. — Sigurd is een veelgeprezen held; en toch volbracht Gunnar een koenere daad toen hij den ijsbeer doodde voor mijn kamer.

Of ook : moet Gunnar boete betalen, welaan, dan heeft ook Hjördis van Œrnulf boete te eischen : voor den moord op haar vader. Die eisch echter wordt afgewezen, wijl Jökul in eerlijken holmgang gevallen is, en bovendien : wie kan dan voor Jökul boete vorderen, terwijl geen van zijn mannelijke familieleden meer leeft? Gunnar kan toch niet als Hjördis' rechtmatige zaakvoerder optreden, want « een geschaakte vrouw heeft wettelijk geen echtgenoot. »

Die smaad brengt Hjördis' passie aan 't koken; die beschimping, waarbij van beide zijden als bijlslagen de scherpste woorden vallen, is het begin van het eigenlijke conflict tusschen Hjördis en Sigurd. Want op hem is alles gemunt, als de doodvijandschap wordt aangezegd aan Œrnulf en aan ieder die voor dezen partij kiest. Zal Hjördis den smaad, Gunnar's boelin te zijn, nog éen dag verduren,

« dan moet Gunnar een daad volbrengen, een daad, die hem beroemder maakt dan alle mannen! » Waarop anders kan dat doelen, dan op Sigurd's leven?

In wat tragische verwikkeling bevindt zich nu Sigurd! Wil hij zijn wapenbroeder bijstaan, dan moet hij zijn zwaard opheffen tegen zijn schoonvader, met wien hij zooeven vrede en vriendschap gesloten heeft; dezen ter zijde staan echter kan hij niet tegen Gunnar, wien hij als wapenbroeder verknocht moet zijn in leven en dood. Die strijd moet verhinderd worden. « Hier sta ik, Œrnulf — zegt Sigurd — en verzoek om minnelijke schikking voor Gunnar ».

En Œrnulf? De spot aller helden zou hij zijn, keerde hij met leêge handen terug naar IJsland! Met leêge handen is niet noodig : Sigurd heeft twee schepen in de haven liggen met al het goed, dat hij op zijn Wikingstochten veroverd heeft; zie, een van die schepen, het rijkste, biedt hij Œrnulf aan, neen beide, alles wat hij bezit...

« Schatten — antwoordt Œrnulf — heeft men nooit te veel » — maar toch, dat kan niet. De eere gaat hooger. De strijd is onvermijdelijk. De laatste woorden van den gevelden Jökul, Hjördis' vader, zullen in vervulling gaan :

« Jökul's telg zal Jökul's dooder
Wee bereiden allerwegen;
Wie zal hebben Jökul's schatten.
Nimmer brengen zij hem zegen! »

En wel heeft de sage gelijk, dat Jökul eens aan zijn kinderen een wolfshart te eten heeft gegeven. « Hjördis heeft zeker een goed deel daarvan gekregen, dat ziet men. »

Het stormgebruis heeft opgehouden. Diep aan den rand der zee verschijnt als een roode schijf de middagzon. En verzoenend keert Gunnar nog eens terug : hij noodigt Œrnulf en Sigurd uit, zijn gasten te willen zijn : een feestmaal zal hij hun bereiden; Hjördis heeft het goedgevonden. Sigurd neemt na lange aarzeling aan, Œrnulf wil nog bedenktijd. Terwijl daarna Sigurd en Dagny naar hun schip gaan om rijke gaven voor Gunnar en Hjördis te halen, trekt Œrnulf met zijn strijdbare zonen zuidwaarts, waar Gunnar's zoontje Egil door den valschaard Kore wordt bedreigd : « Die buit willen we hem betwisten! » en

hij zendt slechts zijn jongsten zoon Thorolf naar Gunnar's hof: « Sla geen nuttelooze praat uit, maar wat gij spreekt moet scherp zijn als de snede van een zwaard. Wees vriendelijk, zoolang u goeds wordt bewezen; maar tergt men u, dan zult gij daarbij niet zwijgen! »

In feestgewaad keeren Sigurd en Dagny van hun schip terug. Maar vóor zij ten gastmaal gaan, heeft hij haar « dingen te zeggen, die zich niet langer laten verzwijgen. » In den nacht, toen de vrouwenroof op IJsland geschiedde, heeft niet Gunnar den ijsbeer voor Hjördis kamer gedood, zooals algemeen geloofd wordt, maar hij, Sigurd! In Gunnar's kleeren heeft hij het dier, sterk als twintig mannen, verslagen en in het vertrek van Hjördis, bij volledige duisternis — « in de kamer was 't donker als onder de wieken van een raaf » — zag ze hem voor Gunnar aan en stroopte, « door de mede verhit, » den kostbaren ring van haar arm, den ring, dien Dagny thans draagt. « Werp hem op den bodem der zee, zoo diep, dat niemand hem immer vinde, want menigen man zou hij den ondergang kunnen berokkenen! » Nu echter Dagny dat weet, is de armband haar nog dubbel zoo lief; in zee werpen kan ze hem niet, maar ze zal hem verbergen en ze zal zwijgen.

DAGNY. — Nu kom, Sigurd, mijn edele, sterke held!
SIGURD. — Kalm, Dagny, kalm! In *uwe* macht hebt
gij 't nu, of de tocht zal eindigen in vrede of met mannenmoord... Op naar 't feestmaal, naar Gunnar's hof!

Deze ring is niet « de ring der Nibelungen », maar 't is de gordel van Brunhild uit het Nibelungenlied en uit het drama van Hebbel. Evenals in alle andere bewerkingen van de sage is ook hier de argelooze mededeeling van Sigurd aan zijn vrouw de oorzaak van het onheil, dat nu nadert — dit staat bij ons na 't eerste bedrijf reeds vast — onontkoombaar en ontzettend.

TWEEDE BEDRIJF.

Denzelfden avond vinden wij Dagny bij Hjördis in de feesthal, waar straks het gastmaal zal gegeven worden. De gastvrouwe heeft haar pleegzuster rondgeleid en haar alle schatten getoond. Gelukkig evenwel is de rijke Hjördis

niet, zelfs niet in 't bezit van haar zoontje: heeft niet Dagny's vader hem den smaad van bastaard aangewreven, daar de kleine immers de zoon is van een onvrije vrouw? Geen wonder, dat Egil een zwakkeling is. » In vrijgeboren heldenzonen zit ander merg. Ik heb eens van een koningin gehoord, die haar zoon het wambuis in 't vleesch vastnaaide, zonder dat hij de oogleden bewoog. Dagny, dat wil ik met Egil probeeren! » — In ernst, soms heeft zij een onweerstaanbare lust om iets dergelijks te doen. Dat moet wel in 't bloed liggen.

Daarbij vergelijkt zij telkens weer haar leven met dat van de gelukkigere Dagny. Deze was als Sigurd's gade een overal hooggeëerde gast. En Hjördis bekent: « Voorwaar, een geprezen held is Sigurd — *al staat ook Gunnar boven hem.* »

DAGNY. — Gunnar?

HJÖRDIS. — Eéne zaak bestond Gunnar, waartoe Sigurd zich niet verstoutte.

En ze slingert het Dagny voor de voeten: wat Gunnar volbracht heeft in dien gedenkwaardigen nacht... Maar Dagny bedwingt zich. Nog komt de « twist der koninginnen » van de overlevering hier niet tot uitbarsting.

HJÖRDIS. — En nu zeg mij: als Sigurd op Wikingstochten was en gij hem volgdet; als gij de zwaarden hoordet suizen in 't wilde spel; als het roode bloed dampte op het scheepsdek — overviel u dan niet een ontembare lust om onder de mannen te vechten, het oorlogskleed aan te gorden en naar de wapenen te grijpen?

Zij heeft het nu al vijf nachten — hier in 't Noorden is iedere nacht een winter lang — hier uitgehouden. « Ik had er moeten uittrekken, de zee op, in den lustigen strijd! Dat ware beter geweest voor mij en misschien ook — voor ons allen! » Nu is haar leven als dood. Nu is haar eenige lust, als het onweer woedt, naar het strand te snellen en de golven te zien, die aan land vliegen als wilde rossen met witte manen, de walvisschen, die op elkander instormen als kampvechters in pantser en staal! te luisteren naar het zeespook (de « draug »), dat in het bootshuis jankt; te hooren, hoe ze bij noodweer en stormgetij op zwarte rossen suizend door de lucht voorbijtrekken: de

helden, die gevallen zijn in den oorlog, de vrouwen ook, die niet haar leven werkeloos hebben gesleten, gelijk zij en Dagny!

Zoo kennen wij Hjördis als wilde Walkyrennatuur, eer het feestmaal begint. Ibsen, die uit de handeling al wat mythisch was heeft willen verwijderen, laat Hjördis blijven een Walkyre naar den geest. Wij bevroeden nu ook, wat Sigurd boven het hoofd hangt. Om Sigurd den sterken te verwerven had Hjördis de voorwaarde van den kamp met den ijsbeer gesteld en daardoor was Gunnar haar man geworden. Daarbij voelt zij toch steeds : Sigurd is grooter dan Gunnar. En Sigurd heeft behagen gevonden in de onnoozele Dagny!

Dien Sigurd ontvangt zij nu met de vriendelijke vraag :

HJÖRDIS. — Zeg mij, Sigurd — kan uw schip met alle winden zeilen?

SIGURD. — Ja, als 't verstandig gestuurd wordt.

HJÖRDIS. — Goed ; ook ik zal mijn schip met verstand sturen en hoop aan mijn einddoel te komen.

Bij heldenmaaltijden is 't de gewoonte, dat elke held verslag doet van zijn wapenfeiten. Dat raadt ook nu Hjördis aan, opdat ieder kunne oordeelen, wie de dapperste is : Sigurd zal vernederd worden.

Sigurd en Gunnar zwijgen beiden van de daad op IJsland ; zij willen allen twist vermijden. Als Gunnar zich op 't verslaan van twee woestelingen beroemt, roept Hjördis : « Waarlijk, Gunnar, een betere daad hadt gij kunnen noemen! » Ondanks alle vermaan van haar man, komt zij dan zelf er mee voor den dag, hoe hij den beer heeft verslagen, sterk als twintig mannen. En of de aanzittenden ook al Gunnar voor den dapperste verklaren, Sigurd voor den tweede — deze blijft kalm en dwingt Dagny tot zwijgen.

Hjördis ziet haar doel maar half bereikt en wendt zich eensklaps tot Thorolf om diens vader te smalen : ware Œrnulf hier, hij kon de derde plaats innemen.

THOROLF. — Dan had Jökul, uw vader, heelemaal beneden aan de tafel moeten zitten, want hij moest voor Œrnulf wijken.

Boosaardig verzint zij de leugen, dat Œrnulf enkel door een heksenbrouwsel haar vader heeft kunnen dooden.

Steeds heftiger wordt de woordentwist tusschen haar en Thorolf. Geen sussen, geen smeeken wil baten. Daar stuift Thorolf op en smijt de woorden er uit, die hij vanmorgen vernomen heeft : « Nog voordat 't donker is, zullen Gunnar en zijn vrouw zich op geen nakomeling meer kunnen beroemen ! » Dan verlaat hij toornig de zaal.

Dus Œrnulf moordenaar van Egil?! Hjördis stookt Gunnar op, om toch hun zoontje te wreken — en Gunnar slaat Thorolf dood.

Dat alles is zoo overhaast geschied en heeft een zoo groote opschudding veroorzaakt, dat er in de eerste oogenblikken een verbijstering heerscht, als Œrnulf werkelijk in de deur staat met klein Egil op den arm ! Een meesterlijk tooneel.

Œrnulf heeft het kind uit Kore's handen gered. Dat heeft weliswaar het leven van zijn zes zonen gekost, maar hij wilde boete doen voor den moord op Jökul.

> Œrnulf. — Als een weelderige denneboom daar te staan en door één enkel onweer van alle takken beroofd te worden, — dat is hard. Doch nieuwe menschen komen weer — reikt mij een hoorn — ik wil de gedachtenis mijner zonen drinken!... Heil u, die binnenrijdt in Walhalla, mijn dappere zonen! De ijzeren poorten zullen niet achter uwe hielen dichtslaan, want gij komt met groot gevolg !... En nu huiswaarts, naar IJsland ! Œrnulf's heirtocht is ten einde! De oude boom heeft nog maar één tak, en die moet bewaakt worden. Waar is Thorolf?
>
> Egil (tot zijn vader). — Ja, breng mij bij Thorolf! Œrnulf zei, Thorolf zou mij een scheepje snijden van hout, met vele, vele helden aan boord.
>
> Œrnulf. — Prijzen moet ik alle goede machten, dat Thorolf niet meegetrokken is in het gevecht. Ware ook hij — zoo sterk ik ben, dat was ik niet te boven gekomen. Maar waar blijft hij?

Gunnar, die in koortsige overijling, door zijn duivelsche vrouw geprest, den onschuldige verslagen heeft, zou zijn hartebloed geven, ware het niet gebeurd. Maar Hjördis neemt het woord voor hem op.

> Hjördis. — 't Is Thorolf's eigen schuld, wat ge-

beurd is. In vage woorden gaf hij te verstaan, dat gij Egil over vallen en gedood hadt. Half in onmin zijn we gescheiden. Gij hebt reeds eenmaal mannen van mijn stam verslagen — buitendien — als een brutale aap zat Thorolf aan tafel en hij sloeg veel booze woorden uit. Toen eerst overmande Gunnar de toorn; toen eerst hief hij het zwaard op tegen uw zoon. Hij had deugdelijken grond voor die daad, zou ik denken.

ŒRNULF (bedaard). — Men merkt wel, dat gij een vrouw zijt, want gij hebt vele woorden noodig. Waartoe? — Is Thorolf dood, dan is zijn liedje uit.

Klein Egil klaagt, dat hij nu geen helden krijgt. En daarop de roerend-mannelijke smart van den grijsaard: « Ja, Egil, wij zijn beiden onze helden kwijt! »

Op Gunnar's aanbod: « vorder van mij wat gij wilt! » zegt Œrnulf: « geef mij Thorolf's lijk en laat mij gaan! » Hij wil ook geen hulp. Thorolf draagt hij alleen naar zijn schip.

En bij zoo verpletterende smart, kan Hjördis 't nog niet laten dien man te hoonen, en de arme Dagny te bespotten, omdat die man het is, die haar, Hjördis, de boelin van Gunnar heeft genoemd; maar komaan, ook dat is geen schande: Gunnar immers is heerlijker en beroemder dan Sigurd!

Maar nu is Dagny-Kriemhild niet meer te bedwingen. Zij luistert niet naar haar man; luide verkondigt zij, *wie* den beer overwonnen heeft in den donkeren nacht, *wiens* zwaard het was, dat tusschen Hjördis en den schaker lag, *wien* zij haar ring gegeven heeft, den ring, dien zij hier triomfeerend omhooghoudt, Dagny!

Bij Hjördis staat het nu vast: « Nu heb ik nog één ding te volbrengen, nog slechts op één daad te zinnen: *Sigurd moet sterven of ik!* »

DERDE BEDRIJF.

Den volgenden morgen zit Hjördis alleen in de hooge hal. Zij vlecht boogpezen van haar hoofdhaar en punt scherpe pijlen. Na een vergeefsche poging om Gunnar te bewegen tot een moord op Sigurd en Dagny, weet zij de laatste nog veel dieper te treffen dan door een doodelijken

pijl: zij druppelt vergif in Dagny's argeloos hart. Vijf jaar is deze nu met Sigurd gelukkig geweest, maar Sigurd ook met haar? Op IJsland heeft Sigurd gezegd, welk een hooggezinde vrouw hij voor zich wenschte, éene, die hem volgde in elken strijd, hem aanvuurde tot elken oorlog, éene, die niet met de wimpers trilde bij 't bliksemen van de zwaarden. En nu zou *Dagny* de ware vrouw zijn voor een zoo manhaftigen en eerzuchtigen held?

Als Dagny vernietigd heengaat, komt de beurt aan Sigurd.

Aan het 29ste hoofdstuk van de *Völsungasage* ontleende Ibsen de volgende gebeurtenis.

Sigurd bezoekt Hjördis; hij wil haar nog éenmaal spreken, voor de laatste maal. Hij verhaalt haar een droevige sage, de geschiedenis van twee jonge krijgers Sigurd en Gunnar, ach, de geschiedenis van Sigurd's liefde tot Hjördis! En van Hjördis verneemt hij het antwoord: « Sigurd, uwe sage is nog niet ten einde. Die trotsche vrouw, van wie gij spraakt, — die heeft u ook liefgehad! »

Dan neemt zij het besluit, bij hem te blijven, niet als zijn vrouw, dit is niet meer mogelijk, maar zij zal in staal en pantser bij hem zijn op al zijn tochten. « Wat is voor u Dagny? Wat kan zij voor u zijn? Niet meer dan Gunnar voor mij in mijn geheime gedachten. Wat is er aan gelegen, of twee ellendige levens verspeeld zijn? » Maar dat wil Sigurd nooit. Als hij hoort, dat Hjördis hem niet meer zou willen volgen, wanneer hij Gunnar zou hebben verslagen, besluit hij — om Thorolf te wreken — tot een tweegevecht met haar gemaal. Deze, die als lafaard en zwakkeling van allen verlaten is, zal door dien holmgang in eere worden hersteld: morgen, bij zonsopgang zullen zij elkander treffen. Een oogenblik treedt Hagen voor onzen geest bij Gunnar's vraag: « Wapenbroeder, wilt gij een goed zwaard van mij hebben? Het is een kostelijke gave ». Maar Sigurd dankt er voor; wie weet, of hij 't den volgenden avond nog zou kunnen hanteeren.

Ook Hjördis' besluit is genomen: « Wie ook valle — Sigurd en ik blijven bijeen! »

VIERDE BEDRIJF.

Na de aan de *Egilssaga* (hoofdstuk 69) ontleende, aangrijpende idylle van den grijzen skalde, die bij fakkellicht een lied zingt aan het graf van zijn zeven zonen en daardoor van zijn ontzenuwende smart bevrijd wordt, drijft Sigurd Œrnulf en Dagny naar Gunnar's hof, waar weer gevaar dreigt van Kore's zijde. Sigurd zelf mag vóor het tweegevecht Gunnar niet meer ontmoeten. Terwijl hij alleen blijft aan 't strand, daagt ijlings Hjördis op, met helm en pantser en boog, de Brynhild van 't korte Sigurdlied. Haar is door een magischen wolf voorzegd, dat zij dezen nacht sterven zal. Haar hoogste wensch is te sterven met Sigurd. « Hoor, hoor, hoe 't suist in de lucht! Dat zijn de dooden, die binnengaan in Walhalla. Ik heb ze opgeroepen — in hun stoet willen wij volgen! » Zij maalt er niet om, dat Gunnar's hof in brand staat. Laat branden! laat branden! Dat Egil gedood wordt, dat Gunnar valt, wat kan 't haar schelen? In dit land bloeit voor haar geen geluk. « De witte God dringt naar 't Noorden — ik wil hem niet ontmoeten! De oude goden zijn niet meer sterk als vroeger; bijna schimmen zijn ze geworden — met hen willen wij strijden. Weg uit het leven, Sigurd! » Nog eens barst het onweer los. « Hoor, hoor, daar komt ons gevolg! Ziet gij de zwarte jagende rossen? Een voor mij en een voor u! » Zij legt den boog aan, de pijl snort. « Aanvaard dan uw laatsten tocht! » Jubelend snelt zij op den gevallene toe: « Sigurd, mijn broeder, nu behooren wij aan elkander toe! »

Dan gebeurt het onverwachte. Wat niemand ter wereld ooit vermoed heeft, is Sigurd's antwoord : « Nu minder dan ooit : hier gaan onze wegen uiteen — ik ben een christen!... De witte God is mijn God. Koning Aedhelstan heeft mij hem leeren kennen. Tot *hem* ga ik thans omhoog! »

Dan vertwijfelt Hjördis en stort zich in zee. (1)

Œrnulf heeft zijn zonen op Kore gewroken, maar Gunnar en Egil gered.

Als de terugkeerenden het lijk van Sigurd vinden, en den boog niet ver van hem af, dan vraagt Gunnar veelbe-

(1) Vergelijk haar einde in *Helreid Brynhildar* (zie boven hoofdstuk 3).

teekenend : « Is Hjördis hier geweest? — « Ik weet het niet », herneemt Dagny, « maar dit weet ik, haar boog is hier geweest. » En beiden maken hun gevolgtrekking.

DAGNY. — Zoo bitter alzoo heeft ze hem gehaat.

GUNNAR. — Sigurd gedood — in den nacht voor het duel, — dus heeft ze mij toch liefgehad.

Een siddering vaart door allen heen ; de wilde jacht giert door de lucht. Verschrikt klampt klein Egil zich aan zijn vader vast : « daar boven in de lucht die zwarte rossen ! moeder is er bij ! »

Œrnulf en Gunnar sluiten vrede. De heirtocht tegen Helgeland is ten einde.

Dat Sigurd zich stervend als christen ontpopt, hebben alle beoordeelaars terecht in dit treurspel afgekeurd. Nergens in het heele stuk heeft hij zich als christen gedragen ; geen der andere personen weet blijkbaar iets van dat christendom ; en al noemt hij zich zoo, sterft hij wel als christen ?

Ibsen's bedoeling is wel dezelfde geweest als die van Hebbel, die Diederik christen deed zijn : de ondergang van de heidensche wereldbeschouwing en de opkomst van het christendom moest aan de familiegeschiedenis meer relief geven. Maar dat motief is hier nog veel meer met de haren er bij gesleept dan in het Duitsche drama.

Ook de Walkyrenrit, die het realistische stuk besluit, werkt niet minder bevreemdend. Indien de dichter alles wilde verwijderen, wat mythisch was, waarom dit overblijfsel behouden ? Wel te verstaan, dat Hjördis, die geheel in die Walkyrenvoorstellingen leeft, de dooden meent te zien binnentrekken in Walhalla, werkt geenszins storend ; maar dat ook Egil en ook Gunnar het werkelijk zien, en dat zelfs de tooneelaanwijzing zegt : « de wilde jacht stuift door de lucht », dat is in hooge mate bedenkelijk, juist omdat Ibsen ons de heele sage menschelijk nader wilde brengen.

Anders heeft hij immers niet geschroomd, de « vermenschelijking » door te zetten, ook waar dat niet zonder verminking kon geschieden.

Verminking van de oude sage is het te noemen, als de kampspelen om Brunhild's hand vervangen worden door

het dooden van een ijsbeer, die den toegang tot haar kamer bewaakt. Platter nog wordt het, als de « door mede verhitte » Hjördis zich in de duisternis haar gouden armband laat ontfutselen. En 't allerergst, wijl het Sigurd's door alle eeuwen en alle literaturen heen ongerept gebleven karakter besmeurt, is zijn stuitende huichelarij jegens Dagny, vijf jaren lang, en de gruwbare blaam, dien Ibsen op hem werpt, van overspeler naar den geest. Hier is voorwaar het menschelijke, dat de dichter beoogde, tot « Allzumenschliches » ontaard.

Van de Brunhildsage zijn in « De Heirmannen op Helgeland » de hoofdfeiten gebleven. Voor de motieven daarentegen zijn andere in de plaats gekomen. Een enkel woord nog over een van die leidende motieven :

Sigurd en Gunnar zijn van jongsaf *fosterbrödre*, bloedbroeders. Dat was naar Noordgermaansche zede en opvatting een bondgenootschap voor 't leven, waarin elk offer mocht worden geëischt. Daarom zweeg Sigurd op IJsland, toen Gunnar de eerste was, die zijn liefde tot Hjördis bekende ; daarom hielp hij hem, ofschoon ook *zijn* hart door diezelfde Hjördis gevangen was. Maar, nietwaar? die Hjördis had het toch wel bij 't ware eind, toen zij vijf jaar later sprak : « Alle goede gaven kan de man aan zijn in trouw beproefden vriend geven, — alles, maar niet de vrouw, die hij bemint ». Dat Sigurd dit toch gedaan heeft, bewerkt zijn ongeluk en dat van Hjördis en ook van Gunnar. Dat de beide hoofdpersonen daardoor te gronde gaan, dat probleem was er een naar het hart van den modernen dichter, die eenmaal *Het Poppenhuis* en *Rosmersholm* schrijven zou.

Overigens was dat huwelijksprobleem reeds in de IJslandsche sage van Gunnlaug aanwezig, en ook Gudrun Osvifsdochter in de *Laxdœlasage* heeft tot het karakter van Hjördis bijgedragen, ja, heeft daarvoor den hoofdtrek geleverd in haar woord : « voor hem was ik het vreeselijkst, dien ik het meest beminde. » (1)

In de persoon van Hjördis ligt ontegenzeggelijk de

(1) Theim var ek verst, sem ek unni mest (*Altnordische Sagabibliothek*, herausg. von Cederschiöld, Gering und Mogk, 232).

tragiek van het stuk. Al heeft zij den Walkyrenaard niet te eenemaal verloren, toch wekt zij ons waarachtig menschelijk meegevoel en houdt dat gaande gedurende het heele verloop. Zij is veel gewelddadiger en valscher dan Brunhild in de Duitsche overlevering. Zij is een en al hartstocht. Bij den moordenaar van haar geslacht is zij opgegroeid; waar ze verlossing en eindelijke geweldige liefde verhoopte, vond ze in 't huwelijksleven éen lange teleurstelling. In de enge huizing van Gunnar is zij opgesloten, die op een oorlogshengst zou willen bruisen door de stormen, die door de oproerige baren haar Wikingsschip zou wenschen te sturen. Zij vergelijkt zich zelve met een adelaar, bijtend in de staven van zijn kooi.

En hoe heeft de dichter met het conflict Gunther-Brunhild-Siegfried-Kriemhild weten te verbinden, te versmelten het lot van Œrnulf den skalde (uit de *Egilssage*), het roerende toonbeeld van stoere mannenkracht en ongebogen mannensmart!

Ibsen's treurspel *De Heirmannen op Helgeland* is een jeugdwerk, maar een meesterwerk, een van zijn allergeweldigste. « Het is », — zeg ik met Axel Garde —, « alsof de gedachten als machtige zeilers met opgebolde zeilen van de open zee kwamen binnenvliegen en met een bliksemsnelle, maar zekere zwenking aan het bolwerk voor anker gingen liggen. Elke zin ligt vertuid en onwrikbaar vast ».

Den geest van de vroegmiddeleeuwsche IJslandsche sage kan men nauwelijks ergens beter leeren kennen dan uit dit gedicht uit het midden der negentiende eeuw.

Bovenal blijkt er uit de in de heele wereldliteratuur ongeëvenaarde, alles overmeesterende macht van de Nibelungensage. Het is waar, dat van de drie groote kunstenaars, die omstreeks denzelfden tijd deze sage hernieuwd hebben, Ibsen zich het verst heeft verwijderd van de overlevering. Toch staat zijn stuk hooger dan dat van Hebbel, dat de traditie het trouwst heeft gevolgd, doordat de Noor grooter kunstenaar was. En, bij alle afwijking, blijft niet toch het conflict tusschen Siegfried en Brunhild het alles beheerschende, dat veel meer dan al het andere onze belangstelling verovert?

Dat is de onverwoestbare arduinen grootheid van de « grœziste geschiht, diu zer werlde ie geschach », zooals de middeleeuwsche dichter van de « Klage » ze noemt; de grootsche schoonheid van de Nibelungensage, die ook in de volgende tijden wel zal blijven leven in aldoor zich verjeugdigende kracht.

G. VAN POPPEL.

VAN EEN MAN GODS

O! zoo heerlijk mooi!... Licht in gouden schittering. De Heilige Maagd geheel gehuld in gulden schijn. Omgeven door wit-glinsterende engeltjes blij neerziend op het Jezus-Kindje, dat van het altaar zelf schijnt opgestegen naar zijn Heilige Moeder, die het in haar stralenkrans omsluit.

Gebogen de Priester in zijn heiligen sier-tooi, als één met het altaar Gods.

Daar doortrillen stemmen de Kerkstilte. Orgeltonen stijgen en dalen. Hoog op naar de gewelven die in schaduw zijn. Langs de zuilen waar flonkerend de Heiligen prijken. Over den vloer, waar de steen-mozaïken mystieke teekens vormen. Licht, goud en tonen vereenigen zich tot één heerlijke lof-symfonie gewijd aan Hem, die nog verscholen rust achter het goud geflonker van het altaar.

— Plots treedt met onhoorbaar, maar toch snel bewegen een Priester den biechtstoel uit. Geheel onbewust dat aan de éene zijde van zijn rechterzetel geknield nog lag een kloosterzuster, die wachtte. Het hoofd diep gebogen verdween haar zwarte, tengere gedaante geheel in het donker van de kleine ruimte. Zij hoort het deurtje opengaan. De zwarte kap buigt rechts en de non ziet hoe de Priester, op wiens absolutie zij wacht, zich haastig verwijdert.

Zij trekt zich uit den biechtstoel terug en vervolgt haar gebed op een stoel niet ver van daar....

En vóór de balustrade, op de steenen trede, knielt de zwarte Priester-gedaante. Het hoofd diep gebogen, de handen te zaam, als bestond niets buiten den God voor wien hij ootmoedig het hoofd laat zinken.

En terwijl het koor aanheft het heerlijk-reine : *Ave, Regina cælorum, Ave, Domina Angelorum,* schitteren hoog op de gouden lichten van het gulden altaar, de Heilige Maagd schijnt met haar lichte vracht omhoog te zweven uit het

wolkendons, terwijl haar stralenkrans zich uitzet tot een reuzen-aureool die heel het koor omvat om rustend neer te dalen om het hoofd van hem die daar neerknielt op de koude steenen.... De donkere plek, de zwarte schaduw, ontbloot van allen uitwendigen sier, wordt plots door den stralenkrans, dien de Moeder Gods zelf naar hem uitzendt, het lichtste punt van al wat is om God te prijzen. Uit den man Gods, die uit heiligen drang om zijn Heer te loven, vergat al wat rond hem was, gaat een devotie en kracht, die alle licht en tonen overtreft....

De stemmen streelen nog inniger. De orgeltonen doortrillen heel het ruim, stijgen, stijgen steeds om op te gaan en éen te worden met de reuzen-aureool van hem die daar biddend nederligt....

D. Logeman-van der Willigen.

Gent, Februari 1913.

EEN GEDICHT
VAN GABRIELE D'ANNUNZIO

Niet D'Annunzio alleen spreekt ons toe uit het gedicht, dat ik hier wil mededeelen, maar ook het Italiaansch gemoed, gelijk het altijd eenigszins was, en gelijk het in de jaren van zijn strijd om de éénheid heelemaal geworden is.

De Italiaansche ziel, aan 't droomen van haar Italië, haar schoonsten liefdedroom, is een voorwerp dat altijd, en vooral nu (1), belang oplevert. In 't gedicht van een waar dichter houdt men haar, als een levend hart, in de handen en voelt het kloppen en 't jagen van 't bloed om zoo te zeggen met handen en vingers. Geen gerucht van veldslagen of volksbetoogingen, geen oorlogsverloop toonen die ziel zoo innig als deze droom, voelbaar met zijn graad van hitte en geweld in de levende rythmen en jacht van 't gedicht.

Hier volgt het, met de — wellicht noodige — vertaling, en een paar letterkundige kantteekeningen, die 't voorafgaande in 't licht willen stellen :

Navi che dai possenti fianchi la Patria espresse ne l'acque liberate, — e su le prue taglienti con la sua forza eresse le sue Speranze alate —,	Schepen die 't Vaderland uit zijn machtige flanken baarde en stootte de bevrijde wateren in, — op wier barendoorklievende stevens het met zijn kracht oprichtte zijn gevleugelde Hoop —,
Navi d'Italia, prole ferrea de la grande madre liberatrice, voi che splendete al sole oggi mentre si spande l'inno pe 'l ciel felice	Schepen van Italië, ijzeren kroost van de groote moeder die vrijheid schenkt, gij die glanst in de zon op heden, terwijl de hymne door den blijden hemel voortgolft,

(1) Dit artikel werd voor anderhalf jaar geschreven bij 't uitbreken van den Italiaansch-Turkschen oorlog.

ne la città dei Doria
— odon forse gli eroi
da le tombe profonde —,
voi, Navi a la Vittoria
sacre e a la gloria, voi
che per tutte le sponde

in de stede der Doria's
— wellicht hooren het de helden
in hun diepe graven —,
gij, Schepen aan de Victorie
gewijd en aan de Glorie, gij
die naar alle kusten

recate il divin nome
d'Italia et il suo diritto
eterno e la sua nova
forza, raggiando come
fari, pronte al conflitto
supremo, a la gran prova

den goddelijken naam draagt
van Italië en zijn eeuwig recht
en zijn nieuwe kracht,
stralende als vuurbakens,
gereed tot den laatsten
strijd en tot de groote proef,

belle e tremende e sempre
dai cuori a la futura
provo ciute di vóti,
o Navi a cui le tempre
la nostra fede indura
contro i perigli ignoti,

schoon en vervaarlijk en altijd
met de wenschen des harten omgord
voor de toekomstige proef,
o Schepen wier staalplaten
onze trouw nog sterker smeedt
tegen de onbekende gevaren,

Siate oggi benedette
un' altra volta ancóra
a la pace e a la guerra,
e le Speranze erette
oggi sopra ogni prora
salutino la Terra.

weest gezegend op heden
weest gezegend nog eens
voor den vrede en voor den oorlog,
en de Hoop, hoog opgericht
vandaag op elken steven
begroet het Land.

't Stuk werd gedicht op 8en September 1892 ter gelegenheid van het vlootfeest in de wateren bij Genua.

Gezwollen van machtige hoop, als een reusachtig zeil van den fellen zeewind, ontplooit zich de éène, waarlijk volle, volzin van dit geweldig stuk. En dit stuk is zelf de zeewind die de vloot stuwen zal naar 't heil van Italië; want zijn droom is een van die droomen, en de gedachte die er in ligt is een van die gedachten die de stof bewegen, — de ware motor der volkeren is hunne liefde tot land en stam, *mens agit molem*.

Vurig is die volzin en aanzwellend als een uitslaande vlam : hij vlamt immers omhoog uit het hart van den dichter van « Il Fuoco » en in de eerste liefdeweken

(Daniël's weken natuurlijk) van Italië's éénheidsrecht: dan wil de liefde groot doen en is ze ongeduldig hevig.

Die liefde wil schoonheid en grootheid voor wat ze mint; nut en winst en voordeel schouwt ze voorbij: ze droomt immers nog in de eerste liefdeaanbidding en ze rijst op in 't land, waar de zuivere idee en de schoonheid der geestesgoederen steeds machtig zijn geweest. *Immensum gloria calcar habet,* zong reeds eeuwen geleden een groote zoon van dit land D'Annunzio voor, en dezes gansche zielekreet, kort samengevat, is niets anders dan: « Vloot van Italië, toon uw macht tot uw roem! vaar uit en keer weder geladen met glorie » (« met katoen, met goud of met kaoetsjoek », zou een Engelsch dichter wel zingen.)

In dit stuk wordt meer gezien met den geest dan met de oogen, meer met het verstand gedroomd dan met het hart; daarom noch lijn, noch kleur, noch iets dat gezien is, maar symbolen; daarom ook geldt schitterende abstractie hier voor warmgevoeld leven. Doch dit is 't land waar Fortuna, Veritas, Fides godinnen werden en waar de geest onmiddellijk van de natuur in de abstractie springt en er vrede vindt, terwijl wij, Noorderlingen, een veel verderen weg, door heel de stoffelijke en de gevoels-wereld, naar de Waarheid doorloopen en dikwijls nog niet kunnen besluiten. De Latijnsche Geest — Brunetière heeft hem meesterlijk gekenschetst in zijn bekende voordracht; — leeft hier levendig, vlugontvlamd.... doch ook trouw en bestendig!

Natuurlijkheid en echtheid kan men deze ode toch niet ontkenneen; niet elk volk drukt zijn gevoel op gelijke wijze uit, en schijnt ons dit gedicht rhetorikaal en bombastisch toe, wij zullen, zoo wij waarlijk verstaan, en dus « in 's dichters land ook gaan » inzien dat zeer echte liefde ook in abstractie en zinnebeelden en uitwendigheid (zoo ze maar schitteren gelijk haar inwendige gloed) hare uitdrukking kan vinden.

't Uur is gekomen door d'Annunzio begroet.

Is dit de « gran prova » en de « conflitto supremo »? Zij, die meer van hem lazen, weten dat de groote proef de Italiaansche vloot op de Hadriatische zee wacht. Maar hoe hijzelf en zijn volk dit uur beleven, hebben we in de

lyrische strofen, die we even lazen, kunnen voelen; en, men moge jegens Italië gezind zijn gelijk men wil, men heeft het recht niet dit stuk leelijk te vinden, want te gezwollen en te overdreven. Arme droomen van alle moeders bij de wieg in dit geval; 't zelfde oordeel moet ze veroordeelen. Dit stuk is echte liefde en deze is schoon overal.

Zal D'Annunzio, in naam van zijn volk, eenmaal een ander stuk moeten schrijven, waarin hij tot dien God, waarop hij zoo weinig zijne hoop schijnt te bouwen, zal zingen wat de Britsche imperialist Rudyard Kipling tot Hem zingt in naam van 't Engelsch volk:

For frantic boast and foolish word
Thy mercy on thy people, Lord,

dat weet vooralsnog God alleen.

CYRIEL VERSCHAEVE.

OVER LETTERKUNDE

IV

ITALIË.

Huet heeft in een van zijn zuiverst-lyrische oogenblikken, een uitweiding over Goethe's *Mignon* gemaakt, zoo mooi in stemming als Goethe's meesterstukje zelf.

't Was toen de koele Hollander in verrukking het heerlijke Zuiden zelf mocht doorkuieren... En toch heeft Huet nog niet de helft van Italië's weergalooze schoonheid genoten. Hij voelde evenmin als Goethe iets voor de Kerk die daar, meer dan overal elders te zamen, heeft getoond wat het geloof voor de kunst heeft gedaan.

Reeds meer dan eens werd in onze taal beproefd uit te zeggen en uit te zingen wat een Noorderling, die gelooft, in Italië te genieten krijgt. Ouderen en jongeren hebben het gepoogd; nog onlangs, op zoo boeiende wijze, Louiza Duykers in haar *Aquarellen*. Maar niemand met meer kunstzin en ontroering dan Pieter van der Meer de Walcheren in *Uit Italië, Reisindrukken* (1).

Van der Meer is gaan zien wat elke toerist in Italië gaat zien : Piza, Florence, Siena, Venetië, Assisi, Rome. Maar wat heeft hij beter dan een ander gekeken ! Wat heeft hij zijn oogen fijn geschoold in eigen oefening en stevige leer om ze te gewennen aan wat het klassieke land van den smaak hem zou geven ; het kunstzinnigste volk der aarde, waar onbewust het werkmeisje zoowel als de graaf het leven tot schoonheid styleert.

« Als edele menschen, de zuivere gelaten naar het licht gekeerd, stonden de gebouwen in de kristallen klaarte van het zonlooze licht. » Pracht en eenvoud in den klaren vorm. — « Dit is schoonheid », zeide ik zacht. Ge zijt er een heel ander mensch. De lucht van dat land doorademt uw wezen met licht, dat zuivert en sterkt.

Een gevaar dreigt den kunstlievenden Noorderling ginder. De neiging naar 't precieuse, en bladzijden als nr 24 getuigen dat

(1) Amsterdam, W. Versluys.

ook Pieter van der Meer daaraan niet ontsnapte. Maar 't goedgezonde in zien en voelen redt hem dadelijk weer en verheft hem niet zelden tot een aesthetische zuiverheid, die verzustert met onze mystiek :

« Hoe komt het dat er in schoonheid zoo 'n onstilbaar heimwee brandt ? Droomt ge iets nog volmaakt schooners ? Is de honger van uw ziel dan nimmer te verzadigen ? Wat kan haar stillen, zoo het niet deze pracht en de nacht met de maan en al de sterren vermag ? Leven in het diepst eener ziel herinneringen, ongeweten, doch onverwoestbaar, aan een wereld die gij verloren hebt, waarheen gij terugverlangt met gansch het geweld van uw wezen. Zou het geen sproke maar waarheid zijn, dat de aard en de schoonheid door menschen gemaakt glansloos is naast de ontzaglijke straling met welke bekleed mystieken het paradijs zagen, en zouden wij allen dat onbestemd voelen, en vandaar die pijn en het droeve geluk van heimwee ? » (1)

Of ware 't niet wenschelijk dat al degenen, die Assisi bezoeken, het deden in den geest van Pieter van der Meer ?

« De schoonheid die nu uw oogen verrukt, straalde ook voor den blik van den man, die meer dan zeven eeuwen geleden geboren werd in dat blanke stedeke. In deze landstreek wandelde hij langs de witte wegen door het dal en welke over de heuvelen buigen. In Perugia zelf, gevangen, verbaasde hij en troostte hij alreeds zijn makkers, vóor zijn roeping hem klaar geworden was, met zijn edele vreugde en stralende blijmoedigheid. Toen reeds leefde hij door zijn verbeelding. Doch hoe dieper van zin, beteekenisvoller, zou eenmaal die poëtische kracht worden, wanneer zij gevonden had de goddelijke werkelijkheid. Sindsdien staat zijn wezen als een zonnige hoogte waar het goed toeven is ; en nog na eeuwen, is die man niet een rustpunt voor uw verlangenden droom, welke zich bekneld voelt in zijn menschelijkheid en stijgen wil buiten alle stoffelijke grenzen, naar het zeer groote, het heilige, het goddelijke ? Sanctus Franciscus, de vorst der armen, de eenvoudige volgeling van Jezus, de Poverello, is een toppunt van het leven. » (2)

Men ziet het, Van der Meer heeft niet enkel de Italiaansche ziel in gebouwen en landschappen maar ook in de menschen zelve achterhaald. Niet alleen voor 't verleden : ziehier een proeve voor 't heden :

(1) Blz. 101-102.
(2) Blz. 138.

« Ook ontmoette ik meerdere intellectueelen, en dit zijn zeer eigenaardige lieden. Ik bedoel niet de rumoerige futuristen, een groep kunstenaars, wier ideaal is al de musea te verbranden, wien een automobiel in volle vaart verre verkieslijk voorkomt boven de Niké van Samothroce of een fresco door Giotto geschilderd, en die niets liever zagen als dat de kanalen van Venezia werden gedempt, de San Marco en het Palazzo Ducale tegen den grond geworpen, en die wonderbare stad een centrum werd van moderne groot-industrie, een geweldige oorlogs- en handelshaven. Mij bekoorden meer de beminnelijke lanterfanters en nietsnutten, die, na aan een der talrijke universiteiten, van Italië — bijna iedere stad en stadje bezit een hoogeschool al is het er vaak slechts een met twee fakulteiten ! — gestudeerd te hebben in de literatuur, in de rechten of in de medicijnen, verder geen de geringste eischen stellen aan de moderne maatschappij, en zonder eerzucht van een schamel inkomentje leven. Een diergelijk droomer heb ik leeren kennen te Siëna ; hij was een zeer ontwikkeld, gestudeerd man die met een handtasch waarin gansch zijn have, eenige kleeren en een paar boeken, een Dante, een Petrarca en de Fioretti van S. Francesco geborgen waren, de schoone steden van Italië rondreisde, bij voorkeur de kleine plaatsen bezoekend, en daar toefde zoolang hem lustte. Uiterst sober, kookte hij zelf zijn eten, wat spaghetti met tomaten en kaas ; een tros druiven en enkele vijgen was zijn dessert. Bijna nooit zat hij op zijn kamer, hij wandelde veel of las op de kleine stadsbibliotheek, bezocht de bezienswaardigheden, en wandelde weer, altijd een cigaret in den mond, rustig, rustig, zonder haast, want niemand wachtte hem ooit. Wonderlijk wezen ! Hij scheen volmaakt tevreden, en kende de verveling niet. Tegenover het moderne was zijn houding vrij onverschillig, hij streed er niet tegen, beschouwde het met lichte ironie en een ietwat droevigen glimlach. Hij was toeschouwer van het leven en het leek mij of hij met volkomen gelatenheid het einde wachtte.

» En diergelijke menschen zijn er veel in Italië. In hen is het ras moede geworden ; zij zijn vervuld van den schoonen droom van het verleden, en bekijken het huidig gebeuren, van uit de stilte van hun geest. Zij wandelen door de straten, kunnen lang op den hoek van een plein staan, of in een tuin op een bank zitten » (1).

Een mooi boek inderdaad over dat lichte Zuiderland en Zuiderleven, geschreven door iemand, die als Nooderling de

(1) Blz. 176-177.

zwaarte en den ernst van 't bestaan voor zijn aandeel heeft meegemaakt.

Zijn boek weze ons een inleiding tot de Italiaansche letterkunde van heden.

Maar zoo we eens even, na het boek van een kunstenaar als Pieter van der Meer, iets van een geleerde als *Gulielmo Ferrero*, ter hand namen?

De schranderste Italiaansche geschiedeniskenner-socioloog is 't beluisteren waard, hoewel 't mag voorop gezet dat Ferrero een leerling is van Lombroso, en zoo trouw een leerling dat hij zijn schoonzoon werd. Nauwelijks uit de hoogeschool weg maakte Ferrero met zijn pamflet « Il Fenomeno Crispi e la Reazione » zooveel gerucht in de politiek dat hij zich moest schuil houden in een Alpengehucht. Daar nam hij 't gelukkig besluit Europa rond te reizen en overal goed te kijken en te luisteren: te Londen, te Parijs, te Berlijn, te Petersburg, te Stockholm. Hij kwam terug met een echt cosmopolitische opleiding, het ideaal van zooveel intellectueele Italianen. De vrucht van zijn studie-al-zwervend was « L'Europa Giovane » (1897) een boek vol jeugdigen thesis-durf: De Latijnsche wereld is in verval, de Germaansche wereld beheerscht onzen aardbol. Nu, dat hoorden we meer. Maar gansch nieuw was de wijze waarop Ferrero zijn stelling schraagde. Maurice Muret, een groot vriend van de Italiaansche letterkunde van heden, maar een bestrijder van Ferrero's ideeën, geeft deze weer, trouw-beknopt:

« Les nations latines s'affaiblissent parce qu'elles vivent sur une conception aujourd'hui dépassée de la vie humaine. Elles sont de tempérament césarien, de civilisation guerrière. Au sein des sociétés française, italienne et espagnole, l'individu continue de vivre comme si les grands sacrifices, en certaines occasions critiques, étaient la close essentielle. A la vie quotidienne la Latin ne porte, en revanche, qu'un intérêt médiocre. Il saura mourir sur une barricade avec un beau geste, charger héroiquement un ennemi supérieur en nombre; mais il boudera aux besognes sans gloire et, dans le train ordinaire de la vie, se montrera incapable d'un effort méthodique et soutenu. Or c'est de besognes sans gloire qu'est tissée la vie contemporaine. D'essentiellement guerrière, la civilisation est devenue essentiellement pacifique, commerciale, industrielle. La richesse des peuples ne s'acquiert plus en expéditions belliqueuses, elle est fondée désormais sur la capacité de production des individus. » En hier is Ferrero de waarde zoon van zijn schoonvader: « La cause qui détermine la supériorité des Allemands et des Anglais est toute physiologique. Elle consiste dans le fait que les individus

de race germanique arrivent à la puberté plus tard que les latins et dans cet autre fait que leurs penchants sexuels sont moins dévéloppés. Entre quinze et vingt cinq ans, l'Italien, l'Espagnol et le Français sont trop préoccupés de la femme pour entreprendre un labeur suivi. L'amour et le plaisir, voilà l'âme de la vie au point de vue latin. L'or, voilà le but des désirs germaniques. Le Latin, par dessus tout, aspire à être aimé. Le Germain vise à être riche. »

Ferrero's meesterstuk, waardoor zijn naam een Europeeschen klank heeft gekregen, nl. zijn « Grandezza e Decadenza di Roma » komt hier minder te pas. Als overgang tot ons eigenlijk onderwerp vragen we ons enkel af hoe de groote historicus thans met de aangehaalde thesis voor den dag treedt, wijl precies in de jongste jaren Italië zich economisch en intellectueel zoo duchtig naar omhoog weet te werken.

Laten we, zonder a-priorisme, zelf eens kijken.

***

Italië na '70 kreeg maar traagjes die mooie zelfstandigheid, die de vrucht van 't groote jaar der verwezenlijking van l'Italia una moest zijn.

Vergelijkt men de patriotische geestdrift die in de letterkunde van de 70er-jaren weerklonk, met degene, waarmee het risorgimento der jaren '30 bezield was, dan is de uitslag inderdaad pover genoeg. Er kwam onder den geldnood die Italië verlamde ook een bedenklijke geestesnood. Enkel Carducci stond als groote rechtop. Hij was de vaderlandsche dichter en hij bleef het.

Omstreeks '85-'90 begon de herleving wijd en zijd. De buitenlandsche invloed, die van Frankrijk, Noorwegen, Rusland, nam stadig af. En naast die ebbe eenerzijds kwam de vloed van een eigen letterkunde, stuwend weer op dien veelzijdigen Italiaanschen kunstaard van voorheen.

Onder de romanschrijvers de grootste en binnen zoowel als buiten zijn land de populairste, Antonio Fogazzaro, werkte traag maar beslist en bestendig voort. Na de romans die hier breedvoerig besproken werden, kwamen de andere die nog hun recensiebeurt moeten krijgen : *Piccolo mondo moderno* (1901), *Il Santo* (1905), *Leila* (1911), de beide laatste evenzeer berucht als beroemd, daar ze om ongewone redenen op den index werden gebracht.

Fogazzaro's evenknie in populariteit, maar niet in diepte van voelen en denken en evenmin in fijnheid van kunstzin, de hartelijke, een beetje oppervlakkige, maar toch goed in 't leven

en in de wereld rondziende Edmondo de Amicis, bleef ook werken tot den laatsten dag, toen we hem hier in een kroniek gedachten, (1908). Uit zijn nagelaten papieren werden nog twee bundels schetsen en studiën saamgelezen : *Cinematografo cerebrale* (1909) en *Nuovi Ritratti letterarie ed artistici* (1909).

Wat Italië ook in deze beiden verloor, het kon zich troosten in de buitengewoon vruchtbare scheppingskracht der nog levenden, mannen en vrouwen.

Op de eigenaardigheid van 't optreden en 't naar-voor-treden der vrouwen in de jongste Europeesche letterkunde maakt Italië geen uitzondering, wel integendeel.

Als men bedenkt dat ginder thans aan 't werken zijn Mat. Serao en Annie Vivanti, Ada Negri en Grazia Deledda, Neera en Tartufari, Melegari, Teresah en Amelia Rosselli.... is men geneigd aan 't huidig Italië het feministisch letterkundig record toe te kennen.

Vooreerst is daar *Mat. Serao*, die thans alree naar de zestig neigt.

Ze werd geboren in 1856 te Patras in Griekenland, als dochter van een Italiaansch vluchteling en een Grieksche uit voorname familie.

Omstreeks haar twintigste jaar kwam ze te Napels wonen. 't Meisje was arm en moest zelf haar kost verdienen. Ze begon als onderwijzeres, en had harde jaren, zooals ze ons dat vertelt in haar « Leggende Napolitane », (1881) en in « Cuore infermo » ('81).

Haar huwelijk met den dagbladschrijver Scarfoglio bracht verbetering in haar toestand, en haar novelle « Fantasia » (1883) schonk haar een mooien naam van gevoelvolle schrijfster en fijne ontleedster, dien ze trouwens met « Cuore infermo » reeds had verdiend.

Intusschen was ze naar Rome verhuisd, waar ze bleef van 1880 tot 86. Over 't Romeinsche leven schreef ze daar een vijftal romans, waaronder de meest bekende *Conquista di Roma* ('85). Steeds bleek het duidelijker dat ze bij Zola ter schole ging, hoewel deze temperamentvolle, voor liefde-zonden toch te ruim absolutie-gezinde vrouw haar naturalisme hooghoudt boven alles wat Zola najoeg in zijn razende jacht naar populariteit bij 't gemeen.

In 1885 stichtte ze met haar man de *Corriere di Roma*, een eerste proef om in Italië iets tot stand te brengen in den zin van de Parijsische pers. Maar 't was een misrekening. De echtgenooten-journalisten verhuisden naar Napels en in '88 verscheen daar voor 't eerst hun *Corriere di Napoli* die in 1891 met den

Mattino aldaar werd versmolten, en van toen af op vaste schroeven stond.

In datzelfde jaar veroverde Matilda Serao zooveel als wereldfaam met haar « Paese di Cuccagna » dat steeds haar meesterwerk bleef. 't Werd ook in andere talen veel gelezen o. a. in 't Duitsch, waar het « Schlaraffenland » heet.

Terwijl, door stadigen arbeid van haar man en van haar, *Il Mattino* zich allengs verhief tot het meest verspreide blad van Zuid Italië, bleef ook de romanschrijfster steeds bedrijvig, wijl trouwens meest al haar werk vooreerst als feuilleton in haar blad verscheen : o. a. « Fior di Passione, » (1888) en « All' erta, sentinella » (1889).

Wat minder inschikkelijkheid voor de menschelijke driften, vooral de geslachtsdrift, ware weeral beter geweest. Hoe 't met haar godsdienstig inzicht stond viel steeds moeilijk uit te maken. Maar in 1898 kwam het tot een reis naar 't H. Land. En bij thuiskomst schreef ze een boekje « Nel Paese di Gesu » (1899), waaruit men zeker tot een groote liefde voor het katholicisme mocht besluiten, misschien wel tot een volle bekeering.

De werken die volgden waren bijna apologetisch. Haar schitterendste schrijfkracht ontplooide ze ter verheerlijking van 't katholicisme in « Suor Giovanni della Croce » (1901), 't verhaal van een arm Napolitaansch nonnetje, door kloostervervolging weer in de wereld geworpen ; punten van vergelijking dus met Bazin's *Isolée*. Echte vroomheid straalt ook uit *La Madonna e i Santi* (1902). En toch voelt Serao zich sedertdien steeds meer naar de wereldsche wereld getrokken, vooral sedert het stichten van haar weekblad *La Settimana* dat ze ter wille van den bijval, kruien moet zooveel als 't haar deftige beginselen toelaten. In dezen zin kregen we « Storia di due anime » (1904), « Dopo il Perdono » (1906) en « Evviva la vita » (1909).

Vooral dit laatste boek maakte opgang. 't Is dan ook een echt cosmopolitische roman. Hij speelt in de Engadine te St-Moritz. Italianen, Franschen, Duitschers, Engelschen, Amerikanen komen er hun millioenen aan dwaasheden vergooien en de schoone natuur bederven. Enkel de teringlijders zetten hun ziel in lyrische liefde voor 't weergalooze landschap open. Al de anderen doen niets dan wedijveren om ter gekst in kleeren, in weelde, in flirtage, in nijdigen achterklap, in luie leegheid en vlijtige vrouwenjacht. Een internationaal rendezvous van hoofdzonden. Boven al die menschenellende laat af en toe ook de echte liefde zich eventjens zien ; anders mocht men vreezen dat hier midden in dit aardsch paradijs een nieuw Sodoma ligt te groeien.

Geen wonder dan ook dat Mathilde Serao uit haar wereld van Napolitaansche kleine luidjes op de aristocratische dwaasheden minachtend neerziet.

Want aan die wereld hangt haar hart en haar talent. Niemand in de Italiaansche letterkunde heeft met meer liefde en meer stiptheid den volksaard weergegeven. Haar meevoelend hart heeft de vreugde en 't lijden der werkersklassen in de letterkunde overgebracht. In haar vertellingen krioelt het van echte typen. En deze naturaliste blijft toch een idealiste door haar hoogen zin voor schoonheid en adel in 't menschdom. Maar de humorvolle fijnheid, de hooge sereniteit, het wondere schakeeringsvermogen in zielen en landschappen, al die hoog-fijne gaven van Fogazzaro zijn haar vreemd. Met hem heeft ze slechts dit uiterlijks gemeen, dat ze haar personen graag in dialect laat praten. Ze geldt ginder als pessimiste, maar 't is enkel het pessimisme van Zuid-Italië. Dat kent geen misten als 't onze, en door alles heen lacht daar steeds de zon....

Mat. Serao wordt oud, maar ze is thans vervangen :

Grazia Deledda, het Sardijnsche meisje dat zoogoed als nooit een school had gezien, werkte zich tot een Europeesche beroemdheid op door de geniale plastiek, zoo onbevangen als de natuur zelve, waarmee ze de landschappen, de menschen en dingen van haar heerlijk eiland heeft geschilderd. Toen ze twintig was trad ze op met haar eersten roman : « La via del male » (1895), te weinig beheerschte kunst, te schril naar de werkelijkheid, dat leven van bloedige Sardijnsche driftmenschen. Maar klimmen deed ze gestaag in frischheid en kracht, waarmee ze 't Sardijnsche barbarenleven aan 't zuiveren ging : « Il Vecchio della Montagna », « Dopo il divorzio », « Elias Portolu », « Il Nonno », « Cenere ». Niet gauw laten de omstandigheden mij toe een roman te herlezen. Maar blijft daarvoor eventjes tijd, dan grijp ik onder de weinige nogal eens naar *Elias Portolu*, een der eenvoudigst-kunstvolle boekjes waartoe om 't even welke letterkunde in staat blijkt te zijn.

Sedert Grazia Deledda in Rome woont, waar ze sinds 1900 met den ministerie-beambte Madesani is gehuwd, laat ze zich af en toe verleiden tot het schrijven van Romeinsche romans. Haar *Nostalgie* (1905) geeft ons dan ook in plaats van prachtige Sardijnsche natuur, leelijke Romeinsche onnatuur, althans in zaken van zeden. Of wat dunkt u van een man die zich opoffert bij een oude rijke vrijster, om aldus aan zijn veelbeminde vrouw een ruimer bestaan te bezorgen ? Bevalliger en gezonder is *l'Ombra del Passato* (1907) dat speelt in de Po-vallei. Maar heugelijker nog is *Edera* (1908) wijl Grazia daarmee naar haar geboorteland

wederkeert. 't Is anders een treurig boek genoeg : de geschiedenis van een meisje, dat uit liefde er toe komt een moord te bedrijven.

Eveneens in Sardinië speelt : *Fino al Confine* (1909), met de driftige heldin Farina en al die andere sober-sombere menschen. — Vrome stemming ligt over *Il Nostro Padrone* (1910). Wij vernemen eruit hoeveel ellende daar huist in 't heerlijke Sardijnsche landschap, en wat al menschelijke berekeningen, zorgen en driften malkander kruisen onder 't oog van den alles leidenden God, den berechter en ontfermer.

Ook haar jongste roman « Nel Deserto » (1911) vangt aan op Sardinië en eindigt er ook. Maar hoofdzakelijk speelt hij te Rome. 't Is een psychologische studie, de zielewoestenij van een vrouw, die in 't huwelijk zich toch steeds alleen voelt.

De bekoring der werken van Grazia Deledda ligt voor alles aan den eenvoud en de naïeve natuurlijkheid van haar scheppingen, zoo één met het Sardijnsche landschap. Geen beter uitspanning na een roman van Bourget b. v. dan een van Deledda's boekjes. Bourget ontrafelt de ziel tot het laatste naadje, en men bewondert zwijgend, maar zwoegend ook. Grazia Deledda ontrafelt niets ; ze kleurt en, na enkele streken, ligt daar Sardinië te vonkelen als het juweel der Tyrrheensche wateren, en daar leven zijn menschen voor u als echte natuurkrachten, eenvoudig en grootsch.

Onder de mans is 't heden, zoowel in proza als in poëzie, een echte wedloop naar den roem.

Romans van alle soorten, en in elk soort heele goede.

Voor de sociale richting is misschien *Giovanni Cena* wel de baas. 't Is een Piemontees, geboren in 1870. Hij begon als letterzetter, gelijk onze August Snieders, maar 't was een arme sukkelaar, met voor zijn oogen steeds het smerig krotje waar hij droog brood at en op planken sliep, met in zijn ziel steeds het heimwee naar bosschen en bergen. Later studeerde hij van zijn spaarcenten in de philologie te Turijn. Zijn eerste letterkundig werk was poëzie, zuiver en kloek uit de borst, en wars van alle schoolsheid. Meest al zijn verzen verschenen in de « Nuova Antologia », zooveel als de Italiaansche « Revue des deux Mondes ». Maar vooral met zijn roman « Gli Ammonitori » (1903) trad hij op den voorgrond. Een kranig boek inderdaad waarin arbeid en naastenliefde voor veel menschenlijden een oplossing brengen.

Weinig later, in 1906, ging de opmerkzaamheid van velen naar l' « Illustrissimo » van *Alberto Cantoni,* de schildering van

't lastige leven der boeren, en een klemmende verwittiging aan de bezittende klassen om haar absenteism en haar zelfzucht.

Een heel andere wereld ligt voor ons in « Farfui » (1909) van *Luciano Zuccoli*. De koortsachtig bedrijvige en afmattend-rumoerige wereld van handel, nijverheid en beurs.

Daartegenover leverde *Diego Angeli* een treffend pendant in « Centocelle » (1908): de rijke nietsdoeners die te Rome hun winterverveling gaan uitstallen.

Ook Florence kreeg een schoonen roman in « La Citta del Giglio » (1911) van *Dora Melegari*.

Alfredo Baccelli doet eveneens mede aan den ernst van 't leven in « La Meta ». Een jong geneesheer verboemelt zijn dagen, maar nog bijtijds krijgt hij het besef van zijn hoogere roeping voor 't menschdom. Hij gaat flink aan 't werk, en 't wordt een bovenste beste. Nog dieper treedt het maatschappelijk plichtgevoel te voorschijn in « Nell Ombra dei Vinti », dat Baccelli twee jaar later uitgaf, en waarin de Uebermenschen en Cie het naar wensch te verantwoorden hebben.

Onder de romans van zuivere verbeelding, zonder uitstaans met de sociale stroomingen van den dag, is wel een der mooiste uit de laatste jaren « La Camminante » van *Giustino Ferri*. 't Verhaal speelt in 't kleurenland van Matilde Serao, maar meer op den buiten, in de « terra di lavoro ». 't Is een oud vrouwenhart, dat nog eens weer in liefde ontvlamt. Maar 't wordt versmaad en 't breekt.

De jongste roman van *Neera* heet « Duello d'anime » (1911) spannend en toch niets gezocht. Een eenvoudig, maar verstandig meisje dat verliefd raakt op een groot geleerde, en zielemarteling lijdt onder zijn koud, zelfzuchtig karakter.

Ook « l'Esclua » (1908) van *Luigi Pirandello* is een mooie studie van een vrouwenziel. Schilderachtig leeft op den achtergrond een Siciliaansche kleinstad.

Dezelfde Pirandello bracht vroeger zijn lezers voortdurend aan 't lachen in « Il fu Mattia Pascal » (1905), de lotgevallen vertellend van een doodgewaande die 't publieke leven was ontloopen om aan zijn schuldeischers te ontsnappen. Hij verschijnt rechts en links onder een nieuwen naam en beleeft een heele reeks avonturen. Eindelijk wordt hij 't beu en hij komt naar zijn vrouw terug. Hij vindt ze natuurlijk hertrouwd. En nu wordt hij een stille, brave, eerzame, eenzame, gelukkige bibliothecaris.

Even humoristisch is 't boek van *Luigi di San Giusto* (een vrouw) : « La Conquesta di Montemerlo » (1904). 't Speelt in

een kleinstad, en midden daarin zit een familie van oude jongmans en oude jonge dochters, die kostelijk wordt gefotografeerd.

In den zielkundigen roman behaalde *Virginia Guicciardi Fiastri* meer dan gewonen bijval met « l'Aprile », waarin drie ongelukkig gehuwde vrouwen worden bestudeerd in liefde-tegenover-plicht. De eerste pleegt ontrouw, verlaat haar man, en eindigt niet mooier dan Tolstoj's Anna Karenina. De tweede vindt afleiding en troost in goede werken. De derde weerstaat en blijft, tot ze onder haar zieleleed bezwijkt.

Een volledig museum van vrouwenzielen is de novellenbundel « Donne e Fanciulle » van *Luciano Zuccoli,* die boven reeds met ander werk werd aangehaald. In dien bundel worden elf verschillende vrouwenkarakters levenswarm ontleed.

Ook *E. Marescotti* heeft bijval behaald met zijn « ..... ed ultra » (1911). 't Is de zielestrijd van een man die aan zijn doode verloofde eeuwige trouw had gezworen, zijn woord breekt, door zijn meineedigheid dag en nacht wordt gekweld, en eerst weder gezond wordt als hij de nieuwe verbintenis heeft gebroken.

Om nu ook even de poëzie te bekijken. Weer gaan de vrouwen voorop :

De jonge *Ada Negri* (1870), geboren te Lodi, was vroeger onderwijzeres. Als karakter moet ze meer dan één punt van vergelijking hebben met Matilde Serao, want ook zij draagt armen en misdeelden een groot hart toe, 't welk zich al dadelijk uitte in haar eersten bundel « Fatalità » (1893). Haar volgende verzameling « Tempeste » (1896) bleef ook met zijn sympathieën op den zelfkant der samenleving. Een der Italiaansche critici heette, ze niet zonder literairen grond, den H. Johannes van het Socialisme.

Stilaan kwam het leven haar zijn mooie zijde toonen, en 't werkte dan ook verzoenend op haar. Daar klonk immers bedaring van haar klachten en verzachting van haar grieven uit « Maternità » (1908). Wel spreekt er nog veel medelijden uit met de slachtoffers van 't leven, maar nu troost ze toch in plaats van steeds mee te schreien. Haar vele lezers waren blij met haar en hoopten dat haar levensoptimisme nu voortaan groeien zou. Maar 1912 bracht langs dien kant een teleurstelling : haar hoog poëtische bundel « Dal Profondo » is vol gejammer en tandengeknars.

Alles te zamen genomen, zal Ada Negri wel zoo groot een dich-

teresse wezen dan zij, die een paar jaar te voren in de letterkunde opgetreden, zooveel bewondering naar zich heen trok, dank zij Carducci die 't koor had ingeleid : *Annie Vivanti,* nl. Deze werd in Londen geboren (1868) uit een Italiaanschen vader en een Duitsche moeder. Onder de hoede van Carducci's voorrede (1) gaf ze reeds in 1890 haar eersten bundel « Lirica », die haar beroemd maakte. Toen zweeg ze jaren lang, huwde in Engeland en bleef er wonen. De dichteresse bleef zwijgen. Voelde ze zich déracinée? In 1910 bleek van niet : Toen zond ze eerst in 't Engelsch, daarna in 't Italiaansch een roman de wereld in : « The Devourers », « I Devoratori », die in de beide landen zoo goed als verslonden werd. De roman beschrijft de familieverslindende kracht van 't genie. En hoezeer ze dichteres bleef in dit proza zal uit deze enkele woorden wel blijken :

« April bracht het kind een tandje, Mei nog een, en deed in haar nek haar fijne haartjes krullen. Juni rukte haar slabbetje af en groef kuiltjes in haar glimlachje. Juli legde op haar lippen een woordje of twee. Augustus plantte ze rechtop, zegevierend, met haar schoudertjes tegen den muur. September zond haar op haar wankele voetjes vallen in de open armen van moeder. »

Een fijn bundeltje familiegedichten is dat van *Nella Doria Cambon* : « Petali al vento » (1904). Cambon is niet zoo realistisch als Ada Negri, maar misschien nog meer dichteres. Ook zij is diep met de armen begaan, getuige vooral haar tweede bundel « Fiore e Fiamme ». — In haar jongsten « Le Ronderie simboliche » geeft ze een kunstige tegenstelling van ideaal en werkelijkheid.

Grooten rouw droeg Italië bij den dood van de hooggbegaafde *Vittoria Aganoor-Pompili.* Ze werd geboren te Venetië in 1860. Ze was dochter van een Armeniër en een Venetiaansche. Evenzeer als Fogazzaro was zij een leerlinge van dien eenvoudigen dichter bij Gods genade, priester Giacomo Zanella. In zijn trant, kunstig-natuurlijk, schreef ze haar eersten bundel, die eerst in 1900 verscheen. Hij heette « La Leggenda eterna ».

Vittoria huwde met den welsprekenden politicus Guido Pompili, die in 1906 staatssecretaris werd bij de buitenlandsche zaken onder 't ministerie Giolitti; tevens was hij een der Italiaansche afgevaardigden bij 't vredescongres van den Haag. De echtgenooten woonden te Perugia in een aardsch paradijs.

(1) In de « Nuova Antologia » van 1 Augustus 1906 heeft Annie Vivanti zelf haar eerste ontmoeten met Carducci verteld.

Vandaar uit liet Vittoria in 1909 een nieuwen bundel verschijnen : « Nuove Liriche », nog zuiverder, fijner afgewerkt dan de eerste, en vol van dezelfde jonge ontroering en heerlijke verwantschap tusschen ziel en natuur.

Mevr. Pompili werd ziek, moest naar Rome voor een operatie, en stierf er den 7n Mei 1910. Den 8n pleegde haar wanhopige man zelfmoord op haar lijk.

Voor de Italiaansche letterkunde nog grooter verlies was *Giov. Pascoli,* sedert Carducci de grootste der Italiaansche dichters. Zijn dood was minder tragisch, maar zijn leven begon met een drama. Zijn vader werd vermoord. Beurt om beurt verloor hij, nog kind, zijn broers, een zuster en zijn moeder. De kleine Pascoli was arm, maar had het geluk dat een oudere zuster zorgde voor hem. Uit zijn geboortedorp, San Mauro di Romagna, trok hij naar de hoogeschool voor de philologie, werd de lieveling van Carducci, maar bleef toch steeds een groot bewonderaar van Manzoni.

Aldra werd Pascoli professor op de hoogeschool te Messina, naderhand te Pisa, nog later te Livorno, en eindelijk in 1905 volgde hij zijn meester Carducci op te Bologna.

Als filoloog heeft hij veel in Dante gewerkt, maar hij was vooral een groot minnaar van 't Latijn, en allicht de beste Latijnsche dichter thans van de heele wereld. Verschillende malen werd hem de internationale prijs voor Latijnsche poëzie toegekend door de hoogeschool van Amsterdam. Weinig minder bedreven was hij in 't Grieksch : Ilias en Odysseus werden door hem in Italiaansche verzen vertaald.

Als Italiaansch dichter openbaarde hij zich het eerst in 1892 met zijn « Myricae », een soort moderne Bucolica, die aanvankelijk niet zoo sterk in den smaak viel, daar zij al te zeer klassiek-schilderend blijft. 't Zelfde met zijn « Poemetti » (1900) die men wel een moderne Georgica zou kunnen noemen. Maar stilaan geraakte 't publiek die eenvoudig-sobere poëzie gewend, bij zoover dat de Myricae thans aan hun 10e uitgave zijn.

In zijn echte liefde tot de natuur ging Pascoli buiten wonen, te Castelvecchio, en vandaar uit kwam een nieuwe bundel landelijke poëzie : « I Canti di Castelvecchio » (1903). Hoezeer hij desondanks het roerige hedendaagsche leven meeleefde en meevoelde bleek schitterend uit zijn prachtige « Inni ed Odi » (1906). Intusschen bleef hij steeds zijn eerste liefde trouw, getuige zijn « Poemi conviviali » waarin hij 't oude Griekenland doorwandelt en 't klassieke Grieksche leven nog met eigen dichtersgloed overstraalt. Uit de geschiedenis van koning Enzo putte hij zijn ingeving voor een drieledig helden-

dicht : « Le Canzone di Enzo ». Hierin zoowel als in zijn Odi is hij meer de dichter-wijsgeer in den trant van Sully Prudhomme, vooral de zanger van sociale droomen, zoo groot en zoo schoon dat ze nog lang droomen zullen blijven.

Met bewonderenswaardige dichterlijke veerkracht verbroederde zijn poëzie alweer met zijn landelijke liefde in de « Nuovi Poemetti (1909).

Niemand beter dan onlangs Jean Bonclère, in 't Fransch, heeft Pascoli bij zijn heengaan geteekend :

« Giovanni Pascoli est le poète de la campagne... Par sa simplicité et sa profondeur, le sentiment qu'il a de la nature rurale le rapproche des poètes de l'antiquité, ses maîtres, d'Hésiode et surtout de Virgile. Dans l'œuvre du poète romagnol, les paysages italiens se peignent avec une fraîcheur singulière. Ses silhouettes de campagnards ont quelque chose de puissant et d'apaisé. Les plus humbles créatures provoquent sa tendresse et l'on a pu dire justement qu'il y avait en lui, en même temps que du Virgile, du St. François d'Assise. Des sentiments largement humains s'ajoutent à celui de la nature : amour de la patrie, pitié et charité pour les autres hommes, pardon pour leurs fautes et leurs crimes. Dans une belle pièce, « le Jour des Morts », le poète pardonne même aux assassins de son père. L'amour proprement dit et la femme en tant qu'amante n'ont pas de place dans son œuvre. Mais il a chanté avec émotion sa mère, consumée par la douleur, et la compagne dévouée de ses épreuves, sa sœur Maria.

Cet élève des anciens, qui excella à ranimer les mythes primitifs est, du reste, tout pénétré de l'inquiétude actuelle. Tous les éléments chrétiens qui sont au fond de toute âme moderne, l'empêchent, en dépit de son paganisme, d'être un pur ancien. Une mélancholie profonde le pénètre. L'idée de la mort fréquemment le hante, d'où le caractère funèbre de tant de poésies. Il est loin de se cantonner dans la pure description : ce poète champêtre est souvent un poète philosophe. Il est pessimiste comme Leopardi, dont il a subi fortement l'influence. mais ses tendances et ses conclusions sont tout autres. La considération de la petitesse de l'homme et de l'inconnu qui l'entoure est faite pour l'attrister ; plus il se connaît, plus il se voit isolé et malheureux. Mais cette douleur même est le principe de tous les sentiments nobles qui rapprochent les hommes : la fraternité et la pitié. Son fameux poème « I Due Fanciulle » illustre la nécessité de la fraternité. L'inspiration de Pascoli est large et généreuse. Le même poète, qui célèbre la paix, sait chanter le patriotisme militaire et écrire des vers en l'honneur

des conquérants de la Tripolitaine. Son âme bienveillante ne veut s'emprisonner dans aucune formule qui diminue. Il a revendiqué dans une belle expression, la libertà dei palpiti del cuore.

En ce qui regarde la forme, G. Pascoli est un pur artiste. Ce n'est pas vainement qu'il nourrit son style de l'imitation des anciens. Son vers est plein, ferme, ciselé, et, s'il fallait noter le défaut dont parfois il s'approche c'est de pousser le raffinement jusqu'à l'alexandrinisme. Son rythme est d'une harmonie exquise et virgilienne. »

Geen wonder dat Pascoli school vormde. Onder zijn begaafde discipelen komt vooraan *Francesco Chiesa*, die ongeveer werkt als Heredia, met een beetje minder verfijnde zorg wellicht, maar dan ook ruimer en vruchtbaarder. Ook deze wil immers de heele cultuur-geschiedenis in sonnetten zetten. Thans zijn al vier bundeltjes af: *La Cathedrale, la Reggia, la Chiesa*, en *I Viali d'oro.*

Stilaan oud-wordend, maar werkend als een eerste jonkheid staat nog steeds als een leider voor velen dichter-filoloog *Arturo Graf*. Een cosmopolitisch man ook naar het leven. Hij werd geboren te Athene in 1848; in Rumenië werd hij grootgebracht, en voor zijn hoogeschool-opleiding doorliep hij Italië.

In 1882 kwam hij aan de Turijnsche universiteit als professor in de filologie, en hij werd al dadelijk een vlijtig medewerker aan het *Giornale storico della litteratura italiana*. Zijn voornaamste filologische uitgaven heeten: « Complimenti della Chanson d'Huon de Bordeaux » (1878), « Roma nella memoria e nelle imaginazioni del medio evo » (1882-83) en « Attraverso il cinque cento » (1888).

Maar hooger nog staat hij als dichter. Ofschoon zijn poëzie niet altijd zeer verkwikkelijk is. Hij geeft ons niet zelden Schopenhauer in verzen. Alles is hem larie, uitgenomen de wetenschap. Het geloof in de wetenschap is bezig met het geloof in den godsdienst te vervangen! Hij is lang de eerste niet die zooiets beweerde, maar, gezien de feiten, zou hij allengskens wel de laatste mogen zijn.

In zijn eerste periode stond hij verbolgen vijandig tegenover het Katholisisme. Maar sedert zijn *Morgana* (1900) klinken zachter en verzoenender tonen. Ook zijn pessimisme is bedaard, en in zijn befaamde *Poemetti dramattici* (1901) heeft hij zijn beste kunst besteed aan 't menschdom op zijn edelst en grootst. Dit is inderdaad hooge symbolenkunst en daarin komen voor o. m.: De Bekoring van Jezus, de Verrijzenis van Lazarus, de Verdoeming van Don Juan, enz; inderdaad vol strenge grootheid van gedachte.

Uit zijn letterkundige medewerking aan de Nuova Antologia verzamelde Graf : « Miti, leggende e superstizioni del Medio Evo », en een flink werk over Foscolo, Manzoni en Leopardi.

Een geestverwant van Graf is dichter-criticus *Giovanni A. Cesareo,* geboren te Messina in 1861 en professor op de hoogeschool aldaar. Men ziet het, de Italiaansche regeering is voor geen dichters op de katheders benauwd, en het hooger onderwijs vaart er ginder des te beter om. In 1887 schreef Cesareo een eerste verzenboek : « Le Occidentali », een virtuozenstuk van rijmen en rhythmen. Als filoloog vorschte hij in de Siciliaansche vroegpoëzie en in Petrarca. Nu laatst schonk ons de dichter een model van diep gevoel in zijn « Le Consolatrici », barmhartigheid predikend en moed om de smart in de wereld door liefde te lenigen.

***

Om nu ook eventjes een kijkje te nemen over het drama.

Nog altijd werkt de oude groote, *Giuseppe Giacosa.* Hij is thans 67. Sedert lang heeft hij zijn vroegere specialiteit van 't burgerlijk blijspel verlaten. Zijn buitengewone lenigheid deed hem trouwens in allerlei tooneelsoorten slagen, ook in 't middeleeuwsche ridderdrama.

Sedert 1880 behandelde hij bij voorkeur hedendaagsche onderwerpen. Ook op hem heeft Scandinavië, natuurlijk Ibsen vooral, zijn invloed doen gelden, b. v. in « Tristi amori » en « Diritti dell' anima ».

Maar aldra vond hij zijn eigen weg terug : de lieve lust, de lichte luim in 't leven, steeds in smaakvollen vorm, en toch den ernst voor de hedendaagsche vraagstukken, zich opdringend aan elken kunstenaar die tevens denker is. Over heel Europa werden gespeeld « Come le Foglie » (1900) en « Il piu Forte » 1904), karakterstudiën van eenvoudig-natuurlijke driften in gezonde, echt-werkelijke omgeving, en in stipte trouw aan Giacosa's hoog-zedelijk program : het tooneel te ontrukken aan de perversiteit der hedendaagsche liefde-decadentie. In dit opzicht is vooral « Come le Foglie » merkwaardig, dat overigens wellicht Giacosa's meesterstuk blijven zal. 't Is een over heel Italië toegejuicht protest tegen de verdorvenheid der hoogere burgerij, tegen de geldjacht vooral. Het goud heeft het sociaal geweten verstompt, de zeden verdord, den levenslust verjaagd, den godsdienst versmacht. « Gij gunt u ook wel een ontspanning, ja ; maar uw vroolijkheid zit in een champagneflesch. Hebt gij

ooit gelachen met dien lach die u een volle pint goed bloed geeft?»

Minder ernstig dan Giacosa is de vruchtbare *Giannino Autona Traversi*. broer van den bekenden kritieker. Hij is de schilder der grillig-lichtvaardige wereldsche kringen. Zijn onderwerpen zijn blijkbaar met opzet gewaagd, en zielkunde is er weinig mee gemoeid. 't Is zoowat de Italiaansche Lavedan. Natuurlijk wordt hij gespeeld onder de drukste mee, zooveel te liever daar zijn stijl, vol pit en verrassing, zeer levendig dialogeert. In 1906 schreef hij een blijspel dat verdient uit de gewone reeks te worden gelicht. 't Heet «Carità mondana» en 't is een flinke satire op het pseudo-weldoen, het stichten, werken, ontbinden van een aristocratischen liefdadigheidskring. Niet minder treffend is zijn geestig-geeselend «I Martiri del Lavoro», gericht tegen de drukke luiheid van zoovelen thans.

Meer zichzelf en zeer eigenaardig zichzelf is *E. A. Butti*. Deze Milanees van 't jaar '68 heeft al heel wat achter den rug. Achtereenvolgens zat hij in de studie der geneeskunde, der wiskunde en der rechten. Hij begon als romanschrijver naturalist en ging aanvankelijk mee met de school. Veelzeggend genoeg is de opdracht van zijn eerste boek aan zijn overleden vader: Dit boek wijd ik aan een schaduw van leven beroofd, enkel schepping van mijn geest. Maar aldra kwam de denker tot zijn recht, en zoo keerde hij terug tot het christen geloof in de kunst. In zijn romans stelde hij dan ook de rampen ten toon, waartoe de «wonden van den tijd» het menschdom leiden. Hij is wel een beetje de Italiaansche Bourget, maar zonder die bewonderenswaardige verfijning van kunstmiddelen.

Met nog meer klem, en meer bijval ook, verlegde hij de aanvallen op de hedendaagsche maatschappij naar de planken: «L'Utopia» is een nieuwe «Faillite de la Science» en «la Fine d'un Ideale» neemt het feminisme in 't ootje.

In zijn tetralogie «Gli Atei» wil hij de vier groote afgoden van 't ongeloof neerhalen. «La Corsa al Piacere» (1900) richt zich tegen de wereldsche vermaken; «Lucifero» (1901) tegen de gekke bijgeloovigheid der hedendaagsche verlichting; «La Tempesta» (1902) tegen 't geloof aan den vooruitgang; «Il Gigante e i Pigmei» (1903) tegen de leekenmoraal.

Butti's geloof schijnt nochtans niet zuiver katholiek te wezen, ten minste hij verklaart zich nimmer kort en goed. 't Blijkt veeleer een vaag mysticker te zijn, althans in zijn kunst. Ongetwijfeld leidt de man een hoog gedachteleven, en aan de jacht naar populariteit die de hedendaagsche Italianen zoo hevig heeft aangegrepen, doet hij minder mee. Ook aarzelde hij

niet, in nr vier van zijn tetralogie zijn faamdronken collegas er geestig van langs te geven. Men zegt dat de verschillende portretten zeer duidelijk te erkennen zijn.

In 1904 schreef Butti het pakkende drama : « Fiamme nell' ombra » 't conflict tusschen christelijke naastenliefde en eerzucht in het hart van een priester. Evenzeer zijn « Intermezzo poetico « (1908) en zijn kunstig intrigendrama « Nel Paese della Fortuna » (1910) vielen in den smaak.

Met Butti de beste tooneelschrijver onder de jongeren is wellicht *Roberto Bracco*, geboren te Napels in 1862. Zijn jeugd bracht de onbemiddelde jongen door in den toldienst. Daarna werd hij opgenomen in een krant. Maar sedert 1895 geeft hij zijn beste gaven aan den schouwburg, en ongeveer elk jaar brengt hij iets nieuws. Plezierig is deze dramadichter, maar niet zelden ironisch. Zooals bij in « Il frutto acerbo » de levers onzer grootsteden bestraft is 't nog maar zelden aangedurfd.

In de jongste jaren streeft wedijverend met de vorige twee de veel jongere *Sem Benelli* naar voor. 't Is een boerenjongen. Eerst was hij eenvoudig werkman, en hij kwam er toe zich te laten inschrijven op de hoogeschool te Florence. Hij studeerde in de filologie, ongestraft voor zijn aanleg. Want Italië is 't gezegende land waar zelfs de faculteit der letteren de literatuur niet te dooden vermag. Hij stichtte te Milaan samen met een paar anderen « La Poesia, rassegna internazionale poetica ». Maar hij zelf behaalde 't mooiste deel van zijn faam op 't tooneel.

« Lassalle » (1902) was reeds een merkwaardige proeve van historisch drama. Maar in dit slag behaalde hij zijn besten prijs met « La Maschèra di Bruto » (1905), nagenoeg hetzelfde ontwerp als Lorenzaccio van de Musset. Hier immers ook staat Lorenzo da Medici in 't midden. Maar thans niet als vaderlander, wel als verliefde, die zijn afgunst voedt tot hij moordenaar wordt.

Voor Benelli was 't weggelegd het grootste hedendaagsch tooneelsucces van Italië te behalen, na Giacosa's « Come le Foglie. » 't Gebeurde met zijn drama « La Cena delle Beffe » (het Avondmaal der Grappen). Zoo heel oorspronkelijk is het onderwerp niet, daar hij het haalde — zoo getuigt de Italiaansche kritiek — uit een novelle van Francesco Grazzini.

't Is een Renaissance-tragedie in verzen. Den 15n April 1909 was 't première te Rome in het Argentina theater. Sedertdien kwamen zoowat een vijfhonderd opvoeringen in alle hoeken van Italië. Jean Richepin vertaalde in 't Fransch en 't werd opgevoerd met Sara Bernhard in den hoofdrol.

Benelli's bijzonder streven schijnt wel te wezen het histo-

risch drama te verjongen, het meer zenuw en meer bezieling te geven. Ook naar den vorm: geen zware verzen meer, maar lenige dingetjes, vlug en treffend gezegd.

Met Giovanni Rovetta ging een zeer bedreven tooneel- en romanschrijver heen. 't Was misschien wel de vlijtigste en vruchtbaarste penneman van heel Italië. Hij werd geboren te Brescia in 1852 en hij stierf te Milaan in 1910. Een diep denker en een stipt psycholoog is hij nooit geworden. Hij werkte daartoe veel te vlug. Maar wat een beweging in zijn werk, en wat een treffende schildering van 't oppervlakkig Italiaansche vlinderleven!

Van kindsbeen af had hij de wereld leeren kennen. Zijn moeder, een jonge weduwe, was hertrouwd met graaf Pellegrini, en bij zijn nieuwen vader te Verona kwamen de meest bekende koppen van den tijd. Op een wedspel met een jonge actrice begon hij voor het tooneel te schrijven. Zijn eerste stukken — 't was een kabale, naar 't schijnt — werden allemaal uitgefloten. Maar zijn ontgoocheling was een zweep voor zijn wilskracht. Hij schreef zoowat gemiddeld per jaar éen drama en een roman. Geen enkel van zijn werken is een zuiver meesterstuk. Maar in alle komen prachtige brokken. En overal legt hij verbazende vlot- en vlugheid aan den dag. Steeds boeit hij en roert hij; en dat is geen spel, als ik er bij voeg dat zijn romans meest alle vijf- of zeshonderd bladzijden tellen.

Zoo er bij Rovetta eenige belangstelling huisde voor hoogere ideeën, dan liggen de schaarsche bewijzen daarvan in sommige van zijn tooneelstukken.

« La Realtà » hekelt de socialistische droombeelden. « Papa Eccellenza » laat een minister tuimelen door zijn zwakheid en blindheid tegenover zijn familie. « Il Romanticismo », zijn grootste succes, blijft meer in 't lyrische en is een vaderlandsch drama, schilderend het Italiaansche leven onder de Revolutie van 1848.

***

Om zijn befaamdheid en beruchtheid heeft Gabriële d'Annunzio 't recht uit het gewone gelid te worden geschakeld, en van dichterbij te worden beschouwd.

d'Annunzio is onloochenbaar een genie. Maar een genie dat even onloochenbaar verstikt in de reclame. Die reclame heeft beslag gelegd tot op zijn wieg. Een kind als Gabriele kon immers niet geboren worden op gewoon-prozaïschen vasten grond; de mirabiles elationes maris moesten het wichtje dragen. En tot vóór weinige jaren deed de mare de ronde dat de Ueber-

mensch op deze wereld verscheen midden in de Adriatische zee aan boord van het brigantijn « Irene ». Intusschen is 't wel degelijk uitgemaakt dat het doopregister voor d'Annunzio zoo soberwaarheidlievend is als voor een ander, en dat de man den 12ⁿ Maart 1863 te Pescara (Abruzzen) werd geboren. (1)

Zijn knapejaren bracht hij vrij van banden door in de open natuur. Eerst op zijn 16ᵉ jaar werd hij regelmatig schoolganger. En op zijn 17ᵉ waren reeds verzen daar. « Primo Vere », zijn eerstelingetje, was echter meest alles navolging van Lorenzo Stecchetti, (toen een dichter van naam) en vertaling uit het Latijn. Maar onloochenbaar vormtalent trad reeds te voorschijn, bij zoover dat ook de beste kritiek het boekje niet ongemerkt liet.

d'Annunzio vertrok hoopvol naar Rome en had geen moeite om zich te doen inlijven in de Cronaca Bizantina-groep, met Carducci als meester. Al aanstonds schoot hij in vollen bloei : « In Memoriam » (1880), « Canto nuovo » (1882), « Terra Vergine » (1882), « Intermezzo di Rime » (1883), « Il Libro delle Vergine » (1884) ; maar de bloesem was giftig.

In de verzen der beide eerste bundeltjes, in het proza van 't derde bezingt en beschrijft d'Annunzio zijn geboortestreek met verleidelijke tonen en kleuren. Maar zooveel dwaas-jeugdige zinnelijke drift overspat des dichters heerlijk natuurgevoel. dat geen normaal aangelegd mensch hier letterkundig genieten kan. In plaats van zijn landschappen geeft hij uitsluitend zijn eigen ziel in « Intermezzo di Rime » ; en 't is er des te erger om. Zijn trouwste oudere vrienden, die nochtans best iets verdragen konden, keerden hem om zijn onbeschaamde wulpschheid den rug. Maar wat maakte 't hem : het feuilletonspubliek in zijn vrije uren — en wie telt de vrije uren van een Italiaan. lezer of lezeres ! — greep des te gretiger toe.

Inmiddels ging de groep der jongeren stilaan uiteen, in hun eigen decadentie verward. De eenen werden leermeesters op de Italiaansche middelbare en hoogere scholen. En de anderen gingen in 't journalisme. Onder hen was Gabriele d'Annunzio, en hij verbond zich aan de *Tribuna*.

Zijn artikelen daarin onderteekende hij Duca Minimo. En hij was voor de Italiaansche pers wat voor de Nederlandsche thans Van de Woestyne beduidt : een journalist met een weergaasch-weelderige oorspronkelijkheid, met een alles-omvattenden kijk op het leven en een speelsch-schitterende zeggingskracht.

(1) Zie *Revista di Roma*, 1908.

Intusschen was hij ook steeds met nieuwe bundels klaar. In 1886 met zijn « Libro d'Isotto », een bundel liefde-lyriek minder zinnelijk en zwaarmoediger dan voorheen, en vooral merkwaardig als een schildering van een hedendaagschen ziele-toestand, met gloeiende Renaissance-kleuren. Daar was wel iets als een epische gang in deze langademige lyriek. Ook raken we thans aan den tijd, toen dichter d'Annunzio tevens de meester van den Italiaanschen roman wou worden.

De reeks begon met « Il Piacere » (1889), een terugkeer in proza tot de zinnelijkheid van zijn eerste verzen.

In 1891 weer een roman : « L'Innocente » en 1892 een novelle « Giovanni Episcopo ».

Datzelfde jaar bracht ook een nieuwen dichtbundel : « Elegie Romane », even heidensch als die van Goethe.

In 1893 twee nieuwe bundels poëzie : « Il Poema paradisiaco » en « Odi navali ». 't Laatste een prachtige proeve van vaderlandsche poëzie, wedijverend met Pascoli's oden.

1894 brengt ons terug naar zijn romans : « Il Trionfo della Morte ».

In '96 schenkt hij ons als romanschrijver, naar mijn meening, op éen na zijn beste werk : « Le Vergini della Rocca ».

Intusschen was d'Annunzio's verhouding tot Eleonora Duse, de befaamde tooneelkunstenares, een publiek geheim geworden. De man die zoogezegd op de boot was geboren voelde zich getrokken tot de vrouw die in een spoorwegcoupé op deze wereld verscheen. Een vijftal jaren was ze ouder dan d'Annunzio, en gehuwd met tooneelspeler Teobaldo Checchi. Van dezen liet ze zich scheiden.

Nu voelde dichter-romanschrijver d'Annunzio eveneens tooneelroeping, en voor Eleonora Duse zou hij schrijven zooveel ze maar wenschte en aan den Italiaanschen schouwburg tooneelspelen schenken van een heel bijzonderen aard elk met een overweldigend lyrische rol, door Eleonora te spelen.

De tooneeldichter begon in 1897 met « Il Sogno di un mattino di Primavera », een lyrische fantasietje in éen bedrijf. Enkel het uithangbord was Shakespeariaansch. Even dramatisch mager was « Il Sogno di un Pomeriggio d'Autunno » Maar beide vloeien over van vormschoone lyriek.

Een groote durf was, 't volgend jaar, « la Citta morta » treurspel in vijf bedrijven, een der stoutste en oorspronkelijkste hedendaagsche treurspelen, het eerste in de reeks pogingen van d'Annunzio om de Grieksche kunst voor ons te verjongen.

« La Citta morta » speelt inderdaad in Griekenland. Twee oudheidkundigen, de een met zijn vrouw, de ander met zijn

zuster, komen huizen te Mycenae, om opgravingen te doen. Ze delven dien epischen bodem om, waar de Atrides hun schelmstukken pleegden. De smetkiemen in dien grond zijn na zooveel eeuwen niet dood; en uit de opdelvingen doemt weer 't oude noodlot op dat de delvers zelve als eerste slachtoffers grijpt. De eene archaeoloog wordt bloedschender en de andere echtbreker.

Jacht op 't afgrijselijke spreekt nog meer uit « la Gioconda» (1898), opgedragen aan Eleonora « dalle belle mani », Grieksch dus tot in zijn opdracht. 't Stuk speelt in Florence. Beeldhouwer Settala is gehuwd met Silvia, een vrouw als een engel, maar voelt een onweerstaanbare drift voor zijn model, de schoone Gioconda. Hij houdt den strijd niet langer vol, en aan den voet van het beeld, waarin hij Giocanda vereeuwigde, wil hij zelfmoord plegen. Zijn vrouw verzorgt den gekwetste tot hij weer geneest en langzamerhand met zijn gezondheid zijn liefde voor Gioconda voelt wederkeeren. 't Is besloten, hij zal haar wedervinden aan den voet van haar beeltenis.

Dat verneemt Silvia en zijzelf verschijnt ook. Hevig tooneel tusschen beide vrouwen, tot in haar woede Gioconda haar eigen beeldstormster wordt. Silvia loopt toe om haar mans meesterstuk te redden, maar wordt onder 't vallend marmer verpletterd.

Veel werd er geredetwist over 't symbolisme van d'Annunzio. Wij Noorderlingen, halen er somswel de schouders voor op, en noemen het dol en dwaas. 'k Geloof dat we in dit vonnis geleid worden door onze gewendheid aan Ibsen, die zeker in zijn zoeken naar symbolen heel wat dieper graaft. Toch moet worden toegegeven dat Ibsen's symbolenkunst soms duister is en zelfs de fijnsten in vraagteekens verwart, terwijl d'Annunzio steeds klassiek helder blijft en meestal zelfs door de massa begrepen wordt.

't Volgend jaar wilde hij, steeds naar Grieksche schikking, 't met een modern politiek drama beproeven : « La Gloria ». 't Schouwtooneel is Rome. Giordano Fauro is een ideaal politieker in den geest van d'Annunzio, want hij koestert een eindeloos misprijzen voor 't volk. Een trek immers van d'Annunzio's eigen Uebermenschlichkeit die hij in haar vollen omvang heeft uitgestald in zijn roman van 't volgend jaar « Fuoco ».

Dit is wel een van de schitterendste romans die ooit werden geschreven, maar tevens een zelf-verheerlijking zooals er geen tweede bestaat. In afgoderij zinkt d'Annunzio neer voor zichzelf al zingend zijn eigen te deum. 't Is waar, de helft van den wierook gaat ook naar de Duse. Hij heet Stelio Effrena en zij la Foscarina, de paires van Rafaël's geliefde. Stelio, geniaal dichter en musicus, zal te Rome op den Janiculus, een Griek-

schen schouwburg bouwen, en daar 't genie en de schoonheid van zijn Foscarina ten toon spreiden. Maar nu begint het mooie van de geschiedenis : Bij Foscarina ontmoet Stelio een jongere zangeres... La Foscarina ziet dat het bij die toevallige kunstontmoetingen niet blijven zal. Haar strijd is hartverscheurend maar Grieksch-heldhaftig ook : Stelio, zegt ze, om zijn genie te hertemperen, heeft een nieuwe passie noodig Ik zal heengaan, bij de Barbaren en daar met mijn spel het geld verdienen noodig tot den bouw van Stelio's theater. Stelio, de « bezieler der geesten », de « verkondiger van het nieuwe kunstevangelie dat het aanschijn der wereld vernieuwen moet », verzekert zijn Foscarina eeuwige dankbaarheid voor haar mooie opoffering.

Zooveel als 't eenigzins kan, wordt de schaamteloosheid van dit boek goedgemaakt door de weergalooze beschrijvingen van Venetië's schoonheid, die op zichzelf voor d'Annunzio's onsterfelijkheid volstaan.

Een bijna even schoon kleurenfeest doet de Renaissance verrijzen in d'Annunzio's treurspel van 1901 « Francesca da Rimini. Maar zoek hier geen Danteske teederheid. Dit treurspel, zegt d'Annunzio zelf, is « een gedicht van wulpschheid en bloed », weer een losviering van den Uebermensch, die al zijn behagen zet op verfijnde wreedheid en die zijn hoogen geest het liefst vermeit in 't lijden van zijn evenmenschen; een paradijs van sadisme is het levensideaal van d'Annunzio.

Een wondere mengeling van wreedaardigheid en grootmoedigheid is « La figlia di Iorio », het eerste stuk van de tetralogie die d'Annunzio ter verheerlijking van zijn Abruzzen zal schrijven. De ziel van het landschap leeft inderdaad in de rijke kleuren van dit « herderstreurspel ».

De dochter van Jorio den toovenaar heet Mila di Codra. Dronken maaiers zetten haar achterna en ze vlucht bij Candia della Leonessa binnen, wier zoon Aligi juist zijn bruiloft viert. De ouders willen de toovenares aan de deur gooien. Ornella, de jongste dochter des huizes, verdedigt de ongelukkige zoo goed als 't kan. Maar Aligi vreest voor 't kwade lot op zijn leven en zal haar de schreeuwende maaiers in handen geven. Daar verschijnt hem, achter Mila, haar engelbewaarder die schreit; en voortaan zal Mila onder Aligi's hoede veilig zijn. Maar op hetzelfde oogenblik sleept zich Aligi's vader binnen, zwaar gekwetst in 't gevecht tegen de maaiers om Mila's wil. Aligi's huwelijk in al die ontroering, blijft onvoltrokken, en hij vraagt aan den Paus ontheffing uit de sacramenteele verbintenis. Mila blijft voortaan bij Aligi, die zijn kudden hoedt in de bergen. Zij beminnen malkander in reinheid, want

het gezicht van den engel blijft Aligi steeds bij, Aligi die zich thans kunstenaar voelt en die er van droomt dien engel uit te beelden.

Maar Aligi's vader denkt er anders over: hij wrokt tegen Mila, ook om 't mislukte huwelijk. Hij zoekt tot hij vindt, en hij vindt eindelijk Mila in de berghut van Aligi. Vader en zoon worstelen met elkaar tot de vader dood blijft liggen. De vadermoorder wordt overgeleverd aan 't volk: men zal hem zijn hand afhouwen en hem daarna verdrinken in den stroom. Aligi wordt bij zijn moeder gebracht, die, naar het recht, hem « den beker der versterking » zal schenken. Pas heeft Aligi den verdoovingsdrank ingenomen, als Mila verschijnt en zichzelve beticht van den moord. Dat is voor het volk, dat haar haat, een verlichting, en dadelijk wordt ze geboeid. Aligi wil haar verdedigen, maar de drank verwart zijn gedachten en de slaap overvalt hem. Intusschen wordt Mila naar den brandstapel gebracht als een Jeanne d'Arc. Het slot van het treurspel is waarachtig een springvloed van lyrisme. Voor het eerst in de kunst van d'Annunzio wordt hier, in dit machtige treurspel, aan het katholicisme hulde gebracht; maar dan ook een hulde die tellen kan.

Met minder luister wordt de tetralogie voortgezet in het sombere « La Fiaccola sotta il moggio » (1905) en « Più che l'amore (1906).

Intusschen was de lyrische dichter weer luidop aan 't zingen gegaan. Lyrisch en episch meteen is hij in zijn vaderlandschen zang, « Canzone di Garibaldi », een hulde aan den oorlogsheld en aan den vreedzamen landbouwer, den gelauwerde van Aspromonte en den kluizenaar van Caprera.

't Een op 't ander volgden zijn bundels « Laudi del Cielo, del Mare, della Terra, et degli Eroi ». Hier is weer de heiden aan 't woord, de man die alle levensgenietingen proeven wil, en nu zijn luilekkerland heeft gevonden te Biarritz en Arcachon. De eerste bundel heet « Laus Vitae » 't gedicht van den mensch, rondreizend in drieërlei gewesten: het H. Land (Griekenland), het levensrijk (Rome), de woestijn (onze hedendaagsche wereld).

De tweede bundel is volkomen Grieksch-heidensch: « Elettra, Alcione »; zijn derde is gewijd aan den Tripolitaanschen oorlog.

Op dien lyrischen vloed dreef tusschendoor zijn tooneelspel « La Nave » (1908) de tragedie der oudste geschiedenis van Venetië, de grootsche strijd tusschen 't rijzende christendom en 't stervende heidendom. Hoe heerlijk hij reeds jaren vroeger de Italiaansche schepen bezong, zal u Cyr. Verschaeve in ditzelfde

Warande-nummer op zijn eigen groote en diepe wijze duidelijk maken.

Een mislukking voor tooneel bracht het volgende jaar met « Fedra » een zwakke bewerking der klassieke stof.

Maar zijn weerwraak nam d'Annunzio met den roman van 't zelfde jaar « Forse che si, force che no », de roman der vliegeniers. d'Annunzio zelf heeft meegevlogen en de indrukken van den dichter die uit de wolken onze aarde bekijkt, het heerlijke brok Brescia en omstreken, heeft hij hier in stijlschitterende bladzijden neergelegd.

« Concorrere efficacemente a costituire in Italia la prosa narrativa e descrittiva moderna; ecco la mia ambizione più tenace » schreef d'Annunzio in zijn voorbericht bij zijn « Trionfo della Morte. » Dit deel van zijn programma heeft hij inderdaad schitterend volbracht

In 1912 stierven twee van d'Annunzio's beste vrienden: G. Pascoli en A. Bermond. De wandelaar van Biarritz was diep getroffen, en hij die voor jaren zijn Epicureischen spog had geslingerd naar den « rossen Galilëer » en diens moeder verraste nu in 1912 de wereld met zijn « Contemplazione della Morte ».

Nevens hem heeft de dichter 't gezoef van de maaiende zeis gehoord, en de verliefde op de schoone schepping, de aanbidder van zijn eigen genie, heeft eindelijk eens zijn eigen ziel bekeken. Ook hij heeft zich, op eenmaal ontnuchterd uit zijn schoonheidsroes, de drie korte vraagjes gesteld: Vanwaar? Waartoe? Waarheen? Hulpeloos voelt hij zich nu als een kind, en hij smeekt den Zoon des Menschen om steun en om licht: Bekeering is er thans nog niet, maar wat zal dat worden? Is hem weggelegd het deel van zooveel goeden en grooten thans, zoo wat over heel Europa, die den weg naar Damascus vonden? Zal 't brandmerk dat de Index vóór twee jaren op al zijn werken prentte, voor dit Luciferisch genie de tik der genade blijken?

JUL. PERSYN.

TERECHTWIJZING. — Pater Kleyntjens' bijdrage: *Kerk en Staat in de 13e eeuw*, verschenen in 't vorig nummer, moest een voetnota krijgen, waarin de schrijver naar zijn bron verwees, nl. naar het bekroonde werk van Luchaire: « L'Empire et la Papauté ».

RONDOM DE KOPEREN SLANG VAN MOYSES

(Vervolg)

II

Al zijn in het voorgaande gronden genoeg voorhanden waaruit, van vooraf aan, de onhoudbaarheid blijkt van de zienswijze welke wij thans gaan bespreken, toch konden wij niet nalaten haar in het bijzonder onze aandacht te wijden. In bijbelkommentaren en in allerlei geschriften handelend over godsdienstgeschiedenis, wordt zeer dikwijls de aanbidding der koperen slang in den jerusalemschen tempel herleid tot een gansch eigenaardigen vorm van slangendienst, waarbij de slang als zinnebeeld of als heilig dier gold van eene godheid die uitscheen door de kunst om aan zieken de genezing te verschaffen.

De lezer herinnert zich dadelijk den eeredienst van Asklepios, den god der genezing bij de Grieken, den Aesculapius der Romeinen. Volgens aanduidingen in sommige mythologische berichten omtrent den stamboom van den god, of in het getuigenis van oude schrijvers besloten, zou de wieg van den Asklepiosdienst te zoeken zijn in Thessalië (1), en naar de meesten meer bepaaldelijk te Trikka (2), van waaruit hij vooreerst tot andere grieksche steden overging, om zich naderhand verre en wijd te verspreiden. De beroemdste zetelplaats en het krachtigste brandpunt der Asklepiosvereering werd al vroeg Epidauros in Argolis, Zuid-Griekenland. Daar kwamen van heinde en verre zieken en lijders toegestroomd om er, onder het rituale slapen, ofwel onmiddellijke genezing van hunne kwalen te bekomen, ofwel door droomen onderricht te worden over

(1) U. v. Wilamowitz-Moellendorff, *Isyllos von Epidauros*, Berlin, 1886, blz. 101.
(2) Roscher, *Lexicon der griech. u. röm. Mythologie*, I, blz. 617. Vgl. Herrlich, *Epidaurus eine antike Heilstätte*, 7.

de aan te wenden geneesmiddelen (1); waarvoor zij dan ook, in blijvende inschriften, hunne dankbetuiging lucht gaven. Heilige slangen werden bij de epidaurische heiligdommen gekweekt; de bezoekers bewezen haar hunnen eerbied met haar tot voedsel gebakofferanden toe te werpen. Men aanzag die slangen als bij de genezing werkdadig, althans in sommige gevallen. In de beschrijving van Ploutos' genezing, door Aristofanes spottend in den mond gelegd van den slaaf Karion, verhaalt deze hoe hij alles afspiedend, twee slangen uit den tempel zag vooruitschieten, die den slapenden Ploutos zijne oogen kwamen likken, zoodat Ploutos daarop recht stond, van zijne blindheid genezen (2). Asklepios zelf werd doorgaans met eene of meer slangen voorgesteld, die zich los bij hem vertoonen, of, wat zeer dikwijls voorkomt, om zijn staf krullen. Dezelfde gebruiken, niet alleen de tempelslaap, maar ook het slangenkweeken, te Epidaurus in zwang, werden in acht genomen in de Asklepieien, die als filialen van Epidaurus op menigvuldige plaatsen tot stand kwamen, of den invloed van de vermaarde heelstede ondergingen. Naar men vertelde was het meermalen gebeurd dat Asklepios uit Epidaurus naar andere oorden trok in de gedaante van eene slang. In die gedaante was hij namelijk, omtrent het jaar 300 v. C., scheep gegaan om naar Rome over te steken, waar men hem op het eiland in den Tiber een heiligdom oprichtte dat groote beroemdheid verwierf (3). Reeds in de eerste helft der vijfde eeuw v. C. moet Epidaurus als genezingsoord bekend geweest zijn. Omtrent het jaar 420 werd van daar uit Asklepios' vereering ingevoerd te Athene. Doch het was vooral van het begin der vierde eeuw v. C. voort, dat de Asklepiosdienst eene snelle en schitterende uitbreiding nam. Over gansch Griekenland, in Klein-Azië, in Italië en Egypte, en in meer andere streken waar de roomsche overheersching voor het indringen van den griekschen geest den weg openmaakte, rezen heiligdommen op, den

(1) Over de ontwikkeling hierin waar te nemen, leze men de belangrijke verhandeling van Th. Lefort: *Notes sur le culte d'Asklépios, nature de l'incubation dans ce culte,* Louvain, 1906.
(2) Arisofanes' *Ploutos*, vv. 716-725.
(3) Tit. Liv., X, 46, 6, 7; Ovid. *Metam.* XV, 622-744.

god der genezing ter eere, of werden reeds bestaande eerediensten naar den zin en de gebruiken van den Asklepiosdienst ontwikkeld. Het Asklepieion van Pergamos in Klein-Azië overvleugelde misschien, in den keizerstijd, den roem van Epidaurus zelf. De laatste inschriften te Epidaurus dagteekenen uit de derde eeuw n. C.; maar nog tot in de vierde eeuw wordt het gebruik betuigd dat kranken naar Epidaurus om genezing gingen (1).

De slang, alzoo overal, zegt men, met den Asklepiosdienst verbonden, werd dus in de Oudheid beschouwd als een dier dat met de geneeskunde in nauwe betrekking stond. Voorbeelden daarvan haalt men overigens nog van elders bij; tot op den huidigen dag toe, wijst men op uitwerksels van dat bijgeloof onder de verst van elkander afgelegen volkeren.

Waarom zou de Nechoeschtan, in den tempel te Jerusalem vereerd, niet aan te zien zijn als eene uiting van datzelfde bijgeloof? Al kan men aan het verhaal van *Num.* XXI geen historische waarde toekennen, toch moet aangenomen worden, zoo luidt de redeneering, dat de makers van die verklarende legende, of van dat verzinsel, zich voor de hoofdzaak zullen gevoegd hebben naar de grondbeteekenis welke het volk in 't algemeen aan het koperen beeld hechtte. De legende vertelt dat de koperen slang opgericht werd als een middel waardoor de gebetenen zouden genezing verkrijgen. Daaruit is af te leiden dat de koperen slang, althans in den tijd toen de legende ontstond, inderdaad vereerd werd als een wezen van hetwelk men genezing verwachtte. Hier komt dus, evenals in den Asklepiosdienst, de slang te voorschijn als het genezinggevend dier (2).

Doch laat ons in het afleiden van gevolgtrekkingen, of in het gelijkstellen van hier of daar waargenomen verschijnselen, niet overhaastig zijn. Zij die beweren dat de slang zoo wat overal als heelwezen bekend staat, hoefden in het aanbrengen van bewijzen wat nauwer toe te zien. Onder de voorbeelden door Frazer (3) aangehaald, hebben de

(1) Hopf, *Die Heilgötter und Heilstätten des Altertums*, 1904, blz. 42.
(2) Vgl. vooral Baudissin, *Studien*... I, 288 vg.; id., *Adonis und Esmun*, 325 vg.
(3) *Pausanias' description of Greece*, III (1898), blz. 65, 66.

meeste hunne schijnwaarde uitsluitend te danken aan het goochelspel door den zeer bonten bundel waarvan zij deel uitmaken te weeg gebracht.

Dat in russische volksvertellingen spraak is van een wonderhof, met twee bronnen van levendmakend en genezinggevend water, en rondom den hof een ontzaggelijke slang gekruld, dat zal zeker veel beter overeenkomen met die andere vertellingen waarin gewaagd wordt van kostelijke schatten, of soms ook van overschoone koninginnen, door draken of slangen bewaakt, dan met slangenvereering. In 't algemeen, zooals verder nog zal aan te merken zijn, kan maar zeer weinig beteekenis gehecht worden aan voorstellingen die de slang in betrekking brengen met geneeskrachtige bronnen; de slang vervult hier doorgaans een ondergeschikte rol en komt slechts toevallig te voorschijn, als bij voorkeur huizend bij het water of in vochtigen grond. Dat in Madagascar de zoogenaamde god der geneeskunde slangen in zijn dienst heeft, — wat ook wel andere goden konden hebben, — welke hij gebruikt als werktuigen zijner gramschap tegen alle die hem hinderen en als schrikmiddelen om rondom zich ontzag en vrees te verspreiden, daaruit zal toch niemand besluiten tot hoegenaamd welke geneeskundige eigenschap der slang. Verder is al niet veel meer rekening te houden met het aanwenden in deze of gene plaats, als in Pegu, of bij de Mexikanen, of te Fernando-Pô, van het vel, of de tong, of de beenderen der slang als van amuletten; andere voorwerpen van alle slag doen als dusdanig dienst, overal, en het ware onmogelijk in dit opzicht een voorrang vast te stellen aan de slang toekomend boven veel andere dieren of planten, waarvan 't een of 't ander lid of deel, evenals allerhande maakdingen, als tooverweren in gebruik zijn. Sommige der feiten door Frazer bijeen gebracht schijnen wel, op zich zelf beschouwd, meer in te houden. Als bij voorbeeld de vertelling hoe Polyidus eene slang door hem gedood zag levend maken door tusschenkomst van eene andere slang die er een zeker kruid oplegde, en hoe hij daarna, op zijne beurt, een dood man tot het leven verwekte door het opleggen van dat zelfde kruid. Aldus verder wat Frazer mededeelt uit een werk van miss

C. F. Gordon Cumming (1) betreffend de geneeskundige vaardigheid welke de afstammelingen van de *naga*- of slangenstammen, in Kashmir, ten slotte aan de slang zouden te danken hebben; of betreffend de gewoonte, in verschillende andere deelen van Indië, aan slangen uit aarde of metaal vervaardigd, dus aan « echte koperen slangen », offeranden op te dragen tot bate der lijders (wat voorzeker zeer aardig is!); of betreffend sommige gebruiken bij de Kelten in zwang. Doch, daar gelaten de vraag naar het werkelijk gehalte der bedoelde gevallen (2), bleve hier nog te bezien in hoeverre, niet alleen vertelsels als dat van Polyidus, maar zelfs die keltische en indische wonderbaarheden konden afhankelijk zijn, rechtstreeks of onrechtstreeks, van de rol

(1) *In the Hebrides*, 1883.

(2) Hoe zeer omzichtigheid bij het beantwoorden van zulke vragen past, moge blijken uit het volgende. Luidens het getuigenis van miss Gordon Cumming in het zooeven aangehaalde werk, hadden de Mexikanen de gewoonte slangenbeenderen te hangen rond den nek der zieken; dus : de Mexikanen huldigden de slang als geneeskrachtig dier. Maar men heeft schoon het breedvoerig verslag te doorlezen van Sahagun (*Hist. gén. des choses de la Nouvelle-Espagne,* trad. Jourdan et Siméon, Paris 1880) over al het merkwaardige wat de Mexikanen van de verschillende slangensoorten wisten te vertellen (blz. 717-723), eene gave die de slang zou kenmerken als heelwezen, komt daarin niet ter sprake. Wel lezen wij blz. 718 dat het vet van de slang *tecutlacoçauhqui* gebruikt wordt als geneesmiddel tegen de jicht; maar dit voorrecht is niet belangrijker dan dat van het viervoetig diertje *tlaquatl* wiens staart uitstekend heelkrachtige gaven bezit (l. c. blz. 686). Over de slangen hebben de Mexikanen niets goeds te berichten. Buiten de opzettelijke beschrijving van Sahagun, t. a. p., krijgen wij nog hier en daar in hetzelfde werk een staaltje ten beste van den slechten roep waarin zij stonden; zoo bij voorb. blz. 294 vernemen wij dat het als een ongunstig voorteeken gold wanneer iemand eene slang voor hem heen zag sluipen. Niet alleen was de slang als heelwezen onbekend; men vertelde het volgend geval van *Quetzalcoatl.* Die Quetzalcoatl, wiens naam beteekent *gevederde slang*, was een der voornaamste goden der Mexikanen, de god van wêer en wind; hij stond bekend als zeer vernuftig en maker van wijze wetten; maar hij had zoo weinig weg van een heelgod, dat hij zelf eens erg ziek was. Bij die gelegenheid ontving hij het bezoek van een toovenaar, als ouderling vermomd, die hem een drank aanbood om hem te genezen. Eerst weigerde Quetzalcoatl, maar op het aandringen van zijn bezoeker nam hij aan. En hij dronk zich zat. Want de geneesdrank was geen andere dan de witte wijn der streek. Zoo werd de wijze, maar zieke, Quetzalcoatl — de *gevederde slang* — door den toovenaar bedrogen (l. c. blz. 209).

eenmaal door de slang vervuld in den alom verspreiden Asklepiosdienst. Tot ons geluk hebben wij geen andere gebruiken in acht te nemen dan die van zulke volkeren met welke de Hebreeën, reeds vóór de achtste eeuw v. C. in aanraking gekomen waren.

In zijn kommentaar op het boek *Numeri*, het slangenverhaal besprekend (blz. 119 vg.), zegt Dillmann dat bij de Egyptenaren de slang « als zinnebeeld gold der verjonging, genezing en gezondheid ». Maar in de aangehaalde plaatsen van Herodot (II, 74) en Ælianus (*Hist. Anim.* XI, 17; XVII, 5) staat daar geen woord van. En dat zal zeker ook onjuist wezen. Wel werd Isis van oudsher als genezinggeefster aangeroepen; maar niet in die hoedanigheid was reeds dan de slang met haar verbonden : Isis, volgens het gebed tot haar gericht, moest de zieken verlossen « zooals zij Horus verlost heeft » (1); en als levenwekster en voedster van den herboren, jeugdigen zonnegod Horus werd Isis door de *koe* verzinnebeeld. Eerst in het grieksche tijdvak, onder de inwerking van den Asklepiosdienst, kregen Isis en Serapis, als heelgodheden, de slang tot heilig dier en werden ook eerst dan, in die hoedanigheid, onder de gedaante der slang met menschenhoofd verbeeld (2). Hun eeredienst verspreidde zich met die beteekenis al over het roomsche rijk. Wat voor de echte, oud-egyptische aanschouwingswijze in deze zaak beslissend schijnt, is, dat Imhotep, de eigenlijke god der geneeskunde bij de Egyptenaren, van alle samenstelling met de slang verschoond bleef (3).

(1) Vgl. Roscher *Lexicon...* II, blz. 368, 521. — Zooals hierboven aangemerkt werd, komt ook in oude stukken de slang wel eens voor als het dier van Isis, beschouwd *als aardgodin*.

(2) Vgl. Roscher, *Lexicon...* II, 531 vg. — Bij Ælianus *De nat. anim.* XI, 31-32, 34-35, voorbeelden van wonderbare genezingen door Serapis bewerkt.

(3) Imhotep komt hierna nog ter spraak. — Van den god Nehbka, die verbeeld wordt met een adderskop, of onder den vorm van eene slang op menschenbeenen, zegt P. PIERRET (*Dict. d'archéologie égyptienne*, blz. 362), dat hij schijnt het *heropbloeien*, het *verjongen* te verpersoonlijken, en verwijst daarbij naar het *Doodenboek*, XVII, 61 ; XXX, 3 CXLIX, 41. Uit de twee laatste plaatsen, waarvan XXX, 3 in uiterst verwarden staat is overgeleverd, kan men voor de beteekenis van Nehbka's slang niets besluiten. Van XVII, 61, gaf PIERRET (*Le livre des Morts*, 1882) de volgende vertaling : ... il est éternellement

Dillmann meende verder dat ook de Assyriërs en Babyloniërs « waarschijnlijk » de slang als heelwezen kenden. Dat was nog te stout gesproken. Er bestaat geen reden om die meening « waarschijnlijk » te heeten; zij is het integendeel allerminst; en Baudissin, op wiens getuigenis Dillmann zich beriep, sprak zich t. a. p. ook niet in het minst te haren gunste uit. (1)

In Arabië, inzonderheid bij de Zuid-Arabieren, worden de *dsjinn*, of geesten, die in heilige of geneeskrachtige bronnen huizen, meest onder slangenvorm gedacht. Doch, naar allen schijn, is de grond van die voorstelling te zoeken, niet in eene vermeende betrekking der slang tot geneeskunde of gezondheid, zooals Rob. Smith het opvat (2),

à l'abri de la destruction comme le serpent Nehbka. Doch LE PAGE-RENOUF (*The book of the dead*... ed. Paris, 1907) verstaat het anders : ... I move eternally like Nehebkau (blz. 39); en in eene aanteekening (blz. 50) toont hij met goede gronden aan dat de slang den bedoelden god toegevoegd was als zinnebeeld van den Nijl.

(1) *Studien*.... I, 261. In zijn jongste werk *Adonis und Esmun*, blz. 329, erkent Baud. dat hij bij de Babyloniërs de slang niet te achterhalen weet als dier eener genezingsgodheid. Voornamelijk Mardoek en Schamasch werden in babylonische bezweringen en gebeden om genezing aangeroepen (DHORME, *La religion assyro-babylonienne*, 1910, blz. 97; SCHOLLMEYER, *Sumerisch-babylonische Hymnen und Gebete an Schamasch*, 1912, blz. 7); maar Mardoek en Schamasch hadden met de slang niets gemeens.

(2) *Rel. of the Semites*, blz. 168. De vertelling bij MALTZAN *Reisen in Arabien*; I *Reise nach Südarabien*, 1873, blz. 304) steunt Rob. Smith's opvatting niet. De vertelling handelt over den oorsprong der bron van Msa'ide. Een bedelaar aldaar woonachtig had den schutsheilige der plaats om bijstand gesmeekt. De heilige verscheen hem in een droom en beval hem 's anderdaags morgens te zoeken in zijn houten kist. De bedelaar vond daarin een kleine bus, welke hij evenwel niet open krijgen kon. Op herhaald aanroepen van den heilige werd hem geraden de bus met honig te bestrijken. De bus ging nu open en eene kleine slang kwam er uit, die dadelijk wegvluchtte. De bedelaar volgde haar op en zag haar verdwijnen in eene rots. En uit de spleet van de rots waar de slang door gevloden was, vloeide nu eene heete waterbron, die groote vermaardheid verwierf. De bedelaar werd er eigenaar en bewaker van en werd daardoor zeer rijk. De slang was Msa'ud, de geest der bron! — Die vertelling duidt niet aan dat de bron hare geneeskracht aan de slang verschuldigd was, of dat juist om hare geneeskracht de slang er meê in verband stond. Bij het openmaken der bron handelt de slang niet met opzet, maar zuiver werktuigelijk en al vluchtend. Vooral aan den schutsheilige, en slechts toevallig aan de slang, had men het vloeien der weldadige bron te danken. Wat niet

maar in hare voorliefde voor eene vochtige verblijfplaats; het is dus niet ter wille van het geneeskrachtige der bronnen, maar ter wille van het water op zichzelf, dat de slang daarbij te voorschijn komt. Diezelfde opmerking geldt evenzeer voor het syrisch vertelsel medegedeeld door Prym en Socin (1) : de koning der slangen verwekt drie gesneuvelde mannen tot het leven door hen te wasschen in het levendmakend water dat eene der slangen voor hem gehaald heeft. De slangen zijn er nog eens alleen om het water. Het gebeurt immers ook dat de slang bij het water geheel anders te werk gaat. In de babylonische sage, bij voorbeeld, heeft Gilgames uit het diepste der zee de plant gehaald die hem onverwelkbare jeugd en onsterfelijkheid moet verschaffen. Terwijl hij nu, op weg daarmeê naar Erech, zich in een koelen waterkom gaat baden, riekt eene slang de kostelijke plant, rooft ze, en laat den ontroostbaren Gilgames over aan zijn sterfelijk lot (2).

Toch valt een goed betuigd geval aan te stippen, dat, bij 't eerste opzicht, duidelijk schijnt te wijzen op oorspronkelijk oostersch wangeloof in den wonderen geneeskrachtigen aanleg der slang. Door verschillende reizigers werd, in den loop der 18de eeuw, het bestaan bericht van een zonderlingen eeredienst die te Rahejne, een dorp in Opper-Egypte, op eene kleine dagmarsch ten noorden van Thebe, ten opzichte van eene wonderdadige slang werd gepleegd. Pococke, die omtrent het jaar 1750 de plaats bezocht, vertelt dat hem aldaar, in eene moskee, de spelonk getoond werd, — eene rotskloof, — waar de slang « Heredy » haar verblijf hield. Nevens de rotskloof stond het graf van een

belet dat in zulke en andere sprookjes de slang toch in een gunstig licht verschijnt. Eene slang kon ook soms dienst bewijzen. Er bestaan slangen die door hare onschadelijkheid voordeelig afsteken tegen veel andere slangen!

Men verstaat dan ook best, zonder daarbij heelkundige eigenschappen der slang te pas te brengen, dat een eigennaam als *Nachaschtab* (= *goede slang?* in geval het bestanddeel ***nachasch*** hier gelijk in het hebreeuwsch de beteekenis heeft van ***slang***), in minaeische inschriften kon aangetroffen worden (vgl. LAGRANGE, *Revue biblique*, 1912, blz. 123 vg.).

(1) *Syrische Sagen und Märchen*, n° 33, blz. 121 vg.

(2) Lees het stuk onder andere bij DHORME, *Textes religieux assyro-babyloniens*, blz. 313.

mohammedaanschen heilige, wien men den naam gaf van « scheikh Heredy ». De slang had, volgens den algemeenen roep onder de bevolking, de eigenschap om alle zieken te genezen die tot haar kwamen of gebracht werden. Niettegenstaande het ontkennen van zijn geleider, kon Pococke met eigen oogen de teekens waarnemen van den slachtofferdienst daar ter stede door de vereerders gevierd. Hoe zal men die slangenvereering van Rahejne uitleggen? Goldziher, die de zaak nog al breedvoerig behandelt (1), merkt terecht aan dat hier klaarblijkend een oud heidensch gebruik te erkennen is, en meteen de poging om, overeenkomstig den eisch van het mohammedaansch geloof, de vereering der slang af te leiden op een heilige : het graf van den « scheikh Heredy (Haridi?) » moest de spelonk der slang tot dekmantel dienen. Wat nu het oorspronkelijk heidensch gebruik betreft, sommigen willen er een oud-egyptisch bedrijf in naspeuren, anderen een oud-arabisch. Het eene komt even onaanneemlijk voor als het andere. De deensche scheepskapitein Norden, die na Pococke den toestand te Rahejne beschreef (2), vermeldt eene bijzonderheid die ons wellicht op het rechte spoor kan brengen. Norden vertelt namelijk dat de gewoonte bestond van tot de slang eene jonge maagd af te vaardigen als voorspreekster; doch, zoo de zuiverheid van het meisje het minste letsel had ondergaan, weigerde de slang hare gunst. Nu lezen wij bij Ælianus (3), dat te Lavinium, eene stad der Latijnen, een heiligdom bestond aan de Hera van Argolis gewijd, waarbij een slangenkuil behoorde. Op gestelde dagen kreeg de daar gekweekte heilige slang haar voedsel uit de handen van maagdelijke meisjes. Doch, zoo een der meisjes in hare zuiverheid geschonden was, weigerde de slang het aangeboden voedsel. De overeenkomst met het door Norden meêgedeelde is treffend; en het vermoeden dringt zich op, dat de slang van Rahejne nauw met de slang van Lavinium verwant zal geweest zijn, en « scheikh Heredy » een plaatsvervanger der « Hera ». Anderzijds herin-

(1) *Le culte des saints chez les Musulmans*, Revue de l'histoire des Religions, 1880, II, 212 ss.
(2) Goldziher, l. c. 314.
(3) *Hist. Anim.* XI, 16.

nert de slang der Hera *van Argolis*, welke de meisjes met meelkoek spijsden, dadelijk aan de slang van Asklepios, te Epidaurus *in Argolis*, die hetzelfde voedsel verlangde van hare vereerders. Zoo komt het uit dat Maltzan, waar hij de slang Heredy met de Asklepiosslang samenbracht (1), niet ver nevens de waarheid sloeg. De eeredienst van Rahejne zal tot griekschen invloed terug te voeren zijn.

* * *

Noch uit Egypte, noch uit Arabië, noch uit Assyrië of Babylonië konden de Hebreeën de heelende slang mede- of overgenomen hebben. Baudissin, die dat erkent, maar niettemin overtuigd blijft dat de Nechoeschtan een beeld was van de goddelijke heelslang, besluit dat men te Jerusalem dien bijgeloovigen eeredienst van de Kanaänieten of de Feniciërs zal afgeleerd hebben (2).

Rechtstreeksche getuigenissen dat die naburen van Israël met een genezingsgod, door de slang afgebeeld, bekend waren, zijn niet voorhanden. Toch meent Baudissin de zaak te kunnen klaar krijgen : *Esmoen* moet het zijn die de slangengod der genezing was bij de Feniciërs, in het moederland zoowel als in hunne koloniën langs de kusten en in de eilanden der Middellandsche zee. Het staat immers vast dat Esmoen met Asklepios-Aesculapius vereenzelvigd werd en met diens naam benoemd, niet alleen door Damascius (6de eeuw), en door Philo Byblius in de hierboven besproken brokstukken bij Eusebius, maar reeds in een drietalig sardinisch inschrift dagteekenend uit omstreeks het midden der tweede eeuw v. C. (3). — Wat meer is, op een zilverband, in Algerië gevonden, wordt een vak van het versierwerk ingenomen door de voorstelling van twee godenkoppen met bovenlijf (waarschijnlijk Tanit en Baäl-Hamman), en al wêerskanten van dien middengroep eene slang krullend langs een paal; de twee slangen zouden, volgens Baudissin, den Esmoen van Karthago, den puni-

(1) *Meine Wallfahrt nach Mekka*, 1865 ; I, 49.
(2) *Adonis und Esmun*, 328 vg.
(3) Baud., l. c. 218 vg.

schen Aesculaap verbeelden (1). Doch, dat zij twee in getal zijn en van elkander gescheiden door de twee godenkoppen, toont duidelijk aan dat hare beteekenis doelt op de goden die in het midden staan en voor dewelke zij als 't ware tot inlijsting dienen. Aangezien het kunstwerk van den zilverband sporen vertoont van grieksch-romeinschen invloed, moet toch ingezien worden dat, naar grieksch-romeinsch gebruik, niet alleen Asklepios-Aesculapius, maar menige andere godheid in verband stond met de slang. De muntstukken van Sept. Severus, Caracalla en Geta, door Baudissin bijgehaald (blz. 333), bevestigen niet in het minst zijne verklaring van den afrikaanschen zilverband. Wanneer die muntstukken de beeltenis vertoonen van een god met slangenomwonden staf, — dus wel degelijk Aesculaap, — en al wêerskanten van den god eene opkrullende slang, dan is het klaarblijkend dat die twee slangen niet eene afzonderlijke godheid voorstellen, maar betrekking nemen tot de middenfiguur. Met den zilverband zal het evenzoo gelegen zijn. Wat de Berlijner hoogleeraar verder uiteen zet (blz. 334 vg.) aangaande de stang waarop de koperen slang gevestigd was, en die zou de wêerga zijn van den slangenstaf van Asklepios, dat kan men bezwaarlijk ernstig opnemen. De koperen slang, voor de lijders in de woestijn of voor hare aanbidders in den tempel ten toon gesteld, kon toch niet op den grond liggen; en Asklepios' staf, zoo als hierna zal blijken en zoo als Baud. zelf opmerkt, was niet oorspronkelijk tot slangendragen bestemd.

De gansche zeer geleerde, maar uiterst pijnlijke, gedwongene bewijsvoering van Baudissin, waarbij hij telkens zelf betoogt dat de zaak zou kunnen zijn zooals hij die opvat, maar toch ook wel anders, komt ten slotte nêer op de getuigenissen die Esmoen met Asklepios-Aesculapius gelijk stellen.

Maar op welken grond steunde die gelijkstelling? Was het op beider goden betrekking tot de geneeskunst, of niet veeleer op een aanrakingspunt van anderen aard, door godenleer of vereeringsgebruik in het licht gesteld? (2) Hier

(1) L. c. 331.
(2) Baudissin zelf vermoedt dat de gelijkluidendheid der elkerzijdsche eerste lettergrepen in de twee namen de overdracht

op eene vergelijking der Esmoen- en Asklepiosmythen in te gaan zou ons echter te ver brengen. Genomen dus dat Esmoen aan zijn vermeend karakter als heelgod den eerenaam van Asklepios (Aesculaap) verschuldigd was, moest daarom Esmoen ook een slangengod zijn? Imhotep, de egyptische heelgod, werd toch door de Grieken, met veel meer nadruk dan Esmoen, als « Asklepios » begroet en gehuldigd, al had hij met de heelslang niets gemeens, al werd hij zelfs, wat alleszins merkwaardig is, zonder de gewone eeremerken der egyptische goden afgebeeld, zoodanig dat men het heeft kunnen beproeven hem te doen doorgaan als een vergoddelijkte heelmeester uit den historischen tijd (1). En verder : indien het zelfs bewezen was dat Esmoen als heelgod de slang tot heilig dier en tot zinnebeeld kreeg, nog bleve de vraag te beantwoorden : *waar vandaan en wanneer* Esmoen die onderscheiding bekwam, vooraleer men het recht had met eenig vertrouwen de meening vooruit te zetten, dat de koperen slang, te Jerusalem vereerd in de achtste eeuw v. C., een afgietsel was van eene zoogenaamde Esmoenslang. Immers, wat met Isis en Serapis gebeurde, dat zij namelijk in het grieksche tijdvak, onder den invloed der alom doordringende Asklepiosvereering, de heelslang opnamen in hun eeredienst en in hun wezen, dat kon even goed gebeurd zijn met Esmoen.

* * *

Die den Nechoeschtan als een voortbrengsel beschouwen van hetzelfde bijgeloof waardoor aan de slang zulk eene aanzienlijke plaats verleend werd in den Asklepiosdienst, behoorden met meer zorg dan dikwijls daaraan besteed is, trachten den oorsprong te achterhalen van die verbinding van Asklepios zelven met de slang. Dit is een vraagstuk waarvan de oplossing even belangwekkend kon

van *Asklepios*' naam op *Esmoen* kan begunstigd hebben (l. c. 206).

(1) Kurt Setha, *Imhotep der Asklepios der Aegypter...* Leipzig, 1902. Doch vgl. daarover Foucart in de *Revue de l'hist. des religions*, t. XLVIII (1903), blz. 362 vgg.

zijn op zichzelf als met betrekking tot de voorgewende beteekenis van de koperen slang van Jerusalem.

Sommigen houden het er voor dat Asklepios oorspronkelijk niet onderscheiden was van de slang. De naam zelf kan niet ten gunste van die onderstelling ingeroepen worden (1). En andere gronden houden al even weinig stand. Wanneer Frazer (2) uit de omstandigheid dat heilige slangen in Asklepios' tempels gekweekt werden en door de bezoekers met meelkoek gespijsd, besluit dat in den aanvang « Asklepios min noch meer was dan eene slang », dan ziet hij voorbij, dat bij voorbeeld de heiligdommen van Apollo Smintheus van kweekplaatsen voorzien waren voor heilige muizen, zonder dat daaruit blijkt te volgen dat Apollo aanvankelijk min noch meer was dan een muis. Dezelfde goden hadden heilige dieren van de meest verschillende soorten, welke men te hunner eere onderhield, en dit was ook het geval met Asklepios. Dat de slang als een verschijningsvorm of eene belichaming gold van den god, hebben anderen hieraan meenen te erkennen, dat men haar bij de genezing werkdadig dacht, zooals volgt uit de beschrijving in Aristofanes' *Ploutos*, (3) en uit een bericht in de epidaurische inschriften, volgens hetwelk een man door het likken der slang genezen werd van een voetgezwel (4). Maar ook de heilige honden van Asklepios achtte men de genezing te bewerken door hun likken, en een man bevindt zich van de jicht verlost door den beet van eene gans (5). Den god moest men dus alleszins eene van de dieren onderscheidene wezenheid toekennen. Wel vertelde men dat hij onder de gedaante van eene slang overgestoken was naar

(1) Welcker heeft voorgesteld den naam van den griekschen genezingsgod in verband te brengen met *askalabos* = hagedis. Doch die afleiding is beslist te verwerpen. Zie v. Wilamowitz, *Isyllos von Epidauros*, blz. 93.

(2) *Pausanias' description of Greece*, III, 65.

(3) Waar evenwel twee slangen vermeld worden; zie hierboven.

(4) Vgl. Herrlich, *Epidaurus, eine antike Heilstätte*, Berlin, 1898, blz. 30.

(5) Vgl. L. Hopf, *Die Heilgötter und Heilstätten des Altertums*, blz. 27 vg.

Rome (1), en nog naar andere plaatsen, als naar Sicyon (2), naar Epidaurus Limera in Lakonië (3), enz.; maar die vertellingen staan te ver af van de bedoelde gebeurtenissen dan dat wij er op mochten voortgaan om de oorspronkelijke beteekenis van zulk eene slangenverhuizing vast te stellen. Het is gemakkelijk te verstaan dat de roem van Epidaurus aan de aldaar vereerde slangen een buitengewoon aanzien verschafte, al bepaalde men zich er bij die slangen te beschouwen als zijnde enkel werktuigen van den god; en ook in die onderstelling komt het natuurlijk voor dat het aanwerven eener Epidaurusslang door afgelegene heiligdommen op prijs gesteld werd. Te meer daar volgens het zeggen van Pausanias (4) de Asklepiosslangen tot een slag behoorden, eigen aan de streek van Epidaurus.

Het is, in tegenovergestelden zin, eene even willekeurige bewering, wanneer enkelen voorgeven dat de slang in den dienst van Asklepios binnengebracht werd uit het Oosten (5). A. Maury meende dit te mogen afleiden uit het gelijkstellen door de Grieken van den fenicischen god Esmoen met Asklepios. Maar hij zelf merkt op een andere plaats aan (6), dat die vereenzelviging niet oud blijkt te wezen; en wanneer hij daarbij voegt dat zij op geen anderen grond schijnt te berusten dan het gemeenzaam kenteeken der slang, tot beide goden behoorend, dan is ook die gissing wel niets meer dan een bloote gissing (7), maar die tevens aantoont hoe onberechtigd de stelling was dat Esmoen zijne vermeende slang aan Asklepios zou overgezet hebben. Het omgekeerde ware in elk geval minstens veel waarschijnlijker. Slangendienst is voor de grieksche oudheid zeer goed betuigd. De opgravingen van Evans te Knossos hebben er nieuwe bewijzen van voor den dag

(1) Tit. Liv , Ovid , enz. Zie hierboven. Vgl. Loewe, *De Æsculapi figura,* Argentorati, 1887, blz. 10.
(2) Pausanias (een grieksch geschiedschrijver uit de tweede eeuw n. C.), in zijne *Beschrijving van Griekenland,* II, 10, 3.
(3) Id., III, 23, 7.
(4) II, 28, 1; vgl. Herrlich, l. c. blz. 30.
(5) A. Maury, *Hist. des religions de la Grèce antique,* I (1857), 114, 451 vg.; en thans nog L. Hopf, l. c. blz. 21.
(6) L. c., III (1859), 247 vg.
(7) Vgl. wat hierboven daarop aangemerkt is.

gebracht (1). Haren schutsgeest vereerden de oud-grieksche steden onder slangengedaante en tot op onzen tijd kende men in Griekenland die lokaalgeesten onder den naam van *drakos* (= slang) (2). Het is dus zoo goed als zeker dat Asklepios' slang uit Griekenland zelf afkomstig was.

Maar was die verbinding met de slang een oorspronkelijk bestanddeel in de opvatting en in den eeredienst van den god der geneeskunde? Steunde zij van het begin af op eene of andere gewaande eigenschap der slang? Ware zij niet veeleer te verklaren uit eene omstandigheid van zuiver plaatselijken aard? Om die vragen, zooniet met zekerheid, dan toch met de noodige voorzichtigheid te beantwoorden, zal het raadzaam zijn sommige welbekende feiten in acht te nemen.

Vooreerst was de slang, ook bij de Grieken, niet uitsluitend aan Asklepios eigen. Verschillende andere goden en godinnen, niet alleen zulke die, als Hygieia, met Asklepios samen hingen naar de wijs van afzetsels, maar nog andere, buiten dien kring, hadden de slang tot heilig dier. Zoo, bij voorbeeld, Apollo, Poseidon, Athene... Het is waar, die komen ook bij gelegenheid als heelgoden voor, maar toch werd bij hen de slang niet als *heeldier* opgevat. Athene, strijdend tegen Poseidon, stelde men voor als bijgestaan door hare slang die aanvallend op Poseidon toeschiet (3). Van Apollo vertelde men, om rekenschap te geven van de hem toegevoegde slang, dat hij de slang Pythôn had verslagen; en evenzoo had Poseidon het eiland Tenos van giftige slangen verlost. Loewe (4) haalt eene plaats aan uit Artemidorus die de volgende goden opsomt aan welke de slang gewijd was: Zeus Sabazios, Helios, Demeter en Kore, Hekate, Asklepios, de Heroën.

(1) Zooals wel geweten is, behooren de bedoelde gedenkstukken tot den vóórhellenischen tijd. Over de « slangengodin » door Evans onder de puinen van het paleis te Knossos gevonden, zie LAGRANGE, *La Crète ancienne,* Paris, 1908; blz. 72 vg. (met afbeelding). Vgl. VINCENT, *Canaan...*, blz. 174.

(2) MAURY, l. c. I, 452, verwijzend naar FAURIEL, *Chants populaires de la Grèce moderne,* II, 390.

(3) LUCKENBACH, *Kunst u. Gesch.*, erster Th., 6e Aufl., 1906; fig. 80. Vgl. nog fig. 59, 86-88.

(4) L. c., blz. 9.

Anderzijds merke men dat niet bij alle heelgoden de slang eene voorname rol vervulde. Artemis, bij voorbeeld, die waakte over de gezondheid en den aangroei van vee en wild, en welke men ook aanriep als helpster bij kindergeboorten, die onder meer benamingen den eeretitel voerde van *soteira* (= redster), werd wel met dieren afgebeeld, soms met veelsoortige te gader (1), maar gewoonlijk niet met de slang (2).

Wat Asklepios zelven betreft, het is van bijzonder belang niet te vergeten, dat hem buiten de slang menig ander dier heilig was. Te Athene werden in het heiligdom van den god heilige hanen gekweekt. De geit en voornamelijk de hond namen ook in zijn eeredienst hunne plaats in.

Hoe aldus verschillende dieren met den god der heelkunde in nauwe betrekking kwamen, kan men wellicht best waarnemen aan het voorbeeld der muis, die in Klein-Azië, daar waar de eeredienst van Apollo Smintheus (d. i. den *muizen-Apollo*) gepleegd werd, ook aan Asklepios als kenteeken ten deele viel (3). Apollo zelf was de *muizen-Apollo* geworden door het samenwerken van lokale omstandigheden. Waarschijnlijk ging het meestal op dezelfde wijze toe met andere heilige dieren aan dezen of genen god gewijd : dierendienst die, historisch opklimmend tot tijden van wildheid, vooreerst op zich zelf bestond, werd naderhand, wanneer een nieuwe god met meer beschaafde vereerders op eene plaats overgekomen was, met diens eeredienst versmolten, zoo dat het voormalig goddelijk dier nu daalde tot den rang van heilig dier van den hoogeren god (4). Haan en geit en hond zal Asklepios waarschijnlijk

(1) S. Reinach (*Chroniques d'Orient*, 2e série, 1896, blz. 229) : « Voici d'abord un vase archaïque des environs de Thèbes, sur lequel est figurée une déesse étendant les bras au-dessus de deux félins; sur sa robe est dessiné un poisson, autour d'elle sont des oiseaux, des croix gammées, une tête de bœuf, une cuisse d'animal. C'est Artémis Dictynna, **πότνια θηρῶν** » (ap. Lagrange, *La Crète ancienne*, 100).

(2) Eene uitzondering dient aangestipt voor de arkadische Artemis.

(3) Maury, l. c., I, 452 ; Loewe, l. c. p. 75 (wijzend op een muntstuk van Pergamos.

(4) Vgl. Andrew Lang, *Apollo and the mouse* (in de reeds hier boven aangehaalde *Origins of Religion and other Essays*, 1908, blz. 28 vgg.).

in zijn eeredienst opgenomen hebben, naarmate die zich uitbreidde tot plaatsen waar de bewuste dieren een voorwerp waren van godsdienstige of bijgeloovige vereering.

Zou de verbinding der slang met Asklepios niet aanvankelijk uit zulk een toevallig samentreffen ontstaan zijn? Het is waar, veel vaster en veel algemeener dan zelfs geit en hond en haan, treedt de slang als Asklepiosdier op den voorgrond. Doch dit ware gereedelijk te verklaren uit de omstandigheid, dat de Asklepiosdienst juist dan groote beroemdheid verwierf en eene plotselinge vlucht nam over gansch Griekenland, nadat hij, vermoedelijk te Epidaurus, met den aldaar reeds voorheen bestaanden slangendienst samengeknoopt was.

Kjellberg (1), die tracht te bewijzen dat Epidaurus de oorspronkelijke zetel was van de Asklepiosvereering, haalt twee inschriften op bronzen vaten aan, te Epidaurus opgegraven, « waarvan de eene nog zeer goed tot het einde der 6de eeuw v. C. kan behooren, en de andere *misschien zou kunnen* opklimmen tot de 7de eeuw ». De geleerden zijn het evenwel zoo goed als eens om Asklepios uit Thessalië te laten komen. De oudste overleveringen verwijzen inderdaad daarheen. Zeer oude bewijsstukken van Asklepiosdienst heeft Thessalië's bodem weliswaar aan de vorschers niet opgeleverd; doch daaruit kan men tot onvertrouwbaarheid der overlevering niet besluiten. Maar was ook reeds vóór de inrichting van den Asklepiosdienst te Epidaurus, de slang als heilig dier van den genezingsgod bekend? Een muntstuk van Larisa, dagteekenend uit het laatste deel der 5de eeuw v. C. en Asklepios vertoonend met slang, en nog veel minder sommige latere stukken van dergelijken aard uit andere thessalische plaatsen, kunnen voor een bevestigend antwoord niet geldend gemaakt worden. Immers reeds in den loop der 5de eeuw v. C. straalde Epidaurus' invloed naar buiten uit en kwamen ook elders stichtingen tot stand naar den zin van dat genezingsoord. Verwonderen kan het dus niet, dat de streek van waaruit Asklepios naar den Pelo-

(1) *Asklepios, mythologisch-archaeologische Studien* (Språkvetenskapliga Sällskapets i Upsala Förhandlinger; Sept. 1894-Maj 1897), blz. 41.

ponnesus overgekomen was, en waar zijn dienst voorts in eere bleef, reeds vroeg de terugwaartsche werking van de nieuwere epidaurische gebruiken of instellingen onderging.

Ten allerlaatste in het begin der vijfde eeuw, en misschien wel reeds in de zesde, zal de slang met den heelgod te Epidaurus in verband getreden zijn. Nochtans, en hierop is bijzonder te letten, schijnt de samensmelting niet zoo aanstonds voltrokken, maar langzamerhand bewerkt te zijn geweest. Omstreeks het jaar 420 v. C. ging, van Epidaurus uit, Asklepios' dienst naar Athene over. Nu is het merkwaardig dat op de oudste der *anaglyphen*, of reliëfbeelden, te Athene onder de puinen van den Asklepiostempel gevonden, de god nog verschijnt zonder de slang (1); inzonderheid zijn staf is nog niet met de slang omwonden, maar is eenvoudig de wandelstaf der Atheensche burgers (2). Te Athene komt de slang, eerst sedert het begin der vierde eeuw, naast Asklepios voor. Het losse van de betrekking, waarin aanvankelijk de slang tot den heelgod stond, kon ook rekenschap geven van de veelvuldigheid der voorstellingswijzen op allerlei latere gedenkstukken, waar de slang of de slangen verschijnen, nu eens om den staf gewonden, dan vóór of nevens den god, of achter een altaar, dan weêr op de keerzijde van muntstukken waarvan de voorzijde den god voorstelt, enz. (3). Dat de egyptische, slangenlooze, heelgod Imhotep gemeenlijk als de weêrga kan doorgaan van Asklepios, zal ons dan ook te minder bevreemden (4). Eene plaatselijke legende betreffend de eerste openbaring van Asklepios te Epidaurus, vertelde dat zijne moeder Koronis, in gezelschap van Phlegyas aldaar aangekomen zijnde, het kind baarde dat zij uit heimelijk verkeer met Apollo ontvangen had. De knaap werd gevoed door eene *geit*, en door een *hond* bewaakt, tot dat de eigenaar der twee dieren, een herder met name Aresthanas, het kind vond en

(1) Loewe, l. c. blz. 15, 17 vg.

(2) Id., ibid. blz. 17; aldus ook nog in eene muurschildering te Pompeï, ibid. blz. 67.

(3) Baudissin, *Adonis und Esmun*, blz. 335.

(4) Evenals voor Imhotep is, tot in den laatsten tijd, ook voor Asklepios door enkelen de meening gehuldigd, dat hij een vergoddelijkte heelmeester was (Hopf, l. c. blz. 16 vg.). Doch daar zijn geene bewijzen voor.

aan den glans, waarvan het omstraald was, zijne goddelijkheid erkende (1). Straalt niet in dat verhaal, dat van de slang niets te reppen weet, eene herinnering door aan het feit dat de god, bij zijne aankomst te Epidaurus, nog niet verbonden was met de slang? Homeer en Hesiood kennen of behandelen Asklepios niet als god, veel minder als slangengod. Volgens de Ilias was Asklepios een koning, bedreven in de geneeskunde, wiens twee zonen, Machaon en Podaleiros, als heelmeesters beroemd, heerschten over een gebied in Thessalië en deelnamen aan den trojaanschen oorlog. Niet de minste zinspeling schemert hier door, op eene betrekking tot de slang.

Om de onderstelling te steunen, dat de plaats door de slang ingenomen in den Asklepiosdienst, eerst te danken was aan het overdragen in dien dienst van eene slangenvereering reeds voorheen te Epidaurus gevierd, kon men er verder aan herinneren hoe Ælianus, in een hierboven aangehaald bericht, op den *argolischen* oorsprong wijst der Hera die te Lavinium onder slangenkweeken werd vereerd. Dit geeft immers te vermoeden dat in de landstreek van Epidaurus slangenvereering bestond onafhankelijk van Asklepiosdienst, en dat daar nog andere goden dan hij, op gelijke wijze, als deelgenooten der slang oprezen. Men weze nog de opmerking van Pausanias indachtig, dat de Asklepiosslang behoorde tot een slag aan de landstreek van Epidaurus eigen. Het besef van Asklepios' oorspronkelijke afzondering van de slang schijnt in zooverre levendig gebleven te zijn, dat de benamingen onder dewelke hij bekend stond, nooit op zijne verwantschap met dit of met eenig ander heilig dier, maar, afgezien van zulke die eene eeredienstplaats beteekenden, meest alle doelden op zijne persoonlijke heelkundige eigenschappen; hij heet: *ἰατρός* (arts), *κοτυλεύς* (bekerreiker), *ὄρθιος* (oprichter), *παιάν* of *παιήων* (genezer), *σωτηρ* (redder). (2)

Maar getuigen de oude schrijvers dan niet, dat de slang aan den heelgod gewijd was uit hoofde van eene bijzondere natuurlijke betrekking welke men haar toeschreef tot ge-

(1) Pausanias, II, 26, 3 vg.
(2) L. Hopf, l. c. blz. 19. Zie verder nog andere bijnamen bij Preller, *Griech. Mythol.* I, 1894, blz. 947.

zondheid of genezing? Zoo schrijft toch de Scholiast op v. 733 van Aristofanes' *Ploutos,* dat de slang als zinnebeeld bij Asklepios behoorde, omdat zij, door het periodisch vernieuwen van hare huid, altoos weêr versche jeugd verkrijgt (1). Ja wel. Die reden is echter de eenige niet die men uitgedacht heeft. Plinius (2) zegt dat de slang aan Æsculaap gewijd wordt omdat men haar in het bezit waant van allerhande geneeskrachten. Festus (3) zet uiteen dat de slangen haren naam *dracones* houden van het grieksche wkw. *derkesthai*, d. i. *zien* : « zij gaan immers door als zeer scherpziend.... en daarom eigent men ze aan Æsculaap toe, wijl men haar een uiterst waakzamen aard toeschrijft, wat bij de geneeskunde allerbest te stade komt ». Ælianus (4) is van meening dat de slangen het voorgevoelen hebben van elke nakende plaag, enz. Anderen brengen alles op rekening van de alombekende wijsheid of slimheid der slang. Ofwel, wat bij de nieuweren meest aangetroffen wordt, men laat gelden dat de slang het tooverdier bij uitstek was, en daar de heelkunde deel uitmaakte van de mantiek, zoo was de slang van zelf aangewezen als heeldier. Sommigen meenen dat de slang, als waarzeggingsdier, met de godheden van Licht en Leven in verbinding stond (5). En dat de slang een waarzeggingsdier bij uitmuntendheid was, dat leidt men af uit de beschouwing dat zij in betrekking stond tot de goden der onderwereld; en dit verklaart men verder hieruit dat zij een *chthonisch* dier was in de aarde huizend; ofwel hieruit dat zij de waterbron verbeeldde aan de aarde ontspringend, of de ziel die het lichaam der stervenden ontsluipt gelijk een kruipdier, enz. Als zinnebeeld der

(1) FRAZER, *Pausanias' description of Greece,* l. suprac., haalt voor dezelfde verklaring nog het gezag bij van Cornutus, *Nat. deorum*, 33; Macrob., *Sat.* I, 20, 2.

(2) *Nat. hist.* XXIX, 72 : inesse ei (serpenti) remedia multa creduntur, ut digeremus, et ideo Aesculapio dicatur.

(3) In zijn woordenboek *De verborum significatione*, bij het w. *dracones*. Die Festus was een latijnsch taalgeleerde van het einde der derde, of het begin der vierde eeuw n. C. Zijn woordenboek was eene verkorting van het sindsdien verloren gegaan werk van Verrius Flaccus, leermeester der kleinkinderen van Keizer Augustus.

(4) *De nat. anim.* VI, 16.

(5) SEYTTER, bij HOPF, l. c., blz. 17.

aardgodheden kon zij ook best den verrijzenden god uit de onderwereld te voorschijn komend, voorstellen (1). Moeilijk was het niet ook voor andere Asklepiosdieren dergelijke titels te verzinnen : de hond, bij voorbeeld, was insgelijks een waarzeggingsdier, en de haan, als aankondiger van het ontwakend leven, was een gepast zinnebeeld voor den leven-opwekkenden god (2). Men ziet : uitleggingen zijn er niet te kort; alleen *te veel* om geschiedkundig het minste vertrouwen, de minste inachtneming te verdienen. De oudste schrijvers, wier getuigenis tot ons overgekomen is, hadden geen kennis van een door echt-historische getuigenissen, of toch door een heerschend gevoelen betuigd verband tusschen eene bepaalde eigenschap der slang en hare toeëigening aan Asklepios-Aesculaap. Daarin willen wij nu geen bewijsgrond zoeken. Maar de lezer zal bedenken dat de verscheidenheid der voorgeslagene gissingen gemakkelijk te verklaren is bij de onderstelling, dat de huldiging der slang als heeldier eenvoudig haren oorsprong nam in een plaatselijk samentreffen van den eeredienst van den god der genezing met eene voorheen op zich zelf bestaande slangenvereering.

***

Om nu tot het voorwerp van onze bijzondere belangstelling terug te keeren, uit het voorgaande blijkt in elk geval zóoveel, dat de slang van Asklepios onmogelijk tot Esmoen kon overgegaan zijn reeds in de achtste eeuw v. C. of nog vroeger. En daar geen schijn van reden bestaat om aan te nemen dat Esmoen onafhankelijk van Asklepios met de heelslang verbonden was, zoo ware het ook louter willekeur vooruit te zetten dat de Hebreeën hunnen Nechoeschtan, als heelslang, aan de Feniciërs zouden ontleend hebben.

Iedereen zal overigens toestemmen dat de huldiging der goddelijke heelslang niet van zelf, op den bodem van den Israëlietischen godsdienst, uit eene zelfontwikkeling

(1) Baudissin, *Adonis und Esmun*, blz. 338, 342 vg.
(2) Hopf, l. c., blz. 18.

van Israëlietische begrippen of gebruiken, tot stand had kunnen komen. Het ware zelfs uiterst moeilijk te begrijpen dat de Israëlieten zulk eene instelling van een naburig volk zouden overgenomen hebben, zonder dat in het Oud Testament eenig spoor of teeken aan te wijzen ware van, al was het maar den geringsten invloed dien zij zou uitgeoefend hebben op hunne opvatting der slang. Men bedenke nog eens dat voor de Israëlieten de slang uitsluitend was en immer bleef : het bij uitstek afstootelijk, kwaadaardig, schadelijk dier. Van eene weldadige slang weet de hebreeuwsche literatuur niets. Men heeft schoon aan te brengen dat in het hebreeuwsch de naam der slang, *nachasch*, te gronde ligt aan het wkw. *nichesch*, waarmede het beoefenen van toover- of wichelkunst beteekend wordt. Dit etymologisch verband is vooreerst verre van zeker en wat nog veel minder vast staat, is de betrekking welke de Israëlieten ooit zouden gekend hebben tusschen de heelkunde en de toover- of wichelkunst beteekend door het wkw. *nichesch* (1). Wanneer de hebreeuwsche slavin van den Syriër Naäman aan haren melaatschen meester laat hooren dat hij in het land van Israël heul en genezing zou vinden, dan is het niet naar eene wonderdadige heelslang, maar naar den Jahveprofeet dat zij hem heen wijst, en het is ook tot Eliseus dat Naäman zich wendt (2 *Kon.* V) : Jahve is het die slaat, en hij alleen geneest (*Os.* VI, 1). Ochozias, de ontrouwe koning van Samarië, haalt zich Elias' vloek op den hals, omdat hij, in plaats van Israël's God te rade te gaan wegens zijne krankheid, tot een andere macht zijn toevlucht neemt; doch het was niet op een slangengod, of op een dood slangenbeeld, dat zelfs Ochozias zijne hoop gevestigd had, maar op Baäl-Zeboeb van Accaron (2).

(1) BAUDISSIN (*Studien*... I. 287), de mogelijkheid herkennend dat het wkw. *nichesch* zou doelen op het *fluisteren* van den wichelaar, meent dat zelfs dan nog de samenhang met *nachasch* = slang, zou staande blijven, daar ook de slang haren naam waarschijnlijk aan haar fluisterend geluid te danken heeft. De geleerde schrijver ziet niet in dat hier dan een bloot toevallige en onrechtstreeksche samenhang zou voorhanden zijn.

(2) 2 *Kon.* I. — De naam en het wezen van Baäl-Zeboeb van Accaron kunnen niet met zekerheid geduid worden. Indien, zoo als wel schijnt, de schrijfwijze *zeboeb* echt is, wil de naam eigenlijk zeggen *Vliegen-Baäl*. BAETHGEN (*Beitraege zur sem. Religions-*

Het is geheel verkeerd wanneer men het verhaal van *Num.* XXI bijhaalt om de opvatting van den Nechoeschtan als een beeld der goddelijke heelslang te handhaven. Zeker, het beeld wordt ons hier voorgesteld als een middel tot genezing, maar alleen mits eene stellige inwijding daartoe. Blijkbaar weet de schrijver er niets van, dat de slang te Jerusalem bekend stond als een uiteraard genezinggevend wezen. Anders zou hij van de koperen slang geen *saraf* gemaakt hebben, d. i. eene vergiftige slang die door haren beet den dood toebrengt. Men merke wel dat de Asklepios-slang, volgens de beschrijving bij Pausanias (II, 28, 1) en Aelianus (*Nat. anim.* VIII, 12), eene goedaardige, onschadelijke en zeer gemakkelijk tembare slang was. Het valt inderdaad licht te begrijpen dat die onschadelijkheid als voorwaarde moest gelden wilde men het dier tot zinnebeeld maken van hernieuwd leven en van gezondheid. Maar nu zou de zoogenaamde « verklarende legende » dat zinnebeeld der gezondheid voor zijne joodsche vereerders omgeschapen hebben tot het beeld eener slang van het verwoedste en gevaarlijkste slag? Dat is niet aanneemlijk.

geschichte, blz. 25) is van meening dat aan den Baäl van Accaron de vliegen gewijd waren, en dat de uitspraken van het aldaar bestaand orakel een voortbrengsel waren van wichelarij door middel van heilige vliegen; een minstens zeer zonderling orakelwezen! — Gewoonlijk verkiest men den naam te duiden als beteekenend *Baäl den Vliegenjager*, eene eigenschap die nog aan andere heidensche godheden toegeschreven werd. Naar den uitleg door Lagrange voorgestaan (*Rel. sém.* 85), konden de vliegen die het vieren der slachtofferanden stoorden licht doorgaan als de kwade geesten verbeeldend, die op het offer geen recht hadden, en zoo zou men er later op gekomen zijn Baälzeboeb als den prins der daemonen aan te zien, in wiens naam, volgens de leer der Farizeeën, de duivels verjaagd werden uit het lichaam der bezetenen. — Doch ware het ook niet mogelijk, en in den grond niet veel gemakkelijker te verstaan, dat Baälzeboeb, de *vliegenjager*, zijn meesterschap over kwalen en krankheden, waarover men tot hem om raad kwam, hier aan dankte, dat men de verderfelijke werking waargenomen had, zonder er natuurlijk den rechten aard van te erkennen, welke de vliegen uitoefenen in het overzetten van zekere besmettelijke ziekten of in het ontsteken van uitwendige zeeren? Van daaruit zou het heerschend bijgeloof er ook zonder moeite toe gekomen zijn Baälzeboeb als *duiveljager* te beschouwen, daar waar zieken beschouwd en behandeld werden als bezetenen.

III

De schrijver van het bericht 2 *Kon.* XVIII, 4, den ondergang van den Nechoestan vermeldend, merkt uitdrukkelijk aan, dat het beeld door Ezechias verbrijzeld de koperen slang was « welke Moyses had gemaakt ». Zonder in een breedvoerig betoog te treden mag men nu gerust als zeker vooruitzetten, dat de opsteller of de opstellers van het boek der Koningen, evenals de profeten, elken eigenlijken beeldendienst, hij mocht dan vreemde goden of Israël's God gelden, als vloekbaar aanzagen en strijdig met de Wet. Het gebod : « gij zult u geen gesneden beelden maken,.... gij zult die niet aanbidden » (Ex. XX, 4, 5), stond bij den berichtgever van 2 Kon. XVIII, 4 ongetwijfeld vast als mosaïsch Recht. Daarvan getuigt voldoend de onveranderlijke houding die het gansche boek door aangenomen wordt. Hij kon dus onmogelijk het koperen slangenbeeld tot Moyses terugbrengen, tenzij mits het voorbehoud, door iedereen begrepen en daarom niet noodzakelijk aan te stippen, dat Moyses de koperen slang niet als godsbeeld, niet als voorwerp van beeldendienst had opgericht, maar alleen als een zinnebeeld van anderen aard en andere bestemming, zooals zij even in het licht van het verhaal *Num.* XXI als werktuig tot een voorbijgaanden dienst verschijnt. Aldus geeft de berichtgever van het boek der Koningen, stilzwijgend maar duidelijk te verstaan, dat dit verhaal hem en zijne lezers bekend was.

Nu rijst de vraag op : wanneer en hoe, tot welk doeleinde, het verhaal van het boek *Numeri* verzonnen of opgeteekend werd? Daar zijn geleerden (1) die het moeilijk vinden te beslissen of reeds ten tijde van koning Ezechias, toen deze het slangenbeeld vernietigde, Moyses gekend was als de maker ervan? Zulk een twijfel kan maar uit onberedeneerde schroomvalligheid spruiten, ofwel uit groote verlegenheid. Men zie wel in dat bewuste geleerden uitgaan van de onderstelling, dat van meetaf de koperen slang een uiteraard afgodisch beeld was of kon geweest zijn. Maar

(1) Bij voorbeeld KUENEN, *Godsdienst van Israël,* I, blz. 285.

ware het nu niet onbegrijpelijk, dat min of meer geruimen tijd na afschaffing van het ergerlijk misbruik, na de verdwijning van het godsbeeld zoo schandelijk van zijn voetstuk, of liever van zijne stang gerukt en als strijdig met rechtzinnigen Jahvedienst verbrijzeld, iemand op het gedacht zou gekomen zijn, zonder de minste reden, en mits eene willekeurige verdraaaiing van zijn oorspronkelijk karakter, datzelfde beeld met den heerlijken glans der mosaïsche afkomst te omstralen? Veel gemakkelijker ware het omgekeerd te verstaan, dat elke streving om voor den afschuwelijken afgod mosaïschen of hoegenaamd welken wettigen oorsprong te verzinnen, door de getrouwe Jahvedienaren onverbiddelijk zou tegengewerkt en uitgeroeid geweest zijn. Laat ons gerust zeggen dat, hadde de koperen slang niet reeds ten tijde van koning Ezechias als Moyses' werk doorgegaan, zij naderhand voorzeker nooit met zulke adelbrieven ware vereerd geweest.

Dit erkennen dan ook andere voorstanders van het legendarisch karakter van het verhaal der slangenplaag. Zoo verklaarde onlangs Baudissin ronduit, dat het verhaal van *Num.* XXI slechts kan gedacht worden ontstaan te zijn in een tijd toen de vereering der koperen slang in zwang was, dus vóór hare verwijdering door Ezechias (1). En hoe zal men zich het ontstaan, in die omstandigheden, van de legendarische vertelling voor te stellen hebben? Dit kunnen wij ook bij Baudissin leeren : « het verhaal, meent hij, wil ongetwijfeld eene rechtvaardiging geven van den Nechoeschtan.... De terugvoering van het beeld tot Moyses zal eenvoudig ontstaan zijn uit de behoefte om het godsbeeld, strijdig met de Jahvereligie, door den eerbiedwaardigen naam te rechtvaardigen » (2). Daarmeê wil de geleerde schrijver zeker niet zeggen dat eene rechtvaardiging der slangen*vereering* bedoeld was; het ware toch al te onzinnig geweest een openbaar misbruik, erkend als

(1) *Adonis und Esmun*, blz. 326.

(2) L. c. 325. In zijne *Studien...* I, 289, drukte Baudissin in andere woorden omtrent dezelfde meening uit; hier heet het, onder beroep op het gezag van De Wette, Kuenen, Tiele, dat het slangenverhaal voortkwam « .... uit het betrachten eener onergerlijke verklaring van het opkomen van een afgodisch beeld ».

strijdig met de Jahvereligie, dus met de mosaïsche instellingen, te willen rechtvaardigen met het tot eene mosaïsche instelling te maken; — zonder te rekenen dat de aangewende poging volstrekt nutteloos en ontoereikend zou gebleken zijn. Men zal Baudissin's meening, op haar best genomen, in dien zin moeten duiden, dat de ontwerper of de ontwerpers van het verhaal der slangenplaag, den Nechoeschtan *op zichzelf beschouwd*, onaangezien het misbruik waartoe hij naderhand aanleiding gaf, wilden rechtvaardigen met hem, mits onderstelling van eene aanvankelijk verschillende beteekenis, als het werk van Moyses uit te geven. Dat laat zich zoo al zeggen; en « de behoefte » *(das Bedürfniss)* om den Nechoeschtan te rechtvaardigen kon misschien wel veel merkwaardigs teweeg brengen. Doch Baudissin heeft vergeten te verklaren wat hier voor elk nadenkend lezer onontwijkbaar te verklaren was, namelijk: waar vandaan de « behoefte » zou gekomen zijn om den Nechoeschtan te « rechtvaardigen »? Indien de overlevering niets wist te vermelden wat kon strekken om den oorsprong van den Nechoeschtan in een gunstig licht te stellen; indien de Nechoeschtan, ook voor het verleden, enkel en alleen gekend was als het beeld van een genezingsgod, of in het algemeen als een voorwerp van ongeoorloofden eeredienst, dan kon die Nechoeschtan, in de oogen van een rechtzinnig Jahvedienaar, geen behoefte hebben aan rechtvaardiging; hij kon maar vlakaf te verwerpen zijn. Zoo koning Ezechias, in weërwil van de reeds bestaande mosaïsche « legende », zonder zich aan die zoogenaamde rechtvaardiging te storen, den Nechoeschtan liet nederhalen en aan stukken slaan, hoeveel beslister zouden te voren de getrouwe beoefenaren der Jahvereligie het godsbeeld dat met die religie in strijd was gedoemd hebben, in plaats van naar eene « rechtvaardiging » om te zien? Wilde of kon men Moyses niet als stichter van den afgodischen eeredienst voorstellen, men hadde evenmin door een vergoelijkend of doelloos verzinsel den ergerlijken Nechoeschtan tot een mosaïschen herschapen.

De slotsom is, dat het verhaal van de slangenplaag en van het oprichten der koperen slang, in *Num.* XXI, niet kan gedacht worden ontstaan te zijn onder den invloed der

godsdienstige vereering van den Nechoeschtan in den tempel te Jerusalem. Het moet opklimmen, minstens door middel van eene traditie waaruit het zou voortgevloeid zijn, tot een tijd aan die vereering voorafgaande. De godsdienstige vereering was niet het oorspronkelijke, maar het afgeleide en ontaarde. Daarom zeiden wij, in het begin van dit opstel, dat de voorstelling ons van den oorsprong der koperen slang gegeven in het verhaal *Num.* XXI, reeds door het voorhanden zijn zelf van dat verhaal, althans wat de grondtrekken betreft als de eenig mogelijke opgedrongen wordt.

Zulk eene slangenplaag, als die de Israëlieten zou aangetast hebben in de woestijn, hoeft men zeker niet aan te zien als uit den aard der zaak tot het fabelachtige behoorend. Bij het doortrekken der landstreek Gedrozië, tusschen Perzië en Indië, werd Alexander's leger door dergelijken geesel gekweld (1); en de assyrische koning Asarhaddon, in de beschrijving van zijn veldtocht tegen het land Bazu, spreekt van eene woestijn waar hij den grond, op twintig mijlen lengte, met schorpioenen en adders als met sprinkhanen overdekt vond (2). Van het sinaïetisch schiereiland in het bijzonder weet Strabo te getuigen, dat het reizen er onveilig gemaakt was door de menigvuldige slangen (3). Anderzijds vestigt Pater Lagrange (4) te recht de aandacht op het samentreffen van het feit, dat te Foenan (Fenan) kopermijnen voorhanden zijn, met de omstandigheid dat de gebeurtenissen die het oprichten der koperen slang tot

(1) STRABO, *Geographica*, XV, 2, 7 : ... a serpentibus etiam periculum aderat. Nam in arenae cumulis herba quaedam innata serpentes occultabat, a quibus icti moriebantur.

(2) PRISMA-inschrift, I Rawl. 45-47; kol. III, 29 (*Keilinschr. Bibl.* II, 130). SAYCE (*Early History of the Hebrews*, 1897, blz. 225) zet wat te stout vooruit dat de woestijn door Asarhaddon bedoeld juist dezelfde was welke de Israëlieten doortrokken. Over het land Bazu vgl. Delitzsch, *Wo lag das Paradies*, 306.

(3) *Geogr.* XVI, 2, 30 : alter (sinus) Aegyptum versus ad Heroum urbem, in quam compendiosius iter est a Pelusio ; sed camelis conficiendum per loca deserta et arenosa : magna est etiam iis in locis serpentum multitudo. — Nog andere, oude en jongere, getuigenissen bij Ewald, *Geschichte des Volkes Israël*, II (3 Aufl.), 250.

(4) *Revue biblique*, 1900, blz. 286; vgl. ibid. 1912, blz. 124.

gevolg hadden, even in den omtrek van die plaats voorvielen (1).

Wat heeft men dan zoo gewichtigs tegen de geloofwaardigheid van het slangenverhaal in te brengen, dat men, liever dan het bijbelwoord te laten gelden, tot de buitensporigste gissingen overgaat omtrent de oorspronkelijke beteekenis van de koperen slang?

Het verhaal legt niet uit, zoo klaagt men, hoe de Israëlietische zwervers op hun tocht, bekwaam waren, met den spoed door de omstandigheden vereischt, zulk een belangrijk stuk in metaal te vervaardigen (2). Wel neen; het verhaal geeft daar geen uitleg over. Maar wie zal aantoonen dat dit onmogelijk was? Vooreerst is te bedenken dat de Israëlieten ook door dringende « omstandigheden » konden genoodzaakt zijn geruimen tijd op de geteisterde plaats te verblijven; zij waren trouwens niet alleen, in en om de woestijn. Dan, nergens staat geschreven dat het hier om een eigenlijk kunststuk te doen was; de slang moest naar maaksel en afmetingen geschikt zijn tot openbare tentoonstelling, dat is alles wat men het recht heeft uit het verhaal te besluiten. Het is overigens bekend dat de Egyptenaren van oudsher de kopermijnen in het sinaïetisch schiereiland uitbaatten en er het koper bewerkten (3); de woestijnbewoners waren rijk aan metalen, inzonderheid aan koperen voorwerpen (4). Grondstof en verwerkingsmiddelen voor het maken van het slangenbeeld mogen dus geacht worden gereed voorhanden geweest te zijn. Dit alles wel ingezien, zal het geen vermetelheid zijn te oordeelen dat het vervaardigen der koperen slang, — ongetwijfeld een goteling in brons, — alleszins minder moeite en tijd zal gekost hebben dan menige poging tot hergieten ervan door hedendaagsche bijbelvorschers.

Wat echter de voornaamste reden schijnt, bij velen, waarom zij het historisch karakter van het slangenverhaal betwisten, is, dat zij niet kunnen begrijpen hoe juist een

(1) Vgl. *Num.* XXI, 10 en XXXIII, 42-43.
(2) G. B. Gray, *Comm. on Numbers* (Edinb., 1903), in h. l.
(3) Riehm, *Handw. d. bibl. Altert.*, art. *Bergbau*, blz. 166 (1ste uitg.).
(4) *Num.* XXXI, 22.

koperen *slang* tot genezings- of verweermiddel tegen de slangenplaag werd gekozen (1). Nochtans ligt de grond van die keus klaar genoeg voor de hand : het verweermiddel moest een afbeeldsel zijn van de plaag. Het is een wel bekend, en wijd en zijd, in de oudheid en tot op onze dagen, onder de meest verschillende volkeren waar te nemen gebruik, dat de bewoners eener plaats zoeken van schadelijk ongedierte vrij te komen en te blijven met, als wijoffer, een beeld van het betreffend kwaaddoend wezen op te zetten. Treffende voorbeelden daarvan heeft Frazer aangeteekend (2). Het zal volstaan hier te wijzen op het geval der Filistijnen, beschreven in 1 *Sam*. VI. Toen de ark des verbonds in het land der Filistijnen als krijgsbuit verbleef, werden die heiligschenders gestraft met een vreeselijken inval van ratten, die hunne steden en dorpen overkrielden. Op raad van hunne waarzeggers zonden zij dan de ark terug naar haar land, maar niet de ark alleen : zij hadden er ook wijgaven aan toe te voegen om van de plaag verlost te geraken, namelijk, naar het getal hunner hoofdsteden : vijf gouden ratten. Frazer, die in zijn commentaar op Pausanias' *Beschrijving van Griekenland,* de koperen slang van Moyses onder de bewijsstukken aanbracht voor het alom verspreid geloof in den heelkrachtigen aard der slang (3), verwijst ze, met meer recht, in zijn *Golden Bough,* t. a. p., naar het vak der plaagafwendende verweerbeelden.

Natuurlijk is die verklaringswijze aan een man als Baudissin niet ontgaan. Maar hij kan noch wil de overeenkomst aannemen van het oprichten der koperen slang met de zooeven ter herinnering gebrachte gewoonte. Een kenmerkend verschil meende hij reeds hierin te mogen aanstippen, dat het oorspronkelijk tot het wezen van verweerbeelden, als die door Frazer vermeld, zou schijnen behoord te hebben, dat zij ter zijde gesteld werden en niet openbaarlijk uitgestald, zooals de koperen slang het was (4).

(1) Gray, l. c.; Baudissin, *Studien*... I, 288.
(2) *Golden Bough* (2d ed.) II (1900) 427. Vgl. Andrew Lang, *The origins of religion and other Essays,* blz. 36.
(3) *Paus. descr. of Greece,* III (1898), blz. 66.
(4) *Nöldeke-Festschrift,* blz. 740; Anm. 1.

Doch, op het tegenbewijs door Weinreich geleverd, (1) heeft hij zelf naderhand die bewering ingetrokken (2).

Een ander verschil ware gelegen in den aard van de kracht door dewelke de beelden geacht werden hunne werking te verrichten. Met de koperen slang ging het niet toe als met die andere afbeeldsels van plagen. Niet het oprichten der slang op zichzelf had de verdrijving van het kwaad te bewerken, maar *het opblikken tot de slang zou genezing verwerven* (3) : « allen die gebeten zijnde haar zullen aanschouwen, zullen genezen zijn... En wanneer eene slang er eenen beet en deze opzag tot de koperen slang, zoo was hij genezen ».

Die opmerking is inderdaad een aandachtig overwegen waard. Het kan niet geloochend worden dat de wijze waarop de koperen slang haar weldadigen dienst te verrichten had, wezenlijk verschilt van de werking toegeschreven bij voorbeeld aan den bronzen schorpioen, door middel van denwelken Apollonius van Tyana Antiochië verloste van de schorpioenenplaag; dit beeld zou door zijne aanwezigheid alleen, dus door zichzelf zijn uitwerksel teweeg brengen : men stak het in den grond, in het midden der stad, onder eene kleine zuil (4). Bij de koperen slang was integendeel, naar de klaarblijkende bedoeling van het verhaal, van Jahve, en alleen van hem, de genezing te verwachten; het beeld was niets meer dan een op zichzelf krachteloos teeken, enkel dienend om op eene in ieder bijzonder geval erkenbare wijze Jahve's tusschenkomst te laten uitschijnen (5).

(1) *Antike Heilungswunder*, blz. 168, Anm. 3.
(2) *Adonis und Esmun*, blz. 328.
(3) *Ibid.*, blz. 329; *Studien* ...., 288, Anm. 1.
(4) Frazer, *Golden Bough*, l. c. Op dezelfde plaats haalt Frazer nog iets dergelijks aan uit Sint Gregorius van Tours' *Kerkelijke Geschiedenis der Franken* (trad. Guizot, VIII, 33). Sint Gregorius vertelt dat de stad Parijs placht vrij te blijven van knaagdieren en slangen. Maar te zijnen leeftijde, bij het reinmaken van ergens een riool, vond men een bronzen rat en een bronzen slang, welke men, zeer onvoorzichtig, van kant maakte... Sedert dien, voegt Gregorius er bij, zijn knaagdieren en slangen zonder tal in Parijs te zien geweest.
(5) In het boek der *Wijsheid* XVI, 5-7, wordt daarom de koperen slang geheeten een « *symbolon soterias* », « signum salutis » : een teeken der redding. Het gebruik dat van het slangenbeeld gemaakt wordt in het Joannesevangelie (III, 14-15), waar het

Doch, of nu ook iemand van meening was dat die bijzondere voorstellingswijze de historische waarheid niet trouw weêrspiegelt, nog hadde hij het recht niet haar tot voorwendsel te gebruiken om aan het verhaal van *Num.* XXI alle geschiedkundige waarde, alle zakelijk verband met het ontstaan van het slangenbeeld te ontzeggen en van den Nechoeschtan, in plaats van een plagenafbeeldsel, een oorspronkelijk godsbeeld te maken. Er bleve hem hoogstens te onderstellen dat de schrijver, die aan het verhaal zijn tegenwoordigen vorm gaf, tamelijk ver van de gebeurtenis afstaande, onder den invloed der meer ontwikkelde godsdienstige begrippen van zijne omgeving, meende te moeten aan het heugelijk gedenkstuk eene leering vastknoopen van hoogere zedelijkheid en zuiverder godsdienstzin dan waaraan het zijn ontstaan te danken had. Zoo naderde men dan min of meer tot de tweede der beide verklaringen door Tiele als mogelijk voorgestaan, waar hij schreef dat het bronzen slangenbeeld « .... kan de bliksemslang, een soort van saraf, maar [ ] evenzeer, in overeenstemming met hetgeen het verhaal van Numeri... op zijne wijze voorstelt, een slangefetis geweest zijn, waaraan men offerde tot afwering van schadelijke adders ». (1)

Is er werkelijk in de opvatting en het gebruik van plagenafbeeldsels zooals die elders voorkomen, een reden gelegen om de bijzondere voorstellingswijze van het slangenverhaal in *Num.* XXI als onhistorisch te bestempelen? Misschien zal een lezer zich afvragen of het wel zoo zeker is dat de beschouwing waarbij plagenafbeeldsels als tooverkrachtige afweringsmiddelen aangezien en behandeld worden, in deze zaak als het oorspronkelijke moet doorgaan; of zulk bijgeloovig bedrijf niet veeleer afval mocht heeten en misvorming van godsdienstige handelingen die gelijk stonden met een smeeken om ontferming tot de Godheid gericht? Men bedenke dat evenmin als de koperen slang

als vergelijkingsterm dient tegenover den op het kruis verheven Zaligmaker, berust enkel op de beschouwing van het verkregen uitwerksel, onaangezien de wijze waarop dit uitwerksel veroorzaakt is (.... sicut Moyses exaltavit serpentem in deserto; ita exaltari oportet Filium hominis : ut omnis, qui credit in ipsum, non pereat, sed habeat vitam aeternam).

(1) *Gesch. van den godsd. in de Oudheid*, 323.

der Hebreeën, de vijf gouden ratten der Filistijnen, stipt genomen en in alle opzichten, de weêrga zijn van den bronzen schorpioen van Antiochië. Ook de Filistijnen dolven hunne gouden ratten niet in den grond, maar legden ze eerbiedig, als offergave, naast de ark, op den zelfden splinternieuwen wagen die Jahve's bondkist naar het land van Israël moest terug brengen, aldus belijdend dat de plaag die hen overvallen had aan den straffenden toorn van den machtigen God hunner naburen te wijten was en lucht gevend aan het rouwmoedig verlangen naar verzoening en vergiffenis. Tusschen de handeling der Filistijnen en degene der Israëlieten in *Num.* XXI beschreven, is de afstand niet zoo groot.

Daarop willen wij niet verder aandringen. Hoe men ook oordeele over de gebruiken bij andere volkeren in zwang, het ware strijdig, niet alleen met de christene leer omtrent de bovennatuurlijke verheffing en zending van Israël, maar met de beginselen eener gezonde geschiedkundige kritiek, de verschijnselen op het gebied van den israëlietischen godsdienst waargenomen, van vooraf aan en zonder onderscheid, zonder voorbehoud of beperking, op een zelfde lijn te stellen met het eerste beste schijngelijkend heidensch bedrijf. Herinneren wij er nog eens aan, dat de historische vertrouwbaarheid van het bericht dat het oprichten der koperen slang aan Moyses zelven toeschrijft boven alle verdenking staat. Wanneer men nu het godsdienstig werk van dien Moyses gadeslaat, zooals het ons uit het gansche verloop van Israël's geschiedenis tegenstraalt, dan komt zijn recht tot een gansch bijzondere bejegening van wege de geschiedvorschers dadelijk en glanzend te voorschijn. Had niet Moyses, om maar iets te noemen, een zóó diepen indruk van de verhevenheid van zijn God ontvangen, dat hij het zijner majesteit onwaardig achtte hem onder den vorm van een beeld ter aanbidding voor te stellen en daarom, Jahve ter eere, een beeldloozen eeredienst inrichtte? (1) Verkondigde niet de profeet Amos, reeds in de eerste helft der achtste eeuw v. C., *als onloochenbaar erfgoed van Israël sedert den uittocht uit Egypte*, en als zelfs

(1) Kuenen, *Godsd. van Israël*, I, 285 vg.

door het afvallig Israël erkende Grondwet, een godsdienst zoo verheven in geloofs- en zedenleer als geen denker der oudheid er ooit een droomde? De grondlegger van dat geestelijk monotheïsm moest voorwaar oneindig veel hooger staan dan de heidensche waarzeggers en toovermeesters. Voor wie dat feit onvooringenomen overweegt zal het niet het minste bezwaar opleveren te besluiten, dat, wat een later schrijver, — toch in elk geval al een betrekkelijk zeer oude, — ten opzichte der koperen slang « op zijne wijze » heet voorgesteld te hebben, Moyses zelf wel reeds, op even die zelfde wijze, kon hebben gedaan. Dat het gebruik, zeker aan Israël bekend en misschien wel onder de lagere standen bij gelegenheid gevolgd, om last van ongedierte te verdrijven door het opzetten van een afbeeldsel er van, door Moyses zelven werd opgenomen, maar van alle bijgeloovige en onzedelijke beteekenis gezuiverd; dat Moyses tot afwering eener slangenplaag de koperen slang oprichtte, niet meer als een toovermiddel, maar als een zinnebeeldig teeken, van Godswege bevolen, om aan het volk te herinneren dat de geesel van Jahve kwam en door ootmoedige onderwerping aan Jahve moest worden onschadelijk gemaakt en verwijderd, daarin ligt niets wat tegen de waardeering van Moyses' hooge zending zou aandruischen, — en ook niets wat zou moeten geacht worden er boven te staan. Voor later misbruik was Moyses niet verantwoordelijk.

A. VAN HOONACKER.

VERBETERING. — In het April-nummer van *Dietsche Warande en Belfort*, blz. 310, regel 26, gelieve de lezer het woord *paar* te schrabben.

MEIKRANSJE

Lieve Vrouwe, moeder mijn,
'k wil iets schoons u schenken,
opdat ge in uw weidsch paleis
steeds aan mij zoudt denken.

't Is een frissche bloemenkrans,
dien ik heb gevlochten,
spijt ik door der driften drom
stadig werd bevochten.

Ziet gij 't helder blijheidsrood ?
Ziet gij 't somber treuren ?
Ziet gij 't glorie-amarant ?
Al voor u die kleuren.

Maar er is iets beters nog,
door den krans omgeven,
iets dat aan zijn kelkjes kleur,
geur bedeelt en leven.

Merkt gij 't, moeder ? 't Is mijn hart,
honderdmaal doorstoken,
en uit iedre wonde is een
bloem voor u ontloken.

Liefde bloost uit de eene u toe,
de andre is paars van rouwen,
gene viert de zegepraal
in haar purpre vouwen.

Neem den krans en neem het hart.
Neem ze, moeder, beide.
Wil de teere bloeisels niet
van hun oorsprong scheiden.

Lieve Vrouwe, moeder mijn,
dát wil ik u schenken,
opdat ge in uw weidsch paleis
steeds aan mij zoudt denken.

AAN MIJN DRIFTEN

Waarom uw toorn en uw verscherpt geschreeuw?
Gij, die me tergt, om straks weer laf te smeeken,
waant gij mijn wil als zonbeblonken sneeuw,
of sprok als glas, dat kinderhand kan breken?

Al dubbelde ook uw woede, al bleef 'k een eeuw
nog worstlen, nooit zult ge eens uw neerlaag wreken.
Want waart ge sluw als slang en sterk als leeuw,
geen schree ben ik in 't heetst gevecht geweken.

Stortte ooit de trans bij donderbons in puin?
Boog ooit de rots bij baargebeuk haar kruin?
Of beefde ooit de eik bij 't zwiepen van den heester?

Wat geeft het mij of gij mijn lijf bespringt!
Zoo ge ook dat vleesch beheerscht, de ziel toch dwingt
ge nimmer, nu noch later. IK ben Meester!

AVOND IN MEI

Ontglipt aan Godes hand, zakt de avond over 't land,
gelijk een wollen sprei, geweven door de maagden
welke in den gulden schijn van vree gezeten zijn,
van vree dien furies uit der twisters woon verjaagden.

Gedempt wordt al 't gerucht. Aan paars-fluweelen lucht
talmt in het Westen nog wat helderheid der dagen.
Vervroomde schepping hoort ootmoedig nu naar 't woord
der stilt, die reekning over elke daad komt vragen.

Geheel omdonkerd droomt het saâmgeklompt geboomt
van wondre dingen, in zijn blarenschut verscholen.
't Is of een priester bidt, wijl hij voor 't altaar zit
der eindloosheid, waarin al 't menschlijke is verloren.

Soms vleugt een vlokje wind, als 't hijgen van een kind,
wiegt eventjes de fijn uitsprietelende twijgen,
en kust de kruin, die hoog tuilt naar den purpren boog,
om vleiend langs den stam op 't needrig gras te zijgen.

Dan lisplen blaarkens teer een bede naar den Heer,
die na den zwoelen dag met avondkoelt wil laven,
die, als het Oosten blauwt, hen mildelijk bedauwt,
en elk begunstigt met onmisbre zonnegaven.

Ofwel vertellen zij geheimen, droef of blij,
geheimen van den man, die in hun schaduw rustte,
die vruchtloos op zijn tocht naar een verstaander zocht,
maar toch volharding als zijn daaglijksch voedsel lustte;

of van de vrouw, wier hand de liefde had geplant,
en thans gesierd was met haar altijd-frissche rozen,
die de eeuwen overzag in 't heil van éénen dag,
en door de onsterflijkheid tot zuster werd verkozen.

De bloode veldviool, die zich voor 't licht verschool,
al de arme bloemen, in vergeten hoek verborgen,
nooit door een knaap verrukt voor moeder's feest geplukt,
maar eenzaam wachtend naar de weerkomst van den morgen,

verkwikken met haar geur nu hen, die in getreur
het moegepeinsde en zeere hoofd neerslachtig nijgen,
wier kortgenoten heil vervloog op wolkenzeil
naar verten, die steeds norsch bij angstig vragen zwijgen.

En tevens welt haar walm naar hen, voor wie de galm
der grove wereld zweeg, toen zij elkaar ontmoetten,
die opgetogen staan aan 't kruispunt hunner baan,
en thans op zelfden weg een zelfde doel begroeten.

Oneindig heilig spant deze avond over 't land.
De bries noopt het geblaart tot inniger gebeden.
Mijn zwellend harte klopt, met wellust overkropt...

Ik dank U, goede God, omdat ik heb geleden.

CONSTANT EECKELS.

14 Mei 1909.

RONDOM DE RUÏNE
VAN BREDERODE

BRIEVEN UIT S. . . . . (1)

I

Wat ik hier uitvoer? Dat is in één woord gezegd : ik leef hier buiten. Ge moet een flinken klemtoon leggen op *buiten,* en een nog zwaarderen op *leef,* — leven doet men niet overal.

Ge vraagt of de heele streek hier zoo mooi is als de enkele plekjes die ik u beschreef. Ja! De eenige onaangenaamheid is, dat men niet twee kanten tegelijk uit kan. Waar de weg zich splitst, staat ge dadelijk in een lastig « embarras du choix » en zoudt ge uzelf willen verdeelen, om beide wegen tegelijk in te slaan. Dán kijkt ge links, dán rechts, besluiteloos, in een kritiek evenwicht, als iemand, die aan beide armen tegelijk even sterk wordt getrokken, totdat een oogenblik van onwillekeurig meegeven naar één zijde het pleit beslist.

Ge kent Scheveningen niet waar? Scheveningen genomen in dien heel wijden zin, voor al wat tusschen de duinen en de residentie ligt. Gij kent de heele kust, van den Hoek tot Leiden en zijt een geestdriftig bewonderaar van Wassenaars omstreken. Boven de Steutelstad hebt ge alleen de bloembollen gezien en den Haarlemmerhout. Maar ik zeg u : vriend, ga hoogerop! Naar Overveen en Bloemendael en Velzen!

(1) De brieven dagteekenen uit den zomer van 1900! Het « nonum prematur in annum » is dus naar méér dan de letter toegepast. Op verzoek verschijnen ze thans in druk, maar onveranderd (= onverbeterd). — Die het verzoek tot uitgave deed behoort dus niet den Schrijver, doch den Opstelraad van *Dietsche Warande & Belfort* dankbaar te zijn.

De *stof* van 't landschap, om 't zoo te zeggen, is hier dezelfde als meer zuidelijk : boomen en bosch, weide en duin, vaarten en sloten, boeren- en buitenplaatsen. Maar de *vorm* is heel verschillend. Er zijn heerlijke lanen in het Haagsche Bosch, maar geen eikenlaan zoo koninklijk als die langs Meerenberg, geen beukenlaan zoo trotsch als die van Elswout; geen sparrenlaan zoo deftig — aangeboren deftigheid! — als die zich slingert om de terreinen van « Duinzicht ». En uw voet treedt hier niet knarsend op knerpend grint, en doft niet neer op harde klinkers, maar schuifelt in zachte bladeren of over gladde naalden. Het Haagsch Bosch is mooi, maar er is toch iets gesoigneerds aan, iets « Haagsch », en dat doet kwaad aan het « Bosch ».

Daar heb je den vijver. Mooi, nog eens. Maar het meertje van Berkhout hier heeft toch een bekoorlijkheid, die de vijver mist. 't Ligt zoo stil te luisteren in 't groen naar het gezang der vogels, en 't gegons der insecten, en het lied der kruinen eromheen, zoo stil. En toch is het geen net-getogen modemeer, dat men geleerd heeft stil te liggen; 't heeft niets van dat modieuze ding bij de Cremer-bank in de Scheveningsche boschjes. Maar ge ziet eraan al het naïef-wilde van een echt natuurkind.

Dát is het. Er is hier, in 't algemeen, meer natuur gebleven en de « kunst » heeft nog niet zooveel verknoeid. Er is meer bosch dan tuin, meer plas dan vijver, meer spontaneïteit, minder gedwongenheid van vormen; meer werk van God et minder geknutsel van menschen. Zelfs waar gebouwd is — mits niet vlak bij de stad — blijft de eigenaardige geest der streek bewaard. Voorburg, Rijswijk, Wassenaar, de Westlandsche dorpen, zij hebben hun frissche welvarendheid, die ge op de Jan-Gijzenvaart b. v. te vergeefs zult zoeken. Doch hier leeft meer die echte gezelligheid van het buiten-zijn; men leeft hier minder in melk en boter, kaas en ooft, en meer in onbezorgd tevreden-zijn met het schoon der natuur. De villa's houden zich niet stijfdeftig op een afstand, echter stijlvolle hekken en opge-schoren hagen, maar staan los in 't hooge hout, verscholen als jagers op de loer, en verraden zich slechts door de hel-roode spits hunner torentjes boven de donkergroene toppen, of door de matte witheid hunner muren, die door de stam-

men heenvlekt. Andere liggen vrij tegen de helling der heuvelen zich te zonnen langs den breeden weg, midden in een grasveld vol allerlei bloempjes, als Oostersche sultanen op een kleurig tapijt.

Dit alles moest ik u kunnen beschrijven zonder schade voor den fijnen toets, dien honderd kleinigheden eraan geven; kleinigheden — maar voor mijn pen te groot. — Wil hier bedenken, dat Horatius het aan Homerus tot deugd rekent, dat hij « quæ desperat tractata nitescere posse, relinquit ». (1)

Maar zwijgen kan ik niet van de kleinere wegen. Daar komen geen equipages de stof opjagen en geen automobielen verpesten daar de lucht; ge wandelt er rustig, alleen met de natuur. En de weinige stille menschen die gij ontmoet, zien u dadelijk aan met een blik van begrijpen, en hun groet heeft iets vertrouwelijks, als kenden ze u reeds lang, en zijn dankbaar dat ge hun genot komt deelen.

De « Kerklaan » brengt u op een klein houten bruggetje, waaronder van drie zijden het water samenkomt. Op dat « kwakeltje », gelijk het hier heet, hebt ge een heerlijk gezicht. Het treft te meer, wijl het u bijna plotseling wordt geboden. Het pad heeft u eerst tusschen huizen en hoogomhaagde tuinen gevoerd, dan door akkers vol dichtberankte boonenstaken, eindelijk door vrij hooge wilgenboschjes. Op eens treedt ge uit hun schaduw in het volle licht, uit hun engte in een ruim landschap.

Blauw is de hemel en helder het water en warm de lucht. Overal gloed van zonnelicht en weelde van zonneleven. Schouw nu die weiden over, waarin het vee rondgraast of lui uitligt, verspreid over de groene vlakte als de stippen op een blinde landkaart. Echte Hollandsche weiden met witte damhekken en bruingeteerde schuurtjes en molmende knotwilgen, die hun leven verdroomen over de sloot. In breeden boog liggen de duinen daarachter, hoog hun gele koppen blakerend in het Julilicht; maar de helling staat dicht beboscht, vol groen-en-bruin van bladeren.

(1) dat hij niet raakt aan dingen, aan wier *schoone* behandeling hij wanhoopt.

Rank rijzen daaruit witte torentjes als kreten van blijdschap; en nieuwe huizen beuren hun helroode pannedaken, die als heftige ruziewoorden opschreeuwen uit dien vrede van groen en bruin. De woningen op de Jan-Gijzenvaart, recht voor u uit, kunnen niet mooier gegroepeerd staan, en ge voelt uit de verte, dat daar de gulle gezelligheid van het dorpsleven heerscht en de bescheiden tevredenheid met het gewone maar gezonde dagelijksch arbeidsbrood. Heel aan den rechterkant zit de villa van Wüste deftig in de schaduw van haar oude eiken en rossige beuken.

Loopt ge nu het kronkelend laantje af, op den spoorweg aan, dan hebt ge, om de tien passen bijna, een verandering van tooneel. Dezelfde dingen, maar telkens onder andere belichting, in andere groepeering. En dat duurt tot vlak aan 't eind; dan staat op eens alles te ver uit elkander en het geheel is niet meer in één blik te vatten. Maar een klein half uur hebt ge genoten, teug op teug, uit eenzelfden wonderbeker; een telkens nieuwe, doch altijd frissche smaak.

Frisch is hier het woord. Het landschap imponeert u niet door trotsche schoonheid die ontzag afdwingt; maar neemt u in door zijn liefheid, zijn helderen lach, — zijn frischheid.

En dan die paadjes in de bosschen! Waart ge ooit door een gelukkig toeval in een dier groene gangen verdwaald, ge zoudt voortaan niet meer voorbij kunnen zonder een zelfoverwinning. Groene gangen, zei ik. Want groen is boven uw hoofd het wiegelend gewelf, en groen is onder uw voet de zachte mosbodem, en groen is aan weerszijden de levende muur vol ritselende geheimen. Maar dat groen is niet vervelend. Het beweegt zich in den zachten wind en het licht strooit er allerlei tinten over. Gouden bundels strijken door het gewelf en werpen kleine zonnetjes op den grond. En bij elke kromming verrast u dat eigenaardig diepe van een nauw perspectief, waarin alle lijnen wegdoezelen en alle kleuren inéén vloeien tot een nameloos licht. Dan vliegt uw verbeelding u vooruit als een speelsch kind aan de leidende hand der moeder ontsprongen; dan roept ze u uit de verte toe al wat zij er wonderbaars ziet en

hoort; en gij gelooft ze telkens weer, schoon de ondervinding u leerde dat het telkens bedrog was. En ge nadert opnieuw, terwijl de blaren om u heen geheimen lispelen, misschien wel schalks lachen om uw onnoozele goedgeloofschheid. Maar als ge, schuchter bijna, en nieuwsgierig komt waar de fantasie u lokte, is ze alweer vooruitgesneld en ter plaatse zelf bespeurt ge niets dan een glimmende hagedis of het geluid van een opgeschrikten merel, die ritselend door de dikke takken schiet.

Over de weide ging ik naar huis.

Breed hing de zon in het Westen, niet ver meer boven den horizon. Haar gloed viel schuin over de pas gemaaide graslanden en stil stonden de boomen in het rood-gouden licht. En 't was of zij grooter werden naarmate de zon dieper dalen ging. Gelijk in een schouwburg de menschen vol gespannen zwijgen, met strakke oogen den held volgen die ondergaat, zóó rezen de boomen op en staarden stil naar dat Groote daar, dat sterven ging en nog eens wijd uitstraalde zijn warme heerlijkheid; en 't was of weemoed en dank van hen uitvloeide naar dat vuurhart, dat vóór zijn scheiden van de wereld nog eens al zijn liefde over haar uitgloeide in machtig breede glorie en overweldigende teederheid.

Toen ik bij den ingang van het dorp mij voor 't laatst omwendde, was al die schoonheid uiteen en weggevloeid. Enkele bleeke lichtstrepen toonden de plaats waar de zon gezonken was. Een grauwe wolkenzerk dekte haar graf.

II

Nu zal ik u naar de Ruïne-zelf brengen. Als een verwaarloosd (1) monument op een graf van vergeten grootheid, zoo staat ze daar; dubbel tragisch door het groene leven van den rijken zomer eromheen. Muren en torens zijn dat geweest, gerust in hun sterkte, tartend in hun hoogheid; geslachten hebben ernaar opgezien als naar hun vaste bescherming en onbezwijkbaren

(1) Sedert dit geschreven werd is er gerestaureerd.

steun. Nu leunen daar tegen elkander nog enkele stukken, verweerd en verbrokkeld, — de misvormde romp van een verslagen reus. En het leven bloeit om en over dien doode heen ; groeit weg de povere resten zijner heerlijkheid. Waar eens vanen wapperden, klapperend ten feest of ten strijd, hangen lange slierten van klimop uit den treure rond te bengelen ; en wat niet week voor stormram en katapult, wordt ontwricht door de teere worteltjes van het mos, dat grauw-groen overal tegen de steenen plekt, zegels van den doem der vergankelijkheid. En over alles lacht de zon, die alle glorie van vroeger gezien heeft en bewonderd ; lacht de zon, triomfeerend met gouden lach om eigen onvergane heerlijkheid, — de lach van een mooien cynischen spotter bij een open graf.

Ja, als naar het graf van een groot man, met een gevoel van eerbied en weemoed, zoo ging ik het brugje op. Het brugje ! Waar is de breede, zware valbrug, waarop de ongeduldige hoef der ridderrossen, zoo wèlluidend klonk, een vóórklank toch van strijdrumoer of jachtgeschal ? De gracht, die diepe klare gracht, waarin het trotsch gebouw weleer met zooveel zelfvoldoening zijn kracht en schoonheid spiegelde, is verworden tot een vuile sloot, een bijna dichtgegroeide poel. En daar moet een stuk muur, dien tijd noch oorlog vellen kon, door twee dorpere balken worden geschoord ! Wat zal 't daarbinnen zijn ?

Aan het huisje van den Rijksambtenaar — hinderlijk anachronisme ! — staan portretten te kijk en te koop, vertoonende « het slot Brederode, voorheen en thans, met plattegrond ».

Goed voor historici en archaeologen ! Die kunnen nog meer van hun gading vinden in een brochure van Jhr. Victor de Stuers, waarin die monumentenman, naar best vermogen, de geschiedenis der ruïne meedeelt, en uit de spaarzame gegevens een gissing waagt naar den oorspronkelijken vorm van het kasteel. Ook vinden zij in een glazen kast van het hotel *Velzerend* de voorwerpen netjes uitgestald, die in genoemde brochure even netjes zijn gecatalogiseerd.

Maar van dat alles moet ik nu heelemaal niets hebben.

Kom mee den torentrap op.

Daar ligt Kennemerland, met zijn weiden en akkers, zijn vaarten en sloten, zijn bosschen en duinen; al zijn schatten uitspreidend zonder 't minste angstig voorbehoud; in gulle geefschheid biedend wat het heeft, al wilt ge alles nemen. Als een kind van rijkdom en geluk, de beide handjes vol gaven naar u toe geheven, zoo ligt er het lieve land, onder dien blauwig-wazen sluier te rusten, lachend tegen den hemel, dronken van het gouden licht dat breed neervalt als de breede plooien van zijn wieggordijn. Hoe rustig-stil en hoe vol intens leven! Hoe grootsch en hoe lief tegelijk! Zoo wijd uit, naar alle kanten heen; en toch zoo dicht bij me, zoo nauw aan mijn hart. Overweldigend-machtig en teer-aandoenlijk tevens.

Gij, die de Alpen en het Zuiden mocht bezoeken en van Holland niet veel meer dan de boutade van de Genestet kennen *wilt*, gij lacht ongeloovig met een glimp van medelij, jegens den arme, die hier, in dat Holland, op dat « doorzijpeld stuksken gronds » een plekje vinden kan, dat hem zoo dweeperig-warm maakt. — Ongeloovig moogt ge blijven, maar uw medelijden kunt ge mij sparen. Want ik verzeker u: genoten heb ik, en genoten volòp.

Genieten, — neen, dat is het woord eigenlijk niet. 't Zegt wàt, maar niet alles. Genieten is: zien dat onbeschrijfelijk geheel van vormen en kleuren; hooren die onvertaalbare symphonie van honderden geluiden; diep inhalen die zonnige lucht vol geuren van bosch en zee. Genieten is: zich in die frissche heerlijkheid beneden u als af te storten, als ware 't in een meer, en al die gulden weelde om u heen te laten spoelen, van alle kanten, dat ze dringe door alle poriën, tot gij gansch van zomerjubel zijt vervuld. Maar dat is nog pas 't begin; dat is nog niet de dóór- en nàwerking van den indruk, zoo krachtig ontvangen en zoo diep; waardoor ge straks, over de oude borstwering leunend, met open oog niets ziet, met open oor niets hoort, onvoelbaar voor uzelf zijt geworden, als onder den invloed van mystieke machten, die van overal heen op u afkomen, en in u wekken dat intense zielebeweeg, waarbij ge meer passief dan actief schijnt en uw bewustzijn als een suffend toeschouwer staat te kijken.

En dáárvoor is genieten het woord niet. Maar geef eens een beter. Zeg eens wat zoo 'n landschap daarbinnen in beweging zet. De fantasie, die stout en met zoo 'n vuur aan 't bouwen is, en de herinnering aan de werkelijkheid, die ineens al die heerlijkheid in puin gooit. Droomen die begeerten wekken en altijd mooier droomen roepen, — en de plots opflitsende gedachte dat niets van al dat moois ooit mogelijk is. Een stage strijd tusschen warm wenschen en koud weten; hoopvol opvliegen, vrij de breede wijdte in, — en worden neergeslagen naar den grond, lam... Wat zou een poging tot nauwkeuriger analyse! Ons levend hart is niet voor de snijtafel en een vivisectie op zijn eigen ziel blijft toch maar stukwerk. Maar lang daarna blijft nog dat hart vervuld met zachtschrijnenden weemoed; een onvoldaan-zijn met het leven, dat toch moet worden doorgeleefd; een heet verlangen naar iets hoogers en reiners, dat tevens vast is en blijft, maar welks onbereikbaarheid in het heden drukkend wordt gevoeld; een zucht, die machtig oprijst uit ons diepste zelf en heel de ziel op haar breedte meevoert naar

> Ce bien idéal que toute âme désire
> et qui n'a pas de nom au terrestre séjour.

Beter dan de Lamartine in zijn *Isolement* heeft niemand nog dat onuitsprekelijk gevoel uitgedrukt.

III

IN HET BOSCH

> Ich ging im Walde
> So für mich hin.
> Und nichts zu suchen
> Das war mein Sinn.
>
> GOETHE.

De Lamartine, ja, die kon zeggen zoo juist wat ik maar voelen kan. O! stond de taal mij williger ten dienste! Zoo dikwijls leven er liederen daarbinnen, maar ik kan ze niet uitzingen; er bruisen soms dithyramben door mijn ziel, ik kan ze niet eruit slingeren; ik heb de woorden niet.

Die ik heb zijn nog geen flauwe echo van wat daarbinnen klinkt of stormt, en ga ik naar betere op zoek, dan sterft het leven van binnen weg. O, ik geloof het wel, elk beeld der woelig speelsche of stoutópdurvende fantasie weer te geven in het woord met evenveel scherpte van teekening en gloed van coloriet als vaardigen spoed; — den vluchtigen indruk te grijpen en dadelijk vast te zetten in den passenden vorm, niet te nauw en niet te wijd; — uit te zeggen in den juisten klank de fijnste rimpeling van het diepste zieleleven, — 't moet voor allen wel moeielijk zijn, de kostbare prijs van wie weet hoeveel zwoegens en smart, maar mij is 't nog onmogelijk. En of ik 't ooit zal kunnen? Dit moest ik eens weten.

De Lamartine kón het. Hoor hem in zijn « Affaires de Rome ». « Une nature tour à tour imposante et gracieuse, qui s'empare de l'âme, y apaise les tumultueuses pensées, les amers ressouvenirs, les prévoyances inquiètes, et peu à peu l'endort dans la vague contemplation de je ne sais quoi d'insaisissable comme le son fugitif, de mystérieux comme l'univers et d'infini comme son auteur. »

Zóó is de natuur hier.

Na den middag ben ik het bosch ingegaan, en dwalend zonder doel, tevreden met in 't bosch te zijn, vond ik een open plek. Om een der dikste stammen was een bank geslagen; maar zachter rust bood mij het frissche mos, waarop zonnetjes wiegelden als lichte gouden bladen op een donker vijvervlak. Aan één kant gaat de grond omhoog, moeizaam, met onregelmatige trappen. Zwaar schrijden op zijn rug de forsche stammen in lange rijen naar boven, reuzen die opgaan naar hun vesting. Maar rustig en gerust leg ik me tusschen twee machtige sparren daar tegenover, een kussen van mos in den rug, en kijk en luister.

Hoe dat insect in de zonnebundels drijven kan, en op eens met hoekigen zwaai verdwijnt. Voor welken vijand is het nu gevlucht? Op welken buit zoo plotseling afgeschoten? Terwijl uw blik het diertje volgt wordt hij plotseling gevangen en geboeid door het wisselend lichtspel in de kruinen; hoe het zongoud óp en dóór dat allerlei groen en bruin komt neergestroomd, en telkens alle ruimten vult,

die de wind onophoudelijk van plaats en vorm doet veranderen.

En de vogelen! Scherp getjierp, niet mooi van klank, maar mooi door het leven dat er in uitklinkt, — de onbedwongen levensblijheid van een uitgaande school. Vroolijk geneur, bescheiden, nog ietwat ingehouden — als van een jonge dienstmeid, die, pas bij een nieuwe mevrouw, nog niet durft dóórzingen. Krachtig gefluit, — als het lied van den man die het ver bracht door energie en niet bang is voor wat komen kan. — Op eens! lang gerekt, een draad van wollen geluid, zoo komt het uit de keel — zeker! — van een ingelukkig bruidje; want een georgel valt in, rond als rolden volle bellen van geluid uit een beker met kristallen klank — de jubelende bruidegom! Dan een opschieten van puntige toontjes, schril en schel, als fijne waterstootjes uit een spitse fontein, hooger, lager, hooger, hooger nog, — een bitsige nijdigaard, die zijn jaloerschheid niet verkroppen kan. En door dit alles heen het breed geschuif van den wind door de hooge kruinen.

De wind — die maakt en houdt het bosch wat het is, die geeft het zijn leven en zijn poëzie. De insecten niet. Want zelfs, al gaat ge een kever bekijken, die daar naast u komt aan scharrelen, over blaadjes heen, onder takjes door, een hoogte op die hem een berg moet lijken, en dan weer langs de helling, een groen ravijn tegemoet van drie duim diepte, klauterend, laveerend, vallend, opkrabbelend; als ge dat beest gaat bekijken, zeg ik, zóó dat ge al zijn deelen en kleuren en afmetingen en manieren met van Deysselsche deurwaardersnauwgezetheid kunt boeken — dan is dat een liefhebberij van hoogstens een half uurtje. — En de vogels óók niet. Die monnik van Heisterbach? Larie, man! Dat is maar een sprookjesmonnik! En ook de boomen niet, al kijkt ge eens naar een heel dikken of gek-krommen stam. Neen, als ge in een groot geheel zijt, kunt ge met geen deelen bezig blijven. Moet ge ook niet; dan doet ge u zelf te kort. Het *bosch* moet ge zien, het *bosch* moet ge hooren; en de wind, zeg ik, doet het bosch leven en strooit er droomen door.

Daarom moet ge er niet heen gaan om stil, met u zelf

alleen, uw eigen dingen te bepeinzen. Met den besten wil ter wereld — het gaàt niet. Verbeeld u, ik lag daar in m'n eentje te denken bij al dat insecten gewirwar en vogelengeluid, over... een pic-nic, dien ik u hier zou aanbieden, *als* gij toch eens overkwaamt; en wat en wien ik er bij zou halen. Ik weet niet eens te zeggen, hoe ver ik met mijn plan gereed kwam — en toch was het mij ernst. Maar de wind stoorde mij; de wind die al de boomen aan 't praten bracht, aan 't praten met evenveel tongen als ze bladeren hadden. En denk dan maar over een probleem zoo gewichtig als het samenstellen van een gezelligen pic-nic.

Kon ik u alles navertellen! Het verhaal van grijsaards wier geheugen als dat der bijbelsche patriarchen over eeuwen te beschikken heeft.

Een heel oude boom, — met dit warme weer stond hij nog dik gejast in mos en zwam — kon zich het eerst verstàanbaar maken. Hij had in zijn jeugd nog een « ding » bijgewoond, een plechtigheid waarvan de boomen om hem heen maar heugenis hadden uit het verhaal hunner ouders. Maar hij had zelf nog gezien, hoe de rechter zat onder het blanke schild, dat opgehangen was aan den stam der linde. Tot staf droeg hij een ontschelden stok in de hand en hij hield den rechtervoet over den linker geslagen. Want « dat was de houding van den nadenkende ». Rondom hem de « bijzitters », ernst in het gelaat, als voegt aan mannen die recht gaan doen na rijp beraad en naar hun beste weten. Buiten den ring van ingeplante hazelstokken verdrong zich woelend de « ommestand »; dat waren alle Vrijen der Marke. Driemaal sloeg de rechter met zijn stok tegen het schild, en als de stilte door niemand meer verbroken werd, bande hij den gerichtsvrede en besloot : « Wrogen wat wroogbaar is, wie klagen wil, klage », En er wérd geklaagd en verdedigd en vonnis gewezen en weergeld opgelegd of boete geëischt van zooveel ossen en schapen of zooveel vaten bier (1). De bijzonderheden ontgingen mij verder, want de boomen in den omtrek, die deze historiën al meer

(1) Vgl. Hofdijk « Ons voorgeslacht ».

moesten hooren, gaven luide teekenen van ongeduld, alleen nog wat bedwongen door eerbied voor dien oude. Nu wilden allen wat vertellen uit hun ervaring. Een geroesemoes van stemmen, hoog en laag dooreen. Ziehier wat ik zoo al verstond.

In hun jeugd — het land heette nog Kinheim — waren zij vaak met lust getuige geweest van drukke jachten op wolven en ander wild, dat toen nog in menigte bij hen zijn voedsel vond. Hoe dikwijls hadden zij gejuicht bij een meesterlijk schot! Hoe vroolijk neergezien op den kring der jagers, als ze tegen het avonduur zich schaarden om den opgestapelden buit, en voor hun naar-huis-gaan, een hert aan 't spit staken tot een gezamenlijk maal. Hoe hadden ze dan lachend staan luisteren naar de overdrijving waarmee ieder zijn lotgevallen meedeelde! Nog waren ze vol bewondering voor de taaie onvermoeidheid dier jagers, hun lenigheid van spieren, hun koenheid van springen, hun kracht in den loop. Maar, klaagden ze, in onheugelijke jaren hadden zij geen ever meer schuimend aan hun voet zien neervallen. En stiller werden ze, als dachten ze met weemoedige vreugde terug aan die tijden van forsche kracht en gezond natuurleven. En een oogenblik was het heel stil. Toen rees in de verte een zacht gelispel, dat dichterbij kwam en luider en beter verstaanbaar werd. Hadden de boomen daar achter aan deze, hier bij mij, een nieuwe stof opgegeven?

Levendig ging het verhaal weer door. Zij hadden oog en harnas zien schitteren van zoo menig ridder, die, de hooge borst vol jongen moed en stoute hoop, ten steekspel opging of, onder Graaf Willem te kruisvaart toog. Zij hadden gejuicht in de kracht, die zich in de zware rusting tegelijk verborg en openbaarde. Zij hadden het zich een eer gerekend en veel trotsche vreugd gevoeld, als de spits der lans, die in den stijgbeugel stond, hun bladeren of takken had geraakt. Maar hunne levendigheid klom tot geestdrift, toen zij herdachten hoe vaak de Graaf van Holland met zijn edelen — Europa's schoonste stoet — ontspanning had gezocht en gevonden in hunne schaduwen, op hunnen grond. — Met spijtigen spot merkte een lange beuk op, dat tegenwoordig wel eens een heer voorbijreed op een

manegepaard, en dat niemand zien kon of het een baron of een kantoorklerk was; waarop alle boomen lachten. De beuk zelf nu zag er vorstelijk uit en was bepaald tegen alle opheffing van het uiterlijk onderscheid der standen.

Breed rolde de lach weg door de wuivende kruinen, en nauwelijks kon ik de laatste boomen hooren. Want van de andere zijde rees weer gelispel, groeiend tot levendiger taal en luid klinkend in mijn nabijheid: pelgrims hadden ze gezien; sommige in weinige korte kleeren, die hun boetetocht volbrachten naar St. Jeroen te Noordwijk of St. Engelmund te Velzen; anderen, in feestelijk gewaad, droegen de gaven hunner dankbaarheid om daarmee het graf hunner weldoeners te sieren. Ook nu nog — zachter klonk hun stem — zagen zij er velen dwalen langs hun stammen, die hen alleen tot getuigen durfden nemen van de tranen, waarmee de menschen maar zouden spotten. En ze werden weer heel stil. Maar een ondeugende berk kon niet nalaten op te merken, dat er thans óók wel kwamen met de handen vol goede gaven, om... een pic-nic te houden met hun vrienden. Slechts enkele boomen vonden dat aardig; anderen stieten den berk aan en vermaanden hem tot meer bescheidenheid.

Zóó hielden de boomen mij bezig, langen tijd. Geestige vergelijkingen hadden ze tusschen poorters van den ouden en burgers van den nieuwen tijd; tusschen laten en hoorigen, die den heer van 't kasteel, en socialisten, die den eigenaar van machines dienden; tusschen den schoonheidszin van vorige geslachten die het bosch aan Gods zorgen overlieten, en dien der bouwondernemingen uit de laatste jaren, die er klinkerwegen doorlegden en electrische lantaarns inzetten en stuk voor stuk het bosch vernielden om aan een villapark plaats te geven, met gladgeschoren gazons en bloemen uit een broeikas.

Gij glimlacht. Is dat een uiting van medelijden met mij of van sympathie met de boomen? Ik hoop het laatste. Ge behoeft 't niet in alles met hen eens te zijn, onzin vertellen ze niet. En ge kunt ze achten en liefhebben, al keurt ge niet alles in hen goed.

Ook ik heb er leelijke dingen van gezien. Ge zoudt het niet gelooven, hoe zij, die nu zonder jaloerschheid en

ruzie velen, dat de een den anderen in de rede valt of overstemt, hoe zij, die ondanks hun groote menigte en verscheidenheid van aard, der menschelijke samenleving een voorbeeld bieden der voortreffelijkste verdraagzaamheid, hoe die boomen tegen elkander toornen kunnen en woeden als gunden zij elkaar het leven niet. Dan is het vreeselijk hier in 't bosch. Dan is die zachte stem der bladeren een ruw geloei van woesten haat: dan beven die oude stammen van gistende woede; dan slaan ze met hun forsche takken zwiepend om zich heen; dan trachten ze met hun wortels, nu tot teeken van warme vriendschap in elkaar gekronkeld, elkaar den voet te lichten, den grond uit. En die nu in vrede zon en dauw en regen deelen als broeders in één huis, warrelen dan huilend en vechtend woededronken door elkander.

Maar als de bladeren, moe van hun luidruchtig gesnap eindelijk meenen, dat ze u genoeg hebben verteld; als zij, bij het dalen der zon, zachtjes onder-elkaar gaan praten en fluisterend gissen wat de Avond brengen zal, wees dan niet onbescheiden en ga het bosch uit. Wandel naar gindsche plas, die daar goudschitterend opblinkt tusschen donkerbegroeide heuvelen. Doch neem een kleinen omweg. Verdwalen kunt ge niet, de beek gaat met u mee. Geen liever gezellin dan die kleine beek! Trouw hupt en dubt ze over de kiezelbedding, babbelend over al wat ge hooren wilt. Zóó geheel wijdt ze zich aan uw gezelschap, dat ze onverschillig blijft voor de deftige buigingen der statig gepluimde varens, die, bij haar voorbijgaan, beleefd achteruitwijken; onverschillig zelfs voor de zoete woordjes der kleurige insecten, die onvermoeid om haar heen gonzen vol zorg om haar al hun pracht in 't laatste zonnelicht te toonen. En zoo onbaatzuchtig is ze! Voordat gij eraan denken kunt haar dank te zeggen voor haar onderhoudend geleide, is zij al schuil gegaan in 't oeverriet: ge zijt ter plaatse voordat gij 't wist, of zelfs wildet.

Sta nu stil hier, aan deze zijde, bij lisch en bies, die zelfs in dit uur van vree en liefde niet geheel kunnen ophouden met kleine schermutselingen en nijdig gesis. Zie welk een schittering! die zon in 't water, die zon aan

den hemel! Zóó staan twee koningen tegenover elkaar; en zien elkander diep in 't oog; en zeggen niets: Wie van beiden zal 't eerst zijn meerdere erkennen? Al wat rondom staat schouwt toe, schouwt naar boven, naar beneden, vol spanning. Daar, opeens, de Koning in het meer werpt vol bitterheid zijn goud en parelen over het water; een flikkering van wilde pracht. Dat is eens konings ondergang! Met gloeiend oog ziet de ander de nederlaag zijns mededingers; maar vervolgt zijn weg als was er niets gebeurd, verdwijnend zelfbewust en langzaam. En de hoogste boomen, daarachter, juichen den overwinnaar toe, nu hij hen voorbijgaat, en zijn gloed straalt af op hun hoofden; maar die lager staan, vóór hen, peinzen ernstig over wat zij zagen in het meer; en de jongsten, aan den oever, staren droefdroomend in de diepte, als lag daar iets verzonken wat hun zeer lief was.

Alles wordt nu ernstig om u heen. Zwijgend komt de schemering uit het bosch het meer opgetreden. Zacht ruischend strijkt haar grijze kleed langs de bladeren, die maar even bewegen; licht rimpelt het watervlak bij de eerste aanraking van haar voet. Dan is alles weer stil en effen; struik en water kennen haar, de stille droefgeestige vrouw. Stil en droefgeestig schrijdt ze voort midden in een stoet van sprookjes die om haar heen spelen, en haar vooruit stoeien licht gewichte elfen. Denkt ze er aan misschien, dat deze haar pleegkinderen, zoo onschuldig en zoo blij, toch te goed zijn om elken avond naar de groote stad te worden geleid, waar ze gezelligheid moeten brengen in benauwde huizen, waaruit ze telkens zonder dank door het licht der lampen worden verjaagd?

Stil! Zij nadert dezen oever. Bies en lisch staken nu hun strijd geheel en gaan recht op staan, in vollen vrede, wachtend op den slaap. De schemering brengt dien altijd mee, maar geeft hem slechts aan wat heel stil staat. Onhoorbaar gaat ze u voorbij, en niets vangt uw oor dan het onvertaalbaar geluid der zwijgende natuur, de stemmen van den zomeravond. En luisterend luistert gij of ge eene lieve stem daarin herkennen moogt; maar luisterend komt ge in de macht van iets, waaraan gij evenmin een naam geven als

weerstand bieden kunt. En uw donkere ernst verklaart tot zacht-lichtenden weemoed. En dóór droomt ge, altijd dóór, totdat de kille hand van een watergeest u aanraakt en doet huiveren.... Dan bemerkt ge met schrik, dat de maan reeds lang de donkere kruinen is uitgeklommen, en gij nog ver van huis zijt.

Maar heengaand wendt ge u nog eens om, of gij de zoete fee mocht ontwaren, die u, in de warme zachtheid van haar armen, voor de avondkou zoo lang ongevoelig maakte en u zoo lieflijk droomen deed!

IV.

IN DE DUINEN

If thou art worn and hard beset,
With sorrows that thou wouldst forget;
If thou wouldst read a lesson, that will keep
Thy heart from fainting and thy soul from sleep,
Go to the woods and hills.

LONGFELLOW.

Naar zee!

Mijn weg ging over de Kerklaan, de Jan-Gijzenvaart, langs Wüste; bij den Sandpoortschen molen links om; de Ruïne en Velzerend voorbij, naar de Brederosche duinen.

Eer ik dáár boven op was! — Wat zoudt gij genoten hebben, gij stoelvaste man, hadt ge mij zien zwoegen en tobben!

Eerst stond er een paal, steil als een orthodox dominee; op dien paal een bordje, zwart van deftigheid; en op dat bordje witte letters, waarmee het uit zijn hoogte dreigde, dat alwie de helling betreden zou, zich schuldig moest weten aan schennis van artikel zooveel Wbk. v. Str. Nu heb ik nog wel zóó veel van een Hollandschen jongen in mijn lijf, om dáárvoor niet bang te zijn. Maar die helling zelf!

Dicht begroeid stond ze, met kronkelend kreupelgetak en woekerend slingergroen tusschen de dicht-op-één gedrongen stammen; — van een pad geen spoor. En eerst

heel ver achter die dichtheid van hout, staken de duinen hun koppen tegen den strak-blauwen hemel op. Een heele afstand nog van het bosch naar de zee.

Doch juist die zee! die trok me alle waarschuwende palen voorbij, door alle dicht-en dorheid heen. Voort drong ik, bukkend en kruipend, hijgend en blazend, door al wat stam en struik was. En toen het zand!...

Was dat worstelen met het hout nog prikkelend, — het zwoegend baden door de heete golven van dat zandmeer met zijn breede baren af en op — die sleeptocht onder een brandende zomerzon was moedverlammend, maakte áf. Voeten had ik als gloeiende kolen en mijn tong was als leer. Het bonsde aan mijn slapen, als stond Vulkaan daar binnen zijn bliksems te smeden; en ik gloeide waarlijk heet genoeg om dien Etna-man bij mij thuis te doen zijn. O! Als Nemesis mij dezen tocht had ingegeven, zij zal tevreden zijn geweest. Met hoeveel onedel leedvermaak had ik vroeger mij verkneukeld in de lotgevallen van den ouden heer Bruys! Nu voelde ik aan den eigen lijve hoe diep medelijdenswaardig die goede man inderdaad was geweest. Zóó warm was het en zóó ver.

En ook gij — een dwaas zult ge mij schelden: wie maakt zich nu dood om de zee te zien?

Kent gij ze dan niet? Hebt gij ze dan nooit gezien, gehoord, gevoeld? Haar wijde onmetelijkheid, die terstond overweldigt en zoo diep doet voelen, dat de wereld toch veel grooter is dan het kleine kringelje waarin ons eigen ik een rolletje speelt; — haar grootsche kracht, die ge niet behoeft te zien in haar toornend stormen, maar die ge voelt in de statige zelfbewustheid, waarmee zij in haar rust zich beweegt; — dat machtig gedruisch van haar vele wateren, aanrollend uit de verte met de breede majesteit van het echt-groote, met de kalmte der kracht die zich zelve kent; bij de branding woedeschuimend opspringend in wild gespat van vlokken en vonken; eindelijk aan uw voeten murmelend stervend in het mulle zand met de gelatenheid van den verstandigen moed, die alleen voor overmacht wil zwichten. Hebt gij niet gezien haar gouden heerlijkheid in 't middagzonnelicht, dat neer komt schieten in snelle bundels, haastig om zijn gloed te koelen, en dan zoo koninklijk

drijft op haar ruischenden boezem? — of ook haar reuzensomberheid, als zij neerligt onder looden luchten, zwaar en grauw, gedrukt door een groote macht, maar stil reeds zinnend op straks te nemen wrake? Hebt gij niet ééns gezien dat purperen vlammenspel dat zee en luchten gloeien doet, als de vurige zonschijf weg zinkt in de golven; — of ook die groote maagdelijkheid als een zilveren zomernacht zich welft over de wijde wateren en zij alleen haar lied zingt onder de heilige stilte der hemelen! En dan de macht, die al wat zij doet zien en hooren uitoefent op hoofd en hart:

Ah! what pleasant visions haunt me,
As I gaze upon the sea!
All the old romantic legends,
All my dreams come back to me!

Ja, ik heb de zee wèl lief; mij is ze véél moeite waard. En daar wenkt weer de duintop, nog eenige schreden, en ik zie ze weer, de speelvriendin mijner jeugd, de vertrouwelinge van mijn jongelingsjaren, de zee, *mijn* zee!

Ach arme! — Daar lag, ver weg nog, een plas te flikkeren in de zon, zóó fel, dat mijn blik met geweld werd terug gestoken. Nóg een poging, met den hoed beschuttend boven de oogen — vergeefs!

Dat was niet mooi van de zee. Waarom moest ze zoover weggaan van de duinen? Waarom mij zoo geweldig trotsch ontvangen? Waarom wilde zij van een goeden vriend slechts koude bewondering afdwingen en gunde ze mij geen stille vertrouwelijkheid, al was 't dan maar, op zoo 'n afstand, door een blik?

Ik was zeer teleurgesteld. Toch bleef de hoop op bekeering; — zóó zijn we jegens hen die we liefhebben. Als straks de zon wat daalde, zou de zee wel meer toegankelijk worden. En ik berekende of het niet te laat werd, als ik zonsondergang afwachtte.

Daar zat of lag ik nu — zoo 'n midden-in-houding — in het zand; hoofd en bovenlijf in de schaduw van een lage eikestruik, blijkbaar hier verdwaald. Recht voor mij uit de

toppen van het bosch op de lagere helling; dan eenige struiken die wat hooger op staan, als voorposten op den uitkijk. Boven de diepblauwe hemel, wemelend in weelde van zomerlicht. Links en rechts de duinen, rijzend en dalend, steil of zacht gloeiend; hier geel, daar van die groen-grijze kleur, die de schaarsche helmsprietjes op een afstand eraan geven.

Een grootsche aangrijpende eenzaamheid. Niet gebroken door een enkel moeizaam groeiend denneboompje dat hier en ginds zich even boven het zand verheft. Ver van hun levenskrachtige broederen in het woud daaronder staan ze hier, met al hun magere grijsbestoven naaldjes om erbarming roepend, als de ongelukkigen, die eertijds, om hun ziekte uit de samenleving gebannen, de stad nooit mochten naderen.

Groote wijdten van gouden zonnestilte! Niet gestoord door den schreeuw van een vluchtenden vogel, die hoog in de lucht voorbijwiekt; — hoorbaarder nog door het geruisch der kruinen in de diepte, dat zacht opkomt en langzaam zwelt, een oogenblik krachtig doorklinkt, en dan weer geleidelijk afneemt tot zacht gefluister; een onophoudelijk crescendo en decrescendo.

Wonder lied; veeltonig toch in zijn eentonigheid! Het lied van 't menschenhart dat, nimmer bevredigd, altijd opnieuw begeert.

't Was het eenige geluid dat van de wereld ginds tot mij doordrong. Als ware ik haar uitgetreden en zij verre van mij lag, zóó leek het mij. En — vreemd is toch de mensch! In het drukke stadsgewoel verlangt hij naar rustige eenzaamheid, vliegt zijn geest uit naar zee en bosch en duinen; maar is hij eenmaal hiér, dan keert hij weer naar wat hem ginds een hinder was. Zoo gingen mijn gedachten terug door het bosch vol frisch en krachtig leven, — de grens van mijn wereld hier — en kwamen aan Meerenberg, een mooi huis vol ellenden, — de grens van de wereld daarachter; en 't trof me hoe juist en scherp die grenzen waren geteekend. En verder ging ik, naar Schooten, naar Haarlem, naar 't nog beter bekende Amsterdam.. Wat is 't dáár aan 't wielen en warrelen! Rollende trammen (1),

(1) Destijds *reldt* in Nederlands hoofdstad nog de paardentram

en ratelende rijtuigen. Automobielen zuchten stootend voorbij. Rijzige fabriekschoorsteenen staan hoog in de lucht te getuigen de vlucht der industrie. Wijde magazijnen bergen den rijkdom van den handel, schitterende winkelkasten verraden het woekeren der weelde. Drukke stations en bedrijvige dokken; zenuwachtig rekenen op kantoren; koortsige spanning op de effectenbeurs; morrend gezwoeg van arbeidsmenschen. Reuzenhotels met alle comfort, menschenpakhuizen met halfnaakte kinderen. Levensmoeheid door overvloed, levensmoeheid door ontbering. Overal ontevredenheid met wat men is en heeft.

Wat is het hier toch heel, héél anders! Niets dan zandkorrels; ze liggen waar Gods hand ze legde; de een benijdt den anderen niet, maar alle steunen elkaar en blijven op hun aangewezen plaats — tevreden. Niets dan helmplantjes; zij groeien op in stille vergeten jeugd, en vervullen dan hun levenstaak (zij beschermen vijf millioen menschen!) zonder vertoon van gewichtigheid; en sterven zonder dank of hoop op roem, — toch tevreden. Niets dan duinen, dorre duinen. Maar zij staan waar Gods hand ze stelde als trouwe wachten om het lage land; en of Zijn zomerzonne hun het oude lichaam koestert, ofwel Zijn winterstormen snerpend langs hun lenden gieren, zij staan en blijven staan, — steeds tevreden.

De mensch daarginder is *niet* tevreden. Was het in het Paradijs al niet. En niet wijzer geworden door de harde les hem daar gegegeven, ziet men hem, geboren koning, slaaf worden van wat tot zijn dienst is geschapen. Niet in een vluchtige vlaag van dwaasheid — een koninklijke gril — neen, hij werkt aan zijn eigen juk en ketenen met een vlijt, die van geen rusten weet, met een volharding die alle hindernissen tart, met hoogen, verschrikkelijken ernst.

O, kom eens hier gij, arme, dwaze koning! Hier, vrij van alle indrukken die ginds uw ziel bewegen zal 't u voelbaar zijn hoe groot ge zijt in oorsprong en bestemming, en hoe klein in doen en denken. Hier, niet verblind door het valsche licht uwer « beschaving », zal u blijken dat gij, meenende uw koningsmacht uit te oefenen, slechts slavendienst verricht. Hier, los van alles wat ginds u boeit en

knevelt, zal helmspriet en zandkorrel u leeren : Servire Deo regnare est, heerschen is God dienen!

En toch, neen! Kom maar niet. Blijf maar in uwe kantoren en fabrieken, in uwe winkels en paleizen. Wijzer worden zoudt ge toch niet. Maar mijn duinen zoudt ge weggraven en een stad bouwen, een groote stad met straaten rechtaf en rechtaan, met electrisch licht en dom gedreun van vele raderen. En een muur zoudt ge zetten voor mijn zee en uw trotsche schepen leggen op haar vrijen rug. En het lied der golven werd niet meer gehoord aan het zonnige strand, en de feëen kwamen niet meer wandelen op de duinen in manelichte nachten, noch de goden van den storm er worstelen bij den loeienden orkaan. Maar sjoúwerlieden kwamen vloeken op morsige kaden onder den zwaren damp der stoombooten, en lokomotieven gilden onder zwarte overkappingen en vliegwielen snorden in zwoele fabrieken, en draaiorgels jankten de straten door, waar menschen draafden, die naast elkander wonen en elkaar niet kennen. En waar nu die boomen staan met hun prachtige kronen vol leven en muziek, stonden dan huizen 4 hoog met ontevreden menschen, en toeterende grammophonen of rond om een spreker, die met een argument van $2 \times 2 = 5$ poogde te bewijzen, dat er van de maatschappij geen lor deugde.

Ik was van mijn hoogen top wat afgedaald en nog wat meer zeewaarts gegaan. Links lag Zandvoort, rechts IJmunden, dommelig en flauw, slaperig van de warmte. Recht voor me de zee — een groote kwart-cirkel.

Nu was het langgewachte oogenblik daar, het altijd plechtig oogenblik, waarop het huwelijk wordt voltrokken tusschen de zee en de zon. Zie, op een bed van purper en rozen wacht de zee den vurigen zonnegod, vol onrustig beweeg als van hijgend begeeren. O! wat was ik straks toch dwaas geweest! Hoe had ik verstoord kunnen zijn op de zee om haar verblindend schitteren. Was die schittering het lichten der edelsteenen niet, waarmee de Bruidegom haar tooide, en mòcht en moèst zij daar niet trotsch op zijn? Welk recht kon ik bij haar doen gelden op vertrouwelijkheid, ik, die niet anders had gedaan dan als kind

gespeeld met den witten rand van haar ruischende kleed dat zij beurtelings over het strand spreidde en tot zich trok? Wat had zij mij, behalve dit genoegen, anders gegund dan waardelooze schelpjes? En kwam ik in later jaren, hoe dikwijls ook, wel ooit tot haar tenzij voor eigen genot, om *mijzelf* te verlustigen in haar schoonheid, om bij haar heerlijk lied te droomen van wat *mij* lief was? Maar hij, hij was gekomen uit verre, schoone landen, die hij verlaten had om hàar te zoeken — een schoone held vol koninklijke kracht, gaande zijn weg in groeienden luister, altijd zoekend haar in wier schoot hij wilde rusten. En sinds hij ze ontwaarde heeft hij niet opgehouden haar te koesteren met den warmen gloed zijner blikken en te sieren met al de schatten voor haar uit het Oosten meegebracht. Nu nadert hij zijn bruid, àl dichter, àl dichter. Hoe zij blozen! hoe zij gloeien! Zij branden — slaan vlammen uit bij hun omhelzing.

En opeens schaart links en rechts zich heel hun hof met vlammende fakkels om hen heen. In gloed en goud blinken de rustingen op de wallen, en wijd waaien uit de purperen mantels, en goud en purper weerlicht het water, dat klotst tegen de wallen der stad. En daarbinnen is groot gejuich van feestvierend volk en het zwaait pijlen op, die als kreten van vuur de lucht in schieten. 't Is al één glorie van gouden geluk.

Maar langs den breeden heerweg, den zonnevorst achterna, schrijdt de Avond naar het Westen en drijft zijn grauwe scharen al verder den gloed in, die oplicht uit de feestdronken stad. Vergeefsch de pijlen naar hen opgevuurd; al lager wuiven de grijze vanen, altijd doffer wordt de gloed. Nog eens een fel geflikker, nog één vuurflits hoog de lucht in — een laatste weerstand. Wèg is de Zonnestad. Stil legert het grijs aan de kim.

KOH-I-NOOR.

DE ZONDE VAN BARBELTJE PANDELEERS

Barbeltje Pandeleers woonde in 't Hellestraatje, en diende den Heere devotelijk.

Daar hing een goede lucht van vrede en vroomheid om haar kleine huizeken, en in zijn kraaknette zindelijkheid lachte het den schaarschen voorbijganger toe, lijk het daar stond achter het ijzeren hekken, verneuteld en verdoken, met zachte streeling van half-vergane tinten, groen en blauw.

Daarachter, hoog boven 't Hellestraatje, staken de sterke boomen der Begijnevest hun dikke kruinen uit, en mettertijd dreef de wind hun groen over de oude huizekens; en de roode steenen waren van lieverlede groen geworden, en de grijsblauwe dakschaliën kregen een groenen schijn. Groen waren ook de kleine ruitjes, in lood gevat, en als de laatste avondzon in hun glimmende vierkantjes spiegelen kwam, werd het een schichtige schittering, als de warme gloed van laaiend vuur.

Tusschen de ramen vlekten kleurig de blauwgeverfde vensterluiken, en de regen, die er met zijn buien en vlagen was overgegaan, had hun hellen toon getemperd tot zachte innigheid; en op 't blauwe deurken had hij matte strepen geveegd, grillig neerhangend rond het zwarte plaatje, dat voor opschrift droeg : Sint Anna.

Voor de woonste lag het hofken, geen voorschoot groot, met bonte mengeling van blâren en eerste lentebloem: op de kleine mottekens, met palm omzoomd, hingen de gele paaschklokken aan hun lange stengels te bengelen, en tusschen de teer-groene blaadjes kroop het lichtblauw vergeet-mij-niet te voorschijn.

Tegen den gevel, omlijstend deur en vensters, kronkelde dor en knoestig de oude wijngaard, met hier en daar een jonge scheut op het doode hout, een blijde belofte van 't wordende leven.

't Was Vrijdags in de Goede Week, en een mooie, gulden lentemorgen. De zon zat reeds hoog in de warme

lucht, en door het jonge groen der breede boomen heen filterde haar koesterend licht in lange stralenbundels; over de bemoste daken van 't Hellestraatje rees het neer, zacht-sidderend, en wierp wemelende lichtvlekken t' allen kant op deurkens en luiken, tusschen de hobbelige straatsteenen en op de witgekalkte muurkens.

Barbeltje was pas thuis gekomen uit de kerk, waar ze den dienst had bijgewoond, en in haar achterkeukentje zat ze nu, verorberend haar dunne boterhammetjes met lang-zaam beweeg der dorre kaaksbeenderen, en slurpend, met voorzichtig-blazende lippen, aan den warmen, geurigen koffie.

't Smaakte haar niet, vandaag; haar kopje troost, waar ze steeds zoo 'n deugd van had, werd achteloos leeg-gedronken, en onder op den bodem bleef de suiker half-gesmolten liggen.

Maar daar woog een groote zwarigheid op de ziel van het vrome begijntje, en uit haar oude oogen sprak onrust en bange angst...

Dat was ál gekomen sinds dat wondere verhaal van Mietje de waschvrouw; die had haar, de week tevoren, geholpen bij den maandelijkschen wasch, en onder 't wer-ken had ze haar dat toevallig verteld:

— Dat ze, vóór 'n paar weken, den wasch moest doen bij notaris Van den Broeck, en toen ze aan 't afkoken waren was de ketel gekanteld, en ze had een heele geut van het kokende sop op haar lijf gekregen; 't was dweers door haar rokken gegaan, en haar linkerbeen had ze zoo deerlijk verbrand dat de vellen er afhingen. Ze waren seffens naar den doktoor geloopen, een kleine zwarte met een brilleken, die Fransch sprak en dien ze niet kende, en die had het vermaakt en er een verband om gelegd. Maar 's anderdaags voelde ze 't trekken, heel haar lijf door, en ze werd wel gewaar dat het verband het nog erger maakte, in plaats van er goed aan te doen. En dan had ze Trees Palmans, van nevens haar deur, er bij geroepen, en samen hadden ze de windels eraf gewon-den. Maar, Jezus God! wat hadden ze toen verschoten, lijk dat been gesteld was! En Trees had haar gezegd: « Ja, menschken, daar kunt ge nog lang mee sukkelen, als

ge daar door gewoon doktoors laat aan prossen. Die kennen er juist nul-den-bliksem van, en 't eenige waar ze goed voor zijn is van den mensch zijn schoone spaarcentjes uit den zak te truggelen. Daar is er maar ééne, die dat genezen kan, en dat is Wannes De Winter, die achter de Moll-beemden woont; die heeft oude boeken, waarin al de krachten der kruiden en der planten beschreven staan, en voor alle kwalen weet hij raad en medicijn te geven. » En Mietje had zich laten gezeggen, en dienzelfden dag nog waren ze na den noen erop afgetrokken, onder hun tweeën. Ze was er wel een beetje bang voor, want op den Moll vertelden de boeren vreemde dingen van Wannes, en er waren er zelfs die beweerden dat hij met den duivel te doen had... Wat daar nu van aan was, zie, dat wist ze ook niet, maar dàt was toch zeker dat die vent er meer van wist dan de gewone menschen. Hij had maar efkens de wond bekeken, en seffens kwam hij met een potje gele zalf af om eraan te strijken; dan had hij met zijn duim een kruisken op haar been getrokken, en het belezen met een lang gebed binnensmonds; en daarmee was alles afgeloopen. Voor de zalf had ze maar zestien-en-halven moeten betalen, omdat ze een werkend menschken was, maar voor de rijke burgers van de stad kostte dat vijf frank; en die was het dubbel en dik waard, want drie dagen later was alle pijn verdwenen, en nu was er aan haar been niets of niets meer te bespeuren van 't verbranden, 't was terug net en gaaf lijk tevoren.

Barbeltje had toegeluisterd met belangstellende vraagoogen, en half-ongeloovig besloot ze, met weifelend hoofdschudden :

— 't Is bijna niet om aan te nemen !

— En toch is 't zoo ! bevestigde de waschvrouw, overtuigend ; kijk liever.

En met haar natte handen scharde ze hare rokken omhoog, tot boven de knie, en stropte de lange kous af, ontblootend het stevige, melkwitte been.

't Schemerde voor de oogen van 't oude begijntje, en bedremmeld keek ze toe, verlegen om die schokkende naaktheid; haastig wendde zij den blik af :

— 't Is ongelooflijk! zei ze. Geen schijn of gedachte meer van brandwonden.

— Ja, juffrouw, ging Mietje diep ernstig voort, die Wannes kent wondere dingen. Ge moest Trees dat hooren vertellen! Zoo heeft hij zijn eigen broêr genezen, die pastoor is, en die was stapelzot geworden; en op tijd van twee weken was de mensch terug bij zijn verstand, zoo goed als gij en ik. Maar 't fleschken dat hij daarvoor gebruikte, zoudt ge bij geen enkelen doktoor of apotheker kunnen vinden; dat was gemaakt van bloemekens van Kalvarië, die een pater uit de Kluis eigenhandig voor Wannes geplukt had in het Heilig Land, op het graf van vader Adam. Ge kunt peinzen hoe moeilijk aan zooiets is aan te geraken. Maar Wannes heeft den al, den al!...

— En zou dat echt waar zijn, Mietje, dat die vent omgaat met den duivel? vroeg Barbeltje, schuw-fluisterend, als was ze bang te spreken van die groote, zwarte Macht.

— Och, juffrouw, antwoordde de waschvrouw, ontwijkend, met bedenkelijk gebaar der handen, ieder heeft daar zoo zijn gedachten over... Maar dat Wannes het toch ook allemaal op school niet geleerd heeft, dat is zeker... En dat een gewone sterveling de toekomst niet voorspellen kan, en den dag uwer dood, dat weet ik ook....

— Doet hij dat ook al? vroeg het oude begijntje, meer en meer belangstellend, en op haar rimpelig gelaat lag onverholen nieuwsgierigheid en groot verbazen.

— Zeker doet hij dat! bevestigde Mietje, en nu begon ze op te noemen, die, en die, en die, allemaal menschen die ze kende, waaraan Wannes de komende dingen voorzeid had.

Barbeltje kon er geen kop aan krijgen, en in haar simpele ziel groeide eerbied en fel ontzag voor den vreemden man, die alles kende en alles wist. Ze sjouwelden en semmelden erover, den heelen dag door, en het snapzieke Mietje rakelde op al wat ze van hem wist of meende te weten.

En toen het oude begijntje dien avond in haar hooge bedstee lag, spookten wondere beelden tusschen de breede, gebloemde gordijnen; en in haar moe-denkend hoofd rijpte

de zondige begeerte bij Wannes te rade te gaan om haar lot te weten, en de dingen die komen zouden...

Dien nacht sliep ze heel onrustig, en in haar droomen zag ze Mietje de waschvrouw met bloote beenen te kermen liggen voor een langen, zwarten man, die zonder ophouden kruiskens over haar maakte, en uit een groote flesch een vloed van witte bloemen liet rijzen op haar spartelend lijf... En toen ze 's anderendaags weer ontwaakte, stonden hare oogen diep-ingevallen in het zware hoofd, en binnen in haar woelde sterker en sterker de groote, machtige begeerte.

Op klokslag acht kwam Mietje binnen, met gullen morgengroet; ze staken hun klompen aan, bonden een blauwen voorschoot om, en koutend over 't mooie weder, dat hun wasch begunstigde, trokken zij aan 't werk.

't Brandde op Barbeltje haar lippen, om weer hun gesprek van den vorigen dag te hervatten, doch ze wist niet goed hoe er mee voor de pinnen gekomen, daar Mietje steeds van andere dingen aan 't rammelen was, en haar snelle tong geen poosje rust verleende.

Lijdzaam hoorde 't begijntje toe, overstelpt door dien stortvloed van woorden, die haar onverschillig lieten, en waarvan ze zelfs den zin niet snapte, bekommerd als ze was met haar ééne en eenige gedachte.

Tegen tienen was 't laatste linnen gewasschen en uitgewrongen, en terwijl ze de witgetrokken handen droog wreef aan haar breeden voorschoot, bekeek Mietje, met een diepen, deugdelijken zucht, het afgedane werk.

— Ja, daar zijn we weeral door, juffrouw! zei ze, vergenoegd knikkend. Zullen we 't maar seffens te bleeken leggen?

— Dat zal toch best zijn, meende Barbeltje. Wilt ge dan den kruiwagen vragen, hiernevens, bij Janneken Pok?

Mietje was de deur al uit, en de oude juffer slefte haar na tot aan 't hofhekken. Met den tip van haar klompen krabde zij 'n paar graspijltjes plat, die tusschen de grauwe kasseisteenen opstaken, en dubbend staarde zij het straatje in.

Daar hoorde zij den kruiwagen rollen, en weldra zag ze Mietje buiten komen, gichelend om een aardigheid van Janneken, die nu ook te voorschijn kwam, met zijn bruingerookte pijp in den dikken, lachenden kop.

Van in zijn deurgat knikte hij haar toe, gemoedelijk monkelend, en met den langen pijpsteel tikte hij, bij wijze van groet, tegen zijn vettige, zijden muts.

— Goed weer, juffrouw Barbara! riep hij van verre, met zijn versleten piepstem. 't Valt mee voor den wasch. Als we 't zoo nu maar wat mogen houden.

Zij knikte van : ja, dat het wezenlijk zoo was, en met een korten hoofdgroet verdween het oude manneken terug in zijn poortje.

Samen laadden ze nu de zware manden waschgoed op den plompen kruiwagen, en terwijl Barbeltje nog haar hofhekken op slot draaide, bolde Mietje er vandoor, den Grachtkant op.

Zoo rap haar oude beenen het toelieten, pikkelde het begijntje haar achterna, en een gelegenheid snappend om op haar onderwerp te geraken, loog ze :

— Mietje, me dunkt dat ge toch nog wat last hebt met uw linkerbeen, ge weet wel, van dat verbranden.

— Last, juffrouw? verbaasde zij zich. Neen, hoor, geen spraak van. Dat is genezen en blijft genezen, lijk alles waar die Wannes zijn hand aan steekt.

En zoo kwamen de tongen weer los, en 't was ál Wannes wat de klok sloeg.

En stillekens, stillekens bracht Barbeltje het aan, dat ze ook wel eens graag met dien Wannes spreken zou, en van hem vernemen wanneer voor haar het laatste uur moest slaan.

De waschvrouw vond dat heel natuurlijk :

— Ja, ja, juffrouw, 't is een groote gerustheid in de ziel, zooiets te weten; en moest ik de middelen hebben om dat te betalen, geen dag wachtte ik er mee. Maar, ziet ge, arme menschen gelijk wij kunnen dat niet doen, dat is ons te kostelijk; want ze zeggen dat het heel lastig is, en dat Wannes het onder de tien frank niet doet.

Tien frank, peinsde het begijntje, dat was 't haar goed waard; doch ze wou niet laten merken dat ze er te erg aan hechtte, en voor den vorm maakte ze nog wat moeilijkheid :

— Ja, dat is allemaal goed en wel, maar zouden ze dat niet bespreken, als ik bij dien Wannes in huis kwam?

— Maar, juffrouw toch, waar gij mee bekommerd zijt!

Het deftigste volk van de stad komt daar in huis, en pastoors en nonnekens zoowel als de anderen.

En Mietje somde ze op : dien dikken onderpastoor van Sint-Jakobs, en pater-superior van de Jezuïeten, en meneer Moons, die de halftwaalfmis leest 's Zondags in de groote kerk, en zuster Felicie uit de Ursulinnen, en broeder-overste van de Cellebroers, en zelfs van tijd tot tijd (maar dat mocht ze niet voortzeggen) meneer Pastoor van 't Begijnhof zelf! En nog zooveel anderen, waar ze nu niet kon opkomen...

Het oude begijntje stond er stom van.

Toch waagde ze nog eene opwerping :

— Alleen dierf ze daar toch niet heengaan, en, ten andere, ze wist zelfs den weg niet op den Moll...

— Och, als het daaraan maar lag, meende Mietje, dat was seffens klaar. Als de juffrouw wilde, konden ze wel eens onder hun tweeën gaan, ze zou dat met genoegen doen voor haar.

Ja, dat wilde ze wel. En nu gingen ze aan 't regelen en aan 't zoeken, hoe ze 't best zouden aan boord leggen. Eindelijk stond het vast : Mietje zou op den middag eens langs Wannes omloopen, om te hooren wanneer het best voor hem aankwam ; dan wisten ze waaraf en waaraan, en konnen dan samen het tochtje doen op den gestelden dag.

Zoo was alles in orde, en vlijtig deden ze nu voort aan hun werk, om vóor den middag klaar te komen met het bleeken.

Ze kozen hun plaatsje van den beemd, vlak tegen den achtermuur van den Grachtkant, waar in lompe, zwarte letters het opschrift dreigde :

Verboden te blijken buiten de bewoners van het Hof.

Vast ertegen liep de heldere Begijnebeek, spiegelend tusschen het hooge, malsche gras, en dat was een groot gemak voor 't spoelen, verklaarde Mietje, dat ze hun goed er zoo juist-nevens konnen leggen.

Het klamme, rimpelig-gewrongen linnen werd nu stuk voor stuk uit de druipende manden gelangd, en, effen-getrokken, te bleeken gelegd in 't warme, likkende zonneken.

In lange rijen kwamen lakens en fluwijnen, zakdoeken

en ondergoed naasteen liggen, en vlekten hagelwit op het groene, kleurige gras.

Daarboven, op den dijk, lang uitgestrekt, lagen 'n paar leegloopers uit het Bles, met toegeknepen oogen, lui en onverschillig te dampen uit hun korte, smerige pijpjes, en ginder, op de Begijnevest, traag-slenterend in de lommerte, bewoog de witte kap van juffer Bats tusschen de hooge boomen.

En in de warme lucht zong en zinderde het blije zonneken; en toen ze, tegen middag aan, de laatste mand hadden leeg gemaakt, blies Mietje van 't zweeten, en terwijl ze met de opgestroopte mouw van haar jurk de glinsterende druppels van 't voorhoofd wegvaagde, zuchtte zij :

— We gaan weer netjes met het weer hetzelfde gat in als verleden jaar. Dat belooft voor den zomer!

Middag.

De kleine huizekens van 't Begijnhof lagen stil en vredig te stoven in den lichtenden zonnegloed, en geen mensch was er zichtbaar op 't pleintje of in de smalle straatjes. Op de blauw-arduinen trappen van 't kerkje speelden de musschen in zot gestoei, en aan den hoek van 't Pompstraatje lag de magere hond van juffrouw Verhulst geduldig te knagen aan een afgepeuzeld been.

Barbeltje had haar noeneten binnen, en met de handen gekruist in den schoot en de voeten op 't schabelletje zat ze in haar gemakkelijken kussenstoel, voor 't gewone middagdutje.

Doch de slaap wou niet komen, en al-maar-door peinsde ze aan Wannes De Winter, waar ze weldra zou te rade gaan, en haar toekomstig lot vernemen.

In haar oude hart groeide een heimelijke vrees bij het eenzaam overdenken, en ze vroeg zich af of 't geen zonde was en een gruwzaam kwaad dat ze ging bedrijven.

En onwillekeurig prevelden haar dorre lippen de vraag uit den Catechismus :

Mag men bij waarzeggers en toovenaars te rade gaan ?

En de Zaligste der Leeringen antwoordde :

Neen, want het is God afgegaan en den duivel aangehangen, van wien zij weten hetgeen zij zeggen.

En dat bleef in haar hoofd spelen, en 't wou er niet meer uit, en tot suf-wordens-toe herhaalde zij het, bepeinzend wat meneer Pastoor wel zeggen zou, als ze 't hem biechten ging, en of hij haar niet van het Hof doorzenden zou...

Maar, kom, Mietje had toch gezegd dat de pastoor zelf er in huis kwam.

En dat kon toch ook niet enkel en altijd om medicijnen zijn.

... het is God afgegaan en den duivel aangehangen.....

— Toch geen belet, juffrouw ?

Verdwaasd schrok ze op, en met staroogen bekeek ze Mietje, die ongemerkt was binnen gekomen.

— Mensch, is me dat een verschieten ? 'k Was heelemaal weg ! Ge zijt daar toch vroeger dan gewoonte ?

— Vroeger ? lachte de zweetende waschvrouw, neen, hoor, 't is 't kwartje voor twee al gerammeld op den toren, maar 'k ben na 't eten eens bij Wannes aangeloopen. Alles is in orde. 's Achternoens van Goeden Vrijdag gaan we er naar toe.

En nu volgde de heele uitleg van wat Wannes gezegd en gevraagd had, en den heelen namiddag, onder 't werken, bleven ze er van razen, malkaar opschroevend in bangen eerbied voor den vreemden, alwetenden man...

Eén voor één waren de dagen voorbij gekropen, traagjes, traagjes, en zoo geraakte 't Goeden Vrijdag.

En Barbeltje Pandeleers was bang, heel bang, en in haar oude ziel hing de benauwende verwachting van een ongewoon en wreed gebeuren.

Met dwalende oogen zat ze te gluren door de kleine vensterruitjes van haar achterkeukentje, en de rustige stilte rondom haar werkte prikkelend op haar ontstelde zenuwen ; het eentonig tikken van de friesche hang-klok zaagde jammerlijk door haar moeden kop, en in het smalle zonnestraaltje, dat door het venster binnenviel, dansten de kleine stofkens in zot-verdwazend gewemel.

En weer bestormde 't haar, als een kwellend wee : « ... het is God afgegaan, en den duivel aangehangen, van wien zij weten hetgeen zij zeggen »...

En griezelend bij de martelende gedachte, sloot ze de oogen; ging ze dan wezenlijk zoo 'n vreeselijke zonde plegen?

Neen, neen, dat kon toch niet, en meneer Pastoor zou dat best verstaan als ze 't biechten kwam! Deed ze 't niet voor een grooter goed?

Als ze nu eenmaal wist wanneer ze sterven moest, zou ze boete gaan doen en versterving, en haar ziele zuiveren van 't minste vlekje, om volmaaktelijk-heilig bij den Heer aan te komen...

Dat wist Ons-Lieve-Heerken toch ook wel, dat ze van Hem niet afgaan wou, en den duivel aanhangen, dien boozen, zwarten hellegeest, waar ze steeds zoo 'n schrik voor had...

En 't was nu geregeld met Mietje en met Wannes, mocht ze nu gaan voetje-achteruit trekken?

Neen, ze moest naar Wannes, maar ze zou hem enkel vragen het uur van haar dood, anders niet, en 's anderdaags ging ze netjes te biechten, en dan was alles vergeten en vergeven... Als 't pas één uur geslagen was op het toreken van 't Begijnhof, was Mietje daar, om haar te halen. Ze had haar plooiigen, blauwen Zondagsrok aan, en om haar schouders had ze haar besten halsdoek geslagen, een breeden, kleurig-gebloemden sjaal met lange, groene franjes.

— Gereed, juffrouw? vroeg ze, binnentredend. Ge ziet dat ik het niet vergeten heb, he!

— Ge haalt er eer van! prees de oude jufter. Zit nu maar 'n oogenblikje neer, ik moet nog geld langen en mijn sleutel, en dan gaan we.

Ze slefte naar boven, en kwam weldra terug, tastend of ze niets vergat. Neen, 't was al in orde, en terwijl ze 't hofpoortje vastsloot achter zich :

— Nu een goeden stap genomen, Mietje, zei ze, dan zijn we terug voor koffietijd.

Voor hen lag de Grachtkant, vlak beschenen door de middagzon, en de spitse puntgeveltjes wierpen blauwe schaduwen op den langen, witgekalkten hofmuur van den overkant.

Erachter lagen de hoven met weelderig groen en dik-

bebloemde boomen, en in de warme lucht woei de zoet-bedwelmende geur van bloeiende seringen, wit en purper.

In het smalle Bodeghemstraatje stond de hooge perelaar van juffrouw Luyten in volle bloem, en heel op 't einde vlekte de zware deur van pastoor Mertens donker-geel.

En daarboven, hoog over groen en daken uit, rees het ranke torentje met scherpe naald, en uit zijn hoogte keek het gulden haantje beschermend over 't heele hof.

En de zon straalde en beet, en in de lucht zongen de vogelen hun vreugdig, wisselend lied.

't Was tegen tweeën, als ze bij Wannes aanlandden. Een morsig wijf met blessige haren en onbeschaamde oogen opende hun de deur, en terwijl ze van kop tot teen de twee bezoeksters monsterde, vroeg zij hun wat ze verlangden.

— 't Is voor den baas, vrouwken, verklaarde Mietje, hij weet van onze komst.

— Och, dat is zeker die juffrouw van 't Begijnhof? zei 't wijf, plots zich herinnerend; en veel vriendelijker nu, omdat ze wist dat het een mooi zaakje was :

— Wacht hier maar een minuutje, juffrouw, hij zal seffens komen.

Ze trok naar achter, en met een hooge gilstem schreeuwde ze, beneden aan den trap :

— Wán-nes! Wán-nes! Daar is volk voor u!

Ze hoorden een langgerekt « ja », een haastig gestommel op den trap, en een lange, beenderige kerel met verwarden stoppelbaard en vluchtende gluipoogen, lummelde te voorschijn.

— Ja, ben ik hier eigenlijk nog van doen, juffrouw? vroeg de waschvrouw, aarzelend. 't Is maar dat ik nog zooveel werk heb van achternoen, en ge kent nu toch den weg...

— Ga gerust, mensch! zei 't begijntje, gemaakt-luchtig, maar heimelijk bekroop haar een geweldige vrees, nu ze daar alleen ging blijven in dat onbekende huis; en ze voelde een koude griezeling loopen over haar oud lijf, toen de lange man haar uitnoodigde, kort-gebiedend :

— Kom mee naar boven.

Met knikkende knieën volgde zij hem op den steilen

donkeren trap, en met ingehouden adem en luid-kloppend hart trad zij binnen in het duffe, laag-gewelfde kamertje, waar hij haar was voorgegaan.

Op lompe schabben, tegen de wanden geslagen, stonden honderden fleschjes en pottekens met kleine opschriften voorzien, en in dikgebuikte bokalen zaten vreemde wezens, die Barbeltje nog nooit gezien had. Lijvige boeken, in leder gebonden en schimmelig van ouderdom, lagen in een hoekje opeengestapeld, en tegen 't venster, op de zware, breede tafel, droogden kruiden van allerhande slag.

— Daar hangt zelfs geen kruis op zijn kamer! peinsde de oude juffer geërgerd, en weer schoot het door haar kop: ... het is God afgegaan, en den duivel aangehangen...

Wannes had een der berdenstoelen bezijden de tafel genomen, en wees haar den andere.

— Ga zitten, vrouw, zei hij, en luister wel naar mijne woorden. Gij wilt dus van mij vernemen hoe lang gij nog te leven hebt hier op aarde. Ik kan u dat zeggen, maar weet wel dat hetgene gij mij vraagt, mij vele slapelooze nachten kosten zal...

Zij bekeek hem, niet begrijpend.

— Want om dat te weten, ging hij voort, moet ik in het Boek van het Leven lezen, en daar ben ik zeven dagen en zeven nachten ziek van... Doch mits een geringe vergoeding wil ik mij dat toch getroosten; leg uwe gift maar in dat bakje daar naast u.

Reeds had ze haar geldbeursje opengetrokken :

— Zou tien frank voldoende zijn? vroeg ze, bedeesd, terwijl haar stramme vingeren de blinkende muntstukken gereed hielden.

Een begerige schittering glom vluchtig in de zwarte gluipoogen van Wannes.

— De arme man is met weinig tevreden, zegde hij, somber-ernstig. Tien frank is voldoende.

Rinkelend vielen de stukken in het houten bakje.

Wannes had de oogen gesloten, en met de handen op de borst gekruist begon hij binnensmonds te prevelen een heelen tijd lang.

Barbeltje voelde haar hart hameren van grooten schrik,

en stilletjes poogde zij een weesgegroetje te bidden, om kalmte te brengen in haar geschokte ziel ; maar, vruchteloos ! aldoor volgden haar verstrooide zinnen de vreemde doening van Wannes, en dan vergat zij haar bidden, en bleef zitten staren in bange nieuwsgierigheid en martelenden angst.

Hij was nu opgestaan, en, hoewel het klaarlichte dag was, had hij een dikke gele waskeers ontstoken, en zij zag hoe hij met saamgevoegden duim en wijsvinger drie kruisjes maakte boven de vunzige vlam.

Daarna ging hij weer zitten bladeren in een vuilbestoven boekdeel, bijna zoo groot als het Misboek van meneer Pastoor, dacht Barbeltje, en al-met-eens brak hij met holle, dreigende stem, de drukkende stilte :

— Luister, vrouw, die het licht wilt doen schijnen in de donkere verholenheden der komende dingen. Dit leert mij het Boek van het Leven, dat geschreven werd door den Grooten Wijze, die woont in Asia : doe boete, doe boete, want uw dag is nabij, en uwe oogen zullen het licht der Paaschkeers niet meer aanschouwen !

En toen hij die woorden gesproken had, begon Wannes eensklaps te huilen en te jammeren als een bezetene ; in zijn volle lengte rees hij recht, met verdwaasde oogen en gebalde vuisten, en zijn trillende lippen schuimden...

En als een weerlicht flikkerde het door den kop van het bevreesde begijntje : het is God afgegaan, en den duivel aangehangen !...

Daverend van schrik stormde zij de kamer uit, den trap af, de straat op, en als een vervloekte vlood zij weg, dwars door de groene Moll-beemden. 't Schemerde al voor hare oogen, en op haar voorhoofd perelde het koude zweet; zij voelde een booze Macht, die haar binnenste bemeesterde, en de gruwelijke zonde woog op haar, als een gewicht dat haar ging verpletten.

En toen zij den voet zette op het smalle brugsken over de Nethe, dat van de Moll naar de Begijnebeemden leidt, zag zij dreigende klauwen uit het diepe water opdoemen ; langzaam stegen zij omhoog, en grepen haar aan, in knellende omarming ; zachtjes aan voelde zij zich voorover

trekken, en met een plotsen plof verdween zij in den stroom. En in háar ooren zoefde nog het onverbiddelijke vonnis : het is God afgegaan, en de duivel aangehangen !... Toen sloeg het drie op het torentje van 't Begijnenhof.

JOZEF ARRAS.

Lier, 1912.

EEN EN ANDER OVER DEN ISLAM

Mekka was het Arabische Rome, waar de dobbelsteenvormige tempel « de Kaaba » met den meteoor van dien naam en de bron « Zemzem » zich bevond. Sedert de 5de eeuw had de stam Kuraisch het opzicht over dit heiligdôm. Door de pelgrimstochten werd Mekka weldra een belangrijk handelscentrum en de hartader van Arabië. De stad Medina vormde een diepe tegenstelling met Mekka. Mekka was een door Bedouinen gestichte neerzetting in een onvruchtbaar gebied, Medina daarentegen lag in een vruchtbare bronnenoase. Men had hier dus de antithese van trotsche Nomaden en verachte landbouwers.

De bewoners van Mekka behoorden tot de echte Arabische nomaden, Mahaditen genaamd, en de bewoners van Medina tot de gezeten Arabische Jemenieten, zoo genoemd naar de streek Jemen. Deze laatsten helden sterk naar het Jodendom over.

Toen Mohammed met zijn leer optrad, wilden de Mekkanen niets van zijn persoon weten, al namen reeds meerderen het monotheïsme, door Mohammed gepredikt, aan.

Mohammed's vader heette Abdallah, zijn moeder Amina en zijn oom, die hem vooral beschermde, Aboe Talib.

Mohammed maakte geen indruk, want hij was geen dichter en geen soldaat. « Kon Allah dan geen beter profeet vinden dan jou », riep men hem toe, toen hij voor het eerst te Taif optrad. Dat hij het pleit toch ten slotte gewonnen heeft, had hij te danken aan den mystieken aanleg zijner ziel, die waarschijnlijk berustte op een soort epilepsie. Mohammed leefde zeer sober, maar hij was zeer zinnelijk; de Arabieren vinden het eene een deugd, maar het andere geen ondeugd.

Zijn eerste aanhangers waren: Chadischa, zijn dochter; Ali zijn neef, zijn slaaf Zeid en zijn vriend Aboe Bekr. Later sloten zich ook Othman en Omar bij Mohammed aan. Na den dood van Chadischa en zijn oom Aboe Talib was Mohammed's positie te Mekka niet langer houdbaar.

Hij ging eerst naar Taif en daarna naar de ijverzuchtige mededingster van Mekka, Jathrib, dat later van Mohammed den naam van Medina ontving. Hij had van moederszijde familie in die stad, en deze steunde hem.

Ten slotte vereenigden zich de Mahadieten en Jemenieten

onder de vaan van den profeet. Daarmede begint de periode der Arabieren wereldheerschappij.

De Joodsche stammen lieten zich niet door Mohammed bekeeren, daarom besloot hij tot hun ondergang en verdrijving.

Tegen Mekka voerde hij den strijd als een roovershoofdman der woestijn, niet als een dapper soldaat; want toen de zijnen bij de bron van Bedr overwonnen, gaf de profeet heel voorzichtig den strijd van verre aan. Deze overwinning bezorgde hem een rijken buit. Nu wilde hij afrekenen met de Joodsche Bedonienen, die zich niet wilden bekeeren.

Maar in den herfst van 624 leed Mohammed een nederlaag tegen eenige benden uit Mekka. Hij had zelf mee gevochten, in een dubbel pantershemd en met een ijzeren helm op. Hij verloor door die nederlaag veel van zijn invloed. Mohammed verdreef nu den Joodschen stam Nadir, ja vernielde zelfs hun vruchtboomen en verdeelde het land onder zijn aanhangers. Zoo breidde hij allengs zijn macht uit, tot dat hij zelfs verlof kreeg den Kaaba te mogen bezoeken. In 630 gaf Mekka zonder strijd zich over en alle Koreischieten kregen vergiffenis.

Met het bezit van den Kaaba was de Islam in Arabië voor goed gevestigd. Ook Taif moest zich nu overgeven.

Bij den laatsten pelgrimstocht van Mohammed naar Mekka sprak de profeet eenige woorden, die voor de Arabieren van groote beteekenis geworden zijn: « Wie mij lief heeft, die kieze ook Ali tot *maula*. God sta hem bij, die hem beschermt en verlate dengene die hem vijandig is ». Daar het woord *Maula* tegelijk *vriend* en *heerscher* beteekent, zoo beroepen zich de Sjiiten vooral op deze uitspraak van den profeet.

Na Mohammed's dood ontstond er weldra een strijd over de opvolging. Mohammed's eenig overlevend kind was Fatima, de vrouw van Ali. Ali was de lieveling van den profeet.

Volgde nu Ali op, dan was hiermee de *erfelijke monarchie* geschikt; gebeurde dit niet, dan ontstond er een *keurrijk*. Ali had groote kans, maar hij was een besluiteloos man, wel dapper in den strijd, maar bekrompen van geest en zwak van karakter. Zoo kwam het, dat de oude vrienden van Mohammed Aboe Bekir (632-634) den vader van Mohammed's vrouw Aïscha tot Kalief uitriepen. Overal heerschte er opstand in Arabië; er traden meerdere profeten op. Maar Aboe Bekir geloofde onwrikbaar vast aan de toekomstige overwinning van den Islam, en dit geloof staalde hem en schonk hem de zege.

Hij benoemde den woesten, maar bekwamen krijgsman Chalid (het zwaard Gods) tot bevelhebber en deze dempte op wreedaardige wijze overal den opstand.

Nauwelijks had Aloe Bekir weer de teugels van het bewind in handen, of hij vatte het plan op, dat ook reeds Mohammed gehad had: Uitbreiding van den Islam over de grenslanden en stichting van een wereldgodsdienst.

Een groot bezwaar bij het vestigen van de eenheid van het Arabische rijk bleef nog altijd de diepe kloof tusschen landbouwers en herders, tusschen Jemenieten en Mahadieten. Zelfs Mohammed had afkeer van de ploeg; hij zeide eens te Medina: « Nooit komt zulk een gereedschap in een huis, zonder dat de schande er tegelijk binnentreedt » Overigens bestond er een groote tegenstelling tusschen den ouden stamadel der Arabieren en de getrouwen van den profeet; Aboe Bekir en Ali, tusschen de eerste Kaliefen en den adel van Mekka, die het niet al te nauw namen met de voorschriften van den godsdienst, meer in tel dan de sombere dwepers van Medina.

De Islam breidde zich spoedig over West-Azië uit, vooral in de landen, die reeds door Arabieren bewoond werden, zooals in het oude Babylon, Irah, Syrië en Perzië. De wreede Chalif veroverde al die gewesten.

Aboe Bekir was een godsdienstig en eenvoudig man. Hij wist te verkrijgen, dat Omar, de krachtigste der Kaliefen, tot zijn opvolger benoemd werd. Ook Ali die zich van zijn eigen ongeschiktheid bewust was, erkende hem.

Bij God, de zwakste onder u zal mij als de sterkste voorkomen, totdat ik hem zijn recht heb verschaft; maar den sterksten onder u zal ik als den zwaksten behandelen, totdat hij zich aan het recht onderwerpt, dit waren Omar's eerste woorden als kalief. Ook hij was een man van ouden democratischen Bedoeineneenvoud. De laatste grootkoning van het Perzische Sassanidenrijk verdedigde zich moedig, maar werd verslagen en door sluipmoordenaars omgebracht.

Veel sneller dan Perzië, Mesopotamië en Syrië veroverde Omar Egypte, waarbij hem vooral de wederzijdsche haat van Egyptenaren en de daar wonende Grieken te stade kwam.

Met slechts 4000 man begon Amroe de verovering. De Byzantijnsche Keizer Heraclius deed wat hij kon, om die veroveringen te stuiten, maar de twisten aan het hof beletten het zenden van krachtige hulp, zoodat Alexandrië weldra in handen van Amroe viel. De overwonnenen werden over 't algemeen tamelijk zacht behandeld. Omar, de geweldige veroveraar en organisator — Kufa werd de hoofdstad van Irak en Damascus van Syrië — was tevens een goed financier; maar hij overdreef ten slotte zijn zuinigheid. Zoo gaf hij zijn ontevredenheid te kennen aan Amroe, omdat deze hem niet genoeg geld

zond. De kleingeestige inhaligheid had ook zijn dood ten gevolge.

Een christelijk handwerkman uit Kufa kwam persoonlijk naar Medina, om bij den kalief over de te hooge belastingen te klagen; maar tevergeefs. In zijn toorn stiet de man in de moskee Omar den dolk in het hart.

Omar benoemde nog vóór zijn dood Abd-ur-Rahmān tot zijn opvolger. Maar deze weigerde de zware taak op zich te nemen en liet door de zes oudste strijdmakkers van Mahommed een nieuwen kalief kiezen.

Weer stond Ali bovenaan op de kandidatenlijst; maar door den onderlingen naijver der anderen, werd niet hij, maar de ongeschiktste van allen. de goedaardige 70-jarige Othman, een groote nul, tot kalief gekozen.

Toen Othman voor het eerst tot zijn volk zou spreken, begon hij na een pijnlijke pause: « Alle begin is moeilijk » en ging toen zuchtend van den kansel weg. En nu staken de ver-verschillende partijen weer het hoofd op. Nog hadden de oude vrienden van Mohammed de macht in handen en werden uit hun midden generaals en stadhouders benoemd, maar zij waren niet bemind en hun onderlinge oneenigheid, die den zwakken Othman aan het bewind bracht, veroorzaakte hun val. Ook was Othman te goedaardig, om met geweld op te treden. Zijn hart hing aan zijn oude stamgenooten te Mekka, den adel van Mekka, die hem dan ook als hongerige vliegen omzwermde, en allerlei vette posten wist te verkrijgen tot hevige verontwaardiging der oudgeloovigen, die zich daarom nauwer aan Ali aansloten.

Toen Othman een herziening van den Koran wilde doorzetten, werd het fanatisme der oudgeloovigen onder Ali ontketend en in 656 werd Othman's huis bestormd. Hij zelf werd bij die gelegenheid vermoord. De Mekkaansche edelen ontvluchtten Medina en Ali werd als kalief uitgeroepen. Maar er ontstond een beweging tegen de moordenaars van Othman en tegen Ali, aan wier hoofd zich Aïscha, de vrouw van den profeet geplaatst had, die Ali bitter haatte.

De oudgeloovigen splitsten zich dus nu in 2 partijen:

Éene voor Ali en een andere onder Aïscha tegen Ali. Ook Muawija, de Ommajade, stadhouder van Syrië was tegen Ali en daarom haalde Ali de geloovigen van Irak tot zijn partij over, door Kufa, de hoofdstad van Irak (Babylonië) tot residentie te kiezen. Zoo werd Irak het middenpunt van den Islam.

Maar ook Aïscha was met haar aanhangers naar Irak gegaan, want in Syrië was niets te hopen noch voor Aïscha noch voor Ali — daarvoor had Muawija gezorgd — en nu kwam

het tusschen Aïscha en Ali tot een bloedigen strijd bij Basra, waarin Aïscha gevangen genomen werd. Die slag heet in de Annalen van Tabari de slag van den kameel, omdat de fanatieke weduwe van Mohammed op een kameel zittend haar aanhangers tot den wanhopigen strijd aanspoorde. Ali was nu meester van geheel Irak. Arabië en Egypte kozen eveneens partij voor hem, maar de slag had velen zijner vurigste aanhangers het leven gekost.

Muawija, Ali's tegenstander was de typische vertegenwoordiger van den Mekkaanschen adel; hij was vroolijk, ridderlijk en dapper. Bovendien was hij een geboren volksleider, vol eerzucht en haat tegen de bigotte wapenbroeders van den profeet. Maar hij zelf was bij dezen evenzeer gehaat, want Muawija was een zoon van diezelfde Hind, die na den slag aan de Uhud zich geworpen had op het lijk van den geloofsheld Hamza en in helsche woede de lever van den doode met haar tanden had verscheurd en daarom voor alle goede Moslemien een voorwerp van afschuw was. En deze zoon der « levervreetster » streefde naar het kalifaat. Het kwam bij Siffin aan de Euphraat tusschen Muawija met zijn Syriërs en Ali met zijn oudgeloovigen en Irakanen tot een beslissenden slag. Reeds was de overwinning zoo goed als aan Ali, toen eenige heimelijke aanhangers van Muawija in Ali's tent binnendrongen en hem noodzaakten zijn zegevierende troepen van het vervolgen van den vijand terug te roepen en zichzelf aan een scheidsgerecht te onderwerpen. Het grootste deel van Ali's leger liep uiteen en de kern zijner troepen koos een anderen kalief, doch werd door Ali overwonnen en uiteengejaagd. In 661 viel Ali door den dolk van een sluipmoordenaar.

Hiermee was de zaak der oudgeloovigen verloren; want Ali's zoon Hasan was een weekeling zonder de minste geestkracht. Hij sloot dan ook aanstonds vrede met Muawija.

De moordenaars van Ali, die ook Muawija naar het leven stonden vormden een nieuwe partij, die der Charidschieten; deze waren de vertegenwoordigers van het democratische Islamisme. Het waren de echte Bedoeïnen van Arabië en dus evenzeer vijanden van een adelsheerschappij als van een vorstenbewind. Zij vormden een democratisch-puriteinsche partij en eischten, dat ieder Arabier mocht deelnemen aan de keus van den kalief en het recht had naar het kalifaat te dingen. De kern dezer partij werd gevormd door de Bedoeïnen-veteranen, die aan de Ommajaden handen vol werk gegeven hebben.

Muawija (661-680) overwon echter al zijn vijanden door de krachtige hulp van zijn halfbroeder *Zijad*; maar het kostte den

kalief toch groote moeite zijn zoon Jezid tot zijn opvolger te doen erkennen. In 650 stierf hij en toen Husdin, Ali's tweede zoon, zich tegen Jezid verzette, werd hij verslagen en gedood.

Maar in Mekka stond Abdallah op, de zoon van Mohammed's vroegere krijgsmakkers, wegens de lichtzinnigheid van den nieuwen kalief. Ook Medina kwam in verzet. Jezid zond Moslim, — een bloedverwant van den vermoorden Othman, een echten Bedrein uit de oude school, die niets gaf om de heilige herinneringen aan den profeet en bovendien Othman wilde wreken op de ongeloovigen — tegen Mekka en Medina.

Medina verdedigde zich wanhopig, maar viel door verraad in handen van Moslim en zijn Syriërs, die de stad plunderden en de oude aanhangers van den profeet vermoordden. Moslim stierf kort hierna. Toen trok zijn leger naar Mekka op; reeds stond de Kaaba in brand, maar de stad werd gered door den dood van Jezid.

Het zag er dus droevig uit met den Islam : de moskee van Medina ontwijd ; de Kaaba in brand gestoken en de ongeloovige van den profeet vermoord.

Na Jezid's dood kwamen én Syrië én Jiak in verzet en Abdallah, de laatste aanvoerder der oud-Islamitische partij had nu veel kans te overwinnen, maar hij was een huichelaar en een zwetser en geen schrander staatsman.

Husdin, die Moslim in het commando opvolgde, wilde zich bij hem aansluiten, maar Abdallah wilde hem niet vergeven, dat hij Medina verwoest had. Daarom keerde Husdin naar Syrië terug en steunde nu den Ommajada Merwan, die de Mahadieten of Kaisieten, zooals ze in Syrië heette, met behulp van Husdin en de Jemenieten of Kelbieten bij Damaseus totaal versloeg. Hij zelf werd kort daarop vermoord, zijn zoon Abdelmelik volgde hem als kalief op (685-705).

Irak werd toen hevig geschokt door een fellen strijd van de democratische Charidschieten tegen de orthodoxe Irakanen, die zich in hun nood bij Abdallah aansloten. Baera werd door de moedige Charidschieten zwaar bedreigd, terwijl Kufa in het nauw gebracht werd door de aanhangers van Ali, de Schiiten. Deze nieuwe sekte is daarom zoo merkwaardig, omdat ze den wederoplevenden geest van het volk der Iraniërs, der Perzen met zijn monarchale denkbeelden, vertegenwoordigde. De Schiiten (Schismatieken) in tegenstelling tot de Charidschieten, waren aanhangers van het erfelijk despotisme en pasten den Islam aan dit politiek denkbeeld aan. De Schiiten veroverden onder den sluwen, eergierigen arabier Mokthar, Kufa; maar zij werden verslagen door de aanhangers van Abdallah, die echter

weinig voordeel van de overwinning inoogstte. Want Abdelmelik veroverde én Kufa én Basra en was nu meester van Irak. Na een wanhopigen strijd werd Mekka ingenomen, waar Abdallah, de laatste kalief der Ommajaden sneuvelde. In 693 was het geheele wereldrijk der kaliefen onderworpen aan het Huis der Ommajaden, al was er van werkelijke rust nog geen spraak, vooral wegens de vijandschap van Kelbieten en Kaisieten, de twee partijen, die beurtelings de kaliefen onder hun invloed hadden.

In 705 werd Abdelmelik opgevolgd door Welid, die de veroveringen die tijdelijk gestaakt waren, wel hervatte. Onder hem kreeg het rijk zijn hoogsten bloei en zijn grootste uitbreiding. (Verovering van Bulchara, Samarkand, Spanje en Pendsjab). In 715 stierf Welid. Hij was een van die zeldzame heerschernaturen, die minder uitblinken door eigen kundigheden dan wel door de verstandige keus van bekwame dienaren. Zijn broeder en opvolger Suleimon was opgeschikt, zwak en ondankbaar jegens de oude groote dienaren van zijn voorganger. Zoo stierf b. v. Musa, van geldverduistering aangeklaagd, als bedelaar in den kerker ; Mohammed, de veroveraar van Pendsjab, werd in ketenen naar Damascus gevoerd en in den kerker doodgemarteld. De laaghartige, wreede Suleimon trok de Kelbieten of Jememieten onder Jezied voor ; vandaar kuiperijen van de Kaisieten. die onder Welid een gouden tijd hadden beleefd. Suleimon's ondernemingen tegen Byzantium mislukten geheel en al wegens het krachtig optreden van Leo den Isauriër.

Suleimon werd opgevold door Omar II, een eenvoudig man van den ouden stempel. Het strekt hem tot eer dat hij boven de partijen der Kaisieten en Kelbieten stond.

Maar zijn opvolger Jerid II gaf de voorkeur aan de Kelbieten en vandaar weer de twisten. Diens opvolger Hirscham was veel degelijker en wist op de wijze der Engelsche regeeringen de twee partijen in evenwicht te houden. De Kraisietische ambtenaren regeerden streng, verachtten de nieuw-bekeerden en begunstigden uitsluitend de mannen van Arabische afkomst. De Jemenieten waren veel liberaler, wilden een milder behandeling der onderworpenen en eischten ook niet meer van de nieuwbekeerden het hoofdgeld dat ze voor hun bekeering moeten betalen. Zij waren voor verzoening, maar op vaste grondslagen berustte hun politiek toch niet.

Hirscham, die zijn inkomsten wilde verhoogen, stelde daarom Kaisieten tot stadhouders aan o. a. in Spanje en Afrika, waar ze ontzaglijke sommen afpersten. Vandaar een vreeselijke opstand der Berbervolken van N. Afrika, aangestookt door

Charidschietische zendelingen met hun godsdienstig-democratische denkbeelden. De Berbers versloegen bij Tanger in 740 den veldheer Chalid met een groot getal van den Arabischen adel vandaar de naam «de slag der edelen» en daarna een daarna een groot Syrisch leger, welks aanvoerder Baldsch naar Spanje vluchtte. Ook in Irak brak wegens de Kaisietische knevelarijen een opstand uit.

Hirscham stierf in 743 en werd opgevolgd door zijn neef Welid II, die de door zijn voorganger bijeengeschraapte schatten verspilde en door Jedid III. den aanvoerder van de door hem mishandelde Jemenietische partij werd ten val gebracht en gedood.

Die verwarringen in eigen boezem waren des te gevaarlijker voor de Ommayaden, omdat er steeds groote ijverzucht bleef bestaan, tusschen de Syro-Arabieren en de door de Iranisch beïnvloede Irahanen. De Ommayaden stonden of vielen met de Syriërs, die hen op den troon hadden geplaatst en nog altijd voornamelijk als krijgers dienden, maar daarom ook in getal niet zoo vooruitgingen als hun mededingers de Irahanen en Iraniërs. Werd het zwaartepunt van Irak verlegd, dan was het uit met de Kaliefen van Damaskus: Zoo werd hun troon ondermijnd door de vermeerdering en den rijkdom der bevolking van Irak. Alle tegenstanders der Ommayaden, welke beginselen ze ook aanhingen, waren 't natuurlijk eens over de onwettigheid hunner regeering; maar wie hen vervangen zou, daarover was men 't niet eens. Bovendien waren de nakomelingen van Ali of ongeschikt voor de regeering of verstrooid naar verre streken.

Zoo kon 't geschieden, dat een Mekkaansche adellijke familie der Abassiden, die zich kon beroepen op nadere verwantschap met den profeet dan de Ommayaden, de leiding van alle ontevredenen in handen kreeg.

Na den plotselingen dood van Jezid III, bezette de krachtige stadhouder der Ommajaden in Armenië, Damascus, versloeg de Jemenieten en werd regent voor de zoons van Welid II. Maar het was voor de Ommayaden te laat. Alleen de Syriërs konden den troon redden, maar van deze partij verklaarden zich de Jemenieten tegen hem; wegens die verdeeldheid kon de bekwame Merwan II zich niet staande houden tegen:

1. De Alieten in Perzië.
2. De Charidschieten in Irak.
3. De Berbers in Afrika.
4. De Jemenieten in Syrië,

terwijl hij wegens burgeroorlog in Spanje evenmin van daar hulp kon krijgen.

In 747 ontplooide Abu Muslim het zwarte vaandel der Abbassiden en versloeg Nasr, een Ommayadischen stadhouder, in O. Perzië en in 750 verschenen de Abbassidische legerscharen voor Kufa en namen het in.

Merwan liet het hoofd der Abbassiden, den sluwen Ibrahim, gevangen nemen en dooden; maar 't baatte hem niet, want de eigenlijke reden van den strijd zat niet in de Abbassiden, maar in den haat van de Ironiërs en Irakaniërs jegens de Syriërs.

Bij Mossul, aan de Groote Zab, in 750, verloor wegens het verraad der Jemenieten de kalief Merwan II den slag. Hij vluchtte naar Damascus, vandaar naar Egypte, waar hij omkwam.

Zoo maakte de witte banier der Ommayaden plaats voor de zwarte der Abbassiden en met haar zegevierde eindelijk het volk der Irakanen op de gehate Syriërs; het Oosten zegevierde over 't Westen.

De tijd der eerste kaliefen en der Ommayaden was de heldentijd van den Islam.

Weer streefden de Aliden naar het bezit van den Aroon, maar weer lieten ze zich overvleugelen en nu door een nakomeling van Abbas-Abdallak Aboel Abbas met den bijnaam van Al-Saffah (de bloedmensch) was de rechte man van 't oogenblik om zijn list en zijn geestkracht. Toen de partij der Haschimieten (zoo heeten samen de tegenstaanders der Ommayaden en de aanhangers der echte opvolgers van den profeet) Kufa in Irak veroverden, was Abdallah dadelijk bij de hand en wist de aanvoerders van het leger voor zich te winnen.

In Syrië vermoordde hij nagenoeg alle Ommayaden en liet in onzinnige wreedheid zelfs de graven der gestorven kaliefen openen en de lijken schenden. Vergeefs stonden nu in Irak de Aliden en in Syrië de aanhangers der Ommayaden op; toen na een regeering van 4 jaar de bloedmensch stierf, was 't heele rijk, behalve Spanje, in de macht der Abbassieden.

De ware stichter van de dynastie der Abbassieden was Abu Muslim, die in Oost-Perzië (Chorasan) het oproer aangestookt had. Na Abdallah's dood, had hij door wapengeweld diens broeder Manszur 754-775 op den troon gebracht. Deze liet echter kort daarna den al te machtigen dienaar vermoorden. Manszur stichtte in Irak een nieuwe stad, voortaan de hoofdstad van het kalifaat, nl. Bagdad.

Met het nieuwe geslacht veranderde de verhouding der heerschers tot hun onderdanen.

De Ommayaden leefden te midden van een Arabische omgeving en de Abbassieden omringden zich door een sterke lijfwacht van Oost-Perzische en Turksche soldeniers. Het opleven der Iraniërs verplaatste het zwaartepunt naar 't Oosten en de Arabische geest (een mengsel van aristocraten en democraten) begon te wijken voor den Iranisch-despotischen aard.

Nu kwam ook een tusschenpersoon tusschen den vergoden Kaliefen zijn volk : de Vezier.

Al hadden de Abbasiden ook den troon te danken aan Haschimieten en Schiiten, op den duur moesten ze zich toch verzoenen met de orthodoxen, waartoe de kern der Arabische bevolking behoorde. Zoo verbond zich het despotisme met de Staatskerk en werden de Abbassiden machtig.

Manzur was een schrander staatsman, maar het gelukte hem niet, den Ommayaden Abdur Rhaman in Spanje onschadelijk te maken, waar deze met behulp der Kelbieten in 756 een rijk gesticht had.

De regeering van Manszur's zoon Mahdi 755-785 was de gouden tijd der Abbassieden. Hij kwam op den troon tegen den zin van zijn ooms, die naar Arabisch gebruik in de eerste plaats aanspraak mochten maken op de opvolging.

Mahdi was mild, gul en levenslustig en onder hem bloeide Bagdad, dat het middelpunt werd van dichtkunst en wetenschap in 't Oosten.

Nog steeds duurden de twisten tusschen de sekten voort. Mahdi streed gelukkig tegen de Byzantijnen, maar ongelukkig tegen de Ommayaden in Spanje. De inval van Karel den Grooten verhinderde alleen den voorgenomen tocht van den Spaanschen Kalief naar 't Oosten.

Maheli liet zich door zijn heerschzuchtige gemalin Cheizuran overhalen, haar zoons Hadi en Haroen tot opvolgers te benoemen. Hadi volgde nu in 785 op en schoof zijn heerschzuchtige moeder op zij, van haar eischend dat ze zich voortaan alleen met vrouwelijken arbeid zou bemoeien. Toen nu Hadi zijn broeder Haroen van de opvolging wilde uitsluiten, ten voordeele van zijn eigen kinderen, was zijn lot beslist : men vond hem op een morgen vergiftigd.

Nu werd Harun Alraschid (786-809) kalief. Hij was bemind om zijn vroolijkheid en mildheid en beroemd wegens zijn overwinningen op de Bijzantijnen onder de regeering van zijn vader Mahdi, maar den lof van strenge rechtvaardigheid verdient hij niet in zoo hooge mate als hem is gegeven.

Maar hij is nu eenmaal de lieveling der sage, te meer daar na hem het verval van Bagdad en van het Ommayaden Kalifaat begint.

Haroen's regeering was een zegen voor het land. Hij dwong de Bijzantijnen tot schatting, maar 't rijk was toch niet sterk genoeg meer om nieuwe veroveringen te maken.

De merkwaardigste periode in Haroen's leven is de door hem bevolen vernietiging der Barmeciden. Door die dood werd de vestiging verhinderd van het hofmeierschap.

J. KLEYNTJENS.

HET BALKANVRAAGSTUK

I. — De Balkansche Volksstammen

Het Balkansche volk is uit verscheidene volksstammen ontsproten. De ligging van het schiereiland legt dit eenigszins uit : de Balkaan in 't Zuid-Oosten van Europa gelegen, is van Afrika door de Middellandsche Zee, van Azië door de Dardanellen gescheiden; zoo staat hij onder den invloed van drie verscheidene werelddeelen, invloed gepaard met eigen beschaving uit kracht van eigen ontwikkeling. In den loop der eeuwen, bij het verhuizen en uitwijken der volkeren, was dit land waarschijnlijk een schuiloord voor menigen vreemden stam, die, na een kortstondig verblijf, naar verdere gewesten gezworven is. Sommige overblijfselen in de aardlagen gevonden, bevestigen er het ophouden en wonen dier zwervende volkeren.

De Grieken behielden van af het begin der christene tijden tot op onze dagen hetzelfde vaderland. De Macedoniërs bewoonden het Noorden van Griekenland. De overige streken waren door andere volkeren ingenomen, die, alhoewel van de Indo-Germanen afstammende, nochtans zoo nauw met de Grieken niet verwant waren als de Macedoniërs. Nog altijd spreken de Grieken hun oude moedertaal, niettegenstaande zij nu een verbasterd volk zijn en vele zeden en gebruiken van vreemde volkeren overgenomen hebben. Het getal inwoners is er 2,630.000, waaronder 2.400.000 Grieken, 200.000 Albanezen, 30.000 Macedoniërs, Bulgaren, Armeniërs en vreemdelingen. Nog een half millioen Grieken bewonen Turkije en 1 millioen Klein-Azië.

In het Noorden van het Balkanisch Schiereiland drongen de Romanen, Romeinsche afstammelingen, binnen en ontwikkelden door hun eigen beschaving het volk van het hedendaagsche Rumenië dat nu 6.000.000 inwoners telt. De Albanezen — door de Turken werden zij Arnauten genoemd — namen de Romeinsche beschaving niet over. Zij zijn 1.400.000 in getal, waarvan het grootste deel Albanië bewoont. Bijna allen zijn Mahomedanen (1.100.000); het is een oorlogzuchtig volk; de soldatendienst is er voor iedereen verplichtend. In het begin der Middeleeuwen werd het schiereiland door de Slaven overweldigd; deze vestigden zich in de streek gelegen tusschen

Griekenland en Rumenië; uit hunnen stam ontsproten twee nieuwe volkeren: de Bulgaren en de Serviërs. In de XIVde eeuw werd het Servisch koninkrijk aangevallen en overwonnen door de Turken die op verscheidene plaatsen de woningen vernielden en de Serviërs eruit dreven. In die landen wonen slechts 1 millioen ware Turken.

Onder de hoogergenoemde volkeren treft men vooral de Bulgaren (3.500.000) in Oost-Rumelië en grootendeels in Turkije aan. De Serviërs (8.250.000) zijn overal verspreid, zoodanig dat er slechts 2.500.000 het eigenlijke Servië bewonen. De overigen zijn gehuisvest in Bosnië en Herzegovina (1.500.000), in Kroatië en Slavonië (2 millioen), in Istrië, Dalmatië, Montenegro en Zuid-Hongarije. Zij zijn de talrijkste aller volkeren die den Balkaan bewonen. Het bewustzijn van hun vroeger heerschappij, van hunne macht — ingezien hun groot getal — maakt ze ontevreden met hunnen tegenwoordigen stand en drijft ze ongeduldig tot vergrooting en uitbreiding van hunnen staat.

De Turken zijn met de Mongolen verwant, doch hebben hunnen oorspronkelijken typus verloren. Niettegenstaande hunne minderheid (er verblijven slechts 2 millioen Turken in Europa) heerschen en regeeren zij in Turkije.

II. — De hedendaagsche Stand der Balkanen

A. Het Europeesch Turkije.

Europeesch Turkije heeft 163.000 km² oppervlakte en 6.100.000 inwoners, waaronder de helft tot den Islam behoort, 42 % tot de Grieksch-katholieke, 5 % tot de Roomsch-katholieke kerk, en 3 % tot het Jodendom. Hier en daar vindt men nog Turken, Albanezen, Bulgaren, Serviërs, Armeniërs, Joden, enz. Doch Turkije behoort niet alleenlijk tot Europa, in Azië, zelfs in Afrika doet het zijne macht gelden. In Azië bezit het Klein-Azië, met 500.000 km² oppervlakte en 9 millioen inwoners; Armenië en Kurdistan met eene oppervlakte van 186 500 km², en 2.500.000 inwoners; Syrië en Mesopotamië met eene oppervlakte van 550.000 km², en 4.200.000 inwoners; Arabië (gedeeltelijk) met eene oppervlakte van 520.000 km² en eene bevolking van 1.200.000 inwoners. In Afrika bezit het Tripolis dat 1 millioen km² oppervlakte heeft en 1 millioen inwoners telt. De Islam vindt in Turkije niet zijn grootste getal aanhangers, aangezien er 247 millioen Mahomedanen in de wereld zijn, waarvan er 9 millioen Europa, 178 millioen Azië en 59 millioen Afrika bewonen.

B. De Balkaansche Vierbond, die tegen de Turken oprukte, bestaat eerst en vooral uit de leidende macht :

1. Bulgarië, een land dat eene oppervlakte van 100.000 km² beslaat en 4 millioen inwoners telt. Daaronder zijn 3,200.000 Bulgaren, 500.000 Turken, 100.000 Bohemers, ongeveer 100.000 vreemdelingen uit andere rassen gesproten. Ferdinand I is Roomsch-katholiek en stamt uit de familie der Hohenzollern; de kroonprins is Russisch-orthodox; de Bulgarische kerk, sedert 1870 onafhankelijk van de orthodox-Grieksch-katholieke kerk, heeft er een eigen opperhoofd. Het leger in tijd van vrede telt 52.500, in tijd van oorlog 375.000 man.

3. Griekenland telt 2.600.000 inwoners waaronder slechts 500.000 Albanezen, Walachiërs, Bulgaren, Turken, Armeniërs en vreemdelingen.

4. Montenegro beslaat eene oppervlakte van 9000 km² met eene bevolking van 250.000 inwoners; zij stammen van de Serviërs af en zijn zeer oorlogzuchtig. Van af het 16de tot het 60ste jaar is de legerdienst voor iedereen verplichtend. Hunne legersterkte bedraagt 45 à 60.000 man. Daarneven en buiten den Vierbond moeten wij nog Rumenië aanstippen dat, alhoewel onzijdig, toch in den Balkan eene gewichtige rol speelt; zijne oppervlakte beslaat 130.000 km², zijne bevolking telt 6.700.000 inwoners. In Rumenië verblijven 40.000 Duitschers.

III. — De Godsdienstverhoudingen

In den Balkaan is het getal godsdiensten het aantal stammen bijna gelijk. In Arabië werd het Islamisme gesticht en verspreid door Mahomet, « profeet van den waren God », zooals hij zichzelf noemde; zijne volgelingen wakkerde hij aan tot het veroveren der wereld, door den kreet « dat al wie viel in den strijd het Paradijs binnentrad ». Doch de droevige gevolgen bewezen weldra de ijdelheid van dien godsdienst, die niet alleenlijk tot het wildste fanatisme leidde, maar ook volkomen onbekwaam was een durende beschaving te bewerken, immers, de veelwijverij en de slavenhandel waren toegelaten, de veroverde volkeren werden versmaad en vervolgd, zoodat ze allen opstonden om het Turksche juk met getergd gemoed en woede van hunne schouders af te werpen. In hun fanatisme stonden zij het *fatum* in het menschenleven voor, zoodat zij 's levens onafhankelijkheid aan het Noodlot slachtofferden. Dit weze een klaar en duidelijk bewijs der machteloosheid, der volkomene onmogelijkheid van wege den Mahomedaanschen godsdienst tot het scheppen eener blijvende beschaving. De christenen, die er

verblijven behooren tot verschillige kerken; weinigen zijn Roomsch-katholiek, zeer velen zijn de Grieksch-orthodoxe kerk toegedaan, in het jaar 1000 van de Roomsche gescheiden. De Grieksch-Orthodoxe kerk bevat nog een groot getal andere belijdenissen in de Bulgarische, de Rumaansche, de Servische, de Grieksche, de Cyprische kerk, enz...

III. — Turkije's Geschiedenis

Deze geschiedenis vindt haar oorsprong in het Islamisme. Weinige jaren na het prediken van Mahomed bestormden de Arabieren het Westen, onderwierpen Noord-Afrika, dat zij bestuurd hebben tot in de 19de eeuw. In de VIIIste eeuw veroverden zij Spanje en drongen tot in Frankrijk waar Karel Martel ze te Poitiers (732) versloeg en aldus den voortwoekerenden Islam in Europa uitroeide, doch het volkomen uitdrijven der Mahomedanen uit Spanje liep aan tot de XVe eeuw. Het Islamisme was nog niet heel en gansch over de zeeëngte van Gibraltar verdrongen of het drong langs het Oosten Europa binnen, onder het bevel der Turken, een volk opdoemend in het Noorden van Klein-Azië en er in 1230 als herdersvolk levende, na zijn verdrijving uit Turkestan. Zij vormden een kleine, maar zeer oorlogzuchtige stam, en slaagden erin, na vele oorlogstochten onder het geleide van Osmar I en zijn opvolger, den Turkschen Staat te stichten. — In het midden der XIVe eeuw waagden zij een aanval op Europeesch gebied; en 1361 veroverde Murad I Adrianopel. In 1371 en 1389 versloegen zij twee legers der Balkaanvolkeren en bemeesterden aldus een groot deel van het Balkansche Schiereiland. In 1453 nam Mahomed II Constantinopel in en breidde de Turksche macht verder en verder uit. Zij onderwerpen Servië, Bosnië, de Krim, en Albanië, zij doen in het begin der XVIe eeuw nieuwe veroveringen in Klein-Azië; in 1517 valt Egypte in hunne handen; zij onderwerpen Beneden-Hongarië in 1529 en belegeren — Weenen — waar zij den genadeslag ontvingen. Nu zal Turkije's macht langzaam beginnen dalen. In 1571 wordt de Turksche vloot bij Lepante verslagen; in 1683 belegeren zij opnieuw Weenen doch worden volkomen verslagen, zij verliezen daarenboven Midden Hungarië en in 1697 Beneden-Hongarië. In de tweede helft der XVIIIde eeuw gaan zij den oorlog met Rusland aan en verliezen er verscheidene provinciën. In 1800 bezat Turkije nog gansch het Balkanische Schiereiland toen, in den beginne der XIXde eeuw, de vrijheidsoorlog der Balkansche volkeren tegen de Turken uitbrak.

De eerste strijd barst los (1804-12) tusschen Servië en Turkije en eindigt met de verklaring van Servië's onafhankelijkheid; nochtans werd dit land slechts een koninkrijk in 1878. In een anderen oorlog wordt Moldavië en Walachie de Turken ontnomen. In 1820 neemt Griekenland de wapens op en begint een tienjarigen oorlog tegen Turkije. In den beginne volgen nederlaag op nederlaag voor de Grieken; gansch ontmoedigd smeeken zij de hulp der Mogendheden af. Op dezes weigeren ontstaat het Philhellenismus door wiens toedoen een bond gesticht wordt, waarin zich al de voor Griekenland gezinden (waaronder Lodewijk I koning van Beieren en de dichter Lord Byron) vereenigen, om op te trekken tegen de Turken. De Arabieren, dit vernomen hebbende, snellen in allerhaast Turkije ter hulp. In dit nakend gevaar komen Frankrijk, Engeland en Rusland het grieksche volk ondersteunen, verslaan de Turken en verklaren Griekenland onafhankelijk van Turkije.

Montenegro is nooit geheel en gansch aan de Turken onderworpen geweest. Een vrede van een tiental jaren volgde op dezen oorlog.

In 1853 heeft Turkije te kampen met Rusland; de Turksche vloot wordt gansch vernietigd. Rusland brengt eenige hervormingen in Turkije aan; Turkije weigert koppig ze uit te voeren. Bij een bloedige vervolging der Christenen in 1860 neemt Frankrijk de wapens op tegen Turkije, dat van dag tot dag zijne macht ziet wegkwijnen. De rondomliggende volkeren staan op tot het veroveren hunner vrijheid. Moldavië en Walachie worden tot een Staat gevormd met name Rumenië (1859-1861). Egypte wordt onafhankelijk verklaard. Daarenboven ontstaat eene geldelijke crisis der staatsbank die gansch het land beroerde: Rusland maakt er gebruik van om Servië, Bulgarië en Montenegro tegen Turkije op te hitsen. De Mogendheden eischen Bulgarië's onafhankelijkheid. Bij het weigeren der Turken volgt een oorlog tusschen Turkije en Rusland (1877) die een einde neemt met den vrede van Sint Stefano, waaruit Turkije gansch ontredderd te voorschijn kwam: er was immers beslist dat voortaan Turkije alleenlijk Constantinopel en het Oostelijk gedeelte van Europa voor eigen bezittingen houden mocht en dat Bulgarië eenen Staat uitmaken zou, tusschen den Donau en de Egeesche Zee gelegen. Dit vredesbesluit ontstak nochtans misnoegdheid onder de Mogendheden; dan trad Bismarck op en herstelde den vrede door het verdrag van Berlijn, waardoor Rumenië, Servië en Montenegro onafhankelijke Staten verklaard worden, — Rumenië staat aan Rusland Bessarabië af, — Oostenrijk-Hongarië bezet met zijne troepen Bosnië en Herze-

govina, — Engeland wint het eiland Cyprus, — Bulgarië wordt tot vorstendom uitgeroepen, onder het oppergezag van den Sultan, wijl de Dardanellen alleen voor de Turksche schepen vrij zijn. Dit verklaarde het verdrag van Berlijn. Doch langzamerhand werden de stellingen van dit verdrag over het hoofd gezien. In 1881 verovert Frankrijk Tunis en dit wordt een vasalstaat. In 1885 bemachtigt Bulgarië Oost-Rumelië en zijne onafhankelijkheid tegen Turkije. In 1904 staat Engeland Marokko aan Frankrijk en Frankrijk Egypte aan Engeland af. Daarna gaat Italië den oorlog aan met Turkije om het bezit van Tripolis. Nadat Tripolis voor de Turken verloren is en de gansche Noordkust van Afrika uit de handen van het Islamisme gerukt, besluiten ze den oorlog met het verdrag van Lausanne. Onrechtstreeks is dit verlies van Tripolis een gevolg van het hoogervermelde verdrag (1878) van Berlijn.

Een ander feit dat de Europeesche Staten ten zeerste verontrust heeft is het inlijven van Bosnië en Herzegovina door Oostenrijk; krachtens het Berlijnsch verdrag waren bestuur en bezetting dezer provinciën aan Oostenrijk overgelaten, doch vóór een paar jaren heeft het, tegen het verdrag in en met Turkije's toestemming, de hoogergenoemde provinciën bij het Keizerrijk aangesloten. Servië (de inwoners van Bosnië en Herzegovina zijn bijna uitsluitelijk Serviërs) verklaarde dit een snoode daad; en oorlog ging losbarsten, toen Duitschland almeteens Oostenrijk ter zijde stond om den vrede te verzekeren. Aldus verloor Turkije sedert 1804 bijna al zijne staten, zoo wordt de zieke man stilaan zijn beste pak uitgedaan.

Wat de innerlijke politiek van Turkije aangaat, heeft het vele noodzakelijke hervormingen verwaarloosd; de christenen blijven steeds verdrukt en versmaad en worden met de Mahomedanen niet op gelijken voet gezet. Daaruit is een rassen- en burgerstrijd gevolgd, een innerlijke oorlog, een revolutie die gansch Turkije verwoest en vernielt. Eerst in 1908 is deze strijd in al zijne wreedheid onder de jonge Turken losgebarsten. De Sultan, oorzaak en voorwerp van hunnen nijd en haat, was gedwongen zijn troon aan een opvolger af te staan; doch daarmede was het vuur der revolutie niet gebluscht, integendeel, de strijd tusschen jonge en oude Turken komt de veete nog verbitteren. Daaruit volgt wanorde in het land, wanorde vooral in 't leger waar de overheid miskend en versmaad wordt. Dit alles was de Balkaansche volkeren niet onbekend en op tijd en stond zullen zij weten hunne voordeelen eruit te trekken.

Het Balkanisch Verbond. — In 1911 berichtten al de dag-

bladen dat Griekenland's minister van buitenlandsche zaken een bezoek aan de Balkanische landen aflegde, met het inzicht er een verbond te stichten. Niemand vermoedde een oorlog, zelfs niet de politieke mannen en diplomaten. Nochtans in geheimenisvolle stilte werd een verbond beraamd en gesticht tusschen Griekenland, Serviё, Bulgariё en Montenegro. Vóór de oorlogsverklaring reeds hadden deze landen den buit onderling verdeeld : Bulgariё zou het zuidelijk deel van Turkije hebben tot aan de Egeesche Zee, Griekenland het noorderlijk deel tot aan de Egeesche Zee insgelijks, en Serviё het zuid-westelijk deel tot aan de Adriatische Zee; Montenegro ook zou zijn deel bekomen. Eenmaal het verbond gesloten, zijn zij tegen Turkije met gezamenlijke kracht, met geestdrift opgetrokken.

Turkije, gansch verrast bij 't vernemen dezer oorlogsverklaring, verkeert in een ellendigen stand; immers zijn inwendige politiek is woelig, zijn eenheid is verbroken. Weerstaan is bijna onmogelijk voor Turkije. Zijn ondergang gaat het te gemoet. Zoodat met meer recht dan ooit men de vraag stellen mag, als de zieke man in Europa toch eenmaal sterven gaat?!

V. — De Invloed van dezen oorlog op de Europeesche Machten

Al de Europeesche Machten zijn met de wederzijdsche voorvallen van den tegenwoordigen oorlog ten allerzeerste bezig.

Rusland verlangt niets beters dan het in bezit nemen der Dardanellen. Dit ijverig betrachten heeft redenen van bestaan. Krachtens het verdrag van Berlijn is het Rusland verboden met zijn vloot door de Dardanellen te stevenen. De zeeëngte gesloten blijft er slechts één weg open voor zijne vloot : de Baltische Zee; maar die weg levert ook overgroote gevaren op. In de Baltische Zee, heeft men af te rekenen met de Engelsche en Duitsche vloten zoo dat merkelijke verliezen te vreezen zijn vooraleer een doel te bereiken. Ingezien het verbod en de trouw van den eenen kant, het verlies en de moeilijkheden van den anderen kant, verkeert Rusland in een bedenkelijken toestand, aangaande het bewegen zijner vloot; zijn dringend verlangen tot het bekomen van een vrijen doortocht door de Dardanellen, moet dus niemand verwonderen. Nochtans juist daartegen komt Engeland op, en ongetwijfeld zal het zulks de Russische vloot niet toelaten. Kon Rusland met zijn vloot langs de Dardanellen in de Wateren der Middellandsche zee, de Engelsche heerschappij zou er veel te lijden hebben ; Engeland zou zelfs moeten

weezen voor het verlies van Egypte. De vrije doortocht der Dardanellen blijft dus eene vraag van europeesch politiek evenwicht.

Meer nog dan de overige landen is Oostenrijk met dezen oorlog begaan. De handelswegen door de Balkaanlanden naar de Zwarte en Middellandsche Zee zijn voor dit land niet alleenlijk van het grootste gewicht maar zijn een levensvraagstuk; onverschilligheid en onzijdigheid zijn in den tegenwoordigen oorlog voor Oostenrijk onmogelijk. Reeds vele jaren leefde het in vriendschap met Turkije; Turkije's val zou Oostenrijk in zijne sociale en handelsbetrekkingen veel doen lijden. Maar er bestaat nog een gewichtiger reden waarom Oostenrijk angstig het oog op den oorlog richt. De verbondene volkeren zijn rassenvijanden; hoe machtiger de versterking dezer laatsten des te dringender het gevaar voor Oostenrijk. Men herinnere zich de vijandelijke houding van Serviё toen Oostenrijk Bosniё en Herzegovina bij zijn eigene provinciёn inlijfde; het waren immers bijna uitsluitelijk Serviërs die deze provinciën bewoonden. Moest dit volk tegen Oostenrijk opstaan, het zou groote moeilijkheden opleveren, en wellicht ware het de drijfveer van een oorlog tusschen de Slaven en de Duitschers, en eene oorzaak van opstand tusschen de rassen van het Keizerrijk zelf. Serviё handelt tamelijk stoutmoedig tegenover Oostenrijk; de oorzaak ervan ligt hoogstwaarschijnlijk in den steun Serviё door Rusland gegeven. Treedt Serviё in oorlog tegen Oostenrijk men mag besluiten dat Rusland ter verdediging van Serviё de wapens opnemen zal; vandaar de onrustwekkende mobilisatie der beide landen. Behaalt Serviё de zegepraal, zijne staten winnen een verdere uitgestrekheid, het verwerft eene zeehaven op de Adriatische Zee, Oostenrijk's ontwikkeling wordt tegengehouden en dit wordt des te zekerder wanneer men nadenkt dat Oostenrijk's grootste vijand, de Hongaar L. Rossuth, het eerst het verbond tusschen de Balkaanlanden in stand heeft willen brengen; Hongariё, Rumeniё en Serviё wilde hij tegen Oostenrijk vereenigen om gansch Hongariё aan het Keizerrijk te ontrukken. Verders, moest Serviё als gevolg van den oorlog, eene haven aan de Adriatische Zee bekomen, alle verbinding der Oostenrijksche havens met de Middellandsche Zee zou hoogstwaarschijnlijk afgesneden worden en Oostenrijk's verkeer met het Oosten zou veel te lijden hebben; te meer daar de Servische Minister Dr Nilowanowitsch verklaarde, dat, door de verbinding van Serviё en Montenegro de weg tot de Egeesche Zee voor Oostenrijk zou gesperd zijn. Ingezien de netelige verhoudingen der Europeesche Staten, levert deze oorlog gewichtige

vraagstukken op en zou de oorzaak kunnen zijn van een algemeen losbranden der Europeesche machten.

VI. — Duitschland's Belangen in het Balkansche Vraagstuk

Duitschland komt al meer en meer in aanzien op de wereldmarkten; zijne betrekkingen met Oostenrijk en Turkije gaan steeds aan 't verbeteren en zijn invloed op de Balkanlanden en op Klein-Azië stijgt in evenredigheid.

Volgde op dezen oorlog eene verandering in de Balkaansche Machten, wellicht ware ook eene verandering te verwachten in den handel met Perzië en Egypte. Wij moeten ons dus vooreerst afvragen hoe groot de buitenlandsche koophandel van Duitschland is met de Balkanlanden, Turkije, Klein-Azië, Perzië en Egypte. De handel met de Balkaansche Staten en met Klein-Azië is belangrijk genoeg om de Duitschers met den oorlog op te houden. Deze landen leveren Duitschland : landbouwvoortbrengselen, granen, eiers, zemelen, gierst, erwten, houtwaren, petrool en verscheidene ertsen. De uitvoer uit Duitschland naar gene landen bestaat vooral in metalen, weefsels, wielen, platen, elektrieke en scheikundige werken. De volgende tabel geeft de handelsbetrekkingen van Duitschland met de voorgenoemde staten. Deze bedragen in millioenen mark :

		Invoer	Uitvoer	In- en uitvoer te samen
Rumenië	1901	47,9	34,0	81,9
	1911	107,9	91.4	199,3
Europeesch Turkije	1901	6,9	25,0	31,9
	1911	22,7	75,3	98,0
Asiatisch Turkije	1901	23,2	12,2	45,4
	1911	47,3	37,3	84,6
Servië	1901	7,5	7,2	14,7
	1911	24,8	21,3	46,1
Griekenland	1901	9,2	6,5	15,7
	1911	23,7	17,8	41,5
Bulgarië	1901	5,6	6,0	11,9
	1911	10,6	23,9	34,5

Daaruit blijkt dat de wederzijdsche handel van 191 millioen tot 504 millioen gestegen is. Ook de handel met Egypte heeft in hooge mate toegenomen; in 1901 bedroeg de in- en uitvoer enkel 48.500.000, in 1911 bedroeg hij 142 millioen.

Nog een tweede vraag valt er te beantwoorden : Kan, op economisch gebied, het schiereiland ontgonnen worden? Het antwoord is bevestigend. Deze landen zijn nog in geheel weinige

mate ontgonnen en de opbrengstwijze is gansch onvolmaakt. Wat den landbouw aangaat, deze landen kunnen nog meer en nog betere vruchten voortbrengen; zoo b.v. kan men er niet alleenlijk tarwe en gerst oogsten, maar ook maïs. Rumenië brengt vooral tarwe en maïs op; in Turkije liggen veel streken tot deze cultuur geschikt. De ooft- en druivencultuur bloeien er met voldoenden uitslag. De pruimen worden vooral door Rumenië, Servië, Turkije en Griekenland opgeleverd; deze teling wordt meer en meer uitgebreid. In Griekenland vooral oogst men druiven; de Grieksche wijn wordt meestendeels uitgevoerd uit Agaia waar een Duitsch actiëngezelschap voor de druiventeelt gevestigd is. Het land levert ook krenten op, de olijfboomenteelt integendeel neemt af. Onder de landbouwvoortbrengselen heeft men ook, vooral in Turkije, de tabak, de boomwol, de vlasdotten, de slaapkoppen en de moerbeziën te rekenen. Het aankweeken van voornoemde planten kan nog verder, ja veel verder, uitgestrekt worden, dan men tot heden toe gedaan heeft. De Balkanlanden leveren ook veel hout op; een derde van Servië is nog met hout bedekt. Dit kan Duitschland vooral benuttigen, aangezien het een groote stijging in den invoer van hout ondergaan heeft gedurende de laatstverloopene jaren.

Het aankweeken der dieren vindt ook in het Balkanisch Schiereiland zijne voordeelen, vermits er zooveel bosschen en weiden zijn. De schapenkweek komt op in vele streken alsook de peerden-, runder- en geitenteelt; het kweeken van zwijnen is er van weinig belang. In Servië worden ze in de bosschen gedreven, waar ze eikels en ander voedende gewassen vinden. Vermits het vleeschgebruik overal toeneemt, zal de veeteelt weldra meer en meer in den Balkan uitgebreid worden.

Dit schiereiland is daarenboven nog rijk aan mineralen. Rumenië levert veel zout en olie op; Bulgarië, Servië en Turkije bevatten kolen en ijzer. In Rumelië vindt men edelmetaal. Macedonië levert op: zilver, blik, antimonium, koper en mangaan. Marmer en metalen van verschilligen aard, komen ons vooral uit Griekenland toe.

Aangezien de rijkdom aan gewassen en metalen nog zeer belangrijk is, moeten deze landen nog verder ontgonnen worden; door dit uitbreiden zou de onderlinge handel met de Europeesche landen kunnen groeien en bloeien en van groot belang worden. Men heeft reeds verschillige kapitalen gestort, tot het bewerken dezer uitbreiding; Duitschland vooral betracht den bloei dezer landen. Bijzonder in Servië en Rumenië hebben de

Duitschers menig opkomende industrie in handen, zooals de weefindustrie, de suikerfabrieken en de brouwerijen.

Duitschland bepaalt niet alleenlijk zijn invloed op de Balkanlanden, maar weet ook zijn inwerking op Aziatisch Turkije uit te oefenen, waar het exploiteeren der voortbrengselen ook heel gering is; al zijne schatten zijn nog te ontginnen. Hierin bijzonderlijk liggen betrokken: Syrië, Mesopotamië, en Babylonië, welke vroeger aan het hoofd stonden van opbrengst en handel, en wier nijverheid nu uitgestorven is. Het geldt hier hun werkende kracht, hun werkvermogen te herheffen door vlijt en kapitaal; zulks ware niet moeilijk aangezien deze landen ten onder zijn gegaan door veronachtzaming en achteloosheid. Men zegt dat deze streken slechts door artificieele bewatering vruchtbaar te maken zijn. Dit is alleenlijk waar voor Babylonië; in Syrië, Mesopotamië en Assyrië, is zulke bewatering onnoodig. De bizonderste landbouwvoortbrengselen van deze landen waren tarwe en katoen. In de steppen bloeide de schapenteelt. De boomwolle zou Europa, Duitschland bijzonderlijk, wel te pas komen, want dit verbruik stijgt van jaar tot jaar; Duitschland alleen koopt er ieder jaar voor 600 mill. mark. Van af Zuid-Perzië loopt er nog door gansch Mesopotamië een ader, die veel naphte bevat; het ware een schoon handelsgewin, zoo men dit benuttigen kon.

Om den handel te doen herbloeien in gene landen, moet het verkeer heropend worden, want de treurende en kwijnende staat is te wijten aan de ontvolking en het weinig verkeer der volkeren onder elkander. De Beduinenstammen zouden in 't midden van het land moeten wederkeeren en zich aan den akkerbouw wijden. Men zou er insgelijks spoorwegen moeten aanleggen, om de groote middelpunten van handel en nijverheid onder elkaar te verbinden, want, waar ijzerwegen komen groeit de bevolking spoedig aan, en neemt de akkerbouw toe. Dit doel zal door de Bagdadbaan betracht worden. Zij doorloopt Klein-Azië en zal tot aan Aleppo en tot aan de kusten voortloopen. In Aleppo zal de zoogenaamde Hedschasbaan aan de Bagdadspoorweg aangesloten worden. Te samen met de Anatolische baan verbindt de Bagdadspoorweg Constantinopel met Bagdad. De Anatolische spoorweg is uitsluitend met Duitsch kapitaal aangelegd en in de Bagdadlijn treedt het Duitsch kapitaal ook voorop; aldus is de Duitsche invloed in gene landen versterkt. Om er zijn invloed te behouden, te benuttigen en te doen gelden, moet Duitschland vooral letten op het onderhouden van het principe der « opene deur ». Het moet er ook scholen, hospitalen enz. bouwen, zedelijke veroveringen

bewerken en derhalve voorposten scheppen. Sedert lang hebben Frankrijk en Engeland deze middelen aangewend, en hun pogen is rijkelijk beloond geweest. Duitschland hoeft hier geen krijgsveroveringen in te zien maar zedelijke veroveringen die zijne belangen des te sterker zullen verzekeren.

Dit ten bewijze, dat ook Duitschland niet onverschillig blijven kan aangaande de wederzijdsche voorvallen in den oorlog der Balkanen. Van diens uitslag hangen grootendeels zijne belangen af, en indien het tot nu toe rustig gebleven is, deze rust weze geen bewijs van onpartijdigheid, maar wel een blijk van vredelievendheid, wanneer men dit vredelievendheid noemen kan. Wat verder uit dien strijd voor de Balkanstaten en de Mogendheden groeien zal is nog niet te voorzien. De aanslag op Nazim Pacha en het optreden der jong-Turken, die de vredeshandelingon hebben verbroken, beletten alle wetenschappelijk vooruitzeggen.

De belangstelling der Mogendheden bewijst dus eens te meer dat de strijd om groote idealen niet meer de drijfveer van oorlogsplannen is, maar wel stoffelijke belangen. Is in de geestdrift der Balkanvolkeren een gedacht van rassenvrijheid die zich overal geldend doet opkomen en die in België ook met recht bij 't Vlaamsche volk zijn weerklank vindt, de tusschenkomst en de gewapende voorbereidingen der grootmachten zijn slechts gesteund op uitwegen voor handelszaken, op rijkdom en geldgewin. Als de Christenen worden uitgemoord, als volkstammen verdrukt worden dan blijft het zweerd veelal in de scheede. Zou het dan toch waar zijn dat de Staathuishoudkunde de wereld bestuurt?

P. Berthold.

Aalst.

BOEKENNIEUWS

DE NOOD DER BARISEELE'S, door MAURITS SABBE. — 1e dl. 230 blz., 2e dl. 202 blz. — C. H. J. van Dishoeck.

Nooit misschien heeft de Nederlandsche letterkunde veelslachtiger bloei beleefd dan thans in Vlaanderen: Van Vermeylen tot Oorda, van De Clercq tot Van de Woestyne, van Teirlinck tot Jef De Cock, van Eeckels tot van den Oever, van Buysse tot Timmermans, van Streuvels tot Sabbe... Voor elken smaak het zijne... en van 't beste. En tusschen elk der gemelden komen steeds een heele reeks anderen de gamma aanvullen; en elk weet in zijn sfeer te blijven en zijn man te staan. Weinigen onder hen die zich vergissen in hun aanleg, in hun zending, in hun krachten. Sabbe vooral was het type van fijne kieskeurigheid in 't nemen van zijn letterkundig part, in 't fijnzinnig zichzelf zijn en blijven naar gehalte en gestalte.

Hij *was* het steeds; of hij zich ten volle handhaafde met zijn pas verschenen roman « De Nood der Bariseele's », is aan bedenking onderhevig.

Laten we algauw vooropzetten wat we deerlijk beklagen dengene die blind is voor de vele schoonheden die schitteren in dezen grooten arbeid, dengene wiens hart niet zindert, en wiens lippen niet smekken bij zoovele tooneeltjes die toch weer van Sabbe alleen kunnen zijn.

Maar of er iemand zijn globalen indruk na de lezing zal heeten: een ongestoord harmonievol genot, een ongebroken æsthetische bevrediging, zooals de schrijver die voorheen herhaaldelijk te schenken vermocht? Dat is een vraag.

Sabbe draagt de eer van zijn faam, maar ook den last. En hij die « de Filosoof van 't Sashuis » heeft geschreven heeft nu eenmaal zijn lezers zoo verwend dat hij ondankbaren kweekt, zoodra hij onder de schutse van zijn mooiklinkenden naam ons iets voorzet dat we, vertrouwend op hem als op zeer weinig anderen, blij-verwachtend meenemen om er ons deugd aan te doen.

Als algemeene grief tegen 't werk rijst, dunkt me, deze: de afmetingen zijn geforceerd; meestal in den zin van gerektheid; waarbij dan komt dat het normaal-goed-behandelde te gedrongen schijnt.

De eerste der beide bundels is bepaald veel te lang. Hij bestaat, of misschien beter, hij valt uiteen in vier kapittels: Moeders Uitvaart, Flavie's Complexie, Quikelborneetje's Beschermeling, Bariseele's misrekening.

Nr 1 is te romantisch berekend op een pakkend begin, zooveel te meer daar dit op een truc gaat lijken allengs; vooral na Teirlinck's prachtig inleidend hoofdstuk op 't Ivoren Aapje, komt ons dit sterfbed voor als een diplomatie van het technisch

bedrijf om al dadelijk door iets treffends onze aandacht in beslag te nemen.

Nr 2 is te omslachtig uitgewerkt. Wij krijgen door de leelijkheid van deze Flavie de schoonheid van Bariseele's eerste vrouw te zien. Maar dat is nevenzaak voor 't verhaal, en als element in den nood der Bariseele's is ze eensdeels schrijnend-onnatuurlijk jegens Monne, anderdeels werkt ze zoo luttel in op Bariseele zelf, dat hier klaarblijkelijk een psychologie wordt belicht puur uit genoegen om eens een onhebbelijke tante te schilderen. Op zichzelf is dat overigens een flinke brok zielkunde.

Nr 3, hoewel het meest Brugsche, dus het best-geslaagde deel van den 1en bundel, typeert ons een Quickelborneetje dat, mij dunkt, een bedaagde Sasmeester is. Deze is er met oud te worden niet op verbeterd; zijn zonderlingheid is niet meer zoo frisch, werd uitmiddelpuntig. Opvallend is daarbij met hoeveel nauwkeurigheid de *proef*communie van Monne en Jean-Baptiste wordt beschreven, en wat een onnoozel nevenzaakje de eigenlijke communie is geworden.

Het verdienstelijkste in nr 4 is de schildering van 't notariskantoor, waarop de perkamenten Jean-Baptiste zijn ideaal pennelikkersleven zal slijten.... Maar na dit fijn-geziene en -geschetste tooneel krijgen we die vreemde zelfmoord-mystiek van Bariseele, die van het leven toch zooveel had geproefd en ondervonden dat hij niet anders dan als realist kon eindigen.

Zoo brengt ons deel I veel dingen door den wil van Sabbe nevens malkander gezet, en weinig voorvallen door het leven in malkander gewerkt. De schrijver wou bepaald groot doen ditmaal en werd, helaas, minder natuurlijk, minder frisch, minder malsch. Kern en merg ontbreken aan de stof, en de vorm is niet zooals we hem van Sabbe verwachten mogen. Soms wordt het slordigheid zelfs. Op de eerste bladzijde reeds stoot men op dezen stijl :

« Nu wist ze dat voor haar de laatste ure in aantocht *was*, dat de afstand tusschen haar en den dood nu kort *was*. Zoo werden verscheidene stil peinzende menschen uit hare familie vermaand dat hun einde nakende *was*, en nu die gunst ook haar *was* bewezen, kwam een berustigend troostgevoel over haar neder. »

Het kan niet anders of binnen deze 230 bladzijden moet af en toe zich ook weer de echte Sabbe laten hooren — dan lichten weer de bladzijden in zachten glans, dan ademt het leven weer in zachte deining over een droomenschoon Brugge-in-sneeuw of over 't geuren- en kleurenfeest van een lentelandschap. Meesterlijk, als een partijtje echt Vlaamsche laag-bij-den grondsheid, dat kleinpieterig familiekrakeel om de kist; keurig ook die wandeling langs de Brugsche achterbuurtjes.

Veel steviger dan deel I staat daar deel II.

Ook hier krijgen we vier hoofdstukken : In 't 1e heeft Jean-Baptiste 't met het « Venusboefken » aan den stok. 't Gebeurt in zijn vijf-en-veertigste levensjaar. De krukkezitter en kribbebijter wordt er om zijn trunterij nog antipathischer op. Maar Sabbe's kunststuk had er, meenen we, bij gewonnen, ware de fijne schilder niet aan 't preeken gegaan.

In hoofdstuk 2 ligt de onnoozele Monne zoodanig « onder

Jean-Baptiste's heerschappij » dat de sul de knecht en de slaaf is van meneer zijn broer ; zoo lang hij thuis blijft en den pot draait of de schoenen poetst, is Monne uitstekend getypeerd, maar waar hij naar de markt gaat is de folklore, die anders zoo bekoorlijk in Sabbe's werk ligt te spelen, er met de haren bijgesleept.

Veruit het beste van 't heele werk zijn de laatste twee hoofdstukken : « Hoe Jean-Baptiste peter werd van 't Vijftiende » en « Bietje de Veroveraarster ». Die beide vormen een puike novelle op zichzelf.

Dat echt op zijn notaris'-berekende peterschap, nicht Euphrasie met haar koets, Jean-Baptiste's zatlapperij : 't is om het uit te gieren.

Als vondst van den schrijver is dat verzoenende Bietje met haar lammetje eenig in onze literatuur. Hoe dat kleintje al spelend de scherven ineenzet van die beide mislukte levens ! Inderdaad voor den onnoozelen Monne was moederken eindelijk weergekomen.

Vanaf bladzijde 70 tot het slot van dit boek vermeien we ons onafgebroken in de fijnste bellettrie : Hoe lachen we hier hartelijk mee! Maar genotvol vooral zijn ons de tranendruppels die bij 't bespieden van Bietje over de wangen biggelen.

In de Europeesche letterkunde, vooral in de Noorderlanden, heerscht een ziekte thans, of liever een verschijnsel van grootzuchtige zenuwachtigheid, die de schoenmakers weglokt van hun leest. Geboren lyriekers willen mordicus naar het drama, tenger-fijne novellisten zwoegen aan logge romans. 't Goede gesternte van Sabbe behoede hem voor zulke mistastingen. Zijn talent is te kostbaar om het door uitzetting naar ongepaste afmetingen te laten barsten. Dit ware inderdaad om te schreien. Nu, zoo ver is 't nog lang niet gekomen. De Nood der Bariseele's geeft, om zijn uitmuntende deelen, reden tot groote dankbaarheid, en voor de rest neuriën we eens even de schalksche verwittiging van 't Hollandsche liedje :

Kees, Kees, Kees, je hebt er water bij gedaan !

J. P.

HET JAAR DER DICHTERS. Muzenalmanak voor 1913. — Uitgegeven in het najaar van 1912 door C. M. B. Dixon en C°, Apeldoorn.

Een uitstekende gelegenheid om eens een mooie wandeling te maken door onzen nieuwst-aangelegden dichterstuin : ik zal niet beweren dat ge er veel viooltjes vindt. Maar zonnebloemen, die uitstallen puur om te pronken zich steeds draaiend naar 't licht van de mode, evenmin. 't Meeste is eigen-en-echt. En dat is verheugend daar toch de allereersten als Verwey en Boutens hier niet aan 't woord komen.

Opvallend is 't dat het vooral de dichters uit « de Beweging » zijn, die zich in eigen persoonlijkheid laten hooren : We krijgen hier immers : Th. Van Ameide, J. C. Bloem, W. Van Doorn, P. N. Van Eyck, Frank Gericke, Geerten Gossaert, Jac. M. de Haan, Henriette Labberton Drabbe, Mr A. Van der Leeuw,

Jan Van Nijlen, Fr. Pauwels, A. Roland Holst, J. J. de Stoppelaar, Jr Dr Nico van Suchtelen, J. J. Thomson.

Van Ameide is beurt om beurt episch weidsch en speelsch lyrisch, maar steeds op symbolen belust. — Een verrassing van vloeienden rijmenrijkdom en heldergezind gevoel is « Koning Cophetua en het Bedelmeisje » van Bloem. — Om tintelende guitigheid kunt ge gaan bij W. Van Doorn — Weer stalt van Eyck zijn ietwat gefocererde grootheid uit. — Van Geerten Gossaert lazen we betere dingen dan deze « Verloren Zoon » — Jac. Israël de Haan kunnen we zijn socialitische tendenz goed vergeven, maar minder zijn gezochtheid in denken en zeggen — Onze Vlaamsche Jan van Nijlen pakt nogal zinnelijk uit, maar nevens zijn Noorderbroeders lang niet kwalijk. — Nico van Suchtelen legt zijn wijsgeerigheid het zwijgen op om ditmaal zangerig-eenvoudig te zijn. — Thomson heeft als mediteerend dichter door Parijs en door Versailles gedwaald.

Een klein maar fijn bundeltje dat in zijn 217 bladzijden veel nieuwe schoonheid brengt, die met het jaar '13 niet verslensen zal. V. W.

LOUIS VEUILLOT. PAGES CHOISIES, avec une introduction, des notices et des notes par Jos. Lefever et Ed. Lombaerts. — Eugène De Seyn, Bruxelles, 210 blz., fr. 2.00.

Goed werk, en goedkoop. Een boekje dat voor de opvoeding naar geest en hart veel kan doen.

Bondig en boeiend heeft Ed. Lombaerts Veullot's leven verteld. Met kloeken greep heeft Jos. Lefever uit Veuillot's veelzijdig werk de schoone, groote ziel gehaald.

Niet uit alle boeken van Veuillot werden stukken gekozen. Niet uit « Corbin et d'Aubecourt » b.v., waarschijnlijk omdat eenieder zich het kleine bundeltje gemakkelijk kan aanschaffen en het dan ook ongeschonden en onverdeeld genieten. Niet uit les « Odeurs de Paris », waarschijnlijk omdat het minder paedagogisch is onze jongens het anders wel heerlijke satirische talent van Veuillot in al zijn scherpte ter ideale navolging voor te leggen.

Maar fijntjes werd gekozen uit « Rome et Lorette », « L'Honnête Femme », « Les Libres Penseurs », « Le Parfum de Rome », « Historiettes et Fantaisies », « Mélanges » en « Correspondance » vooral uit het prachtige « Ça et Là ». Ook enkele stukjes poëzie werden opgenomen. In voorbeeldig logische orde kreeg dat alles zijn plaats onder de rubrieken : « Vie », « Littérature », « Poésies », « Polémique », « Correspondance ».

Achteraan komt de volledige lijst van Veuillot's werken naar tijdsorde geschikt, en een ruime aanhaling van bibliografische bronnen, waaronder de groote biografie door Eug. Veuillot, en de schoone keus uit zijn werken door Albalat, een keus echter minder voor ons middelbaar onderwijs geschikt dan onderhavig boekje. Onder de kleinere studiën over Veuillot is een der beste vergeten : die welke Schaepman zijn grooten strijdgenoot wijdde in den tweeden bundel van « Menschen en Boeken ».

Mochten onze jongens op hun wijze het eeuwfeest van

Veuillot dit jaar meevieren. En de beste wijze zal wel zijn dit boekje te lezen en goed te bestudeeren. J. P.

KATHOLIEK LEVEN IN FRANKRIJK, door L. LEVELT, S.J. met een voorrede van Georges Goyan, nr 1, 9e serie van « Geloof en Wetenschap ». — L. C. G. Malmberg, Nijmegen.

Een boekje waarnaar velen zullen grijpen, omdat het sinds zoolang werd verlangd, en omdat het niet ieders doen was iets van dien aard te kunnen maken. Pater Levelt heeft gedurfd en is geslaagd : In een 60tal bladzijden geeft hij ons een duidelijk overzicht van den heelen toestand. Met kalme objectiviteit —, die slechts even uit den band springt als hij op zijn flink wetenschappelijken weg het Parijzer blad *La Lanterne* aantreft — zet de schrijver uiteen wat hij weet. Maar wat is hier objectiviteit? Pater Levelt meent dat het de gouden middenmaat is tusschen optimisme en pessimisme.

Er *is* een herleving van den Katholieken geest in Frankrijk, vooral sedert de scheiding van Kerk en Staat. Laat de politiek maar praten en doen, de politiek is niet het hoogdenkende en hooglevende Frankrijk ; en daar toch ligt de Fransche toekomst. Als Bourget schrijft : « Le Christianisme est à l'heure présente la condition unique et nécessaire de santé et de guérison » wordt hij niet tegengesproken, zelfs niet door socialisten als Marcel Sembat, die nog onlangs verklaarde : La libre pensée n'excite plus dans les milieux littéraires aucun enthousiasme. Il y a des jeunes gens distingués, des artistes — auxquels l'irréligion inspire une véritable horreur. Quand ce vent souffle en littérature, c'est qu'il souffle aussi dans tous les domaines de la pensée et de la vie sociale ».

Op alle gestichten van middelbaar en hooger onderwijs groeit het aantal katholieken aan. Zelfs aan de Ecole polytechnique, die op militairen voet is ingericht, bestaat een katholieke studentenvereeniging : « Op 21 Dec. 1912 lagen bij de nachtelijke aanbidding 40 harer leden in uniform voor het H. Sacrament neergeknield. Kardinaal Amette heeft ze schriftelijk met deze heerlijke geloofsuiting geluk gewenscht ».

Er bestaat een vereeniging van katholieke leeraars omvattende thans 18 staats-professoren en meer dan 200 leeraars bij het openbaar onderwijs. Op de hoogere klassen van de meeste Parijsche gymnasia is de meerderheid der leerlingen practiseerend katholiek.

Ook doet de geestelijkheid over heel Frankrijk haar uiterste best. Wel hebben de priesters geen wedde meer, wel krijgen ze dus geen loon naar werken, maar hun stoffelijke noodwendigheden verminderen ze tot een minimum en 't beste van hun tijd besteden ze aan sociaal-christelijk werk. De verschillende leergangen van « instruction religieuse » brengen onder 't volk de kennis van den godsdienst terug. Er wordt stilaan meer gecommuniceerd. De priesterroepingen zijn weer aan 't stijgen, en, al zijn sommige kerken op den buiten door verwaarloozing tot puin vervallen, in de steden en haar onmiddellijke omgeving worden voortdurend nieuwe parochiën opgericht.

De grootste plaag van Frankrijk is 't gebrek aan jeugd, het laag geboortecijfer. Maar daar waar de godsdienst weer opleeft

zal ook de vruchtbaarheid weerkeeren. Er zijn reeds teekenen van opheffing. En het bijzonder lager onderwijs staat voor de kinderen gereed: thans bestaat er reeds een leger van 8000 katholieke onderwijzers en 15.000 katholieke onderwijzeressen.

Ook de katholieke pers wordt verstevigd, door inrichtingen als « La Maison de la bonne Presse » en « l'Action Populaire ».

Neen, het katholicisme is in Frankrijk niet dood, en de minister die 't uitsprak dat « de lichten aan den hemel zijn uitgedoofd » is geen kenner van zijn tijd. J. P.

UITGAVEN VAN J. B. WOLTERS, GRONINGEN:

B. E. Bouwman u. Th. A. Verdenius, *Deutsche Litteraturgeschichte nebst Lesebuch*, fl. 2.25.

Een genot voor den geest en ook voor het oog, waarin het fijnste van de Duitsche letterkunde fijntjes wordt ontleed en even fijntjes met platen verlucht.

J. A. Verdenius en R. P. G. H. Hameetman, *Leerboek der Duitsche Taal, ten dienste van Handelscursussen*, 2e deeltje, 130 blz., fl. 0.90.

Voor eenieder een practische Grammatica met voorbeelden steeds genomen uit het zakenleven.

Id., *Duitsch Leesboek voor Middelbare, M. U. L. O. en handelsscholen*, 2e dl., voor Handelsscholen, 150 blz., fl. 1.60.

Een boeiende keus uit den ernst en den humor van den handel.

H. M. Leopold, *De Beginselen van het Hoogduitsch*, 1e dl., 8e druk, 188 blz., fl. 1.25.

Joh. A. Leopold, *Deutsches Lesebuch*, 1e deel, 8e druk, 235 blz., fl. 1.90.

Hoeveel nieuws en goeds er ook verschijne, de werken van Leopold blijven met hun aanhoudende, verbeterde herdrukken steeds op de hoogte van 't beste.

Beekman en Van Goor, *Oefeningen in het Spreken en Schrijven der Duitsche Taal*, B, 180 blz., fl. 1.50.

W. Woldendorp, *Paraphrase en Opstel.* Een ruime keuze opgaven voor Burgerscholen, Gymnasia, kweek en Normaalscholen, 2e dl., 108 blz., fl. 0.65.

Met dergelijke onderwerpen van parafraseering — alles onderhoudende mooie versjes — is het taaie van de oefening weg.

J. L. Ph. Duyser en G. A. C. van Goor, *Letterkundig Leerboek*, II, 6e herziene druk, 330 blz., fl. 1.25. Stukken uit 19e-eeuwers, van Bilderdijk tot Marie Metz-Koning.

Henr. Dietz en Kath. Leopold, *Zonnestralen*, vertellingen door

—, 2e bundel, geïllustreerd door C. Jetses, 5e druk.
Tekst en platen een kermis voor de kleinen.

Dr. A. v. d. Hoeven, G. J. Uit den Bogaard en J. J. Deetman, *Van Nabij en Ver*, in 3 deelen, 280, 302 en 216 blz., fl. 1.30, fl. 1.30, fl. 1.50.

Een pracht van een bloemlezing voor christelijke scholen, met een gansch nieuwe keuze van stukken; meer en beter dan elders komen veel geloovige protestanten hier tot hun recht. — De laatste bundel is letterkundig de fijnste, en daarbij met een reeks mooie portretten opgesierd. Voor de eerste maal omvat deze bloemlezing ook de Zuid-Afrikaansche schrijvers.

Dr. J. M. Geerts, *Leerboek der Plantkunde*, 1e deel, 3e herziene druk, 140 blz., fl. 1.60.

Dr. Everh. Bouwman, *Leerboek der Natuurkunde*, I, 5e omgewerkte druk, 240 blz. fl. 2.00.

Id., *Beknopt Leerboek der Natuurkunde*, 3e, gewijzigde druk, 360 blz., fl. 2.90.

Dr. Z. P. Bouwman, *Beknopt Leerboek der Natuurkunde*, 1e deel, 4e druk, 230 blz., fl. 1.75.

L. Bij de Ley, *Beknopt Leerboek der Rekenkunde*, 4e herziene druk, 190 blz., fl. 1.50.

J. C. G. Grasé, *Oefeningen in de Engelsche Taal*, II, leerstof voor « the first year », 14e druk, 200 blz., fl. 1.75.

Door alle vakmannen worden deze oefeningen zeer hoog geprezen.

J. L. Ph. Duyser, *Honderd gemengde Stijloefeningen*, voor lagere en middelbare scholen, 10e druk, 80 blz., fl. 0 40.

T. Terwey, *Oefeningen bij de korte Nederlandsche Spraakkunst*, 18e druk, 96 blz., fl. 0.60.

F. J. Kersten, *Met ons Vieren*. Het eerste onderwijs in lezen en zuiver schrijven, 4 deeltjes, geïllustreerd door Jetses, elk deeltje 48 blz. fl. 0.25. Deze serie leesboekjes is door de bisschoppelijke inspectie toegelaten op de bijzondere scholen.

UITGAVEN VAN P. NOORDHOFF, GRONINGEN :

P. Wijdenes, *Algebra voor M. U. L. O.*, 1 en 2, 117 en 114 blz., elk fl. 0.80.

Id., *Algebraïsche Vraagstukken*, 1 en 2, 133 en 208 blz., fl. 1.20 en 1.50.

Id., *Logarithmen en Rentetafels*, 48 blz., fl. 0.30.

P. Wijdenes, *Algebraïsche Teekenschrift behoorende bij de algebraïsche vraagstukken*, fl. 0.25.

Id., *Antwoorden op Algebraïsche Vraagstukken*, de I, 30 blz. fl. 0.40.

Id., *Antwoorden bij de Algebra voor M. U. L. O.*, 1e deeltje uitsluitend voor leeraren, 30 blz. fl. 0.20.

ALLERLEI

EEN BLOEIEND WERK

Deze week is verschenen de *Klapper* op de eerste vier jaargangen van *Tooneelgids*, waarin we de titels vinden van 371 tooneelstukken die goedgekeurd werden en van 215 stukken die ongeschikt werden geacht voor onze kringen.

Zulk een aantal werken bespreken is voorwaar een verdienstelijk werk en wettigt in ruime mate de goede faam die *Tooneelgids* overal geniet, toch wil de opstelraad het daarbij niet laten. Volgend jaar, verschijnt *Tooneelgids* tweemaandelijks en staat open voor alle nuttige en wenschelijke rubrieken. Een nieuwe staf bevoegde tooneelmannen heeft daarvoor medewerking toegezegd.

Dat geldt een prachtige belofte. maar we zijn eraan gewoon geraakt dat het bestuur der Algemeene Tooneelboekerij ook haar woord gestand doet.

Bovendien, wordt de inteekenprijs van *Tooneelgids* verlaagd : vroeger was 't fr. 5.00, thans slechts fr. 3.60.

Laten dan ook alle tooneelvrienden persoonlijk een abonnement nemen ; zij zullen het zich nimmer beklagen.

Niet minder dan voorgaande jaren, werd gedurende het verloopen tooneeljaar door de aangesloten kringen een ruim gebruik gemaakt van de tooneelboekerij ; er werden namelijk **11,408**, zegge elf duizend vier honderd en acht tooneelwerken ter inzage gezonden.

Zijn er nog liefhebberij-gezelschappen die geen nadere kennis hebben gemaakt met deze verdienstelijke inrichting, dat zij dan niet langer talmen een prospectus aan te vragen aan de *Algemeene Tooneelboekerij, te Tienen (Brabant).*

FRÉDERIC OZANAM

Schrijven over Ozanam is een dankbare taak. Immer was hij een van de auteurs mijner voorliefde. Niet zoo machtig als Lacordaire, niet een genie gelijk hij; niet een ridder onversaagd, een « fils des Croisés » als Montalembert; niet een diep-denkende bespiegelaar als Gratry, maar zijn genuanceerde geest, zijn kiesch-voelend gemoed, zijn met weemoed gesluierde natuur hebben eene eigene bekoorlijkheid. Waarom zou ik niet bekennen dat mijne sympathie vooral tot hem gaat door de overeenkomst die bestaat tusschen zijn inborst en loopbaan en die van den vader dien ik nooit gekend en steeds betreurd heb? — Ozanam was van Lyon, de streng-ernstige stad waar de godsdienst zoo licht een mystiek karakter aanneemt en opbloeit in ontelbare liefdewerken. Mijn vader, te Oostende geboren, had al zijne wortels in dien Westvlaamschen bodem, waar de zielen als uit natuur godsdienstig zijn, naar binnen gekeerd, schuchter en teruggetrokken in de diepte hunner gevoelens.

Ozanam, in 1813 geboren, in 1853 overleden, verzamelde in 't korte leven schatten belezenheid en verdiensten; was, als de vroegstervers, een vroegrijpe; nam het leven langs den hoog-ernstigen kant en was bedeeld met dien zachten weemoed, eigen aan de zwakken van gestel. Nog korter was het leven mijns vaders (1817-1854), nog voorbariger zijne ontluiking : op zijn zeventiende jaar was hij reeds ingenieur; even verbazend was zijne geleerdheid en veelzijdigheid. Als Ozanam was hij diep van gemoed, door en door godsdienstig overtuigd en over hem ook hing de sluier melancholie die de eigenschap was van een romantieken tijd, maar die ook het kenmerk blijft eener hooge ziel voor het oneindige en eeuwige geschapen en nooit volkomen bevrediging in het tijdelijke vindend.

Doch het is niet het eeuwfeest mijns vaders dat dit jaartal 1913 aanbrengt, en ik mag niet te lang toeven bij dierbare herinneringen.

Frédéric Ozanam, den 23en April 1813 geboren, was dus

nog geen 18 jaar oud, toen hij den 15 Januari 1831 aan twee boezemvrienden den brief schrijft die den bundel zijner uitgegeven briefwisseling opent. Dit schrijven behelst heel een levensprogram, met evenveel rijpheid van oordeel als verhevenheid van geest geschetst : « .... Quant à moi, mon parti est pris, ma tâche est tracée pour la vie, et, en qualité d'ami, je dois vous en faire part. — Comme vous, je sens que le passé tombe, que les bases du vieil édifice sont ébranlées et qu'une secousse terrible a changé la face de la terre. Mais que doit-il sortir de ces ruines? La société doit-elle rester ensevelie sous les décombres des trônes renversés, ou bien doit-elle reparaître plus brillante, plus jeune et plus belle? Verrons-nous « *novos cœlos et novam terram?* » Voilà la grande question. Moi qui crois à la Providence et qui ne désespère pas de mon pays comme Charles Nodier, je crois à une sorte de palingénésie. Mais quelle en sera la forme, quelle sera la loi de la société nouvelle? Je n'entreprends pas de le décider.

» Néanmoins, ce que je crois pouvoir assurer, c'est qu'il y a une Providence et que cette Providence n'a point pu abandonner pendant six mille ans des créatures raisonnables, naturellement désireuses du vrai, du bien et du beau, au mauvais génie du mal et de l'erreur; que, par conséquent, toutes les créances du genre humain ne peuvent pas être des extravagances et qu'il y a eu des vérités de par le monde. Ces vérités, il s'agit de les retrouver, de les dégager de l'erreur qui les enveloppe; il faut chercher dans les ruines de l'ancien monde la pierre angulaire sur laquelle on reconstruira le nouveau. Ce serait à peu près comme ces colonnes qui, selon les historiens, furent élevées avant le déluge pour transmettre le dépôt des traditions à ceux qui survivraient, comme l'arche surnageait à travers les eaux emportant avec elle les pères du genre humain.

Mais cette pierre d'attente, cette colonne de traditions, cette barque de salut, où la chercher? Parmi toutes les idées de l'antiquité, où déterrer les seules vraies, les seules légitimes? Par où commencer, par où finir?

Ici je m'arrête et je réfléchis : le premier besoin de l'homme, le premier besoin de la société, ce sont les idées religieuses : le cœur a soif de l'infini. — D'ailleurs, s'il est

un Dieu, et s'il est des hommes, il faut entre eux des rapports. — Donc une religion ; — par conséquent, une révélation primitive; — par conséquent encore, il est une religion primitive, antique d'origine, essentiellement divine, et par là même essentiellement vraie.

» C'est cet héritage, transmis d'en haut au premier homme et du premier homme à ses descendants, que je suis pressé de rechercher. Je m'en vais donc à travers les régions et les siècles, remuant la poussière de tous les tombeaux, fouillant les débris de tous les temples, exhumant tous les mythes, depuis les sauvages de Kook, jusqu'à l'Egypte de Sésostris, depuis les Indiens de Vishnou, jusqu'aux Scandinaves d'Odin. J'examine les traditions de chaque peuple, je m'en demande la raison, l'origine, et, aidé des lumières de la géographie et de l'histoire, je reconnais dans toute religion deux éléments bien distincts : un élément variable, particulier, secondaire, qui a son origine dans les circonstances de temps et de lieu dans lesquelles chaque peuple s'est trouvé, et un élément immuable, universel, primitif, inexplicable à l'histoire et à la géographie. Et comme cet élément se retrouve dans toutes les croyances religieuses et apparaît d'autant plus entier, d'autant plus pur, qu'on remonte à des temps plus antiques, j'en conclus que c'est lui seul qui régna dans les premiers jours, et qui constitue la religion primitive. J'en conclus, par conséquent, que la vérité religieuse est celle qui, répandue sur toute la terre, s'est retrouvée chez toutes les nations, transmise par le premier homme à sa postérité, puis corrompue, mêlée à toutes les fables et à toutes les erreurs.

» Voilà le besoin que je sentais dans la société; en moi-même, j'en sentais un tout à fait analogue; il me fallait quelque chose de solide où je pusse m'attacher et prendre racine pour résister au tourment du doute. Et alors, ô mes amis ! mon âme est remplie de joie et de consolation : car voilà que, par la force de sa raison, elle a retrouvé précisément ce catholicisme qui me fut jadis enseigné par la bouche d'une excellente mère, qui fut si cher à mon enfance, et qui nourrit si souvent mon esprit et mon cœur de ses beaux souvenirs et de ses espérances plus belles encore : le catholicisme avec toutes ses grandeurs, avec toutes ses délices !

Ébranlé quelque temps par le doute, je sentais un besoin invincible de m'attacher de toutes mes forces à la colonne du temple, dût-elle m'écraser dans sa chute ; et voilà qu'aujourd'hui je la retrouve cette colonne, appuyée sur la science, lumineuse des rayons de la sagesse, de la gloire et de la beauté ; je la retrouve, je l'embrasse avec enthousiasme, avec amour ! Je demeurerai auprès d'elle, et de là j'étendrai mon bras, je la montrerai comme un phare de délivrance à ceux qui flottent sur la mer de la vie. Heureux si quelques amis viennent se grouper autour de moi ! Alors nous joindrions nos efforts, nous créerions une œuvre ensemble, d'autres se réuniraient à nous, et peut-être un jour la société se rassemblerait-elle tout entière sous cette ombre protectrice ; le catholicisme, plein de jeunesse et de force, s'élèverait tout à coup sur le monde, il se mettrait à la tête du siècle renaissant pour le conduire à la civilisation, au bonheur ! Oh ! mes amis, je me sens ému en vous parlant, je suis tout plein de plaisir intellectuel : car l'œuvre est magnifique, et je suis jeune ; j'ai beaucoup d'espoir, et je crois que le temps viendra où j'aurai nourri, fortifié ma pensée, où je pourrai l'exprimer dignement.

» Oui, les travaux préliminaires m'ont déjá découvert la vaste perspective que je viens de vous découvrir et sur laquelle mon imagination plane avec transport. Mais c'est peu de contempler la carrière que j'ai à parcourir, il faut se mettre en chemin, car l'heure est venue ; et si je veux faire un livre à trente-cinq ans, je dois commencer à dix-huit les travaux préliminaires qui sont en grand nombre.

» En effet, connaître une douzaine de langues pour consulter les sources et les documents, savoir assez passablement la géologie et l'astronomie pour pouvoir discuter les systèmes chronologiques et cosmogoniques des peuples et des savants, étudier enfin l'histoire universelle dans toute son étendue et l'histoire des croyances religieuses dans toute sa profondeur : voilà ce que j'ai à faire pour parvenir à l'expression de mon idée.

» Vous vous récriez sans doute, vous vous moquez de la témérité de ce pauvre Ozanam, vous songez à la grenouille de la Fontaine et au *ridiculus mus* d'Horace. Comme vous voudrez ! Moi aussi j'ai été étonné de ma hardiesse ; mais

qu'y faire? Quand une idée s'est emparée de vous depuis deux ans et surabonde dans l'intelligence, impatiente qu'elle est de se répandre au dehors, est-on maître de la retenir? »

Ik heb den moed niet gehad dien langen brief in te korten, want onder alle opzichten is hij merkwaardig. Hoevele jongelingen van 17 jaar zouden er inderdaad aan denken zulk eenen te schrijven? Men weet niet wat meest te bewonderen, of de grondigheid der opvatting, of de rijpheid van het oordeel, of de veelzijdigheid der vereischte kennis. En dan bekent de student nog dat hij reeds twee jaar dit ontwerp draagt! — Doch treffender nog komt dit voor, als men gedenkt dat het leven van den man het plan heeft verwezenlijkt door den jongeling geschetst. Ozanam heeft inderdaad den bouw opgetrokken door zijne stoute droomen vooruitgezet, en dat op de korte levensspanne hem door den hemel vergund.

Eene korte levensspanne! maar zoo rijk gevuld, zoo edel benuttigd! Geleerdheid, in dichterlijke geestdrift opbloeiend; sociaal werk, als uitstraling van liefdadigheid verricht; rein genot van familieleven in vriendenkring; en boven dit alles de diepste, innigste vroomheid; zooveel eeretitels die Ozanam's beeld met een lichtaureool omgeven.

Ik schrijf van hem geene biographie; ik wil ook zijne werken niet grondig toetsen; — de noodige vakkennis ontbreekt mij daartoe. — Ik verlang enkel hulde te brengen aan een der weldoeners mijner jeugd, bij anderen de sympathie wakker te roepen die ik steeds voelde voor dien noesten strijder, dien mystieken droomer, dien weemoedigen lijder, waaraan mijn hart en geest zooveel verschuldigd zijn. Onder al de schitterende schrijvers zijner school en periode is hij wellicht degene dien men het meest als *vriend* aanschouwt, en daarom is zijn invloed des te zegenrijker en weldadiger. Ik zal ook daarom hem bij voorkeur zelf laten spreken, en bij voorbaat vraag ik verschooning zoo mijne studie louter tot aanhaling wordt.

Zijne liefde voor de wetenschap, zijn dorst naar toewijding aan de jeugd, naar geleerdheidsapostolaat, mocht Ozanam lesschen in zijn ambt van professor aan de Sorbonne. Hij werd er benoemd in 1842, eerst in vervanging, dan als opvolger van Fauriel, en doceerde er dus ruim tien

jaar. Zijn « Œuvres complètes » bestaan grootendeels uit zijn lessen, die hij zelf begonnen had in boek te verzamelen en die, na zijnen dood, door zijne getrouwen werden uitgegeven. De twee eerste bundels dragen den titel : « La Civilisation au cinquième siècle ». Voor de uitgaaf had Ozanam de volgende prachtige voorrede geschreven :

« Avant-propos. Dessin d'une histoire de la civilisation aux temps barbares.

» Vendredi saint, 18 avril 1851.

» Je me propose d'écrire l'histoire littéraire du moyen âge, depuis le cinquième siècle jusqu'à la fin du treizième et jusqu'à Dante, à qui je m'arrête comme au plus digne de représenter cette grande époque. Mais dans l'histoire des lettres j'étudie surtout la civilisation dont elles sont la fleur, et dans la civilisation j'aperçois principalement l'ouvrage du christianisme. Toute la pensée de mon livre est donc de montrer comment le christianisme sut tirer, des ruines romaines et des tribus campées sur ces ruines, une société nouvelle, capable de posséder le vrai, de faire le bien et de trouver le beau. »

Niet anders spreekt hier de stervende mensch — hij was reeds geraakt door den engel des doods en had nog maar twee jaar meer te leven — dan de opkomende jongeling in den brief dien ik mededeelde :

« En présence d'un dessein si vaste, je ne me dissimule point mon insuffisance : quand les matériaux sont innombrables, les questions difficiles, la vie courte et le temps plein d'orages, il faut beaucoup de présomption pour commencer un livre destiné à l'applaudissement des hommes. Mais je ne poursuis pas la gloire qui ne se donne qu'au génie : je remplis un devoir de conscience. Au milieu d'un siècle de scepticisme, Dieu m'a fait la grâce de naître dans la foi. Enfant, il me mit sur les genoux d'un père chrétien et d'une sainte mère ; il me donna pour première institutrice une sœur intelligente et pieuse comme les anges qu'elle est allée rejoindre. Plus tard les bruits d'un monde qui ne croyait point vinrent jusqu'à moi. Je connus toute l'horreur de ces doutes qui rongent le cœur pendant le jour et qu'on retrouve la nuit sur un chevet mouillé de larmes. L'incertitude de ma destinée éternelle ne me laissait pas de repos.

Je m'attachais avec désespoir aux dogmes sacrés, et je croyais les sentir se briser sous ma main. C'est alors que l'enseignement d'un prêtre philosophe me sauva. Il mit dans mes pensées l'ordre et la lumière ; je crus désormais d'une foi rassurée, et touché d'un bienfait si rare, je promis à Dieu de vouer mes jours au service de la vérité qui me donnait la paix. »

Mag ik hier een oogenblik onderbreken en wijzen op die gedachtenstroomingen die, even onweerstaanbaar als de tochten van wind en wolk, door de geestelijke atmosfeer gaan en alle zielen aantasten. Heel het geslacht van de beginnende negentiende eeuw leed onder dat wankelen van 't geloof : erfenis van de alles schokkende Omwenteling, zelf geboren uit de onverschilligheid en het sceptimisme der achttiende eeuw. Bijna al onze ouders — ik spreek van die van mijn geslacht — moesten zich hun geloof veroveren. — Ik weet dat mijn vader letterlijk bekeerd werd door zijne eerste communie, dat van dan af zijn godsdienstige overtuiging dagteekende, in zoo jeugdigen ouderdom tot klaar besef gerijpt, en dat hij enkel op hun sterfbed zijne ouders voor zijne begrippen wist te winnen. Weinigen vonden het geloof in de luren hunner wieg. Ozanam wel, zijn vader en moeder waren vrome christenen; maar dan nog zweefde het ongeloof in de lucht en om den kostbaarsten der schatten aan zijne klauwen te kunnen ontrukken, kostte het niet weinig worsteling en inspanning. Ozanam was erin gelukt.

« Depuis lors, vingt ans se sont écoulés. A mesure que j'ai plus vécu, la foi m'est devenue plus chère; j'ai mieux éprouvé ce qu'elle pouvait dans les grandes douleurs et dans les périls publics ; j'ai plaint davantage ceux qui ne la connaissaient point. En même temps, la Providence, par des moyens imprévus et dont j'admire maintenant l'économie, a tout disposé pour m'arracher aux affaires et m'attacher au travail d'esprit. Le concours des circonstances m'a fait étudier surtout la religion, le droit et les lettres, c'est-à-dire les trois choses les plus nécessaires à mon dessein. J'ai visité les lieux qui pouvaient m'instruire, depuis les catacombes de Rome, où j'ai vu le berceau tout sanglant de la civilisation chrétienne, jusqu'à ces basiliques superbes par lesquelles elle prit possession de la Normandie, de la

Flandre et des bords du Rhin. Le bonheur de mon temps m'a permis d'entretenir de grands chrétiens, des hommes illustres par l'alliance de la science et de la foi, et d'autres qui, sans avoir la foi, la servent à leur insu par la droiture et la solidité de leur science. La vie s'avance cependant, il faut saisir le peu qu'il reste des rayons de la jeunesse. Il est temps d'écrire et de tenir à Dieu la promesse de mes dix-huit ans. »

Hier verschijnt weer die weemoedstoon, eigen aan Ozanam, en trouwens aan al de geesten der romantische periode. Al gekte Musset :

> Moi je hais les pleurards, les rêveurs à nacelles,
> Les amants de la nuit, des lacs, des cascatelles,
> Cette engeance sans nom qui ne peut faire un pas
> Sans s'inonder de vers, de pleurs et d'agendas,

toch was hij ook geraakt door de goddelijke kwaal der melancholie, die bij voorbeeld in zijne betooverende « Nuit de mai », door de lenteweelde breekt in zoo prachtige smart, zooals het suizende en ruischende Aprilgroen in het guldenblonde licht ons plots aan vergankelijkheid en vluchten van den tijd herinnert. Van waar kwam dit gevoel van melancholie in al die harten? Was het omdat die dagen een overgangsperiode uitmaakten, een kritisch oogenblik, waarop het *irrequietum est cor nostrum* zich scherper laat hooren, de gisting eener jonge beschaving maar pas ontsnapt aan 't bloedbad van het schrikbewind? Zeker is het dat alle geesten er mede geteekend waren en dat die noot eene bekoorlijkheid bijzet aan de lettervruchten van dien tijd. De melancholie kan enkel de kwaal van edele zielen zijn : — lage naturen houden zich licht tevreden met het tijdelijke en stoffelijke; maar een hart geraakt door den nood van 't eindelooze, blijft hongeren en dorsten naar iets hoogers en standvastiger, naar de vervulling van het hiernamaals. Zij is ook de kwaal der jonge harten, nog vol illusies over het leven, onervarenheid van zijne smarten, waarin de jeugd als een edele wijn bruist en schuimt. Later laten de wreede rampen geen plaats meer open voor een gevoel even bekoorlijk als pijnlijk, want de weemoed is de weelde der smart. Het romantism was zelf een jonge beweging, die de

stormen en strijden der mannenjaren niet kon tarten — zoo, in de korte lente, stijgen de fulpen tonen van den nachtegaal boven het koor der menigvuldige andere vogelen, hartstochtelijk, gespannen, aanhoudend dringend, één zang van trachten en trillen; maar als de zomer komt zwijgt de bevleugelde bard, om de rijpheid van bevrediging en bedaren te laten heerschen. En toch, ieder jaar tracht men naar den nachtegalenzang.

Het romantism is voor mij dat lied van passie en overspanning, soms geweldig overdreven, maar edel in zijnen oorsprong. Enkel het verhevene kan ontaarden, enkel het hooge vallen.

Ozanam was van zijnen tijd; al de tochten die er door gingen hadden zijne ziel geraakt, en vooral de weemoedsmacht, maar bij hem behield zij het gezonde van haar ontstaan, het verhevene harer strekking, vermits zij gedoopt was in godsdienstig gevoel. 't Was hij die zegde : « Les poëtes rêvent ce que les peuples croient ». Maar zoo hij geloofde met het volk, zijn droom was de poëtische droom van een Musset in de « Nachten », en met hem had hij kunnen zeggen :

> Quel que soit le souci que ta jeunesse endure,
> Laisse-la s'élargir, cette sainte blessure
> Que les noirs séraphins t'ont faite au fond de cœur;
> Rien ne nous rend si grands qu'une grande douleur.

Doch bij droomen bleef het er niet; zijn geloof was positiever, omgordde hem met het zwaard der geleerdheid, wierp hem in den strijd voor de bedreigde en betwiste zielen :

« Laïque, je n'ai pas de mission pour traiter des points de théologie, et d'ailleurs Dieu, qui aime à se faire servir par des hommes éloquents, en trouve assez de nos jours pour justifier ses dogmes. Mais pendant que les catholiques s'arrêtaient à la défense de la doctrine, les incroyants s'emparaient de l'histoire. Ils mettaient la main sur le moyen-âge, ils jugeaient l'Église quelquefois avec inimitié, quelquefois avec les respects dus à une grande ruine, souvent avec une légèreté qu'ils n'auraient pas portée dans des sujets profanes. Il faut reconquérir ce domaine qui est à nous,

puisque nous le trouvons défriché de la main de nos moines, de nos bénédictins, de nos bollandistes. Ces hommes pieux n'avaient point cru leur vie mal employée à pâlir sur les chartes et les légendes. Plus tard, d'autres écrivains sont venus aussi relever une à une et remettre en honneur les images profanées des grands papes, des docteurs et des saints. Je tente une étude moins profonde, mais plus étendue. Je veux montrer le bienfait du christianisme dans ces siècles mêmes dont on lui impute les malheurs.

» L'historien Gibbon avait visité Rome dans sa jeunesse : un jour que, plein de souvenirs, il errait au Capitole, tout à coup il entendit des chants d'église, il vit sortir des portes de la basilique d'*Ara Cœli,* une longue procession de franciscains essuyant de leurs sandales le parvis traversé par tant de triomphes. C'est alors que l'indignation l'inspira : il forma le dessein de venger l'antiquité outragée par la barbarie chrétienne, il conçut l'*Histoire de la Décadence de l'Empire romain.* Et moi aussi j'ai vu les religieux d'*Ara Cœli* fouler les vieux pavés de Jupiter capitolin ; je m'en suis réjoui comme de la victoire de l'amour sur la force, et j'ai résolu d'écrire l'histoire du progrès à cette époque où le philosophe anglais n'aperçut que décadence, l'histoire de la civilisation aux temps barbares, l'histoire de la pensée échappant au naufrage de l'empire des lettres, enfin traversant ces flots des invasions, comme les Hébreux passèrent la Mer Rouge, et sous la même conduite : *forti tegente brachio.* Je ne connais rien de plus surnaturel, ni qui prouve mieux la divinité du christianisme, que d'avoir sauvé l'esprit humain. »

Gansch Ozanam is in deze bladzijden, met zijne brandende liefde voor de Moeder-kerk, voor het geloof; met zijn vertrouwen op de wetenschap, op de getuigenis van 't verleden; met zijne geleerdheid en die fleur van dichterlijkheid waarmede hij plots strenge en dorre beschouwingen met bekoorlijke beelden siert. Dit laatste blijkt nog meer op 't einde zijner beschouwingen : « .... Il y a au fond de la nature humaine un paganisme impérissable qui se réveille à tous les siècles,... qui retourne toujours volontiers aux philosophies païennes, aux lois païennes, aux arts païens, parce qu'il y trouve ses rêves réalisés et ses instincts satis-

faits... Toutes les écoles sensualistes accusent le christianisme d'avoir étouffé le développement légitime de l'humanité en opprimant la chair, en ajournant à la vie future le bonheur qu'il fallait trouver ici-bas, en détruisant ce monde enchanté où la Grèce avait divinisé la force, la richesse et le plaisir, pour lui substituer un monde triste, où l'humilité, la pauvreté, la chasteté, veillent aux pieds d'une croix. D'une autre part, l'excès même de l'admiration qui s'est attachée au moyen-âge, a ses dangers. On finira par soulever de bons esprits contre une époque dont on veut justifier les torts. Le christianisme paraîtra responsable de tous les désordres dans un âge où on le représente maître de tous les cœurs. Il faut savoir louer la majesté des cathédrales et l'héroïsme des croisades, sans absoudre les horreurs d'une guerre éternelle, la dureté des institutions féodales, le scandale de ces rois toujours en lutte avec le Saint-Siège pour leurs divorces et leurs simonies. Il faut voir le mal, le voir tel qu'il fut, c'est-à-dire formidable, précisément afin de mieux connaitre les services de l'Église, dont la gloire, dans ces siècles mal étudiés, n'est pas d'avoir régné, mais d'avoir combattu. Ainsi j'aborde mon sujet avec horreur pour la barbarie, avec respect pour tout ce qu'il y avait de légitime dans l'héritage de la civilisation ancienne. J'admire la sagesse de l'Église, qui ne répudia pas l'héritage, qui le conserva par le travail, le purifia par la sainteté, le féconda par le génie, et qui l'a fait passer dans nos mains pour qu'il s'y accroisse. Car, si je reconnais la décadence du monde antique sous la loi du péché, je crois au progrès des temps chrétiens. Je ne m'effraye pas des chutes et des écarts qui l'interrompent; les froides nuits qui remplacent la chaleur des jours, n'empêchent pas l'été de suivre son cours et de mûrir ses fruits. »

Wij hebben hier weer den geleerde met zijn sereene onpartijdigheid, zeker altijd bezield met apologetische bezorgdheid, maar overtuigd dat de waarheid niet beter kan worden gediend dan met ze te toonen zooals zij is, zonder wat ook te verbloemen of te verduiken. Met een woord Ozanam was de echte geschiedschrijver, zich nauwlettend houdend bij de concrete wezenlijkheid, zich niet verliezend in abstracte redeneeringen; en daaruit vloeide het prac-

tische van zijn begrip van zijnen tijd. Daardoor ook kwam hij, kwam zijne school in botsing met de tegenovergestelde school, die van Veuillot en zijne aanhangers. Zeer veel van wat men de liberaal-katholieken — met recht — verwijt, zou vallen, indien men besefte dat, op practisch gebied, *zij* het goed voor hadden. Hun dwaling bestond enkel in dogmatische gronden te willen vinden voor hun gezond opportunism; doch ik meen niet dat Ozanam in die dwaling deelde. De lessen der historie leerden hem toe te geven aan de kwalen van zijnen tijd, het menschelijke mogelijke niet op te offeren aan het ideale onmogelijke, zooals de ultramontanen maar al te vaak geneigd waren te doen. Dezen, theoretisch in de waarheid, bewezen nochtans niet aan de Kerk zooveel diensten als de zoo gewraakte Liberaal-Katholieken. Was het niet Falloux die aan Frankrijk de groote weldaad schonk van de vrijheid van onderwijs, het nu nog eenig overblijvend bolwerk van den katholieken weerstand ? Hadden de Fransche katholieken naar Montalembert's stem geluisterd, zij hadden België's voorbeeld gevolgd, en, onder de hoede der vrijheid, een katholieke partij gesticht, die hun misschien dezelfde voorrechten had verzekerd als wij die genieten in ons voorspoedig landeken. Misschien... want vergeten wij niet dat de Franschen in den grond niet van vrijheid houden, wel van gelijkheid; dat zij wispelturig van aard zijn, moeilijk om te regeeren. — Cesar erkende dat reeds. Zij kennen geen tusschenweg : of wel buigen zij voor de dwingelandij, of wel verkeeren zij in opstand. In elk geval is Montalembert een van de weinige Franschmannen die wezenlijk van vrijheid hield en met staatsmansgeest was bedeeld; maar ook zijn Engelsche oorsprong van moederskante was daar voor iets tusschen. Ozanam was geen staatsman, al deelde hij de zelfde politieke meeningen; afgezonderd hield hij zich van den strijd der partijen, in de kalme atmosfeer der geleerdheid.

« L'histoire n'a pas de spectacle plus commun que celui des générations faibles succédant aux générations fortes, des siècles destructeurs venant après des siècles fondateurs, et, quand ils ne croient faire que des ruines, préparant sans le savoir, les premières assises d'une con-

struction nouvelle. Quand les barbares renversaient les temples de la vieille Rome, ils ne faisaient que dégager les marbres dont la Rome des papes a bâti ses églises. Ces Goths étaient les pionniers des grands architectes du moyen âge. Voilà pourquoi je remercie Dieu, en ces années inquiètes, et, au milieu des terreurs d'une société qui croit périr, de m'avoir engagé dans des études où je trouve la sécurité. J'apprends à ne pas désespérer de mon siècle, en retournant à des époques plus menaçantes, en voyant quels périls a traversés cette société chrétienne dont nous sommes les disciples, dont nous saurons être au besoin les soldats. Je ne ferme point les yeux sur les orages du temps présent; je sais que j'y peux périr, et avec moi cette œuvre à laquelle je ne promets pas de durée. J'écris cependant, parce que Dieu ne m'ayant pas donné la force de conduire une charrue, il faut néanmoins que j'obéisse à la loi du travail et que je fasse ma journée. J'écris comme travaillaient ces ouvriers des premiers siècles, qui tournaient des vases d'argile ou de verre pour les besoins journaliers de l'Église, et qui, d'un dessin grossier, y figuraient le bon Pasteur ou la Vierge avec des saints. Ces pauvres gens ne songeaient pas à l'avenir; cependant quelques débris de leurs vases trouvés dans les cimetières, sont venus, quinze cents ans après, rendre témoignage et prouver l'antiquité d'un dogme contesté.

» Nous sommes tous des serviteurs inutiles; mais nous servons un maître souverainement économe, et qui ne laisse rien perdre, pas plus une goutte de nos sueurs qu'une goutte de ses rosées. Je ne sais quel sort attend ce livre, ni s'il s'achèvera, ni si j'atteindrai la fin de cette page qui fuit sous ma plume. Mais j'en sais assez pour y mettre le reste, quel qu'il soit, de mon ardeur et de mes jours. Je continue d'accomplir ainsi les devoirs de l'enseignement public... Ce travail résumera, refondra mes leçons et le peu que j'ai écrit.

» Je le commence dans un moment solennel et sous de sacrés auspices. Au grand jubilé de l'an 1300, et le vendredi saint, Dante, arrivé, comme il le dit, au milieu du chemin de la vie, désabusé de ses passions et de ses erreurs, commença son pèlerinage en enfer, en purgatoire et en paradis.

Au seuil de la carrière, le cœur un moment lui manqua ; mais trois femmes bénies veillaient sur lui dans la cour du ciel : la Vierge Marie, sainte Lucie et Béatrix. Virgile conduisait ses pas, et, sur la foi de ce guide, le poëte s'enfonça courageusement dans le chemin ténébreux. Ah ! je n'ai pas sa grande âme, mais j'ai sa foi. Comme lui, dans la maturité de ma vie, j'ai vu l'année sainte, l'année qui partage ce siècle orageux et fécond, l'année qui renouvelle les consciences catholiques. Je veux faire aussi le pèlerinage de trois mondes, et m'enfermer d'abord dans cette période des invasions, sombre et sanglante comme l'enfer. J'en sortirai pour visiter les temps qui vont de Charlemagne aux croisades, comme un purgatoire où pénètrent déjà les rayons de l'espérance. Je trouverai mon paradis dans les splendeurs religieuses du treizième siècle. Mais tandis que Virgile abandonne son disciple avant la fin de sa course, car il ne lui est pas permis de franchir la porte du ciel, Dante, au contraire, m'accompagnera jusqu'aux dernières hauteurs du moyen-âge, où il a marqué sa place. Trois femmes bénies m'assisteront aussi : la Vierge Marie, ma mère et ma sœur ; mais celle qui est pour moi Béatrix m'a été laissée sur la terre pour me soutenir d'un sourire et d'un regard, pour m'arracher à mes découragements, et me montrer sous sa plus touchante image, cette puissance de l'amour chrétien dont je vais raconter les œuvres.

» Et maintenant, pourquoi donc hésiterais-je à imiter le vieil Alighieri, et à terminer cette préface comme finit celle de son *Paradis*, en mettant mon livre sous la protection du Dieu béni dans tous les siècles ! »

Inschoon en -roerend is deze voorrede. Altijd heeft zij mij op bijzondere wijze aangegrepen, niet alleen door de diepte van 't gevoel, de wijde vlucht der gedachten, het poëtieke der beelden, maar ook omdat zij een volledig overzicht gunt van Ozanam's werkzaamheid op geestesgebied. Het plan door hem vooruitgezet, mocht hij toch gedeeltelijk uitwerken, zooal niet zoo uitvoerig als hij het zou gedroomd hebben, dan ten minste met aanwijzende hoeksteenen. Zoo gaf hij in zijn « Civilisation au cinquième siècle » — de twee eerste bundels zijner volledige werken — een tafereel van de vervallende maatschappij van 't Roomsche Keizerrijk,

langzamerhand doordrongen met den opkomenden geest des Christendoms. Beurtelings toetst hij alzoo het recht, de letteren, de wijsbegeerte, de zeden, de heele samenleving, bijna onbewust den invloed der Kerk ondergaande en aldus voor verval beschut.

Is het niet karakteristiek voor Ozanam's natuur, voor zijn delicaten geest, wars van alle schelle kleuren en scherp-afgeteekende conflicten, dat hij juist een periode van verval kiest, waar de werking van 't geloof om zoo te zeggen in de schaduw geschiedt? Het was hem immers vooral te doen om de rol der Kerk te laten waardeeren; apologeet door de wetenschap was hij in al zijne schriften, zonder ooit de rechten dier wetenschap te kort te doen. En hij kiest niet een tijdperk waar de Kerk in vollen luister staat.

Interessant zou het hier zijn voor een bevoegde pen een parallel in te stellen tusschen den Lyonschen historicus in het half-donker zijner mystieke gezindheid en onzen strijdlustigen, gloedvollen Kurth. Deze heeft immers bijna hetzelfde onderwerp behandeld in zijn meesterlijke « Origines de la Civilisation », maar het verschil van temperament blijkt reeds uit de verschillende bewerking van een zelfde stof. Hoeveel breeder, vaster, machtiger is de greep van Godefroid Kurth! Hij is meer karakter uit een stuk, man van genie, terwijl Ozanam de fijne natuur blijft, die verscholenheid en schaduw zoekt. Beiden waren anders bezield door dezelfde brandende overtuiging, werden verteerd door den eigensten ijver voor de waarheid en het goede, en hunne conclusie is dezelfde; maar Kurth stelt de Kerk in 't volle licht der historie, laat al de stralen van openbaarheid en klaarheid vlak op haar vallen, terwijl Ozanam, in zijne schuchtere ingekeerdheid, enkel door overreding werkt.

Slechts terloops kan dat hier aangeduid worden.

Wat Ozanam in de twee boekdeelen van « La Civilisation au cinquième siècle » had begonnen, zet hij voort in de twee volgende : « Études germaniques ». Maar in plaats van den invloed der Kerk aan te duiden over eene vervallende maatschappij, in de uitgeleefde Romeinsche beschaving, wordt hier de rol van 't Christendom geschetst bij de primitieve Germaansche stammen, nog als in maagdelijke

ongedeerdheid verkeerend. Niet minder grondig en boeiend is deze studie dan de vorige.

Wij hebben gezien dat de geleerde de groote figuur van Dante als slotsteen meende te plaatsen boven zijne middeneeuwsche vorschingen. Daartoe gebruikte hij de thesis die hem, in 1839, den doctorstitel in de Sorbonne had veroverd. Hij gaf ze uit onder den naam : « Dante et la philosophie catholique au treizième siècle ».

Over Dante was de mystieke Ozanam nooit uitgepraat. Alle geesteswegen kwamen voor hem uit op deze centrale verschijning die zoowel zijnen waarheidnood als zijne schoonheidsbehoefte bevredigde, die den christen evenwel als den denker in bewondering bracht. In dit werk brengt hij echter vooral hulde aan Dante's wijsgeerige grootheid. Hij toonde hoe de Florentijner de heele philosophie der dertiende eeuw, de scolastieke, die van St. Thomas, in zijn onsterfelijk gedicht als samenvat. Als wetenschapsman was Dante, gelijk zoovele grooten der 13e eeuw, leerling van Aristoteles; maar gedreven door zijn idealiseerend genie, heeft hij als 't ware het al te positieve van de Aristotelische leer afgeschud, om met zijn eigen lyrism over wijsbegeerte, veeleer met Plato mede te gaan.

Maar Ozanam laat over Dante als dichter de vrije teugels aan zijne geestdrift in de bekoorlijke studie : « Etudes sur les sources poétiques de la Divine Comédie », gevoegd bij het zoo bekoorlijke werk : « Les Poëtes franciscains ».

Ozanam's meesterwerk ! Daar kan zijn fijne geest zich vermeien in 't gezelschap der bevriende figuren van heiligen en kunstenaars, bij de zoete gestalten van een Franciscus van Assisi, eene Heilige Clara. Daar kan hij de verwantschap aanduiden tusschen heiligheid en kunst, bewijzen hoe het ideaal van de eene straalde in de werken van de andere, en hoe het nieuw ideaal der nederige broeders : Franciscus en zijne volgelingen — hun vereering der armoede, hun gemeenschap met de natuur — opbloeide in een nieuwe kunstschool : die van Giotto en de andere Italiaansche primitieven. Als een gemeenplaats mag dat nu voorkomen, na zoo menigvuldige franciskaansche kunst- en geschiedenisvorschingen, nu protestanten zelf zooveel belang hechten aan de studie van Franciscus' persoonlijk-

heid; maar in Ozanam's tijd waren die gedachten in 't geheel geen gemeen goed; als baanbreker trad hij op, en wat ook andere werken mogen gebracht hebben, zij zullen toch niets ontnemen aan de fleur van delicaat gevoel die heel dit gedicht in proza omgeurt.

Uit warme geestdrift is dit boek geboren, uit liefde voor de schoonheid die, in Italië, u bij elken stap om zoo te zeggen tegenlacht en -straalt. Ozanam was een vurige minnaar van de Italiaansche bekoorlijkheid. Bij hem heb ik die eerst leeren kennen, vooraleer ze levend in stralende kunstwerken te aanschouwen. Het land « wo die Citronen blühn » was het vaderland van 's geleerden geestesideaal, levensopvatting, hoogste kunstbegrip. Veel beter dan voor Frankrijk kan het gelden, dat ieder gecultiveerd mensch twee geboortegronden bezit: zijn eigen en Italië. Doch wat Ozanam in Italië meest boeide was het dubbel geestes- en harte-ideaal, voor hem verpersoonlijkt in Dante en in Franciscus: Dante, de adelaar der gedachte, Franciscus, de volksheld, het levend ideaal van nederigheid, zachtmoedigheid en kuischheid. Daarom bekroont hij zijne Franciscus' studie met zijn opsporen der bronnen van de Divina Commedia, en vindt hij die in de naïeve en bekoorlijke legenden der middeneeuwen. In den grond zijn « Les poëtes franciscains » eene verheerlijking der volkspoëzie, opbloeiend in de figuur van Franciscus en, door hem, bezielend alle kunstvertakkingen: letterkunde, schilder- en bouwkunst, verzen en muziek.

Van Franciscus zelf zegt hij: « Un cœur si passionné ne se déchargeait pas assez par la prédication. La prédication ne sort pas de la prose, et la prose, si éloquente qu'elle devienne, n'est, après tout, que le langage de la raison. Quand la raison a produit sous une forme exacte et lumineuse la vérité qu'elle conçoit, elle demeure satisfaite; mais l'amour ne se contente pas si facilement : il faut qu'il reproduise les beautés dont il est touché, dans un langage qui émeuve et qui ravisse. L'amour est inquiet : rien ne le satisfait; mais aussi rien ne lui coûte. Il ajoute à la parole, il lui donne l'essor poétique, il lui prête le rhythme et le chant, comme deux ailes. Saint François voyait la poésie honorée par l'Église, qui lui donne la première place dans

son culte, dans le chœur même de ses basiliques et au pied de l'autel, tandis que l'éloquence reste dans la chaire, plus près de la porte et de la foule ».

Die zang der liefde bij Franciscus welde op in zijn lied der zon, waarin hij heel het geschapene noopt om met hem den lof des Scheppers in te stemmen, den lofzang dien onze Tinel zoo populair heeft gemaakt. Want Franciscus, als alle echte dichters, was verliefd op natuurschoon : « ... Le dernier trait de ressemblance, et pour ainsi dire de parenté, entre Saint François et ces grands esprits, (Homère, Dante, etc.) c'était sa passion pour la nature. L'amour de la nature est le lieu commun de toutes les poésies. Il n'y a pas de troubadour qui ne célèbre de son mieux le joli mois de mai, le retour des fleurs, les doux concerts des oiseaux, et le murmure des ruisseaux dans les bois. Mais... il n'est pas si commun, si facile qu'on le pense d'aimer la nature ; c'est-à-dire de sortir de soi, de considérer le monde extérieur avec désintéressement et respect, d'y chercher non des plaisirs, mais des leçons. Aussi le christianisme, si souvent accusé de fouler aux pieds la nature, a-t-il seul appris à l'homme à la respecter, à l'aimer véritablement, en faisant paraître le plan divin qui la soutient, l'éclaire et la sanctifie. C'était à cette clarté que François considérait la création ; il en parcourait tous les degrés pour y chercher les vestiges de son Dieu ; il retrouvait celui qui est souverainement beau dans les créatures belles ; il ne dédaignait pas les plus petites, les plus méprisées, et, se souvenant de leur commune origine, il les nommait ses frères et ses sœurs. En paix avec toutes choses, et revenu en quelque sorte à la primitive innocence, son cœur débordait d'amour non-seulement pour les hommes, mais pour tous les animaux qui broutent, qui volent et qui rampent ; il aimait les rochers et les forêts, les moissons et les vignes, la beauté des champs, la fraîcheur des fontaines, la verdure des jardins, et la terre et le feu, et l'air et les vents, et il les exhortait à rester purs, à honorer Dieu, à le servir. »

Uit dit poëtiek gevoel zijn niet enkel de verzen van Franciscus zelf ontstaan, van Jacopone de Todi, de zoo oorspronkelijke figuur van een in den ban gezette heilige, van den dichter van het *Stabat Mater dolorosa* en van het

verrukkelijke *Stabat Mater speciosa* — een perel door Ozanam in 't licht gesteld — maar ook de *Fioretti* ontloken op Franciscus' graf, uit denzelfden geest geboren. Ozanam geeft er eene keurige vertaling van op het einde zijner studie.

Doch ook de beeldende kunsten moesten getuigenis geven van de nieuw-ontvlamde liefde :

« Les hommes du moyen-âge », zegt Ozanam, « ne pensaient pas avoir achevé un monument pour avoir élevé pierre sur pierre : il fallait que ces pierres parlassent, qu'elles parlassent le langage de la peinture, qui est entendu des ignorants et des petits ; que le Ciel s'y rendît visible, et que les anges et les saints y demeurassent présents par leurs images, afin de consoler et de prêcher les peuples. »

Ook sluit Ozanam zijn werk over de Franciscaansche dichters door een hoofdstuk over Santa Croce van Firenze, de Franciscaansche kerk waarvoor Dante's standbeeld prijkt, aldus weerom de twee grootste beelden van Italië vereenigend.

Ik heb lang getoefd bij de « Poëtes franciscains ». Niets is trouwens beter in staat om ons de inborst, de poëtieke gaven van den Lyonschen geleerde te doen kennen, zijne liefde voor het land der schoonheid — Italië — te laten voelen. En nochtans in de twee bundels brieven, die bij Ozanam's volledige werken werden gevoegd, komt die liefde misschien nog beter tot haar rechten. Daar heet het bij voorbeeld over Pisa : « Saint-Marc de Venise m'étonne, mais c'est une basilique toute grecque, c'est Sainte-Sophie qui a passé la mer. Saint-Martin de Lucques me rappelle encore les belles églises romanes des bords du Rhin. Notre-Dame de Pise ne me rappelle rien, rien ne l'annonce.... Ces vieux tailleurs de pierre avaient compris que l'église doit être une Jérusalem céleste, et ils construisirent celle-ci avec tant de légèreté, qu'on ne saurait dire si elle s'est élevée de terre, ou si elle y pose seulement, descendue du ciel. Les quatre-vingt-quatre colonnes qui portent ses cinq nefs sont élancées comme les palmiers des jardins éternels. Des anges qu'on croit peints par Ghirlandaio, mais qui vivent assurément, montent et descendent en groupes charmants le long du grand arc du sanctuaire. Au fond de l'abside, entre la Vierge et saint Jean, le Christ est assis dans sa

gloire, écrasant sous les pieds de son trône le lion et le dragon. Le fond d'or sur lequel il se détache est comme la lumière qui émane du Verbe divin pour éclairer le ciel et le monde : *Ego sum lux mundi*. Devant cette grande figure, sous le regard de ces yeux impassibles qui vous saisissent dès l'entrée de la cathédrale, on ne peut que tomber à genoux et dire : *Tu Rex gloriæ, Christe, — tu Patris sempiternus es Filius.*

» Les anciens maîtres appelaient cette sorte de représentation : une *Majesté*. Assurément une majesté infinie règne dans l'abside de Pise, comme une grâce inexprimable dans les colonnades, sans parler de la richesse des marbres, des mosaïques... Il est vrai, je reconnais ici les traces de bien des époques différentes : des chapiteaux sculptés longtemps avant le Christ par quelque ouvrier d'Athènes ou de Corinthe, des colonnes romaines, des ornements imités de la fantaisie orientale, les tributs élégants de la Renaissance et de l'art moderne. Mais cette diversité ne me déplaît pas, j'y vois le christianisme qui a le secret d'employer et de consacrer tout ce qu'il trouve sur la terre; je vois dans cette église de tant de siècles, l'image de l'église immortelle qui se bâtit avec les élus de tous les pays et de tous les temps.

» ... Une des plus grandes beautés de ces édifices, c'est la lumière qui les colore. Le soleil a échauffé et purifié leurs assises de marbre, il les a revêtues comme d'un vêtement blanc et doré, tel qu'on se figure celui des saints. Quand au 15 août, sous les feux de l'été, Notre-Dame de Pise apparaissait ainsi resplendissante, qu'on arborait au haut de la coupole le grand étendard national, le gonfalon rouge avec la croix blanche, qu'on déployait tout autour de l'édifice l'écharpe de soie enrichie d'or et de pierreries appelée la ceinture de la Vierge, ne pouvait-on pas dire que la cathédrale vivait, qu'elle était comme une personne glorieuse et immortelle, comme une épouse parée pour son époux ? »

Welke pracht van beschrijving! welke poëzie van beelden! Ozanam is bijzonder gelukkig in het prijzen van deze eenige verzameling van kunstwerken : de dom van Pisa, met zijn neigenden toren, de doopkapel, het Campo-Santo. Kwam dat uit een voorgevoel van de schuilplaats

die Pisa hem zou verleenen in zijne laatste levensmaanden ? Doch overal waar hij Italië raakt, krijgt zijne pen vleugels van geestdrift en bewondering.

Ook Ruskin heeft de pracht van Italië bezongen, de primitieve meesters terug in eere gebracht, doch, moet ik het bekennen, bij al zijne genialiteit, de flitsen van licht die hij plots in een gedacht werpt, vind ik bij hem het gemis aan logiek, aan gevolgtrekking, eigen aan 't Engelsch ras. Een oogenblik verheldert hij een onderwerp; men wordt als verblind door 't schelle licht; men denkt een genialen denker en gids te volgen, en 't oogenblik daarna, staat men alleen in een moeras.

Niet zoo met Ozanam. Aan den grond van zijne bewondering en liefde staat eene philosophieke basis, en vooral een levendig geloof. Hij weet waarom die kunstheerlijkheden hem zoo aanspreken, en vooral uit welk godsdienstig gevoel zij ontstonden. Dat geeft hem veel voor in opzicht van begrijpen en waardeeren, op den protestant Ruskin wiens geloof tot een zeer vage soort behoorde.

Heeft men — hebben de katholieken in 't bijzonder — Ozanam niet te veel verwaarloosd in hun ontdekking van Ruskin ?

Niet alleen uit Italië schreef Ozanam merkweerdige brieven, ook zijne reis in 't Noorden van Spanje heeft hem meesterlijke bladzijden ingegeven, doch die vatte hij samen in zijn : « Pèlerinage au pays du Cid », een zijner schitterendste, betooverendste werken. Voor zijne gezondheid was hij heel op 't einde zijns levens — Herfst 1852 — eene kuur naar de Pyreneeën gaan doen. Van daar uit reisde hij, over Biarritz, naar Burgos, « le pays du Cid ». Biarritz was toen nog niet de kokette badstad van nu, getuige de brief, dien Ozanam er den 6 November schrijft :

« Dieu est l'auteur de toute poésie; il l'a répandue à flots dans la création, et s'il a voulu que le monde fût bon, il l'a aussi voulu beau. Autrement, dites-moi pourquoi ces belles cimes des Pyrénées portent avec tant d'essor leurs pics de granit rose jusqu'au ciel ? Pourquoi s'échappent de leurs flancs des cascades si bondissantes, des torrents si bruyants et si purs ? Oui, il y a comme un sentiment de pureté morale sur ces hauteurs que le pied de l'homme

souille rarement, au bord de ces eaux qui ne désaltèrent que les chamois, au milieu de ces fleurs qui ne s'ouvrent que pour parfumer la solitude du Seigneur. David avait visité les sommets du Liban, quand il s'écriait : *Mirabilis in altis Dominus !* il avait contemplé la mer, quand il disait : *Mirabiles elationes maris*.

» Nous aussi, nous sommes descendus au bord de l'Océan ; nous sommes là dans un joli village jeté sur des écueils, et nous ne nous lassons pas des grandes scènes qu'il nous donne chaque jour. Tout le monde sait que la mer a une majesté infinie; mais ce n'est qu'en la voyant qu'on apprend combien elle a de grâce. Nous revenons, ma femme et moi, tout enchantés d'un coucher de soleil. L'astre allait disparaître derrière les montagnes d'Espagne que nous découvrons d'ici, et dont les lignes hardies se découpaient sur un ciel parfaitement beau. Ces montagnes baignaient leurs pieds dans une brume lumineuse et dorée qui planait au-dessus de la mer. Les lames se succédaient vertes, azurées, quelquefois avec une teinte de rose et de lilas, et venaient mourir sur une plage de sable, ou bien se briser contre les rochers qui encaissent la plage, et qu'elles blanchissaient de leur écume. Le flot, venu de loin, montait contre l'écueil et jaillissait en gerbe avec toute l'élégance de ces eaux que l'art fait jouer dans les jardins des rois. Mais ici, dans le domaine de Dieu, les jeux sont éternels. Chaque jour ils recommencent et varient chaque jour selon la violence des vents et la hauteur des marées. Au delà de cette variété inépuisable et de ces merveilles diverses qui animent le rivage, il y a l'immensité qui ne change point, il y a la pleine mer s'étendant à perte de vue comme une image de l'infini, il y a le bruit des flots qui ne se taisent jamais et qui rendent témoignage à leur Créateur... »

Die brief zoo vol poëtieke geestdrift en bewondering, sluit op de weemoedigste wijze : « Que voulez-vous? je rentrais ému des belles choses que je venais de voir, et je vous ai écrit de l'abondance du cœur. Cela ne vaut-il pas mieux, après tout, que si je vous avais écrit avec la même abondance dans un de ces jours de tristesse où je vois tout en noir, où je rêve ma carrière perdue, une triste existence

de malade, et ma famille abandonnée à tous les hasards du plus sombre avenir? »

Hij zou inderdaad den ganschen winter en den volgenden zomer in Italië, eerst te Pisa, dan op den boord der zee te Antignano kwijnen, en enkel Frankrijk terugzien om te sterven. Doch vooraleer zijn vaderland en de kusten van den Oceaan te verlaten, had hij eene bedevaart ter harte: de reis naar het naburige Notre-Dame de Buglosse, de bakermat van Vincentius a Paulo.

Want nevens den geleerde, leefde in Ozanam de groote en vrome christen, de stichter van 't liefdadige genootschap dat duizenden en duizenden leden telt in alle werelddeelen. Te zeer gekend is het ontstaan van deze nu zoo machtige maatschappij, ontworpen door enkele studenten die tegen de bekoringen van 't Parijsche leven, hun geloof wilden beveiligen door het beoefenen der liefdadigheid, dan dat hier daarover moet uitgeweid worden. Aan den anderen kant heeft die stichting een te groote rol gespeeld in het leven van Ozanam om ze onvermeld te laten.

Het is misschien ook niet ongepast aan te toonen hoe die ingeving van geloof te goeder uur kwam. Want een sociaal gedachte lag haar ten gronde, een gedachte die misschien niet hare volle ontluiking vond. Wat men ook aan onzen tijd moge verwijten, aan deze XIXe eeuw, die zooveel mannen van beteekenis telde, die nevens betreurenswaardige wanbegrippen toch edelmoedige betrachtingen koesterde, — wat men de moderne oriënteering moge verwijten, toch blijft het waar dat zij menschlievend gestemd is. De zeden zijn verzacht; het opkomen zelf der democratie toont aan dat er meer bezorgdheid bestaat voor het lot der kleinen en nederigen: van het volk.

Levens als dat van Ozanam waren bezield met die innige bekommernis met het lijden en strijden der menigte, die geen anderen oorsprong kent dan het Christendom. De heidensche beschaving heeft zelfs den naam niet vermoed van het christelijk medelijden, terwijl het katholiek geloof uit liefde tot God en den medemensch bestaat. Doch dit tweede deel van 't goddelijk gebod — de liefde tot den naaste — dat altijd in de Kerk geleefd heeft, had in de eerste eeuwen en tot op onzen tijd meer den vorm van

eigenlijke liefdadigheid : het uitreiken van aalmoezen, het verplegen van de duizenderlei menschelijke ellende. Ozanam, bij 't stichten van 't Genootschap van den H. Vincentius a Paulo, behield wel dien vorm, maar, in zijn gedacht, moest de jeugdige vereeniging vatbaar zijn voor alle uitbreiding. Die jongelingen die, op zijn roepen, uit alle gouwen en gewesten, uit alle standen en geslachten, weldra oprezen, moesten het machtige leger van 't goed uitmaken, waaruit alle initiatieven zouden groeien, alle edele opvattingen spruiten. In zijnen tijd immers ontstonden vele goede werken : patronaten, jongelingskringen, uit de eigenlijke Conferenties. Geen twijfel of de stichter, bij het naken der huidige machtige sociale organisatie en eens in voeling met haar geraakt, zou zijne legerscharen als eerste werkers in die beweging geworpen hebben, had het als eene eer aangezien daarin aan de spits te staan. Dit is nu niet gebeurd. De Vincentius-maatschappij, bij al het goed dat zij gesticht heeft, schijnt wat in slenter weg te dommelen.

Laat ons hopen dat het eeuwfeest van haren ontwerper een nieuwen geest van jeugd en rijke veerkracht in haar zal wakker roepen.

In 't leven van Ozanam ten minste brachten deze liefdadige vreugden den zoetsten troost, de meest zalvende leniging, vooral wanneer de schaduwen des doods reeds rond hem aangroeiden. Zijne laatste openbare woorden werden gericht tot de Vincentianen van Livorno, den 1en Mei 1853; want op zijne reizen was het hem geen klein genot overal eene tweede familie te ontmoeten in den persoon der confraters van zijne liefdadige stichting.

Het einde van dien weldoener der menschheid, van dien fijn-bekoorlijken geest, van dien nooit gekenden en toch zoo geliefden vriend, dit weemoedig einde, men voelt het naken, men zou het willen ontwijken; men kan niet. En toch, het is zoo schoon!

Maar eerst, uit zijne brieven, moet nog een gedacht gegeven worden van zijn innig familieleven, van de teederheid van dit gemoed, de kieschheid van dit hart. Ozanam was een goede zoon, een minnende echtgenoot, een teedere vader, een trouwe vriend, en al die genegenheden wist hij te kleeden in de hem eigen kieschheid van uitdrukking. Bij

den dood zijns vaders schrijft hij : « ... J'ai besoin d'intermédiaires entre ma petitesse et l'immensité de Dieu : et maintenant je suis pareil à celui qui, demeurant dans une région orageuse, sous l'abri d'un large toit, en lequel il aurait mis sa confiance, le verrait brusquement s'écrouler et resterait perdu sous la voûte infinie des cieux. »

Nog gevoeliger was hem het verlies zijner moeder. Hij schrijft twee jaren later — 21 Januari 1842 — aan een zijner neven die door hetzelfde ongeluk was getroffen : « ... Sans doute rien n'est plus déchirant que cette longue absence, rien n'est plus sombre que cette solitude croissante et ce vide que la mort fait autour de nous, et dans le premier moment toute pensée de consolation semble impossible, injurieuse même pour notre tristesse. J'ai connu cet état : mais il a peu duré. Bientôt d'autres moments sont venus où j'ai commencé à pressentir que je n'étais point seul, où quelque chose d'une douceur infinie s'est passé au fond de moi; c'était comme une assurance qu'on ne m'avait point quitté, c'était comme un voisinage bienfaisant quoique invisible, c'était comme si une âme chérie, en passant, m'eût caressé de ses ailes. Et de même qu'autrefois je reconnaissais les pas, la voix, le souffle de ma mère; ainsi quand un souffle réchauffant ranimait mes forces, qu'une idée vertueuse se faisait entendre à mon esprit, qu'une salutaire impulsion ébranlait ma volonté, je ne pouvais m'empêcher de croire que c'était toujours elle.

» Maintenant après deux années, après le temps qui peut dissiper les premiers égarements d'une imagination ébranlée, j'éprouve toujours ceci. Il y a des instants de tressaillement subit, comme si elle était là, à mes côtés; il y a surtout, lorsque j'en ai le plus besoin, des heures de maternel et filial entretien, et alors je pleure peut-être plus que dans les premiers mois, mais il se mêle à cette mélancolie une ineffable paix. Quand je suis bon, quand j'ai fait quelque chose pour les pauvres qu'elle a tant aimés, quand je suis en repos avec Dieu qu'elle a si bien servi, je vois qu'elle me sourit de loin. Quelquefois si je prie, je crois écouter sa prière qui accompagne la mienne, comme nous faisions ensemble le soir au pied du crucifix. Enfin souvent, — je ne le dirais à personne, mais à toi je puis le dire, —

lorsque j'ai le bonheur de communier, lorsque le Sauveur vient me visiter, il me semble qu'elle le suit dans mon misérable cœur, comme tant de fois elle le suivit, porté en viatique, dans d'indigentes maisons, et alors j'ai une ferme croyance de la présence réelle de ma mère auprès de moi ».

Ik ken weinige bladzijden van meer roerende aandoening, van meer aangrijpende innigheid dan deze.

Wel wat vreemd komt ons Belgen daarentegen de wijze waarop Ozanam van zijn toekomend huwelijk spreekt en zich om zoo te zeggen verontschuldigt verliefd te zijn. Doch wij moeten rekening houden met de Fransche gebruiken. Wij, Germanen, hebben een ander opvatting der vrouw, meer eerbied voor hare persoonlijkheid, hare vrijheid, een hooger gedacht van de liefde. De Fransche huwelijken nochtans zijn over 't algemeen zeer gelukkig. 't Is enkel in zekere litteratuur dat de onzedelijkheid tot vervelens toe mode wordt. En in elk geval was Ozanam een voorbeeldige echtgenoot en smaakte hij alle geluk in zijne verbintenis met Mej. Amélie Soulacroix. Enkel met een meisje — « petite Marie » — werd die echt gezegend en in de brieven van den vader zien wij het kind zijn ouders op reis vergezellen, zelfs in audientie bij den Heiligen Vader Pius IX. « ... Ma petite Marie se conduisit comme un petit ange ; en nous voyant, sa mère et moi agenouillés devant le pape, elle se mit à genoux toute seule — (zij was achttien maanden slechts) — joignant ses mains avec un air de vénération ».

Onder Ozanam's schoonste brieven mogen die aan zijne vrienden gerekend worden ; en dat is niet te verwonderen bij een vertrouwde van Lacordaire, van iemand die de vriendschap noemde : « le plus parfait des sentiments de l'homme, parce qu'il en est le plus libre, le plus pur et le plus profond ».

Doch vrienden, vrouw, kind, de vreugden van den letterkundigen arbeid, de vertroostingen van het armenbezoeken en goed-stichten, alles zou de jeugdige strijder vaarwel zeggen en met heldhaftige onderwerping den dood aanveerden. Lacordaire verhaalt in de *Notice* die hij zijn vriend gewijd heeft : « La veille du mois de septembre,

accompagné de sa femme, de sa fille, de ses deux frères, Ozanam sortit de la maison qu'il occupait au petit village de l'Antignano, sur le bord de la mer. En sortant, il ôta son chapeau, et, les mains levées vers le ciel, il prononça cette prière : « Mon Dieu, je vous remercie des souffrances et » des afflictions que vous m'avez envoyées dans cette de- » meure; acceptez-les en expiation de mes péchés ». Puis, se tournant vers sa femme : « Je veux qu'avec moi tu » bénisses Dieu de mes douleurs. » Et aussitôt, se jetant dans ses bras : « Je le bénis aussi des consolations qu'il m'a » données ».

Reeds te Pisa, in de voorgaande maand April, had hij een roerend gebed geschreven : « J'ai dit : Au milieu de » mes jours, j'irai aux portes de la mort.

» J'ai cherché le reste de mes années. J'ai dit : Je ne verrai plus le Seigneur mon Dieu sur la terre des vivants.

. . . .

» C'est le commencement du cantique d'Ezéchias : je ne sais si Dieu permettra que je puisse m'en appliquer la fin. Je sais que j'accomplis aujourd'hui ma quarantième année, plus que la moitié du chemin de la vie. Je sais que j'ai une femme jeune et bien-aimée, une charmante enfant, d'excellents frères, une seconde mère, beaucoup d'amis, une carrière honorable, des travaux conduits précisément au point où ils pourraient servir de fondements à un ouvrage longtemps rêvé. Voilà cependant que je suis pris d'un mal grave, opiniâtre... Faut-il donc quitter tous ces biens que vous-même, mon Dieu, vous m'avez donnés? Ne voulez-vous pas, Seigneur, vous contenter d'une partie du sacrifice? Laquelle faut-il que je vous immole de mes affections déréglées? N'accepterez-vous point l'holocauste de mon amour-propre littéraire, de mes ambitions académiques, de mes projets même d'étude où se mêlait peut-être plus d'orgueil que de zèle pour la vérité? Si je vendais la moitié de mes livres pour en donner le prix aux pauvres, et, me bornant à remplir les devoirs de mon emploi, je consacrais le reste de ma vie à visiter les indigents, à instruire les apprentis et les soldats, Seigneur, seriez-vous satisfait, et me laisseriez-vous la douceur de vieillir auprès de ma femme et d'achever l'éducation de mon enfant? Peut-être, mon Dieu, ne le voulez-vous

point? Vous n'acceptez pas ces offrandes intéressées : vous rejetez mes holocaustes et mes sacrifices. C'est moi que vous demandez. Il est écrit, au commencement du livre, que je dois faire votre volonté. Et j'ai dit : « Je viens, Seigneur. »

De groote bekoorlijkheid van Ozanam's figuur is juist het pathetieke van zijn lot, dat vroeg sterven toen alles in zijn leven nog aan 't ontluiken was, het onafgewerkte van zijnen arbeid, en, te midden van het levendigst geloof, het diep-menschelijke van al zijn voelen en denken. Inderdaad God eischte het volledige sacrificie : 't was zijn dienaar dien hij terug vroeg. Ozanam, bijna stervend op een schip gedragen, kon Marseille nog bereiken, maar reeds den 8en September, feest van Onze-Lieve-Vrouw-geboorte, ontsliep hij in de armen zijner geliefden. Aan den priester die hem de laatste sacramenten toediende en tot vertrouwen in God aanwakkerde, antwoordde hij deze woorden kenteekenend voor geheel zijn leven : « Eh! pourquoi le craindrais-je? je l'aime tant ».

M. E. BELPAIRE.

25 April 1913.

DE VERZOEKING

Te Noorden van Jericho, in de woestijn van Juda, zat de Haat boven op eenen berg. De avond was uit het Westen gekomen over de landen, zijn donkere mantel glom rijkelijk belegd met diamanten sterren, en op zijne borst blonk de halve maan als het blazoen op een stalen pantser. Hier mijmerde de Haat in de doodsche eenzaamheid. Enkel heerschte er zijne dochter, de barre wildernis, en overal waar de Haat rondschouwde was het eene woeste triestigheid. De krijtsteenen toppen der heuvels lagen gebroken en verbrokkeld in de valleien, gras groeide nergens, hier en daar priemden door het grijsgrauwe zand een dorre braamstruik en verschronkelde russchen 'lijk boven een bevrozen sneeuwveld. Vogelen vervroolijkten nooit de sombere stilte, de schreeuw van den sterkgebekten steenarend huiverde soms wel in de bergen, en 't gebrul van tijgers en leeuwen, doch dat waren veeleer doodskreten. Ge zoudt gedacht hebben dat over deze streek een vloek neerdrukte 'lijk over de doode zee. Menschen kwamen hier nooit meer, en de oude raaf was het moeverteld aan hare jongen, hoe hun volkje, dat eeuwig en altijd boven genen berg nestelde op de verpuinde Ptolomeüs-burcht, over zeer vele jaren, koninklijk geteerd had op twee menschenlijken welke van den burcht-toren in de valleien waren geworpen. Maar sedert dien had de woestenij geene menschen stappen meer gehoord, en was ze zoo vreeselijk somber geworden. Alleen de Haat wilde bij haar komen rust zoeken.

Nu, over eenige dagen had hij toch iemand zien binnendurven ; hij had hem een stouten en zeer zonderlingen man gevonden, en wist nog altijd niet wat eigenlijk over hem te denken. Hij was jong, eene bekoorlijke voornaamheid, blonde lokken omgolfden zijn gelaat, en in de diepte zijner weemoedige oogen vonkelde eindeloos teedere liefde. Maar hij zal hier wel zeker omkomen, had de Haat den eersten dag reeds gepeinsd, want geene bron zal hem laven, geen dadelboom hem voeden, en de zandstorm zal hem

stikken en de spoorwijze hyena hem verslinden. En hij kon het niet achterhalen hoe nog altijd het gezang van dien vreemde weerklonk boven de Ptolomeüsburcht, 's morgens als het aanlichtte en 's avonds als de nacht de bloederige zon van de bergkimmen neerstiet in de zee. Wie is hij, dacht de Haat, wie is hij die de woestijn bemint, en de jakhalzen niet vreest en den honger weerstaat?

Wel wist Hij dat eenmaal de Liefde komen zou op aarde, en de wilde dieren tammen, en de bergbewoners vredig laten rusten in de spelonken. Maar de liefde verafschuwt de dood. Ze moet voelbaar zich uitstorten in de ontvankelijke ziel. 't Is waar, ze bemint de stilte, in de eenzaamheid rust ze haar groot vermogen uit en zekere zege. En moest gene de liefde wezen? o, dan zou Hij hem haten, vreeselijk haten, en heel zijn rijk in slagorde stellen om tegen hem op te rukken. En zijn somber wezen verschrompelde, zijne doffe oogen staarden dubbend naar de diepe ravijnen onder zijne voeten, en zijne twee vleugels lagen uitgestrekt over de tweelingrots 'lijk de gijpende zeilen van een gemeerd vaartuig. Zoo zat Hij uren lang in eender beramen. Op eens sprong Hij recht, zijne wieken ruischten 'lijk een woud dat de wind beroert, zijne oogen vlamden, en hij wilde, forsig, zooals de Haat altijd wil, en de uitdrukking van zijnen wil golfde in onzichtbare trillingen door de ruimte.

En uit verre spelonken doemden zeven geesten op, en dreunden aan over de rotsen, en waar ze gingen, gaapten de zwarte sporen van hunne voeten. En toen ze aankwamen, stapte de Haat den berg af, en de zeven geesten volgden Hem sprakeloos naar eene donkere krocht. En ze rolden rotsblokken uit de bergkloof bij en zaten erop neder. De Haat stond recht in hun midden als een stout besliste veldheer te midden van zijnen staf, en hij sprak :

« Broeders, ge weet : er staat geschreven dat ons rijk zal onderdoen voor het rijk der Liefde. Ik acht dat de Liefde gekomen is, en de vijand nestelt op gène burcht. » Een dof gebrom beantwoordde zijne stem, 'lijk het gedruisch van eene sprinkhanenwolk die voortvaart over de velden.

« Toen hij deze woestenij binnenschreed, verklaarde de Haat, reikte zijne moeder aan den scheidsweg geen

lederen zak met water, noch dadels, noch brood. En hier borrelt geen dorstlavende bron, geen honig vloeit uit de rotsspleten, en de wind schudt geene vruchten uit hooge palmboomen. En toch hij leeft, en geene vermoeienis komt hem te na, en de nacht heeft nooit gewaakt over zijne rust. Onze broeder de List, kon me gisteren nog verzekeren dat zijne dagen één onstoorbaar gebed uitmaken. Hij trapt op den rug van slangen en schorpioenen en ze bijten hem niet, de hongerige wolven loopen hem kalm voorbij, en tijgerswelpen spelen voor zijne voeten in de middagzon. »

De zeven geesten waren ééne verbazing, en luisterden voort.

« Uit hetgene ik hoorde en zag, vermoed ik dat hij de Liefde is, sprak de Haat. Zoowat veertig dagen geleden lag ik 'nen heerlijken morgen in de woestijn van Perea. Plots werd ik opgeschud uit mijne droomerijen, 't was of de atmosfeer me verstikte. Heel het luchtgebied scheen eene wijde lichtzee, te midden dreef een watten wolk en daaruit streek eene duif neder, blank als de duiven van den Libanon, in aureool van regenboogsche kleuren. En toen hoorde ik uit de wolk eene stem die riep : dèze is mijn welbeminde Zoon, en ik meende de stem te vernemen van dengene die ons haten doet. Ik steeg in de lucht en zag genen man naast den kemelharigen Dooper, staande op den paradijschen oever van de Jordaan, en boven zijn hoofd vlerkte de witte duif. En de onstuimige stroom werd een kalme blauwe spiegel, en de riethalmen en rozelaurieren negen naar den grond, en onder acasias en tamarisken knielde het volk voor hem neder. Gij weet, Broeders, dat de Liefde beloofd werd als de Haat is geboren. Is gene dan de Liefde, die Jezus wordt genoemd ? »

En bij dien naam gloeiden zijne oogen in 't bronzige wezen, en zijn mond vloekte dat heel het gebergte ervan schudde. En de zeven geesten riepen : « vervloekt zij de naam dien gij hebt uitgesproken, vervloekt zij de Liefde die over de wereld moet heerschen ! » En ze staken hunne vuisten op tot vreeselijken eed.

't Was of in het gebergte een geweldige storm opstak ; en toch was de lucht kalm, en duizenden sterren pinkelden in het rustige firmament, de volle maan straalde teeder, en

ginder rees de hooge burcht in hare schemeringen als een glorievisioen.

Juist wanneer de Haat den somberen eed opnam zijner trawanten, kwam de List aangedreven, en wist te vertellen dat de jonge profeet de eenzaamheid ging verlaten, want hij had afgeluisterd in zijn gebed, dat morgen de dag van zijn rijk zou beginnen.

« Zoodan, Broeders, we dienen spoed te maken, besloot de Haat. Hij valle, of we zullen ter weet komen wie hij is, en heet hij de Liefde, dan wordt het voor goed een strijd op leven of dood. Uwe scherpzinnigheid moge het nu aanwijzen hoe we best dien hoek zullen omzeilen. »

En een der zeven geesten stond recht en sprak : « Groote Vorst, die over de duisternissen heerscht en de aarde, zoo het u behaagt, zullen wij hem onder een granieten rotsblok verpletteren wanneer hij door de valleien rondwandelt, dan is het met eenen krak uitgewezen. » Die zoo sprak was de geest die in de bergen huist, met schouders sterk gespierd als een worstelaar.

« Ook de simpelsten hebben schutsen om den val der steenen te stuiten », dacht de Haat en zag hem knorrig in de oogen.

En de tweede geest zegde : « Meester, die mij verkoren hebt om de eenzamen te bestoken, indien het met uw gevoelen overeenstemt, zal ik mijne booze gedachten uitlaten, en ze zullen zijn hart binnendringen en zijne ziel bezoedelen. »

Maar de Haat weerlegde : « Ik weet dat zulke boden den slag niet kunnen thuis halen. Ze vleugelden vruchteloos tegen zijnen geest op, 'lijk motten tegen een kristalen lichthuis. »

Toen bleven de geesten ontmoedigd en sprakeloos, ze dachten dat geen voorstel het behalen kon. In een hoek zat de List te rusten, en had nauwelijks acht genomen op hetgene werd vooruitgezet. Door zijne schalksche oogen vonkelde eene gedachte, en toen de Haat bevroeg wat er hem in stille bepeinzing was opgekomen, sprak hij : « Groote Vorst, de profeet moet vast wel hongeren ; wie hongert heeft lust tot voedsel. De Liefde vermag alles, schijnliefde bedriegt, bedrog leekt uit. Is gène de Liefde, dan zal hij

wel willen water uit de rotsen slaan en brood kneden uit krijtsteen. Vermag hij het niet, dan loven wij eenen in hem die, ons ten goede, het volk zal om den tuin leiden. »

« Spitsvondige List, roemde de Haat, zoo ge er in slaagt het stuk te volvoeren, dan doe ik u kronen met topazen uit het oostersche gebergte, en ge zult bevel krijgen over het legioen dat Judea doorkruisen moet en Galilea om groote slagen te leveren. Ga. Wanneer het aanlicht over de heuvelen, verwelkomen u de geesten als een vorst. » En hij raakte hem met zijn gouden schepter op het voorhoofd.

En toen togen alle geesten voort, en eene groote stilte hing over de woestenij, en de onbewolkte maan stroomde erover uit de pracht van heimzinnige schemeringen.

***

Het was geen nacht meer, ook nog geen dag. De eerste morgenklaarte steeg over de bergen als het verkenningsleger van den aanrukkenden dag. 't Was zeer stil in de woestenij van Juda, geen wind roerde, de heuvelen stonden in de mistige lucht met altijd eendere onverschilligheid zooals geharde strijders, en luisterden naar het trage gesronk van tijgers en leeuwen die in de spelonken nog sliepen.

Boven de woestijn stak de Ptolomeüs-burcht op in de wasige wittigheid, lijk eene eenzame weduwe die onder rouwsluiers het verval beweent van vroegere glorie. De kanteelen van haren toren lagen dooreengebrokkeld over de ingebeukte daken, en het onoogelijk vestibulum scheen door de donkere deurholte de klacht uit te jammeren van eindelooze weeën.

Te Noorden, over de bergen, spoedde iemand herwaarts. 't Was opvallend hoe die wandelelaar eerst zoo vluchtig voortkon, hij scheen eene pluim die aandrijft op den wind, nauw raakten zijne voeten de bergsteenen. Waarschijnlijk kwam hij uit Galilea. Hij droeg een lang bruin weefkleed, en daarover, om den schouder geworpen, een kemelharen mantel, dien hij met agraffen op de borst had vastgespeet.

Nu hij den berg opkwam naar de burcht, klauterde hij schijnbaar lastig en vermoeid.

Maar hoe waagde hij 't alleen door deze woestijn, welke sedert honderd jaren geene karavaan nog durfde binnentrekken? De bejaarde menschen van Jericho hieten ze vóor hunne kinderen : de woestijn der dood. Kon hij vermoeden dat hier toch een mensch woonde? En hij scheen geen baanstrooper, want geen schede ruttelde tegen zijne beenen, en geen dolk stak tusschen zijnen gordel, en de stok waarop hij steunde was een herdersstaf. Maar 't kon wel een boetganger zijn dien de Dooper naar de priesters zond binnen de heilige stad. Maar dan was hij een versukkelde; en wat kwam hij zoeken op deze hoogte?

Toen hij het vestibulum binnentrad, riep hij « vrede », en zijne bedeesde stem klonk als eene rasp; niemand beantwoordde den groet, en twee vledermuizen fladderden schrikkig op tegen het gewelf. Hij sloeg geen acht op de ivoren lambriseering, de gesmeden gerridons en de marmeren beelden welke getuigden van vroegere weelde, en stapte recht naar de hofplaats. In den woesten ommuurden tuin zag hij 'nen jongen man neergeknield op 'nen porphyrschen marmerblok van eene verpuinde fontein. Zijn ingevallen gelaat stak geelbruin tusschen de blonde haarlokken, en zijn lichaam scheen zoo uitgemergeld dat ge 't zoudt genomen hebben voor een gekleed geraamte. In de heimzinnige morgenschemering geleek hij de apotheose van eenen schoonen doode. Hij zat verslonden in diepe bepeinzing, en ge zoudt gedacht hebben, vóor zijne opstarende oogen vielen horizonten open van eindelooze bevrediging.

« De vrede zij met u », riep de vreemdeling van verre, maar de biddende man zag evenmin erom op als om den schreeuw van 'nen verren roofvogel.

« Hoe zal ik hem benaderen », dacht de vreemde, terwijl hij met zijne puisterige voeten toestapte. « Broeder, laat ik u storen, waagde hij, « ik ben een verdoolde pelgrim. Zoo ik u verzoeken mag : welk is door deze woestijn de veilige weg naar de heilige stad? »

« Onder Gods hoede zijn alle banen veilig », klonk een nadrukkelijk antwoord.

« Zoo koud zou geen Jood 'nen Samaritaan bejegenen », dacht de vreemde.

« Maar, broeder », veranderde hij het gesprek, « gij

schijnt bedroefd! nog staan de tranen in uwe oogen. Zijt ge soms een roemvolle nazaat onzer alhier vermoorde vaderen Mathatias en Judas? »

« Laat dooden over dooden treuren, baatzamer weent men over levenden », merkte de jonge man op.

De vreemde verstomde. Zou deze dan in zijne gedachten lezen? En zijn gelaat vertrok, en zware rimpels plooiden tusschen de wenkbrauwen die borstelig boven de gitzwarte oogen afstaken. Maar zijn durf werd grooter, hij stapte tot vóor den geknielde : « Broeder, ik herken u », zegde hij stout, « ik zag u over vele dagen bij de Jordaan toen de wondere stem bevestigde van u : deze is mijn welbeminde Zoon. Is de Hooge uw Vader, wat zoekt ge dan in deze woestenij? Geene bron laaft u, geene raaf brengt u het voedzame brood. De honger heeft u afgeteerd, en onmenschelijk leed spreekt uit uw gelaat. Indien ge Gods Zoon zijt, zeg dan dat deze steenen brood worden! » En hij wees op de muursteenen die naast hem verspreid lagen.

Toen rees de jonge man recht vol strenge beslissing, zijn gelaat ontgloeide en werd een schrikbarende schoonheid; hij wierp 'nen bestraffenden blik op den vreemdeling en sprak hem toe : « Niet van brood alleen leeft de mensch, maar van alle woord dat komt uit Gods mond. »

Saül, wanneer hij vernam dat de jonge krachten van Israël verminkt lagen op den berg Gelboë, kon niet heviger verschrikken als deze vreemde; dit woord plofte als een berg op hem neer, en zoo vreeselijk vertrok zijn gebronsde wezen dat het niet meer was van eenen mensch. Hoe hij van die plaats weggedrenteld kwam, wist hij zelf niet uit te maken, doch nu hij in het vestibulum stond vóor de gapende diepte, sprong hij de ruimte in, en twee sombere wieken sloegen van onder zijnen mantel op die dwarrelde boven de vallei. Hij snelde weg door de ijdele lucht en zijne oogen gloeiden als het licht van rijzende sterren.

In het gebergte van Rama viel hij neer, nabij Rachel's graf dat immer weeklaagt bij donkere nachten. Hij durfde niet weerkeeren naar de spelonk der geesten, want zij die elkander eeuwig haten, zouden den List uitjouwen, en de geest met schouders als een worstelaar zou juichen, en de

Haat zou hem vervloeken en de schande zijner neerlaag doen verbijten als een verschopte in het somber rijk.

Maar zijn trots zou hem niet gemakkelijk over de knie laten leggen, en de jonge profeet, die hem zoo bekaaid deed afdruipen, mocht een ander Adam wezen, maar hij zou hem wel beters aantoonen dan de roze aanminnigheid van een appelschil. Want dit stond hem vast voor, deze was een trotschaard. Trots minacht, en kon iemand onbeschaamder wezen? Hij bidt, maar zoovelen bidden in de trotschheid van Phariseeën! Het gebed stijgt naarboven op vleugelen van ootmoed en liefde. En waarom vast hij zich koppig tot een lijk? Jawel. het gelaat van boetelingen geeft altijd een meêwarig voorkomen, boetmenschen hebben invloed op de volksmassa, het volkje meent ze in innige verstandhouding met de hooge gevreesde machten. En de Messias moet komen, de heuvelen hebben zijnen dag uitgeroepen. Deze zal de Beloofde willen schijnen, en op de schouders getild worden en heerschen over de menigte; ja, zoo zal 't wel zijn, besloot de List, toen hij opkijkend de zon zag rijzen op het gebergte Gilead. Ze glinsterde als een overgroote briljant op het rozig doorstreepte wolkenkleed van den hemel. 't Was in het Oosten het stadig optreden van eenen grootschen gloriedag.

Toen hoorde de List ver achter hem schelle klanken opklinken, een herhaaldelijk stalen klopgeluid dat wegdeinde over de vlakte.

« Dat is de megraphah, die het offeruur inluidt », dacht hij, « over Sion roept ze alle Joden naar de morgenofferande. »

En snel als zijn genomen besluit rende hij door de lucht in den luister der tegenstroomende zonneglansen, en zwenkte naar de woestijn van Juda. Boven op den berg ontwaarde hij den profeet, nog rustig in zijn gebed, en 'lijk een sperwer plofte hij omlaag en ontvoerde hem.

« 't Is aardig, meende hij, terwijl hij hem over den muur wegdreef naar de valleien, dat de man geen tegenstand biedt; misschien zal hij wanen dat engelen hem dragen naar het rijk zijner droomen... Nu zal ik laagjes door de lucht varen, dan zullen de menschen verbaasd opkijken, ze zullen hem zien en 'nen wonderen profeet noe-

men, en hem nazetten, en hij zal over dien bijval ijdelijk zich verheugen. »

En hij vleugelde over de diepten ten Oosten van Anathoth, en het gras in de valleien stak de groene weelde op zijner spitsige priemen onder de warme streeling der naderende zon. En de herders die met hunne kudden uit de stallingen traden, zagen danig goedgezind den zonnigen dag tegen, riepen malkander luide 'nen vrede toe, en stapten zingend hunne grazende schapen voorop door de weide.

« Het is verwonderlijk, verdacht de List, dat de herders niet opkijken naar den vliegenden profeet. »

En in de beemden te Nobe waren twee herders aan 't vechten. Van verre reeds had de List de stokken dreigend in de lucht zien rondzwaaien. En toen hij naderbij kwam, wierp de een zijnen knuppel weg en riep tot den andere : « broeder, neemt gij het eenjarig lam ! » Doch deze brak zijn stok in tweeën en antwoordde : « Houdt gij het maar, want het is wel waarlijk het uwe. Laten we liever samen onze kudden weiden, want er is over mij eene heimzinnige stem gekomen die me inspreekt, dat de liefde moet heerschen tusschen de menschen. »

« Komen er vreemde krachten uit den man dien ik draag? » vreesde de List, die geluisterd had. En hij dreef voort naar den Olijfberg toe; en de drietoppige berg vonkelde in het zonnelicht als een veelvlakkige diamant boven de donkergrauwe omkransing der Gethsemani-boomen.

En uit de balsemende ceders ruischten mysterievolle stemmen op, als kloegen er groote weeën over de aandachtige eenzaamheid. En de List begreep niet waarom de profeet verzuchtte toen hij hem over den heuvel droeg.

« 't Is hier een berg in glorie boven een bosch in rouw », dacht hij.

Nu zwenkte hij met 'nen machtigen wiekslag naar de grootsche stad Jerusalem die vóor hem lag in gouden morgenluister. Hare hooggewelfde koepels dropen van 't helle licht 'lijk sneeuwbergen, de daken der huizen schenen de gewenten van eenen grooten akker en de straten als donkere ploegvoren.

Door alle straten en stegen, klommen groepjes men-

schen, en in hunne witte kleederen leken ze drijvende waterleeljen. Ze gingen naar den tempel waarboven de trotsche burcht Antonia haar hoofd opstak als de afgunstige bewaakster van koninklijke schatten.

« 't Zal heerlijk worden, juichte de List; vermetelen lokt de ijdelheid, ijdelheid is de ledige korenaar welke liefst boven anderen uitpronkt. Het volkje is altijd belust op wonderbaarheden, geheime krachten trekken het 'lijk zeilsteen het ijzerschoot. » Zoo besloot de List toen hij met den jongen profeet neerkwam op de tempeltinne die boven het heiligdom oplichtte.

Eerst verstomde hij over de pracht van dit machtige gebouw, en gaf zijne oogen den kost van dit heerlijk gezicht. Sterk stond ginder de cederbelegde ringsmuur, waartusschen de gepolijste vloersteenen hunne bonte kleuren in het zonnelicht wegkaatsen tegen de corinthische kolommen van den koninklijken zuilengang. Onder hem, als eene zegepoort naar het Heilige, rezen twee pijlers die van hunne kapiteelen de pracht lieten neerwegen van gouden wijnranken en palmen, zilveren korenhalmen en paarlemoeren vruchten. Vóor hem gaapten de bronzen poorten naar de gaanderijen, waaronder de Israëlieten tegen de marmeren zuilen leunden op afwachting van den offerdienst.

« Dat nu toch geen enkel, van die naar de lucht gapen, den profeet bemerkt », knorde de List, en zijn ongeduld kittelde hem geweldig. Plots, daar luidde de megraphah door de ruimte, en groote stilte viel over de menigte. Velen knielden, anderen bogen eerbiedig het stramme lijf, wanneer het gouden behangsel vóor het Heilige werd opgeslagen en de levieten vooruittraden.

Honderd twintig hielden stand, tien op elke trede van weerskanten vóor het Heilige, en ze droegen zilveren bazuinen en citers en luiten. En toen dezen weerkwamen die de zeven lampen zetten op den kandelaar en de twaalf brooden op de gouden tafel, trad de grijze Eleazar eerbiedig vooruit in witte kleedij en den gouden tulband op het hoofd. Vóor hem stapten twee levieten naar het reukaltaar. De een droeg de zilveren vuurpan met gloeiende kolen, de ander de gouden schelp met aromen en wierook.

En wanneer achter hen de gordijn was neergevallen, deden de honderd twintig levieten op de trappen de groote bazuinen schetteren, en citers klinken, en luiten en vedels, en zongen :

God van Israël red uw volk,
en zend dezen dien Gij zenden zult,
den Verlosser die aan Abraham beloofd werd en zijn zaad.

En gansch het volk herhaalde in hoopvolle smeeking het gewijde referein :

God van Israël, red uw volk.

« 't Is om Hèm uit zijn hoog paleis te doen dalen, beaamde de List; deze zij de verwachte of niet, maar zeker, indien hij wil, stapt hij oogenblikkelijk de eerste trede op van zijnen koningstroon ! De slimste zou geene betere kans verwelkomen. Want dit volk smacht naar zijnen Verlosser, het zal hem onthalen op Hosannahkreten, het zal hem zegezingend dragen door de straten, en de mannen zullen rond hem stappen in strijdlustige gelederen, de kinderen zullen huppelen rond hem en palmtakken strooien waar hij voorbijtrekt, en de vrouwen hunne sluiers en mantels neerwerpen voor zijne voeten.

Dit alles wilde hij hem uitspreken, toen zijne aandacht getrokken werd op de heilige stilte welke plots over de menigte was neergekomen.

Eleazar verscheen als eene blanke majesteit op den hoogsten trap vóor het Heilige, en al de levieten knielden rond hem en bogen het hoofd, en het volk viel met het aangezicht tegen den grond, en terwijl de offeraar over de neergeknielde menigte de armen uitstrekte, smeekte hij luid met bevende stem :

Jehovah zegene u en bescherme u,
Jehovah late zijn aanschijn neerglansen op u en schenke u zijne [genade,
Jehovah wende zijn aanschijn tot u en schenke u vrede.

« O wil toch », sprak de List tot den jongen profeet, die weemoedig neerblikte naar dit ingrijpend schouwspel, « wil, en het volk zal u geestdriftig toejuichen ! Wil, en ge

wordt de verwachte Koning van Israël!.... Hoe talmt ge nog? Hierin komt geene roekeloosheid voor, God zelf spreekt op dit plechtig oogenblik. Indien ge waarlijk Gods Zoon zijt, werp u dan naar beneden; daar staat immers geschreven : zijne engelen zal Hij aangaande u een bevel geven, en ze zullen u op de handen dragen, opdat gij uwen voet niet zoudt stooten aan een steen! »

De jonge man bleef onberoerd, geen spier vertrok over zijn beraden gelaat; en toen hij het hoofd verachtend omwendde naar den List, scheen zijn droomerig oog eene gloeiende vlam geworden die scherpe schichten toeschoot, en mankrachtig sprak hij : « Er staat ook geschreven : gij zult den Heer, uwen God, niet beproeven. » En de sterk behamerde woorden waren mokerslagen die den verleider afmaakten.

« Dat mòet het volk hem bemerken en steenigen », vloekte de List, terwijl hij vol razernij neersprong in het bronzen Meer dat twaalf bronzen ossen torsten op hunne ruggen.

Maar eenigen levieten op de trappen jammerden : « Iemand heeft God beproefd, want het water roert in het bronzen bekken ». En anderen zegden : « laten wij 'nen jongen stier slachten, en zevenmaal met onze vingeren zijn bloed rondsprenkelen vóor het behangsel van het Heilige, opdat Jahve niet toorne ».

En toen er twee vooruittraden over het voorhof, steeg de List in de ruimte, en stormde schrikkig over bergen en dalen de woestenij binnen naar de spelonk der geesten.

***

In de spelonk troonde de Haat als een reuzige dwingeland met oogen 'lijk zeebaken en een ijzeren diadeem om de gebronsde slapen. Vele der geesten, die Galilea rondzwerven, zaten rond hem, de meest slaafsche vleiers lagen geknield vóor zijne voeten.

Ze waren weergekomen van hunne tochten om rekenschap te geven aan hunnen strengen vorst. De eenen riepen vol woede dat zij dezen morgen door de leerlingen van den Dooper werden uit de kreupelen verjaagd, maar zij hadden

toch de Romeinsche soldaten opgestookt eene valsche aanklacht te doen tegen hen, en nu treurden ze over hunne geplunderde huizen. Anderen getuigden dat hun stokebranden onder de priesters goed voortwilde, want weerom zeven hadden zich gekant tegen den hoogepriester die hun de tienden ontnam. Een grijnslachte, zooals duivels dat maar kunnen, omdat Herodes, die smoorlijk verliefd bleef op Herodiadis, zijne hovelingen niet kon of durfde bestraffen, al hadden ze met Syrische vrouwen van verdacht allooi heel den nacht doorgebrast.

En de Haat had allen geloofd en moed ingesproken, « want het is voor ons, geesten, eene lekkernij te wandelen over wegen, waarop de distels groeien van tweedracht en de gedoornde rozen der wulpschheid. Maar onze broeder de List, onderbrak hij, toen hij dezen boven de vallei zag aandrijven, die is voorzeker wel best op slag gekomen. »

Allen zagen op naar den List, en wilden begeerig den uitslag lezen van zijne ronde in het reppen zijner wieken. Dezen meenden nijdig dat de trage slag 'nen duurbehaalden zege beduidde, genen dachten dat de schrik hem in de veeren zat en jubelden.

« Welkom, broeder List, groette de Haat, sta midden uwe gezellen vóor me, en verhaal ons uwen triomfantelijken strijd ! »

De List beefde op zijne beenen en hield de beschaamde oogen naar de voeten van zijnen vorst gericht.

« Spreek dan, porde de Haat, sloeg hij water uit de rots en deeg uit de steenen? »

« Neen, mijn meester. »

« En kwaamt ge te achterhalen of hij de Zoon Gods is? »

De List zweeg, en zijne vlerken ruischten 'lijk de bladerige olmenkruin bij 't naken van een onweder.

« Zoodan, stormde de Haat los, een mensch werd listiger bevonden dan de geest. O List, van uwe scherpzinnigheid verwachtte mijn vertrouwen de zege zooals een koning de glorie zijner legers van het zwaard eens veldheers. Gij hebt ons deerlijk teleurgesteld. Maar de schande welke uwe onmacht neerhaalt over ons, kome terecht op u, op u alleen. Dat onze broeders u bespotten; ik vervloek u, o List, zooals ik dengene vervloek die mij belet u te vernie-

tigen. Dien vloek zult ge wegdragen naar de woestijn van Pharan, waar men nooit menschen ontmoet, en zelfs het gebrul niet verneemt van tijgers en leeuwen. Daar kunt ge op de bloote heuvelen verteren van de spijt dat ge den luister, dien ik u beloofde, liet wegstuiven 'lijk het zand voor 'nen wervelwind. Dat de woestenij u enkel en eeuwig dezen vloek nabauwe uwer broederen. »

En toen de List heenvluchtte, en de Haat, vlammend van toorn, ging neerzitten op zijnen troon, wisten de andere geesten niet of ze zouden spotten en vloeken, of hunnen Vorst toejuichen. Ze bleven stil vol schrik alsof deze verdoemenis ook boven hen dreigde 'lijk eene waggelende rots.

En na vele bange stonden, toen de Haat zijne eerste woede bezonken voelde, sprak hij tot de geesten :

« Wat hij niet kon, wat niemand uwer nog aandurft, zal ik volvoeren. Is gene de Liefde, ik ben de Haat, en dan koel ik mijnen wrok tegen den Almachtige op dezen dien hij ter verkenning uitzendt, en om de onzen in te luien. Hij moge de Zoon wezen van Hem die ons versloeg hierboven, maar bij dien slag kraakte de staat in tweeën ; mij gewerd het ondermaansche rijk, en ik beweer er meester te blijven.

» Geesten schaart u in vier gelederen, het eerste gelid rukke op naar het Zuiden, het tweede houde stand in het Oosten, het derde dringe door tot in het Noorden, het vierde trekke de zeeën over naar het Westen. Aanstonds ontvoer ik den profeet naar de Bethelsche bergen. En boven het gewest naar welk ik de hand zal uitsteken, toovert ge de heerlijkheden van gene landen in de lucht 'lijk de prachten van den regenboog. Volvoert mijn bevel ! »

En de geesten, die niet vermoeden konden wat hij in het schild voerde, bogen voor hem : « Gij zijt de sterke Vorst, dien geene macht weerstaat ; onze dienstbaarheid ziet op naar uwe wenken gelijk het oog van slaven naar de hand van hunnen meester. Keer met de zege weer op het punt van uw stalen zwaard, dat allen tegenstand neerhouwt », zoo vleiden ze hem, hij kon immers in hunne gedachten niet lezen hoe diep ze hem verfoeiden en vervloekten.

Vlug als de zonnestraal viel de Haat op den jongen profeet die op het middaguur rondwandelde in de valleien.

Deze zag hem wel neerdrijven, doch bleef onbeschroomd: hij deed geen gebaar dat de kwade geesten afdrijft, en zijn mond sprak geen enkel woord. En de Haat nam hem op in zijne armen, en klepperde met forsigen wiekslag door de lucht lijk een prachtige koningsarend. Hoog stak hij op, duizelig hoog in de diepte der hemelen, en zakte loodrecht neder op de kruin van den berg, die naar Bethel en Haï de lafenis leidt zijner frissche bronwateren.

Beneden gaapte eene huiveringwekkende diepte die achter bruine rotsen wegkronkelde 'lijk een bodemlooze stroom. Voor hen deinsden de ordeloos dooreengeschokte heuvelblokken, over wier eenzame triestigheid de zon de schakeeringen neerdretste van haar helder licht, en onder hunne voeten schenen beide stadjes lichtgetint legwerk, en op de gevierkante daken grimmelden als zwarte stipkens, de menschen die noenrust zochten.

« Zie, sprak de Haat tot den jongen profeet, wanneer hij hem van de eerste duizeling dacht weergekomen. — « Zie », en hij wees naar het Zonneland. En in het Zuiden stak Jerusalem de heerlijkheid op van hare gouden tempels, en verder rustten Hebron en Ziph en Gara 'lijk jonge veulens in weelderige weide, en dieper ontsloot de woestijn van Sur hare zandige vlakte, en heele benden ruiters, in boernoes gewikkeld, trokken op hunne kameelen door de gloeiende hitte. 't Was het stoere volk dat eeuwigen strijd voert tegen droogte, storm en wervelwind.

« Zie », sprak de Haat weerom, en strekte de hand uit naar het Oosten. En de jonge profeet zag opreizen in de lucht de beboschte bergen van Perea, en de berg Nebo toonde, boven hen uit, de heerlijkheid zijner diamantenkroon lekend van zonnelicht, en Hesebon en Rabbath-Amnon staken 'lijk trotsche koninginnen hunne gekroonde hoofden boven den kraag hunner sterke muren.

En toen de Haat met voldoening opmerkte dat de jonge profeet die uitgestrekte landen overschouwd had, vatte hij hem bij den pols en keerde hem naar het Noorden. En in het Noorden lagen de steden van Samaria als zilveren kleinoodiën in kluitigen grond, en verder vertoonde Galilea zijne sterke steden Tiberias, Bethsaïda en Capharnaüm, die in de bergen rusten als vorstinnen, en den luister

van hun gelaat bewonderen in den onberoerden spiegel van het Genezarethsche meer. Vooraan stond de Thabor als een kalme reus wakend op de rust zijner dochteren. En tegen den horizont besloten dit glorietafereel de donkere bergen van den Libanon, waar een volk woonde, taai lijk zijne ceders, machtig als de orkaan die door hunne kruinen loeit.

En toen stak de Haat, met plechtig gebaar, zijne hand uit naar het Westen. En daar lag de heerlijk glanzende zee in eindelooze rust, en over de zee dreven duizenden gewimpelde schepen, en ze voerden de rijkdommen der landen af en aan : goud en zilver uit Spanje; koper, turkoois en zijde van Perzië; saffier topaas en roode porphyr uit Egypte; bronzen vazen uit Achaïa; graan, wijn en olie van Israël. En verder zag Athene uit zijnen ouden luister over de blauwe zee de toekomst in, en had een waakzaam oog gericht naar den tempel, welken het opbouwde ter eere van 'nen ongekenden god.

En diep, heel diep, waar de Tiber met 'nen machtigen sprong in den Oceaan neerploft. rees het almachtige Rome als eene zon boven de wereld. En rondom, op zeven heuvelen, stonden sterke drommen krijgers als een stalen borstweer, en boven hunne helmen en lansen wapperden de banieren van den adelaar, den trotschen koning der bergen. En op het kapitool schouwde de « Ara Cœli » kalmpjes over de stad; een gekroonde keizer werd door zes slaven de trappen opgedragen naar het heiligdom, ter eere van een pas geboren godenkind opgetrokken, en eene overgroote menigte klom achter hem mede. En terwijl de keizer zijne duiven offerde, en priesters den wierook strooiden op het offervuur, zong het volk de strophen van zijn grooten dichter, en de klanken golfden aan over de zee :

De tijden, door de sybille voorspeld, zijn aangebroken;
Een kind, vader van een nieuw geslacht, is van den hemel toegezonden;
Hij zal het verzoende Heelal beheerschen door de deugden zijns Vaders.
De tijd is aangebroken, kom, bezit uwe groote glorie !
Zie voor u, de wereld buigt, en begroet u,
De aarde, de wijde zee, de diepe hemel.
Zie, alles is in vreugde bij het naderen van dezen tijd.

Zoo zong het volk, en blauwe wierookwalmen stegen gestadig naar het hooge gewelf der hemelen.

En de jonge profeet op den berg had toegeluisterd, en twee meêwarige tranen parelden in zijne starende oogen, en vóor die grootsche visioenen scheen hij verslonden in diepe gedachten. Nu voelde hij de liefde, welke schijnbaar smeulde in zijne ziel, plots ontbranden en almachtig binnen hem glooien, en over al die oprijzende landen had hij willen uitslaan den gloed zijner liefde. Dan zouden de menschen, die hopeloos in duisternis naar liefde zoeken, wandelen in haar licht; en ze zouden het licht begroeten en de liefde beminnen, en de aarde zou wezen een paradijs vol levensblijde menschen die elkander liefhebben in de Liefde.

« Schouw nu naar mij », sprak de Haat hem wakker uit zijne droomen.

En de jonge profeet zag voor hem een machtigen koning staan; een hermelijnen mantel viel in plechtige plooien van zijne schouders, eene diamanten kroon glinsterde op zijn voorhoofd, en een wonderbaar licht speelde om zijn heerlijk wezen.

« Aanschouw nu nog eens al deze grootsche landen », zegde de Haat, en stak zijne armen naar alle gewesten. « Ik ben de Heer en de Meester van alle koninkrijken der wereld en hunne heerlijkheid. Alle knieën buigen voor mijne macht, en alle monden verkondigen mijne glorie!... Hebt ge daareven de verre volkeren 'nen jongen vorst hooren begroeten? Welnu, wees gij die vorst!... Dit alles zal ik u geven, indien gij neervalt en mij aanbidt! »

En de Haat zag den jongen profeet naar de oogen, begeerig om er den indruk van het voorstel uit te lezen.

Maar mannelijke beradenheid vlamde uit zijne blikken onder het glad-glansend voorhoofd, het boetige gelaat vertrok tot vreeselijke pracht, de lijnen om den mond plooiden tot strengen ernst, en de profeet was geworden een vertoornde jonge god.

En in de verte reikhalsden de landen om getuigen te wezen van den grootsten strijd welken de wereld ooit zag uitvechten. Want de twee hoogste machten waren slaags met elkander : de Haat en de Liefde.

En door de aandachtige stilte riep de jonge profeet,

met eene stem wier klanken over de bergen naar alle werelden heengolfden :

« Ga weg, Satan, want daar staat geschreven : gij zult uwen God aanbidden, en Hèm allèen dienen. »

En hoe het kwam wist hij zelf niet te verklaren, maar toen zag de Haat zijne diamanten kroon aan stukken vallen voor zijne voeten, en hij voelde zijn hermelijnen mantel een kleed worden van gloeiende doornen die hem vreeselijk folterden, en hij bemerkte dat zijn wezen vergroeide tot eene afstootelijke leelijkheid.

En loeiend als een woudstier, en vloekend zijnen grootsten vloek, wilde hij den jongen profeet verwurgen, en hem van den berg in de diepte neerslingeren.

Maar drie blanke engelen snelden toe door het glansende zonnelicht, en droegen den jongen profeet triomfantelijk in hunne armen naar de boorden van de Jordaan. En vele engelen verschenen onderwege, en repten mede in prachtigen stoet, en zongen overschoone zegezangen.

En rozelaurieren, en wilgen en tamarisken ruischten vol hemelsche melodieën, en vogelen floten en kweelden en kwetterden, toen de drie engelen den profeet hadden neergezet op de boorden van de Jordaan nabij Bethanië.

En twee engelen brachten hem brood aan en wijn en dadels, en allen hieven het loflied aan :

Gij zijt de Machtige, de Hooge, de Aangebedene !
Uwe ziel hongert naar liefde en liefde is haar voedsel.
Wie door uwe liefde gevoed wordt zal niet hongeren,
want uwe liefde geeft het leven.
Uwe liefde is onuitputbaar en onsterfelijk.

En de derde engel legde twee groene palmtakken gedweerscht voor zijne voeten en sprak :

Heil U, welbeminde des Vaders !

En alle engelen strooiden hyacinten en madelieven en witte rozen rond hem en zongen :

Heil U, die in alles den Vader gelijkt,
die eens zijt met Hem in woord, in werk, in begeerte.
Heil U, die op aarde uws Vaders wil volbrengt,
niet u zelve zoekt maar zijn glorie
en de wet der liefde geeft in een rijk van vrede !

En toen knielden ze allen eerbiedig rond hem neer, en dekten hun aanschijn met hunne blanke vleugelen, en uit de reien, die den profeet als een aureool omgloorden, ruischten beurt om beurt zoete melodieën :

Gij zijt de Heer der heirkrachten,
Hemel en aarde hooren u toe !
De engelen zijn uwe windsnelle boden,
De volkeren der aarde staan gelijk weelderige korenvelden :
Sla uwe blinkende zeis in het ronden
want de oogst der aarde is rijp geworden.
U loven de hooge hemelen, de aarde, de diepte,
U is alle macht en glorie door de eeuwigheden !

En op den oever der Jordaan, twee steenworpen verder, stond Joannes de Boetgezant, en tot de menigte, die begeesterd naar zijne woorden kwam luisteren, riep hij uit : « Midden onder U staat Hij dien gij niet kent, Hij is het die na mij komt, die mij vóórgekomen is, wiens schoenriem ik niet waardig ben te ontbinden ».

Joz. De Voght.

LEVEN EN DOOD

I

Ei, wand'lende Dichter, geniet de natuur
In 't wonnige, zonnige morgenduur,
Wen groenende, groeiende vlakten en boomen
In luwende, lichtende nevelen droomen
Hun tint'lende hopen op glanzende schoon.
Uit heggen en hagen weerklinkt er een toon
Van lachende, kweelende vogelenzangen.
De leeuwerik hoog in de luchten blijft hangen
Op trillende vlerken, met trillenden galm,
En dicht in de zonne zijn morgendpsalm.
Ei, wand'lende Dichter, geniet de natuur
In 't wonnige, zonnige morgenduur;
Maar bij die genuchten en kleuren en klanken
Vergeet niet den Schepper van 't leven te danken!

II

't Is avond al. De zon is dood.
Gestorven is het monkelrood,
— Gedachtenis van 't koningspralen
In glanzend-lichte levensstralen.
De zon is dood. Geen schoonheid meer!
Het donker spreidt zijn floersen neer:
— Vergetelheid, zoo zwart geweven.
Begraven ligt het aardsche leven.
— Ei, Dichter, op! Er glinst een ster
Wel eeuwen — eeuwen — eeuwen ver.
Er leeft nog licht. Er staat een hemel
Gebouwd op 't eindloos stergewemel.
Ei, Dichter, leer me biddend lezen
De oneindigheid van 't eeuwig Wezen,
Voor Wien geen dag of nacht bestaat,
Die zon en sterren lichten laat.

A. VERHEYEN.

Wuestwezel.

SMARTEN-LOUTERING

Wie niet zijn leed
Een sluierkleed
Van droomen weet
Te weven,

D'ellendige, ach!
Zal zonder lach
Zijn droeven dag
Vol-leven.

Och! Al de smart,
Die 't leven tart,
Zij maakt uw hart
Zóó louter,

Dat ge eenmaal rein
Zult mogen zijn,
Als kaarsen-schijn
Op 't outer.

LEO SPEET.

SINDS GIJ ZIJT WEGGEGAAN....

... Toen staakten de gestoorde stralen
aan scheemrenden hemel hun spel;
zijn langs de zee gaan dwalen,
sterven wouen ze wel.

Hadden haar open monden
de bloemen dicht gedaan,
hebben den slaap gevonden
tegen de blaren aan.

En 't lied is afgebroken
van vogels in mijn tuin:
zitten in takken gedoken
het kopje schuw en schuin.

En de lucht begon te rillen
van vreemde leed en kou,
de troostlooze, ze had wel willen
weenen van zonnerouw.

Toen legde in droeve plooien
de aarde haar stervend gelaat,
ligt nu als een stille, mooie
doode in nevelgewaad....

Sinds Gij zijt heengegaan
hebben alleen de hooge
wakende sterren hun oogen
opengedaan...

A. S.

ONS TOONEEL TE ANTWERPEN

VAN 1830 TOT 1840 (1)

Een volk, zoo gehecht aan tooneel als het onze, is een zeldzaamheid in de letterkundige geschiedenis van de wereld. Sedert het theater te onzent ontstond, bleef het ons altijd, door goede en slechte tijden heen, zoo noodig als brood. Onze voorouders van vóór meer dan 500 jaar hadden abele spelen, sotternieën en mysteriën om de naburige volkeren afgunstig te maken; het rederijkerstooneel woekerde in 't Vlaamsche land als in geen ander der aarde; drie eeuwen lang hadden alle steden en dorpen van eenig belang, in Vlaanderen, Brabant en Antwerpen, hun kamers of kamer. Dat lust en kunst niet altijd hand in hand zijn gegaan, bewijst de geschiedenis; en of ze in de 19e eeuw gelijken tred hielden : tot een antwoord daarop trachten deze bladzijden het hare bij te dragen.

Vóór 1830.

't Zag er in ons onafhankelijk land van 1830 met het tooneel, zoowel als met veel andere dingen, erg misselijk uit. Daarmee wil niet gezegd dat de gebeurtenissen van dat jaar ons theater uit een toppunt van bloei plots naar beneden deden ploffen. Sedert den Franschen inval reeds, was ons tooneel voorgoed aan 't kwijnen geraakt. De oude Kamers van Rhetorica, die in 't begin van de 18e eeuw tot een nieuw leven waren verrezen, hoewel minder bloeiend dan in hun gouden tijd, hadden haar deuren voor de Jaco-

(1) Deze bladzijden maken deel uit van het werk door schrijver begonnen in zijn studententijd onder de leiding van Prof. Scharpé, en dat hij als proefschrift aanbood voor zijn doctoraat in de Germaansche philologie (1902); zoo de lezer er zaken en zinnen in aantreft, die hij reeds vond in de *Geschiedenis der Vlaamsche Letterkunde* door Coopman en Scharpé, ligt dit aan het feit dat de heer Coopman tot het samenstellen van zijn hoofdstuk over ons tooneel dezen tekst heeft gebruikt.

bijnen-woede moeten sluiten; ze gingen weer open, zoogauw het land wat rustiger werd; maar er zat geen tier meer in. Enkele schoolmeesters, winkeliers, slachters, bakkers en werklui bleven liefhebberen voor een publiek van medekleinburgers en voerden wat spelen op, die hun de overleveringen uit de 18e eeuw hadden bewaard: mysteries meestal, en vertalingen van Voltaire's treurspelen. Kwam er hier en daar een oorspronkelijk stuk voor den dag, dan waren wilde platheid en onbeholpen aaneenflansing zijn sprekende kenmerken. De prijskampen waren weer in gebruik gekomen; maar de oude luister van de landjuweelen behoorde tot het verre verleden. (1)

Willem I had, weliswaar, in zijn ijver voor de geestesbelangen van 't volk, niet nagelaten het tooneel aan te moedigen; maar goede wil van hooger hand bleek alleen niet voldoende om de kunst te doen herbloeien. 't Was er echter niet op verslecht. Kortrijk gaf den hoogen toon aan, onder de leiding van zijn dichter en speler, Hofman, die in 1839 zijn 70-jarig jubelfeest met een prijskamp te zijner eer zag gevierd. (2) Verscheidene Gentsche maatschappijen ijverden uit al haar kracht tegen den invloed van het Fransch theater, dat reeds in 1760 aldaar was opgericht, en trouw werd bezocht door adel en hoogere burgerij, die voorgoed het Vlaamsch leven hadden verzaakt. (3) Te Lier vond men smaak in de bijbelsche drama's naar Hoogvliet (4); terwijl Antwerpen, dat midden in 't Fransch tijdvak een nationaal tooneel had rechtgehouden (5) onder het Hollandsch bewind drie maatschappijen kweekte, die na '30 nog bleven voortleven. Om reden van dit laatste feit, zal 't geen verloren tijd wezen, zoo we bij de vroegste geschiedenis van die drie vereenigingen hier eenige oogenblikken stilstaan.

Liefde en Eendragt (6) was uit een geestelijk genootschap

(1) Cfr. De Potter, *Geschiedenis der Nederl. letterkunde in België sedert het begin dezer eeuw*. 1860. — Hamelius, *Histoire polit. et littér. du mouvement flamand*.
(2) *Kunst- en Letterblad*, 1841, blz. 28.
(3) *Gedenkbladen van Willem Rogghé*.
(4) Hamélius o. c.
(5) Cfr.: *Eerste verslag van 't Antwerpsche Leescomiteit*, 1860.
(6) Cfr. Ed. Ter Bruggen, *Herinnering aan den Gentschen Prijskamp* enz., blz. 195 en vlgg.

geboren, gelijk zooveel andere kamers, en in den Franschen tijd reeds, van 1813 af, begon ze vertooningen te geven. 't Was een maatschappij van deftige burgers, en 't gemeene volk werd zorgvuldig geweerd. Allengskens vermeerderde de lust tot spelen, en de confrerie lei langzamerhand haar geestelijk karakter af. Zoo sterk groeide daarmee 't getal aan van haar leden dat ze uit haar zaal achter het Stadhuis verhuizen moest naar 't aloude Vleeschhuis, in dien tijd het heiligdom voor de gezellige bijeenkomsten en uitspanningen van de Antwerpsche burgerij. Nog vóór '30 werd ook het Vleeschhuis te klein en *Liefde en Eendragt* ging in 't Wafelhuis tabernakelen, een groot houten lokaal op het Mechelsche plein.

In 't zelfde jaar als de vorige maatschappij werd de meer populaire *Rhetorica*, met kenspreuk *Jong en Leerzuchtig* in 't leven geroepen door eenvoudige burgers en ambachtslui (1). Alras werd ze van aanzien, en als bewijs dat ze 't zelf wist zond ze binnen de jaren 1823-29 aan Koning Willem vier verzoekschriften om als koninklijke maatschappij te worden aangenomen. Maar heel waarschijnlijk was hier wedijver van wege haar deftiger zuster in 't spel en viermaal werd ze om haar burgerlijkheid afgescheept.

Eerst speelde ze in 't klein Wafelhuis, dat stond naast het groote; maar het duurde niet lang of haar stijgende bloei liet haar toe, daarnevens in 't zelfde lokaal als *Liefde en Eendragt* op te treden.

De jongste van de drie was de *Hoop;* ze werd in 1829 gesticht (2). Haar leden waren neringdoende menschen, die hun best deden om de andere twee genootschappen de loef af te steken. In den beginne woonde ze in de Konijnepijp, een herberg; maar ook zij was welhaast waardig den drempel van het groot Wafelhuis te overschrijden; bij zooverre dat met het jaar '30 de drie maatschappijen van de stad in denzelfden schouwburg haar vertooningen gaven.

Oorspronkelijke stukken waren in 't Hollandsch tijdvak bijna even zeldzaam als in 't vorige. Toch was de invoer uit Frankrijk verminderd; Zschokke, Iffland en vooral Kot-

(1) Cfr. J. STAES. *Antwerpsche tooneelmaatschappijen*, enz.
(2) J. STAES.

zebue kregen onze klandizie. Het uitsterven van eigen tooneelletterkunde is dus niet enkel aan Franschen invloed te wijten; sinds jaar en dag hadden onze kamers de hand aan zich zelve geslagen : ze waren door vadsigheid onvruchtbaar geworden, en ze hadden geen eergevoel meer om te beseffen dat schooien een schande was. 't Mocht nog een geluk heeten, dat ze, wijl ze toch op vreemden kost moesten teren, den Duitschen verkozen.

De toestand, per slotsom, kon nog erger wezen; en, hij werd het ook...

I. — Tooneelmaatschappijen.

't Was of de laatste Vlaming zich in 1830 morsdood had gevochten : de omwenteling, de triomf van de verfransching, had alle Vlaamsch leven begraven.

Drie jaar lang lagen te Antwerpen de planken onbetreden. De aloude drift tot tooneelspelerij scheen gebluscht tot het laatste vonkje. 't Was gedaan met den tijd dat ieder kransje jongelui in de herberg, waar het zijn Vlaamsche stoop kwam drinken, zijn kamer en zijn schragen en zijn planken moest hebben.... Het tooneelinstinct was er uit.

Den 30en October 1830 kwam er nochtans goed nieuws uit Brussel. Het Voorloopig Bewind kondigde af dat aan ieder de vrijheid werd gegeven een openbaren schouwburg op te richten en tooneelstukken van allerlei aard op te voeren, zonder voorafgaande vergunning; het gemeentebestuur kon alleen gevaarlijke vertooningen beletten (1).... Zoo 'n besluit van het deftige Voorloopig Bewind moest door onze Vlaamsche streken klinken als een hoonende schaterlach.

't Was niet met bijzondere geestdrift dat Antwerpen, zoowel als Gent, den nieuwen staat van zaken had aangenomen. Men was er het Hollandsch bestuur zeer goed gewoon geraakt, en de Nederlandsche taal was er steeds meer in zwang en in eer gekomen.... (2) Men vond het maar een poveren roem, Belg te zijn. 't Scheen alsof men

(1) *Noord- en Zuid-Nederl. Tooneelalmanak* '78.
(2) Cfr. Hamélius, *Histoire politique et littéraire du mouvement flamand.*

zijn eigen wezen onder 't nieuwe bewind niet terugvinden kon....

In 1833 kreeg *Liefde en Eendragt* een trilling van leven weer. Eenige ijveraars riepen de verspreide leden bijeen, een bestuur werd verkozen, en stilletjes aan ging men weer aan 't spelen.

Ook *Rhetorica* richtte zich op; en al spoedig kreeg ze versche krachten, want de geneesheer kwam er bij: Leopold, milder met titels dan Willem, liet in de vierdubbele wonde van vroeger zijn koninklijken balsem druipen.

De Hoop ontwaakte laatst van de drie; maar ze stond gezonder dan de andere uit haar langdurige onmacht op. (1)

De Vlaamsche *Liefde en Eendragt* immers was sedert haar verrijzenis in Fransche stukken versukkeld. 't Werd meer en meer « chic » bij de hoogere burgerij in omstandigheden van eenig belang Fransch te gebruiken, en de Antwerpenaars van rang konden in *Liefde en Eendragt* « opéras comiques » gaan zien en hooren naar lust. Na korte jaren echter kreeg de kamer berouw over haar verraad. Door J. F. Willems, Stips, Edw. Terbruggen, Rosseels e. a. werd te Antwerpen de Vlaamsche Beweging op touw gezet, en het Fransch moest van de planken verdwijnen. De oude bekeerlingen uit het groot Wafelhuis drukten de hand aan eenige jongeren, die vol waren van Vlaanderen en zijn arme kunst.

Die vlek van ongetrouwheid aan haar oorsprong kleefde niet op *Rhetorica*. Maar de Vlaamsche stukken, die ze opvoerde, waren bijna uitsluitend uit het Fransch vertaald of omgewerkt. Haar koninklijke titel kon niet beletten dat ze weer de tering kreeg; en toen ze in 't jaar '39 zweefde tusschen leven en dood, was het te danken aan éen persoon, *Hendrickx*, een goed speler voor den tijd en nog beter zanger, dat ze weer wat opfrischte en haar bestaan nog wat rekken kon.

Zoo *Rhetorica* kwijnde, de *Hoop* integendeel bloeide zoozeer dat ze van '38 af de voornaamste was en de rijkste aan leden van de tooneelmaatschappijen binnen Antwerpen. Ze was slim genoeg om alle menschen van de stad en de

(1) Cfr. J. Staes, *Antwerpsche Tooneelmaatschappijen* enz.

streek, die, zoo goed of kwaad als 't ging, letterkundigen waren, tot eereleden te benoemen. De dankbaarheid van het schrijversgilde bleef niet uit : Rosseels begon in '35 oorspronkelijk Vlaamsche tooneelstukken te schrijven; *Uytterhoeven* sloofde zich af om uit de romans van Conscience iets te trekken dat voor het theater dienen kon; *Van Boekel*, *Van Duyse* en *Th. Van Ryswyck* deden hun best en vertaalden hier en daar een Duitsch en Fransch stukje, dat niet al te zeer in strijd was met den Vlaamschen geest. Na dit alles mocht men het de *Hoop* niet kwalijk nemen dat ze nu en dan een Fransch stukje speelde.

Buiten de drie groote maatschappijen waren er in de jaren '30 eenige kleinere, die met het jaar verschenen en verdwenen : Omstreeks '35 speelde in de « Konijnepijp » de *St-Catharina-kring*, gevormd uit al de oud-kleerverkoopers die een sprankel kunstliefde onder de vodden lieten vonkelen.

Kunst en Vermaek gaf in de laatste jaren '30 vertooningen in de herberg « De Koning van Denemarken » (aan de Werf).

Insgelijks vóór '40 speelde *De Trouw* in « De Klok ».

Zoowat 6 vertooningen werden iederen winter gegeven. Die van de *Hoop* waren echte familiefeesten, die doorgaans tot in de kleine uurtjes duurden. « Dit was openlijk in strijd met het reglement, op den koninklijken (Franschen) schouwburg toegepast. Bij besluit van het stedelijk bestuur van 26en Sept. 1829 moesten de vertooningen daar te 6 of 6 1/2 uur beginnen en ten 10 uur eindigen » (J. STAES). De herberglokalen van onze Vlaamsche maatschappijen gingen naar goeddunken open en toe.

Bij alle opvoeringen moest er muziek zijn; dat bracht den geest in stemming en dat maakte het lijf eens zoo licht. We hebben altijd veel smaak gevonden in kermismuziek; fluit en viool van onze marktliefhebbers luisterden ook onze tooneelfeesten op; naar de aria van een of ander bekend liedeken werden de zangversjes van 't stuk begeleid; en zoogauw na de opvoering de voorhang was neergelaten, ging 't publiek, onder de macht van de toonkunst, aan het dansen en walsen door de zaal.

II. — Opvoeringen. (1)

Uit het vroeger gezegde blijkt al genoeg dat de keus van de stukken ellendig was. Het Vlaamsch geweten van onze kamers sliep zoo diep, dat ze zich niet schaamden stukken in 't Fransch op te voeren, en erger nog, dat ze 't aanzagen als een eer, het in de hooggeprezen taal van Parijs zóó ver te hebben gebracht.

Zschokke met « Abellino, de groote bandiet » had uitgediend, voor een tijdje althans; ook het gesternte van *Iffland* was ondergegaan. Bij de Fransche gunstelingen vond men evenveel tooneeltechniek als bij hem; tot het waardeeren van zijn kennis van 't menschelijk hart was men niet meer in staat; en zijn zedepreeken begonnen, op den duur, onze pruikerigste pruiken te vervelen. Zelfs *Kotzebue* moest een tijdlang onze bewierooking derven. Al onze hulde was voor Frankrijk. Vooral *Pixéricourt*, die zich in die dagen te Parijs den welsprekenden titel verwierf van Shakespeare du boulevard, werd ijverig overgezet. 't Was een fabrikant van spektakelstukken, vol bombast, vol wansmaak en vol jacht op effekt; maar in zake van tooneelschikking was hij ten minste zoo knap als Iffland en boven al de Fransche schrijvers van zijn tijd verdient hij dezen lof dat hij stipt zedelijk bleef. Bijzonder zijn *Latude* (1834) was voor ons een lekkernij.

Een zeldzamen keer waagden we in dien tijd onze zwakke krachten nog aan *Voltaire*'s treurspelen; na '40 durfden we meer zulke stoutigheden begaan.

Einde van de jaren '30 dagteekent ook ons eerste kennismaking met *Scribe*.

In '39 werd door de *Hoop* « Herman de Dronkaerd » opgevoerd, een tooneelspel in een bedrijf, dat Rosseels naar het Fransch vrij had nagevolgd. « Daer het den Vlaemschen liefhebberijschouwburgen (zoo luidde Rosseels' voorrede) dikwijls aen goede geschikte tooneelstukken ontbreekt (slechts enkel wijl ons de hollandsche zoo moeilijk toekomen), nam ik voor, eenige der nieuw uitgekomene te volgen. »

(1) Ter Bruggen. — Joz. Staes. — Max Rooses in 't *Nederl. Tooneel*, tijdschrift I.

Uit die vervlaamschingen bleek ten overvloede dat de vertalers hun eigen landaard niet in 't minste begrepen; en zoo was 't ook natuurlijk dat oorspronkelijke stukken witte raven waren. Om voorraad naar Holland konden we bezwaarlijk gaan, want daar was het echte Nederlandsch Tooneel ook nagenoeg een schim geworden; daar waren maatschappijen van vertalers gesticht, en men lag plat op den buik voor de wetten van het houterig Fransch tooneel der 18de eeuw. Van Lennep was het troetelkind van 't Hollandsch theater-publiek in 't jaar '30; maar wij konden er niets mee aanvangen, want de schrijver was een « Belgenvreter ». En de Hollandsche stukken van vóór de omwenteling? 't Valt zeer te betwijfelen of onze Vlamingen de treurspelen van Wiselius of Van Halmael zouden hebben — we zeggen niet : genoten — maar enkel begrepen.

De oorspronkelijke stukjes, die van 1830 tot '40 werden opgevoerd, zijn ten getalle van drie :

't Eerste eigen Vlaamsch tooneelwerk in Antwerpen sedert '30 werd geleverd door Em. Rosseels. 't Was : *Julia of muziek en liefde*, blijspel in één bedrijf; en 't werd in '35 door den Ste. Catharina-kring op de planken gebracht.

Uyterhoeven bezorgde aan de *Hoop* twee stukken, getrokken uit Conscience's romans, namelijk *Jan Breydel en Pieter de Coninck* en *Het Wonderjaer*. Vooral het laatste maakte veel opgang. Maar de groote toeloop naar de laatste vertooning van 't spel, den 6en Februari 1839, was waarschijnlijk grootendeels te danken aan 't slot van de aankondiging :

« Na de vertooning zal Hendrik Conscience, lid der Maatschappij, eene vaderlandsche redevoering doen ».

« Sedert eenigen tijd », schreef daarover J. Staes, « heerschte veel onrust en ontevredenheid in de gemoederen; de geesten waren gespannen. De vijf groote mogendheden — Engeland, Frankrijk, Oostenrijk, Pruisen en Rusland — hadden besloten ons vaderland te verbrokkelen, door een gedeelte van Limburg en Luxemburg aan Holland af te staan, en het was bekend, dat Conscience, tegen dezen gedwongen afstand, een hartig woord zeggen zou. Iedereen was nieuwsgierig om dit te hooren ».

't Zal niemand verwonderen, dat het woord van den

bezielden redenaar vuur sloeg in de harten van het volk, dat hem zoo lief had; en dat Conscience om die voordracht meer dan eens van hoogerhand op de vingers werd getikt. Den 19den Maart werd het tractaat van afstand in de Belgische kamer aangenomen.

III. — Het Publiek. (1)

De maatschappijen van dien tijd waren nog altijd gesloten gezelschappen : het tooneelpubliek bestond dus in den regel uit leden van de kamer; iedereen mocht niet aanzitten aan den disch van de kunst. Voor de dames echter werd een hoffelijke uitzondering gemaakt : zij konden toegangskaarten koopen; maar toen, zoowel als heden, had het schoone geslacht er de kneep van om de mans bij den neus te leiden. « De toegangskaarten, verhaalt Staes, waren gewoonlijk geel of blauw van kleur. Wanneer de slimme Evasdochters maar een oud geel toegangsbewijs konden machtig worden, wisten zij zich ook voor de vertooningen, waartoe een blauw noodig was, uit den slag te trekken, want heel behendig deden ze in blauwselwater het briefje van kleur veranderen, en kwam het blauwsel niet al te goed uit, des avonds in den drang aan het bureel, had men den tijd niet heel nauwkeurig toe te letten. »

Zoo er een stuk was dat bijzonder bijval genoot, dan gebeurde 't wel dat de deur van 't heiligdom voor 't groot publiek openging. Dit was in de *Hoop* meer dan eens het geval. Die vertooningen geschiedden dan gewoonlijk ten voordeele van de armen.

Ons volk ging naar zijn theaters als naar een kermis. De Vlaamsche beschaving was sedert eeuwen onder de drukking van de Fransche nader en nader bij zero gezakt; onder 't Hollandsch Bewind was ze wat geklommen, ja; maar het jaar '30 had ze weer met een harden druk naar beneden geduwd. Bij de hoogere standen was de uitwisseling van de Germaansche tegen de Romaansche ontwikkeling zoo goed als voltrokken; en de lagere hadden niets geruild,

(1) J. Staes, *Kunst- en Letterblad,* passim; Snieders : *Koningin van het voetlicht.*

maar alles verloren : geen nationale overleveringen, geen eigen volksgeest meer.

Oplettendheid en deftige ingetogenheid, ware belangstelling in de kunst, kende men in onze tooneelzalen niet; men praatte en lachte er als thuis in de keuken; de policie had er niets mee te maken, en de mannen van 't stadhuis waren te voornaam om zich in hun reglementen met Vlaamsche beuzelarijen bezig te houden. Als de toeschouwers honger kregen aten ze koeken; en verveelden ze zich, dan kraakten ze noten; maar voor een ongelukkigen verliefde of een verlaten meisje zaten toch altijd de tranen gereed; in verontwaardiging tegen den verrader werden de vuisten gebald en de snoeperijen stuk genepen; ontplofte er een bom of knalde een geweerschot, 't was uit met hand- en tandbezigheden, en de siddering des doods electriseerde de zaal....

IV. — Het Theater.

Eerst sedert het begin van de 18e eeuw was het tooneel te onzent voorgoed uit de open lucht en de openbare plaatsen naar de schouwburgzalen verhuisd. Van toen af hadden de voornaamste kamers elk haar eigen tooneelzaal, waar ze regelmatig speelden. Die zalen waren meest herbergen met groot lokaal, lijk in den tijd die ons bezighoudt, « Het groot Wafelhuis » te Antwerpen.

Met wat schragen en planken bouwde men het verhoog; kieskeurig in de versiering was men niet; de voorhang was een gekalefaterd stuk linnen; voor 't behangen van de schermen sprak men dezen of genen voddenkoopman aan; nagenoeg dezelfde rommel moest in alle stukken dienst doen. De spelers dosten zich uit meestal hoe potsierlijker hoe liever.

V. — De Tooneelspelers. (1)

Het is mogelijk dat we tusschen '30 en '40 tooneelisten hadden met natuurlijken aanleg, maar een wezenlijk talent komt bij geen enkelen klaar voor den dag. Het tooneel-

(1) *Kunst- en Letterblad*, passim.

spelen was van oudsher een drift bij ons, door de politieke beroerten wel te temperen en te dooven, maar niet uit te roeien. Niet altijd mocht die tooneelpassie ware ijver voor de kunst genoemd worden; bij velen was het integendeel eigenwaan en eerzucht : Het handgeklap van 't publiek klonk streelend door hun ledig hoofd; de naïef-groote oogen van de menigte gevestigd op hun persoontje deden hen duizelen van grootheidswaan ; de kleederen van klatergoud en zilverpapier, die ze als helden en prinsen aanspeelden, hypnotiseerden hen tot doorluchtigheden in vleesch en been; door stem en gebaren konden ze de menigte ineen doen krimpen van schrik : en dát was een weelde!

't Is overbodig, daarbij te voegen dat die menschen geen snersje tooneelkundige opleiding hadden. Het tooneel was voor hen een spel, een zondagsuitspanning, zooals voor degenen die nog een trap lager stonden in beschaving, pinten-drinken en boogschieten. De meesten onder hen waren niet in staat vijf woorden achtereen op een behoorlijke wijze uit te spreken, of zich een beetje fatsoenlijk op hun beenen te houden. Niets dat een acteur van dien tijd liever deed, dan een lange alleenspraak declameeren; de alexandrijnen maakten nog furore, en ze werden uitgegalmd « om er palen mee in den grond te hijen » lijk men toen in Holland zei. Niemand op het tooneel kende een ander Vlaamsch dan het Antwerpsch dialekt...

Van al de spelende leden van *Liefde en Eendragt* was de meest gesmaakte *Jan van Rijssel*. Volgens Conscience zelf had van Rijssel « wonderbare bekwaamheid ; zijn spel was wijs, zijne taal zuiver, zijne stem magtig ».

Maar in *Rhetorica* was de Antwerpsche Talma te zoeken : *Lambrecht De Kroon*; van 1825 af maakte hij deel uit van de maatschappij, en aldra werd hij tooneelbestuurder. 't Was een volbloed rederijker, een afgodist van den alexandrijn, vol bombast en onnatuurlijkheid in gebaren en taal ; in oogenblikken van drift kregen zijn stappen over 't theater reusachtige afmetingen. Gansch het Vlaamsche land door was hij op prijskampen « voor uitgalming en uiterlijke welsprekendheid » overwinnaar geweest, en niet veel van onze hedendaagsche paardenfokkers brengen het tot een zoo

groot getal prijsmedalies als waarmee De Kroon in zijn laatste levensjaren op de groote Vlaamsche plechtigheden mocht prijken. In 't groot Wafelhuis vereerde men hem zijn borstbeeld, door L. De Cuyper vervaardigd, en Pr. Van Duyse, die er zoovelen bezong, liet ook De Kroon niet onbedicht. Conscience vond De Kroon « altijd even vurig, even roerend, even schoon ».

Den 25[en] Maart 1872 daalde de deken der Vlaamsche tooneelspelers ten grave. In zijn laatste jaren was hij opgenomen geweest in een weldadigheidsgesticht van St. Vincentius. Een ontelbare volksmenigte volgde zijn kist naar het Kielkerkhof, en om zijn graf stonden al de tooneelmaatschappijen van Antwerpen met hun rouwvaandels geschaard. (1) Het Gentsch en het Brusselsch tooneel zonden een afvaardiging, en verschillende redevoeringen verkondigden aan 't ingetogen volk dat we in vader Kroonen (lijk men hem noemde) een van ons grootste kunstenaars hadden verloren.

Nevens de Kroon waren in *Jong en Leerzuchtig* nog menige spelers van naam :

Beenhouwer *Suetens,* die de voorkeur gaf aan gemoedelijke rollen. « Al de keukenmeiden, die bij hem te winkel kwamen, voorzag hij mildelijk van toegangsbiljetten tot de vertooningen zijner maatschappij en op die wijze wist hij voor zijne nering talrijke klanten te winnen » (J. Staes).

« *Rosaux* kwam gaarne op de planken, doch kende hoogst zelden zijne rol goed van buiten ; hij zegde soms juist het tegendeel van wat hij zeggen moest » (J. Staes).

Maar niemand die in populariteit den brievenbesteller *Antoon Van der Heyden* nabijkwam, Hij was een van die, welke 't vers van Langbein in praktijk stellen :

Lachend roll' ich durch die Welt, auf der Freude Wagen.

Geen die in de klucht zoo goed thuis was als hij.

In de *Hoop* had het meest bijval :

Jan Butin, « baardkrabber, bijgenaamd Jan Patat, die de hatersrollen vervulde. Als persoon en als karakter was hij uitmuntend voor zijn taak geschikt ; men kon het hem

(1) *Eendragt* 1871-72.

aanzien dat hij allesbehalve vriendelijk was; zeer typiek declameerde hij in een zijner rollen :

Haet en nijd
Is al wat mijn hart verblijdt;
'k Zou alle menschen
Wel kunnen verwenschen! » (J. Staes).

Wat aangaat de tooneelspeelsters, enkel de *Hoop* schijnt zoo rijk geweest te zijn er te bezitten : daar traden moeder en dochter *Schellens* op. In de andere maatschappijen trokken, necessitate coacti, de mans rokken aan. *Van Boghout* had die specialiteit. Alles is zonneklaar, als we erbij voegen dat hij vrouwenkleermaker was van beroep.

VI. — Staat en Stad.

Van '30 tot '40 deed de Staat niets anders dan zijn uiterste best om het Vlaamsch tooneel te laten uitsterven. Men schijnt overigens te Brussel in dien tijd niet geweten te hebben, dat er menschen waren, in 't land die Vlaamsch spraken. Het Fransch theater, ook in Vlaamsch België, kreeg schatten voor 't slokken. Zelfs Duitsche en Italiaansche troepen werden bezoldigd. Op elk gebied werd het nationaal Vlaamsch gevoel in 't gezicht geslagen, en 't was voor ons tooneel om het even of Leopold I of de arme man Job hier regeerde. Koninklijke titels echter gaf hij genoeg : dat kostte niemendal.

't Kon moeilijk anders of de stad volgde het doorluchtige voorbeeld van den Staat. Tot het jaar '49 was het bestuur in Antwerpen niet alleen onverschillig, maar razend Vlaamschhatend. En 't was nochtans 't geen men in België noemt : liberaal.... (1)

Als we zien dat het Vlaamsch tooneel, hoewel verschopt, zich met zijn oude hardnekkigheid weer oprichtte en zonder een rooden duit van hooger hand weer aan 't spelen ging, kunnen we ons niet weerhouden, aan Rosseels en De Kroon een hartelijke hand te reiken om 't geen, van ons standpunt uit, moed en volharding mag heeten.

(1) Kuranda : *Belgien seit seiner Revolution*, 1846.

VII. — Prijskampen.

Van '30 tot '40 was er geen enkele tooneelprijskamp. De geest van samenwerking en verbroedering, die bij ons altijd zoo sterk was geweest, scheen uitgestorven. Daar moest ook geld zijn om reizen te bekostigen en prijzen uit te loven; en geld was er niet. Al onze tooneelmaatschappijen, « jong » of oud « van sinnen » waren toen « arm », doodarm, « in de borse ». De prijsvraag in 1838 door de *Motionisten* van Geeraardsbergen uitgeschreven : Wat vermag de schouwburg op de beschaving der volkeren? komt ons voor als een klacht, die diep medelijden wekt.

VIII. — Tooneelschrijvers.

In 't jaar '30, toen in Holland Van Lennep's klucht *Het dorp aan de grenzen* verscheen en in 5 maanden 5 drukken beleefde; in 't jaar '31, toen Grillparzer zijn fijnste meesterwerk schiep : « Der Meeres und der Liebe Wellen »...; in 't jaar '32 toen in Duitschland Gœthe op zijn lauweren rusten ging, en te Parijs Hugo's *Le Roi s'amuse* werd verboden; in 't jaar '33, toen zelfs Engeland zoo arm aan dramatische letterkunde in de 19de eeuw, zijn J. Sheridan Knowles, den schrijver van *The Hunchback*, mocht vieren;... in al die jaren, van een oorspronkelijk stuk, niet alleen in Antwerpen, maar in gansch Vlaamsch België geen spoor.

Als een loopend vuur had de omwenteling geheel ons land in oorlogsdrift ontstoken; een gansche natie was opgesprongen om zich vrij te vechten, een regeering was overhoop gesmeten, en een koninklijk gezag over de grenzen geschopt; een zegekreet was aangeheven, die door gansch Europa schaterde... En vele jaren lang, van dat alles geen de minste echo op ons tooneel, geen enkel hoera van verlossing, geen enkel vrijheidslied, geen enkele uitschelding zelfs, buiten het straatwoord « Jan Kaas ». Wat beduiden zoo'n dingen voor de psychologie van een volk?...

Toen we al vier jaar hadden gewerkt om uit eigen macht « tant bien que mal » een Belgische natie te worden, verscheen te Brussel het eerste Vlaamsch tooneelstuk sedert 1830.

Eenige maanden nadien, in 1835, speelde men te Antwerpen, in den « Ste-Catharina-Kring » het eerste tooneelspel van Em. Rosseels *Julia of Muziek en Liefde* (1).

Jan Baptist Stips (1770-1846) was eerst zijdewever, later schoolmeester, en nog later bestuurder van een Antwerpsch weezengesticht. Naast de verdienste, getuige te zijn geweest bij de geboorte van Th. Van Rijswijck (2), heeft hij de even groote, in de jaren '30 drie tooneelstukken te hebben in druk gegeven : *Den Gierigaerd*, tooneelspel in één bedrijf; *De Twee Staetsgevangenen*, en *Den Aftogt der Hollanders uit Belgiën, of de twee Dienstboden*. 't Eerste werd vroeger al opgevoerd door *Nut en Vermaek*, een Antwerpschen tooneelkring uit de jaren 1813-20. Die werkjes, zonder de minste letterkundige waarde, staan gelijk in opzicht van technische vaardigheid, of onvaardigheid liever, met de tooneeltjes die J. F. Willems vóór 1830 schreef.

In 1836 gaf Prudens van Duyse te Antwerpen een treurspel uit in 5 bedrijven : *Wilhelm Tell*. Hij had het stuk gevonden in de nalatenschap van *J. V. Wouters*, die in 1832 te Vilvoorde gestorven was.

Die Wouters was afkomstig uit Lier. In 1814 was hij naar Holland getrokken, waar hij gedurende 4 jaar den kost won als houtplaatsnijder in katoenfabrieken. In zijn ledige uren bestudeerde hij de Hollandsche schrijvers en dikwijls rees hij op vóór dag en douw om Helmers te lezen. Toen hij in Lier was teruggekeerd, richtte hij, door eenige vrienden ondersteund, een taal en dichtlievend gezelschap op, onder kenspreuk « Voor Kunst en Wetenschap ». Sedert 1824 verscheen gedurende 4 jaar een letterkundige almanak van dit genootschap. Wouters, de secretaris, leverde er de beste stukjes in, hoe onbeholpen deze ook waren. Eerst op zijn 38e jaar begon hij verzen te schrijven. (3)

Van Duyse droeg het treurspel op aan Vervier.

Het 1e bedrijf is de gevangenneming van Tell; in 't 2de komt Edwiga, zijn vrouw, bij Gessler om Tell's verlossing smeeken; in 't 3de bedrijf schiet de held den appel weg van

(1) Zie in 't volgende tijdvak : EM. ROSSEELS.
(2) *Biogr. Woordenboek* : FREDERIKX en VAN DEN BRANDEN.
(3) Zie PRUD. VAN DUYSE's nota in de uitgave, en ook FREDERICKX en VAN DEN BRANDEN.

zijn zoontje's hoofd; in 't 4e wordt Tell weer in de boeien geslagen en Gessler doodgeschoten; het 5e is de vrijmaking van 't land.

Voor 't samenstellen van dit treurspel heeft Wouters de herinneringen uit zijn lezingen ruimschoots te baat genomen. Schiller's invloed echter wordt men niet gewaar. Veeleer blijkt Wouters' vertrouwdheid met de klassieke Nederlandsche en Fransche schrijvers uit de 17e eeuw. De gansche indeeling van 't stuk overigens is schroomvallig naar koud-klassieke voorbeelden geschikt. Met heele verzen vertaalt hij uit Racine : b.v.

« Ik heb den dwingeland zijn hoofd ten starrenbogen zien steken » enz.; terwijl op andere plaatsen de invloed van Feith's treurperioden zeer merkbaar is, en elders nog meer het bombast van Helmers.

Men kan echter aan Wouters niet alle oorspronkelijkheid ontzeggen; eenige bladzijden, die nog heden genietbaar zijn, stempelen hem tot dichter.

Vóór Van Duyse het treurspel uitgaf, werd het driemaal opgevoerd.

JUL. PERSYN.

WETENSCHAP IN HET LAND DER « BUSINESS MEN »

HET BEOEFENEN DER GESCHIEDENIS IN DE VEREENIGDE STATEN VAN AMERIKA.

(Vervolg)

Tot hiertoe hebben we opvolgentlijk gehandeld over de werking van den Staat, van de historische genootschappen, van de universiteiten, van de *Carnegie Institution* te Washington op historisch gebied. Zooals we het hooger aankondigden, hoeven we nu even stil te staan bij de amerikaansche vereenigingen voor geschiedenis, gegroepeerd in de *American Historical Association*.

Dit machtig wetenschappelijk verbond vierde in 1909 zijn vijf-en-twintig-jarig bestaan, en te dier gelegenheid schreef J. Franklin Jameson eene beknopte schets van de werking der vermelde *Association*. (1) Jameson noemt die verjaring een « mijlsteen » (a milestone) in de geschiedenis van het verbond, maar 't is ook wel een « mijlsteen » in de geschiedenis der wetenschap in Amerika.

De *American Historical Association* werd gesticht te Saratoga, op 5 September 1884. Aanmoedigend voor de stichters was voorzeker de bestatiging dat er in de Vereenigde Staten meer lokale historische genootschappen te vinden waren dan plaatselijke *Societies* van welken aard ook, en ze meenden dan, gezien de levenskracht en de wijde verspreiding dier plaatselijke historische genootschappen, dat eene nationale of landelijke vereeniging op sterke grondvesten zou kunnen berusten.

In 1884 was de toestand der historische wetenschap in Amerika zoo bevredigend niet als nu. De landelijke en

(1) *The American Historical Association 1884-1909*, in *American Historical Review*, bkd. XV, 1909, 1.

lokale genootschappen waren niet half zoo talrijk, het getal hunner leden en hunner boekerijen niet half zoo groot. Staatsinstellingen op historisch gebied of werkende archiefdepôts waren onbekend, ten minste in hunne moderne verschijning.

Als algemeen historisch tijdschrift bestond enkel het *Magazine of American History*. In al de universiteiten en *colleges* over geheel het land kon men hoogstens vijftien professors en vijf assistenten vinden, die zich geheel en gansch aan geschiedenis toewijdden. « Werd er een leerstoel voor geschiedenis opgericht », schrijft een dier professors in 1883, « dan aanzien ernstige hoogleeraars, in den ouden slenter opgebracht, het als eene niet wenschelijke verspilling van tijd en geld. Geschiedenis, volgens hen, moet gelden als bijzaak van 't is gelijk welk ander onderwijs. » En feitelijk werd de geschiedenis dan ook stiefmoederlijk behandeld, en de uurrooster der toenmalige universiteitsleergangen toont ze ons verbonden met de studie der rechten, der staathuishoudkunde, der Engelsche literatuur, der wijsbegeerte, der vergelijkende philologie, der geologie, en wat al meer. President Eliot, sprekend, in dien tijd, in een akademisch midden over de ongelijke manier waarop zekere studiën in Amerika werden behandeld, zag twee veelbelovende jongelingen op hem afkomen om zijn gedacht te kennen aangaande het al of niet wijselijke van zich voor te bereiden tot het professoraat in geschiedenis. En Jameson, toen nog student, hoorde den president verklaren dat zoo 'n inzicht in de huidige omstandigheden hem hoogst roekeloos toescheen! Op de zeven duizend studenten *(graduates)* nu werkzaam in amerikaansche universiteiten zijn er minstens drie honderd die zich met geschiedenis inlaten; in 1884 waren er misschien nog geen dertig.

De inrichting der historische studie in Amerika was dus te dien tijde niet ver gevorderd. Nochtans was de *graduate*-student van 1884 beter als die onzer dagen, en de *undergraduate* (1) besteedde minder tijd aan sport als nu. De professors waren niet talrijk, maar ze noemden zich Torrey

(1) Over de inrichting der amerikaansche universiteiten zie F. Cumont, *Les grandes universités américaines*, in de *Revue de l'Instruction publique en Belgique*, 1912, blz. 195-237.

en Gurney, W. F. Allen, Herbert B. Adams en Charles Kendall Adams. Ze hadden gestudeerd aan duitsche universiteiten wanneer de duitsche historische wetenschap den top der glorie had bereikt. Ze trachtten ook op amerikaanschen bodem over te planten die zoo vruchtbare instelling der *historische seminariën*, waar een beperkt getal doctorandi onder de leiding van een professor praktisch de methode en hare verscheidene toepassingen leeren kennen en, op bijna vertrouwelijken voet met hunnen mentor omgaande, hun proefschrift ter promoveering voorbereiden.

De Amerikanen stonden dan in 1884 aan een keerpunt in hunne wetenschappelijke werkzaamheid. Licht valt het te begrijpen dat op den nationalen vrijheidsoorlog binnen de twintig jaar eene groote uitbarsting van historische werkdadigheid zou volgen, zooals vroeger de eerste gerucht-makende werken van Niebuhr en Ranke in Duitschland, van Guizot, Mignet en Thierry in Frankrijk verschenen een twintigtal jaren na den heldenstrijd met of tegen Napoleon. In 1884, zegt Jameson, was de tijd rijp voor de stichting der *American Historical Association* zooals in 1819 de tijd rijp was voor het *Gesellschaft für aeltere deutsche Geschichtskunde*.

Professor Moses Coit Tyler vertelde een vijftiental jaren na de oprichting der *Association* dat de eerste wenk was uitgegaan van president Daniel C. Gilman, den sympathieken stichter der Johns Hopkins University. President Gilman wees op de vruchtbare werking van genootschappen als de *American Oriental Society* en de *American Association for the advancement of science*. En de stichters moeten dan ook aanmoediging gevonden hebben bij het overpeinzen van het belang dat de werking der *American Social Science Association*, der *American Philological Association*, der *American Chemical Society*, enz. op wetenschappelijk terrein vertoonde.

Vier namen van historici stonden onder den tekst van den omzendbrief die de beoefenaars en liefhebbers van geschiedenis ter stichtingsvergadering opriep. De meest invloedrijke onder hen was ongetwijfeld Herbert Adams, professor der Johns Hopkins University, die in 1876 uit Duitschland was teruggekeerd om een aanzienlijk deel te nemen in de werking dier befaamde, te Baltimore gestichte hoogeschool. Hij zag voor hem twee te bewandelen wegen :

een wel geschoolde historicus worden, bijzonder op gebied van Kerkgeschiedenis (1), of met hart en ziel de organisator zijn van eene bloeiende historische afdeeling aan de universiteit zelve. 't Eerste plan lachte hem bijzonder toe : om zijn land beter te dienen koos hij het tweede. In September 1883 kwam Adams op eene vergadering der *American social science Association* te voorschijn met eene lezing over « nieuwe methoden bij de studie der geschiedenis », waarin hij bijzonder nadruk legde op de noodzakelijkheid van de duitsche « Seminarie-methode » — we spraken er hooger over —, de samenwerking, de inrichting der opzoekingen. Den volgenden zomer hield Adams zich bezig met het bestudeeren van zijn plan tot vereeniging aller historici in éénen bond : in Juni 1884 verscheen dan de omzendbrief waarvan zoo even sprake. Zoo kwam dan de *American Historical Association* tot stand.

De nieuwgestichte vereeniging vond oogenblikkelijk sympathieke tegemoetkoming. Bij de tweede vergadering, in September 1885, steeg het getal leden van 40 tot 287 : zeven maanden later telde men er meer dan 400. De *Association* stichtte dan haar eigen orgaan *Papers of the American Historical Association,* dat verscheen te New York, tot in 1891, datum waarop het door een jaarverslag, *Annual Report,* werd vervangen.

Op iedere jaarlijksche vergadering houdt de voorzitter van de vereeniging een redevoering of lezing en het is nu wel niet van alle belang ontbloot in 't kort hier meê te deelen welke onderwerpen er op die jaarlijksche bijeenkomst, van 1885 tot 1908, behandeld werden. Opvolgentlijk ging het over den invloed van amerikaansche gedachten op de Fransche Revolutie (Andrew D. White), « self-government » (G. Bancroft), de handschriftelijke bronnen der amerikaansche geschiedenis (J. Winsor), het vroegere Noord-Westen (in Amerika), het laatste historisch werk geleverd in de colleges en universiteiten van Europa en Amerika (Charles Kendall Adams), « the demand for education in american history » (J. Jay), 't ontstaan van Virginia in het revolutionnair tijdvak (W. Wirt Henry), de

(1) Herbert Adams was katholiek.

verhouding tusschen diplomatist en historicus (James B. Angell), de tendenz der geschiedenis (H. Adams), de misnoegdheid van het volk over vertegenwoordigend beheer (G. F. Hoar), de rol van den historicus als rechter over historische personen (G. P. Fisher), de zedelijke waarde in geschiedenis (H. C. Lea), het behandelen der historie (G. Smith), de godsdienst als sleutel der geschiedenis (S. E. Baldwin), de « American Acta Sanctorum » — voorstel gedaan door J. Franklin Jameson de dokumenten betreffende amerikaansche protestantsche « heiligen » uit te geven zooals de Bollandisten het ondernemen voor onze « katholieke heiligen » —, geschiedenis en wijsbegeerte der geschiedenis (G. B. Adams), enz.

Dat zijn, zooals men kan vaststellen, meestal onderwerpen van algemeen belang, en de *Association* hield er dan ook aan van den beginne af een werking van algemeen belang op touw te zetten. Immers, de derde vergadering werd te Washington gehouden en te dier gelegenheid zocht de vereeniging zich door het Nationaal Congres te laten inlijven bij het distrikt van Columbia, met het doel alzoo invloed uit te oefenen op de werking van het gouvernement in zake geschiedenis. Dat de *Association* van toen af reeds dit doel beoogde blijkt klaar uit het feit dat, na eene lezing door Eugène Schuyler over « bouwstoffen voor Amerikaansche geschiedenis berustend in uitlandsche archieven », het uitvoerend komiteit der *Association*, op Schuyler's voorstel, gelast werd het gouvernement op de hoogte te brengen van de voordeelen die uit eene katalogeering dier historische bouwstoffen van vóór 1800, en het afschrijven en het uitgeven der belangrijkste onder hen, zou voortspruiten.

Dit initiatief der *Association* was zeer loffelijk. We hebben er immers bij het begin dezer studie op gewezen hoe weinig systematisch en met welk gebrek aan eenheid in de werking de Staat in Amerika te werk gaat waar het geldt historische uitgaven. En typisch is het dan wel vast te stellen hoe Franklin Jameson, een der medestichters der *Historical Association*, voor eenige jaren aan het Nationaal Congres een plan van systematische inrichting voorlegde, altijd met het oog op het unifieeren der goevernementeele

werking in zake geschiedenis. Tot hiertoe preêkte hij altijd in de woestijn.

Zonder stilstaan drong de *Association* immer aan op de verstandige meêwerking van den Staat op historisch gebied. In 1886 was de beroemde duitsche geschiedkundige Leopold von Ranke tot eerelid der *Association* verkozen geworden. Toen, ter gelegenheid van zijn afsterven, Adams een overzicht gaf, op de derde jaarlijksche vergadering, van Ranke's werking in de geschiedkundige kommissie der Koninklijke Akademie der Wetenschappen in Beieren, werd er nogmaals aangedrongen « op den mogelijken bijstand *van den Staat* in het vergaderen, het bewaren en het katalogeeren der amerikaansche geschiedkundige handschriften ». Tengevolge van haar onvermoeibaar strijden verkreeg eindelijk in 1889, de *American Historical Association* hare inlijving bij het distrikt Columbia om — zooals de akt, door president Cleveland onderteekend, zich uitdrukt — « de historische studiën aan te moedigen, de historische handschriften te vergaderen en te bewaren, met het oog op het belang der Amerikaansche geschiedenis en der geschiedenis in Amerika ». Bij genoemd besluit zou de *Association* haren hoofdzetel hebben te Washington en jaarlijks verslag indienen bij den schrijver der *Smithsonian Institution* aangaande hare werking en den toestand der historische wetenschap in Amerika : deze beambte zou dan bij het Congres een algemeen overzicht neêrleggen, getrokken uit die jaarlijksche mededeelingen.

Dit officieel dekreet geldt als een keerpunt in de geschiedenis der *Association*. Aangaande de gevolgen dier goevernementeele inlijving waren al de leden het nochtans niet eens. Nadeelen immers zijn niet te loochenen. De werking der vereeniging is eenigzins beperkt door het toezicht van den schrijver der *Smithsonian Institution*, en deze behoort nu veeleer tot de natuurlijke of physische wetenschappen en is weinig bevoegd in zake geschiedenis. Erger is dan nog de beperking gebracht aan het in druk geven van studies gewijd aan politieke of godsdienstige vraagstukken. De schrijver der *Smithsonian Institution* is hier natuurlijk gebonden door de besluitselen van het Nationaal Congres. Deze verzetten zich tegen het publiceeren van

kritizeerende artikels op gebied van politiek, maar ook nog van bijdragen van godsdienstig-historischen aard. « De godsdienst van den Hopi of den Igorrot », zegt Jameson, « wordt aanzien als een onderwerp dat in wetenschappelijke goevernementsuitgaven mag behandeld worden. Heel anders gaat het met den kristenen godsdienst. Voorzeker kan men uitstekende redenen laten gelden voor het uitsluiten van zekere historische vraagstukken in uitgaven betaald met eenieders geld, maar onredelijke opwerpingen van enkelingen of onredelijk geroep van een zeker categorie volk hebben het Congres gevoerd tot verwonderingbarende voorzorgmaatregelen. Eene onpartijdige bijdrage over de franciskaansche spiritueelen der XIIIe eeuw of de praktijk van het interdikt in de XIIe mag als onschadelijk beschouwd worden. Nochtans hebben de overheden der *Smithsonian Institution*, als uitleggers der traditionneele meening van het Congres, besloten dat zulke vraagstukken buiten den werkkring vallen der *Annual Reports* » ! De kerkelijke geschiedenis is dus feitelijk buitengesloten en dit is wel betreurenswaardig. De protestant Jameson is er van bewust als hij schrijft : « Die beperking is van groot gewicht, bijzonderlijk voor de geschiedenis der Middeneeuwen. Middeneeuwsche geschiedenis zonder de kerk is *Hamlet* zonder Hamlet ». Hierin stemt hij overeen met zijn geloofsgenoot professor Albert Werminghoff van Greifswald, die schreef in de voorrede zijner *Geschichte der Kirchenverfassung Deutschlands im Mittelalter :* « De protestantsche geschiedschrijver der Middeneeuwen moet als een katholiek kunnen denken, wil hij een tijdvak verstaan van hetwelk hem de Hervorming meer afgescheiden heeft dan de Revolutie den geschiedschrijver der XIXe eeuw heeft afgescheiden van het tijdvak der absolute monarchie ».

Gezien den regel door het Congres aangenomen is het dan ook verstaanbaar dat de *American Society of Church History,* in 1888 gesticht, en die in 1896 werd ingelijfd bij de *American Historical Association,* als afdeeling niet tot hoogen bloei kon geraken, vermits hare bijdragen in opzicht van uitgave stiefmoederlijk behandeld worden.

Zoo begrijpen we dan ook beter dat, zooals we het bij het begin dezer studie deden opmerken, in goevernemen-

teele uitgaven op gebied van historie er nooit kwestie is van kerkelijke geschiedenis.

Ziedaar de nadeelen van de staatsinlijving van de *American Historical Association :* zekere voordeelen zijn nochtans niet te ontkennen. En eerst en vooral het bestaan van een bevoegd lichaam als raadgever van het goevernement in zake geschiedenis is een feit van niet geringe beteekenis, des te meer dat, met hare breede opvatting en werking, de *Association* een werktuig is dat door den Staat immer kan verbeterd worden. Wat ook niet te versmaden is, dat is voorzeker het drukken der *Annual Reports* op staatskosten ; zoo kan de vereeniging het beschikbare geld gebruiken om goede historische werken uit te geven.

Doch bij voordrachten en studiën alleen bepaalt zich de werking der *Association* niet : praktisch werk van onmiddellijk nut werd gewenscht en verricht. Op de derde jaarlijksche vergadering sprak professor Moses Tyler over het « verwaarloozen en vernietigen van historische bouwstoffen in Amerika » en deed eenen oproep aan het publiek, bij monde der vereeniging, om de aandacht te vestigen op de permanente instellingen en de brandvrije bewaarplaatsen die collegeboekerijen en geschiedkundige genootschappen voor hunne papieren bestemmen. Individueele propaganda werd er ook gemaakt door de leden bij bezitters van handschriften en archiefstukken met het oog op eene zorgvuldige bewaring dier geschiedkundige bouwstoffen. Op de vergadering van 1891 stelde een lid voor dat een geheel van oorspronkelijke materialen voor politieke geschiedenis van Amerika bij iedere jaarlijksche *meeting* zou worden aangeboden, met eene beschrijving ervan, en, na goedkeuring door het uitvoerend komiteit, in het *Annual Report* uitgegeven. Onmiddellijk vóór de jaarlijksche bijeenkomst van 1894 stelde bij brief hetzelfde lid voor een permanent komiteit der vereeniging als *Historical manuscript Commission* in te richten, naar het voorbeeld der bekende *British historical manuscript Commission,* met als opdracht inlichtingen overal in te winnen aangaande handschriften met betrek op de geschiedenis van Amerika, bijzonder deze die in bezit zijn van privaatmenschen en dus meer dan andere aan vernietiging blootgesteld zijn. Op de *meeting* van ditzelfde jaar

stelde heer A. Howard Clark voor in eene voordracht over *What the United States Government has done for History,* dat de vereeniging, bij middel van permanente komiteiten, zou zekere en uitgebreide meêdeelingen doen nopens geschiedkundige handschriften, systematisch overzicht opstellen van het historisch werk door colleges, universiteiten en geschiedkundige vereenigingen geleverd, en trachten eene uitgebreide bibliografie der amerikaansche geschiedenis voor te bereiden.

In 1895 kwam de *Historical manuscript Commission* tot stand. Het voorstel van bibliografie werd ook gedeeltelijk verwezenlijkt : op de zesde vergadering reeds, in 1890, had heer Paul Leicester Ford een plan ingediend van bibliografie der historische werken door de leden der *Association* geschreven en het *Annual Report* van hetzelfde jaar vertoont eene bibliografie der uitgaven van al de amerikaansche vereenigingen voor geschiedenis, gesteld door heer Appleton P. C. Griffin. Die boekenschouw werd twee jaar later volledigd en verscheen in meer bewerkten vorm in 1905 : 't is een zeer belangrijk statistisch dokument om de werkzaamheid der Amerikanen op historisch gebied na te gaan.

In 1895 nog werd, op eene bijeenkomst te New York, door de vertegenwoordigers der bijzonderste universiteiten, de *American Historical Review* gesticht als het orgaan van de geschiedkundigen der Vereenigde Staten : het tijdschrift was onafhankelijk van de *American Historical Association* en had met deze vereeniging in den beginne niets gemeens. In 1898 nochtans kwam de *Association* het tijdschrift geldelijk ter hulp en verkreeg alzoo eenen zekeren invloed op zijn bestaan, zonder nochtans zijne onafhankelijkheid te schaden.

Sedert het princiep werd aangenomen dat Washington niet als eenig en permanent middenpunt van bijeenkomst zou gelden en men jaarlijks van vergaderplaats zou veranderen, kwam er nog meer leven in de *Association :* talrijke nieuwe organismen werden in haren schoot gesticht, als zijn het komiteit voor 't aanleeren der geschiedenis in het middelbaar onderwijs *(secondary schools),* het komiteit voor bibliografie, het komiteit voor uitgaven, de *Public archives Commission,* die merkwaardige verslagen inbracht over den

toestand der verschillende staatsarchieven, de Justin Winsor-prijs voor amerikaansche, de Herbert Baxter Adams-prijs voor europeesche geschiedenis, het komiteit voor 't aanleeren van geschiedenis in de lagere school *(elementary schools)*.

Dank het aangroeien van het ledental met 200 per jaar, mocht de *Association* in 1909 wijzen op 2500 leden, met een geldfonds van 26.000 dollars, zij een jaarlijks inkomen van 8000 dollars.

Ziedaar het ontstaan, de inrichting en de werking der *American Historical Association*. Te zamen met de historische afdeeling der *Carnegie Institution* heeft ze voortreffelijk werk voortgebracht en op deze beide wetenschappelijke organismen mag dan wel toegepast worden de beoordeeling die professor G. Lanson, van Parijs, schreef over *Les échanges universitaires avec les Etats-Unis* (1) : « Un idéalisme sans chimère, un utilitarisme sans bassesse, une large vue, distincte et synthétique, de tous les besoins de l'humanité actuelle, avec un jugement sain des valeurs relatives et une appréciation fine des possibilités, une énergie positive qui préfère un peu de bien réalisé à beaucoup de bien rêvé », ziedaar wat we bij het kruim der amerikaansche wetenschapppelijke mannen te leeren hebben.

Na de bijzonderste organismen en instellingen voor geschiedenis in oogenschouw genomen te hebben moeten we een woordje reppen aangaande de Amerikaansche historische tijdschriften. Deze zijn zeer talrijk, maar alleen de bijzonderste en diegenen die we zelf in handen genomen hebben en van dichtbij kennen zullen hier genoemd worden. Eene volledige lijst dier *Reviews* moet de lezer hier niet zoeken.

Hoog boven al de anderen uit steekt de reeds vermelde *American Historical Review*, Franklin Jameson's troetelkind. 't Is het gemeenschappelijk orgaan der bijzonderste universiteiten en we hebben er hooger al de voortreffelijkheid doen van uitschijnen : we komen er hier niet op terug. Aan katholieke zijde vinden we dan de *American Ecclesiastical Review*, uitgegeven te Philadelphia, waarin, benevens tal

(1) *Revue Bleue*, 25 Mei 1912, blz. 657.

van bijdragen over theologie, kerkelijk recht en kerkelijke praxis, gewoonlijk artikels van geschiedkundigen aard voorkomen. Daar nochtans dit tijdschrift niet uitsluitend historisch is, zijn dan ook meest al die artikels wetenschappelijk vulgarisatiewerk, vrijwel interessant, maar weinig oorspronkelijk. De boekbesprekingen zijn niet talrijk, maar tamelijk ernstig. Een tijdschrift in den aard onzer *Revue Générale* of van *Dietsche Warande en Belfort* is de *American Catholic Quarterly Review*, waar zeer belangrijke en wel opgestelde historische artikels in te vinden zijn. Maar nog eens, 't is weinig oorspronkelijk vulgarisatiewerk. De boekenrecensies zijn hier onbeduidend en kort. Oorspronkelijke bijdragen en tekstuitgaven bieden ons de tot voor weinigen tijd aldus genoemde *American Catholic Historical notes*. Nochtans zijn de teksten hier zonder toelichting uitgegeven en 't lijkt tamelijk wel op den inhoud eener schuif steekkaarten of fiches, die zonder meer naar den drukker werden gezonden. Dit tijdschrift is nu het orgaan geworden der anders zeer verdienstelijke *American Catholic Historical Society*. We mogen niet vergeten hier te vermelden het orgaan der katholieke hoogeschool van Washington, *The catholic University Bulletin*, dat historische bijdragen, boekbesprekingen en hoogeschoolkronijk aanbiedt. De artikels zijn doorgaans oorspronkelijk en goed opgesteld, maar al te dikwijls nochtans loopt er minderwaardig vulgarisatiewerk tusschen, dat de redaktie ongenadig zou van de hand moeten wijzen. De boekenrecensies zijn weinig uitgebreid en lijken te veel op boekhandelaars-aankondigingen.

Alhoewel hoofdzakelijk theologisch zijn de twee protestantsche tijdschriften *The American Journal of Theology* en de *Princeton theological Review* van groot belang voor wie den toestand der historische wetenschap in Amerika wil bestudeeren. Geschiedenis komt er zeer dikwijls in voor, bijzonder in de *Princeton theological Review*, en ze wordt er oprecht wetenschappelijk en ernstig in behandeld. De boekenrecensies van dit tijdschrift zijn zeer uitgebreid, wel doordacht en hoogst leerrijk. Moeten we er bijvoegen dat natuurlijk hier alles door eenen protestantschen bril bekeken wordt?

Dat zijn de bijzonderste tijdschriften die we van naderbij kennen : misschien bestaan er nog andere die ook de ver-

melding waard zijn, maar we betwijfelen het of er in gansch Amerika de evenknie van de *American Historical Review* zal gevonden worden. Wat die *Review* betreft, hebben we er hooger op gewezen dat zij nochtans niet altijd van vooringenomenheid kan vrij gepleten worden en zoo lazen we onlangs, niet zonder begrijpelijke verwondering, eene beoordeeling van het wetenschappelijk werk dat er in het *Séminaire Historique* der Leuvensche Universiteit werd verricht. 't Ging over het proefschrift van den Canadeeschen priester Joseph Laferrière, die te Leuven promoveerde met eene studie over *Duvergier de Hauranne, abbé de Saint-Cyran*. De recensent vond dat er « admirable work » werd verricht in het Leuvensche *Séminaire Historique*, en dat ze dan ook prachtige bijdragen te lezen kregen wanneer de Leuvensche doctors in geschiedenis het hadden over « profane history » : gold het integendeel kerkelijke geschiedenis of godsdienstige controverse, dan kon men volgens hem aanstonds den invloed bespeuren die het tegenwoordig zijn van *Jesuieten* in een wetenschappelijk midden noodzakelijk moest uitoefenen ! Waar vond toch die recensent Jesuieten op de lijst der Leuvensche hoogleeraars? *Quandoque bonus dormitat Homerus*......

L. VAN DER ESSEN.

(Slot volgt).

OVER MAATSCHAPPIJLEER

De zaak Gent-Terneuzen, die vóór korten tijd zoo drukke bespreking te gemoet liep, heeft het groote gevaar voor aftruggelarij door finantieele zaken doen inzien. Die zaak heeft zelfs zulken invloed gehad, dat onze wetgevers er toe besloten, eindelijk eens te beraadslagen over het wetsontwerp op de naamlooze Vennootschappen, dat reeds vóór menige jaren ter Kamer was ingediend, maar er ook ongestoord bleef rusten.

Zoo men aan dien kant eene goede verbetering mag verwachten, staat het ook stellig, dat opverre na niet alle finantieele misbruiken door die nieuwe wet zullen verdwijnen.

De wetgeving op de beurs heeft men ook reeds menigmaal willen verscherpen, maar, daar de zaak nog al ingewikkeld hangt, en men vreest voor al te groote stoornissen in de geldwereld, blijft het toch nog altijd bij 't oude. En nochtans het is onbetwistbaar : de beursspekulatiën hebben maar al te dikwijls een weêrslag op lieden, die noch van verre, noch van dichtbij met de beurs in betrekking komen. Zoo brengt bijvoorbeeld het kunstmatige dalen en stijgen der graanprijzen een zware weêrslag bij de boeren te weeg.

Dit was de reden waarom de agrariërs in 1896 in Duitschland eene wet bekwamen, die tot doel had dusdanige spekulatiën volledig tegen te werken. Of die wet haar doel ten minste gedeeltelijk bereikte, wordt fel betwist. Zij werd in alle geval reeds in 1908 door eene nieuwe vervangen die heel wat minder streng te werk gaat. Levert deze nieuwe wet betere uitslagen op, of is zij niet veeleer eene toegeving der Regeering aan de finantiewereld, die over de vorige wet al te ontevreden was ? Hierover bestaan ook weer uiteenloopende meeningen. Wij staan hier in elk geval voor eene dubbele poging van een Staat om in de beurszaken meer zekerheid en vastheid te brengen, om ontegensprekelijke misbruiken te keer te gaan. Daar die wetten een geruimen tijd in voege zijn geweest, en dus volgens de feiten kunnen beoordeeld worden, is het hier mogelijk te bestatigen hoe moeilijk eene dusdanige inmenging der wetgeving is, hoe zwaar het valt beursmisbruiken te beletten zonder aan den regelmatigen handel te schaden.

Eene grondige studie over deze beide wetten levert ons Dr Gustave Sap in *Le Régime légal des Bourses en Allemagne.* (Lois

du 22 juin 1896 et du 8 mai 1908 (1). Zonder de strenge wet van 1896 in haar geheel goed te keuren, vindt schrijver dat zij, alhoewel in enkele punten te ver gaande, in menig opzicht zeer doelmatige maatregelen heeft getroffen. En nochtans werd die wet door hare eigene verdedigers verworpen in 1908, om eene nieuwe tot stand te brengen, « die men kan vergelijken met een prachtbouw, die al het wenschelijke schijnt te bevatten, maar die inwendig slecht is ingericht en in het geheel niet aan zijne bestemming beantwoordt » (2).

De lezing van dit werk is aan te bevelen aan al wie zich met beurs- en finantiezaken bezighoudt om er gedachten te putten, op de Duitsche ondervinding gesteund, die misschien vroeg of laat zouden kunnen aanleiding geven om ook in België maatregelen te treffen tot het intoomen der beursaftruggelarij.

Aan diegenen, die in de beurszaken niet al te wel zijn ingewijd, maar die toch over de kwestiën van den dag hun woord willen reppen, zou die lezing doen begrijpen, dat ze niet te gauw moeten roepen op eene inmenging van de wet, of ten minste dat eene dusdanige, ook doelmatige wet niet zoo gemakkelijk kan opgesteld en nagekomen worden. Hoe dikwijls wordt er niet in dergelijke zaken gezegd dat de Staat zou moeten maatregelen treffen, en men weet niet eens wat moeilijkheden er zich tegen verzetten?

***

Van Duitschland werpen wij onze blikken op een land dat zoo min als België als mogendheid eene wereldrol speelt maar dat uit menig oogpunt, bijzonder op economisch en sociaal gebied, als België ook baanbrekend vóóraangaat. PIERRE CLERGET in *La Suisse au XXe siècle. Étude économique et sociale* (3) brengt ons in nadere kennis met dit landeken in een gansch ander opzicht dan dit der natuurpracht, waarin het gewoonlijk beschouwd wordt.

De economische studie maakt het overwegend deel uit van

(1) GUSTAVE SAP, Lic. h. gr. in Handels- en Consulaire Wetenschappen, Dr in Politieke en Sociale Wetenschappen, *Le Régime légal des Bourses en Allemagne*. (Lois du 22 juin 1896 et du 8 mai 1908). In-8° van VIII en 300 blz., Leuven, Ch. Peeters, 1912. Prijs fr. 5.

(2) Blz. 275.

(3) PIERRE CLERGET, Prof. à l'Ecole sup. de Commerce et près la Chambre de Commerce de Lyon, *La Suisse au XXe siècle, Etude économique et sociale* avec 6 cartes et graphiques, 2me édition, un vol. in-12 de 310 pages, 1912. Paris, Armand Colin, Prijs fr. 3,50.

dit werk, terwijl de sociale kant minder tot zijn recht komt. Eerst handelt schrijver over het Zwitsersche volk en zijn midden alsook over de inrichting van den Staat. Daarna heeft hij het over geldwezen en krediet, landbouw en nijverheid, verkeersmiddelen en buitenlandschen handel. Daartusschen wordt dan ingeschakeld het een en het ander van meer socialen aard : inrichtingen van vooruitzicht, de arbeidsvoorwaarden en de sociale wetgeving. Het VIII[ste] kapitel is weer bijzonder belangrijk voor ons Belgen : « Le rôle international de la Suisse, La neutralité, La Convention de Genève, Les arbitrages, Les bureaux internationaux ». Bijzonder wat dit laatste punt betreft, vinden wij in Zwitserland een felle konkurrent, daar de meeste internationale Vereenigingen hun zetel kiezen in België of in Zwitserland. Het overzicht der sociale wetgeving, der sociale toestanden en van het Socialisme, stipt ons voorzeker niet veel bijzonderheden aan, maar is eene nuttige samenvatting om eenen algemeenen blik over die zaken te krijgen. Dit is trouwens het kenmerk van het gansche boek : eene bondige samenvatting. Spijtig is het dat schrijver in zijne tweede, opnieuw op hoogte gebrachte uitgave, zich beperkt heeft tot het verwijzen naar notas, op het einde van het boek toegevoegd ; het ware voor den lezer aangenamer geweest hadde hij die nieuwe gegevens mede in den tekst verwerkt.

* * *

De drie volgende werken staan in verband met het Socialisme. Eerst hebben wij een schriftje, uitgegeven door de « Westdeutsche Arbeiterzeitung » : *Sozialdemokratie und Christliche Sittenlehre* (1).

Daar de socialisten, en misschien wel bijzonder hier in België, beweren, dat zij niet tegen den godsdienst zijn, is het uiterst belangrijk eens eene tegenstelling te maken tusschen de grondvesten van het Socialisme en de grondbeginselen der Kristelijke zedenleer. Daar het Socialisme als grondslag van zijn stelsel de materialistische opvatting der maatschappij legde, klampt het ook stevig vast aan de ontwikkelingsleer of Darwinisme, om aan zijn Materialisme een schijn van waarheid te geven. Die theorie wordt dan ook bondig uiteengezet en weêrlegd. Daarna wordt nagegaan hoe diezelfde ontwikkelingsleer ook op de geestesbegrippen wordt toegepast, en hoe de men-

(1) *Sozialdemokratie und Christliche Sittenlehre,* 68 bladz. Verlag der « Westdeutschen Arbeiterzeitung ». M. Gladbach, Pr. 40 Pf.

schen aldus er van lieverlede zouden toe gekomen zijn zich eene zedenleer en eenen godsdienst te smeden, altijd door die onweerstaanbare evolutie. Daaruit volgt dan de opvatting der zedenleer volgens de socialisten voort, en deze wordt in een vierde hoofdstuk neergehaald. Om te sluiten volgt dan in de tweede helft van dit boekje de korte uiteenzetting van de hoofdgedachten der opbeurende en edele Kristene Ethik, als tegenstelling met die gansch stoffelijke, verdierlijkte opvatting der zedenleer volgens het Socialisme.

Dit werkje is natuurlijk geen wetenschappelijk boek, maar enkel eene propaganda-brochure en als dusdanig kan zij ook in onze studiekringen, door hare grondige samenvatting, van groot nut zijn.

Uit diezelfde bron van het Volksverein te M. Gladbach ligt nog voor het tweede deeltje der *Staatsbürger Vorträge* (1). Hier vinden wij stof voor drie reeksen van voordrachten : *Die deutsche Sozialdemokratie, Die christlich-nationale Arbeiterbewegung, Aus Deutschlands Wirtschaftsentwicklung*. Dit laatste deel, dat een derde van het werkje beslaat, heeft voor ons, Belgen, weinig of geen belang, daar het bestemd is om stof te leveren voor politieke voordrachten in Duitschland ; en de politiek van Duitschland is door de omstandigheden, — bijzonder in zake handel en landbouw, — nogal heel verschillend van deze die in België vereischt wordt. Integendeel in de twee eerste deelen kunnen wij ruimschoots onze gading vinden. In tegenstelling met het hooger vermelde schriftje, oogsten wij hier een meer uitgebreide en meer wetenschappelijke behandeling van het Socialisme, voorzeker is het nog geene hoog-wetenschappelijke vlucht, maar toch hoog genoeg, zelfs voor ontwikkelden, die van het Socialisme toch dikwijls maar een onnauwkeurig gedacht hebben. Na die theoretische uiteenzetting volgt dan nog iets van meer praktischen aard. Wij leeren de innerlijke organisatie van het Socialisme kennen — en die is in Duitschland nog heel wat steviger dan bij ons — ook de strijdmiddelen, en hoe de tegenstanders die afweren kunnen. Hier vinden wij dus praktische wenken, die ook in België grootendeels van nut kunnen zijn, daar onze socialisten nogal veel bij de Duitschers ter school gaan.

In het tweede deel wordt gehandeld over : « Die christlich-nationale Arbeiterbewegung ». Op dit gebied staan wij ongetwij-

(1) *Staatsbürger Vorträge*, Zweites Heft, *Die deutsche Sozialdemokratie, Die christlich-nationale Arbeiterbewegung, Aus Deutschlands Wirtschaftsentwicklung*, M. Gladbach, Volksvereins-Verlag, 1912, in 8° van 182 bladz. Prijs 1,20 M.

feld — iets wat soms wel eens uit het oog verloren wordt — hier in België veel beter dan in Duitschland. Terwijl wij hier in België wat de getalsterkte der gesyndikeerden betreft bijna op gelijken voet staan met de socialisten, telt men integendeel in Duitschland voor de socialisten met millioenen en voor de christlichen slechts met honderdduizenden. Daarbij komt dan nog, dat de christliche syndikaten in Duitschland protestanten en katholieken vereenigen, terwijl wij de moeilijkheden die daar bij gelegenheid kunnen uit voortvloeien, gelukkiglijk niet kennen. Die heviger strijd die dan ook in Duitschland moet gevoerd worden, gepaard met den tuchtgeest, eigen aan het Duitsche volk, heeft aan den anderen kant ten gevolge, dat wat organisatie aangaat, en ook offervaardigheid en trouw der leden aan hunne vakorganisatie, de Duitschers de vergelijking met België heel goed kunnen doorstaan en wel te hunnen voordeele. Daarom vinden wij dan ook nuttige gedachten in « N[er] 14 Neuerscheinungen im Gewerkschaftsleben ». Het grootste nut nochtans van dit tweede deel is, mijns inziens, dat het hoofdzakelijk gericht is tot de burgerij, opdat zij de werkmansbeweging meer zou leeren kennen en er de noodwendigheid van zou inzien. Hoevelen zijn er ook ongelukkiglijk nog in onzen hoogeren burgerstand, die in vele kwesties het hooge woord voeren en de leiding op zich nemen, zonder te begrijpen dat de arbeidersbeweging eene tijdsnoodzakelijkheid is, die nog altijd denken dat in die nieuwe beweging, zelfs in de kristelijke, eene overdrevene aanmatiging ligt van de arbeidersklas, en die maar al te dikwijls onze kristene syndikaten nog blijven tegenwerken. Hun bepaaldelijk, bevelen wij het lezen van dit tweede deeltje bijzonder aan.

Nu hebben wij nog een werk van eene gansch andere richting : een pleidooi tegen het syndicalisme, ARTHUR CLAY, *Syndicalism and Labour* (1). Het boek werd geschreven ter gelegenheid van de achtereenvolgende groote werkstakingen, die in de twee laatste jaren Engeland hebben geteisterd. Nu wij zelf hier in België ook nog eens met eene algemeene werkstaking hadden kennis te maken, krijgt dit werkje ook voor ons een nieuw belang. Nochtans is er geene vergelijking mogelijk tusschen de machtige solidaire werkstakingen in Engeland en de zoo mislukte algemeene werkstaking bij ons.

Deze laatste zou voorzeker bij niemand de gedachte doen opkomen aan een openbaar gevaar voor de maatschappij, zooals

(1) ARTHUR CLAY, *Syndicalism and Labour*, in-12 van XVI en 166 blz., 4[de] uitgave 1912, London, John Murray. Prijs 1 sh.

dit het geval was voor schrijver in Engeland. Hij zegt namelijk over de werkstaking op de spoorwegen : « Door de tusschenkomst der Regeering werd de vrede voor 't oogenblik hersteld, maar de geestestoestand, die deze werkstaking heeft veroorzaakt, blijft voortwerken in de werkerswereld. Gedurende den Herfst en den Winter van 1911-12 groeiden de kenteekens van de algemeene spanning in de nijverheid nog altijd in getal en in belangrijkheid aan, en heel in het begin van de Lente brak de lang dreigende werkstaking der mijnwerkers uit. In de volle beteekenis van het woord bevat eene algemeene werkstaking een burgeroorlog; dat zoo iets zou kunnen voorkomen in ons land, is bijna onbegrijpelijk, maar de laatste voorvallen hebben bewezen dat het wel in de macht ligt der Trade Unions eene werkstaking te verwezenlijken zoo algemeen, dat zij zware en misschien wel onherstelbare schade aan de algemeenheid zou kunnen berokkenen... Zoo het publiek bekend was met het karakter en het doel der bewerkingen, waardoor de daglooners gebracht werden en nog worden tot het aannemen eener handelwijze zoo nadeelig voor hen zelf als voor de gemeenschap, zou het de dringende noodwendigheid inzien om oogenblikkelijk te handelen, en zou het de Regeering dwingen beschermende maatregelen te treffen ».

Daarna bespreekt schrijver de syndikalistische beweging in den vreemde, de groote werkstakingen in Frankrijk, Zweden, Italië, Spanje. Hij legt er zich dan op toe te bewijzen dat het Collectivisme, de oorsprong van al die kwalen, niet te verwezenlijken is. Eindelijk besluit hij met den middenstand te beschuldigen van vadsigheid en van te weinig weerstandskracht tegenover die noodlottige beweging. Voor schrijver ligt het heil in een kranig optreden van den middenstand om zich niet meer zoo goedswils te laten afpersen door de Regeering ten voordeele der werkende klas, daar dit enkel dient om de klimmende aanmatiging der mindere klassen nog te doen aangroeien. Hier straalt het princiep door van het manchesterianisme : de Staat heeft zich met geene sociale wetgeving te bemoeien. Schrijver vergeet ongelukkiglijk aan den middenstand aan te duiden hoe hij er in slagen kan dien opwellenden stroom te stremmen, en dit hebben wij gelukkiglijk hier in België gevonden, zooals de feiten het bewezen hebben; dit middel is niet de syndikale beweging trachten tegen te werken, maar ze integendeel te richten volgens gezonde begrippen.

***

Dat het niet onmogelijk is, zelfs voor een groot-nijveraar, met de arbeidersklas in goede verstandhouding te leven, ja zelfs de allesaanmatigende socialistische strekking geheel tegen te houden, dit bewijst de Duitsche Firma Krupp te Essen. Deze firma met haar ontelbaar leger werklieden, met hare zoo uitgestrekte inrichtingen, waar men zich geene gedachte kan van maken zonder ze gezien te hebben, is er, naar het schijnt, in geslaagd aan den socialistischen invloed te ontsnappen. Dat de socialistische beweging, in Duitschland zoo stevig ingericht, geene moeite spaart, om die machtige Kruppsche nijverheidsburcht binnen te dringen, is buiten twijfel. Welk is dan wel de oplossing van dit raadsel, dat Krupp voor de socialisten onoverwinbaar blijft? Die oplossing vinden wij in de arbeidsvoorwaarden, in de menigvuldige sociale inrichtingen en misschien wel bovenal in de overgroote zorg door Krupp besteed om zijne werklieden deftig te huisvesten en hen in den ouden dag eene aangename woonst te verzekeren. Het is onbetwistbaar dat een werkman, die een aangenaam thuis heeft, veel minder vatbaar wordt voor socialistische propaganda. De familiegeest is de dood van het Socialisme.

Rond de werkhuizen van Krupp, die bijna de halve stad Essen beslaan, vindt men, hier en daar in de velden verspreid, de dorpen van het Kruppsche werkvolk, waaronder bijzonder te vermelden valt het zoo schilderachtige Altenhof, het verblijf der oudjes, waar de huizekens alle zoo lief geheel in 't groen verdoken liggen. Wie er meer verlangt over te weten, leze het werkje van Dr W. Kley, *Bei Krupp, Eine socialpolitische Reiseskizze unter besonderer Berücksichtigung der Arbeiter-Wohnungsfürsorge* (1) dat door het honderdjarige jubelfeest der firma, vorigen zomer gevierd, eene nieuwe aktualiteit heeft bekomen. Daar het werkje met eenige plannen en schetsen is opgeluisterd, zou het ook aan onze bouwkundigen van dienst kunnen zijn. Wij moeten toch opmerken dat naar het overheerschende Duitsche gebruik nog te veel de kazernenwoning voor verscheidene familiën aangetroffen wordt, en in dit opzicht schijnen onze Limburgsche kolenmijnen de vraag nog veel beter op te vatten met voor elke familie een eigen huisje te bouwen; en wat smaak en stijl betreft, kunnen vele dezer Limburgsche werkmanswoningen met die van Krupp goed wedijveren.

(1) Dr W. Kley, *Bei Krupp, Eine socialpolitische Reiseskizze unter besonderer Berücksichtigung der Arbeiter-Wohnungfürsorge*, mit vielen Skizzen, graphischen Tafeln und Tabellen, in 8° van 170 bladz., 1899. Leipzig, Duncker & Humblot. Prijs 3,60 M.

Hier tegenover, hebben wij een wat droeviger beeld voor Berlijn in : VICTOR NOACK. *Schlafstelle und Chambre garnie (Ledigenheime), Ein Stück grossstädtischen Wohnungselends.* (1) Dit boekje geeft een droeven blik in den woningstoestand te Berlijn. Om er enkel een voorbeeld uit aan te halen : een overgroot getal familiën heeft tot woonst eene enkele kamer, wat nog erger is in vele gevallen wordt die eene kamer nog voortverhuurd aan ongehuwden, 't zij 's nachts, of zelfs bij dage aan werkvolk dat nachtdienst heeft gehad ; daarbij is dan nog dikwijls gedurende den dag vader en moeder uit werken en blijven de kinderen alleen met die vreemden. Wat al zedelijke misbruiken daaruit volgen, bijzonder als de kinderen wat ouder worden, en zelfs voor menige huismoeder terwijl de man op zijn werk is, valt licht te begrijpen.

* * *

Tot oplossing op vreedzame wijze der moeilijkheden tusschen patroon en werkman wordt door sommigen veel verwacht van het kollektieve arbeidsverdrag. Na de uitgebreide wetenschappelijke verhandelingen hier over, door P. Claes meer bepaaldelijk over Duitschland, en door advokaat De Visschere meer in 't algemeen, is weer een kleiner werkje over dezelfde kwestie verschenen. GEORGE ANDRÉ, *Les conventions collectives de Travail L'intervention de l'État dans le conflit ouvrier* (2) is de rede gehouden op 18 November 1911 bij de heropening der reeks voordrachten der jonge Balie te Brussel. Als inleiding worden de verschillende middelen aangeduid die beproefd werden tot oplossing der sociale kwestie, liefdadigheid, patronale instellingen, staatstusschenkomst, aandeel in de winsten, samenwerking, collectivisme, die allen niet in staat schijnen de ware oplossing te leveren. Deze verwacht schrijver veeleer van het kollektieve arbeidsverdrag, dat dan ook breedvoerig besproken wordt. De voordeelen en nadeelen worden uiteengezet, de innerlijke aard en de rechterlijke natuur van zulk kontrakt wordt onderzocht. Eindelijk wordt nagegaan hoe het Belgisch wetsvoorstel, door den Hoogeren Arbeidsraad uitgewerkt, de moeilijkheden tracht uit den weg te ruimen, en bijzonder de grondmoeilijkheid : welke waarborg zal er aan den kant der

(1) VICTOR NOACK. *Schlafstelle und Chambre garnie (Ledigenheime). Ein Stück grossstädtischen Wohnungselends.* Kultur und Fortschritt N° 422/24, in 8° van 46 bladz., 1912. Felix Dietrich, Gautsch b. Leipzig Prijs 75 Pf.

(2) GEORGE ANDRÉ. *Les Conventions collectives de Travail. L'intervention de l'État dans le conflit ouvrier*, in-8° van 128 blz. 1912. Brussel, Larcier.

werklieden bestaan om het onderhouden van het kontrakt te verzekeren, welke sanktie bij overtreding van het verdrag, daar hier de patroon, die met zijne fortuin borg blijft voor de eventueele boeten, zich bevindt tegenover een werkman die over 't algemeen met niets borg blijft, daar hij weinig of niets bezit. Als hoofdvereischte, om het kollektieve arbeidskontrakt waarlijk doelmatig te maken hier in België, moet eerst nog eene omwerking gebeuren der huidige wet op de vakvereenigingen, die zou toelaten aan de syndikaten ook rechterlijk op te treden in zake kollektief arbeidskontrakt. Aldus zou het syndikaat kunnen borg blijven voor de uitvoering en zelf zijne weêrspannige leden rechterlijk vervolgen.

Dit werkje is voorzeker moeilijk te vergelijken met de hoogervermelde uitgebreide studiën. Het doel er van is ook niet hooge wetenschappelijke arbeid te leveren maar integendeel eene zeer hedendaagsche kwestie in meer uitgebreiden kring te doen kennen. Als dusdanig mag het volslagen gelukt heeten. Het is eene bondige, zeer klare en hoogst waardvolle uiteenzetting der kwestie, ook aangenaam om lezen, en die aldus geroepen schijnt om aan de oningewijden een duidelijk begrip dezer moeilijke vraag te bezorgen.

Daar ten slotte al de sociale moeilijkheden op de loonkwestie neerkomen, zou de hoofdtaak van het kollektieve arbeidsverdrag zijn het vaststellen van een minimumloon, daarom ook worden die kollektieve kontrakten in Duitschland : Tarifvertrag geheeten. Dit is het besluit van het werk van Barthelemy Raynaud in zijn : *Vers le salaire minimum. Etude d'Economie et de Législation industrielles* (1), een lijvig, zwaar gedokumenteerd boek. Ziehier hoe schrijver zelf het doel van zijn werk uiteenzet :

« Un droit affirmé et reconnu au travailleur d'obtenir au nom de sa dignité d'homme ce qui lui est nécessaire pour vivre, *a living wage*, comme disent énergiquement les Anglais; un salaire minimum avec tout ce que cette réforme comporte de mieux-être, d'abolition de souffrances et de tristesses — voilà le rêve, voilà le but.

» Et d'autre part des difficultés très grandes de réalisation pratique, des objections scientifiques ou prétendues telles, l'égoïsme des possédants, les nécessités de la vie industrielle, la routine aussi et l'habitude de ce qui a été et semble devoir toujours être, voilà la réalité.

(1) Barthelemy Raynaud, professeur à la Faculté de Droit de l'Université d'Aix-Marseille, *Vers le salaire minimum. Etude d'Economie et de Législation industrielles*, in-8° van 530 blz., 1913. Parijs, Recueil Sirey. Prijs 12.50 fr.

» Comment en présence de cette réalité, l'idéal sera-t-il possible à instituer dans les faits, c'est ce que nous voudrions rechercher ici.

» Ce n'est donc pas un plaidoyer nouveau en faveur de la thèse du minimum de salaire — ce n'est pas une théorie de plus ajoutée à tant d'autres qu'il s'agit d'introduire. C'est seulement la marche et l'évolution contemporaine des faits vers le minimum de salaire que nous voudrions retracer.....

» Le minimum de salaire en voie de réalisation pratique tel est l'objet propre de ce livre.

» De nombreuses études de détail existent aujourd'hui sur cette importante question; l'heure est venue d'en tenter la synthèse. »

Eerst geeft schrijver ons de theoretische uiteenzetting der stelsels over het minimumloon; als inleiding daartoe hebben wij eene korte geschiedkundige schets die hij aldus besluit : « En résumé, l'idée de minimum de salaire, souvent confondue avec l'idée du juste salaire, n'est pas absolument nouvelle. Telle ces comètes errantes qui n'apparaissent qu'à intervalles fixes, elle a déjà apparu plusieurs fois dans le monde des idées et des doctrines.

» Ce n'est guère qu'au XIXe siècle que les conditions économiques et sociales nouvelles devaient, en quelque sorte, la fixer dans notre sphère d'idées et d'action. C'est le jour où l'insuffisance radicale du salaire avec le régime de la liberté illimitée et de la grande industrie apparaissait plus nettement à tous qu'on devait tout naturellement remettre en honneur une doctrine déjà plusieurs fois séculaire. » (1)

Als theoretische stelsels kan men ten huidigen dage onderscheiden (2) : « trois courants principaux au point de vue du minimum du salaire :

» Le premier, et de beaucoup le plus important, est celui du catholicisme social.

» Le second est celui du socialisme.

» Le troisième, plus strictement philosophique, peut être appelé l'Utilitarisme social. »

Zijne studie over het katholieke stelsel besluit schrijver als volgt : (3)

« Ainsi la doctrine du catholicisme social pose le minimum de salaire.

» Sans doute, on l'a vu, cette théorie n'est pas encore arrêtée en bien des points, et on a peut-être même abusé au lende-

(1) Préface
(2) Blz. 1.
(3) Blz. 24.

main de l'Encyclique (Rerum Novarum) des discussions doctrinales sur le minimum de salaire. L'essentiel ici, d'ailleurs, est moins dans les détails que dans l'ensemble. Il s'agit de poser comme une des exigences de la conscience chrétienne la réforme du minimum de salaire et d'y atteindre par tous les moyens.

» Certes il n'est pas indifférent que la réforme soit faite au nom de la charité ou au nom de la justice, et sur ce point, sans doute, l'avenir apportera de nouvelles précisions.

» Pour l'instant et au point de vue où nous l'envisageons ici, comme idéal proposé aux masses, il suffit de retenir que le minimum du salaire apparaîtra comme une des revendications légitimes de la conscience contemporaine. »

In zijn tweede deel, getiteld : Les Faits, vorscht schrijver de verschillende maatregelen op, die genomen werden om het minimumloon te verwezenlijken. Dit deel is, zooals het te begrijpen valt, het meest uitgebreide van het werk, het beslaat ruim 300 bladzijden. Frankrijk, dit spreekt van zelf voor een Franschman, wordt het breedvoerigst behandeld, maar toch komt de vreemde heel goed tot zijn recht, en België in't bijzonder krijgt een flink aandeel. Het ware niet mogelijk hier die opeenstapeling van maatregelen, getroffen door private ondernemingen, door openbare instellingen en besturen en door de wetgeving, in 't kort na te gaan en te bespreken, dit zou ons al te ver brengen. Wij mogen enkel bestatigen dat hier over het vraagstuk van het minimumloon eene rijke mijn van dokumentatie vóórligt.

In zijn derde deel bespreekt schrijver de kansen tot slagen voor het minimumloon om er volgende gevolgtrekking uit af te leiden.

Het bepalen van een minimumloon is heel ingewikkeld. Het begrip minimumloon bevat in zich verschillende onderdeelen : eerst een rechtvaardig loon : *a fair wage for work done*, ten tweede het laagste loon dat behoorlijk aan een mensch kan uitbetaald worden : *the lowest fair wage that should be paid*, — en om dit laatste vast te stellen komen een aantal omstandigheden in aanmerking, zoo zal dit minimum gansch verschillend zijn voor een Chinees en een Belg, — ten derde moet bij het bepalen van een minimumloon niet rekening gehouden worden met de onderlinge betrekkingen van enkelingen, patroon en arbeider, maar wel van de gemeenschap der werklieden tegenover de patroons.

Uit dit alles, uit die zoo talrijke invloeden die in aanmerking komen, volgt dat het onmogelijk is een doeltreffend minimumloon vast te stellen door de wet. Wel integendeel is het hier de

taak van het persoonlijke initiatief tot die verwezenlijking te streven, niet door afzonderlijke werking der enkelingen maar door het gemeenschappelijk optreden; en daarom schijnt het ware hulpmiddel te liggen in het kollektieve arbeidsverdrag. Zooals hooger gezegd, is dit boek eene mijn van dokumentatie, nog vervolledigd door een aanhang die de wetsteksten aangaande de kwestie weergeeft. 't Is eene zware maar eene ernstige studie.

***

In een vorige kroniek hadden wij reeds gelegenheid te spreken over het « Jahrbuch für die soziale Bewegung der Industrie-Beamten ». Ditzelfde jaarboek ligt ons weer voor in zijne 4 afleveringen, maar herdoopt en in een nieuw pakje gestoken. Van 1912 af heet het *Jahrbuch der Angestelltenbewegung* (1) en krijgt dus uiterlijk minstens een meer algemeen karakter. Als inhoud blijft de strekking zooal dezelfde, daar het vroeger ook voor doel had de technische bedienden op hoogte te houden van den toestand hunner makkers uit den handel en andere bijzondere bedrijven. Wij treffen er als artikels in aan : Dr Heyde, « Sozialpolitik und Caritas »; Dr Cassau, « Fortbildung der Produktion auf Konsumgenossenschäftlicher Grundlage »; Rexhäuser, « Das Prinzip der Organisation und des Tarifs im Verbande der Deutschen Buchdrucker »; Prof. Dr Schachner, « Die soziale Frage in Australien und Neu-Seeland »; Dr Jocksch-Pappe, « Der Verein für Handlungskommis von 1858 »; Bernstein, « Die soziale Differenzierung in der modernen Arbeiterschaft »; Ziegler, « Das niedere und mittlere Kaufmännische Bildungswesen in Deutschland ».

Dit jaarboek kan bijzonder nuttig zijn voor wie zich bij ons met syndikale beweging der bedienden bezighoudt om hem gemakkelijk een kijkje in Duitschland te geven, bijzonder door de rubrieken : « Dokumente zur Sozial-Politik » en « Parlamentsbeilage » die de officieele stukken en besprekingen in den Reichstag aangaande bediendenbelangen uitgeven. Ook is van bijzonder belang de soziale Rundschau, die eene kroniek is hoofdzakelijk over de beweging der bedienden in Duitschland, maar toch uitweidt over alle sociale vraagstukken zelfs bij gelegenheid in den vreemde.

J. BUELENS.

---

(1) *Jahrbuch der Angestelltenbewegung*, 6 Jahrg. 1912. in-8° van 406, 120 en 80 blz. Industrie-Beamten Verlag, Berlin, jaarlijks 6 M.

BOEKENNIEUWS

GEDICHTEN VAN EM. HIEL. Bloemlezing door Is. TEIRLINCK, N. DE TIÈRE en W. GYSSELS. — De Nederlandsche Boekhandel, Antwerpen, 1912; 390 blz., fr. 3.50.

't Zou nog steeds moeilijk zijn een treffender en vollediger dichtersportret van Hiel te leveren, dan 't geen Schaepman zijn lezers van *De Wachter* gaf bij 't verschijnen van Hiel's gedichten in 1874. Die recensie is lang vergeten, en 't is goed ze weer eens te voorschijn te halen, hoewel hierbij dient gezegd dat de verzamelaars, in loffelijke piëteit, hun uiterste best hebben gedaan om uit het latere werk van Hiel zooveel goeds bijeen te garen dat Schaepman's woord : « Er is echte poëzie in Em. Hiel » met klem mag worden herhaald.

« Hoe vlaamsch zijn hart ook kloppe zijn heele poëzie is onmiskenbaar Oostersch. Oostersch-slordig is zijn verwaarloozing van het rijm. Oostersch-willekeurig zijn versbouw, Oostersch-toomeloos zijn fantasie, Oostersch-grillig de gang zijner gedachten, Oostersch-veeldurig zijn beschrijving, Oostersch-overstelpend zijn natuurlijkheid.

» Belangwekkend is het genoeg. Held en martelaar, profeet en wijsgeerprediker en zanger, de verpersoonlijking van al het edele, grootste, krachtige, fiere, vrije wat Vlaanderen ooit heeft bezeten, bezit of bezitten zal, de mensch geworden vlaamsche leeuw met zijn klauwen, zijn oogen en zijn gebrul — zijn gebrul vooral ! — de man, wiens hart reeds millioenen malen is gestorven uit wee voor zijn vaderland, maar dat telkens weer herleeft, de man « hard als brons », die op de wijze van « Deutschland, Deutschland, du mein Lieben », zijn « Vlaandren, Vlaandren, mijne bruid » aanheft, de man, die niets kent, niets weet, niets is, tenzij Vlaanderen, ziedaar, boem, boem, boem !... Emanuel Hiel.

» Daarbij is de h. Emanuel Hiel « Geus ». Het hoeft dus niet gezegd hoe in zijn verzen de papen varen.

» En toch is Hiel « dichter, dichter met al zijn zware gebreken zelfs... » Daar is in hem echte poëzie. Maar hem ontbreekt dat onnoembare, dat wat den regel geeft en de maat, de levende rust en het rustige leven, hem ontbreekt dat wat de schoonheid schoonheid maakt, hem ontbreekt dat alles wat gij stijl kunt noemen of liever vorm.

» De vorm betreft niet alleen het uiterlijke, maar ook het innerlijke, niet alleen de uitdrukking, maar ook de gedachte. Zij heerscht over het woord en over de idee. Zij verbiedt ons vrijheden te gebruiken tegenover de taal, maar ook losbandig te zijn in onze beelden, zij leert ons, dat niet alle tonen fraai klinken, niet alle wendingen bekoorlijk zijn, niet alle fantasieën schoon. Tucht en orde is zij, maar zonder pedanterie en zonder stijfheid... Mag men het zeggen ? van geboorte is Hiel's poëzie eer rein dan vrij, eer los dan dartel, eer grof dan krachtig, eer wild dan weelderig, mag men het er bijvoegen ? — de dichter heeft niet getracht die natuur te adelen door zelfkennis en zelfbeheersching ».

MET WELK RECHT? door Robert Hugh Benson. Vertaling van Albertine Steenhoff-Smulders. — Uitgave van Paul Brand, Bussum.

Breeder van opzet dan *Hoe een Koning overwon*, sterker van bouw, fijner en nauwkeuriger in karakterteekening en gemoedsontleding heeft Benson in dit werk, waarin verschillende personen zijn zielelijden doormaken en de onderscheidene phasen zijner bekeering doorleven, het voor een schrijver zoo moeilijke kunststuk volbracht na zijn laatste beste werk een nog beter te geven.

De geschiedenis speelt in den roemrijken, bloedigen tijd van Elisabeth; Benson voert het Katholicisme uit die dagen ten tooneele, beschrijft de toestanden op het platteland en in Londen, het rustige bestaan der oud-adellijke families, de verdeeldheid om des geloofs wille van de kinderen uit hetzelfde huis, het bonte, wufte, ijdele hofleven, zoo waarachtig en natuurgetrouw dat we er het hedendaagsche Katholieke England in zien groeien. De bekeering der twee kinderen van een strengen Puriteinschen vader is het hoofdmotief, de strijd tusschen de zucht naar Englands roem verhoogd door een nationale kerk, en het zoeken der waarheidminnende ziel naar den rechten weg, die tot God voert, vormt de kern van dit verhaal, maar daarnaast leven, lijden, sterven er zoovelen voor de Katholieke Kerk en de trouw aan het oude geloof brengt zoo tragische conflicten en zoo moeilijke verwikkelingen tusschen de eischen van het geweten en den drang van het hart, dat dit twee lijvige deelen beslaande verhaal boeit en bekoort van het begin tot aan het slot, iets wat met bekeerings- en zielkundige studies zelden het geval is,

In Benson's werken treffen wij vooral aan een volkomen beheerschen van het onderwerp, dat hij behandelt, harmonie tusschen het geheel en de kleinste onderdeelen : geen kleinkunst fijn in het ontleden en onmachtig een groote scène te schilderen, maar evenmin de fout van de meeste historische of in vorige eeuwen spelende romans ; uitwendig vertoon zonder inwendige schoonheid. De hoofdpersonen Isabel en Anthony ontwikkelen zich tot prachtige menschen, zonder aan waarschijnlijkheid in te boeten wat zij aan grootheid winnen; de nevengestalten zijn goed volgehouden, alleen de liefdesgeschiedenis tusschen Hubert en Isabel is wat zwak geteekend. Wij gelooven best dat de liefde voor Hubert Isabel's tweestrijd verhoogt, en we nemen ook wel aan, dat Hubert haar bemint, maar hoe vaag, hoe onbestemd is deze genegenheid vergeleken bij de hooge sterke liefde tusschen Ralph en Beatrice in *Hoe een Koning overwon*. Des te schitterender rijst daarentegen de figuur van Mary Corbet met haar warm edel hart, haar hartstochtelijk gemoed en haar onkreukbare trouw voor ons op.

De vertaling behoort, met haar oorspronkelijke werken, tot het beste wat Albertine Steenhoff-Smulders geschreven heeft.

S. C. V.

OUD-VLAANDERLAND, door Juliaan Claerhout. — Pitthem, J. Veys.

Tien vertellingen over Oer-oud en Oud-Vlaanderland.

De pastoor van Caster weet er wel wat van, gewis; hij heeft den naam een beslagen oudheid-kenner, of -liefhebber, te

zijn, en is lid van geleerde genootschappen. En hij kan heel aardig vertellen ook; Pytheas van Massilia, Kole de Frank, Snelger de Fries, zijn levendige, eenvoudige verhalen. Over elk der vijf Oud-Vlaanderlandsche tijdvakken, van Jongsteentijdsch Vlaanderland tot en met Friesch Vlaanderland, krijgen we twee verhalen, handelend meestal over het ontstaan of de benaming van een West-Vlaamsch dorp. Het Kamp van Kole de Frank werd Coolscamp, Stuwekin bouwde eene kerk, vandaar Stuivekenskerke

Of 't nu heelemaal streng wetenschappelijk is? — Die Jongsteentijdsche Vlamingen b.v., met hun woeste koppen, versierd met pluimen, getatoeerde gezichten, lijken me wel wat bij het haar getrokken. Nu, daar is het trouwens niet zoo zeer om te doen, niet waar?

Een leuk boekje toch, 't lezen waard, — op zeer slecht papier gedrukt. P. H.

AVONDBLOESEMS, door MAGDA PEETERS. — Uitgave van *Vlaaamsche Arbeid.*

Men zegt van een nieuw boek dat het « goed » is om die en die reden, en men voegt erbij dat « iedereen het in zijn bibliotheek zal willen hebben ». Of men zegt dat het « slecht » is om die of die reden, en, dikwijls toch, dat dergelijke lectuur « een gevaar is voor de jeugd ». — Over dien eersteling van Magda Peeters zeg ik dat hij alleronbeduidendst is, zelfs zonder eenig gevaar voor de jeugd. En al is 't mode, vooral een éerste bundel, nooit heelenal te veroordeelen, over deze *Avondbloesems* kan ik met den besten wil van de wereld niets goeds zeggen. Het is zelfs zoo onbeduidend dat het niet verder met aanhalingen — God bewaar me! — hoeft bewezen te worden. Hart en smart, nacht en zacht, zijn er de meest geliefkoosde (en de beste!) rijmen; daarom ook is dat witte boekje heel onschuldig.

Dichteresjes!.... heel aardig, maar niet allemaal zouden ze mogen verzen maken. P. H.

HOE EEN KONING OVERWON, van ROB. HUGH BENSON, vertaald door Albertine Steenhoff-Smulders. — Uitgave van *Het Centrum,* Utrecht.

Benson is onze eerste katholieke romanschrijver.

Hoe een Koning overwon is een meesterstuk van 'n roman, zonder zwakke deelen. Ge leeft in dat mooie boek heel het leven mee van het Hof, den adel, kloosterlingen en hooge prelaten, geestelijke en staatkundige beroeringen uit de eeuw van Hendrik VIII. Benson beschrijft dat leven in de eenzame landhuizen, in de stille kloosters en in 't woelige Londen in zoo levendige kleuren, zoo typisch nauwkeurig, zoo rijk en toch zoo sober, dat ge er u heelemaal voelt medeleven. Geen vrome martelaarshistorie, geen gestrafte Kristenvervolgers, maar echte menschen uit dien tijd, met goede en slechte zijden, bij de drijfveer hunner daden. Ieder blijft er in zijne rol tot aan het einde, en 't leeft alles door en naast mekaar tot een mooi en vast geheel. Lijkt het verhaal u soms wat zwaar-ernstig van gang, wat al te kalm en sober, het sleept u toch mee tot het diep tragische voelen van de sombere figuur dier eeuw. De vaste hand en het kalme verstand van den kunstenaar leiden u; zijn gevoel laat hij voluit spreken, maar 't overmeestert hem nergens.

De vertaling werd aan waardige handen toevertrouwd. Weinigen toch kunnen vertalen als Albertine Steenhoff-Smul-

ders, en al voelt men hier en daar wel eens dat er haast bij was, het zijn toch zeer uitzonderlijke gevallen.

Dit is nu waarlijk eens een boek dat in geen enkele onzer volksbibliotheken mag ontbreken.

LETTERKUNDIGE SNIPPERINGEN, door MODEST DE BIE. — 2de Bundel Uitg. van den Nederlandschen Boekhandel.

Dit boek bewijst dat de schrijver ervan iemand is met verbazend veel goeden wil; de verzameling denkelijk van alles wat er van zijne hand (na reeds een 1sten dergelijken bundel) in weekbladen en propaganda-schriften verscheen, waar het in elk geval best op zijn plaats zou zijn. Achttien opstellen in « dicht en ondicht » over vaderlandsliefde, wonderdadige bekeeringen, Vlaamsche beweging, en dies meer. De gedichten zijn gelegenheidsgedichten of cantaten. Precies niet totaal zonder eenige waarde, hier en daar minstens. De schrijver zelf noemt het ergens een volksboek. Maar een volksboek mag gerust veel beter zijn. P. H.

ALLERLEI

« Alom heerscht achterdocht, dat zich achter de geheimzinnigheid van het diplomatieke verkeer verborgen invloeden doen gelden van groote finantiëele en industriëele belangen. Zoo schreven wij op 30 November l. l. In 't algemeen heeft men voor die achterdocht geen andere gronden dan onbestemde vermoedens, ontleend aan de zoo dikwijls onbegrijpelijke ontwikkeling der internationale verhoudingen. Hoeveel men hiervan ook voor rekening kan stellen van het voor den gewonen mensch ondoorgrondelijk inzicht of gebrek aan inzicht der diplomatieke kringen, er blijft nog te veel over, waarvoor men eene andere verklaring meent te moeten vreezen. De onthullingen, door de socialisten thans in Duitschland gedaan, geven meer dan vermoedens. Zij stellen in staat, een enkelen blik te werpen op den verborgen achtergrond van de internationale beweging, tot uitbreiding der oorlogstoerustingen. Zij laten zien, op hoe sluwe, berekende wijze door fabricanten van oorlogsmateriaal, door omkoop van ambtenaren, bedriegelijke persberichten, betaald perschauvisme. e. d. op de Regeeringen en de publieke opinie wordt gewerkt En die vriendschappelijke overeenkomsten tusschen de fabricanten in de verschillende landen tot verdeeling der « clientèle », hoe treffend van nationaal gevoel! Te moeten denken, te moeten vermoeden, dat, als er wordt gesproken van de eer, de levensbelangen der volken, daaronder moet worden verstaan de winst, de handelsbelangen van kanonnenfabrikanten en veile couranten! Dat de volken met hunne vaderlandsliefde en hunne hartstochten de speelbal zouden zijn, niet alleen van de ondoorgrondelijke diplomatenwijsheid, maar nog bovendien van omkooping en bedrog! En dan wordt nog gezwegen van de *haute finance*, die, alle democratie ten spijt, steeds machtiger wordt in hare geheime nationale en internationale oligarchie.

» Op aandrang van den Rijksdag is thans in Duitschland eene comissie van onderzoek benoemd. Was er voor de Regeering aldaar vóor de jongste onthullingen nimmer eenig motief,

zelve tot een onderzoek het initiatief te nemen? In België onderzoekt men ook. Weten, vermoeden de Regeeringen in andere landen niets? Is er voor haar geen reden van onderzoek? Mogen de volken zelve in de twintigste eeuw nu eens weten, wat er aan voorstellen tot uitbreiding van legeruitgaven, aan internationale verwikkelingen, aan oorlogen voorafgaat?

» Zulke onthullingen als in Duitschland doen meer goed aan de vredesbeweging dan welke vredesconferentie ook. »

(*Van Onzen Tijd*, nr van 10 Mei 1913).

HILDA RAM

Deze naam is een der vijf, zes namen van overledene schrijvers en dichters die ons Volk — verstaan als de Algemeenheid der vlaamsche menschen, die iets of wat lezen — kent en blijft onthouden.

Voorwaar geene geringe eer!

De erfelijke, aangeboren, teedere eerbied en bewondering voor de Vrouw, het waas van dichterlijke bekoorlijkheid dat haar, sedert onheugelijke tijden, omgaf bij den Germaan die, hier, Vlaming heet, en in 't landje waar de Moeder Gods « Onze-Lieve-Vrouw » genoemd wordt, zijn daar, wellicht, gedeeltelijk oorzaak af.

Andere vrouwen nochtans hebben ook geschreven, hier, ja, meer dan Mat*hilda Ram*boux doch zij werden van 't Volk weinig of niet gekend, zijn vergeten. Hilda blijft de « zachte toch heldere ster aan den Nederlandschen letterhemel » — zooals Paterke Daems zaliger, haar oude vriend, haar betitelde — die elkeen weet te noemen.

Ik kan niet gelooven dat deze populariteit veroorzaakt werd door hare « lyriek », omwille van hare eigenlijke zangster-gave. Want, alhoewel zij ten overvloede geschoold werd in het verzen-*maken* door dien braven schoolmeester Van Droogenbroeck, en er haar, van dien kant, geen enkel geheimtje ontzeid noch gespaard bleef, ofschoon, ja, hare *gedichten* in 't jaar 89 den vijfjaarlijkschen prijs van Nederlandsche letterkunde behaalden, nog wel bij algemeene stemmen der keurders van dien tijd, toch kan ik haar niet erkennen als een lyrische dichteres, als 'n zangster van uitschitterende beteekenis.

Hilda Ram was geboren om te vertellen.

Zij is geweest de buitengewoon-begaafde Vertelster van de vlaamsche, deftige, degelijke, christelijke Burgerij der Scheldestad, van haren zoo gezond-gebleven middenstand, van de welstellende, eerlijke ambachtslië, klein-handelaars, min-of-meer ontwikkelde vlaamsche stand-families van het trouwe Antwerpen.

En 't is door hare Vertellingen, die veel gelezen werden en geerne gelezen zullen blijven, dat zij de eer verdiende eene Volksschrijfster te zijn.

Hare krachtdadige, bewonderens- en beklagenswaardige pogingen om, onder de leiding van verzen-recept-apothekers, alle mogelijke dichtmaten en « -vormen » meester te worden, kunnen haar gediend hebben tot stijl- en taaloefening, ook wel tot kieskeurigheid in het zoeken naar vorm en kleur en klank, doch aan hare wondere gave van te vertellen hebben zij, mijnsdunkens, meer geschaad dan gebaat.

En hadde zij, gelijk zij dit begon te doen op 't einde van haar eilaas! al te vroeg gebroken leven, hare « klaverkens » en andere Idyllen en Vertelsels in proza geschreven, vrij van den

maten- en rijmenrommel die haar, geloof ik, nooit anders dan belemmerd heeft in haar kunst, dan had zij ons onvergankelijk-schoone kijkjes en tafereelen gelaten van het zoo aantrekkelijk-eenvoudig, rein en eerlijk kleinburgerlijk leven en streven der Antwerpsche menschen van den ouden echtvlaamschen middenstand.

Hilda's karakter — want een karakter was zij! — hare maagschap, haar aanleg, waren als voorbestemd om dat gewichtig deel van ons volk uit te zeggen. Ik heb van mijn leven nog geene vrouw gekend zoo door-en-door Vlaamsch van karakter, van diepe vlaamsche overtuiging, van onwrikbaar vlaamsch « geloof » als Hilda was. Dit glorieus merkteeken dragen al de leden van haar eerbaar en hoog-deftig maagschap, doch zij zelve, die zoo mannelijk fier, in lijden en strijden kon zeggen : « ik ben de dochter van 'n smid! » was daarin nog de eerste onder die eersten, der Vlaamsche Antwerpenaars.

* * *

Hilda Ram's eersteling : « *Een klaverke uit 's levens akker. Drie Idyllen* » verschenen in 1884 — won de toen nog onbekende dichteres van stonden aan de populariteit waarvan hierboven gewaagd werd.

Dit lieve boekske was sinds vele jaren onvindbaar geworden op de boekenmarkt.

Zij zelve vertelde mij eens hoe zij er een exemplaar of ettelijk van terugkocht tegen hun gewicht in goud bijna!

Nu stelt de Nederlandsche Boekhandel het huidig geslacht van lezers en lezeressen en ook vele ouderen van dagen, die dat bekoorlijk bundeltje te vergeefs zochten, in de lang- en veelgewenschte gelegenheid het te bezitten en te genieten in al zijn jeugdige frischheid, zooals het, dertig jaar geleden, ontsprong aan het teêrgevoelige hart der bekoorlijke Vertelster, aan den geest der fijne, kiesche, taalveerdige schilderes met woorden.

Het lijdt geen twijfel dat het Nederlandsch Publiek den heruitgever van dit letterkundig juweeltje zal dankbaar zijn, ja, meer dan hij dierf verhopen.

Want het « aardig-doen » van al te veel jongere sehrijvers, blijft ons volk... de keel uithangen; al het gerucht dat zij maakten heeft 's Volks zin voor gezonde kunst niet kunnen verbijsteren en het blijft hunkeren, dit Volk, naar die boeken welke hem « *wat schoons* » weten te *verhalen* uit zijn eigen diepste en innigste zieleleven...

AUGUST CUPPENS.

Werken :

Een klaverken. Aalst 1834. Uitgeput. Nieuwe uitgave 1913	2.—
Nog een klaverken. Gent.	2.50
Verhuizen (Landgedicht). Gent	1.25
Gedichten. Aalst 1905	4.—
Wat zei, wat zong dat kwezelte. Antwerpen	5.—
De familie Schrikkel, (2 dln). Maldegem 1899	4.—
Schetsen, Novellen, Vertellingen. Roeselaere 1903	2.50
Met Belpaire (*M. E.*) *Wonderland* (Vertellingen). Aalst 1906 5 dln, elk	0.80

INHOUDSTAFEL
VOOR HET EERSTE HALFJAAR 1913

I

VERHANDELINGEN & VERHALEN

VERZEN

KRONIEKEN

II

NAAMLIJST DER SCHRIJVERS

DIE IN HET EERSTE HALFJAAR 1913 MEDEGEWERKT HEBBEN :

J. Arras
M. E. Belpaire
P. Berthold
J. Bittremieux
Dr L. Bril
Aug. Bruynseels
J. Buelens
Joz. De Voght
Joris Eeckhout
E. Fleerackers, S. J.
Al. Janssens
J. Kleyntjens
Koh-i-noor
A. Lhorijn-Thans
D. Logeman-van der Willigen
Jul. Persyn
Rob. Ree
Felix Rutten
J. Salsmans, S. J.
A. W. Sanders van Loo

Jozef Simons
Leo Speet
Dr A. Van de Perre
L. Van der Essen
A. Van Hoonacker
G. Van Poppel
A. Verheyen
Cyriel Verschaeve
C. J. Vierhout
E. Vliebergh

III

BOEKENNIEUWS

LIJST DER BOEKEN IN HET EERSTE HALFJAAR 1913 BESPROKEN ;